

“TÜRK DÜNYASINDA KADIN OLMAK”

ARAŞTIRMALAR

TÜRK DÜNYASINDA KADIN OLMAK

ARAŞTIRMALAR

EDİTÖR

PROF. DR. HANDAN ASÛDE BAŞAL

YUNUS KALDIRIM

DOÇ. DR. PINAR BAĞÇELİ KAHRAMAN

BURSA

2023

Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı / **Türk Dünyasında Kadın Olmak**

Editör: Prof. Dr. Handan Asude BAŞAL – Yunus KALDIRIM - Doç. Dr. Pınar Bahçeli Kahraman

Görsel Tasarım / Yakup Şahiner

ISBN / 978-625 7546 22 5

Yapım Yılı / Eylül 2023

BURSA
KÜLTÜR A.Ş.

Yapım / © 2023 Bursa Kültür A.Ş. Bu kitabın tüm yayın hakları Bursa Kültür A.Ş.'ye aittir.

Yazılı izin olmadan kısmen ya da tamamen yeniden çoğaltılamaz.

Tel: + 90 224 253 26 46 Faks: + 90 224 253 14 85 info@bursakultur.com / www.bursakultur.com

UYARI METNİ

Kitapta yer alan her bölüm/makale sorumluluğu, görseller, grafikler, direkt alıntılar ve etik/kurum iznine yönelik her türlü sorumluluk ilgili yazarlara aittir.

İÇİNDEKİLER

SUNUM	vii
ÖNSÖZ	ix
19. YÜZYIL GEZGİNLERİNİN VE RUS YAZARLARIN KAFKASYA'DAKİ "KADIN" İMGESİ <i>Melek BULUT BARDAKÇI</i>	1
Göçmen Kadın ve Ailelerinin Sağlık, Eğitim, Ekonomi ve Uyum Konusunda Güçlendirilmesi Projesi: Bursa İli Örneği "GÜÇLÜ GÖÇMEN KADIN, GÜÇLÜ GÖÇMEN AİLE, GÜÇLÜ TOPLUM VE UYUM" <i>Prof. Dr. Handan Asûde BAŞAL, Doç. Dr. Pınar BAĞÇELİ KAHRAMAN, Doç. Dr. Gönül ONUR SEZER, Prof. Dr. Nurcan ÖZYAZICIOĞLU, Prof. Dr. Nimet HAŞIL KORKMAZ, Doç. Dr. Nuray AKBUDAK, Doç. Dr. Meral TANER DERMAN, Doç. Dr. Elvan ŞAHİN ZETEROĞLU, Araş. Gör. İmran ÇAĞLAYAN, Araş. Gör. Selen UĞUR, Araş. Gör. Meryam ATAK, Araş. Gör. Dr. Ayla İrem AYDIN</i>	13
ANTİK OLİMPİYATLARDAN GÜNÜMÜZE KADINLARIN SPOR VE FİZİKSEL AKTİVİTELERE KATILMA SÜRECİ <i>Beyhan AKSOY</i>	21
ARKEOLOJİNİN KADIN KAHRAMANLARI <i>Arş. Gör. Merve ÖZYİĞİT</i>	29
AZƏRBAYCANDA CUMHURİYYƏT DÖVRÜ TƏHSİLDƏ QADIN VƏ MAARİFÇİ QADINLAR <i>Aygün HALILKIZI</i>	39
TÜRK KADINI CEPHESİNDE SAVAŞ YILLARI (1912-1922) <i>Doç. Dr. Betül BATIR</i>	49
BACIYÂN-I RÛM: SAVAŞÇI, ÜRETİCİ VE DERVİŞ ANADOLU KADINLARI <i>Cennet Ceren ÇAVUŞ</i>	59
VAKIF KURAN KADINLAR <i>Prof. Dr. Handan Asûde BAŞAL</i>	69
BARTIN İLİNDEKİ KADIN GİRİŞİMCİLERİN SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ <i>Hülya MORKOÇ, Ramazan ARSLAN</i>	79

BEŞ YAŞ ALTI ÇOCUKLARIN SAĞLIĞINI KORUMADA ANNE SAĞLIK OKURYAZARLIĞININ KATKISI <i>Rüya NAZ, Dr. Öğr. Üyesi Nejla AYDINOĞLU, Cihan ÖNEN</i>	93
BİLİNEN İLK KADIN MEVLİT YAZARI FATMA KÂMİLE HANIM VE ESERİ <i>Dr. Öğretim Üyesi Ayşe DUVARCI</i>	99
BİR ANADOLU KADIN ÖRGÜTLENMESİ OLAN BACİYÂN-I RÛM VE GÜNÜMÜZ KADIN TEŞKİLATLARINA YÖNELİK MODEL ÖNERİSİ <i>Öğ. Gör. Cihad DOĞAN</i>	111
BİR KADIN BİN EMEK <i>Doç. Dr. Gülten KURT, İlknur ÜNAL</i>	117
CEDİTÇİLİK HAREKETİNDE BİR MODEL KADIN: ŞEFİKA GASPIRALI <i>Doç. Dr. Minara ALİYEVA ÇINAR</i>	125
ÇİZGİ FİLMLER VE TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİ <i>Doç. Dr. Gönül ONUR SEZER, Abdullah BİLGE</i>	131
AZERBAYCAN HALK BİLİMİNDE KADIN <i>Doç. Dr. Sakine GAYBALİYEVA</i>	139
ERKEN ÇOCUKLUK DÖNEMİ ÇOCUĞUNA SAHİP OLAN ÇALIŞAN KADINLARIN YAŞADIĞI SORUNLARIN İNCELENMESİ <i>Dr. Saliha EREN, Dr. Öğr. Üyesi Merve ŞAHİN</i>	147
ESKİ TÜRKLERDE VE MOĞOLLARDA KADIN ALGISI VE TOPLUMSAL ROLLERİ <i>Mertkan MERT</i>	163
DÜNYANIN İLK TIP HASTANESİNİ KURDURAN GEVHER NESİBE HATUN (1206) <i>İsmihan GÜNERİ</i>	175
İSLAM EKONOMİSİNDE CİNSİYET EŞİTLİĞİ: TÜRK KADINININ ÇALIŞMA HAYATINDAKİ YERİ <i>Semiha İLERİ</i>	183
KADIN KONUKEVLERİ ÜZERİNE METASENTEZ ÇALIŞMASI <i>Özlem GÜVEN, Prof. Dr. Nimet HAŞIL KORKMAZ</i>	195
KADINA YÖNELİK ŞİDDETİ MEŞRULAŞTIRAN FAKTÖRLER <i>Merve KOCAMAN</i>	205
KADINA YÖNELİK ŞİDDETİN MEDYADA TEMSİLİ VE ŞİDDETİN MEŞRULAŞTIRILMASI <i>Vera CENGİZ, Doç. Dr. Ali KORKMAZ</i>	215
KADININ MİZAH DERGİLERİNDE SUNUMU: YİĞİT ÖZGÜR KARİKATÜRLERİ ÖRNEĞİ <i>Doç. Dr. Seyfi KILIÇ, Hatice Şeyma BİLGİN</i>	223

KADININ ÖZEL ALANDAN KAMUSAL ALANA GEÇİŞİ: TOPLUMSAL PRATİKLER ÖRNEĞİ <i>Araş. Gör. İlknur SAATCİ ÖZEN, Prof. Dr. Bayram ÜNAL</i>	243
KIRIM TATAR HALK ANLATILARINDA KADIN <i>Dr. Öğr. Üyesi Reshide GÖZDAŞ</i>	249
TARIMSAL ÜRETİMDE KADININ ROLÜ <i>Zerrin Üst AYDIN, Nuray AKBUDAK</i>	259
KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN KADIN KANSERLERİ VE ÜREME SAĞLIĞI ÜZERİNE ETKİLERİ <i>Öğr. Gör. Dr. Gonca BURAN</i>	267
COVID-19 TANISI İLE HASTANEYE BAŞVURAN GEBENİN DOĞUM VE EMZİRME SÜRECİ: OLGU SUNUMU <i>Ebe Hanife Zengin NERGİZ, Doç. Dr. Ayten DİNÇ</i>	273
ORHUN ABİDELERİ'NDE KADINA BAKIŞ <i>Fatma DEMİR</i>	279
OSMANLI DEVLETİ'NDE MATBUAT VE MAARİF İŞBİRLİĞİNDE FENNİ ANNELİĞİN İCADI (1865 -1908) <i>Dr. Öğr. Üyesi Şaban DEMİR</i>	283
OSMANLI DEVLETİ'NDEN TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞUNA KADINLARA YÖNELİK BİR EVLENME ENGELİ OLARAK İDDET <i>Dr. Öğr. Üyesi Yasemin KURTOĞLU</i>	295
OSMANLI'NIN İLK KADIN MECMUASI ŞÜKÛFEZÂR VE BURADA NEŞREDİLEN ŞİİR ÖRNEKLERİ <i>Zeynep AKYEL</i>	305
RUSYA TÜRKLERİNİN İLK KADIN DERGİSİ ÂLEM-i NİSVAN'DAN KADIN VE ÇOCUK SAĞLIĞI MESELESİ <i>Elanur KÖSE KIZIR</i>	309
TÜRK SİYASİ HAYATINDA KADINLARA SİYASİ HAKLAR VERİLMESİNİN ÖNCÜSÜ OLMAK: SERBEST CUMHURİYET FIRKASI VE KADIN HAREKETİ <i>Melisa CAN</i>	319
SULTAN RAZİYE ÖRNEKLİĞİNDE İSLÂM TARİHİNDE KADIN YÖNETİCİLER <i>Betül ÖZDEMİR</i>	325
TÜRK DÜNYASINDA KADIN OLMAK: CAM TAVAN TEORİSİNİN TÜRKİYE'DEKİ ÖRNEKLERİ <i>Öğr. Gör. Gamze AR</i>	337
TÜRK KADININ EL SANATLARI ÜRETİMİ VE KÜLTÜRE ETKİLERİ <i>Doç. Dr. Gülten KURT, Prof. Dr. Feriha AKPINARLI</i>	345

TÜRKİYE’NİN KADIN SPOR EĞİTMENLERİ: SELMA VE AZADE HANIM <i>Nimet Haşıl KORKMAZ, Fatma DEMİR</i>	357
XIX ve XX. YÜZYIL TÜRK DÜNYASINDA KAZAK KADIN MÜZİSYENLER <i>Altınay TURGAMBEKOVA</i>	365
TARİH SAHNESİNDE KADINA YÖNELİK EN KARANLIK SAV: MİZOJİNİ <i>Neslihan AVCI</i>	373
KADIN GÖÇÜNÜN EDEBİYATA YANSIMASI <i>Dilek ŞEN</i>	383

SUNUM

"Türk Dünyasında Kadın Olmak" temasıyla düzenlenen Uluslararası Kadın Çalışmaları Kongresi, 5 Aralık Dünya Kadın Hakları Günü'nde başlayıp 7 Aralık 2022 tarihinde sona erdi. Kongrenin, Türk kadınına milletvekili seçme ve seçilme hakkının tanındığı 5 Aralık günü başlaması, programı çok daha anlamlı hâle getirdi.

Tarih boyunca kadınlar bilimden sanata, kültürden siyasete kadar birçok alanda toplumların ilerlemesinde öncü rol oynadı. Kadınların toplumsal gelişimi, medeniyetlerin yükselişiyle paralel olarak ilerledi. Günümüzde kadınlar etkileyici hikâyeleriyle daha geniş bir yelpazede varlıklarını sürdürüyorlar. Ancak ne yazık ki bu ilerlemeye rağmen hâlâ bir takım zorluklarla mücadele etmek zorunda kalıyorlar. Bu kongre, kadınların toplumsal gelişimine odaklanarak daha adil ve daha eşit bir geleceğin temellerini atmaya yönelik önemli bir adım olarak ön plana çıkıyor; ayrıca Türk Dünyası'nda kadınların rolünü anlamak, haklarına odaklanmak ve mücadelesini desteklemek için değerli bir fırsat sunuyor.

2013 yılında Avrupa Yerel Yaşamda Kadın Erkek Eşitlik Şartı'nı imzalayan Türkiye'deki ilk belediyelerden biri olan Bursa Büyükşehir Belediyesi, kadın dostu şehir anlayışını benimsemekte, şehirde yaşayan her bireyin güvenli bir çevrede yaşaması, eğitime ve sosyal etkinliklere eşit erişim hakkına sahip olması için çalışmaktadır. Ayrıca kadına yönelik şiddetle mücadele, kadınların dışarıda kendilerini güvende hissetmelerini sağlama, eğitim ve farkındalık çalışmaları gibi alanlarda kararlılıkla yolumuza devam ediyoruz. Kadına yönelik şiddetle mücadele alanında Kadın Danışma Merkezi'miz ve Kadın Sığınma Evleri'miz ile şiddete sıfır tolerans anlayışını benimsemekteyiz. Aynı zamanda "Kadınız Biz" mobil uygulamasıyla şehirde yaşayan kadınların sorunlarına çözüm yolları üretmeye çalışıyor ve kadınların güçlenmesine destek olmanın yanı sıra şehir yönetiminde daha etkin rol almalarına katkı sağlıyoruz.

Kadının toplumsal gelişimine odaklanan ve önemli bir platform olan Uluslararası Kadın Çalışmaları Kongresi'nin bildiri kitabı zengin içeriğiyle kadının güçlü ve etkileyici varlığını bir kez daha gözler önüne seriyor. Bu çalışma, kadının toplum içindeki konumunun ve öneminin farkındalığını artırmayı amaçlayıp daha adil, daha eşit ve kapsayıcı bir dünya inşa etme hedefine de destek oluyor.

Bursa Uludağ Üniversitesi iş birliğiyle gerçekleştirilen kongre, ulusal ve uluslararası birçok akademisyenin bildirilerini sunduğu ve panelist olarak yer aldığı bir platform oldu. Kongre düzenleme kurulu üyelerine, bilim kurulu üyelerine, akademisyenlere ve kongrenin başarılı geçmesinde emeği olan herkese teşekkürlerimi sunuyorum.

“Türk Dünyasında Kadın Olmak” adlı kitabın Türk Dünyası için hayırlı olmasını temenni ederim.

Alinur AKTAş

Bursa Büyükşehir Belediye Başkanı

ÖNSÖZ

5-6 Aralık 2022 tarihlerinde Bursa Uludağ Üniversitesi Kadın ve Aile Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi ile Bursa Büyükşehir Belediyesi işbirliği ile düzenlenmiş olan “Türk Dünyasında Kadın Olmak” temalı Uluslararası Kadın Çalışmaları Kongremize Azerbaycan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Moldova’dan kadın temalı çalışmalar yürüten akademisyenler davetli konuşmacı olarak katılmışlardır.

Kongre boyunca 2 ana panel ve 21 oturum gerçekleşmiş, yurt içi ve yurt dışından farklı üniversitelerden kadın çalışmaları yürüten 110 katılımcı Kongre boyunca bildirimlerini sunmuşlardır. Kongrede kadına ilişkin; kadın-erkek fırsat eşitliği, toplumsal cinsiyet, hukuk, eğitim, göç, aile, çocuk, sağlık, kent, din, tarih, iklim krizi ve siyaset gibi konu başlıklarında, akademisyenler ve kadın alanında çalışmalar yürüten katılımcılar bilgi aktarımında bulunmuşlardır.

Türk Dünyasından kadın çalışmaları yapan akademisyenlerin sunumları ise Komrat Devlet Üniversitesi Gagauz Dili ve Tarihi Bölümü’nden Doç. Dr. Liubov Çimpoeş “Gagauz Kadınları, Modern Dönemin Sorunları ve Baş Etmeleri ve Çözüm Üretmeleri”; Ali Şir Nevai Üniversitesi Özbek Dili ve Edebiyatı Bölümü’nden Doç. Dr. Gulnaza Juraeva “Özbekistan’da Kadın Hakları”; İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı’ndan Dr. Öğr. Gülnara Seitvaniyeva “Rusya Müslümanlarında Kadın Hareketinin Gelişimi ve İsmail Gaspralı’nın Rolü”; Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı’ndan Dr. Aziza Ergeshkyzy “Günümüz Kırgız Toplumunda Kadınların Yeri”; Araştırmacı Yazar Ogholmaya Samiezadeh “Türkmenistan’da Kadın Hakları”, Kazak Ulusal Kadın Öğretmen Yetiştirme Üniversitesi’nden Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Zhanar Rysbekova “Kadın Lider Kimliğinin Oluşumu”, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Folklor Enstitüsü’nden Doç. Dr. Sakine Qaybaliyeva “Azerbaycan Halk Biliminde Kadın” konulu sunumlarını yapmışlardır.

Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi ve aynı zamanda UNESCO temsilcisi Prof. Dr. Aylin Görgün Baran da Türkiye’de toplumsal cinsiyet konusunda yapılan araştırmalardan açılış konuşmasında bahsetmiştir. TBMM Adalet Komisyonu Üyesi ve Bursa Milletvekili Emine Yavuz Gözgeç de kadına yönelik kadınlarla birlikte yapmış olduğu çalışmalarından açılış konuşmasında söz etmiştir. Bursa Uludağ Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Ahmet Saim Kılavuz Türkiye’de kadının değeri konusunda sunumuyla açılış konuşmasını yapmıştır. Belediye Başkan Vekili Mihrimah Kocabıyık ise Bursa Büyükşehir Belediyesi Kent Konseyince yürütülen kadın çalışmalarını anlatmıştır. Bursa Uludağ Üniversitesi Kadın ve Aile Çalışmaları

Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü ve Kongre Başkanı Prof.Dr.Handan Asûde Başal ise Türk Dünyasında Kadın Olmak temalı kongremizin düzenlenmesindeki amaç ve öneminden bahsetmiştir.

Dolayısıyla, Bursa'nın 2022 Türk Dünyası Kültür Başkenti olması nedeniyle geçtiğimiz yıl Türk dünyasını merkeze alan sayısız etkinliğe imza atan Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa Uludağ Üniversitesi Kadın ve Aile Çalışmaları Merkezi işbirliğinde düzenlenen bu kongrede, farklı disiplinlerde gerçekleştirilen kadın çalışmaları akademik perspektiften tartışılmış, kadın alanında hizmet üreten kurum, kuruluş ve STK'lar ile birlikte günün anlam ve önemi noktasında farkındalık oluşturulmaya çalışılmıştır.

Türk kadını için önemli bir tarih olan, Anayasa ve Seçim Kanunu'nda yapılan yasa değişikliği ile Türk Kadınlarına seçme ve seçilme hakkı verilen 5 Aralık Dünya Kadın Hakları Günü'nde başlamış olan 'Türk Dünyasında Kadın Olmak' temalı kongre süresince sunulan bildiriler, hakem sürecinden geçirilerek düzenlenen bu kitabımızda yer almıştır.

Bu kitabın oluşmasında birçok kişinin katkısı bulunmaktadır. Özellikle BUÜ Kadın ve Aile Merkez Müdür Yardımcısı Doç. Dr. Pınar Bağçeli Kahraman, Araştırmacı Bursiyer Muzaffer Özhan ve Bursa Büyükşehir Belediyesi Sosyal Hizmetler Dairesi Başkanı Yunus Kaldırım, Aile, Kadın ve Çocuk Hizmetleri Şube Müdürü Uzman Psikolog Nefise Ateş Demir, Sosyolog Filiz Öztürk'e titiz ve özverili çalışmalarından dolayı çok teşekkür ediyorum.

Bursa, Temmuz 2023

Prof. Dr. Handan Asûde BAŞAL

Düzenleme Kurulu ve Kongre Başkanı

19. YÜZYIL GEZGİNLERİNİN VE RUS YAZARLARIN KAFKASYA'DAKİ "KADIN" İMGESİ

Melek BULUT BARDAKÇI

Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans öğrencisi

Özet

İmgeler, içerisinde oluştukları toplumun siyasal ve kültürel koşulların ürünüdürler. İmgeyi yazar, ideolojiler, toplum, tarihsel ve sosyal olaylar, inançlar doğurur. Rus edebiyatında Kafkas teması içerisindeki Kafkasya ve dağlılar imgesi ilk olarak 1810'lar da G.R. Derjavin ve V.A. Jukovski gibi isimlerin eserlerinde görülse de aslında A. S. Puşkin'in 1822'de yazdığı "Kafkas Tutsağı" poeması Rus edebiyat tarihindeki 'edebi Kafkasya' temasının ve 'Kafkasya miti'nin miladidir. Rusya da 1820'lerden itibaren Kafkasya savaşının şiddetlenmesi ve romantizmin yaygınlaşmasıyla Rus edebiyatında bu mit ortaya çıkmıştır. Seyahat yüzyılı olarak adlandırılan 18. yüzyılda insanları seyahate iten güdüler birbirinden oldukça farklı ve çeşitli (merak, macera, eğlence, keşif) olurken genellikle seyyahlar kendi iç dünyalarında barındırdıkları önyargılarla veya önyargının oluşturduğu algısal bir tepki olan imgelerle dolu seyahatnameleri kaleme almışlardır. 19. yüzyılda ise seyahatlerin bir kısmı devlet kurumları tarafından resmi veya gayri resmi olarak desteklenmiş olması göz önünde bulundurulduğunda bu yüzyılda yapılan seyahatlerin her ne kadar bilimsel amaçlarla yapıldığı düşünülse de sömürgeci anlayıştan bağımsız düşünülmemelidir. Edward Said bu durumu eleştirerek oryantalist seyyahların ürettiği bilgi birikiminin iktidarın işine ne ölçüde yaradığı ve nasıl üretildiği meselesine ek olarak oryantalizmin, emperyalizmin keşif kolu görevi gördüğünü bildirmiştir. Buradan yola çıkarak 19. yüzyılda Kafkasya'yı konu alan oryantalist söylemlerle kaleme alınan seyahatnameler ile romantizm etkisindeki Rus edebi eserlerin karşılaştırmasında 'Kadın' imgesindeki farklılıkları ve aynılıkları ortaya çıkarmak bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Kafkas toplumlarında kadının konumunu belirleyen imgelerin seyahatname ve edebiyat eserlerindeki yansımalarının ortaya koyulması Kafkas toplum yapısının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Giriş

Genel bir tanımla imgeyi, kendisinden başka bir varlığı, duyguyu veya kavramı temsil eden, bilinçaltının istemli ya da istemsiz olarak belirli çağrışımlar ile dışa vurumu olarak tanımlamak mümkündür. Kendisinden başka bir şeyi temsil ediş misyonu ile imge orada bulunmayan bir nesneyi var kılarak onun yerini alır ve bu 'temsil' olarak tanımlanır. Bu durumda imgenin temsil ettiği şey olan düşünce, varlık ya da nesne arasında bir benzerlik veya bağlantı olması gerektiği anlamı çıkarken söz konusu durum sadece simgeselde olabildiği için kelimeler gibi kendi başlarına bir anlam içerirler ve simgesel düzeyde bir belirtke ve ikonla bağlantılı ise işleyen kavramlardır (Yücel, 2013, s.17). İmge temsil ettiği şeyden farklıdır ve imge bir bağlantı olduğu için varlığın imgesidir, onun asla kopyası değildir. İmgeler ayrıca damgalamaya varabilecek kadar toplumsal ve kültürel özellikler içinden çıkarılabilmektedir. Z. Nilüfer Nahya ötekileştirme ve imge arasındaki bağlantıyı açıklarken imgeyi, bir halkın veya grubun bir ya da daha fazla topluluk hakkındaki somut

ve soyut, tüm fikir, hayal ve yargıları içeren, gücünü toplumsal bellekten alan ve sosyo-kültürel yansımaları bulunan bir düşünce sistemi olarak tanımlamaktadır (Nahya, 2011, s.29). Toplumsal belleğin dışı vurumu olarak imge, ötekinden daha çok “öteki” kavramını yaratan düşünce biçiminin incelenmesini, kurgusal yaratımlar olarak da tarihsel, toplumsal ve dinsel arkaiklerinin anlaşılması gerekmektedir. İmgelerin kullanımı ve oluşumunda istem dışılığı olmadığını belirten Ulağlı’ya göre imge ile yazar istemli ve sistemli bir şekilde kurguladığı gerçekleri öznel bir şekilde karşısındakine aktarmaktadır (Ulağlı, 2018, s. 16). Burada Ulağlı ve Nahya’yı birbirine bağlayan nokta imgenin kökeni sorunsalıdır. İmge sadece onu oluşturan kişiye bağlanmaz, aynı zamanda ortak düşünüşün ürünü olduğu için imge yalnızca yazarla açıklanmayarak toplumsal ben, bireysel ben, bilinç ve bilinçaltı kavramlar göz önünde bulundurularak toplum-birey bütünlüğü içinde düşünülmelidir. İmgeyi oluşturan kişi dış dünyadan algıladığını kendi gerçeğine yine kendi zihninde, kendi toplumsal değer yargıları ile yeniden şekillendirerek yeni öznel bir anlamlandırma ile aktarır. Kültür, dünya görüşü, var olduğu toplumun ideolojileri, korkular ve duygular vb. algılamayı etkileyen önemli faktörler olarak karşımıza çıkarken imgeyi görmek, yalnızca görmek edinimiyle sınırlı değildir, algı onu yorumlamamızı sağlamaktadır (Yücel, 2013, s.27). Algılamamanın kişiden kişiye, kültürden kültüre ve zamandan zamana değişkenlik göstermesini algılama farklılıkları olarak açıklarken bu farklılıkların nedenlerini sosyo-politik, sosyal kimlik ve kalıpyargısal gerçekler olarak sınıflandırmak mümkündür. İmge ile öteki arasındaki ilişki; kalıpyargılarımızın, bilinçaltımızın, inançların, kültürel değerlerin, korku ve sevgilerimizin bizlere kazandırdığı imgelem ile “öteki”ni algılama, tanımlama ve sunma şeklindedir. Her öge değerini kendinden önce gelen ve kendini izleyen öğelerle kurduğu karşıtıktan alır yaklaşımından yola çıkarak bir imgenin değeri ancak bir ‘öteki’ olduğunda anlamlı hale gelmektedir (Ulağlı, 2018, s.23). Örneğin, barbarlık ve Doğu despotizmi imgelerine karşılık modern ve hümanist Batı kavramları karşılaştırıldığında bir anlam kazanmaktadır.

Batı ve Rus Oryantalizmi

Toplumsal imge olarak Doğu, etno-kültürel bir stereotiptir ve bu nedenle bütün stereotipler gibi sabit, genel kabul görmüş ve duygusal özellik taşır. Doğu-Batı arasındaki farklılık Antik çağlardan beri bir karşıtlık olarak ortaya çıkmış ki bu durum Roma İmparatorluğu’nun Doğu ve Batı olarak ayrılmasında somutlaşmıştır. Batı’nın yeni ülkeler keşfetmesiyle birlikte Doğu’nun farklılığı belirginleşince Avrupa kendi kimliğini bu farklılıktan yani “öteki” üzerinden oluşturmaya Rönesans döneminde başlamış ayrıca Doğu bu süreçte, Batı’nın kendini keşfetmesi ve tanımada önemli bir rol oynamıştır. Batı düşüncesindeki Doğu bilgisi ve ilgisi büyük oranda Aydınlanmanın ürünü olmakla birlikte devrimler sonrasında oluşan ilerlemeci düşünce ve evrensel tarih görüşü çerçevesinde Doğu’ya dair oluşturulan imgeler Montesquieu, F. Hegel ve G. Herder’in ilerleme fikrini tarihe uygulamalarıyla Doğu kurgulanmış ve Avrupa’nın bulunduğu yerden önceki ilerleme evrelerine (ilkelliğe) karşılık gelen bir konuma yerleştirilmiştir. Avrupa karşısında Doğu’nun farklılıkları despotizm, otokrasi, tembellik ve hantallık gibi imgeler ile açıklanmıştır. Oryantalizm, Doğu ile Batı’nın varlığı kadar eskidir. Ne kadar Doğu’nun Batı tarafından incelenmesi anlamına gelirken o kadar da Batı’yı kendi bilincine varmasının en önemli “ötekisi” yani aracı olmuştur. Oryantalizm, Edward Said öncesinde Doğu kültürlerini ve toplumlarının kendilerine ait her alanda yapılan Batı merkezli araştırmalarla ortaya çıkan akademik bir disiplin olarak düşünülürken bu durum 1978’de *Orientalism* adlı eserinin geniş çaptaki etkisiyle değişmiştir. Said’in buradaki en

önemli eleştirisi, araştırmaların imgeler üzerinden ilerlemesi ve objektiflikten uzak olmasıdır. Bu durumu Foucault'un bilgi-iktidar yöntemini ve Antonio Gramsci'den aldığı *hegemonya* kavramıyla bazı imge ve fikirlerin Doğu hakkında diğerlerinden neden daha baskın ve yaygın çıktığını açıklama noktasında yol gösterici olmuştur (Köse ve Küçük, 2015, s. 111). Buradan hareketle Said, Batı'nın Doğu hakkında ürettiği metinleri Doğu'yu ideolojik bir biçimde temsil ettiği propaganda araçları olarak göstermiştir. Oryantalizm kavramının bilinen ekonomik ve siyasi hegemonya boyutuna yeni olarak Doğu'yu yeniden üretecek olan oryantalist bilgi temsili eklenmiştir. Bu bilgi kolonyalizm öncesinde Doğu'yu *yabancı* ve *öteki* olarak tanımlarken, kolonyalist dönemde "öteki"nin ve "yabancı"nın nasıl kolonize edileceğinin kılıfını oluşturmuştur (Parla, 2018, s.11). Keşifler, kaynak arayışları, yüzey haritaları veya dünyayı tanımaya yönelik araştırmalar bunlar sadece dünyayı olduğu gibi tasvir etme meselesinden ibaret değil, daha da ötesinde bir meseledir.

Rus düşüncesindeki doğu imgesini üç safhaya ayırmak mümkündür. Birincisi; Rus coğrafyasının sınırlarında yer alan göçebe halkları "doğu" olarak algıladıkları 17. yüzyıla kadar olan dönem. İkincisi; 18. yüzyıl başlarından itibaren modernleşme hareketleriyle ve Aydınlanma düşüncesinin etkisiyle oluşan Rus entelijansiyasının kendilerini Avrupalı olarak görmesiyle, Doğuyu Avrupa merkezli algılamaya başladıkları dönem. Üçüncüsü; 18. yüzyılın sonundan itibaren doğu bilimi çalışmalarıyla şekillenmeye başlayan Rus oryantalizmidir (Papşu, 2017, s.46). Rus oryantizmi Batı'ninkinden farklı bir konuma sahiptir. Çünkü 17. yüzyıl sonlarında Batı'nın yükselişiyle birlikte Batı karşısında Rusya "geri kalmış" ülkeler arasında yerini almıştır. Rusya, Batı tarafından Doğu medeniyeti olarak kabul edilerek "orient" ülkelerine yüklenen "Asyalı", "hantal", "barbar" gibi imgeler üzerinden eleştirilerek Batı dışına itilmiştir. Rusya kendine Batı dünyasında Petro modernitesi ve II. Katerina'nın aydınlanmış despotizmi ile yer edinmeye çalışırken, Rus düşüncesindeki Doğu imgesi 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı oryantizmi etkisinde biçimlenmiştir. Ancak Rus oryantizmi, Said'in ortaya koyduğu Batı oryantizmi ile arasında farklılık göstermektedir. Bunun nedeni Asya'nın, Rusya için hem "kendi" hem de "öteki" konumu, çok uluslu bir kıta imparatorluğu olmasıyla birlikte bu topraklarla organik bir bağının bulunmasıdır (Papşu, 2017, s. 60). Rus Çarlığı, Kafkas halkları ile kurmayı planladığı ilişkiyi *efendi-köle diyalektiği* üzerinden inşa ederek, yapmak istediği sömürgecilik faaliyetlerini de *gelişmiş- ilkel diyalektiği* ile meşrulaştırmış ve Kafkasya'da yürüttüğü bu eylemlerin amacını vahşi ve ilkel yerlileri medenileştirme misyonu olduğunu iddia etmiştir (Temizkan, 2018, s. 57). Batı'nın kendisine yüklediği Doğulu imgeleri, sömürge alanlarına itham ederek aslında kolonyal yayılımını haklı göstermeye çalışmıştır. Nikolay M. Karamzin (1766-1826) 12 ciltlik *Rusya Devleti Tarihi* çalışmasının ön sözünde "Amerika gibi Rusya'nın da kendi vahşileri var" ifadesini kullanmaktadır. Rus oryantizmi daha oluşum evresinde iken Ruslarla imparatorluğun diğer halkları arasında kültürel ve tarihi bir mesafe koymuş, bu şekilde Rusya'nın uygarlaştırma misyonu haklaştırılmıştır.

Batılı Seyyahlar

16. yüzyıla kadar misyoner, tüccar veya farklı güdülerle hareket eden seyyahlar Doğu'ya ait yazdıkları ile Batı' da var olan bilgiyi oluşturmuştur. Bu yüzyıl sonrasında siyasi ve ekonomik ilişkilerin gelişmesiyle birlikte Doğu seyahatlerinin artması, 19. yüzyıla kadar Avrupa'nın kendi içinde yaşadığı toplumsal ve fikirsal devrimler sonucunda Batı'daki Doğu imgesi zamanla gelişip değişime uğramıştır. Seyahatnameler tıpkı biyografiler gibi konuya göre şekillenir. Nasıl ki bir

yaşam öyküsü o kişinin varoluşundan sonuna zaman çizgisini yansıtıyorsa, seyahatname de anlattığı yolculuğu takip eder ve her durumda anlatılan şey, onun nasıl anlatıldığına biçim verir (Youngs ve Pettinger, 2020, s. 153). Seyahatnameler ötekilikler arasında kültürel kurumları sürdürme, heterojenlik ve farklılık bağlamında kültürel standartlar ve normlar oluşturmada etkili kaynaklar olmuşlardır. Doğunun keşfedilmesiyle birlikte seyahatin edebi teması, 18. yüzyılda sömürgeci aygıtın toprak ve imparatorlukla ilgili kolonyal meşguliyeti ifade etmekle kalmadı, aynı zamanda bölgesel hırsın bir temsili olan seyahat, ulusal bir kültürün toprak ve toprakla ilgili çıkarlarını yönetmek için baskın bir söylemsel araç haline gelmiştir (Lowe, 2018, s. 31). Napolyon'un Mısır'ı işgal girişimi, seyyahların notlarının iktidar açısından ne derece etkili kullanıldığına açık resmidir. C.F. Volney, Napolyon'a *Voyage en Egypte et en Syrie pendant les années 1783,1784 et 1785* isimli eserinde Mısır'da karşılaşılabileceği sorunların listesini sunmakla birlikte oradaki halkı kurtarma ve uygarlık götürme misyonunu yüklemiştir. Mısır seferinde Napolyon'un yanında çok sayıda oryantalist götürerek orada çalışmalar yapmasını Yücel Bulut, *Mısır seferinin en önemli özelliği, bilimin silahla, kalemin kılıçla ittifakını gösteren nadir bir sefer* olarak ifade eder (Bulut, 2009, s. 69). Bilgi güçtür, bu ilkenin Batı nezdinde siyasi ve kültürel bir nitelik kazanması Marco Polo'nun seyahatnamesinin akıbetinde vücut bulmuştur ki seyahatnamesi ilk başlarda ciddiye alınmamış ancak sonraki dönemlerde gelişmelerin etkisiyle Polo'nun eseri "rehber" niteliğinde Batı'nın Doğu'daki zenginliklere hangi yollardan ulaşabileceklerini gösteren bir klavuza dönüşmüştür.

Edward Said gibi 1980'ler de yeni bir eleştiri ile ortaya çıkan Mary Louise Pratt *contrast zone* (temas bölgesi) kavramı ile oryantalizmin sadece bir bilim dalı olmadığını ortaya koymuştur (Youngs, 2020, s. 18). Bu kavram ile kültürel temas alanlarına dikkat çeken Pratt, farklı kültürlerin karşılıklı çatışma içinde olunan güç ilişkileri odağında bir araya geldikleri ve mücadele ettikleri toplumsal alanlar olarak gösterir. Bu mücadele düşünsel ve yazınsal alanda kendini gösterirken, kültürlerin hangi noktalarda çatıştıkları, birbirlerini nasıl algıladıkları, nasıl temas ettikleri ve kültürlerin karşılıklı birbirlerini nasıl etkiledikleri gibi konular bu kavramın içerisinde yer alır. Pratt, gezi yazarlığını sömürge söylemi örneği üzerinden değerlendirirken "otoetnografik" kavramı üzerinden de yerel kültürlerle yapılan müdahaleleri açıklamaktadır (Burney, 2012, s. 37). Seyyahlar gördüklerini kendi alışkanlıkları ve kendi değer yargılarına göre değerlendirerek kaleme aldıkları gezi notlarıyla iki kültürün, iki dünyanın buluşmasını sağlarken, bu temas bölgesinin üstün tarafı genelde egemen olan kültür olmuştur.

Kafkasya coğrafyası için Batılı seyyah ve bilim adamlarının yazdıkları burada yaşayan halkların tarihini ve bölgenin Ruslar tarafından işgalini yazan bağımsız kaynaklar olarak nitelemek mümkünken aynı zamanda bu seyahatnameler Avrupa'nın çizdiği Kafkasya imgesine çok büyük katkıları olmuştur (Akan, 2019, s. 116). Kafkasya'ya gelen Batılı seyyahların profiline bakıldığında her meslek grubundan seyyah bölgeye gelerek göttükleri amaçlar doğrultusunda bilgi üretmişlerdir. Bölgeye yoğun ilgi Rusya'nın Osmanlı ile savaşları (1768-1774 ve 1787-1791) sırasında ve sonrasında başlamıştır. Öncesinde bölgede görülen yabancılar genellikle Alman, Fransız ve Cenevizliler olurken bahsi geçen dönemle birlikte İngilizlerin yoğun çalışmaları görülmektedir. Rusya'nın Osmanlı ile savaşları ve Kırım'ın ilhakı (1783) bölgeye yayılmada siyasi ve kültürel kontrol biçimleri geliştirmek için Çarlık yönetiminde bilimsel amaçlarla gönderilen çok sayıda yabancı ve Rus seyyahların gözlemleri Çar hükümeti tarafından bölgenin kolonizasyonu için kullanılmıştır.

İngilizlerin Kafkasya ilgisinin nedenleri arasında Hindistan ticaret yolunu güvende tutmak için en çok ihtiyaç duyulan yerlerden birinin Kafkasya olması, bölgenin jeostratejik konumu ve Rusya'nın sıcak denizlere inme siyasetinin İngilizlerin Akdeniz havzasındaki faaliyetleriyle çatışması olarak açıklanabilir. Bundan dolayı Kafkasya iki tarafın çekişme alanları arasında yerini aldığından, İngiltere bölgeyi tanımak ve halkla ilişkiler kurmak adına Kafkasya'ya seyyahlar ve bilim adamları göndererek çalışmalarını başlatmıştır. 19. yüzyıla özgü ötekini merak etme ve tanımanın bilimsel bir şekli olarak ortaya çıkan etnoloji ve antropoloji gibi disiplinlerin etkisindeki seyyahlar, insan topluluklarını ırksal ve kültürel özellikleri ışığında sınıflamayı, onların tarihsel olarak etnik geçmişlerini açığa çıkarmayı amaç edinmişlerdir (Kuş, 2019, s. 233). Avrupalı seyyah ve araştırmacılar, bölgenin yer altı ve yer üstü zenginliklerinin yanında, bölgenin içinde bulunduğu etnik, dini ve folklorik yapı üzerinde ayrıntılı gözlem ve incelemeler yaparak iktidar-bilgi ekseninde önemli bilgiler kaydetmişlerdir.

Romantik Akımın Etkileri

Tarihsel araştırmalarda 19. yüzyıl başlarındaki seyahatnameler genellikle "Romantik Seyahatin Yazıları" başlığı altında değerlendirilmiştir. Dönemin Romantik akım geleneği, Doğu'yu Doğulaştırarak bir şark masalı yaratmış ve Batı'nın kendinden kaçacağı yeri işaret etmiştir. Romantizm, modern dünyanın temellerinin atıldığı 18. yüzyıl ortalarında Klasisizme tepki olarak Avrupa'da ortaya çıkan bir düşünce ve sanat akımıdır. Eric Hobsbawm'ın *devrim çağı* adını verdiği bu dönemin temel unsurlarından sanayileşme, şehirleşme ve sekülerleşme romantik düşünürlerin karşı çıktığı kavramlar olurken akılcılığın yerine duygu, maneviyat, hayal gücü ve bilinçaltı güçlerini egemen kılmayı hedeflemişlerdir (Aksakal, 2021, s. 405). Bu modernleşme sürecinde Avrupa'da büyük savaşlar ve mücadeleler dönemi yaşanırken toplumun var olmaya çalıştığı alan M. Weber'in *demir kafes*¹inden ibaretti. Bu zor ortamdaki romantikler huzur ve mutluluk için bir kaçış edebiyatı başlatmışlardı. Romantiklerin Doğu mitinde, edebi ve değişmez bir doğunun varlığı, doğunun bir tezatlar ülkesi olması, orada en korkunç suçlarla en arı masumiyet, en affetmez tabularla en çıldırtıcı duygusallık ve yasak zevkler, efendilikle kölelik, kişiliklerde yoğun çelişkiler birlikte bulunur (Parla, 2018, s. 25). Oryantalist söylemdeki ötekileştirme pratiğinde Batılı iktidar aygıtı dünyayı ikiye bölerek bunun meşruluğunu ilan eder. Kendi iktidarını kurarken karşısına iktidarını sağlamlaştırmak adına bir öteki yani "hayali doğu" üreterek ona üstünlük sağlayacağı sıfatları yükler ve ötekileştirme işlevini yerine getirir. Buradaki "hayali doğu" kavramı, Batı'nın tam karşısı olurken sınırları belirsizdir ve dünyanın geri kalan her yerini, Batı'nın kendisi veya kendinin doğrudan uzantısı saymadığı her şeyi içine alır (Hentch, 2016, s. 15). Romantik arayış retoriği (doğu miti) ile sömürgeci söylemin (hayali doğu) oryantalizmle ilişkisi açıktır. Oryantalizmin "uygarlaştırma" söylemi Romantiklere oldukça cazip gelen bir tema olarak, kurtarıcılar ve kurtarılacaklar bakışı geri kalmış halklar üzerinde egemenlik kurma pratiği Romantiklerin zihin dünyasına yerleştirmiştir. Romantik dönemin oryantalizmi yükselişleyen, bu çağın getirdiği olumlu gelişmelerden olan gemi

¹ Demir kafes (Gehäuse) Max Weber'in dönemin Avrupa'sındaki bürokrasi modelini açıkladığı metaforu ve demir kafes olarak gördüğü kapitalist uygarlığın adıdır. İng. *Iron cage*. Kapitalizmi en rasyonel ve en etkili ekonomik sistem olarak kabul etmesine rağmen, Protestan Ahlakı'nın sonuç kısmında modern kapitalist toplumun imgesi olarak bu metaforu olumsuz anlamda kullanır. Ayrıca bkz. Michael Löwy (2018), **Demir Kafes: Max Weber ve Weberci Marksizm**, çev. Nihan Çekin Kaya, Ayrıntı Yayınları: İstanbul., Max Weber (2020), **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu**, çev. Milay Köktürk, Bilgesu Yayıncılık: Ankara.

ve demiryolları teknolojilerinin gelişmesi seyahat arzusunda Batılıları cesaretlendirmiş, romantik arayışlar sayesinde 18. yüzyıl da altın çağını yaşayan gezi edebiyatı doğmuştur.

Romantizm Rusya'da 19. yüzyıl başları itibariyle Batı'ya göre daha geç bir tarihte, farklı sosyal ve tarihi koşullarda ortaya çıkmıştır. Napolyon'a karşı kazanılan zaferin ürettiği vatanseverlik dalgasıyla Rus ulusal bilinci oluşmaya başlamıştır. Rus romantizmi folklorla, halk kültürü ve tarihe ilgisi, bir yanıyla var olan gerçeklikten geçmiş ve belirsiz zamanlara kaçışın sonucu ise, bir yanıyla da ulusal kültür ve edebiyat oluşturma gereksiniminin ortaya çıkardığı bir zorunluluk olmuştur (Behramoğlu, 2013, s. 85). Rus romantizmi "ulusal diriliş" teması altında gelişmiş ve toplumsal ideolojinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Ancak Rus romantizmi Avrupa'dan farklı olarak *gerçekçilik* akımıyla kol kola ilerlemiştir. Genel romantik ilkeler ve kuramlar Rus ortamında değişime uğrayarak, tarihsel gelişimine koşut ve toprak köleliğine karşı giderek etkinleşen kurtuluş hareketiyle bağlantılı olarak doğup ilerlemiştir (Olca, 2008, s. 368). Rus sanatçılar birey kavramının geliştirilmesi, ulusal tarih, halkçılık, yerel unsurlar, üslup ve dil gibi romantizmin ilkelerini alarak Rus gerçekliğine uygulamışlar ve böylece özgün Rus romantizmini oluşturmuşlardır. Rus edebiyatçıların Doğu'ya ilgisinin artmasındaki etkenler arasında ünlü romantiklerden Gothe, Bayron, Schiller gibi yazarların etkisi, Rusya'nın Doğu topraklarını sınırlarına katması ve Rus oryantizminin gelişmesi gösterilmektedir (Papşu, 2017, s. 84). Romantizm akımı hem edebiyat çevrelerinin algısını hem de çağın sömürgeci anlayışını etkileyen önemli bir akım olarak karşımıza çıkmaktadır. Batı'nın oryantist bilgi üretiminde Romantizmin etkisindeki seyyahların Doğu'ya yaptıkları seyahatler iktidar aygıtının kolonizasyon pratiğine katkı sağlarken, Rus yazarların bu akım etkisinde kaleme aldıkları yapıtlar Rusya'nın Doğu'yu (Kafkasya ve Türkistan) karşısına alarak oluşturduğu "ben" ve "ulusal" bilincinde önemli bir tema olarak yerini almıştır. Ayrıca Rus edebiyatında Kafkas temasının yükselişi Rus Çarlığı tarafından siyasal kültürün şekillendirilmesinde kullanılan bir araç olmuştur.

Kafkasya'da "Kadın" İmgesi

Bölgeyi ziyaret eden 19. yüzyıl gezginlerinin bölgede bulunma amaçları daha çok devlet görevlisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Seyahatnamesinden yararlandığımız Julius V. Klaproth (1783-1835), Alman asıllı bir bilim adamı ve oryantisttir. Kendisi Rusya Bilimler Akademisinin aracılığı ile Kafkasya'yı ziyaret ederek (1807-1808) sonraki haleflerine oranla daha objektif anlatımlarda bulunmuştur. Fransız diplomat, coğrafyacı ve arkeolog olan Taitbut de Marigny (1793-1852) Hollanda Kraliyet Konsolosu olarak Odessa'da bulunduğu sırada 1818 yılında Kafkasya'yı gezerek Rus-Kafkas savaşı öncesindeki durum hakkında önemli bilgiler vermektedir. İngiliz asıllı botanikçi ve farklı meziyetleri olan J. S. Bell 1837-1839'da, Çerkes tarihinde önemli bir yeri olan David Urquhart tarafından, İngiltere adına bölgeye gönderilmiştir. Amacı Çerkesya ile ticari ilişkiler kurmak ve bölge halkının Ruslara karşı direnişe katkı sağlamak olmuştur. Yazdıkları arasında bölge halkının medeniyetten uzak tasvirlerine rastlamak mümkün olmakla birlikte Ruslara karşı savaşlarda önerdiği taktiklerin sağladığı yarar göz ardı edilmemelidir. John Longworth serbest gazeteci kimliği altında bölgeyi 1837-1838 yılları arasında Rus- Kafkas mücadelesine dair bilgiler toplamak için gitmiştir. Ancak İngiltere tarafından bölgedeki durumu kontrol etmek, ticari ilişkileri geliştirmek ve direnişte Kafkas halklarını örgütlemek için gönderildiği bilinmektedir. Alman

Yohann F. Blaraberg, 1828-1833 yılları arasında Rus ordusunda görevli asker olarak bölgeyi ziyaret etmiştir.

19. yüzyılda Kafkasya'yı ziyaret eden adı geçen seyyahların anlatılarına bakıldığında kadının sosyal konumunu belirlerken özellikle Osmanlı kadınları ile dolayısıyla İslam dinine göre yorumlayıp karşılaştırmaları bu metinlerin en önemli özelliğidir. Fakat burada dikkat edilmesi gereken kritik noktalardan birisi Kafkas halklarının İslam dinine olan bağlılıkları ile kendi öf ve adetlerine olan bağlılıkları arasındaki farklardır. İslam inancı Kafkasya'ya çok geç tarihlerde yerleşmiş ayrıca bölge halkının farklı etnik yapısı da göz önünde bulundurulunca, İslam inancının yer yer köksüz ve üstün körü uygulandığı buna karşın halkların kendi öf ve adetlerinin sosyal hayatta daha işlevsel olduğu ortadadır. Osmanlı kadınları özelinde tüm Doğu kadınlarına mal edilen *peçe*, Kafkasya'yı ziyaret eden oryantalistleri şaşırtan durumlardan biridir. Özellikle Çerkesler üzerinden verdikleri örneklerde bu metayı sadece evli kadınların kullandığını bildirirken bunu genç kızların özgürlükleri olarak tanımlamaktadırlar. Meyda Yeğenoğlu oryantalist söylemde kültürel fark ve cinsel farkı anlatırken özellikle bu *peçe* retoriği üzerinde durur. Kısaca *peçenin*, Batılının Doğu'nun gizemlerinin içine sızması ve öteki'nin iç dünyasına girebilmesini fantazmatik düzeyde sağlayan figürlerden biri olarak açıklamaktadır (Yeğenoğlu, 2017, s. 53). Kadının görülemeyen ve ulaşılamayan bir sır olması sömürgeci aygıtın 'öteki'nden korkmasına ve ona nüfuz edebilmek amacıyla bu sır bir saplantıya dönüşebilmektedir. Fransızların, Cezayir direnişini kırabilmek ve toplum yapısını bozmak için öncelikle kadınların saklandıkları peçeleri açmayı sonrasında da evlerine girebilmeyi amaçlaması örneği bu politik doktrini ortaya koymaktadır. Bazı anlatılarda Şark'ın *peçesi* Batı'nın *maskeli balosu*² ile benzeştirilmektedir. Montagu'ya göre Osmanlı kadınının peçesine "maskeli balo" demek, bu özel İngiliz çağrışımlarını Türk kadın toplumuna aktarmak, Türk bağlamını ideolojik olarak İngiliz sınıflandırması aracılığıyla yorumlamak ve Türk kadınına geleneksel olarak var olan kültürel sınıf ilişkileri ve cinsellik sistemlerini yıkmak için atfedilmiştir (Lowe, 2018, s.44). Oryantalistlerde ve romantiklerdeki Doğu'nun "gizemli" imgesi büyük olasılıkla, *peçenin* örttüğü varsayılan gizemden kaynaklanmıştır.

Seyyahların seyahatnamelerinden yola çıkarak evli kadınlar üzerinde İslam inancı, genç kızlar için ise daha çok Çerkes adetleri ve Müslüman öğretilerin karışımının etkili olduğu görülmektedir. Evli bir kadının evi yabancı erkeklere kesinlikle kapalıdır ve evine sadece akraba erkekler gelebilir. Evli kadınlar dışarı çıkarken tüm vücutlarını örten bir elbise (ferace) ve peçe takmak zorundadırlar. Dışarda herhangi bir erkekle karşılaşmamaya çalışır eğer bu gerçekleşirse bu bir köle erkek olsa bile onun geçmesi için yan tarafta saygı ile beklemleri gerekir. Çerkes genç kızları ise Kafkas toplumu içerisinde yer alan halklar arasındaki en özgür sınıfı oluşturmaktadır. Öncelikle kızlarını çok küçük yaşta evlendirmezler ve onlara eşini seçme imkanı verirler. Kıyafetleri evli kadınlar gibi kapalı değildir, kızlarını gizlemezler. Genç kızlara küçük yaştan beri bellerini ve göğüslerini kapsayacak şekilde tahtadan yapılan bir korse giydirilir ve evlendiği gün damadın bir hançer darbesiyle bu korseyi kesip atmasına kadar asla çıkarılmazdı. Seyyahlara göre genç kızların endamı, zarıflığı ve dik duruşu bu korse sayesinde. Kızlar genç erkeklerle birlikte özellikle düğünlerde aynı ortamda bulunabilir, dans edebilir, iletişim halinde olabilir hatta çoğu seyyahın

² 18. yüzyılda İngilizlerin sosyal ve kültürel alanlarında özel bir anlama sahiptir. Doğrudan sosyal ve geleneksel yapıları alt üst eden "karnavalesk" uygulamalarla ilişkili olarak sosyal açıdan onaylanan kılık değiştirmelerin, toplumsal ve sınıfsal hiyerarşilere meydan okuması ve cinsel serbestliği çağrıştıran bir nitelendirilmiştir.

şaşırdığı gibi kızlı erkekli aynı alanda kalabilirlerdi. John Longworth evli kadın ve genç kız arasındaki bu farklılıkları İslamiyet'in tam anlamıyla kabul edilerek uygulanmamasından mı yoksa erkeklerin ancak kadınlara hakim olduktan sonra onların değerli olduklarına inandıkları için mi bu farklılığın ortaya çıktığını sorgulamıştır (Longworth, 1996, s. 42). Bir genç kızda aranan en önemli özellik o meşhur güzelliğinden öte işleme ve dikişteki kabiliyettir. Kalpaktan çizmelere kadar her türlü giyim eşyasına olan ilgi ve becerisi onun sanatsal zevkini ortaya çıkardığı gibi bu kabiliyetlerinden kazandıkları ün, cesur Kafkas savaşçılarının savaş alanlarında kazandıkları ile aynıdır.

Dünya literatüründe var olan “Çerkes güzeli” kavramı bölgeyi ziyaret eden tüm seyyahların merakla kurcaladığı bir mesele olmuştur. Batı'daki Çerkes ve Gürcü kadın imgesi olağanüstü güzellik, cinsel hüner ve bembeyaz bir ten kavramlarıyla açıklanmaktadır. Bu güzellik imgesi kölelik kavramı ile iç içe geçmiş olduğu için bu bağlantı üzerinde durmak daha doğru olacaktır. Kafkasya'nın tarih öncesinden beri köle ticareti ile kız ve erkek çocuklarının satılması bölge halkı için oldukça geçerli ve normal bir ekonomi biçimi olurken, bölgeyi ziyarete gelen seyyahlar için mensup oldukları emperyal güçlerin sömürge topraklarındaki köle ticaretini görmezden gelerek bu olguyu bir hayli ilginç karşılamaları seyahat yazılarına yansımaktadır. J.S. Bell'in Britanyalı midisini bulandıracak olan 12-13 yaşındaki iki kız çocuğunun İstanbul'a giden bir tüccara satılması olayı, o dönem anlatılarına bakıldığında bu durumun hem aile hem de satılan çocuklar için oldukça olumlu bir anlam taşıdığı görülmektedir. Çocukların köle olarak satılmaya istekli olmaları, İstanbul'a giden genç kızların kabiliyetlerine ek olarak burada alacağı eğitim sayesinde İstanbul'da kalmayı memleketine dönmeye tercih etmeleri, bir paşanın konağına ya da bir sultanın sarayına satılma arzusuyla bu satışlara görünürde razı olmaları seyyahların dikkatini çekmiştir (Longworth, 1996; Bell, 1998; Dubrovin, 2017). Seyyahların özellikle Şark ülkelerinde karşılaştığı Çerkes güzellerinin köleliğini farklı bir kölelik olarak görmüşler, yeni dünyadaki kölelere benzememesi üzerinde durmuşlardır. Köleliği meşru kılmak için ırkçı fikirlerin yükselmesi sürecinde beyazların köleleştirilmesi hesaplaşılan bir sorun olmuştur (Schick, 2004, s. 61). Seyahat anlatıları, *beyaz* kavramının inşa edildiği 19. yüzyılda Çerkes kadınlarını, Batı düşüncesindeki “Kafkasyalı”nın yani beyaz ırkın atasını tanımlamak için kullanmıştır. *The fair Circassian* (Çerkes güzeli) kavramı, beyaz olmanın toplumsal ve kültürel olarak hakim konumu ile bir iktidar aracı oluşturmasıyla yakından bağlantılıdır. Bu durum *beyaz olmayı* ehlileştirilecek ve sömürülecek bir “öteki” olarak inşa ederken, *beyazlık* merkezi ve normal olması gereken olarak konumlandırılmıştır. Tüm bunlara rağmen Batı'nın düşünce sisteminde Çerkesler *beyazdı* ama köleydi çünkü Avrupalı değerlere sahip değillerdi. Cinselliğin imgesi olmalarının sebebi de ruhlarının Hristiyanlık tarafından kurtarılamamış olmasıyla açıklanmıştır. Kısacası saplantı düzeyindeki Çerkez güzeli imgesi Batı'nın siyasi ve kültürel ihtiyaçlarına göre ikircikli bir şekilde gelişme kaydetmiştir.

Kafkas toplumunda sınıfsal ayrımın varlığından dolayı çoğunlukla denk evlilikler yaşanmıştır. Genelde tek eşli evlilikler yapılırken, kadına şiddet pek nadir görülen vakalar arasındadır. Evlilik sürecinde bir müddet nişanlı olarak kalma, istenilen “kan parasının” ödenmesi ve sonrasında evlenme genel adetlerinin başında gelir. Kız kaçırma, Kafkas halklarının kültürlerinde yaygın olan bir olaydı. Bunu iki nedenle açıklamak mümkündür; birincisi, bu olay halk tarafından desteklenen ve devam ettirilmesi gereken bir mertlik, delikanlılık ve cesurluğun işaretidir. Kafkasya'ya özgü hırsızlık anlayışıyla şekillenen bir atasözüne göre “çalmadığı eti yerse, kurdun dışı kamaşır” di

(Dubrovin, 2017, s. 84). İkinci ise kan parası adı altında istenen isteklerin damadı ve ailesini güç duruma düşürmesi olarak açıklanabilir. Evlenen çiftler asla gündüzleri bir arada olmazlardı çünkü bu Kafkas toplumunda ayıplanacak bir davranış ya da zayıflık olarak görülmektedir. Bu durumu hayretle karşılayan seyyahlarımızın konu hakkında çeşitli açıklamaları mevcuttur. Lonworth'a göre, Çerkeslerin yaşamlarının devamlılığı savaşçı ruhlarına bağlı olduğu için, yumuşak yapılı olan karşı cinsin kendi üzerlerinde kurabilecekleri etkileri püskürtmek için böyle bir yola başvurarak, aynı Spartalılar gibi eşlerini sadece geceleri gizlice ziyaret edebilmişlerdir (Longworth, 1996, s. 164). Blaramberg eşlerin ayrı yaşamlarına romantik bir bakış açısıyla bakmakla yetinir. Ona göre bu sayede eşler arasındaki sevgi devam edecek ve sevgililerin birbirlerine kavuşmak için tüm zorluklara katlanmaları gibi, onlar için hayalleri konusunda da teşvik edici olmuştur (Blaramberg, 2017, s. 131). Sadece sıradan insanlar yaşlanınca eşleri ile yaşamaktadırlar. Boşanmalar ise iki şekilde olur, ilk olarak erkek şahitlerin huzurunda, verdiği kan parasını geri almamak kaydıyla boşanabilir böylece kadın başka bir evlilik yapabiliirdi. İkinci olarak, koca karısından ayrılmak istediğini söyler ancak bir yıl içinde dönerse bu süre zarfında kadın hür olamaz ve bu tarz boşanma girişiminde en az iki yıl sonra kadın boşanmış hür sayıldığı için yeniden evlenebilir.

Kadınları ekonomik faaliyetler arasında kumaş ve dikiş alanında oldukça marifetli olarak tanımlamak mümkündür. Bunun yanında koyun yününden aile üyeleri için kumaş, aynı şekilde keçe örtüler ve kaftanlar ile derisinden kürk yapmışlardır. Yapılan bu ürünlerle Ruslar ve Gürcülerden ihtiyaçları olan metalleri (tuz, keten, sülfür, demir, pamuk ve ipek, bakır mutfak gereçleri) takas usulüyle temin etmişlerdir (Klaproth, 2021, s. 415). Anlaşıldığı gibi bölge kadını diğer medeniyetlerin kadınları gibi kendi sorumluluklarının yanında aile ekonomisine katkıda bulunan bir yapıdadır. Seyahatnamelerde ayrıca Kafkas kadınlarının cesur ve kahraman metanetinden örnek hikayelerle bahsedilmiştir. Edebiyat ve sömürgecilik arasındaki ilişkide Batılı seyyahlar karşılaştıkları dış dünyaları, kendi kültürleri ve toplumları tarafından üretilen ideolojik algılar ve görme biçimleri üzerinden yorumlamışlardır. Ancak bu topraklarla ticaret yapma, yağmalama ve fethetme dürtüsü, aynı zamanda diğer toprakları ve halkları yorumlamak için yeni ve önemli bir çerçeve ortaya koymuştur (Amarawat, 2016, s. 646). Bu çerçeve kültürel emperyalizmin sınırları ile ilişkili olarak, Rus Devleti tarafından Kafkasya'nın edebi fethinde somutlaşmıştır.

Rus Edebiyatında 'Kafkas Kadını'

Kafkasya 19. yüzyıl başlarına kadar sadece toplum tarafından değil Çarlığın güneye yayılma politikasını amaçlayan yöneticiler için de *terra incognita* (bilinmeyen ülke) konumundadır. Rus toplumu Kafkasya ile 1800'lerde burada bulunan Rus memur, asker, edebiyatçı ve gezginlerin yazdığı yazılar ile tanışmıştır. Kafkasya savaşı öncesinde edebiyatta ve okuyucunun gözünde "egzotik ülke" olarak tanınmakta ancak bu *bilinmeyen egzotik ülke* 1864'te Rus-Kafkas savaşının bitmesiyle bu anlamdan çıkarak normalleşecektir. Gürcistan'ın 1801 yılında Rusya'ya katılması, sınırları genişleyen imparatorluğun Kafkas kavramı Rus yazarların, şairlerin, bilim insanlarının ve askerlerin tecrübesi temelinde edebi yorumlama sürecini başlatarak "Edebi Kafkasya" (*literaturniy Kavkaz*) kavramını ortaya çıkarmıştır (Papşu, 2016, s. 106). Bu kavramın içindeki imgeler özellikle Romantizm akımının egemen olduğu 1820-1840 yılları arasında yerleşmiştir. Kafkasya'nın doğallığı "vahşiliği", Kafkas dağları "uygar Rusya ile öteki Kafkasya sınırını", Kafkas savaşçıları "özgürlük

şövalyelerini” ortaya çıkarmıştır ki bu özgürlük Rusya’ya karşı olan değil bireysel özgürlük macerasıdır. Kafkasya’yı konu alan edebiyat eserleri Kafkasya’nın tanınması, öğrenilmesi ve sembolik fethini edebiyat aracılığıyla gerçekleştirmiştir (Papşu, 2016, s. 113). Rus edebiyatının mihenk taşlarını oluşturan romantizm etkisindeki Puşkin ve Lermantov’un eserlerinde Kafkas kadını imgesine bakıldığında, Batılı seyyah anlatılarının hikayeleşmiş halini bulmak mümkündür.

Rus edebiyatında romantizmin Kafkasya’yı mitleştirilmesinde A. S. Puşkin’in 1821 yılında yazdığı *Kafkas Tutsağı* poeması milat sayılmaktadır. Çünkü o dönemde edebiyatta “Rusluğun” tanımı gibi bir kültürel soruna rağmen şiir, Rusya’nın Kafkasya’yı kontrol etme arayışı bağlamıyla yakından ilişkili olan bu eser, Rus edebi emperyalizmin kendini kutsadığı bir örnektir (Hokanson, 1994, s. 336). Bu şiir anlatısı içerisinde aranılan kadın imgesinde, sevme yeteneği olmayan *uygarlığın çocuğu ve Avrupalı* Rus ile sevdiği erkek için ölen, naturel hayatın, aşkın ve fedakarlığın temsili *dağların kızı* bir araya gelmektedir. Puşkin, Kafkas seyahatleri sırasında “özgür dağlılara” asla yakından gözlem yapmadan tamamen hayal gücüyle bir kabile ortamı üreterek poemasını Çarlığın bölge halklarına boyun eğdirme dürtüsüne benzer bir retorik tahakküm eylemi olarak kullanmıştır (Layton, 2005, s. 89). Tutsak olan Rus’a aşık olan Çerkes kızı onu besleyerek iyileştirir ve onun kaçmasını sağlar ancak onunla gitmeyi tercih etmeyerek nehre atlayıp kendini öldürür. Şiirde Kafkas antropolojine ait temsillere örnek olarak kızın babası ve kardeşi tarafından sevmediği birine satmak istendiği anlatılır. Avrupa’nın “yeni dünya” ya doğru genişlemesinde besleyen kadın ile seven ve ayrılan gezgin kurgusu, kolonyal karşılaşmayı “romantizm yoluyla kültürel uyum” efsanesi adı altında ilkel olanın Batılı ya karşı kendiliğinden yakınlık göstermesi, emperyalist tahakkümü maskeleyerek için kullanılmıştır (Layton, 2005, s. 98). Bu ölüm ve kaçış imgeleminde Puşkin Rus tutsağının insan gibi sağduyusuyla davranan bir batılı, ölümü seçen Çerkes kızının ise duygularıyla davranan Doğulu olarak vurguladığını A. M. Gorçakov’a yazdığı mektupta açıklamıştır (Papşu, 2016, s. 132). Rus, tutsak olduğu dönem boyunca Kafkas halkını gözlemler ve onları anladığını belirtir. Avrupalının “Doğulu”yu inceleyerek böylece onu kavrayabileceği ve dolayısıyla kontrol altına alabileceği fikri, Said’in oryantalizm tezinde vurguladığı bir kavramdır. Ayrıca Puşkin’in üzerinde durduğu plana göre Kafkas dağlılarının Ruslaştırılması için “Lüks” metaların kullanılması gerekliliği ve Rusya’nın Hristiyanlaştırma misyonunu uygulaması bölgenin kolonizasyonu için ürettiği dikkat çekici fikirlere dendir (Akan, 2019, s. 134). Buradan hareketle Çarlığın uygarlaştırma misyonunun Puşkin tarafından benimsendiğini ve bunu eserlerine yansıttığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Mihail T. Lermantov, 1837 ve 1840 tarihlerinde sürgün edilmesiyle Kafkasya’yı Puşkin’in aksine yakından gözleme imkanı bulmuştur. *Zamanımızın Bir Kahramanı* adlı eseri ilk Rus psikolojik romanı olarak Rus edebiyatında yerini almıştır (M.T. Lermantov. 2019, s. 12). Bu roman beş öyküden oluşur ve kadın imgesi konusunda bize yardımcı olacak olan kısım Birinci bölümün I. hikayesi olan “Bela” başlığı altındadır. Burada 16 yaşındaki Çerkes prensesi Bela’nın Rus subayı Grigori Peçorin tarafından kaçırılması konusu altında Kafkas halkının antropolojik temsilleriyle ilerleyen ve sonunda Çerkes kızının ölümüyle biten bilinen bir öykü anlatılmaktadır. Aktarıldığına göre Doğu’ya büyük ilgi duyan eğitilmiş bir Rus olarak Lermantov, oryantalizmin temel kültürel ve politik varsayımlarına tamamen hakimdi (Scotto, 1992, s. 248). Bu yüzden Lermantov’un ‘Bela’ında Rus emperyalizminin söylem ve pratiğini sorgulamak gerekmektedir. Barışçıl bir Çerkes prensinin kızı olan Bela ile Peçorin, Kammenny Brod kalesine yakın bir köydeki düğünde

karşılaşırlar. Çerkes kadınları yabancıları görünce örtünüp kapanır, burada Çerkes kadınları Doğulu kalıplara göre davranmaktadır. Seyyahların anlatımlarında da bu vurguya sıkça rastlanılmaktaydı. Peçorin, yanına gelip şarkılar söyleyip iltifatlar eden 'dağların kızı' Bela'ya aşık olur. Peçorin, Bela'nın kardeşi Azamat'ı kız kardeşini kaçırmaması için ikna eder ve Bela'yı "eyerinde enine uzatmış, eli ayağı bağlı ve başı peçeyle sarılı" şekilde Peçorin'e getirir. "Asyalı dilber" ilk başlarda kendine yakınlık göstermez bunun üzerine Peçorin çok dil döker, lüks hediyeler alır en son artık onu bırakıp gideceğini söyleyince Bela aşkını itiraf eder. Burada istese de istemese de Batı fantazisinin Doğusu, Batılı arzunun gücüne yenik düşmelidir. Bu Said'in şarkiyatçılığın farklı bölgelerde de olsa aynı türden bir pratik olduğu şeklindeki gözlemleriyle tamamen tutarlıdır (Scotto, 1992, s. 252). Puşkin'in Kafkas kolonizasyonu için önerdiği fikirlerden olan "lüks" metalar bu hikaye de Peçorin'in elindeki pahalı hediyeler ve lüks kumaşlarla Bela'nın *evcilleştirilmesinin* araçları haline gelmiştir. Eski aşık Kazbiç intikam için Bela'nın babasını öldürür sonrasında Bela'yı kaçıır, ancak Bela yaralanır ve Peçorin kızı o hırsızın elinden kurtarır. Kız iki gün sonra Peçorin'i sayıklayarak ölürken, o ölen sevgilisinin arkasından ağlamaz bu duruma kayıtsız kalır. Buradaki temada yerli kız zorla ona yabancı bir çevreye getirilir ve uygar kahramana aşık olur. Kültürel farklılık, kızın ait olduğu *ilkel* toplumda bulunan *uygar* kahraman için olduğu kadar, uygar topluma getirilen *vahşi kız* içinde aynı derecede trajik olur (Paşu, 2016, s. 219). Kısacası bu eserde genişleyen Rus imparatorluğunun kontrol altına aldığı halklar arasındaki ilişkileri yönlendiren ideolojilere bakan bir anlatımı vardır.

Sonuç

Avrupalaşmış Ruslar ve Batılı gözler Kafkas dağlılarını "ilkel" olarak görmüştür. Yazı sistemleri dolayısıyla bir yazı edebiyatları yoktur. Aralarında var olan yönetim biçimi merkezi değil, kabile hiyerarşisi üzerinden idare edilmiştir. Kan davaları ve eşkıyalık toplumsal geleneklerinin bir parçası sayılarak geri kalmış toplumlar arasında nitelendirilmişlerdir. Bölgenin tarımı ve ticareti Kafkas halkı için sadece kendilerinin hayatta kalmalarını sağlayacak kadar yapılıyordu ve pazar arayışı içinde olmadıkları için artı ürüne ihtiyaç duymayarak pastoral bir hayat yaşamışlardır. En önemli geçim kaynakları yaptıkları baskınlardan elde ettikleri ürünler ve insan ticareti üzerinden olmuştur. Kafkas halkının savaşlarda kullandığı vur kaç ya da gerilla taktiği bile gözlemciler tarafından daha az medeni bulunmuştur. Tarihsel olarak imparatorluk ve sömürgecilik tarafından fetih için kullanılan metinlerde ve söylemlerde güç ve bilgi yapılarına bakıldığında Doğu'nun Batı'ya ikili bir karşıtlık olarak yaratıldığı ortadadır. Seyyahların bölgedeki erkekleri en çok kınadığı ve vurguladığı şey, onların kadınları köleleştirdikleri iddiasıdır. Kadının köleleştirilmesine ilişkin temsil, kadınları tabi kılan toplumsal veya kültürel kurumların bir eleştirisi olmaktan çok, Kafkasya'nın "uygarlaşmamış" uygulamaların bir imgesi işlevini görmüştür. Burada kadının köleleştirilmesi Doğu barbarlığının bir işareti olarak inşa edilirken, karşıt olarak Avrupa'daki evlilikleri ve Batı kadınına "uygar" kültürün temsili haline getirmektedirler.

KAYNAKÇA

- Akan, M. (2019). *Bilinmeyenden Öteki'ye*. İdeal Kültür Yayıncılık.
- Aksakal, H. (2021). Moderniteden Kaçış: 19. Yüzyılın İlk Yarısında Romantizm ve Oryantalizm. F. S. Sandal ve U. B. Aldemir (Ed.), *Romantizm* (s. 403-411). Pinhan Yayıncılık.

- Amarawat, V. S. (2016). Cultural Imperialism and Travel Writing: Glimpses of Richard Burton's Travelogou. *Proceeding of the Indian History Congerss*, (77), 644-650.
- Behramoğlu, A. (2013). *Rus Edebiyatında Puşkin Gerçekçiliği*. Tekin Yayınevi.
- Bell, J. S. (1998). *Çerkesya'dan Savaş Mektupları (1837-1839)*. (S. Özden, Çev.) Kafkas Vakfı Yayınları
- Blaramberg, Y. F. (2017) *Kafkasya*. (H. Eren, Çev.) Kafdav Yayıncılık.
- Bulut, Y. (2009). Oryantalizm, Seyyahlar ve Batı'nın Doğu İmgesi. *Din ve Hayat Dergisi*, (2), 64-69.
- Burney, S. (2012). Orientalism: The Making of the Other. *Counterpoints*, (417), 23-39.
- Das, N. ve Youngs, T. (Ed.). (2019). *Travel Writing*. Cambridge University Press.
- Dubrovin, N. F. (2017). *Çerkesler*. (H. Eren & V. Tümer, Çev.) Kafdav Yayıncılık.
- Hentsch, T. (2016). *Hayali Doğu*. (A. Bora, Çev.) Metis Yayınları.
- Hokanson, K. (1994). Literary Imperialism, 'Narodnost' and Pushkin's Invention of the Caucasus. *The Russian Review*, 53(3), 336-352.
- İldem, A. E. (2000). *Fransız Gezginlerin Gözüyle Türkler ve Yunanlılar*. Boyut Yayıncılık.
- Köse, M. & Küçük, M. (2015). Oryantalizm ve "Öteki" Algısı. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 107-127.
- Kuş, A. (2019). *Batılı Seyyah ve Araştırmacıların Gözüyle 19. Yüzyılda Kafkasya*. Serander Yayınevi.
- Layton, S. (1995). *Russian Literature and Empire: Conquest of The Caucasus from Pushkin to Tolstoy*. Cambridge University Press.
- Lermontov, M (2019). *Zamanımızın Kahramanı*. (N. Yıldırım, Çev.) Yordam Kitap.
- Longworth, J. (1996). *Kafkas Halklarının Özgürlük Savaşı (1837-1838)*. (S. Özden, Çev.) Rey Yayıncılık.
- Lowe, L. (2018). *Critical Terrains: French and British Orientalism*. Cornell University Press.
- Löwy, M. (2018). *Demir Kafes*. (N. Çetinkaya, Çev.) Ayrıntı Yayınları.
- Marigny, T. (1996). *Çerkesya Seyahatnamesi (1818-1823-1824)*. (A. O. Erkan, Çev.) Nart Yayıncılık.
- Nahya, Z. Nilüfer. (2011). İmgeler ve Ötekileştirme: Cadılar, Yerliler ve Avrupalılar. *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 27-38.
- Olcaý, T. (2008). 19. Yüzyıl Rus Edebiyatında Romantizm Üzerine. *KKEFD*, (17), 367-381.
- Papşu, M. (2016). *19. Yüzyıl Rus Edebiyatında Kafkasya İmgesi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Parla, J. (2018). *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*. İletişim Yayınları.
- Puşkin, A. S. (2020). *Poemalar*. (K. Yükseler, Çev.) Yapı Kredi Yayınları.
- Schick, I. C. (2004). *Çerkes Güzeli: Bir Şarkiyatçı İmgenin Serüveni*. (A. Anadol, Çev.) Oğlak Yayıncılık.
- Scotto, P. (1992). Prisoners of the Caucasus: Ideologies of Imperialism in Lermontov's "Bela". *PMLA*, 107(2), 246-260.
- Temizkan, A. (2018). *Araftaki Kafkasya*. İdeal Kültür Yayıncılık.
- Uçar, B. (2021). *Julianus Von Klaproth'un Kafkaslar ve Gürcistan Seyahatnamesi (Tercüme-Tahlil)* [Yayımlanmamış Tez] İstanbul Üniversitesi.
- Ulağlı, S. (2013). *Ötekinin Bilimine Giriş: İmgebilim*. Motto Yayınları.
- Weber, M. (2020). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. (M. Köktürk, Çev.) Bilgesu Yayıncılık.
- Yeğenoğlu, M. (2017). *Sömürgeci Fantaziler*. Metis Yayınları.
- Youngs, T. & Pettinger A. (Ed.). (2020). *The Routledge Research Companion to Travel Writting*. Routledge Press.
- Yücel, H. (2013). *İmgeden Yoruma*. Ayrıntı Yayınları.

Göçmen Kadın ve Ailelerinin Sağlık, Eğitim, Ekonomi ve Uyum Konusunda Güçlendirilmesi Projesi: Bursa İli Örneği

“GÜÇLÜ GÖÇMEN KADIN, GÜÇLÜ GÖÇMEN AİLE, GÜÇLÜ TOPLUM VE UYUM”

Prof. Dr. Handan Asûde BAŞAL, Doç. Dr. Pinar BAĞÇELİ KAHRAMAN,
Doç. Dr. Gönül ONUR SEZER, Prof. Dr. Nurcan ÖZYAZICIOĞLU, Prof. Dr. Nimet HAŞIL
KORKMAZ, Doç. Dr. Nuray AKBUDAK, Doç. Dr. Meral TANER DERMAN,
Doç. Dr. Elvan ŞAHİN ZETEROĞLU, Araş. Gör. İmran ÇAĞLAYAN, Araş. Gör. Selen UĞUR,
Araş. Gör. Meryam ATAK, Araş. Gör. Dr. Ayla İrem AYDIN

Bursa Uludağ Üniversitesi

Özet

2011 yılı itibari ile savaş nedeniyle ülkemize çok fazla Suriyeli gelmiş olup beraberinde ekonomik, sosyal, sağlık, eğitim ve uyum konusunda birçok problemleri de beraberinde getirmişlerdir. Yaşadıkları bu sorunların en fazla kadın ve çocuklarda olduğu görülmektedir. Bu bağlamda ailenin temelini oluşturan kadının hem göç etmesi hem de kadın olmasından kaynaklanan problemleri kadınlar ve daha çok kadınların sorumluluğunda olan çocuklar daha fazla yaşadıkları gözlenmektedir. Dolayısıyla Suriye'den gelen göçmen kadınları güçlendirmek amacıyla “Göçmen Kadın ve Ailelerinin Sağlık, Eğitim, Ekonomi ve Uyum Konusunda Güçlendirilmesi Projesi: Bursa İli Örneği “GÜÇLÜ GÖÇMEN KADIN, GÜÇLÜ GÖÇMEN AİLE, GÜÇLÜ TOPLUM VE UYUM” Projesi geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu proje ile, Göçmen Suriyeli kadın ve ailelerinin sağlık, eğitim, ekonomi ve uyum konusunda güçlendirilmesi ve sosyal uyumlarının gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda; Suriye'den Bursa'ya göç eden toplam 180.206 Suriyeli kişi araştırmanın evrenini oluşturmuştur. Bu evrenin içerisinde ölçüt örnekleme yoluyla seçilen 240 deney grubunda, 240 kontrol grubunda olmak üzere toplam 480 Suriyeli kadın proje kapsamına alınması planlanmış ve ilk eğitim süreci başlamıştır. Bu çalışmada projenin tanıtımı gerçekleştirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Göçmen, kadın, göçmen kadın, kadın eğitimi, aile, çocuk, uyum, eğitim, sağlık, ekonomik, fiziksel aktivite.

Giriş

Göç hareketliliği, yirmi birinci yüzyılda Suriye'den Türkiye'ye doğru yaşanmakta ve yaklaşık on yıldır devam etmektedir. Göç hareketliliği, Türkiye'de toplumsal, kültürel ve demografik yapıyı etkileyen en önemli olaylardan birisi olarak gerçekleşmektedir. Türkiye'deki pek çok şehir ciddi bir şekilde bu değişimden etkilenmiştir. Ancak bu etki iki yönlüdür. Sadece Türkiye toplumsal ve kültürel değişimden etkilenmemiş aynı zamanda Suriyeliler de hareketliliğin sonuçlarından etkilenmişler ve kendileri de değişmişlerdir. Kendi kültürünü korumak için dayanışma üretme (birlikte yaşama, birbirinden alışveriş yapma gibi) Suriyeli göçünün de en öngörülebilir sonuçlarından olmuştur. Göçün ve mevcut sosyoekonomik durumun bir sonucu olarak göçmenler bir yandan buldukları şehirlerde kültürel çevrede konumlanmakta, bir yandan da uzayan sürece bağlı olarak “Türkiye'de bir gelecek” düşüncesini daha da kabul etmiş durumda kalmaktadırlar. Suriyeli göçmenlerin bir şekilde kendi kültürlerini muhafaza ederek Türkiye'de geleceklerini kurma

anlayışları bulunmaktadır (Barın, 2015). Nielsen (2016) de, Suriyelilerin misafir ya da sığınmacı olarak kabul edilseler de zamanla kalıcı hale geldiklerini, bu süreçte zorunlu göçün ilk yıllarındaki olumlu tutumun olumsuz yöne doğru kaydığını ifade etmektedir.

Türkiye'deki Suriyelilerin yaşadığı sorunlar büyük oranda şehir merkezlerinde görülmektedir. Genellikle görülen en büyük problem ise farklı kültürlerin kaynaşamamasından ve şehir merkezindeki yaşama uyum sağlayamamaktan kaynaklanan sosyal uyum sorunudur (Moinolnolki & Han, 2017; Oytun & Gündoğar, 2015). Süleymanov (2016) tarafından Avrupa Birliği desteği ile Sultanbeyli'de yürütülen projede sığınmacıların yerel halk ile iletişimde zorlandığı, komşuluk ilişkilerinin zayıf olduğu belirlenmiştir.

Özellikle yaklaşık 1,6 milyon Suriyeli çocuğun göçle birlikte Türkiye'ye geldiği belirtilmekte ve bu çocukların eğitim, sağlık, psikolojik, ekonomik, dil, kültür şoku gibi problemlerle karşı karşıya kaldıkları da belirtilmektedir (Baş ve diğerleri, 2017; Sirin ve Aber, 2018). Göç eden çocuklarda, özgüven eksikliği, içe kapanma, suça yönelme, uyku ve yeme bozuklukları, gelişimsel gerilik, okulda başarısızlık, şiddet uygulama gibi davranışlar ile davranışsal ve psikolojik sorunlar ve travmalar daha çok görülebilmektedir (Uğurlu ve diğerleri, 2016). Maddi geçimsizlik, çocuğun çalışmak zorunda kalması, psikiyatrik sorunların da uyumda önemli sorunlara yol açtığını belirtilmiştir. El- Khani ve diğerleri (2018) Suriye'de ve Türkiye'de kamplarda yaşayan ailelerle ebeveynlik ihtiyaçlarını belirlemek amacıyla yaptıkları araştırmada, ebeveynlerin önemli rolünün kabul edilmesinin ve onlara destek olunmasının çocukların ve ailelerin ruh sağlığının korunmasına önemli etken olduğunu belirlemişlerdir.

Uzun ve Bütün (2016) yaptıkları araştırmada Suriyeli çocukların temizlik gibi özbakım becerilerini yeterince karşılayamadıklarını ve bu durumun diğer yerleşik ailelerde rahatsızlık oluşturduğunu, ailelerin sosyo-ekonomik imkânsızlıklar ve bazı çocukların olumsuz davranışlar sergilemesi nedeniyle bu çocuklara yönelik olumsuz tutum sergilediklerini belirlemişlerdir. Nitekim yapılan bazı araştırmalarda okulda ve evde toplumsal kabulün arttığı, ancak kaygıların devam ettiği de belirlenmiştir (Bağçeli Kahraman ve diğerleri, 2019; Tunç, 2015). Tunç (2015) toplumsal kabulün gerçekleşmesi ve sürdürülebilir olması için Suriyelilerin uyumunu sağlayacak ve destekleyecek çözümlerin üretilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Bu çözümlerin en başında da eğitimin geldiğini ifade etmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı (2021) Geçici Koruma Altındaki çocukların eğitim sistemine katılımını ve uyumunu desteklemek amacıyla Avrupa Birliği hibesi kapsamında PİKTES Projesi gerçekleştirmiştir. Bu kapsamda yaklaşık 2 milyon Suriyeli çocuğa eğitim vermişler, okullara destek sağlamışlar ve aile ziyaretleri ve farkındalık eğitimleri gerçekleştirmişlerdir.

Ayrıca göçmen çocuklarla yapılan çalışmalarda, bu çocuklarda kronik hastalık görülme sıklığı (prevalansı) Türk çocuklarına göre daha düşük olmasına rağmen, bu grupta ölüm oranları (mortalite) daha yüksek bulunmuştur (Yetimakan & Kırıl, 2021). Geleneksel kültürel uygulamalar ve olumsuz çevre koşullarına maruz kalma çocuk sağlığını ve temel sağlık hizmetlerini ciddi biçimde etkileyerek, bebek ve çocuk ölümlerinin gerçekleşmesine neden olabilmektedir. Göç eden ailelerin kültürünü tanıyarak, sağlık ve hastalıkta etkili olan faktörler değerlendirilmelidir. Bununla birlikte bir başka çalışmada göçmenlerin acil servis başvurusu sonrası almış oldukları tanılara bakıldığında, sağlık sorunlarının daha çok birinci basamak sağlık hizmetlerinde (Aile sağlığı merkezleri-ASM) çözülebildiği görülmüştür (Babacan ve diğerleri, 2021). Bu sorunlar evde ve

ayaktan tedavi edilebildiği gibi sağlık eğitimlerinin ve sağlığı korumaya ilişkin farkındalıkların artırılmasına yönelik girişimler ile sorunun ortaya çıkışı engellenebilir. Yine göç eden ailelerin kültürünü tanıyarak, sağlık ve hastalıkta etkili olan faktörler de değerlendirilmelidir. Geleneksel kültürel uygulamalar ve olumsuz çevre koşullarına maruz kalma çocuk sağlığını ve temel sağlık hizmetlerini ciddi biçimde etkileyerek, bebek ve çocuk ölümlerinin gerçekleşmesine neden olabilmektedir. Özellikle yenidoğan ve çocuk sağlığı sorunlarıyla başa çıkabilmeleri için anneler eğitilmelidir, anne ve çocuklar için sağlığa yönelik sürdürülebilir projelerin yaygınlaşması gerekmektedir (Aydın ve diğerleri, 2017; Ozyazicioglu ve diğerleri, 2010).

Suriye'nin başkenti Şam'da yürütülen araştırma sonuçlarına göre, Suriye'de yaşayan 18-60 yaş aralığındaki kadınların %74'ü ya fazla kilolu ya da obezdir (Bakir ve diğerleri, 2017). Doğum sayısı fazla, evli, çalışmayan ve okuma yazma bilmeyen kadınların obezite prevalansının daha yüksek olduğu (Bakir, Hammad ve Mohammad, 2017) ve kendilerini daha az sağlıklı hissettiği belirtilmektedir (Asfar ve diğerleri, 2007). Suriye'de kadınlara sunulan yaşam tarzı seçimlerindeki kültürel kısıtlamalar, kadınların spor faaliyetlerine erişimini sınırlandırmakla birlikte, bu durum obezite prevalansının artmasındaki bir diğer sebep olarak gösterilmektedir (Bakir ve diğerleri, 2017). 2019 yılında gerçekleştirilen "Türkiye'de Yaşayan Suriyeli Göçmen Kadınların Güçlenmelerinde ve Toplumsal Entegrasyonunda Bir Sosyal Politika Aracı Olarak Fiziksel Aktivitenin Kullanılması" isimli proje kapsamında, Ankara'da yaşayan 488 Suriyeli kadının (ortalama yaş 33,29 ± 11,56) fiziksel aktivite düzeyi Uluslararası Fiziksel Aktivite Anketi Kısa Formu (IPAQ-SF) kullanılarak belirlenmiştir. Suriyeli mülteci kadınların %68,5'i düşük fiziksel aktivite düzeyine sahip iken, %30,1'i orta fiziksel aktivite düzeyine ve %1,4'ü yüksek fiziksel aktivite düzeyine sahiptir. Yaklaşık üçte ikisinin fiziksel aktivite düzeyi düşüktür. Ayrıca çocuklar ve kadınlar, savaşın sebep olduğu zorunlu göç hareketlerinde de en savunmasız grupları oluşturmaktadırlar. Özellikle savaş, iç savaş ve çatışma ortamının kadın ve çocukların sağlığı üzerine getirdiği birçok fiziksel, ruhsal ve sosyal sorunlar bulunmaktadır (Kılıç ve diğerleri, 2015). Bu sonuçlar Suriyeli kadınların sağlıklı yaşamlarını sürdürmeleri bakımından risk altında olduklarını göstermektedir. Dolayısıyla daha sağlıklı kadınlar ve anneler olarak yaşamlarını sürdürebilmeleri için sağlık, beslenme ve fiziksel aktivite bakımından eğitilmeleri gerekmektedir.

Bu sorunların yanı sıra, ülkelerindeki savaştan kaçan ve Türkiye'de geçici koruma statüsü altında bulunan 3 milyonu aşkın Suriyelinin çok büyük bir kısmının tarımsal üretime katıldığı belirlenmiştir. Bu tarımsal eğitime katılan Suriyeli göçmenlerin hem tarımsal alanda gerekli bilgilere hem de edinmiş olduğu bu bilgilerin kendi yaşamına katkısı olduğu doğrultusunda eğitime ihtiyaçları bulunmakta ve eğitilmeleri gerekmektedir (1). Yıldırımalp ve İyem (2017) Suriyeli göçmenlerin geçici misafir olmaktan çıkıp kalıcı duruma geçmeleri nedeniyle, ekonomik ve sosyo-kültürel uyumla ilgili birçok sorunla karşı karşıya kaldıklarını, toplumsal kabul ve uyumun olabilmesi ve sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi için her iki toplumun birbiriyle uyumunu sağlayabilecek dinamik ve çok boyutlu politikalar uygulanması gerektiğini ifade etmektedirler. Ayrıca eğitim imkânının yeterince sunulmasının bu uyumda önemli olduğuna dikkat çekmektedirler. Bu aşamada göçmenlerin, kendi öz kültürlerinden kopmadan topluma uyum sağlamalarının gerekliliğine de vurgu yapmaktadırlar.

Görüldüğü gibi; Suriyeli göçmen kadınların göç ettikleri toplumdan göç etmek zorunda kaldıkları topluma daha sağlıklı bir sosyal uyum gösterebilmeleri için onların kişilik, çocuk sağlığı

ve eğitimi, aile içi etkileşim ve ekonomik yönden de güçlenmeleri bakımından eğitimlere ihtiyaçları bulunmaktadır. Sorunların en aza indirilmesi ailelerin ve çocukların eğitimi, ekonomik destek, güçlü ve etkili çocuk koruma sistemi ve etkin sağlık sistemi ile mümkün olmaktadır (Anthony ve diğerleri, 2020; Taş & Tekkanat, 2018). Daha sağlıklı ve mutlu çocukların arkasında nitelikli bir annenin ve ailenin olduğu araştırmalarla desteklenmektedir. Dolayısıyla farklı bir ülkeden farklı bir ülkeye kendi istekleri dışında zorunlu göç etmiş olmalarının, özellikle ailenin direği olan kadınlar ve anneler üzerinde çok daha olumsuz etkileri olması ve Suriyeli göçmen kadınların göç nedeniyle zor bir süreç yaşamaları, aynı zamanda gelen göçmenlere baktığımızda, eğitim, sağlık, ekonomi, sosyal uyum gibi konularda geldikleri ülkelerinde de zaten sınırlı yaşamları olmasından dolayı savaşın olumsuz etkilerini üzerinden atmaları ve kadın olarak güçlendirilmeleri gerekmektedir. Suriye’den gelen göçmen kadınları güçlendirmek amacıyla “Göçmen Kadın ve Ailelerinin Sağlık, Eğitim, Ekonomi ve Uyum Konusunda Güçlendirilmesi Projesi: Bursa İli Örneği “GÜÇLÜ GÖÇMEN KADIN, GÜÇLÜ GÖÇMEN AİLE, GÜÇLÜ UYUM VE TOPLUM” projesi geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu proje ile, Göçmen Suriyeli kadın ve ailelerinin sağlık, eğitim, ekonomi ve uyum konusunda güçlendirilmesi ve sosyal uyumlarının gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Hedeflediğimiz çalışma ise ekonomi, sağlık, eğitim ve özellikle sosyal uyumu içine alan ve merkezini kadın ve ailenin oluşturduğu iki yıl sürecek ve araştırma kapsamına alınan kadın ve ailelerin gelişimini destekleyecek daha kapsamlı bir proje olmaktadır.

GÖÇMEN KADINLARIN GÜÇLENDİRİLMESİ PROJESİ

Göçmen Kadınların Güçlendirilmesi Projesinin Hedefleri

- Suriyeli göçmen kadınların topluma uyum ve özgüvenlerini arttırmak.
- Suriyeli göçmen kadın ve ailelerinin toplumumuza olan güvenini arttırmak ve daha güvenli bir yaşam sürdürmelerini sağlamak.
- Suriyeli göçmen kadınlara; kadın ve çocuk sağlığı hakkında bilgiler vermek ve güçlenmelerini sağlamak
- Çocuk bakımı ve eğitimine ve ilişkin destek vererek ailenin güçlenmesini sağlamak.
- Aile içinde iyi anne olmalarını, ailede özellikle eşler arasında ve diğer aile üyeleri ile etkili iletişim becerilerini geliştirmek
- Suriyeli göçmen kadınları ev içinde yapabilecekleri basit iş kollarına yönlendirerek mesleki becerilerini geliştirmelerini sağlamak.
- Suriyeli Göçmen kadınların bütün bunları gerçekleştirirken genel olarak toplumumuzun uyumlu birer bireyi olmalarını sağlamak.

Göçmen Kadınların Güçlendirilmesi Projesinin Hedef Kitesinin Belirlenmesi

Suriye’den Bursa’ya göç eden toplam 180.206 Suriyeli kişi bulunmaktadır (Göç İdaresi, 2021). Bu evrenin içerisinde ölçüt örnekleme yoluyla seçilen 240 deney, 240 kontrol olmak üzere toplam 480 kadının araştırmanın örneklemini oluşturması düşünülmektedir. Araştırma kapsamına alınan kadınların kendi dilinde okuma yazma bilmesi, son üç yılda Türkiye’ye gelmiş olması, daha

önce herhangi bir eğitime katılmış olmaması ve 0-9 yaş arası çocuğunun olması ölçüt olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda her dönem 0-6 yaş çocuğu olan 30 kadın ve 6-9 yaş çocuğu olan 30 kadın olmak üzere toplam 60 kadın proje kapsamında verilecek eğitimleri alacaklardır. Dolayısıyla iki yıl boyunca dört dönem eğitim verildiğinden 240 Suriyeli kadına deney grubunda eğitim verilecektir. Bu bağlamda 240 deney grubunda, 240 kontrol grubunda olmak üzere toplam 480 Suriyeli kadının proje kapsamına alınması sağlanmış olacaktır.

Göçmen Kadınların Güçlendirilmesi Projesinin Süresi

Proje kapsamında hedef kitleye bu hedefleri gerçekleştirebilmek amacıyla eğitim modülleri oluşturulacak ve bu modüllerin dört dönem ve her dönem 12 hafta olmak üzere düzenli bir şekilde uygulanması sağlanacaktır. Her eğitim ikişer saatlik dilimlerle verilecektir. İki yıl sürecek bu proje Güz ve Bahar dönemi olmak üzere toplamda dört dönemde gerçekleştirilecektir. Eğitimler sırasında iki farklı sınıfta Arapça bilen tercümanlardan ve tercümanların yanında Arapça bilen gönüllü öğrencilerden de yararlanılacaktır. Uygulanacak eğitimlerin içeriği aşağıda verilmiştir:

1. Çocuk gelişimi ve eğitimi
2. Anne baba tutumları
3. Anne çocuk ruh sağlığı
4. Aile içi etkili iletişim
5. Sosyal beceri gelişimini destekleme
6. Çocukla oyun
7. Aile içi şiddet, ihmal ve istismar
8. Anne-çocuk sağlığı (çok sık rastlanan hastalıklar, sağlık sorunlarını önleme ve giderme)
9. Sağlıklı beslenme
10. Fiziksel aktivite ve sağlık
11. Yeni doğan bakımı
12. Tarımsal Üretim ve Ürün Değerlendirme

Göçmen Kadınların Güçlendirilmesi Projesinin Değerlendirme Boyutu

Araştırmada Kişisel Bilgi Formu, Aile Hayatı ve Çocuk Yetiştirme Tutum Ölçeği, Sosyokültürel Uyum Ölçeği, Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları Ölçeği II, Uluslararası Fiziksel Aktivite Anketi kullanılacaktır.

Eğitimler öncesinde ve sonrasında belirtilen ölçekler uygulanacak ve veriler istatistiksel analizler yoluyla analiz edilecektir. Verilerin normallik dağılımı kontrol edildikten sonra normal dağılım gösterdiği durumda deney ve kontrol grubunda yer alan annelerin öntest ve sontestlerden aldıkları puanların karşılaştırılmasında T-testinin, çocuğun cinsiyeti, çocuk sayısı, annenin eğitim durumu ve çocuğun yaşı bağımsız değişkenlerinin deney ve kontrol grubunda yer alan annelerin ölçeklerden aldıkları puanlara etkisinin belirlenmesinde Çoklu Varyans Analizi ve gerektiğinde çok değişkenli istatistikler için Kovaryans analizinin, bağımlı değişkenlerin (Aile Hayatı ve Çocuk Yetiştirme Tutum Ölçeği, Sosyokültürel Uyum Ölçeği, Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları Ölçeği II, Uluslararası Fiziksel Aktivite Anketi) birbiri ile olan ilişkisini görmek için ise Pearson korelasyon

analizinin uygulanması planlanmıştır. Normal dağılım göstermediği durumda ise yukarıda verilen testlerin non-parametrik testleri kullanılacaktır.

Projenin nitel boyutunda ise durum çalışması modelinde çoklu durum deseni kullanılacaktır. Suriyeli göçmen kadınlar Türkçe bilmediği için Arapça bilen gönüllüler ve tercümanlar aracılığıyla yarı-yapılandırılmış görüşmeler yapılacaktır. Yapılan ön görüşmelerde katılımcılara kimlik bilgileri, ülkelerinde yaşadıkları problemler, ülkelerinden neden göç ettikleri, geldikleri ülkede hangi problemlerle karşılaştıkları, projeden beklentileri ve bu projeye katılma nedenlerine yönelik açık uçlu sorular yöneltilecektir. Eğitimler sonrasında yapılan görüşmelerde ise projenin sağladığı katkılar, projenin beklentilerini karşılayıp karşılamadığı, yaşadıkları problemlerde bir değişim olup olmadığı ve sonraki eğitimlere yönelik önerilerini içeren açık uçlu sorular sorulacaktır. Elde edilen veriler içerik analizi yöntemi kullanılarak analiz edilecektir.

Göçmen Kadınların Güçlendirilmesi Projesinden Beklenen Sonuçlar

Özellikle son zamanlarda göçmenlerin çok fazla sayıda gelmesi, ülkemizde göçmenlere karşı olumsuz bir tutum oluşmasına neden olmaktadır (Saçan, 2017; Uzun & Bütün 2016; Nielsen, 2016). Ancak bu ve bunun gibi projelerle göçmenlere verilecek eğitimin, onların farklı kültürden gelmelerinden kaynaklı olan ve buldukları topluma uyum sağlama sürecinde gözlenebilen olumsuz tutum ve davranışlarının düzeltilmesine ve topluma uyum sağlayabilen daha nitelikli bireyler olmasına katkı sağlayacaktır (Moinolnolki & Han, 2017; Oytun & Gündoğar, 2015; Taş & Tekkanat, 2018; Yıldırım alp & İyem, 2017). Uyum sorunlarına ek olarak, verilecek eğitimler göçmen kadınların ekonomi (Arslan ve diğerleri, 2017; Doğan, 2017; Ekmen & Koçak, 2020) ve sağlık (Babacan ve diğerleri, 2021; Bakir ve diğerleri, 2017; Baş ve diğerleri, 2017; Ekmen & Koçak, 2020) alanında yaşamış oldukları problemleri daha aza indirecektir. Bu bağlamda kadına yönelik verilecek eğitimlerle kadının güçlenmesi, ailenin güçlenmesi ve toplumun güçlenmesi sağlanacaktır (Baysu & Phalet, 2014; El- Khani ve diğerleri, 2018). Araştırma sonuçlarının yayınlanması ile toplum bilimleri alanında çalışan araştırmacıların da alana daha çok yönelmesini ve elde edilen sonuçlardan yararlanmasını sağlayacaktır. Projenin bitiminde elde edilecek olumlu sonuçlar sonucunda, uygulanan projenin örnek alınmasını ve projenin yaygınlaşması ve sürdürülebilirliğini de sağlamış olacaktır.

Kaynaklar

- Anthony, K. I., Olu, O. I., & Bazza, M. B. (2020). Migration and children. *Villanova Journal of Social Sciences, Arts and Humanities*, 2(1), 91-95.
- Arslan, İ., Bozgeyik, Y., & Alancioğlu, E. (2017). Göçün ekonomik ve toplumsal yansımaları: Gaziantep'teki Suriyeli göçmenler örneği. *İlahiyat Akademisi*, (4), 129-148.
- Asfar, T., Ahmad, B., Rastam, S., Mulloli, T. P., Ward, K. D. ve Maziak, W. (2007). Self-rated health and its determinants among adults in Syria: a model from the Middle East. *BMC Public Health*, 7: 177.
- Aydın, D., Şahin, N., & Akay, B. (2017). Göç olayının çocuk sağlığı üzerine etkileri. *İzmir Dr. Behçet Uz Çocuk Hast. Dergisi*, 7(1), 8-14.
- Babacan, T., Yılmaz, T.E., Babacan, M.T. *et al.* Evaluation of immigrant health services in Turkey: a single-center study. *J Public Health (Berl.)* (2021). <https://doi.org/10.1007/s10389-021-01534-w>
- Bağçeli Kahraman, P., Başal H.A., Demirtaş, M., Üzüm, A. & Uzun, Ş. (2019). Okul Öncesi Eğitim Sınıflarına Devam Eden Mülteci Çocuklara İlişkin Öğretmen Ve Diğer Çocuk Velilerinin Görüşleri Asutay H, Yücel S. M., Ergin J., Doğan C. (Ed.) Çocuk ve Gençlik Yazınında Çokkültürcülük. 2019

- Bahar, Z., Beşer, A., Gördes, N., Ersin, F., & Kıssal, A. (2008). Sağlıklı yaşam biçimi davranışları ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *C.Ü.Hemsirelik Yüksekokulu Dergisi*, 12(1), 1-14.
- Bakir, M. A., Hammad, K. ve Mohammad, L. (2017). Prevalence of obesity, central obesity, and associated socio-demographic variables in Syrian women using different anthropometric indicators. *Anthropological Review*, 80(2), 191-205.
- Barın, H. (2015). Türkiye'deki Suriyeli Kadınların Toplumsal Bağlamda Yaşadıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Göç Araştırmaları Dergisi, s.2, Ankara, ss. 10-56.
- Baş, M., Molu, B., Tuna, H. İ., & Baş, İ. (2017). Göç Eden Ailelerin Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Değişiminin Kadın Ve Çocuk Yaşamına Etkisi. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 6(3), 1680-1693
- Baysu, G., & Phalet, K. (2014). Avrupalı ikinci nesil Türk göçmenlerin okul başarısı. *Türk Psikoloji Yazıları*, 34(17), 36-49.
- Doğan, C. (2017). Düzensiz göçmenlerin Türkiye'ye ekonomik açıdan etkileri. *Tarih Okulu Dergisi*, 10(31), 315-329.
- Duman, T. (2019). Toplumsal Uyum İçin Eğitimin Önemi: Türkiye'deki Suriyeliler Örneği. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (41), 343-368.
- Ekmen, E., & Koçak, O. (2020). Göçün Suriyeli ve Yemenli göçmenlerin aile yapıları üzerine etkileri. *Journal of Social Policy Conferences*, 79, 167-205.
- El-Khani, A., Ulph, F., Peters, S., & Calam, R. (2018). Syria: Refugee parents' experiences and need for parenting support in camps and humanitarian settings. *Vulnerable Children and Youth Studies*, 13(1), 19-29.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2021). Suriyeli Çocukların Türk Eğitim Sistemine Entegrasyonunun Desteklenmesi Projesi (PIKTES), www.piktes.gov.tr
- Moinolnolki, N., & Han, M. (2017). No child left behind: What about refugees?. *Childhood Education*, 93(1), 3-9.
- Nielsen, S. Y. (2016). Perceptions between Syrian refugees and their host community. *Turkish Policy Quarterly*, 15(3), 99-106.
- Oytun, O. ve Gündoğar, S. S. (2015). Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri Raporu,. ORSAM- TESEV Rapor No: 195, Ankara.
- Ozyazicioglu, N., Polat, S., & Bıcaçci, H. (2010). Mothers' use Of Traditional Approaches In The Treatment Of Selected Child Health Problems. *Pak J Med Sci January-March*, 26(1), 126-131.
- Öner, N. (1997). Türkiye'de Kullanılan Psikolojik Testler (3.Basım). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 538-542.
- Saçan, S. (2017). Aydın halkının suriyeli göçmenlere yönelik bakış açısının incelenmesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1(1), 28-38.
- Sirin, S. R., & Aber, L. (2018). Syrian refugee children. *Vulnerable Children and Youth Studies*, 13, 1- 6.
- Taş, D. & Tekkanat, S. S. (2018). Yerel halk ve Suriyeli sığınmacılar arasında bir kent: Elazığ örneği. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(4), 77-90.
- Tunç, A. (2015). Mülteci davranışı ve toplumsal etkileri: Türkiye'deki suriyelilere ilişkin bir değerlendirme. *Tesam Akademi*, 2(2), 29-63.
- Uzun, E. M., & Bütün, E. (2016). Okul öncesi eğitim kurumlarındaki Suriyeli sığınmacı çocukların karşılaştıkları sorunlar hakkında öğretmen görüşleri. *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 72-83.
- Yetimakman, A. F., & Kiral, E. (2021). A unique population in today's paediatric intensive care unit: immigrant children presenting with infectious diseases. *Anales de Pediatria (English Edition)*, 94(1), 4-10.
- Yıldırım, S., & İyem, C. (2017). Suriyeli sığınmacıların toplumsal kabul ve uyum sürecine ilişkin bir araştırma. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 107-126.
- <https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/>

<https://www.un.org/en/desa/growth-international-migration-slowed-27-or-2-million-migrants-due-covid-19-says-un> Erişim Tarihi: 7 Temmuz 2021.

<https://www.unhcr.org/tr>

ANTİK OLİMPİYATLARDAN GÜNÜMÜZE KADINLARIN SPOR VE FİZİKSEL AKTİVİTELERE KATILMA SÜRECİ

Beyhan AKSOY

Bursa Uludağ Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi

Özet

Tarihi süreç içerisinde kadınlar sporcu statüsünde yarışma hakkını uzun bir zamana yayılan zorlu mücadelelerin sonunda elde etmişlerdir. Sportif organizasyonların ilk olarak başladığı Antik olimpiyatlarda kadının varlığından bahsetmek pek mümkün değildi. Eşitliğe ve insan doğasına aykırı olan bir anlayışla yürütülen organizasyonlar toplumu bir arada tutan gerçek değerlerle örtüşmüyordu. Orta çağ'ın başlarında Hristiyanlığın yayılmasıyla kendini gösteren bu anlayış feodalizmin esaretiyle egemen bir zihniyetin benimsenmesi sporun gelişimini de olumsuz etkilemekteydi. Bu zorlu koşulların varlığı kadınların spor tarihine adını yazdırma gayesini engellediği gibi çoğu zaman şiddet içeren eylemlerle sonuçlandığına dair bulgular birçok araştırmacı tarafından ele alınmıştır. Bu ayrılıkçı düşünce yapısı spor tarihinde acımasız izlere neden olmuştur.1896 'da Coubertin' in öncülük ettiği modern olimpiyat oyunlarında bile kadınların yarışmalara katılma hakkının olmayışı kadınların 19.yy'a kadar geri planda kalmasının önünde büyük bir engel olarak görülmektedir. Sporun doğası gereği sosyokültürel yapıdan kaynaklı sınırları ortadan kaldırma özelliğine sahip olması birçok ülkede faaliyet göstermesini kolaylaştırmaktadır. İnsanın var olma, kendini ifade etme ,bedensel zindelik, zorluklarla mücadele, başarı elde etmek isteğinin yansıması olan fiziksel aktivite ve sporun toplumun her kesiminden insanları temsil etme gücü ve dünyada globalleşmesi cinsiyetçi anlayışın artık terk edildiği eşitlikçi yapıyı güçlendiren yeni hamlelerle mümkün olmaktadır. Değişen anlayışla beraber bu yeni hareket ülkelere göre farklılık göstermektedir. Ülkemizde de yansıması görülen tek yönlü bu yapı zamanla terk edilerek 19.yy'dan itibaren kadınların sportif eğitim ve faaliyetlere katılımı çeşitli çalışmalar ve hükümet destekleriyle artarak devam etmektedir. Tüm dünyada ses getiren olimpiyat oyunlarına katılımın artması sporun yaygınlaşması ve gelecek kuşaklara sağlıklı bir gelecek hazırlaması yönünde önem arz etmektedir . Bu çalışmanın amacı, adını spor tarihine büyük bir emeğin sonucunda yazdıran kadınların tarihsel bakış açısıyla günümüze kadar süren adaletli bir noktaya gelebilme mücadelesini kaynaklar ışığında değerlendirmektir.

Anahtar kelimeler: Olimpiyat, kadın, spor, fiziksel aktivite

GİRİŞ

Antik olimpiyatlar

M.Ö. 776 tarihi Olimpiyat Oyunlarının başlangıcı olarak kabul edilse de bununla ilgili tartışmalar halen devam etmektedir. (TMOK) Bazı araştırmacılar olimpiyatların "Tanrılar Tanrısı Zeus" adına düzenlendiğini belirtirken bazıları, dönemin efsanesi kahraman Pelops'un anısına düzenlendiğini belirtmektedir. Olimpiyatların tarihi araştırıldığında, Yunan tiyatrosunun temelinin ortaya çıkaran, dram, trajedi ve sembolizm etkisinin görüldüğü anlaşılacaktır (Çalık ve Ceylan, 2002). Olimpiyatlar ile tartışmalardan biri de oyunlardaki sporların ne zaman, nerede ortaya çıktığı ile ilgilidir. Araştırmalara göre spor dallarının birçoğu eskiden bir alanda hazır biçimde yapıldığını

belirtmektedir. M.Ö. 3000'lerde Mısır'da günümüzdeki sporların benzeri fiziksel faaliyetler yapıldığı bilinmektedir. Bu sporlar arasında Antik Yunan'da çok fazla yaygın görülen güreş sporunun, daha önce Mısır'da yapıldığı ve ondan dönemlere geçtiği Beni Hasan diye bilinen antik mezarlık alanında ortaya çıktığı M.Ö. 3. yüzyılın başlarında duvar ve lahit resimleriyle yansıtılmıştır. Güreş dışında boks sporu, yarışma amaçlı sopa dövüşleri, koşu sporları, atlı araba yarışları, yüzme, avcılık yapılmıştır (Tekin ve Tekin, 2014). Zeus'u anmak amacıyla sergilenen dinsel törenlerle beraber spor şenlikleri tarihteki ilk Olimpiyat Oyunları olarak bilinmektedir. Şenliklerde ilk olarak sadece 192 metre koşulardan ibaretken zamanla farklı mesafelerde yarışlar, uzun atlama, disk ve cirit atma, boks, güreş, atlı araba yarışları gibi sporlar dahil edilerek 1 günlük olan yarışmaların süresi 5 güne çıkarılmıştır (Karaküçük, 1989). Oyunlara katılabilme şartı olarak 18 yaşından büyük olmak özgür ve evli bir çiftten doğmuş olmaktı. Bunların yanın da Yunan vatandaşı ve erkek olmak şartı da bulunuyordu (Swaddling, 2000). Yarışmalara katılanlar Yunan vatandaşı da olsalar, bir hakeme hırsızlık ya da cinayetten sabıkası olmadığını ispatlamak zorundaydılar. Yarışmalara başvurusu kabul edilen sporcuların isimleri ve katılacakları spor branşlarını belirten bir belge, diğer insanların da görebileceği bir yere asılır ve oyunlar bitene kadar asılı kalırdı. Yarışmalara katılacak sporcular olimpiyat kurallarına uyacaklarına dair yemin ederlerdi (TMOK, 1990). Olimpiyatlarda yarışacak olan sporcuların performansının yüksek olabilmesi için buldukları yerde yarışmadan önce 10 ay boyunca idman yapmaları şartı bulunuyordu. Oyunlara son 1 ay kala ise Elis'te performanslarını yükseltmeleri amacıyla kurulan Elis'deki kampa katılmaları da zorunluluklar arasındaydı. Burada bulunan hakemler ve sporcular Olimpia Tapınağındaki Zeus heykeline karşı olimpiyatlarda erdemli yarışacaklarına ve bütün kurallara itibar göstereceklerine dair yemin ederlerdi. Eğer bu sözlerinde durmadıkları anlaşılırsa en ağır yaptırımla ile cezalandırılırlardı (Türkoğlu, 2016).

Antik Olimpiyat Oyunlarının Sona Ermesi

Antik Olimpiyatların sona ermesi aslında Romalıların Yunanistan'ı işgalinden öncedir. Sanatsal faaliyetlere ve kitaplara olan yönelim Yunanistan'da giderek ilerlemesi spora olan ilgisinin giderek azalmasını sağlamıştır. Paleologos, (1976)'a göre, Socrates 'in eserlerinde ifade ettiği ve gençleri çok fazla etkileyerek spor yapmaktan alıkoymuştur. Romalılar ın Yunanistan'ı işgal ettikten sonra stadyumları amfi tiyatrolara ve sporcuları vahşi hayvanlarla mücadele etmek zorunda bırakmışlardır. Bir eğlence aktivite olarak gören ve izleyicileri hoş etmek amaçlı yapılan sporun bu yeni durumu Roma'daki halk ve askerleri memnun etse de Olimpiyat Oyunlarının temel ideallerinin yok olmasına neden olmuştur. 4. yüzyılda Roma İmparatorluğu, resmi din olarak Hristiyanlığı kabul ettikten sonra, Hristiyanlar Olimpiyatlara karşı olmuşlardır. Nedeni oyunların çok tanrılı eski Yunan dininin etkilerini taşıyan pagan adetleri sayılıyordu. İlk Hristiyan imparator Büyük Theodosius, 320 Olimpiyat ve yaklaşık 1200 yıl sonra M.S. 393-394 tarihinde bu oyunlara süresiz olarak ara verdirerek oyunların çöküşünü hazırlamıştır (Henry ve Yeomans, 1984).

Resim 1. MÖ 490 rakibinin gözünü oyan sporcuyla hakemin cezalandırması British Museum, Londra (Miller, 2004)

Resim 2. Eski Yunanda M.Ö. 1600 yılına ait "Boks Yapan Gençler" freskosu, Thera (günümüz: Santorini). <http://people.hsc.edu/djclassics/sites/santorini/art4.htm> (erişim: 13-05-2014)

Antik olimpiyatlarda kadınlar

Antik Yunan'da kadınların toplumsal olarak ayrımcılığa uğradığı ikinci sınıf vatandaş olarak davranıldığı pek çok araştırmada belirtilmektedir. Luce Irigaray'a göre hala varlığını devam ettiren cinsiyet eşitsizliğinin başlangıcının ilk olarak antik dönemde ve bu coğrafyada başladığını ifade etmektedir (Stone, 2006). Antik Yunanda Kadınların işi evde idi, yarışmalarda bir görevi bulunmuyordu. Kadınların görevi yalnızca ev işi yapmak ya da rahibe olup ve rahiplerle birlikte işlerde çalışmak olarak görüldüğünden, kadınların beden eğitimi ve sportif etkinliklere katılması lüzumsuz karşılanıyordu (Karakullukçu ve İmamoğlu, 2021). Olimpiyat oyunları yalnızca erkeklerin katılabileceği faaliyetler olarak sürdürülmektedir. Gymnasium olarak ifade edilen bu mekâna tamamen çıplak olma zorunluluğu bulunduğu için burası daha çok erkeklerin özel kabul edilen ve mükemmel vücut egzersizlerini ortaya koydukları yerdirdi (Sennett, 1994).

“Olimpia yolunda... azametli kayalarla yükselen sarp bir dağ var... adı Typaeum. Elis kanununa göre Olimpiyat Oyunları'na katıldığı ortaya çıkan her kadın bu dağdan baş aşağı atılacaktır.” Oyunlarda kadın olarak sadece Demeter rahibesi vardı ve bazı araştırmacılar bu durum için kahraman Pelops'un öldürülmesi konusunu bildiği için yöre rahibesinin temsil ettiğini ifade eder. Bir başka görüş ise, Demeter rahibesi için, oyunlarda yarışan delakanlıların erkeklığe adımı sayıldığını belirten kişinin eski çocukluk zamanını ve hatta annesine benzediği yönünde yorumlanmaktadır (Koryürek, 1996). Modern olimpiyatları kuran Pierre de Coubertin, asıl olimpiyat kahramanı için “yetişkin erkek birey” olarak gördüğünü ve kadınların herkesin önünde yapılan yarışmalara katılamayacağını aynı zaman da olimpiyatlarda kadının görevi antikçağda olduğu gibi, kazanan yarışmacılara çelenk takma gibi işlerinin olacağını ifade etmiştir (Aktaran: Koca, 2018).

Olympia'da yalnızca evli kadınlar yarışmayı izlemekten şiddetli bir şekilde men edilmesi ilginç bulunmuştur. Yaptırım olarak ölüm cezasına çaptırılan yasaktan muafiyeti bulunan tek kadın Demeter rahibesiydi (Decker, 1995).

Hera oyunları

Eski Olympia'da Olimpiyat yarışmalarına ek olarak Zeus'un karısı, Hera adına bir şenlik yapılırdı. Şenlik, bekar kızlara yönelik koşu yarışlarından oluşuyordu. Bu şenliklerin Festivalin ne zaman başladığı bilinmiyordu. Pausanias adında yunan bir gezginin ifadelerine göre göre festival ile ilgili çok az bilgi bulunuyor. Hera Tapınağındaki yarışların şehirlerindeki 16 kadından oluşan bir gruptan oluştuğu bilinmektedir. Pausanias sözlerine kızların kıyafetlerine yönelik sol omuz ve göğsü kapsayan dizlere kadar inen uzun bir kıyafet giydiği bilgisine yer vermiştir. Bu bilgilere göre bekâr kadınların olimpiyatları izleme hakkı yoktu. Nedeni ise yarışan sporcuların çıplak olarak faaliyetlerini gerçekleştirmeleriydi. Olimpiyat oyunlarını kadınların gizlice izlemesi ölüm cezasıyla sonuçlanabilirdi (Swaddling, 2008). MÖ 6. yüzyılda Hera oyunları, Helen grupları arasında barışı sağlayan Elis'in 16 kişiden oluşan kadınların bir konsül veya Hippodamya tarafından Çocuklar, ergenler genç kızlar olmak üzere üç kategorilik yarışmalardan oluşmaktadır (Pfister, 2000). Bu oyunlar Tanrıça Hera'nın onuruna yapılan bir kadınların yarışmasıdır. Olimpiyat oyunları başlamadan 14 gün önce Olympia'da yapılırdı. Oyunlar içinde koşular, atlamalar, toplu oyunlar, cirit, güreş, disk atma gibi faaliyetler bulunuyordu (Memiş ve Yıldırım, 2011).

Resim 3. Koşan kadın bronz figür. MÖ 520-500.
(Arkeofili)<https://arkeofili.com/maraton-kosusunun-antik-kokenleri/>

Resim 4. (<https://www.webteknoloji.com/olimpiyat-tarihi-h112470.html>)

Modern Olimpiyatlar

Modern Olimpiyat Oyunlarının mimarı Baron Pierre de Coubertin' dir. Avrupa da 19 yy' da dünyada kültürel ,siyasi ve ekonomik açıdan yeni buluşlar, haberleşme imkanları, sanayi çağının ortaya çıkardığı durumlar ve bunların sağladığı ulaşım kolaylıkları dünyayı o an daha küçük bir yapı içerisine sokmuştu (Şentürk & Özdilek, 2007). Dünya barışı için olimpiyatların bir temel teşkil ettiğini düşünen Coubertin, eski Olimpia oyunlarını tekrar canlandırarak modern şartlara uyarlama fikrini araştırmaya başlamıştır. Bu düşüncesinin nedeni ise , gözünde bazı erdemlerin yok olmuş ya da hızla tükeniyor olmasıydı (Espy, 1990).

25 Kasım 1892 tarihinde USFSA'nın beşinci kuruluş yıldönümü olan toplantıda o tarihe kadar kafasında topladığı düşüncelerini "Modern Dünyamda Beden Eğitimi" başlıklı konuşmasında ifade etti. Orada Olimpik oyunlardan ilk kez söz eden bahseden Coubertin, konuşmayı böyle noktalyordu; *"Savaşların ortadan kalkacağını söyleyenlere ütöplast diyoruz. Bazıları harp ihtimallerinin azalacağından bahsediyor, bunda ben ütöplast görmüyorum. Telgraf, telefon, ilmi araştırmalar ve beynelmilel sergiler ve kongreler diplomatik münasebetlerden daha fazla sulha yardımcı oluyorlar. Ümit ediyorum ki atletizm bunun daha fazlasını yapacaktır. Sportif temaslar, yaşlı Avrupa'nın örf ve adetleri arasına girerse, sulh yeni ve büyük bir destek bulmuş olacaktır. Bana yardım edin, Olimpik oyunları yaşatalım."* (Koryürek, 1996)

İlk olarak 1896'da Atina'da düzenlenen ve her dört yılda bir dünyanın farklı şehirlerinde yapılmaya başlanan Olimpiyat Oyunları ile hayallerinin gerçekleştiğini düşünen Baron Pierre de Coubertin, 1925 yılına kadar devam ettiği IOC başkanlığı görevini kendi isteğiyle bıraktıktan sonra eskiden ilgilendiği pedagojik alanlardaki çalışmalarına yönelmiştir. Maddi sıkıntı yaşayan Coubertin, 1925 yılından itibaren Olimpiyat oyunlarına katılamamıştır. Kendisine teklif edilen maddi destekleri reddeden gururlu, onurlu ve idealist biri olan Baron Pierre de Coubertin, 2 Eylül 1937 yılında

Cenevre'de vefat etmiştir. Kendi vasiyeti üzerine kalbi, Yunanistan'daki Olimpiyatlar' ın ilk yapıldığı yerdeki Zeus tapınağı içinde toprağa defnedilmiştir (Tekil, 1981).

Modern Olimpiyatlarda Kadınlar

Gençlik ve spor genel müdürlüğü verileri incelendiğinde spor faaliyetlerine katılımda kadın ve erkek arasında farklılık olduğu görülmekle birlikte son zamanlarda dünya çapında kadınlar için yeni imkanların doğması, ve buna ilişkin kadınlara yönelik yasal düzenlemeler yapılması, kadın hareketinin sonucu fiziksel uygunluk ve sağlık hareketlerinde artışla kadınlarda sportif faaliyetlerde bir yükseliş olduğunu yansıtmaktadır (Koca & Bulgu, 2005). 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıkan sosyal ve kültürel değişimlerin zorunlu bir sonucu olarak spor gelişme göstermiş; ulaştırma ve haberleşme gibi teknolojik buluşlar ve iyileştirmeler sporun yaygınlaşmasını hızlandırmıştı. Basın, kamuoyu gücü olarak toplumu etkileyen yeni araştırma konusu olarak spora yönelmiş ve kontrol altına alarak uluslararası rekabet düşüncesini benimsetmeye çalışıyordu (Müller, 1981).

20. yüzyılın başlarında Eski Yunan'da kadınları spor faaliyetlerinin dışına iten anlayış devamlılık göstermiş, modern olimpiyat oyunlarının kurucusu Coubertin'in bu olimpiyatlarda yalnızca erkeklerin katılımını destekleyen yaklaşımı erkek egemenliğinin baskın olduğu bir spor kültürü oluşmasına neden olmuştur. Dünyada sporun gelişmesi ve yaygınlaşması konusunda önemi oldukça büyük olan Coubertin, her tür sporu kadınların yapabileceğini fakat yarışmalara kabul edilmemeleri gerektiğini savunmuştur (Fuller, 2006). Coubertin'in olimpiizm felsefesinde cinsiyete ait roller net olmamakla beraber sebebi tartışmalı konulardan biridir. En fazla kabul gören görüş, evli kadınların katılamayacağını Antik olimpiyat oyunlarından esinlendiği yönündedir. Fakat asıl sebeplerinden biri döneminde kadının rolü ve doğasına yönelik algılar olduğudur. Coubertin'in erkek egemenliğini savunan yapıyı asla terk etmediği kadınların spor yapmasını doğa kurallarına ters bulduğu ve olimpiyatlarda kadınların yarışmasını engelleyen uğraşlarının temelini de bu düşünce olduğu yönündedir (Simri, 1984). Coubertin 'in çabalarına rağmen, kadınlar 1900 yılında Paris'de yapılan olimpiyatlara tenis ve golf branşında katılım gösterebildiler. Tenis branşında İngiliz Charlotte Cooper, golf branşında ise Amerikalı Margaret Abott yarışmalarda birinci oldular (Emery, 1984).

Spor camiasında kadın ve spor kavramına yönelik farkındalık kazanmasına büyük bir katkı sağlayan FSFI'nin (Uluslararası Kadın Sporları Federasyonu) kurulmasına liderlik yapan Fransız olan kürek sporcusu Alice Joséphine Marie Milliat, bunun yanında olimpiik kadın hareketi liderliği rolü ile spor dünyasında kadınların dahil edilmesine yönelik büyük bir mücadele vermiştir (Leigh & Bonin, 1977). Milliat 1921 yılında Monaco'da ilk Kadınlar Olimpiyatını düzenledi. Bu organizasyona İsviçre, Fransa, Büyük Britanya, İtalya ve Norveç katıldı. 31 Ekim tarihinde pariste Uluslararası Kadınlar Spor Federasyonu (International Women's Sport Federation) kuruldu. Kadınlar Olimpiyatının ikincisi 1922 tarihinde tekrar Monaco'da düzenlendi. Organizasyonda 300 yarışmacı bulunuyordu. 20 Nisan 1922 tarihinde Uluslararası Kadınlar Spor Federasyonu (UKSF) ilk Kadınlar Dünya Oyunları Paris'te başladı. Bu oyunlara Amerikan, Çek, Fransız, İngiliz, İsveçli atletleri izlemek çok büyük bir kitle katılım gösterdi. 20 Nisan 1926'da İsveç'in Göteborg şehrinde İkinci Dünya Oyunları yapıldı. Oyunlar olimpiik hareket karşısında güçlü bir duruş sergiliyordu. Kadınlar atletizmi kontrol altına alınmaya çalışılıyordu ve daha sonra Uluslararası Atletizm Federasyonu ile UKSF (Uluslararası Kadınlar Spor

Federasyonu) arasında bir anlaşma imzalandı. (Quintillan, 2000) 1960'ların sonlarında toplumsal cinsiyet ile ilgili alana ilişkin çalışmalar çok önemli bir basamak olmuş ve bu yıllardan itibaren toplumsal cinsiyet eşitliği kavramı ön plana çıkmıştır (Zosuls, 2011).

SONUÇ

Antik Yunan Olimpiyat oyunları sadece erkeklerin katılabilecekleri etkinlikler olarak görülmektedir. Gymnasium denilen bu mekâna tamamen çıplak katılmak bir zorunluluk olduğu için burası bir nevi doğanın erkeklere verdiği vücudun mükemmelliğini sergiledikleri alandı (Sennett, 1994). Orta Çağ'ın din anlayışı kadınların bedensel gelişimlerini yok sayarak kadınların girişimlerinin bu camiada söz konusu olamayacağını göstermektedir. Bununla birlikte Avrupa'nın, 19. yüzyılda dahi kadınlara sportif faaliyetlere çok az yer verildiği görülmektedir. Ayrıca 1896'da Pierre de Coubertin'in öncülük ettiği Modern Olimpiyat Oyunları'na kadınların katılmaları yasaklanmıştı. Nitekim, bazı kadın hareketlerinin verdiği mücadele, Coubertinin engellemelerine rağmen, kadınların olimpiyatlara katılmalarını ikinci olimpiyat olan Paris 1900'de büyük bir dönüşüm yaşatmıştır. Bu mücadelenin lideri Fransız Alice Milliat'ın verdiği emek, kadınların spor ve fiziksel aktivitelere katılmalarını arttırarak günümüze kadar tüm dünyada büyük bir artış göstermesini sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- Aktaran: Koca, C. (2018). *Sporla Toplumsal Cinsiyet Eşitliği*. Ankara, türkiye: Ceid Yayınları.
- Çalık, F., & Ceylan, S. (2002). 2000'li Yıllarda Olimpiyatlara Aday Türkiye de olimpiyat meşalesi için bir öneri olmos-Yanartaş. *Burdur Eğitim Fakültesi Dergisi*(2).
- Decker, W. (1995). Spor in der griechischen Antike: vom minoischen Wettkampf bis zu den Olympischen Oynamak.
- Emery, L. (1984). Women's Participation in the Olympic Games "A Historical Perspective". *Journal of Physical Education Recreation & Dance*, 72, 62-63.
- Espy, R. (1990). The Politics of the Olympic Games. *University of California*.
- Fuller, L. (2006). Sport, Rhetoric, and Gender.
- Henry, B., & Yeomans, P. H. (1984). An approved history of the Olympic Games.
- Karakullukçu, Ö., & İmamoğlu, O. (2021). *Antik çağlarda değişik ülkelerde kadınların sporla ilişkisi, Spor ve Bilim*. (E. Ş.-H. Esen, Dü.) Ankara: Gece Kitaplığı.
- Karaküçük, S. (1989). *Tarihi ve Politik Yönden Olimpiyat Oyunları*. Ankara: GSGM Yayınlar.
- Koca, C., & Bulgu, N. (2005). Spor ve toplumsal cinsiyet: Genel bir bakış. *Toplum ve Bilim*, 103, 163-184.
- Koryürek, C. (1996). *Olimpiyat tarihi M.Ö 776-M.S.1996 Klasik ve Modern Olimpiyatlar, Olimpiyatlarda Türkler*. istanbul: Arçelik Yayınları.
- Leigh, M. H., & Bonin, T. M. (1977). The Pioneering Role Of Madame Alice Milliat and the FSFI in Establishing International Trade and Field Competition for Women. *Journal of Sport History*, 4(1), 72-83.
- Memiş, U., & Yıldırım, İ. (2011). Batı Kültürlerinde Kadınların Spora Katılmalarının Tarihsel Gelişimi. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, XV(3), 17-26.
- Miller, S. G. (2004). *Ancient Greek Athletics*.
- Müller, N. (1981). Von Paris bis Baden-Baden: Die Olympische Kongresse 1894-1981. Niederhausen: Schors., (s. 21).
- Paleologos. (1976). The ancient Olympic Games. *In L. Killanin, & J. Rodda (Eds.)*.
- Pfister, G. (2000). The Role of Women in Traditional Games and Sports. *Olympic Review*, 38-45.

- Quintillan, G. (2000). Alice Milliat and the Women's Games. *Olympic Review*, 31, 27-28.
- Sennett, R. (1994). *Flesh and Stone: The Body and the City in Western*.
- Sennett, R. (1994). *Flesh and Stone: The Body and the City in Western Civilization*. W.W. Norton & Company.
- Sennett, R. (1994). *Flesh and Stone: The Body and the City in Western Civilization*.
- Simri, U. (1984). Frauen und Olympia-Sport und Emanzipation. *Sport und Olympische Spiele*, 162-183.
- Stone, A. (2006). Luce Irigaray and the Philosophy of Sexual Difference. 5-6.
- Swaddling, J. (2000). *Antik Olimpiyat Oyunları (Çev. B. Gürün)*. İstanbul: Homer Yayınevi.
- Swaddling, J. (2008). The Ancient Olympic Games. 104.
- Şentürk, A., & Özdilek, Ç. (2007). Antik ve Modern Olimpiyat Oyunlarında Olimpiyat Ateşinin Yakılma Sebepleri ve Bu Güne Kadar Düzenlenen Oyunlarda Meşaleyi Taşıma seronomileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal bilimler dergisi* (19).
- Tekil, N. (1981). *Atletizm*. İstanbul: Dünya Ofset.
- Tekin, a., & Tekin, G. (2014). Antik Yunan Dönemi: Spor ve Antik Olimpiyat Oyunları. *Tarih Okulu Dergisi* (Sayı XVIII), 121-140.
- TMOK. (1990). *Olimpik Hareket*. İstanbul: Hürriyet Gazetesi Matbaası.
- TMOK. (tarih yok). Olimpiyat Oyunları Tarihi, Türkiye milli olimpiyat Komitesi.
- Türkoğlu, Ç. (2016). Anadolu'da Antik Dönem Sportif Organizasyonlar ve Sportif Mekânlar. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, -, 4(35), 455-469.
- Zosuls, K. M. (2011). Gender Development Research in Sex Roles: Historical Trends and Future Directions. *NIH Public Access*, 64(11-12), 826-842.
- Arkeofili: <https://arkeofili.com/maraton-kosusunun-antik-kokenleri/> adresinden alınmıştır
- <https://www.webtekno.com/olimpiyat-tarihi-h112470.html>. adresinden alınmıştır

ARKEOLOJİNİN KADIN KAHRAMANLARI

Arş. Gör. Merve ÖZYİĞİT

*Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Tarih Anabilim Dalı, Erzincan*

Özet

Arkeoloji genel anlamda toprak altında kalan maddi kültür kalıntılarını araştırıp ortaya çıkarmayı hedefleyen bilim dalıdır. Bu tanımlama Arkeoloji biliminin özelliklerini, zorluklarını tanımlamak için yeterli değildir. Çoğu zaman bilim insanları kendi evlerinden uzaklarda ve uzun zaman ayrı kalmak durumundadırlar. Büyük emeklerle çalışmakta ve kazı evlerinde, misafirhanelerde yaşamak zorunda kalmaktadırlar. Tabii 20. yüzyılda bu imkânların da olmadığını, köy evlerinin bu anlamda kullanılmaya çalışıldığını söylemek gerekir. Kadın bilim insanları için ise bu şartlar daha da zordur. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Türkiye'de kazı çalışmalarının yapıldığını ve bu kazı çalışmalarında ise arkeolojiye gönül vermiş kadınların olağanüstü başarılar sağladıkları çok açıktır. Jale İnan ile başlayan kadınların arkeoloji bilimine katkıları Halet Çambel, Muhibbe Darga ve Ufuk Esin ile devam etmiştir. Özellikle Türk devletinin zorlu süreçten geçtiği dönemlerde; Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun ücra kesimlerinde arkeolojik çalışma yapmayı başaran cesur kadınlarımız kendilerinden sonraki nesillerin gelişmesine katkı sağlamakla birlikte çok sayıda kadına örnek olmuşlardır. Ve bunların çoğu da hem bilime hizmet etmiş hem yeni bilim insanları yetiştirmiş ve hem de annelik görevlerini yapmışlardır.

Bu çalışmada birçok kadın arkeoloğumuz arasından, ODTÜ Keban Projesi kapsamında kurtarma kazısı yapmayı başaran Muhibbe Darga, Ufuk Esin ve Halet Çambel'in Anadolu'nun coğrafi şartlarında 20. yüzyılın ikinci yarısında verdikleri zorlu mücadele ve bu mücadele sonucunda elde ettikleri başarıları değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Arkeoloji, Proje, Kazı, Kadın

Giriş

Tarihsel süreç içinde kadının toplumdaki yeri her zaman önemini korumuştur. Eski çağlardan itibaren toplumun farklı alanlarında varlığını gördüğümüz kadının; kimi zaman bir tanrıça, kimi zaman ise bir büyücü veya cadı olarak toplumda etkili bir statüde olduğu görülmüştür. Toplum içinde zaman zaman statüsü değişen kadına bakış açısı tamamen sahip olduğu yaradılış özelliklerinden gelmektedir. Doğurgan bir özelliğe sahip olan kadın, bir dönem bereket sembolü olarak kabul edilmişken bir dönem belki de sırf bu özelliğinden dolayı lanetlenen, hor görülen ve korkulan bir hale bürünmüştür. Eskiçağ'a ait yazılı kaynaklarda kadının özellikle bazı toplumlarda çok etkili bir statüye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Mezopotamya ve Anadolu toplumlarında kadının sosyal, siyasi ve ticari konulardaki rolü oldukça net bir şekilde görülmektedir (Çelebi, 2015). Her ne kadar toplum içinde sahip olduğu roller zamana göre değişiklik gösterse de kadının toplum içinde hak ettiği ölçüde var olma mücadelesi günümüzde bile devam etmektedir. Erkek egemen toplumların kadınlar üzerinde söz sahibi olmaya çalışması, sahiplenme içgüdüsünden daha çok baskılama, kontrol altında tutma çabasına dönüşmektedir. Günümüzde sıkça rastladığımız bu tutum karşısında kadınların toplumun her alanında yılmadan, usanmadan var olmaya çalışması oldukça önemlidir.

Toprak altında kalan kültürel mirasımızın gün yüzüne çıkması için kendine özgü yöntemler ile çalışmalar yapan arkeoloji bilimi, ortaya çıktığı zamanlardan itibaren iş gücüne ihtiyaç duymuştur. Bu sebepten ötürü arkeoloji bilimi cinsiyet ayrımı yapmadan her dönem insan gücüne ihtiyaç duymuştur. Zorlu arazi şartları çalışma imkanlarını olumsuz etkilese de; cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren kadın bilim insanlarının, bu zorluklara rağmen, arkeoloji bilimine katkıları, erkek bilim insanlarından hiç aşağı olmadığını açıkça göstermektedir.

İnsanoğlunun yeryüzünde görüldüğü zamandan itibaren coğrafi faktörler insan yaşamını biçimlendirmiştir. Sürekli değişen iklim şartlarına uyum sağlamaya çalışan insanoğlu yerleşim için sıcak coğrafyaları tercih etmiştir. Yerleşik hayata geçmeden önce dış tehditlere ve sert iklim şartlarına karşı kendilerini korumak maksadıyla mağaralarda yaşamışlar ve avcı-toplayıcı bir yaşam sürmüşlerdir. Sadece hayatta kalma amacı ile doğanın sunduğu sınırlı imkânları kullanan avcı-toplayıcı insanlar, çok daha sonraları yerleşik hayata geçmişlerdir. İnsanlık tarihinin belki de dönüm noktalarından biri olan Neolitik Çağ ile birlikte toprak ananın gücünü keşfetmiş ve üretime başlamışlardır. Yaşadıkları bölgelerdeki akarsu kaynaklarını takip ederek kendilerine yeni yerleşim yerleri bulmaları ve böylece kültürel etkileşimin başlaması yine Neolitik Çağ'da görülmüştür. Madenin keşfedilmesi ile Kalkolitik Çağ başlamış ve bu dönem içinde sadece üretilen mallarda değişiklik olmamış, aynı zamanda toplumsal yapıda da birtakım değişikliklerin yaşandığı görülmüştür. Kalkolitik Çağ'da keşfedilen bakır madeni, kalay ile birleştirilerek yeni bir alaşım olan tuncun kullanımı ortaya çıkmıştır. Bu dayanıklı alaşım takıdan, günlük kullanım eşyalarına kadar insan yaşamının her alanına yayılmıştır. Kent devletleri niteliğindeki siyasi yapılanmaların başladığı bu dönem, beraberinde rekabeti ve kanlı savaşları da getirmiştir. Tunç Çağı'nın sona ermesi ile Demir Çağı başlamış, Anadolu'da da yeni büyük devletler ortaya çıkmıştır. Madenleri ustaca işlemeyi başaran Urartu Devleti bu özelliklerinden ötürü Demir Çağı'nda Van merkezli bir krallık olarak ortaya çıkmakla kalmamış sürekli büyümüş ve gelişmiştir.

Günümüzde büyük bir bölümü Keban ve Karakaya barajları altında kalan Elazığ-Malatya çevresi, Doğu Anadolu'da insanoğlunun yaşam için tercih ettiği önemli bölgelerden biri olmuştur. Bölgede doğal korunaklı alanların olması, bitki örtüsünün zengin olması ve iklim şartları tüm tarihi evrelerin kesintisiz olarak yaşanmasına ortam hazırlamıştır. Coğrafi çeşitlilik ve zengin kaynaklar, bu bölgede tarihin en uzun dönemi olan Paleolitik Çağ insanların yaşamı için imkân sunmuştur. Baraj inşasından önce Elazığ bölgesinde yapılan yüzey araştırmaları sonucunda Paleolitik Çağ'a ait izler de tespit edilmiştir. Keban yakınlarında bulunan Enerli'de, Karapınar bölgesinde ve Fırat Nehri'nin batısında yer alan Pağnik'te Alt Paleolitik döneme ait bulgular ele geçmiştir (Kökten, 1947: 431-472; Arslantaş, 2008a: 369). Yine Elazığ Palu yakınlarında bulunan Çınaz yerleşmesinde yapılan kazı çalışmaları neticesinde Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'a ait bulgular elde edilmiştir (Hauptmann, 2003: s. 22). Kalkolitik Çağ'da ise Elazığ bölgesinde bulunan maden kaynakları, Mezopotamya ilişkileri için önem arz etmiştir. Fırat Nehri'nin sağladığı taşıma kolaylığı ile bölgeden gönderilen ticari mallar kısa sürede Elazığ çevresinin işlek bir hale gelmesini sağlamıştır. Bölgede Kalkolitik Çağ'a ait en önemli bulguları bugün baraj suları altında kalan Norşuntepe vermektedir. Bölgedeki İlk Tunç Çağı yerleşmelerinden en önemlilerinden biri Tepecik'tir (Arslantaş, 2008b: 385-386). 1965 yılında bölgede Keban Barajı'nın inşa edilmesi ile çoğu arkeolojik merkez sular altında kalmıştır.

Keban Barajı, konum olarak Elazığ ilinin 45 km kuzeybatısında, Malatya ilinin ise 65 km kuzeydoğusunda yer almaktadır. Fırat Nehri üzerine kurulan barajın yapımı yaklaşık olarak 10 yıl sürmüştür (Çakırca, 2015: 551). Keban Barajı, Türkiye’de inşa edilen Atatürk Barajı’ndan sonra ikinci büyük baraj olma özelliğini korumaktadır. Yüksekliği 210 m, derinliği ise 160 m olan barajın su birikinti alanı 64.100 km² dir. Baraj gölü tam kapasitesi ile 681 km²’lik bir alanı kaplamaktadır (Özdemir ve Özgen: 2000, s.67). Enerji üretimi için inşa edilen barajdan 5 il ve 9 ilçe, 258 köy etkilenmiştir. Bu köylerden 94’ü sular altında kalmıştır (Çakırca, 2015: 552). 1960’lı yıllarda ODTÜ rektörü Kemal Kurdaş’ın öncülüğünde uzman ekiplerden oluşturulan bilim heyetleri, Keban Barajı suları altında kalacak bölgelerdeki arkeolojik mirasın ortaya çıkarılması ve belgelenmesi için bölgede çalışmalar yapmıştır. 1966 yılında başlayan arazi çalışmaları Türkiye’nin ilk sistemli kurtarma kazı çalışmaları olarak anılmaktadır. İstanbul Üniversitesi’nden Halet Çambel ve Chicago Üniversitesi’nden Robert J. Braidwood, yine Chicago Üniversitesi’nden gelen Robert Whallon’a Keban Projesi’ni sunmuş, 1967 yılında proje başlamıştır. 1976 yılına kadar süren projeye 5 yabancı ve 8 Türk ekip katılmıştır. Keban Barajı’nın 1976 yılında su tutmaya başlaması ile alandaki kazı çalışmaları sona ermiştir. Kısıtlı bir zamanda büyük bir başarı yakalayan çalışma ekibi 1977 yılında “Aşağı Fırat Projesi” adında yeni bir projeye başlama kararı almıştır. Aşağı Fırat Projesi ODTÜ’nün imkanları ile gerçekleşen bir proje olmuştur. Çalışma sahasında bulunan Samsat’ta yapılacak çalışmanın ekipler arasında rekabete sebep olması ve Kültür Bakanlığı’nın izin konusunda kısıtlayıcı tavrı nedeni ile Keban Projesi kadar büyük bir başarı elde edilememiştir (Özdoğan, 2006: 14-15).

Arkeolojinin Kadın Kahramanları

Keban Projesi kapsamında Elazığ çevresinde çok sayıda tarihi ve arkeolojik merkez tespit edilmiştir. Bölge ve çevresinde arkeolojik araştırmalar günümüzde dahi devam etmektedir. Bölgenin kültürel birikiminin ortaya çıkmasında elbette çok sayıda bilim insanının katkısı olmuştur. Bu bilim heyetleri içinde belki de bir çoğumuzun isimlerini dahi bilmediği kadın arkeologlarımızın verdiği mücadeleler oldukça dikkat çekicidir. Bu çalışma kapsamında ODTÜ Keban Projesi ve Karakaya Kurtarma Kazıları Projesi kapsamında çalışmaya emek veren kahraman kadınlarımızın başarılarına ve çektikleri zorluklara yer verilecektir.

Karatepe’nin Bacısı Halet Çambel

Seçkin ve saygın bir aileye mensup olan Halet Çambel, 1916 yılında Berlin’de doğmuştur (Özdoğan, 2014: 35). Dedesi İbrahim Hakkı Bey, Osmanlı Devleti’nin son dönem nazırlarından ve sadrazamlarından biridir. İbrahim Hakkı Bey Berlin’de elçilik görevini yürüttüğü sırada vefat etmiştir. O sıralar Halet Çambel’in babası Hasan Cemil Bey ise Berlin Askeri Ataşeliği görevini sürdürdüğü için aile Berlin’de bulunmuştur. Berlin’deki görevi sona eren Cemil Bey ailesi ile birlikte Türkiye’ye dönmüştür. Mustafa Kemal ile yakın ilişkileri bulunan Cemil Bey daha sonra Bolu milletvekili olmuştur (Dirican, 1997: 72-80). Halet Çambel ailesinin yurtdışında olması nedeni ile ilköğrenimini Almanya’da tamamlamış, ortaokul eğitimine ise İstanbul Arnavutköy Amerikan Kız Koleji’nde devam etmiştir. Çambel lise eğitimini Galatasaray Lisesi’nde tamamlamıştır. 1935-1939 yıllarında Fransa’ya giderek Sorbonne Üniversitesi’nde arkeoloji bölümünü okumuş ve öğrencilik yıllarında alanında uzman birçok hocadan ders alma imkânı bulmuştur (Özdoğan ve Başgelen, 2011: 6). İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye’ye dönen Çambel’in bu tarihten itibaren yaptığı

çalışmalar Anadolu Arkeolojisine büyük faydalar sağlamıştır. Türkiye'ye döndükten sonra Kurt Bittel başkanlığında devam eden Boğazköy kazılarına katılmıştır. 1940 yılında İstanbul Üniversitesi'nde Profesör olan Dr. Helmuth Theodor Bossert'ten asistanlık teklifi kabul etmiş ve İstanbul Üniversitesi'nde uzmanlık eğitimini tamamlamıştır. Çambel, 1940 yılında Mimar Nail Çakırhan ile evlenmiştir (Karapınar, 2019: 261). Halet Çambel'in arkeoloji kariyerinin belki de zirveye ulaşmasında etkili olan çalışmaları arasında hiç şüphesiz Karetepe kazıları bulunmaktadır. 1946 yılında başlayan kazı çalışmaları 1952 yılında sona ermiştir. Çambel, 1960 yılında profesör olmuştur (Karapınar, 2019: 261).

Karetepe kazı çalışmalarının ardından 1960'lı yıllarda Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki çalışmalara yönelen Halet Çambel, Keban Barajı'nın inşa edileceği alan ve Aşağı Fırat Projesi sınırlarında olan geniş sahalarda çalışmalar yapmıştır. Elâziğ, Malatya, Tunceli, Diyarbakır, Urfa, Siirt çevresi başta olmak üzere özellikle Keban bölgesinde Robert John Braidwood ile yürüttüğü kazılar sonucunda bölgede çok sayıda kültür varlığı gün yüzüne çıkartılmıştır (Özdoğan, 2014: 38-39). M. Özdoğan'ın aktardığı bilgiye göre: Halet Çambel, R. J. Braidwood ile Keban bölgesinde yaptıkları çalışmaların bir arkeoloji bölümü olmamasına rağmen ODTÜ'ye bağlı olarak devam etmesinde ısrarcı olmuştur. Bu ısrarın nedeni ise projeden bazı kurum ve kuruluşların çıkar sağlamaya çalışmasını önlemektir (Özdoğan, 2014 : 39). Başarısı sadece kazı çalışmaları ile sınırlı olmayan Çambel, Arkeometri gibi alanların Türkiye'de de faaliyet göstermesi için büyük bir çaba göstermiş, ayrıca farklı disiplinlerin bir arada çalışması için ODTÜ ve TÜBİTAK içinde bir laboratuvarın kurulmasına öncülük etmiştir (Özdoğan, 2013). Halet Çambel 12 Ocak 2014 tarihinde vefat etmiştir (Karapınar, 2019).

Arkeolojiye Adanan Bir Ömür Ufuk Esin

1933 yılında İzmir'de dünyaya gelen Ufuk Esin, ilkökul eğitimini Arnavutköy'de tamamlamıştır. Ortaokul eğitimini 1946 yılında Fevziati Boğaziçi'nde tamamlayan Esin daha sonra lise eğitimini ise Sankt Georg Avusturya Koleji'nde tamamlamıştır. 1952 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prehistorya ve Arkeoloji Bölümü'ne girmiştir. 1957' de ise aynı bölümde asistan olarak göreve başlamıştır. 1960 'da *M.Ö. 3. ve 2. binyılda Anadolu İğneleri* adlı tezini savunarak Prehistorya ve Önasya Dilleri-Kültürleri doktoru unvanına sahip olmuştur. 1966'da *Kuantitatif Spektral Analiz Yardımıyla Anadolu'da Başlangıcından Asur Kolonileri Çağına Kadar Bakır ve Tunç Madenciliği* adlı kitabıyla Prehistorya Kürsüsü'nde doçent ünvanı kazanan Esin, 1976'da ise *İlk Üretimciliğe Geçiş Evresinde Anadolu ve Güneydoğu Avrupa: Doğal Çevre ve Kültürleri Sorunu* adlı 2 cilt kitabı ile profesör unvanını almıştır. ODTÜ Keban Projesi kapsamında 1968 yılından 1976 yılına kadar Tepecik kazılarını, 1971 yılında Tülintepe kazılarını, 1978-1986 arasında ise Değirmen-tepe, 1989 İkizhöyük kazılarını yapmıştır (Baykan, 2008: 17-24). Belki de Keban Bölgesi'nin en kapsamlı kazıları Ufuk Esin tarafından yapılmıştır. Özellikle diğer höyüklerden daha büyük olan höyükte uygulanan kazı yöntemleri dönemin şartlarına göre daha moderndir.

Elaziğ ilinin 31 km doğusunda yer alan Tepecik Höyük, Keban Kurtarma Kazıları Projesi kapsamında R. Whallon ve S. Kantman'nın 1967 yılında bölgede yaptığı yüzey araştırmaları neticesinde tespit edilmiştir. 1968-1976 yılları arasında ise Ufuk Esin başkanlığında höyükte çalışmalar başlamıştır (Esin, 1970: 159-172). Höyükte yapılan çalışmalar kapsamında *Malatya-*

*Elaziğ Boyalıları*¹ adı verilen çok sayıda seramik buluntusu elde edilmiştir. Ayrıca höyükte Karaz Seramikleri ve İlk Tunç Çağı'na tarihlenen figürünler dikkat çekicidir (Esin, 1970: 11). M. Özdoğan, Ufuk Esin'in başkanlığını yaptığı Tepecik ve Tülintepe kazılarında, yeni yöntemler kullanıldığını ve bu yöntemler sayesinde o zamanda kadar arkeoloji biliminin pek de aşına olmadığı buluntuların elde edildiğini ifade etmiştir (Özdoğan, 2008: 14).

1968 yılında Türkiye'de ilk kez kazı alanlarında "açma" adı verilen grid sistemi Tepecik Kazısında uygulanmış, daha sonra bu sistem ülke genelinde yapılan arkeolojik kazılarda yaygınlık kazanmıştır (Özdoğan, 2003: 7).

Tepecik kazıları sırasında Elaziğ ilinin yaklaşık 21 km doğusunda bulunan Tülintepe'de kazı çalışmaları 1971 yılında Ufuk Esin ve Güven Arsebük tarafından yapılmıştır (Esin-Arsebük, 1974: 137). Tülintepe Höyük, yol yapım çalışmaları esnasında büyük bir tahribata uğramıştır. Höyükten el edilen Geç Kalkolitik Çağ buluntularının yanı sıra bölgede Obeyd ve Halaf kültürlerine ait seramikler de tespit edilmiştir (Arslantaş, 2017: 86). Ufuk Esin 19 Ocak 2008 tarihinde hayata veda etmiştir (Baykan, 2008).

Arkeolojinin Delikanlısı Muhibbe Darga

1921 yılında dünyaya gelen Muhibbe Darga, seçkin bir aileye mensuptur. İlkokul öğrenimine 1929'da St. Euphemie İlkokulu'nda başlayan Darga, babasının görevi nedeni ile ailesi ile birlikte Paris'e gitmiştir. 1932 yılında Türkiye'ye döndüklerinde ortaokul ve lise eğitimine İstanbul'da devam etmiştir (Yavuzoğlu, Atasoy, 2018: 319). Tarihe ve arkeolojiye olan ilgisi nedeni ile 1939 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü'ne girmiştir. Üniversite yıllarında H. T. Bossert, E. Bosch, U. B. Alkım, A. M. Mansel, H. Çambel gibi hocalardan ders almış ve böylece arkeolojiye olan ilgisi daha da artmıştır. 1943 yılında lisans eğitimini tamamladıktan sonra Hititoloji alanında ilerlemek isteyen Darga, mezun olduktan sonra hocası H. T. Bossert'in asistanlığını yapmıştır (Yavuzoğlu ve Atasoy, 2018: 319). Muhibbe Darga, hocası Bossert ile Doğu Anadolu gezilerine katılmış ve bu gezilerden sonra Karatepe kazılarında çalışmaya başlamıştır (Çaykara, 2020: 126).

M. Darga 1978 yılında ilk kazı başkanlığı tecrübesini Elaziğ ilinin, Baskil ilçesi Bilaluşağı köyünün 500 m güneyinde bulunan Şemsiyetepe kazılarında yaşamıştır (Darga, 1988: 181). Şemsiyetepe kazı çalışmalarında çok sayıda seramik verisi elde edilmiştir. Elde edilen bulgulardan höyüğün İlk Tunç Çağı'nda yerleşim gördüğü tespit edilmiştir. Höyükten elde edilen parlak ve açkılı Karaz seramikleri oldukça dikkat çekici olmuştur. İnce katkı maddesi kullanıldığı anlaşılan kaplar, siyah gri ve kırmızı olmak üzere çeşitli renklerdedir (Darga, 2000: 170). Şemsiyetepe kazıları 1990 yılında hem baraj surlarının yükselmesi hem de bölgedeki asayiş sıkıntıları nedeni ile yarıda bırakılmıştır. Daha sonra Darga, Eskişehir Şar Höyük kazılarını devralmıştır (Çaykara, 2020: 307). Darga, 6 Mart 2018 tarihinde hayatını kaybetmiştir (Yüksel, 2019).

¹ Malatya Elaziğ Boyalıları konusunda geniş bilgi için bak (Marro,1997).

Sonuç

Her mesleğin bir zorluğu olduğu gibi arkeoloji bilimi de kendi içinde birtakım zorlukları barındırmaktadır. Arazi çalışmalarına ve iş gücüne dayanan arkeoloji çalışmalarına ömrünü adanmış birçok kadın arkeolog bulunmaktadır. Bazen çevresel faktörler bazen ise kadınlar üzerine uygulanan mobinglerden ötürü arazi çalışmalarında kadınların oldukça zorlandığı görülmektedir. Çalışma koşulları her ne kadar zor olsa da cumhuriyetin ilk yıllarından beri mesleğini aşkla yapan kadınların varlığı gurur vericidir. Özellikle cumhuriyetin ilk yıllarında Jale İnan ile başlayan kadınların arkeoloji alanındaki etkinlikleri ve her türlü zorluğa göğüs gererek çalışma alanından kazandıkları başarılar çoğu zaman toplum tarafından göz ardı edilmiştir. Keban Barajı dendiği zaman çoğumuzun zihninde konuya dair bir şeyler canlanmaktadır. Fakat ODTÜ Keban Kurtama Kazıları Projesi'nde görev yapan kadınlar denildiği zaman çok az sayıda insan bölgede emek veren kadınların varlığından haberdardır. Bu durumun başlıca nedeni toplumumuzun kadınlara biçtiği rollerdir.

Cumhuriyetin ilk yıllarından beri Jale İnan, Halet Çambel, Muhibbe Darga, Ufuk Esin gibi kadın arkeologlarımız sadece kazı çalışması yapmamış, aynı zamanda tarih boyunca kadının yeri ve önemini konu alan eserler de sunmuşlardır. Özellikle Muhibbe Darga üniversite yıllarından itibaren tarihte kadın teması ile çok sayıda eser vermiştir. Anadolu'da Kadın adlı eseri ile kadının tarih boyunca sosyal statüsüne değinmiştir. Halet Çambel ise ODTÜ Keban Kurtarma Kazıları Projesi'ne başladığında kadın gücüne ve dayanışmasına olan güvenini projeye yansıtmış ve kazı başkanlıklarını sanki özellikle kadın arkeologlar arasında paylaşmıştır. Sadece Ufuk Esin, Muhibbe Darga ile sınırlı olmayan ODTÜ Keban Kurtarma kazılarında Esin Uzunoğlu, Tomris Bakır ve Nimet Özgüç'te görev almışlardır.

Coğrafi olarak zor koşullara sahip olan Elazığ ve çevresinde yapılan kazı çalışmaları Türkiye'nin siyasi olarak sıkıntılı bir dönemden geçtiği zamana denk gelmiştir. Elektriğin, suyun olmadığı, derme çatma barakalarda yaşayan ve tüm bu imkânsızlık dâhilinde kazı çalışmalarına devam eden kahraman kadınlarımız hiçbir koşulda kazı çalışmalarını yarıda bırakmamışlardır. Bölgede kazı çalışmaları Keban Barajı'ndaki su kapasitesinin yükselmesine kadar aralıksız devam etmiştir. Bölgede yaşanan dönemin olumsuz koşullarına karşı mücadele veren ve bugün hayatta olmayan Muhibbe Darga, Ufuk Esin ve Halet Çambel'i saygıyla anıyor, günümüzde özellikle Doğu Anadolu'nun zorlu koşullarında mesleğini yapmaya çalışan kadınlarımızla da gurur duyduğumuzu belirtmek istiyoruz.

KAYNAKÇA

- Arslantaş, Y. (2008a). "Paleolitik Çağ'da Elazığ Yöresi", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 2, s.367-377
- Arslantaş, Y. (2008b). Tarihöncesi Dönemlerde Elazığ Yöresinin Çevre Bölgelerle İlişkileri, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi Bahar- C.7 S.24 383-393.
- Arslantaş, Y. (2017). Tarih Öncesi Dönemde Elazığ, Elazığ Belediyesi Kültürel Eserler serisi 29, genişletilmiş 2. Baskı.
- Baykan, S. (2008). "Prof. Dr. Ufuk Esin", TÜBA-AR XI, 17-24.
- Çakırca, D. (2015). "Keban Barajı ile Neler Kaybettik" 4. Su Yapıları Sempozyumu,19-21 Kasım, 4 (550-561), 550-561.

- Çaykara, E. (2020). Arkeolojinin delikanlısı Muhibbe Darga, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020.
- Çelebi, B. (2015). Eskiçağ'da Kadın, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Darga, M. (1988). "Şemsiyetepe Kazısı, 1987 Sonuçları" X. Kazı Sonuçları Toplantısı, I., 181-200.
- Darga, M. (2000). Aşağı Fırat Havzası Şemsiyetepe Kazıları 1978-1989 Türk Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (editör Oktay Belli) 140-145.
- Dirican, M. (1997). Halet Çambel, TÜbitak bilim ve teknik dergisi, Sayı: 359, Ankara, s. 72- 80.
- Esin, U. (1970). "Tepecik Kazısı 1968 Yılı Ön Raporu", Keban Projesi 1968 Yaz Çalışmaları, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları, Seri: 1, Yayın: 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 147-158.
- Esin, U. Arsebük G., (1974). "Tülintepe Kazısı, 1974. Levha 112-123."; Keban Projesi 1971 Çalışmaları, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Seri: I, No: 4,137-141.
- Hauptmann, H. (2003). "Norşuntepe", Arkeo-Atlas, S. 2, s. 22.
- Karapınar, T. (2019). "Bir Cumhuriyet Kadını Prof. Dr. Halet Çambel", Asia Minor Studies, Cilt 7, sayı 2.
- Kökten, K. (1947). "1945 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Tarihöncesi Araştırmaları", Belleten, C: XI, S: 43, ss. 431-472.
- Marro, C. (1997). La Culture du Haut-Euphrate au Bronze Ancien: Essai d'interprétation a Partir de la Ceramique Peinte e Keban (Turquie) (Varia Anatolica 8), Institut Français d'etudes Anatoliennes d'Istanbul & De Boccard Edition Diffusion.
- Özdemir, M. A. Özgen, N. (2004). "Keban Barajı'ndan Su Kaçakları ve Sunduğu Doğal Potansiyel", AKÜ, Sosyal Bil. Enst. Dergisi, Cilt VI / Sayı: 1.
- Özdoğan, M. (2013). Keban projesinden arkeometri ünitesine Türk arkeolojisinde çağdaşlaşma süreci. Akyol, A.A. ve Özdemir, K. (Ed.), Türkiye'de Arkeolojinin Ulu Çınarları Prof. Dr. Ay Melek Özer ve Prof. Dr. Şahinde Demirci'ye Armağan, Homer Kitabevi, 43-51.
- Özdoğan, M. (2003). "Ufuk Esin Bir Hoca, Bir Dost, Bir Bilim İnsanı" Köyden Kente Yakındoğu'da İlk Yerleşimler, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s.35.
- Özdoğan, M. (2006). Keban Projesi ve Türkiye'de Kurtarma Kazıları, Sevim Buluç Anı Kitabı, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Özdoğan, M. (2008) Türk Arkeolojisinin Büyük Kaybı Prof. Dr. Ufuk Esin, TÜBA-AR XI. ss. 11-16.
- Özdoğan, M. (2014). Aydın, Bilim İnsanı, Eğitimci Arkeolog: Halet Çambel, Toplumsal Tarih Dergisi 243 Mart 2014, ss. 35-39.
- Özdoğan, M. Başgelen, N. (2011). İşi Görev, Arkeolojiyi Bilgi, Bilimi Değer Olarak Gören Bir İnsan: Halet Çambel. *Arkeoloji ve Sanat*, 136, 5-36.
- Yüksel, E. (2019). "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Arkeoloji Ve Arkeolog Muhibbe Darga'nın Yaşam Öyküsü", İzmir Democracy University Social Sciences Journal, C.2, sayı 2, ss 122-137.
- <https://aktuelarkeoloji.com.tr/kategori/roportajlar/ufuk-esin-erişim-tarihi> (22.12.2022).
- <https://www.arkeolojikh Haber.com/haber-karatepenin-ecesi-arkeolog-halet-cambelin-hayat-hikayesi-24449/> Erişim Tarihi (22.12.2022).

EKLER

Şemsiyetepe kazılarında Muhibbe Darga (Çaykara, 2020)

Tepecik kazılarında Ufuk Esin (<https://aktuelarkeoloji.com.tr/kategori/roportajlar/ufuk-esin>)

Halet Çambel

(<https://www.arkeolojikhaber.com/haber-karatepenin-ecesi-arkeolog-halet-cambelin-hayat-hikayesi-24449/>)

AZƏRBAYCANDA CUMHURİYYƏT DÖVRÜ TƏHSİLDƏ QADIN VƏ MAARİFÇİ QADINLAR

Aygün HALILKIZI

Doç dr. Bakü Devlet Üniversitesi Sosial Bilimler ve Psikoloji fakültesi Felsefe Bölümü

Özet

Azərbaycan'da Cümhuriyyət dönemi təhsildə qadın və maarifçi qadınlar. Doğunun ilk parlamentar demokratik cümhuriyyəti olan Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti yarandığı tarihtən itibaren xalqın tərəkkişi və inkişafı, təhsil və ictimai islahatlarla yanaşı insanların hüquq və vətəndaşlıq vəzifələri yolunda da bir sıra imkanlar meydana getirdi. 1918-ci ildə AXC doğunun tarixində ilk dəfə olaraq qadınlara səsvermə hüququ tanındı. Bu demokratik addım Azərbaycan qadınını toplumun ən aktiv bir qrupuna halinə gəlməsinə katkı sağladı. Bu qadınlar dönmün zorluqlarına rağmen öncəki dönmün təhsil sahəsində və təhsil problemləri və sosial sahədə inkişafın önündəki maneələrdən qurtularaq ən zor misyonu üstlənməklə xalqın gələcəğini kuran qadınların və ümumən xalqın sağlam və təhsil səviyyəsi yüksək qruplara sahib gələcəyinin qurulmasının öncüləri olan qızlarımızın, qadınlarımızın təhsil imkanlarına kavuşmasına xüsusilə önəm vermişlərdir. Onlar bu yolda təhsil sahəsində maarifçilik misyonu daşıyan sosial, təhsil və ictimai fəaliyyətləri ilə heç də kişilərdən geri qalmırdı. Eyni zamanda sosial sahədə də aktiv qrupda olmuşlardır. 1918-ci ildə demokratik Cümhuriyyətin qurulmasından sonra Azərbaycan hökuməti və Xalq maarif bəkanlığı tərəfindən təhsil sahəsində bir sıra islahatlar gerçəkləşdi.

Anahtar sözlər: Azərbaycan, cümhuriyyət, qadın, islahat, təhsil, öyrətım, haklar

Giriş

Şərqlin ilk parlamentar demokratik cümhuriyyəti olan Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti yarandığı tarixdən etibarən xalqın tərəkkişi və inkişafı, təhsil və ictimai islahatlarla yanaşı insanların hüquq və vətəndaşlıq vəzifələri yolunda da bir sıra imkanlar yaratmışdır. 1918 -ci ildə AXC, Şərqlin tarixində ilk dəfə olaraq qadınlara səsvermə hüququ tanındı. Bu demokratik addım cəmiyyətdə kişi və qadınların bərabər hüququnu təmin edən, onun cəmiyyətə, xalqa, millətə faydalı olması üçün bu dövrədəki ən böyük çevriliş idi. Bu baxımdan Demokratik Cümhuriyyət Azərbaycan qadınını cəmiyyətin fəal üzvünə çevirməkdə bütün imkanların açılmasına yardım etdi. Bu qadınlar dövrün çətinliklərinə baxmayaraq özündən əvvəlki dövrün maarifçiliyi, təhsilsizliyindən qurtularaq ən çətin missiyaları üzərinə götürmüşdülər.

Xalqın gələcəyini yetişdirən qadınların və ümumilikdə , millətin sağlam ,təhsilli gələcəyinin qurulmasının təmsilçiləri olan qızlarımızın, qadınlarımızın təhsil almaına, maariflənməsinə xüsusi diqqət ayırmışlar. Onlar bu yolda istər publisist, istərsə də pədoqoji fəaliyyətləri ilə heç də kişilərdən geri qalmır, eyni zamanda ictimai işlərdə də fəal iştirak edirdilər. Həmin dövrdə bir qadının ziyalı elitada çalışması, kişilərə nisbətən ikiqat çətin olsa da Azərbaycan qadınları bütün bu maarifçi fəaliyyətləri ilə kifayət qədər zəngin siyahı yaratmağı bacarmışlar. (Muxtar məmmədöglü,

Azərbaycan xalq cümhuriyyəti dövründə təhsil quruculuğu, <https://www.adalet.az/mobil/158318> (20.12.2022).)

Bu dövrdə Azərbaycan qadınlarının ictimai fəallığı artaraq cəmiyyətdə baş verən ictimai-siyasi, iqtisadi və mədəni proseslərdə fəallığa başladı. Dövrün qabaqcıl qadınarı kifayət qədər düşünülmüş dərəcədə yeni gender münasibətlərinin kontekstini yaradaraq cəmiyyətin inkişafı naminə mental və süni yaradılan dini əngəlləri aşaraq təlim, təhsil və maarifçilik məsləhətlərində adlarını Cümhuriyyət tarixinə qürur hissi ilə yazdırmağı bacarmışlar. Onlar ilk qadın məktəblərini, qadın yığıncaqlarını və xeyriyyə cəmiyyətlərinin yaradılması vasitəsilə digər qadınları da bu fəaliyyətə cəlb edir, təhsilli Azərbaycan qadınlarının saylarının artmasında böyük rol oynamışlar. Beləliklə də Azərbaycanda cümhuriyyət dövrü qadın fəallığı maarifçilik və xeyriyyəçilik üzərindən yola çıxaraq, təhsil problemlərinin həllinə yönəlməklə sağlam strategiyaların qurulmasında ən mühüm mövqeni nəzərə alaraq genişmiqyaslı təlim-təhsil işlərini həyata keçirmişlər.

Ümumiyyətlə XIX əsr Azərbaycan xalqının həyatında maarifçilik hərəkatının yaranması və inkişaf dövrü olmuşdur. Bunun əsas səbəblərindən biri də xarici ölkələrdə təhsil alıb ölkəmizə qayıdan təhsilli gənclərin olması idi. Çar Rusiyasının cəynaqları arasında çox böyük çətinliklərə məruz qalan Azərbaycan bütün bunlara baxmayaraq dövrün aşılması çətin əngəllərini aşmaq üçün əsasən mətbuatı istifadə edərək xalqın oyanışına, milli kimliyinə sahib çıxmasına nail olmağı bacarmışdılar. Tarixi ailə ənənlərinə sadıq olan Azərbaycan qadınları bütün işlərdə həyat yoldaşları ilə bərabər, onların çətin işlərində müştərək fəaliyyətlə yardımçı olduqları kimi maarifçilik kimi cəsarətli addımlarda da onların yanında olmuşlar. Əgər biz həmin dövrün qeyd etdiyimiz tarixi çətin şərtlərini nəzərə alsaq o zaman həmin dövrdə nəinki qadınların, hətta kişilərin belə həmin şərtlərdə fəaliyyət göstərməsi olduqca ağır və məsuliyyətli idi. (<https://axc.preslib.az/az/page/62uWwbkSnP>, (15.12.2022))

Çar Rusiyası öz tabeliyində olan müsəlman türklərinin təhsil almasına birmənalı şəkildə qarşı idi. Bu da onunla əlaqədar idi ki, əgər həmin xalqlar təhsil alıb inkişaf edərlərsə öz hüquq və vəzifələrini, milli kimliklərini və azadlıqlarını tələb edəcəklər. Bu da despot Çarizm siyasətinə tamamilə əks bir istək idi. Çar Rusiyası daha çox dini bölücülük siyasəti həyata keçirməklə məzhəb ayrı seçkiliyini daha çox gündəmdə tutaraq, öz çirkli düşüncələri ilə xalqımızın varlığı və istiqbalı ilə oynamaqdan çəkinmirdilər. Məhz belə ağır və keşməkeşli günlərdə Azərbaycanın ziyalı insanların çiyinlərinə böyük tarixi yük düşürdü. Və bu yükü götürməyi nəinki kişilər eyni zamanda qadın ziyalılar da öz üzərinə götürmüşdülər.

XIX əsrin 70 -ci illərində yaranan Azərbaycan milli mətbuatı daha sonra bir az da inkişaf edərək xalqın ictimai-siyasi və mədəni -ideoloji həyatında müstəsana rol oynamışdır. XX əsrin əvvəllərində isə xüsusilə qadın mətbuatının yaranması, qadınların mətbuata cəlb olunması, qadınların söz azadlıqlarına şərait yaradılması maarifçilik ideyasının daha da artmasına şərait yaratmış oldu. Məhz həmin qadınlar yeni gender münasibətlərinin kontekstində qadın maarifçiliyində bir iz açmış oldular. Bu iz Azərbaycan maarifçilik hərəkatında qadın izi adlana bilər. Bu məqsədlə həmin qadınlar ilk qadın məktəbləri, xeyriyyə cəmiyyətləri, qadın yığıncaqları vasitəsilə qadınları ictimai həyatın bir parçasına çevirməyə çalışırdılar. Qızların təhsil alması həmin dövr üçün olduqca çətin olsa belə bu dini və mental stereotipləri sındırmağı bacaran qadınlar

sağlam, təhsilli, inkişaf etmiş bir cəmiyyət üçün qızların təhsil almasını hər şeydən üstün hesab edirdilər.

Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti dövrü təhsil, qadın təhsili

28 may 1918 –ci il Demokratik Cümhuriyyətin qurulmasından sonra Azərbaycan hökuməti və Xalq Maarif Nazirliyi tərəfindən təhsil sistemində bir sıra islahatlar aparılmağa başladı və milli mənafeələrə uyğun qurulan təhsil sistemi, məktəb islahatlarının aparılması, təlim –tərbiyə işlərinin milli köklər üzərində qurulması istiqamətində olduqca vacib işlər həyata keçirilməyə başladı.

Azərbaycan təhsil tarixinə nəzər saldıqda görərik ki, cəmiyyətin inkişafının bütün mərhələlərində qadınlar kişilərlə bərabər dövlət quruculuğunda, siyasi qərarların verilməsində fəal iştirak etmişdir. Eyni zamanda , ölkəmizdə milli qadın siyasətinin dövlət statusu almasına da məhz Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə şahid olmuş olduq. **(Azərbaycan Respublikasının Dövlət Arxivi (ARDA). Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökumətinin Maarif Nazirliyi. Fond № 51, siyahı № 1, 1918-1920-ci illər, s.1, 3)**

Bu gün fəxarət və qürur hissi ilə deyə bilərik ki, nəinki Şərqdə, hətta demokratiyanın beşiyi sayılan bir sıra Avropa ölkələrindən və ABŞ-dan əvvəl qadına cəmiyyət həyatında siyasi proseslərə qoşulmaq hüququ ilk dəfə olaraq Azərbaycanda verilmiş oldu. Bu proses Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət yaratmaq əzmində olduğunu bütün dünyaya nümayiş etdirmiş oldu. Azərbaycanlı qadınların seçki hüquqlarının möhkəmləndirilməsi istiqamətində atılan növbəti addım 1918-ci il dekabrın 8-də işə başlayan Azərbaycan parlamentinə seçkilər zamanı azərbaycanlı qadınların iştirak etməsi ilə oldu. Qadın problemi Cümhuriyyət parlamentinin diqqətdə saxladığı aktual mövzulardan idi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinin 10 dekabr 1918-ci il tarixində keçirilmiş ikinci iclasında Azərbaycan qadınlarına İslam aləmində ilk dəfə olaraq seçilmək hüququ da rəsmi dövlət səviyyəsində verilmiş oldu.

Demokratik Cümhuriyyətin 1918-ci il 28 avqust tarixli qərarına əsasən, bütün ibtidai tədris müəssisələrində tədris ana dilində aparılmalı və dövlət dili olan Azərbaycan dilinin tədrisi isə məcburi surətdə həyata keçirilməli idi. Bu hökumətinin həyata keçirdiyi tədbirlər nəticəsində artıq 1919-cu ilin əvvəllərində Azərbaycanda dövlət hesabına 23 orta ixtisas təhsili məktəbi və 637 ibtidai məktəb fəaliyyət göstərirdi. 1919-cu il sentyabrın 18-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinin qərarına əsasən xalq məktəbləri üçün Türkiyədən dərs kitabları almaq məqsədilə hökumət Xalq Maarifi Nazirliyinə bir milyon manat vəsait ayırmışdı. Artıq 1919-cu ildə Azərbaycanda 23 dövlət orta təhsil müəssisəsi vardı. Onlardan 6-sı kişi, 4-ü qadın gimnaziyası, 5 realni məktəb, 3 müəllimlər seminariyası, 3 "Müqəddəs Nina" qız məktəbi, politexnik məktəb və kommərsiya məktəbi açılmışdı. Xalq Maarif Nazirliyinin yeni kişi və qız məktəbləri və seminariyalarının açılmasına dair Azərbaycan Parlamentinə təqdim etdiyi qanun layihəsi əsasında 1919-cu ildə 4 kişi, 3 qadın kurslarının açılması qərara alınmış, qadın orta məktəblərində sinif müəllimi müavini vəzifəsinin təsis olunması barədə qanun layihəsi qəbul edilmişdi. **(ARDA. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökumətinin Maarif Nazirliyi. Fond № 51, siyahı № 3, saxlanma vahidi 71)**

Müəllimlər seminariyaları istisna olmaqla, 1919-20-ci tədris ilində Azərbaycanın orta məktəblərində 9611 şagird təhsil alırdı ki, onların da 3115 nəfəri azərbaycanlı idi. Xalq təhsilini milli

zəmin üzərində yenidən qurmaq üçün ixtisaslı müəllim kadrları və dərs vəsaitlərinə böyük ehtiyac var idi. O dövrdə Azərbaycanda mövcud müəllim kadrları və dərs vəsaiti heç də kifayət qədər deyildi. Bunun üçün başlıca çıxış yolu Türkiyədən müəllim kadrları dəvət etmək idi.

1918-1920-ci və daha sonrakı illərdə qadın hərəkatının güclənməsi daha ardıcıl qadın mətbuatının yaranmasını zəruri etdi. Azərbaycan hökuməti qadın hərəkatına istiqamət vermək, bu sahədə qadınlara kömək etmək məqsədilə əvvəlcə ayrı-ayrı səhifələr, sonra “Zəhmətkeş qadınların yolu” və “Qafqaziya zəhmətkeş qadınların yolu” adlı qəzetlərin nəşrini qərara almışdır. Bu dövrdə elmi publisistik və bədii yaradıcılıqla məşğul olan Ş.Əfəndizadə, Ş.Qaspralı, Ş.Axundzadə, E.Yusifbəyli, Ü.Sadiqzadə kimi qadın ziyalıların məqalələrində, əsərlərində dövrün ictimai-siyasi, milli-mənəvi problemləri öz dolğun ifadəsini tapmışdır. **(Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti dövründə xalq maarifi, Azərbaycan müəllimi.- 2010.- 28 may.- S.1, 8.)**

1918 -ci il Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin yaranması Azərbaycan qadınını cəmiyyətin fəal üzvünə çevirərək ona geniş imkanlar yaratdı. Dövlət kişi və qadınların hüquqlarını bərabərləşdirdi. ADC Şərqdə ilk dəfə olaraq bütün vətəndaşlarına, eyni zamanda qadınlara da seçki hüququnu tanıdı. Artıq qadınlar nəinki xalqın maariflənməsi üçün fərdi müstəvidə hərəkat edir,hətta dövlətin təhsil islahatlarındakı milli mənafeələrə uyğun qurulan tədris –tərbiyə strukturlarında vacib mövqelərdə fəaliyyətlərinə də şərait yaratmış oldu. Milli köklər üzərində qurulan yeni təhsil sistemi bir sıra tədbirlər həyata keçirməyə başladı.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyət hökuməti nin 1919 – cu il avqustun 6 –da keçirilən iclasında orta məktəblərin idarə edilməsi şöbəsinə rəis təyin edilməsi haqqında Xalq Maarif Nazirinin məruzəsi dinlənilmiş, və qərara alınmışdır ki, Xalq Maarif Nazirliyinin orta məktəblərin idarə edilməsi şöbəsinin rəisi vəzifəsinə Bakı “Müqəddəs Nina” qadın tədris müəssisəsinin müəlliməsi Eynülhəyat Yusifbəyova təyin edilsin. Və davam edərək bildirilir ki, Eynülhəyat Yusifbəyova 06.08.1919 – cu ildən 09.02.1920 – ci ilədək , təxminən 6 aydan bir qədər artıq müddətdə Xalq Maarif Nazirliyinin orta məktəblərin idarə edilməsi şöbəsinin rəisi vəzifəsini layiqincə yerinə yetirmişdir. **(N.Məmmədova, Mədəni maarifçilik tariximizdə Azərbaycan qadını, Bakı 2019, səh.17)** O dövr üçün belə məsuliyyətli və tarixi vəzifənin bir qadının çiyinlərində istiqamət alması olduqca çətin məsələ idi.Hətta arxiv mənbələri Eynülhəyat Yusifbəyovadan sonra da onun yerinə bu vəzifəyə yenə qadın məmur – F, Rzabəyovanın təyin edildiyini yazır. (Eyni yer)

Yeri gəlmişkən qeyd edim ki,yuxarıda adı keçən “Müqəddəs Nina məktəbi” Tiflisdə açılsa da 1850 – ci ildə eyni adla Azərbaycanda da fəaliyyətə başlamışdır. Bu cəmiyyətdə 17 nəfər azərbaycanlı qadın var idi. Onlardan Xədicə Haqverdiyeva, Gövhər Qutqaşinskaya, Balaxanım Xandəmirovanın adlarını çəkə bilərik. Məhz bu cəmiyyətin qadın hərəkatı fəaliyyətinə verdiyi güc səbəbilə həmin ildə Şamaxıda maarifçi Dilbər Xanım Mirmahmudun köməyiylə öz evində qız məktəbi açdı. Bu qız məktəbi 1865 -ci ilə qədər Ana dili,nəğmə,və şəriət dərsləri də keçərək bölgənin qız uşaqlarına təhsil vermişdir.Azərbaycan qadınlarının təhsil alması üçün 1865 –ci ildə “Müqəddəs Rəpsima” cəmiyyətinin İrəvan quberniyasında açdığı qız məktəbində 65 nəfərdən 42 nəfəri azərbaycanlı qızlar idi.Bundan sonra bir-birinin ardınca 1864-cü ildə Dərbənddə, 1872-ci ildə Zaqatalada, 1873-cü ildəŞuşada,1874- cü ildə isə Bakıda qız məktəbləri açılmağa başladı.

Azərbaycan Cümhuriyyəti dövründə maarifçi qadınlar.

Azərbaycan təhsil tarixinə nəzər saldıqda görürük ki, cəmiyyətin inkişafının bütün mərhələlərində qadınlar kişilərlə bərabər dövlət quruculuğunda, siyasi qərarların verilməsində fəal iştirak etmişdir. Eyni zamanda, ölkəmizdə milli qadın siyasətinin dövlət statusu almasına da məhz Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə şahid olmuşuq.

Bu gün fəxarət və qüuru hissi ilə deyə bilərik ki, nəinki Şərqdə, hətta demokratiyanın beşiyi sayılan bir sıra Avropa ölkələrindən və ABŞ-dan əvvəl qadına cəmiyyət həyatında siyasi proseslərə qoşulmaq hüququ ilk dəfə olaraq Azərbaycanda verilmiş oldu. Bu proses Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət yaratmaq əzmində olduğunu bütün dünyaya nümayiş etdirmiş oldu. Azərbaycanlı qadınların seçki hüquqlarının möhkəmləndirilməsi istiqamətində atılan növbəti addım 1918-ci il dekabrın 8-də işə başlayan Azərbaycan parlamentinə seçkilər zamanı azərbaycanlı qadınların iştirak etməsi ilə oldu. Qadın problemi Cümhuriyyət parlamentinin diqqətdə saxladığı aktual mövzulardan idi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinin 10 dekabr 1918-ci il tarixində keçirilmiş ikinci iclasında Azərbaycan qadınlarına İslam aləmində ilk dəfə olaraq seçilmək hüququ da rəsmi dövlət səviyyəsində verilmiş oldu.

Hər hansı bir sosial-tarixi şəraitin yaranmasında, onun bünövrəsinin qoyulmasında özündən daha öncə yaradılan ictimai-tarixi şəraitin böyük rolu vardır. Həmin şərait özündən sonrakı mərhələ üçün imkanlar yaradaraq sonradan tələb olunan sosial-ictimai vəziyyətlər üçün sanki yollar açır, şəraitlər yaradırdı. Bu baxımdan cümhuriyyət dövrünün qadın fəallarının yetişdirilməsi də ondan əvvəl xeyriyyəçi xalqsevərlər tərəfindən vaxtında atılan addımların səmərəli göstəricilərinə borclu idi. Əgər Bakı milyonçusu, xeyriyyəçi H.Z.Tağıyevin 1901-ci ildə açdırdığı qızlar gimnaziyası olmasaydı sonralar cümhuriyyət dövrü ziyalı qadınlar da nəinki maarifçi fəaliyyətlər göstərə bilməz, eyni zamanda demokratik qadınların bir üzvü ola bilməzdilər.

Maarifçilik tariximizdə, dünyəvi təhsilin inkişafında və savadlı mütəxəssislərin yetişməsində bu məktəbin böyük rolu olmuşdur. Məktəbdə onlarca maarifçi qadın xüsusi fəallığı ilə fərqlənir: Rəhilə Hacıbəyova, Məryam Sulkeviç, Nabat Nərimanova, Şəhrəbanu, Şabanova Səkinə Axundzadə, Şəfiqə Əfəndizadə və eyni zamanda "Nicat" cəmiyyətinin qadın bölmələrinin yaradıcılarından bir olan Hənifə xanım Məlikova da var idi. (**"İslam Sivilizasiyası Qafqazda" adlı II Beynəlxalq simpoziumun materalları (məqalələr) Bakı-2021, II Cild, səh 19-20.**)

Azərbaycan cəmiyyətində qadınların maarifçilik fəaliyyətləri onların mətbuata ayaq açmaları ilə daha da fəallaşmağa başladı. 1911-ci ildə Xədicə Əlibəyovanın çap etdirdiyi "İşıq" jurnalı Azərbaycanda ilk qadın mətbu orqanı oldu. X.Əlibəyovanın atası Ələddin Sübhəquliyev dindar, ruhani birisi olmasına baxmayaraq o, ilk təhsilini Tiflisdə Rus qız gimnaziyasında almış, daha sonra Zaqafqaziya Olqinskaya İnstitutunu bitirərək qadın həkimliyi üzrə birinci dərəcəli mütəxəssis olmuşdur.

Cümhuriyyət dövrünə qədər fəaliyyət göstərən adlarını çəkdiyimiz bu maarifçilik fədailəri Demokratik Azərbaycan Cümhuriyyətinin qadın maarifçilərinin başlanğıcları və özəkləri sayıla bilər. Məhz buna görə də ADC dövrü maarifçi qadınların adlarını tanıtmaya keçmədən öncə, hələ Çar Rusiyası dövründə belə, müsəlman türklərə qarşı Çarizmin müstəmləkə siyasəti altında

təhsildən və inkişafdən uzaq salınması ilə xalqımızın nə qədər çətinliklər altında demokratik cumhuriyyətə yol gəlməsinin şahid oluruq.

Cumhuriyyət dövründə qadın maarifçilər

Qeyd etdiyimiz kimi qadın maariçiliyinin Azərbaycanda yayılması daha çox tərəqqiyə, inkişafa ehtiyacı olan Azərbaycan cəmiyyətinin həm tələbatı, həm də bir gerçəkliyi idi. Müəyyən vaxtlarda məlum səbəblərdən bu tərəqqinin obyektiv səbəblərlə qarşısını almaq cəhdləri məhz Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti dövründə asanlıq imkanlarına qovuşdu. Sanki illərcə imperiyanın buxovlarında çırpınan, əziyyət çəkən, bir xalq kimi milli ,mənəvi inkişafına mane olunan bu millətin inkişaf üfüqləri açılmağa başladı. Tale 23 ay müddətində belə olsa da bu xalqın üzünə güldü.Məhz bu müddət ərzində bütün sahələrdə olduğu kimi təhsil və maarifçilik yolunda da uğurlu addımlar atılmağa başladı.Bu məqamda xalqımızın tanınmış ziyalıları, ictimai xadimləri nə qədər fəal iştirak edirdilərsə, qadınları da bu çətin və şərəfli yolda bir o qədər fəal iştirak edirdilər. Bu qadınlar dövrün o günkü reallıqları içərisində cəhalətin yaşatdığı bütün fəlakətlərin səbəblərinin başlanğıcında qadının təhsilsizliyini görürdülər. Daha güclü bir cəmiyyət üçün,inkişaf etmiş bir xalqın formalaşması üçün qadınların təhsil almasının şərt olduğunu dərk edən və bunu bildirən maarifçi kişi və qadınlarımız var gücləri ilə bu problemin aradan qaldırılmasına çalışırdılar. Bu qadın maarifçilər içərisində adlarını təhsil tariximizə qürurla yazdıran qadın maarifçilərdən Şəfiqə Əfəndizadəni, Liza Muxtarovanı, Səlimə xanım Yaqubovanı, Hənifə Məlikovanı, Nəbat xanım Bayraməlibəyovanı, Şəfiqə xanım Qaspiralı, Xədicə Ağayevanı misal göstərə bilirik.

Şəfiqə xanım Əfəndizadə; O, 1882 -ci ildə Gürcüstanda tarixən Axisqa türklərinin yaşamış olduğu Axalsix rayonunun Azqur kəndində tanınmış pedaqoq Məmmədəmin Şeyxzadənin ailəsində doğulmuşdur. Şəfiqə xanımın atası eyni zamanda həm də onun ilk müəllimi idi. O, və bacısı ilə təhsilini məhz atasından alır. On dörd yaşında ikən Şəki şəhərinə (Nuxa) gələn Şəfiqə xanım burada atasının çalışdığı "Darüssiyada" məktəbinin nəzdində olan qızlar üçün ayrılmış qrupda dərs keçir. Burada çox qalmayan ziyalı xanım,az sonra Bakıya gəlir və burada qadın savadsızlığına qarşı mübarizə aparan maarifçi ziyalılarla bərabər çiyin-çiyinə çalışmağa başlayır. Tanınmış xeyriyyəçi H.Z.Tağıyevin Bakıda ilk qızlar məktəbini açmasıyla xalqımızın elm və təhsil tarixində və eyni zamanda Müsəlman Şərqində qadınların təhsil almasının təməini qoyaraq təhsil tariximizdə yeni bir uğurlu səhifə açdı. Qızlar məktəbinin açılmasına baxmayaraq orda dərs verəcək müəllimlərin azlığı böyük çətinliklər yaradırdı.Məhz bu səbəblə N.Nərimanov Şəfiqə xanımın atası Məmmədəmin Şeyxzadəyə qızı Şəfiqəni bu yeni açılmış məktəbdə dərs deməyə dəvət edir.

Məmmədəmin Şeyxzadə bu dəvətdən çox sevinə də lakin qızının dövlət məktəbində təhsil olmaması səbəbiylə belə bir hüquqa malik olmadığını bildirir.Məhz bu səbəblə Şəfiqə xanım 1901 –ci ildə təkrar Tiflisə qayıdıb orada imtahan verərək, müəllimlik attestatı alıb yenidən Bakıya qayıdır və burada Rus-müsəlman qızlar məktəbində ana dilini tədris edir .Başlamış olduğu bu tədrislə ilk ana dili müəllimi olub təhsil tariximizə adını qürurla yazdırır. **(A.Kərimova. "Azərbaycanın islahatçı düşüncəsində qadın faktoru: Şəfiqə xanım Əfəndizadə" VII.TURKCESS .Eğitim ve Sosyol Bilimler Kongresi.01-03 Sentyabr .2021.s 709-716. Şimali Kipr/Kıbrıs.)**

Şəfiqə Əfəndizadə.Həmin dövrün ictimai –siyasi xadimi, jurnalist,yazıçı Əhməd Ağaoğlu: İslam qövmlərinin qurtuluş və irəliləmsini təmin etmək üçün ,xüsusilə iki əsas məsələnin həll

olunması lazım olduğunu yazırdı. Birinci, qadın məsələsi və Əlifbanın islahı məsələsi. Bir müsəlman qadını sərbəst və şüurlu bir ana və həyat yoldaşı olmalıdır. Məhz bu zaman qadın üzərinə düşən həmin sosial vəzifəsini yerinə yetirmiş olacaqdır. Bu şərtlər daxilində övladlarının xasiyyət və iradəsini tərbiyə edə bilər, yüksək duyğular təlqin edə bilər deyirdi. Ağaoğlu: “Boğucu hərəm havası içində keçirilən tənbel və sırf heyvani bir həyat, qadının bədəni inkişafında icazə vermədiyindən irqin bədəni çöküşünədə yol almaqdadır. Əlifbanın güclüüyü isə oxuyub yazmaya çox çətinlik yaratdığından müsəlmanların ağıl və qəlblərini işıqlandırması yolunu qapatmışdır. Qadın və əlifba, budur İslam aləminin iki ən həqiqi düşməni, onun mualicə olunmayan xəstəliyi ki, onların təsiri altında bu aləm yavaş-yavaş məhv olunmaqdadır.” **(Yusuf Akçura, Türkcülük: Türkcülüynün tarixi gelişimi. Türk Kültür yayını. İstanbul 1978.səh.203.)**

Şəfiqə Xanım Zaqafqaziyada ilk Azərbaycan dili müəllimi, AXC parlamentində tək qadın nümayəndə və stenoqrafçı kimi cümhuriyyət dövrü təhsil tariximizə adını qürurla yazdırmışdır.

İstiqlal, cümhuriyyət fədaisi Şəfiqə xanım Əfəndizadənin məqalələrində AXC mövzusu aparıcı rol oynayırdı. “Azərbaycan” qəzetinin 5 iyun 1919-cu il tarixli 196-cı sayında dərc etdirdiyi “Milli bayram və qadınlarımız” adlı məqaləsində isə Şəfiqə xanım mayın 28-də Azərbaycanın istiqlaliyyətinin elan olunması, Şərqdə ilk dəfə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulmasından yazır: “Mayın 28-də Azərbaycan istiqlalı sənaye-dövryyəsi münasibətilə milli bayram təşkil olundu. O günün şərəfindən, təsirindən hər kəs şən, hər kəs məğrur idi”. **(Şərq qəzeti, Fədakar maarifpərvər qadın - Şəfiqə xanım Əfəndizadə. fevral 2018.)**

Müəlliflər yazırlar ki, “Azərbaycan qadınlarını daim təhsilli ,savadlı dünyagörüşlü görmək istəyən Şəfiqə xanım Əfəndizadə “Analar,qızlarınızı oxudunuz!” deyə qadınlara müraciət edir. Onun “Azərbaycan” qəzeti ilə əməkdaşlığı Xalq Cümhuriyyətinin süqutunadək davam edir. **(A.Kərimova, İslam Sivilizasiyası Qafqazda II ci Beynəlxalq simpoziyumun materialları. Bakı 2021.s 25.)**

Rəhilə Hacıbababəyova; 1882 ci ildə doğulan Rəhilə xanım Tiflisdə Müqəddəs Nina məktəbini bitirərək 1902-ci ildə Bakıdakı İsgəndəriyyə Qadın Müsəlman Məktəbində müəllimlik fəaliyyətinə başlamışdır. O dövrün maarifçi xanımlarından olan Rəhilə Hacıbababəyova valdeynlərini itirmiş uşaqlara, yoxsul ailələrə yardım etmək üçün 1914-cü il noyabrın 21-də Bakı Müsəlman Qadın Xeyriyyə Cəmiyyətini təsis etmişdir.Cəmiyyət xəstə və yaralı əsgərlərə, yetim və yoxsul uşaqlara yardım göstərir, tez-tez müxtəlif tədbirlər keçirirdi. Cəmiyyət hətta Birinci dünya müharibəsində əsir düşmüş yaralı türk əsgərlərinə də yardım göstərmişdir. 1917-ci ilin oktyabrında Liza xanım Muxtarovanın sədrlik etdiyi Bakı müsəlman xeyriyyə cəmiyyəti yoxsul qızlar üçün peşə məktəbi açmışdı. Məktəbdə 4 ümumtəhsil sinif və 6 peşə bölməsi fəaliyyət göstərirdi. Burada Türk dili, hesab, əl işi, biçmə və tikiş üzrə dərslər keçirilirdi. 1918-ci il mart qırğınları zamanı məktəb öz fəaliyyətini dayandırdı. 1919-cu ilin əvvəllərində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti məktəbin işini yenidən bərpa etmək üçün cəmiyyətə 30 min manat vəsait ayırmışdır. Məktəb azərbaycanlı qızların savadlanmasında, onlara milli-mənəvi dəyərlərin aşılmasında, ailədə və cəmiyyətdə öz hüquqlarını anlamasında böyük rol oynamışdır. Aprel işğalından (1920) sonra sonra cəmiyyət fəaliyyətini dayandırmışdı.

Hənifə Məlikova; Cümhuriyyət dövründə öz maarifçi ideyaları ilə fəaliyyət göstərən ziyalı qadınlardan biri də Azərbaycanda ilk milli mətbuatın banisi olan Həsən bəy Zərdəbinin həyat yoldaşı olan Hənifə xanım Məlikova idi. Hənifə xanım Bakıda ilk qız məktəbinin yaradıcısı kimi tarixə

düşən maarifçi xanımlardandır.O 1856 cı ildə Şimali Qafqazda,Nalçıkədə dünyaya gəlsə də təhsilini Tiflisdəki Müqəddəs Nina məktəbində alır. Sonra H.B.Zərdabi ilə ailə həyatı quran Hənifə xanım həyat yoldaşı ilə birlikdə “Əkinçi “ qəzetinin nəşrində də Zərdabi ilə bərabər dövrün çətinliklərini bərabər yaşamışlar.O hətta 1881 –ci illərdə öz evlərində,Mənzilində pulsuz məktəb açaraq yerli din xadimləri və orada məskunlaşan ermənilər tərəfindən təqib və təzyiqlərə məruz qalsalar da xalqı maarifləndirmə yolundan dönməmişdir.

Hənifə xanım Məlikova 1909 – cu ildən 1919 –cu ilə kimi Bakı şəhər dövlət birinci Rus-tatar qız məktəbində müdir vəzifəsində çalışmışdır.Maarifçilik tariximizdə ,dünyəvi təhsilin inkişafında və savadlı mütəxəssislərin yetişməsində bu məktəblərin böyük rolu olub. **(N,Məmmədova Mədəni maarifçilik tariximizdə Azərbaycan qadını.Bakı.2019.s 41)**

Hənifə xanım Azərbaycanda “Nicat” xeyriyyə cəmiyyətinin qadın bölməsinin yaradıcılığının biri olmuşdur.Bu bölmənin adı “Bakı xanımlarının ilk təşkilatı” olsa da sonradan bu təşkilat böyüyərək “Bakı müsəlman qadınlarının xeyriyyə cəmiyyəti”nə çevrilmişdir.

Məryəm xanım Bayraməlibəyovadır; Azərbaycan təhsil tarixində ictimai-siyasi hadisələrə biganə qalmayan ,qadın təhsilinin inkişafı üçün çalışan ziyalı qadınlardan bir də Məryəm xanım Bayraməlibəyovadır. O, 1898 –ci ildə Azərbaycanın Lənkəran şəhərində müəllim ailəsində anadan olub. Atası dövrünün ictimai –siyasi xadimi olmaqla bərabər həm də gözəl pedoqoq,folklorşünas və maarifpərvər bir insan olmuşdur. Məryəm xanım H,Z,tağıyevin açdığı ilk qız məktəbində (1906-1913) təhsil aldıqdan sonra 1917 –ci ildə “müqəddəs Nina” adına qızlar məktəbini də qızıl medalla bitirərək, Moskva Tibb institutuna daxil olur.

Onun təhsil haqlarını Bakı milyonçusu Murtuza Muxtarov öz üzərinə götürərək hətta ona aylıq təqaüd belə verir. Lakin Rusiyada Oktyabr inqilabının baş verməsi Məryəm xanımın orada təhsilini yarımçıq qoymasına səbəb oldu. Bundan sonra o ömrünü maarif və mədəniyyət işlərinə sərf edir. O, 1918 –ci ildə Bakıdakı II qızlar gimnaziyasında ana dili müəllimi işlədikdən az müddət sonra Lənkərana qayıdır və burada özünün qızlar məktəbini açaraq qızlarımızın təhsil almasına böyük kömək etmiş olur. Məktəbinin adını "Ünas" (Qızlar) məktəbi qoyan Məryəm xanım, 1919-1920-ci illərdə Lənkəran Qızlar Gimnaziyasının inspektoru, 1920-1921-ci illərdə savadsızlığın ləğv olunması üzrə ilk qadın kurslarının təşkilatçılarından bir olmuşdur. Həmin dövrdə qızların təhsilə cəlb olunması çox çətin olsa da bu məktəbə təhsil alamğa gələn şagirdlərin sayı doqquza çatır. Kasıb və imkansız ailələrin uşaqları olan bu qızların dəftər- kitab və hətta geyim ehtiyaclarını belə qarşılayan Məryəm xanım Bayraməlibəyova atasına Lənkəranda Qadın Xeyriyyə Cəmiyyətinin yaradılmasını təklif edir və qısa zamanda buna nail olur.

Həmin illərdə Azərbaycanın Rusların Lənkəranda yaratdığı hərbi gərginik, Denikin qoşunlarının hakimiyyəti ələ alma cəhdlərindən xəbər tutan AXC hakimiyyəti Cavad Bəy Məlikyevanovu Lənkərana Denikin qoşunları ilə mübarizəyə göndərir.İşinin öhdəsindən lazımı qədər gələn Cavad bəy Məlikyevanov Denikin quldur dəstələrini məhv etdikdən sonra Lənkəran qəzasının general qubernatoru təyin olunur.

Çox keçmir ki, Lənkəranda həyat öz axarına düşür. C.Məlikyevanovun köməyi ilə burada yeni kitabxana və klublar, digər mədəni-maarif obyektləri fəaliyyətə başlayır, savadsızlığın ləğvi üzrə kurslar açılır. Günlərin birində Cavad bəyin yolu Məryəmin məktəbinə düşür. İlk tanışlıq sonradan

güclü və sarsılmaz məhəbbətə çevrilir. Beləliklə, gənc ailənin təməli qoyulur. (Ağaddin Babayev.."Xalq düşməni"nin arvadı və ya Lənkəranda ilk qızlar məktəbinin müdiri (məqalə) Azərbaycan qəzeti. 29 aprel. 2022.)

Azərbaycan qadın maarifçilərinin əksəriyyəti bir vaxtlar xaricdə təhsil almış ziyalı ailələrin qızları idi. AXC dvründə ölkənin mədəni-maarif həyatında "Nəşri-maarif" adlı xeyriyyə cəmiyyətin həm oğlanlar,həm də qızlar üçün məktəblər açaraq xalqın ümumi savadlanmasına çalışırdı. 1919 – cu ildə isə Bakıda fəaliyyət göstərən milli gimnaziyaya Peterburqda təhsil alıb Vətənə qayıtmış Səlimə xanım Yaqubova rəhbərlik edirdi.Burada dərs keçən qadın müəllimlər içərisində təcrübəli pedaqoqlar:Xədicə xanım Ağayeva, Mina xanım Minasova, Reyhan xanım Axundova ,Cənnət xanım Muqranskaya bu gimnaziyanın tanınmış pedaqoqlarından idilər.

Nəticə

XIX əsr Azərbaycan xalqının həyatında maarifçilik hərəkatının yaranması və inkişaf dövrü olmuşdur. Bunun əsas səbəblərindən biri də xarici ölkələrdə təhsil alıb ölkəmizə qayıdan təhsilli gənclərin olması idi. Çar Rusiyasının caynaqları arasında çox böyük çətinliklərə məruz qalan Azərbaycan bütün bunlara baxmayaraq dövrün aşılması çətin əngəllərini aşmaq üçün əsasən mətbuatı istifadə edərək xalqın oyanışına, milli kimliyinə sahib çıxmasına nail olmağı bacarmışdılar. Tarixi ailə ənənlərinə sadıq olan Azərbaycan qadınları bütün işlərdə həyat yoldaşları ilə bərabər, onların çətin işlərində müştərək fəaliyyətlə yardımçı olduqları kimi maarifçilik kimi cəsarətli addımlarda da onların yanında olmuşlar. Əgər biz həmin dövrün qeyd etdiyimiz tarixi çətin şərtlərini nəzərə alsaq o zaman həmin dövrdə nəinki qadınların, hətta kişilərin belə həmin şərtlərdə fəaliyyət göstərməsi olduqca ağır və məsuliyyətli idi. Çar Rusiyası öz tabeliyində olan müsəlman türklərinin təhsil almasına birmənalı şəkildə qarşı idi.Bu da onunla əlaqədar idi ki, əgər həmin xalqlar təhsil alıb inkişaf edərlərsə öz hüquq və vəzifələrini, milli kimliklərini və azadlıqlarını tələb edəcəklər. Bu da despot Çarizm siyasətinə tamamilə əks bir istək idi. Çar Rusiyası daha çox dini bölücülük siyasəti həyata keçirməklə məzhəb ayrı seçkiliyini daha çox gündəmdə tutaraq, öz çirkliliyi ilə xalqımızın varlığı və istiqbalı ilə oynamaqdan çəkinmirdilər. Məhz belə ağır və keşməkeşli günlərdə Azərbaycanın ziyalı insanların çiyinlərinə böyük tarixi yük düşürdü. Və bu yükü götürməyi nəinki kişilər eyni zamanda qadın ziyalılar da öz üzərinə götürmüşdülər.

XIX əsrin 70 –ci illərində yaranan Azərbaycan milli mətbuatı daha sonra bir az da inkişaf edərək xalqın ictimai- siyasi və mədəni –ideoloji həyatında müstəsana rol oynayırdı. XX əsrin əvvəllərində isə xüsusilə qadın mətbuatının yaranması, qadınların mətbuata cəlb olunması, qadınların söz azadlıqlarına şərait yaradılması maarifçilik ideyasının daha da artmasına şərait yaratmış oldu. Məhz həmin qadınlar yeni gender münasibətlərinin kontekstində qadın maarifçiliyində bir iz açmış oldular. Bu iz Azərbaycan maarifçilik hərəkatında qadın izi adlana bilər.Bu məqsədlə həmin qadınlar ilk qadın məktəbləri, xeyriyyə cəmiyyətləri, qadın yığıncaqları vasitəsilə qadınları ictimai həyatın bir parçasına çevirməyə çalışırdılar. Qızların təhsil alması həmin dövr üçün olduqca çətin olsa belə bu dini və mental stereotipləri sındırmağı bacaran qadınlar sağlam, təhsilli, inkişaf etmiş bir cəmiyyət üçün qızların təhsil almasını hər şeydən üstün hesab edirdilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

Akçura, Yusuf, Türkçülük: Türkçülüğün tarihi gelişimi. Türk Kültür yayını. İstanbul 1978

Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti dövründə xalq maarifi, Azərbaycan müəllimi.- 2010.- 28 may.- S.1, 8

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Arxivi (ARDA). Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökumətinin Maarif Nazirliyi. Fond № 51, siyahı № 1, 1918-1920

(ARDA. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökumətinin Maarif Nazirliyi. Fond № 51, siyahı № 3, saxlanma vahidi 71)

Babayev Ağaddin, "Xalq düşməni"nin arvadı və ya Lənkəranda ilk qızlar məktəbinin müdiri (məqalə) Azərbaycan qəzeti. 29 aprel. 2022

Kərimova, Aygün, İslam Sivilizasiyası Qafqazda II ci Beynəlxalq simpoziumun materialları. Bakı 2021

Kərimova, Aygün. "Azərbaycanın islahatçı düşüncəsində qadın faktoru: Şəfiqə xanım Əfəndizadə" VII.TURKCESS. Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi. 01-03 Sentyabr.2021.s 709-716. Şimali Kıpr/Kıbrıs

Məmmədova N, Mədəni maarifçilik tariximizdə Azərbaycan qadını. Bakı.2019

Məmmədoğlu, Muxtar, Azərbaycan xalq cümhuriyyəti dövründə təhsil quruculuğu, <https://www.adalet.az/mobil/158318> (15.12.2022)

Şərq qəzeti, Fədakar maarifpərvər qadın - Şəfiqə xanım Əfəndizadə, fevral 2018

"İslam Sivilizasiyası Qafqazda " adlı II Beynəlxalq simpoziumun materalları (məqalələr) Bakı-2021

TÜRK KADINI CEPHESİNDE SAVAŞ YILLARI (1912-1922)

Doç. Dr. Betül BATIR

*Istanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Hasan Âli Yücel Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü,
Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, İstanbul.*

Özet

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'la birlikte gelen modernleşme çabaları her alanda uygulanmaya başlanmıştı. Eğitim konusunda da çalışmalar başlatılmış, toplumu modernleşme konusunda bilinçlendirme girişimlerinde bulunulmuştu. Ancak burada eksik olan gelecek kuşakların yetişmesinde en etkili unsur olan kadınların toplum hayatından uzaklaştırılıp, eğitimsiz bırakılmaları olmuştu. Bunun sonucunda kadınların eğitilmeleri ve toplum hayatına kazandırılmalarının önemini duyurmak amacıyla Namık Kemal, Şinasi, Şemseddin Sami gibi dönemin ünlü edebiyatçıları, bu konuyu yazılarında ve kitaplarında önemle belirtmişlerdir. Osmanlı Devleti bu tarihlerde kadınların eğitimini önce meslek okulları (öğretmen- hemşire) açarak başlatmış,1870'den itibaren ise kız çocuklarının ilk ve orta öğretim kurumlarında kabul edilmelerini sağlamıştı.

Eğitim alanında önemli gelişmelerin yaşandığı ikinci Meşrutiyet döneminde artık kadınlar, hakları konusunda da mücadeleye başlamışlardı. Kadınlar, eşit haklara kavuşmanın yasal zeminini hazırlamak üzere adımlar atmaktaydılar. Böylesi bir süreçte ülke savaşlar dönemine girmişti. Trablusgarp'la başlayan savaş dönemi Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemi ile yaklaşık on yıllık zaman periyodunda Türk halkına zor günler yaşatmıştı. Bu savaştan etkilenen aynı zamanda Türk kadınlarıydı. Türk kadınları savaş yıllarında da bir taraftan hak mücadelelerine devam ederken diğer taraftan vatan savunmasında da ön cephede idi. Savaş cephelerinde olduğu kadar cephe gerisinde de kadın mücadelesi ve desteği devam etmekteydi. Savaş karşıtı eylemler, Milli Mücadele döneminde işgallere karşı mitingler, örgütlenmeler yanında diğer taraftan iş sektöründe, eğitim ordularında, yardım derneklerinde, hukuksal hak arayışı meclislerinde, kongre salonlarında faal olan Türk kadınları adlarını sadece ülkede değil uluslararası mahiyette de duyurmaya başlamıştı.

Çalışmamızda Türk tarihinin on yıllık savaş döneminde özellikle cephe gerisinde toplantılarla, yazılarla, yardımlarla, derneklerle hem savaş cephesine destek veren hem de eşitlik, adalet, hukuk konusundaki haklarını elde etmek için savaşan Türk kadınlarının faaliyetlerinin birkaçına yer verilmiştir. Dönemin arşiv, basılı kitapları, gazete/dergilerinde yer alan belge ve bilgileri ışığında Türk kadın faaliyetlerinin on yıllık sosyal ve siyasi mücadelesinin panoramik bir bakışla kısa bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk kadını, Dârülfünûn toplantıları, Kadın hakları, Eşitlik, Kadın eğitimi

GİRİŞ

Bu dönemde kadını üç kategoride incelemek gerekir. Kahraman kadın, çaresiz kadın ve savaşın işkencesine maruz kalmış kadın. Biz bu üç kategoride yer alan kadını bir konu üzerinde, kadın hakları temasıyla bütün olarak ele almaya çalışacağız.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'la birlikte gelen modernleşme çabaları her alanda uygulanmaya başlanmıştı. Eğitim konusunda da çalışmalar başlatılmış, toplumu modernleşme konusunda bilinçlendirme girişimlerinde bulunulmuştu. Ancak burada eksik olan gelecek

kuşakların yetişmesinde en etkili unsur olan kadınların toplum hayatından uzaklaştırılıp, eğitimsiz bırakılmaları olmuştu.

Bunun sonucunda kadınların eğitilmeleri ve toplum hayatına kazandırılmalarının önemini duyurmak amacıyla Namık Kemal, Şinasi, Şemseddin Sami gibi dönemin ünlü edebiyatçıları, bu konuyu yazılarında ve kitaplarında önemle belirtmişlerdi¹.

Osmanlı Devleti bu tarihlerde kadınların eğitimi alanına önce meslek okulları (öğretmen-hemşire) açarak başlamış, 1870'den itibaren ise kız çocuklarının ilk ve orta öğretim kurumlarında kabul edilmelerini sağlamıştı.

Devlet okullarında verilen bu eğitimin yanında, bürokratik sınıflara mensûp ailelerin ve zengin ailelerin kızlarına verdikleri özel eğitimin, örneğin bir Halide Edib'in yetiştiği Amerikan Kız Koleji gibi veya Dame de Sion gibi misyoner okullarının da Türk kadınlarının eğitiminde etkili olduğu söylenebilir².

Kadınlara verilen eğitimin başlaması ile birlikte kısa sürede etkilerinin ortaya çıktığı da görülmüştür. Kadınlar için "Muhadderat" adıyla 1869 senesinde ilk kadın dergisi yayınlanmıştır. Bunu kırka yakın kadın dergisi takip etmiştir³. Şükûfezâr (1886), Hanımlara Mahsûs Gazete (1895-1908) ve Kadınlar Dünyası (1913-1921) gibi gazete ve dergiler uzun süreler yayınlanmış ve etkili isimler bu dergi ve gazetelerde görüşlerini kabul ettirmekte başarılı olmuşlardır.

II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde, artık kadın örgütlerinin yaygınlaştığı ve kadın dergilerindeki yazılarda kadınların, bu devire kadar ezildiklerinin bilinçli bir şekilde işlendiği görülebilmektedir⁴.

Yazılarda özellikle aile hukukundaki eşitsizlik ve çok-eşli evlilikler eleştirilmekteydi. Toplum ilişkilerinde de kadının hep erkeğin arkasında yer aldığı, oysa ki kadınların da erkekler gibi "birey" olma hakkının bulunduğu savunulmaktaydı⁵.

Üst sınıflara mensûp öğrenim görmüş kadınlar, ince peçeler kullanmaya ya da peçesiz dolaşmaya başlamışlardı. 1912'de peçesiz Türk kadınları Amerikan Büyükelçiliği'nde verilen resmi bir kabule katılmışlardı⁶.

1913'lü yıllara gelindiğinde, Türk kadınları, yalnızca devlet okullarında öğretmen olmakla yetinmeyip, özel şirketlerde de memûrluk yapabilmek için eylemler düzenlemişlerdi. Çalışma hakkını mücadele ile kazanmışlardı⁷.

Bu tarihlerde batı ülkelerindeki kadınlar, siyasal haklar için mücadele vermekteydiler. Çünkü onlar Türk kadınlarından önce aile ve iş hukukunu eşit hâle getirmişlerdi. Türk kadını bunun farkında olarak siyasal hakları daha sonraya bırakmıştı.

¹ Şirin Tekeli, "Türkiye Aydınlanması Kadınlara Nasıl Baktı?", *Türkiye'de Aydınlanma Hareketi Dünü, Bugünü, Sorunları*, 25-26 Nisan 1997, Strasbourg Sempozyumu, Server Tanilli'ye Saygı, s. 173.

² Şirin Tekeli, Aynı makale, s. 173.

³ Şirin Tekeli, Aynı makale, s. 173; Şefika Kurnaz, "Türk Kadın Hakları-Bir Bibliyografya Denemesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XV-43, Mart 1999, s. 81-137.

⁴ Şirin Tekeli, Aynı makale, s. 175.

⁵ Şirin Tekeli, Aynı makale, s. 175.

⁶ Nermin Abadan -Unat, "Toplumsal Değişme ve Türk Kadını (1926-1976)", *Türk Toplumunda Kadın*, Ankara 1979, s. 17.

⁷ Şirin Tekeli, Aynı makale, s. 176.

Savaş Yıllarında Kadınların Hak Mücadelesi

Balkan Harbi sırasında Türk hanımları çeşitli konferanslar düzenleyerek savaşlara karşı bilinç ve örgütlenme sağlarken, aynı zamanda kadın hakları konusunda da toplumu aydınlatma görevlerini yerine getirmekteydiler⁸.

Mart 1914 tarihinde Paris'te kurulan La Vie Feminie yani Hayat-ı Nisvan Cemiyeti'nde, kuruluşuna binaen Pierre Loti bir konferans vermişti. Konferansın konusu "Türk Hanımları" idi. Pierre Loti konuşmasını,

"Para ile Türkler aleyhinde neşriyat yapan Fransız gazetelerine rağmen, Türk-Fransız dostluğunun bir neticesi olarak bu günde olmaktan mutluluk duyuyorum. Bilhassa Balkan Harbi sırasında Osmanlı Hükümeti aleyhine neşriyat yaparak ne kadar zevk aldılar. Balkan savaşlarında Osmanlı hanımlarımız çok fedakârlıklar yaparak çalışmışlar; çeşitli kadın kuruluşları açarak, giyecek ve bakım işlerini üstlenmişlerdir. Kendilerini bu sebeple binlerce kez kutlarım." cümleleriyle başlatmıştı⁹.

Pierre Loti, Türk hanımlarının eski ve yeni hâllerine, aradaki farklara değindikten sonra Türk hanımlarının oldukça olumlu gelişmeler kaydetmiş olduklarını, Osmanlı inkilâbını Osmanlı hanımlarına ve onların hürriyet ve serbestlik hakkı elde etmek için verdikleri çabalara borçlu olduğunu söylemişti. Konuşmasını ise şu sözlerle bitirmişti:

"Fransa hanımları size sesleniyorum. Türk hanımları ile muhabere ediniz. Fransa'ya geldiklerinde onları kabul ediniz. Şarktaki hakiki Fransızlar Türk kadınlarıdır".

İkdam gazetesi yazarlarından İsmail Nihat, Pierre Loti'nin bu konferansını Türk hanımlarına yapılan bir iyilik olarak yorumlamıştı. Pierre Loti'nin böylece Türk hanımlarını, Avrupa'ya en etkili biçimde duyurmuş olduğunu belirtmişti¹⁰.

Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte Türk kadınları tüm güçleriyle ülkelerine destek vermek amacıyla çalışmalar başlatmışlardı. 1915'de Enver Paşa'nın eşi Prenses Emine Naciye, endüstrinin çeşitli sektörlerinde kadın işçileri istihdam etmek amacıyla bir dernek kurmuştu¹¹. Kadınlar artık her alanda çalışabilmekteydi.

Aile Nizamnamesi taslağı 25 Ekim 1917 tarihinde oluşturulmuştu. Bu yasa önerisi tek eşli evlilik için özel hükümler taşısa da ilke olarak çok eşliliği toptan kaldıramamıştı¹².

Maarif Nazırı Ali Kemal, 19 Mart 1919'da İstanbul Dârülfünûnu Felsefe bölümünde kadınlara özgü dersler başlatmıştı. 1921'de kız ve erkeklerin birlikte izledikleri sınıflar açılmıştı. Bu sınıflarda kızlara sadece ders süresince peçelerini kaldırma izni verilmişti¹³.

⁸ Dârülfünûn Konferans Salonu'nda Kadınlarımızın İçtimaları, İstanbul: Tanin Matbaası, 1329; Şefika Kurnaz, "Balkan Harbinde Kadınlarımızın Konferansları", *Aile ve Toplum*, Yıl:1, I/1, 1 Mart 1991; Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, Bilim Serisi:4, 2. Baskı, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1991.

⁹ İsmail Nihat, *İkdam Gazetesi*, 17 Mart 1914.

¹⁰ İsmail Nihat, *İkdam Gazetesi*, 17 Mart 1914.

¹¹ Nermin Abadan-Unat, Aynı makale, s.18.

¹² Nermin Abadan-Unat, Aynı makale, s.19.

¹³ Nermin Abadan-Unat, Aynı makale, s.19.

Bu arada İstanbul'un ve ardından İzmir'in işgali Türk kadınlarını siyasal eylemciliğe doğru itmiş, yazar Halide Edip, Muallimler Derneği Başkanı Nakiye Elgün, öğrenci temsilcisi Münevver Sami gibi hatiplerin söz aldıkları açık hava mitingleri düzenlenmişti. İşgallere tepkiler sadece bununla kalmayıp, Türk kadını bizzat Kuva-yı Milliye'ye katılarak ülkesini kurtarma çalışmalarına girişmişti¹⁴.

Ankara'da 23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla ülke bir meclis hükümeti tarafından yönetilmeye başlamıştı. Mecliste yapılan tartışmalar, Milli Mücadele döneminde kurtuluşla ilgili olduğu kadar eğitim ve kadınların tüm haklarıyla da ilgiliydi.

Mecliste olduğu kadar çeşitli gazete yazılarında da kadınların hukukî hakları yanında eğitimlerine de önem verilmesi üzerinde durulmaktaydı.

Çapanzâde¹⁵'nin yazdığı bir makalede,

*"Vatanını seven, milletini seven, dinini seven ve sevmeye devam eden her vatandaş kızlarını okutmalıdır. Bu dini sevmek, korumak demektir"*¹⁶ sözleri yazılıydı. Yazının devamında,

"dinimizde sadece erkeklere değil, tüm müminlere ilim ve irfan ufuklarında dolaşıp, ondan yararlanmak emredilir. Fen ve sanat, lisan ve ilim öğrenme ve bunu diğerlerine yaymak emredilir." denilmekteydi.

Çapanzâde yazısında, dönemin Türk kadınına bakışını ve kadının durumunu şu cümlelerle özetlemekteydi:

"Kadınlar cahil bırakıldıklarında, işsizlik ve can sıkıntıları yaşayacaklardır. İşçilik ne zor şeydir bilir misiniz? Can sıkıntısı ahlâksızlık ve cinayetlere yol açar. Bu sebeple kadınlarımız eğitilmeli ve iş güç sahibi yapılmalıdır. Bunları defalarca söyledik. Yine söylüyoruz. Nedeni de söylediklerimizi anlamak istemeyen kişilerin çıkmış olmasıdır.

Bugün dinin emrettiği şeraitle amel olan muttaki, afif ve devr-i endiş bir Müslüman için mensup olduğu millet yüksek ve ulvi dine en büyük müsmir ve en faideli bir hizmet, Hristiyanlık ilminin galibiyetine karşı, İslam ilminin mağlubiyetini o azim, o intibah efsan ve ibret-i arar meseleyi bi-taraf eylemek ve muallak derd o "kronik" illete bir deva, acil bir şifa aramaktır.

....

İsmi hatırlayamadığım bir Avrupalı yazarın içtimaiyat adlı eserinde milletlerin terbiyelerinden bahsederken Türkler hakkında şöyle diyor: Şarkın tarihine asırlardan beri çok medeniyetlerin beşeriyetini mahdumizan olan şarkın bu efsaneler ve şiarlar memleketin teali ve terakkisi için çalışanlar, şunu düşünerek ıslahat yapsalar başarıya ulaşırlar. Bir milletin yaridan fazlası cahilse, öbür yarısı ilim irfan sahibi olsa da başarıya ulaşamaz. Bugüne kadar yapılmış her türlü ıslahattaki başarısızlığımız bundandır. Biz ilmin esaslarını yerine getirmiyoruz. Değil kızlarımız erkekleri bile okutmuyoruz. Medeni milletler arasında yer alacak maarifimizde ıslahata yer verip, analarımızı kızlarımızı eğitmeliyiz.

¹⁴ Hanri Benazus, *Bir Millet Böyle Doğdu Türk Kadının Uyanışı*, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2005, s.72vd.

¹⁵ Münir Süleyman Çapanoğlu (İstanbul /1884; 1 Temmuz 1973): Türk gazeteci, yazar ve basın tarihçisi.

¹⁶ Çapanzâde, *Alemdar Gazetesi*, 30 Kanûn-ı sanî 1921, (I); 1 Şubat 1921, (II).

Bilgili bir anneden doğan çocukla, cahil bir anneden doğan çocuk bir olur mu? Cehalete kapkara düşmüş bir çocuk bir olur mu? Türk milletinin hakkını arayabileceği, hak iddia edebileceği günler ancak kadınlarımızın milli ve dini eğitim almaliyla mümkündür. O zaman kadınlarımız ve toplumumuz hukuk, felsefe, içtimaiyat, fen, tıp her alanda yetişecek dâhilerle medeni toplumlar arasına girebilecektir.

İlk olarak istibdat döneminden kurtulmak için çalışıp, meşruiyet dönemine getirdikten sonra kadınlarımızın eğitimi unutulmuştur. Medrese zihniyetli hocalarla yapılan eğitimde pek faydalı olmamıştır.

Bugün iptidai bir tahsili bile doğru dürüst olmadan yüksek okul okumak yanlıştır. İptidaî, rüşdî, idadî okuduktan sonra yüksek okul okunmalıdır.

Kadınlarımız milli terbiye ve usûllerle eğitilmelidir. Kadınlar saadetimizin, milli olgumuzun en mühim bir temelidir. Kadınlarımız eğitilirse Osmanlı saltanatı müebbeden kurtulur.

“Elbet değil nasib-i müzellet kadınlığın,

Elbet değil melekliğin ümidi zulm ve şer’

Elbet sefil olursa kadın, alçalır beşer”. [Tevfik Fikret]

Çapanzâde¹⁷.

Ağustos 1921’de, Dârülfünûn’da okuyan 11 genç kız, Maarif Nezareti’nin aldığı bir kararla okuldan alınmışlardı. Sebep ise bütçelerinde yapacakları tasarrufa dayanarak bu 11 genç kıza ödenek ayırlanamamasıydı. Oysa ki genç kızların eğitimleri için belli başlı kimseler bu genç kızlara para yardımı yapmaktaydı. Ayrıca taşradan gelen bu genç kızlar Bezm-i Âlem Sultânîsi binasında korunmuşlardı. Gazete verdiği bu haberi, “*Maarif Nazır Vekili Mustafa Arif Bey’in bu durumu en kısa zamanda düzelteceğinden eminiz*”¹⁸ cümleleriyle bitirmekteydi.

İleri gazetesinin 20 Ağustos 1921 tarihli haberinde ise, İngiltere’de kadınlara seçim hakkı verildiği yazılmıştı. Türkiye’de ise kadınlara siyasi hakların cehalet yüzünden şimdi verilemeyeceği ancak eğitimin artmasıyla birlikte en kısa zamanda Türk kadınının da bu hakka sahip olacağı belirtilmişti¹⁹.

İleri gazetesi yazarlarından Emine Semiyye bu asırda kadınların iki şeye ihtiyacı olduğunu söylüyordu. Birincisi terbiye; ikincisi sanat.

Emine Semiyye Hanım yazısına şöyle devam etmekteydi:

“Mekteplerimizde yarım yamalak Türk’ün harsıyla yetişen kızlarımız birer ucûbe olmuştur. Ahlâk kızlarımızda kaybolmuştur. Ama çözüm kadınlarımızı yeniden kafes arkasına sokmak değildir.

Mesele kadınları medeni kıyafete sokmak değil, eline terbiye silahını vermektir. Bugün kadınlar, erkeklerle yan yana çalışabilmektedirler. İşte bizim noksanımız! Bu silahı verecek

¹⁷ Çapanzâde, *Alemdar Gazetesi*, 30 Kanûn-ı sanî 1921, (I); 1 Şubat 1921, (II).

¹⁸ *İleri Gazetesi*, 8 Ağustos 1921.

¹⁹ *İleri Gazetesi*, 20 Ağustos 1921.

olan polisler değil, bu silahı verecek olan önce anne, baba, veliler sonra da muallim ve muallimelerdir. Onlarla birlikte mekteplerdir”²⁰.

İleri gazetesi haber sütunlarında şu cümlelere yer vermektedir:

“Kadınlarla erkeklerin yan yana olması günah değildir. Sinemada, tiyatrodada, kadınlar erkeklerle yan yana olun. Böylece aranızda kötülük olmasın.

Bir milletin yetişmesinde maneviyatta terbiye önemliyse, maddiyatta da sanat önemlidir”²¹.

Yine bu tarihlerde etkili olan komünizm cereyanının, Türk kadınlarını etkilemesi, daha henüz siyasi, sosyal ve hukuki hakların tümüne tamamen sahip olamamış Türk kadınının böyle siyasi bir cereyanın oyuncağı haline getirilmek istenmesi İleri gazetesi yazarlarından Hadiye İclâl'i oldukça kızdırmıştı.

“Türk Kadınlığı ve Komünizm” başlığını taşıyan Hadiye İclâl Hanım'a ait yazı şu bilgileri taşımaktaydı:

“Bundan bir ay evvel şehrimize komünist karı-koca gelmişlerdi. Muharrir ve muharrire olan bu komünist karı-koca aramızda birtakım fikirler yaymaya başladılar. Aydınlık mecmuasının düzenlediği “İçtimaî inkılâp ve kadınlarımız” konulu toplantıda makale yayınladılar. Bizde burada konuştuk ve sözlerimizi şöyle bitirdik:

«Türk hanımlarını bu davaya davet etmek şimdilik o kadar müsemmasızdır ki kanun-ı medeniyesinde, veraset meselesinde ve diğer birçok hususta nazârî olarak bile erkekle kadına aynı hukuku bahş etmeyen bir yerde böyle bir fikri kadınlarımıza telkin etmek boş bir iddiadır.»

Sofya'da Komünist ve Sosyalist Parti'nin naşir-i efkârı olarak çıkan “Ziya” gazetesi bu mütalaamızı kısmen yanlış anlayarak, kısmen tahrif ederek bize cevap veriyor. Fakat ilmî, içtimaî deliller, bunlarla içtihatımızı nakz edecek yerde, bir kadına hitap ederken değil bir erkeğe lakırdı söylerken bile ağzına alınmayacak sözleri ulu orta döküp saçıyor. Meselâ yukarıya nakl ettiğimiz ifademizde “bu dava” tabiri pek vazih bir surette komünistlik ve sınıfların ilgâsı meselemize matuf iken Ziya gazetesi parantezle kendiliğinden cümlemizin arasına “hürriyet müsavat davası” diye fuzûlî bir şerh veriyor.

Hâlihazırdaki münevverlere ve rehberlere gaddarlarla, zalimler vasıflarıyla sövüp saydıktan sonra “İstanbul'un cici beylerini, cici hanımlarını seçmeleriyle inkılâbın tarihi yoluna sedd çekilemeyecektir” diyor.

Eğer demokratik, sınıfların ilgâsı ilk hamlede böyle edep ve terbiye namına zihinlerde mevcut bütün mefhûmları aramızda müesser terbiye ve adabı ortadan kaldırmaksa yazık o inkılâplara!

Bu kadar hicivime maruz kalmışken bile yine efendilere ihtar edeyim ki, bizim o makalemiz, dünyanın geçirmekte olduğu inkılâbın aleyhinde değil lehindedir. Yalnız ya dikkatle okumadılar yahud okuyamadılar. Akli eren birisiyle tekrar gözden geçirseler fena olmaz. Yalnız bir noktada ayrılmamız var, biz tekâmül yollarından geçilerek Türk

²⁰ Emine Semiyeye, *İleri Gazetesi*, 10 Eylül 1921.

²¹ *İleri Gazetesi*, 11 Eylül 1921.

kadınlığının evvela bir kısım memalik-i mütemeddinede kadınların erdiği pâyeyi ihraz etmesi, ondan sonra da bu sınıf tahakkümün izâlesi çarelerine başvurmasını tavsiye ediyoruz.

Maruzlarımız birdenbire bu henüz hayatta tecrübesiz, görgüsüz tabakayı fikirlerine alet-ittihaz etmek istiyorlar.

Bunun şu anda aramızda nasıl telâkki olunduğunu ve kabil-i tatbik bulunup bulunmadığını biraz teşrih edelim. Kraldan ziyade kral taraftarı sarb misline musaddak olarak kadınlıktan ziyade kadınların hürriyet ve serbestisine tarafdaran olanlara doğrusu şaşıyorum. Biz kendi menfaatomuzu efendiler kadar takdirden aciz miyiz? Bir vakitler “Feminizm” ceryanında sırf kendilerini kadınlara beğendirebilmek, bu suretle hanımların meclislerine dahil olmak tasavvuruyla koyu “Fesaiyun” zümresine dahil olanlar vardı. Şimdide henüz heyet-i içtimaiye için iyi ve fena olduğu kat’i suretle tahakkuk etmeyen prenseslere taraftar bulmak hevesiyle, bizlerin hürriyet ve adalete teessüse halet-i ruhaniyemizden istifade etmek isteyenler meydana çıkıyor.

Bugün Avrupa kadınlığının en ziyade müsaideye müzehher olmuş kısmı bile böyle akibeti meçhul bir mücahidenin kanlı izine iktifa etmekte tereddüd ederken bizim zavallı, masum, kadınlığımızı düşünelim, halini tasavvur edelim. Gözlerini dünyaya açalı, kendisine insan pâyesi verileli henüz 15 sene bile olmadı. Muhtelif ceryanlar, muhtelif telkinler arasında o zamandan beri kendisine bir türlü muayyen bir istikâmet, muknîn bir hedef ta’yin edemedi. Mutaasıp ve cahil tabakanın ellerine ve ayaklarına zincir bağlamak, gözlerini yapıştırmak, ruhunu her türlü telezüzden zevkten mahrum etmek daiyesiyle, serbest düşüncelilerin geçici bir hevesin oyuncağı, en mühimi arzuların tatmin hevsatına memur bir mevcut gibi yanlış telâkkilerin ortasında hâlâ bocalayıp duruyordu. Belki son zamanlarda biraz toplayacaktı. İlk şaşkınlığın sarhoşlukları zail olmuş. Kadınla-erkek temasının kurbanları kendilerini göstermiş ve birçok namuskâr refal hemşerilerimiz hayat-ı içtimaiyenin mühim bir sahasında kafalarıyla kollarımızla çalışmağa başlamışlardır. Yıkılan itikatların mefhumların yerine ancak yenileri kaim oluyor adab-ı muaşeretimiz, adetlerimiz temerkûz ediyor. Şimdi insaf edelim; böyle bir devre-i buhran geçirerek henüz her türlü manzume-i maddiye ve maneviyemizde sükûn ihtiyacı hâsıl olduğu anda ortaya hanımların tahakkümü ve komünizm meselesini çıkarmak, ba-husûsî bunun Türk kadınlığı arasında teminini istemek bilmem ki ne dereceye kadar revâdir, zamana münasıptir.

Mamafih her türlü içtihat serbesttir. Aramızda o seviyeye ermiş olanlar varsa bu inkilâba omuz omuza çalışabilirler. Fakat, benim fikrimce Türk kadınının Türk erkeği derecesinde hukuk-ı siyasîye, fikrîye ve içtimaiye malik olmadan bu ceryana kapılmasını istemek onu iclâl ve iğfâldir. Zira dikkat edelim. Daha dün Türk’ün kızlarının ilm-i tıbbâ intisab edebilmesi için vuku’ bulan müzakerelerde bu mebrur emniyenin gayenin aleyhinde idare-i, lisan eden müderrislerimiz mütefekkirler görülmüştür. Reyleri akalliyetle kalmış başka... Fakat bu muameleye hedef olan Türk kadınına “Komünizm”den bahs etmek ötekilerinkinden daha büyük günahdır” Hadiye iclâl²².

Mecliste kadınların hukuki eşitliği kazanmaları görüşülmüş, ancak bazı kasabalı esnaf ve küçük memurlardan oluşan tutucu kesimlerce kadınların eşitliği ile ilgili girişimler durdurulmuştu²³.

²² Hadiye iclâl, “Türk Kadınlığı ve Komünizm”, İleri Gazetesi, 18 Eylül 1921.

²³ Nermin Abadan-Unat, Aynı makale, s.20.

Türk kadını kadın hakları ile ilgili olarak çalışmalarının neticelerini Türkiye Cumhuriyeti'nin inkılâplarıyla birlikte elde edecekti.

SONUÇ

Türk kadınlarının Tanzimat reformlarıyla birlikte başlattığı eğitim ve eşit haklara kavuşma mücadelesi uzun bir dönemi kapsamıştı. Savaşla geçen yıllar, siyasi parçalanmalar, işgaller, ekonomik buhranlar ve ülkenin yıkılması yeni bir Türk devletinin kurulmasıyla birlikte mücadelenin devam ettiği yıllar olmuştu.

Eğitim düzeyleri artan kadınlar bu kez de toplumda erkeklerle birlikte üretime katılmak, evin dışında da topluma faydalı olmak, ülkelerinin bir vatandaşı olarak hizmet vermek için eşit haklara kavuşmanın mücadelesini vermeye başlamışlardı. Bu mücadelede zaman zaman erkek aydınlar da kadınların hak mücadelesinde onlara destek olmaktaydı. Basında yazdıkları yazılarında kadın hakları konusunda ve kadınların toplum hayatında yer almaları konusunda dinin engel olmadığı, dünya devletlerinden verdikleri örnekler ve edebî ifadelerle tarihe dayandırdıkları görüş ve kanıtlarıyla kamunun ilgisini çekmekteydi.

Kadınlar hakları için mücadele ederken son derece bilinçli davranarak yakın çevrelerinde bulunan devletlerin siyasi oluşumlarına da körü körüne kapılmadan durumun tehlikesini gözler önüne seren toplantı ve yazılarıyla Türk kadınları arasındaki birlik ve bütünlüğü de sağlam tutmuşlardı. Faaliyetleri, davranışları ve elde ettikleri haklarla Avrupa ve diğer bazı ülke hanımlarına da örnek teşkil etmişlerdi.

Sonuç olarak 1926'da Türk Medeni Kanunu'nun kabulü ile Türk kadını hukukî eşitliğini elde etmiştir. Türk kadınları, 1930'da yerel ve 1934'te genel seçme ve seçilme haklarını kazanarak siyasi eşitliğine uzun bir mücadelenin ardından, önder Mustafa Kemal Atatürk'ün de destekleriyle kavuşmuştur.

KAYNAKLAR

1. Süreli Yayınlar

Akşam Gazetesi

Akşam Gazetesi, 12 Eylül 1921.

Alemdar Gazetesi

Çapanzâde, *Alemdar Gazetesi*, 30 Ocak 1921.

Çapanzâde, *Alemdar Gazetesi*, 1 Şubat 1921.

Alemdar Gazetesi, 27 Mayıs 1921.

Alemdar Gazetesi, 2 Haziran 1921

Alemdar Gazetesi, 18 Haziran 1921.

İkdam Gazetesi

İsmail Nihat, *İkdam Gazetesi*, 17 Mart 1914.

İleri Gazetesi

Hadiye İclâl, "Türk Kadınlığı ve Komünizm", *İleri Gazetesi*, 18 Eylül 1921.

İleri Gazetesi, 8 Ağustos 1921.

İleri Gazetesi, 20 Ağustos 1921.

Emine Semiyiye, *İleri Gazetesi*, 10 Eylül 1921.

İleri Gazetesi, 11 Eylül 1921.

Vakit Gazetesi

Vakit Gazetesi, 20 Teşrin-i evvel 1919.

Vakit Gazetesi, 1 Teşrin-i sani 1919.

2. Kitap ve Makaleler

BENAZUS, Hanri, *Bir Millet Böyle Doğdu Türk Kadının Uyanışı*, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2005.

Dârülfünûn Konferans Salonu'nda Kadınlarımızın İçtimaları, İstanbul: Tanin Matbaası, 1329.

KURNAZ, Şefika, "Balkan Harbinde Kadınlarımızın Konferansları", *Aile ve Toplum*, Yıl:1, 1/1, 1 Mart 1991.

KURNAZ, Şefika, "Türk Kadın Hakları-Bir Bibliyografya Denemesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XV-43, Mart 1999, s.81-137.

KURNAZ, Şefika, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, Bilim Serisi:4, 2. Baskı, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1991.

TEKELİ, Şirin, "Türkiye Aydınlanması Kadınlara Nasıl Baktı?", *Türkiye'de Aydınlanma Hareketi Dünü, Bugünü, Sorunları*, 25-26 Nisan 1997, Strasbourg Sempozyumu, Server Tanilli'ye Saygı.

UNAT, Nermin Abadan, "Toplumsal Değişme ve Türk Kadını (1926-1976)", *Türk Toplumunda Kadın*, Ankara 1979.

BACİYÂN-I RÛM: SAVAŞCI, ÜRETİCİ VE DERVİŞ ANADOLU KADINLARI

Cennet Ceren ÇAVUŞ¹

Giriş

Bacıyân-ı Rûm, yani Anadolu Bacıları, 13. yüzyılda Anadolu'da göçmen Türkmen kadınların oluşturduğu bir örgüttür. Bu yapılanmanın dünyanın ilk kadın teşkilatı olduğu (Kuzu, 2013) ve dünyadaki ilk kadın iş örgütlenmesi olduğu iddia edilmektedir (Tatlılıoğlu, 2012; Varinli & Akgül, 2012). Hakkında az sayıda araştırma bulunan Anadolu Bacıları bazı araştırmacılar tarafından Anadolu'nun İslamlaşmasında ve Türkleşmesinde büyük rolü olan Ahıyân-ı Rûm yani Anadolu Ahileri teşkilatının kadınlar kolu olarak zikredilirken (Bayram, 2002), bazı araştırmacılar Bacıyân-ı Rûm'un tamamen özgün bir kuruluş olduğunu hatta Ahiliğin Bacılıktan neşet ettiğini öne sürmektedir (Gültepe, 2008). Necati Gültepe *Türk Kadın Tarihine Giriş Amazonlardan Bâciyân-ı Rûm'a* isimli eserinde Anadolu Bacıları'nın kökleri milattan önce 500'lere dayanan "Turanlı savaşçı kadınlara-Amazonlara" dayandığını iddia etmektedir (2008). Bacıyân-ı Rûm'un Anadolu topraklarının İslamlaşmasında ve Türkleşmesinde çok değerli katkıları olduğu bilinmektedir (Çubukçu, 2015), öyle ki bu grubun Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda da etkin rol üstlendiği belirtilmektedir (Erdem & Yiğit, 2010). Bu çalışmada Anadolu Bacıları Teşkilatı'nın yapısı, bilinen ilk kadın örgütlenmelerinden biri olarak tarihsel değeri ve Türk kadınının toplumsal gücünü yansıması bakımından önemi değerlendirilmektedir.

Gaziler, Abdallar ve Ahiler

13. yy. Anadolu'sunu Türkleştiren ve İslamlaştıran dört zümre olduğu belirtilir. 15. yüzyıl Osmanlı tarihçisi Aşıkpaşazâde'nin (v. 1484) "Tevârih-i Âl-i Osmân (Târih-i Âli Osman)" adlı eserinde Anadolu Selçukluları devrinde Türkmenler arasındaki sosyal zümreler dört gruba ayrılmıştır: "Gâziyân-ı Rûm (Anadolu Gazileri)", "Ahıyân-ı Rûm (Anadolu Ahileri)", "Abdalân-ı Rûm (Anadolu Abdalları)", ve "Bacıyân-ı Rûm (Anadolu Bacıları)" (Bayram, 2008). Gâziyân-ı Rûm Anadolu'ya şehitlik idealiyle ya da askerlik yaparak geçim sağlamak amacıyla gelmiş olan zümreyi ifade eder. Varlığını uzun yıllar sürdüren bu grup 15. ve 16. yüzyıllarda Alp ya da Alp-erenler olarak tanınmışlardır (Erdem & Yiğit, 2010). Abdalân-ı Rûm ise Horasan Erenleri olarak bilinen dervişler grubudur ve Hacı Bektâş-ı Velî'ye nispet edilmektedir. Esas amaçları İslamiyet'i yaymaktır. Ömer Lütfi Barkan bu zümreyi "Osmanlı padişahlarıyla bütün harplere iştirak etmiş bulunan delişmen tabiatlı ve garip etvarlı (tavırlı) dervişler" şeklinde tanımlamaktadır (2002). Sencer Divitçioğlu ise Abdalân-ı Rûm'u Bacıyân-ı Rûm'la birlikte değerlendirmektedir. Ona göre her iki grup da kendini Allah yoluna adanmış derviş din insanlarını ve onların müritlerini ifade etmektedir (1996).

Bacıyân-ı Rûm ile ilgisi bağlamında özellikle üzerinde durulması gereken grup Ahıyân-ı Rûm'dur. Ahi Teşkilatı adını Arapça "kardeşim" anlamına gelen *ahî* kelimesinden almış olabileceği gibi, Türkçede "cömert, yiğit" anlamlarına gelen *akı* kelimesinden de almış olabilir (Çağatay, 2008). Mikail Bayram Ahiliği, İslam dünyasındaki fütüvvet anlayışının Türklerdeki yansıması olarak

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi Tasavvuf Bölümü, ORCID: 0000-0002-6042-4273

değerlendirmektedir. Nitekim ona göre “Ahilik, dinî ve siyasî bakımdan Abbasî Halifesi en-Nâsır li-Dinillâh'ın kurduğu Fütüvvet Teşkilatı'na bağlı olarak kurulmuştur” (2006). Oysa Mehmet Akman'a göre mesleki ve ahlaki bir örgüt olan Ahilik, Anadolu'ya özgü bir kuruluştur (Akman, 2006). Bayram, Anadolu Selçuklu Devleti hükümdarlarından I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in hocası Malatyalı Şeyh Mecdü'd-dîn İshak'ın fütüvvet² teşkilatına mensup bazı şeyhleri, ilim ve fikir insanlarını Anadolu'ya getirdiğini belirtmektedir (2006). Anadolu Ahiliğinin kurucusu kabul edilen Ahi Evren'in hocası ve kayınpederi olan Evhadüddîn-i Kirmânî (v. 1238) de o dönemde Anadolu'ya gelen fütüvvet ehli isimler arasındadır.

Ahi Evren³ Nasîrüddîn Mahmud b. Ahmed el-Hoyî (v. 1261) Baciyân-ı Rûm'un lideri olan Fatma Bacı'nın kocasıdır. Hocası Evhadüddîn-i Kirmânî ile birlikte 1200'lü yılların başında Kayseri'ye giderek orada bir deri atölyesi kurmuştur. Zamanla işlerin büyümesi ile işçi ve ustalar çoğalmış ve Ahilik Teşkilat'ı gelişmiştir (Bayram, 2006). Ahi Evren ticaretin Hristiyanların elinde olduğu Anadolu'da, Müslümanların esnaf ve sanatlarda rekabet edebilmek için bir birlik ve dayanışmaya ihtiyaç duyduğunu tespit etmiş ve sanat ve ticaret ahlakını, üretici ve tüketici çıkarlarını güven altına alan bir ekonomik sistem inşa etmiştir. Ahilik bir esnaf birliği olmanın yanında bir inanç örgütlenmesidir. Usta çırak ilişkisinin bir şeyh-mürid ilişkisi olduğu bu sistemde her sanat kolunun başında bir şeyh bulunup hepsinin şeyhi ise Ahi Evren'dir (Bayram, 2006). Böylece Ahi Evren hem sanayi sitesini hem de manevi yapıyı yönetmiştir. Bu nedenle söz konusu teşkilatın mensupları işlerini en iyi şekilde yapan, halka hizmeti Hakk'a hizmet olarak gören yüksek ahlaki duyarlılık sahibi kişiler olmuştur.

Baciyân-ı Rûm

Baciyân-ı Rûm'dan ilk söz edilen eserin Kirmânî'nin Sivas'taki halifesinin oğlu Muhammed Alâî'nin yazdığı *Menâkıb-ı Şeyh Evhadüddîn-i Kirmânî* olduğu iddia edilmektedir. Eserde Kirmânî'nin Konya'daki halifesinin müritlerinden olan genç kız ve kadınlardan *fakiregân* olarak bahsedilmiştir, ki bu Farsça kelime “kadın dervişler” anlamına gelmektedir. Bayram bu kelimenin Bacılar'ın Farsçası olduğunu iddia etmektedir (Bayram, 2002). Fakat fakir kelimesinin bacılıkla bir ilgisi yoktur. Ayrıca bahsi geçen menâkıbnâmede sözü edilen kadınlar grubunun lideri bir erkek olarak zikredilmektedir. Fakat toplumsal ve ekonomik bir örgütlenme olan Baciyân-ı Rûm'un lideri Fatma Bacı'dır.

Baciyân-ı Rûm'dan bahsedilen bilinen ilk eser Âşıkpaşazâde'nin *Tevârih-i Ali Osman* isimli eseridir. Oradaki ifadeler şöyledir:

Ve hem bu Rûm'a gelen dört taife vardır. Biri Gâziyân-ı Rûm, biri Âhiyân-ı Rûm, biri Abdalân-ı Rûm ve biri Bâciyân-ı Rûm. Hacı Bektaş bunların içinden Bâciyân-ı Rûm'u tercih etti ki o, “Hatun Ana”dır. Onu kız edindi, keşf ve kerametini ona gösterdi, ona teslim etti, kendi Allah'ın rahmetine vardı.

² Fütüvvet kelimesi Arapça “genç, yiğit ve cömert” anlamlarına gelen *fetâ* kelimesinden türetilmiştir ve kahramanlık ve cömertlik gibi anlamları vardır (Uludağ, 1996).

³ Adının “Ahi Evran” olarak telaffuz edildiği de görülmektedir. Söz konusu zatın adı Aşıkpaşazâde'nin eseri *Tevârih-i Âli Osman*'da “Ahi Evren” şeklinde geçtiği için bu kullanımı tercih ettik. Asıl ismin Evran mı yoksa Evren mi olduğuna dair bir tartışma için bkz. Bayram, 2006.

Soru: Bu Hacı Bektaş hazretlerinin bunca müridi ve muhibbi vardır, bunların biatleri ve silsileleri nerede olur?

Cevap: Hacı Bektaş, sırrını, keşif ve kerametlerini, her nesi varsa Hatun Ana'ya emanet etti. Kendi bir meczup bir derviş idi, şeyhlikten ve müritlikten uzak idi. Abdal Musa derlerdi bir derviş vardı. Hatun Ana'nın muhibbi idi, ol zamanda şeyhlik ve müritlik zahir değildi, silsileden dahi fariğlerdi. Hatun Ana ol azizin üzerine mezar etti (Âşıkpaşazâde, 2003).

Âşıkpaşazâde'nin ifadelerine göre Hatun Ana Baciyân-ı Rûm'un lideridir ve Hacı Bektaş'ın seçtiği kişidir. Onu yalnızca evlat edinmekle kalmayıp, manevi emanetini de Fatma Bacı'ya vermiştir. Ayrıca Hacı Bektaş'ın mezarını yapan kişinin Fatma Bacı olduğu da belirtilmektedir. Fatma Bacı babası Kirmânî'nin dergahında hizmet ettiği sırada Hacı Bektaş-ı Veli'nin bu dergahta yetiştirdiği ve tanışıklıklarının buraya dayandığı belirtilmektedir (Erdem & Yiğit, 2010). Fakat Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre tanışıklıkları bir keramete dayanmaktadır. Rivayet şöyledir:

Hünkar Hacı Bektaş Veli, Rum ülkesine yaklaşınca "es-selamu aleyküm ya Rûm'daki erenler ve kardeşler" diye selam verdi. Bu sırada Rûm ülkesinde 57 bin Rûm ereni sohbette meclisteydi. Hünkarın selam verdiği Fatma Bacı'ya malum oldu, Fatma Bacı ayağa kalkıp hünkarın bulunduğu tarafa döndü, elini göğsüne koydu, üç kez "aleyküm-selam" dedi, yerine oturdu (Gölpınarlı, 1958).

Hacı Bektaş velayetnamesinde geçen bu rivayet Fatma Bacı'nın Hacı Bayram'ın manevi değerini takdir edebilen tek kişi olduğuna işaret etmesi bakımından önemlidir. Eserde Fatma Bacı "Kadincık Ana" ve "Kadincık" gibi isimlerle de yad edilmiştir. Ayrıca bu eserde Fatma Hatun'un yalnızca kadınları değil, erkekleri de eğiten büyük bir mürşide olduğu anlatılmaktadır (Gültepe, 2008).

Âşıkpaşazâde'nin "Bacıyân-ı Rum" diye adlandırdığı zümre üzerinde duran ilk kişi Alman müsteşrik Franz Taeschner (v. 1967) olmuştur. Taeschner. 13. yüzyıl Türk toplumunda kadınların bir teşkilât kurmuş olmalarını imkânsız görmüş ve kitapta yer alan ifadenin bir yanlış anlama sonucu yazıldığını ya da bir istinsah hatası (yazım yanlışı) olduğunu öne sürmüştür. Ona göre ifade Baciyân-ı Rûm değil "Hâciyân-ı Rûm" (Anadolu Hacıları) ya da "Bahşiyân-ı Rûm"dur (Anadolu Sihirbazları veya Ruhânîleri) (Bayram, 2011). Mehmet Fuad Köprülü (v. 1966) ise Bektaşî menâkıbnâmeleri, İbn Battûta'nın (v.1369) seyahatnamesi ve Fransız seyyah Bertrandon de la Broquiere'den (v. 1459) yaptığı alıntılara dayanarak, Âşık Paşazâde'nin "Bâciyân-ı Rûm" diye adlandırdığı zümre hakkında verdiği bilgileri teyit etmiş ve Taeschner'in öne sürdüğü iddiaların hiçbir suretle geçerli olamayacağını belirtmiştir (Köprülü, 1972). Böylece Köprülü Anadolu Selçukluları devrinde ve Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Türkmen kadınların yapılandırdığı bir teşkilâtın varlığına dikkat çekmiştir. Teşkilatın mahiyeti ile ilgili olarak ise bu yapının kadınlara has bir tarikat olma ihtimalinden bahsetse de başka bir ihtimali daha güçlü bulduğunu şu şekilde ifade etmektedir:

Acaba Aşık Paşazade Baciyân-ı Rum ismi altında uç beyliklerdeki Türkmen kabilelerin müsellağ (silahlı) ve cengâver kadınlarını mı kastediyor? Şimdilik akla en yakın gelen tevîl bu görünüyor (Köprülü, 1972).

Savaşçı Bacılar

Fuad Köprülü, İbn Battûta'nın seyahatnamesine işaret ederek Türklerin yaşadığı birçok yerleşim yerinde, Türkmen kadınların erkeklerle birlikte iş hayatlarını sürdürdüklerini ve başarılarının aşikar olduğunu belirtmiştir (Köken & Büken, 2018). Köprülü'nün Baciyân hakkındaki "savaşçı kadınlar" tespitine katılan Osman Turan ise Bertrandon de la Broquiere'in rivayetine dayanarak Dulkadir Oğulları'na bağlı olarak savaşan 30.000 silahlı kadın süvari bulunduğunu ifade eder ki, bu durum Dede Korkut destanındaki tasvirlerle uyumludur (Turan, 1978). Nitekim Dede Korkut hikayelerinde savaşçı Türkmen kadın figürü baskındır.

Söz konusu hikayelerde Türk kadınının savaştaki mahareti yalnızca Banu Çiçek ve Selcen Hatun karakterleri üzerinden değil, eşini ve oğlunu esaretten kurtaran kadınlar üzerinden de vurgulanmaktadır. Bu hikayelerde Türkmen beylerin eşlerinin 40 ince belli kız eşliğinde avlandıkları, savaşta, yurtlarını korudukları, iş birliği içinde ilaç yaptıkları ve hanımlarını korumak için teşkilatlı biçimde hareket ettikleri anlatılmaktadır (Deveci, 2021). Dede Korkut hikayelerindeki organize yapılanma ve birlikte hareket etme teması Bacılar Teşkilatı'nda da görüldüğü için Deveci, Baciyân-ı Rûm'un Türk tarihinde var olan bir geleneğin devamı olduğunu ileri sürmektedir (Deveci, 2021).⁴ Nitekim Türk kadınlarının zırh giyip ata bindiği, ok kullanarak kahramanca savaştığı ve hatta her kadının elli Iraklıyı önüne katıp sürdürdüğüne dair rivayetler 1197 yılında yaşanan Harezmîler-Iraklılar savaşını anlatan İbnü'l-Râvendî (v. 913) tarafından nakledilmektedir (Cebecioğlu, 1991).

Baciyân-ı Rûm'un tarihsel kökleriyle ilgili en ilginç iddia Necati Gültepe'ye aittir. Gültepe Türk Kadın Tarihine Giriş Amazonlardan Bâciyân-ı Rûm'a isimli eserinde Anadolu Bacıları'nın köklerinin Amazonlara dayandığını iddia etmekte ve iddiasını bilimsel verilere dayandırmaktadır (Gültepe, 2008).

Amerikalı bir arkeolog olan Jeannine Davis-Kimball (1929-2017) Sasaniler dönemine (M.Ö. 559-330) ait rölyeflerde gördüğü savaşçı göçebe kadın grubunu, Amazonlar'ı araştırmaya girişir. Yaptığı araştırmalar onu 1994 yılında Kazakistan'ın Ural Nehri kıyılarındaki Pokrovka bölgesine götürür. Buradaki Sauromat mezarlarında yaptığı kazılarda göçebe savaşçı kadın mezarlarına rastlar. Mezarlardan çıkan arkeolojik buluntuların, çizme, giysi, süs eşyaları, silahlar gibi etnografik malzemelerin izlerini süren Kimball yüzlerce müze dolaşır ve Altay Dağları'nın eteklerindeki göçebe kabileleri inceler. Moğolistan'ın kuzeyinde Orhon Nehri kenarında bir obada konaklar ve mezarlardan toplanan etnografik malzemenin buradaki gereçlerle uyumlu olduğunu görür. Bunun üzerine Kimball bu kabilenin Amazonların soyundan gelmiş olabileceğini düşünerek Yunan anlatılarındaki Amazon kadınlarına fiziksel olarak benzeyen bir çocuktan DNA örneği alır ve mezar buluntularından çıkan DNA ile karşılaştırılması için bir laboratuvara gönderir. Sonuç çok çarpıcıdır;

⁴ Türk kültüründe kadının baskın olduğu bilinmektedir. Nitekim İskitler, Hunlar, Göktürkler gibi Türk devletlerinde kadınların konumu dikkat çekicidir. İskitlerde her kadın aynı zamanda bir savaşçı olarak yetiştirilmiş, orduda yer almıştır. Hunlar döneminde Hatun'un adının yer almadığı emirnameler geçersiz sayılmıştır, hatta Hunların Çin ile yaptığı ilk barış anlaşmasını Büyük Hun İmparatorluğu adına Mete'nin Hatunu imzalamıştır. Göktürklerde ise Kağan'ın hanımı Hatun devlet yönetimine katılmıştır (Açıl, 2016).

mezarı bulunan savaşçı kadın ile Moğolistanlı Türk kızı Meryemgül'ün mitokondrial DNA'sı % 99.9 örtüşmektedir.⁵

Amazon torunu Meryemgül'ün halkı Türk olduğu ve ataları "ezelden beri" Türkçe konuştuğu için Amazonlar'ın Türk olduğu ifade edilmektedir, "Efsanevi kadın savaşçıların 'Amazonların' kökeninin Orta-Asya olduğu Turanî (Türk) soydan geldikleri kesin bir şekilde bilimsel olarak kanıtlanmıştır" (Gültepe, 2008). Nitekim mitokondri yalnızca anneden geçtiği için mitokondrial DNA testi sayesinde soy hatlarının dışı tarafı milyonlarca yıl geriye kadar takip edilebilmektedir (Bakırcı, 2011). Bu nedenle Gültepe'nin de vurguladığı gibi, mezarı bulunan savaşçı göçebe kadının Meryemgül'ün atası olduğu bilimsel olarak kanıtlanmıştır. Bu çalışma aynı zamanda tarihsel kaynaklarda bir efsane olarak anlatılan Amazonların, savaşçı kadın kültürünün var olduğunu da kanıtlamıştır.

Gültepe bir Türk kızının atasının Amazon olması nedeniyle Bacıyân-ı Rûm mensubu savaşçı kadınların da Amazonlar'ın torunları olduğunu ileri sürmektedir. Tarihsel olarak böyle bir alaka kurmak mümkündür. Nitekim Bacıyân-ı Rûm'un göçebe Türkmen kadınlar olduğu bilinmektedir. Bacıların yalnızca bir derviş grubu mu, yoksa savaşçı bir zümre mi olduğu tartışılmakla birlikte, bu grubun Moğol istilasına karşı Kayseri'yi 15 gün boyunca savunduğu kaydedilmektedir (Erdem & Yiğit, 2010). Gültepe Moğolların Türkmen savaşçı kadınları Orta Asya'dan tanıdığını, onlara rağmen iktidar olmanın mümkün olmadığını bildiğini ve bu nedenle Anadolu'da hakimiyet kurar kurmaz yaptığı ilk işin Bacılar teşkilatını dağıtmak olduğunu belirtmektedir. Çünkü bu örgüt hem ciddi bir savaş gücü oluşturmuş, hem de uyum kabiliyetleri sebebiyle her coğrafyadaki halkla bütünleşerek sosyal-siyasal yönlendirme yapabilme yetisine sahip olmuştur (Gültepe, 2008). Gültepe Bacıların Anadolu'yu mayalayan güç olduğunu belirtmektedir, böylece Bacıyân Osmanlı'nın kuruluşunun önünü açmıştır (2008).

Üretici Bacılar

Bacıyân-ı Rûm'un lideri olan Fatma Bacı babası Evhâdüddin Kirmânî'den hem manevi hem de mesleki eğitim almıştır. Kirmanî, kızlarının eğitime çok önem vermiş, onların el sanatları öğrenmeleri için azami gayret sarf etmiştir. Bayram'ın vurguladığı üzere kız çocuklarının eğitimi için gösterilen bu babadan kalma uygulama, Bacı Teşkilatı'nın temel felsefesini oluşturmuştur. Fatma Bacı, Anadolu kadınlarını örgütleyerek onların meslek ve sanat kollarında çalışmasını sağlamıştır. (Bayram, 2008).

Fatma Bacı'nın kocası ve Ahi Teşkilatı'nın kurucusu olan Ahi Evren'in Kayseri'de bir derici atölyesi açtığından söz etmiştik. Bacıyân-ı Rûm mensubu kadınların buradan çıkan artık yünleri değerlendirmek için örgüçülük ve dokumacılık yaptığı bilinmektedir (Bayram, 2002). Osmanlı dönemindeki ilk piyade üniformasını bacılar üretmiştir. Ayrıca Yeniçerilerin kullandığı "bükme elif tac" isimli akböğler de Bacılar tarafından üretilmiştir (Bayram, 2002). Moğol istilasıyla Anadolu'nun çeşitli bölgelerine dağılan Bacılar Türk el sanatlarının yayılmasına neden olmuş olabilir. Hatta

⁵ Bu oranın %100 olmaması akrabalık olmama ihtimaline işaret etmez, çünkü DNA testlerinde sonuç hiçbir zaman %100 çıkmamaktadır. Prof. Dr. Jeannine Davis-Kimball'ın bilimsel araştırmasıyla ilgili belgesel için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=91rsXyA5isE>

Erdem ve Yiğit Anadolu'nun muhtelif yerlerinde bulunan halıları Bacıların dokuduğunu varsaymaktadır (Erdem & Yiğit, 2010).

Kayseri'deki sanayi sitesinde Ahilerle birlikte üretim yapan Bacılar, mal üretmekle kalmayıp imal ettikleri ürünlerin satışını da yaparak ekonomik güç elde etmişlerdir. Ahilikte olduğu gibi Bacı Teşkilatı'nda da sınıai üretim gelenek halinde sürdürülüp ilgili sanat ustalığı usta-çırak ilişkisi içinde aktarılmıştır. Ayrıca her bacının kendisinden sanat öğrendiği usta, öğrencisinin ticari faaliyetlerinden ömür boyu sorumlu olmuştur. Bu yönüyle Bacı Teşkilatı'nın bir yaşam boyu eğitim ve öğretim merkezi olduğu söylenebilir. Burada yalnızca sınıai üretim yapılmamış, aynı zamanda topluma hizmet etmenin usul ve erkanı da öğretilmiştir (Sırım, 2015).

Toplum Hizmetlisi Bacılar

Yaptıkları üretim sayesinde ekonomik güç sahibi olan Bacıyân-ı Rûm çok önemli toplumsal hizmetler icra etmekteydi. Bacılar özellikle yetim ve kimsesiz genç kızları himayesine alarak eğitmiş ve onların hem meslek edinmesinden hem de ev-bark sahibi olmalarından sorumlu olmuşlardır. Bununla beraber kimsesiz yaşlı kadınların bakımı, genç kızların evlendirilmesi gibi sosyal hizmetlerde de bulunarak, maddi sıkıntı içinde olanlara yardım etmişlerdir (Varinli & Akgül, 2012).

Söz konusu toplumsal hizmet anlayışı Fatma Bacı'nın babası Evhâdüddin Kirmânî'ye dayanmaktadır. Menâkıb-ı Şeyh Evhadüddîn-i Kirmânî'de belirtildiğine göre Kirmânî kızına ve etrafındaki kadınlara yolcuları ve kimsesizleri kollamayı, yedirip içirmeyi ve kişisel giysilerin temizlenmesinde onlara yardımcı olmayı telkin etmiştir (Bayram, 2002). Tüm bu faaliyetlerin manevî önemine işaret eden Kirmânî toplumsal hizmet anlayışını tasavvufî öğretilerle temellendirmiştir. Söz konusu manevî anlayış "derviş Bacılar"da tezahür etmiştir.

Derviş Bacılar

Bacıyân-ı Rûm yalnız iktisadi ve sınıai değil, aynı zamanda tasavvufi bir örgütlenmedir. Manevî eğitimin meslek öğretimi ile beraber ve onun üzerinden yürütüldüğü bu teşkilatta usta-çırak ilişkisi bulunmaktadır. Çırak ustasına bir müridin şeyhine teslim olduğu gibi uymalı ve ondan el almalıdır ki gerçek bir sanatkâr olsun. Fatma Bacı'nın babası Kirmânî'nin bu konu hakkında şöyle dediği rivayet edilmektedir: "Bir usta mesleğini o mesleğin üstadından öğrenmemişse, yani intisabı yoksa meydana getirdiği eserde kutsiyet ve haysiyet olmaz" (Bayram, 2008).

Hem Ahilikte hem de Bacılıkta ustaya uymak sanat öğrenmenin ve manevî kemale ermenin olmazsa olmaz şartıdır. Bu teşkilatlarda çıraklar meslek öğretimi üzerinden manevî eğitime tabi tutulmakta ve mesleki olgunlaşmayla beraber manevî olgunluğa da erişmekteydiler. Böylece ortaya çıkan sosyal yapılanmada işini en güzel şekilde yapan, ihtiyaç sahiplerine yardım eden ve ahlaki olarak örnek olan insanlar yetişmiştir. Bu sayede Anadolu toprakları henüz Türkler tarafından fethedilmeden önce, yerli halkın kalbi Bacıyân ve Ahiyân tarafından fethedilmiştir.

Bacıyân-ı Rûm'un Anadolu'nun İslamlaşmasında ve Türkleşmesindeki katkıları büyüktür. Bacılar yalnızca henüz İslam'la tanışmamış göçebe Türkmenleri değil, yaşadıkları bölgedeki Rumları da İslamlaştırmak konusunda etkili olmuştur (Erdem & Yiğit, 2010). Yaptıkları işlerin kalitesi ve ahlaki meziyetleri ile Anadolu'nun Müslüman yurdu olmasında büyük katkı sağlamıştır. Özellikle

kimsesizlere yardım etme, dul ve yetim kadınlarla ilgilenme, yaşlı bakımı gibi sosyal yardımlaşma kapsamındaki faaliyetler neticesinde yerel halkın kalbini kazanan Bacılar, Ahilerle birlikte İslam dininin yayılmasında öncü olmuştur.

Bacılar ve Ahilerin sosyoekonomik hayatta birlikte yer alması göçmen Türkmen kültüründe kadınların toplumsal konumunun önemli bir göstergesidir. Ne var ki kadınlar ve erkeklerin sosyal alanlarda beraber olmaları, birlikte ticaret yapıp zikir etmeleri kimi çevrelerce mahsurlu görülmüştür. Kirmânî'nin kadınların erkeklerle birlikte sema ve zikir meclislerine katılmalarını teşvik ettiği bilinmektedir.⁶ Ünlü alim İbn Teymiye (v. 1337) kadın-erkek birlikte zikir ettikleri için Kirmânî'nin müridlerini her kötülüğü mübah sayan anlamında "mübahî" diye nitelemiştir (Gültepe, 2008). Kirmânî'nin çağdaşı Mevlânâ Celâleddîn Rûmî (v. 1273) de onu bu sebeple eleştirmiştir (Erdem, Yiğit, 2010). Bu eleştiriler karşısında Kirmânî'ni şöyle dediği rivayet edilir:

"Ben insanla oturup kalkıyorum, kadın ve erkek ayrımı sizin seçiminiz, kadınlarla bir arada olduğum aklımdan bile geçmiyor" (Gültepe, 2008).

Kirmânî'nin cevabı toplumsal hayattaki cinsiyet kutuplaşmasını savunan cinsiyetçi anlayışa bir tepki niteliğindedir. Onun dergahında ötekileştirilmeyen kadınlar erkeklere mürşitlik yapabilir hale gelmiştir. Bacıyân'da görülen kadın mürşit geleneğinin kökleri Horasan'a uzanmaktadır. Nitekim Hoca Ahmet Yesevî'nin kızı Gevher Şehnaz Hatun, babasının ölümünden sonra onun faaliyetlerini sürdürmüştür (Alşan, 2021). Bu kültürün bir yansıması olarak Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Anadolu'da kadın tekke şeyhleri bulunmaktadır. Bazı zaviyelerin Kız Bacı, Ahi Ana, Hacı Fatma, Sakari Hatun gibi kadın şeyhleri olduğu belirtilmektedir (Barkan, 2002). Tüm bu şeyhler egaliteryan Türkmen kültürünün ürünüdür.

Erdem ve Yiğit Bacıyân-ı Rûm'un toplumsal etkinliğini tasavvufu irtibatlandırmaktadır. Onlara göre "tasavvuf, kadına din ve toplum hayatında yer alma imkânı sunmuştur" (Erdem, Yiğit, 2010). Tasavvufun İslam'dan sonra Türkmen kadınların dinî hayatta yer bulmasına faydası olduğu doğru olmakla beraber, Bacıların toplumsal hayattaki etkinlikleri ve dinî alanda diğer kültürlerin kadınlarına oranla çok daha aktif olmaları, tasavvuf kültüründen değil, Türkmenlerin göçmen kültüründen kaynaklanmaktadır. Bu kültürde kadınların "kaç-göç" yapmadığı, yani toplumsal hayatta erkeklerden sakınmadığı İbn Battûta tarafından hayretle dile getirilmiştir (2013). Hatta söz konusu seyyah Türklerin yaşadığı bazı bölgelerde erkeklerin kadınlara gösterdiği aşırı saygıdan söz ederek "kadınlar erkeklerden üstün sayılıyor!" demiştir (İbn Battûta, 2013, 317). Bu ifade ataerkil bir kültürde yetişen bir insanın cinsiyet eşitliği karşısında gösterdiği bir reaksiyon olarak okunabilir.

Pek çok toplum için norm olan cinsiyet ayrımcılığına karşı olan Ahilik ve Bacılık Teşkilatları Bektaşilik'teki "Bir elmanın yarısı erkekse yarısı da kadındır" ilkesine dayanmaktadır (Köken & Büken, 2018). Anadolu Ahilerinin düsturu "Eline, diline, beline sahip ol" iken Anadolu Bacılarının "İşine, aşına, eşine sahip çık" düsturunu benimsedikleri belirtilmektedir. Bu düsturlar Hacı Bektaş-ı Veli'ye atfedilmektedir. Kadınların aş ve eşleri kadar işlerine de sahip çıkmayı ilke edinmesi manidardır. Kadınlara verilen bu öğüt onların sadece ev ve evlilik hayatında değil iktisadi hayatta da yer almaları gerektiğini hatırlatması bakımından önemlidir (Güvendik, 2020).

⁶ Bugün Anadolu'da oynanan "çayda çıra" oyununun kökeni Kirmânî'nin gece karanlığında dervişlerin ellerine kandil vererek yaptıkları sema meclislerine dayanmaktadır (Bayram, 2008).

Sonuç

Kadın tarihi açısından “ezber bozan” bir teşkilat olan Bacıyân-ı Rûm, göçebe Türkmen kültüründe kadına verilen değer bir alameti olmuş ve üretken kadınların toplumsal önemini göstermiştir (Köken & Büken, 2018). Bacılar, Ahilerle birlikte Anadolu’nun İslamlaşmasına ve Türkmenlerin ekonomik güçlenmesine vesile olmuştur. Aldıkları manevi eğitim sebebiyle işlerini ibadet aşkıyla yapmaları ve toplumsal hayata aktif katılımlarıyla Türkmenler Anadolu’nun yeni bir medeniyete kavuşmasını sağlamışlardır (Erdem, Yiğit, 2010). Aradan geçen yüzlerce yıl sonra dahi Anadolu’da Bacıların izlerini bulmak mümkündür. Ankara’nın Polatlı ilçesinin eski adı Bacı’dır, burada “Fatma Bacı Karyesi”, “Bacı Zaviyesi” ve adı Bacı olan bir camii bulunmaktadır. Bunun yanında Ankara sicillerinde “Ahi İklim Hatun” gibi Ahi isimli bacılar da mevcuttur (Erdem, Yiğit, 2010).

Her ne kadar ülkemiz topraklarında Bacılar’ın tarihsel izlerine rastlasak da bugün gelinen noktada Anadolu’da yaşayan kadınlar, Bacıyân-ı Rûm’un etkinlik alanına ulaşmaktan oldukça uzaktır. Ülkemizdeki pek çok kadın üretim ve eğitimden uzaklaşarak, televizyon kanallarında kendilerini aşağılayan dizi ve programlara bağımlı hale gelmiş bulunmaktadır. Üretim ve eğitimin olmamasıyla da aile içi şiddet oranları gün be gün artmaktadır. Türkiye için kanayan bir yara olan kadına yönelik şiddeti ortadan kaldırmanın yolu kadınların toplumsal konumunun güçlendirilmesinden geçmektedir. Uzun yıllar önce Türkmen kadınların başarmış oldukları “iş hayatında var olmak ve hem ekonomik hem de sosyal hayatta önemli yerlere erişmek” vizyonu, günümüz kadınları için bir referans noktası olabilir.

Kadınların toplumsal olarak güçlenmesi her şeyden önce ataerki ile mücadele sayesinde gerçekleşecektir. Tarihsel olarak Türk kültüründe bulunan eşitlikçi cinsiyet anlayışının yeniden hakim kılınması, toplumumuzda kadınların konumunun güçlenmesini sağlayacak birincil faktördür. Bu aslî ruhu diriltmek için Bacıyân ve Ahiyân gibi örneklerin topluma sunulması, özellikle medya kanalıyla kitlelere aktarılması büyük önem arz etmektedir. Bugün televizyonlarda gösterilen Türk tarihine dair dizilerde, Türk kültüründeki kadın dostu unsurlar öne çıkarılmalı ve bu sayede topluma cinsiyet eşitliği perspektifi kazandırılmalıdır.

Gültepe, *Türk Kadın Tarihine Giriş Amazonlardan Bâciyân-ı Rûm’a* isimli kitabını şöyle bitiriyor:

“Sonuç olarak öyle anlaşılıyor ki Turanlı kadınlar kadim zamanlardan 13. yy.a kadar “Amazon ve Alp Savaşçı Kadın” genetiğini Anadolu’ya kadar taşımış, son olarak burada ‘Son Turan Devleti Osmanlı’yı kurarak tarih sahnesinden belki de şimdilik çekilmiş ya da uykuya yatmıştır... Kim bilir!” (Gültepe, 2008)

Uykuda olan Amazon ruhunu uyandırmak için Bacıyân-ı Rûm’u ve diğer güçlü kadın örneklerini daha çok anmak gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Açıl, O. (2016). İlk Türk Devletlerinde Kadın Algısı ve Kadın Hakları. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (3), 63-72.
- Akman, M. (2006). *Balıkesir Yöresinde Ahilikten Kalma Tören ve Uygulamalar* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alşan, M. H. (2021). *Horasan Erenleri*. İstanbul: Önsöz Yayıncılık.
- Aşıkpaşazâde. (2003). *Tevârih-i Ali Osman*. İstanbul.
- Bakırcı, Ç. M. (2011). Mitokondriyal DNA (mtDNA) Nedir? Nasıl Kullanılır? *Evrım Ağacı* (Erişim tarihi 20.12.2022). <https://evrimagaci.org/mitokondriyal-dna-mtdna-nedir-nasil-kullanilir-74>
- Barkan, Ö. L. (2002). Osmanlı İmparatorluğunda Kolonizatör Türk Dervişleri. *Türkler Ansiklopedisi*, 9. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Bayram, M. (2006). *Ahi Evren Tasavvufi Düşüncenin Esasları* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bayram, M. (2002). *Anadolu Bacıları (Bacıyân-ı Rum)*. <https://www.ahilik.net/anadolu-bacilari-baciyani-rum/> (Erişim tarihi 18.12.2022)
- Bayram, M. (2002). Bacıyan-ı Rum ve Fatma Bacı. *Türkler Ansiklopedisi*, 6. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Bayram, M. (2008). *Fatma Bacı ve Bacıyan-ı Rum*. İstanbul: Nüve Kültür Merkezi Yayınları.
- Cebecioğlu, E. Bacıyân-ı Rum. *Türk Aile Ansiklopedisi*, 3. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Çağatay, N. (1986). *Ahilik ve Esnaf*. İstanbul: Esnaf ve Sanatkârlar Dernekleri Federasyonu Yay.
- Çubukçu, H. (2015). Bâciyân-ı Rûm ve Anadolu Tasavvufundaki Yeri. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (5), 217-231. DOI: 10.16947/fsmiad.88751
- Deveci, Ü. (2021). Dede Korkut'un Kırk İnce Belli Kızlarından Bacıyân-ı Rûm Teşkilatında Sosyal Örgütlenmenin İzleri. *DEÜİFD Türk Kültürünü Mayalayanlar Özel Sayısı*, 799-815.
- Divitçioğlu, S. (1996). *Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu*. İstanbul: Eren Yayınları.
- Erdem, Y. T & Yiğit, H. (2010). *Bacıyân-ı Rûm'dan günümüze Türk Kadınının İktisadi Hayattaki Yeri*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- Gölpınarlı, A. (1958). *Manakıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî (Vilâyet-nâme)*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Gültepe, N. (2008). *Türk Kadın Tarihine Giriş Amazonlardan Bâciyân-ı Rûm'a* İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Güvendik, E. (2020). *Anadolu Selçuklu Devleti Döneminde Bir Kadın Örgütlenmesi Örneği: Bacıyân-ı Rûm*. <https://www.tuicakademi.org/anadolu-selcuklu-devleti-doneminde-bir-kadin-orgutlenmesi-ornegi-baciyani-rum/> (Erişim tarihi 20.12.2022).
- İbn Battûta. (2013). *İbn Battûta Seyahatnâmesi*. çev. A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Köken, A. & Örnek Büken, N. (2018). XIII. Yüzyılda Güçlü Bir Toplumun Gelişmesine Katkı Sunan Fatma Bacı ve Dünyanın İlk Kadın Örgütlerinden: Bacıyân-ı Rûm (Anadolu Bacılar Teşkilatı). *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*. 8 (2), 113-119. DOI: 10.31020/mutfd.418492.
- Köprülü, M. Fuad (1981). *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Sırım, V. (2015). Osmanlı Kadınının Ekonomik Hayata Etki Katılımı: Bacıyân-ı Rûm Örneği. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 4 (8), 118-125. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hakisderg/issue/7582/99535>
- Tatlılıoğlu, K. (2012). Socio-Psychological Approach on Anatolian Turkish Woman's Entrepreneurship in Akhism Constitution. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2* (4), 69-93.
- Turan, O. (1978). *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*. İstanbul: Nakışlar Yayınevi.
- Uludağ, S. (1996). Fütüvvet. *TDV İslam Ansiklopedisi 13* İstanbul: İSAM.

Varinli, I, & Akgül, D. (2012). Günümüzde Uygulanan Kadınlar Yönelik İstihdam Projeleri ve Bacıyân-ı Rûmda Kadın. *II. Uluslararası Ahilik Sempozyumu Bildiri Kitapçığı*, 75-86.

VAKIF KURAN KADINLAR

Prof. Dr. Handan Asûde BAŞAL

Bursa Uludağ Üniversitesi Kadın ve Aile Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkez Müdürü

Vakıf; temelinde insanlar arasında yardımlaşma ve dayanışma anlayışı olan, bir kimsenin mal ya da nakit varlığının kullanımını ya da gelirini, hiçbir kimsenin etkisi altında kalmadan, kendi rıza ve arzusuyla mülkiyetinden çıkarıp, hayır işleme ve Allah'a yakın olma amacıyla, yine kendisi tarafından belirtilen niyet ve istek için ebedi olarak toplum yararına sunmasıdır. Kısaca vakıf, bir gayrimenkulün mülkiyeti ya da gelirinin sürekli sosyal yarar için tahsil edilmesidir (Küçükaya, 1984). Vakıf sahibi olmanın şartları bulunmaktadır. Bunlar; vakıf sahibinin akıl sahibi ve hür olması, vakfa razı olması ve bu işi hayır amacıyla yapıyor olması gibi.

Vakfın kuruluş belgesine “vakfiye-vakıfnâme”, vakıf yapan ya da kuran kişiye “vâkıf”, vakfedilen bina ve müesseselere “hayrat”, vakfedilen gelir kaynaklarında “akar” denilmektedir. Vakıflar, Türk- İslam Devletlerinde doğup gelişmiş ve Osmanlı İmparatorluğu Döneminde de en gelişmiş dönemini yaşamış ve yüzyıllarca yıl faaliyetlerine devam etmiş ve sosyal ve ekonomik hayat üzerinde önemli etkileri bulunmuştur.

Osmanlı Döneminde ilk vakıf kurucusu Orhan Gazi olmuştur. Şu anda Pamukova'nın bir mahallesi olan Mecece'de vakfettiği bir “hankah” ın olduğu bilinmektedir (Işık, 2014). Hankah; Anadolu Selçuklu Devletinde yaygınlaşan büyük tekke, dergah ve misafirleri minnet altında bırakmamak şartı ile derviş, fakir ve öğrencilerin misafir edildiği ve yemek verildiği yerdir.

Tarih boyunca kurulan Türk Devletlerinde kadınlar, toplum hayatında olduğu gibi, siyasi hayatta da önemli roller üstlenmişlerdir. Dolayısıyla vakıflar, sadece erkekler tarafından değil, kadınlar tarafından da kurulmuşlardır (Kazıcı, 1985). Örneğin; Kayseri'de Hunat Hatun Medresesi, yine Kayseri'de Gevher Nesibe Hatun Şifahanesi, Erzincan'da Mama Hatun Şifahanesi, Artuklu Hatunu Zübeyde Hatun'un Diyarbakır'da yaptırdığı Haburman Köprüsü bu nlardan bazılarıdır (İlter, 1993).

Osmanlı Devleti'nde ise başta padişahların anneleri olan “valide Sultan” lar olmak üzere servet ve gayrimenkul sahibi olan halkın içinden olan kadınlar da vakıf yoluyla cami, okul (mektep), medrese, aşhane, kütüphane, kervansaray, çeşme, yol, köprü, deniz feneri, sebiller, dul ve yetim evleri, çocuk emzirme ve büyütme evleri hatta mesire yerleri yaptırarak insanların yararına sunmuşlardır.

Ayrıca yapılan bu vakıfların bazıları, sadece insanlara yönelik hizmetler değil, kış aylarında kuşların beslenmesinin yanı sıra, köpeklere ekmek dağıtılmasına ve göç eden leyleklere yiyecek sağlama ve bakımları için hizmet verilen vakıflar olduğu görülmüştür. Örneğin; 19.Yüzyılda Bursa'da kurulan “Gurabahane-Laklakan” (Düşkün Leylekler Evi) gibi. Kanadı veya bacağı kırık olan leylekler, bunamış kargalar, kör ve sağır baykuşlar için o zaman ki Bursa Haffaflar yani Ayakkabıcılar Çarşısının ortasında bulunan bir meydanda bu hayvanlar için Dar-ülaceze kurulmuş ve

Gurabahane-Laklakan ismi yani Leylekler için Garipler Yurdu adı verilmiştir. Bugün de Bursa Osmangazi Belediyesine bağlı "Sahipsiz Hayvanlar Doğal Yaşam ve Tedavi Merkezi" olarak faaliyetini sürdürmektedir.

Bunların dışında, borçluların borçlarının ödenmesi, esirlerin esaretten kurtulması, yoksul genç kızların çeyizlerinin temini ve evlendirilmesi gibi ihtiyaçların karşılanmasına yönelik vakıflar da bulunmaktadır.

Bu vakıfların kurucuları arasında kadınların olması, bize Osmanlı Kadınının mülk sahibi olduğunu ve ekonomik bakımdan söz sahibi olduğunu ve kendi servetini istediği gibi harcama yetkisinin olduğunu göstermektedir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunan 30000 Vakıf Belgesi içinde kadınların kurduğu 2309 vakıf tespit edilmiştir. Bunların 1044'nün de Vakfiyesi yani Vakıf Kuruluş Belgesi olduğu belirlenmiştir. Yine o dönemlerde Edirne'de kurulan vakıfların %20'si kadınlara aittir ve bu vakıfların %70'nin ise halktan kadınlara ait olduğu görülmüştür.

Geçmişimizde, en üst seviyedeki hanım sultanlardan Anadolu'nun küçük bir kasabasında ki kadınlara kadar, her gelir grubundan ve seviyeden kadın, vakıf kurma gayretine girmiştir.

Vakıf kuran kadınlarımıza baktığımızda;

AYŞE HAFSA SULTAN

Yavuz Sultan Selim Han'ın eşi, Kanuni Sultan Süleyman Han'ın da annesi olan Ayşe Hafsa Sultan, Şehzade Süleyman'ın Manisa'da valilik yaptığı sırada, oğluna refakat etmiş ve Manisa'da cami, medrese, kütüphane, hankah, şifahane, hamam ve sıbyan mektebinden (ilkokul) oluşan bir külliye yaptırmıştır.

Külliye içinde yaptırılan şifahane, Osmanlı Devleti'nde kadınlar tarafından yaptırılan ilk şifahane olup, bu şifahanede ruh hastaları müzik ile tedavi edilmekteydi (Yücel, 1971). O dönem 117 kişi bu vakıfta çalışmakta olup, görevini iyi yapmayanların azledilmesi şartı Vakfiye de belirtilmiştir.

Ayrıca sabah ve ikindi vakitleri olmak üzere günde iki kez yemek dağıtılması ve fakir öğrenciler yardım edilmesi vakfın şartları arasında yer almıştır. Bugün bu şifahane, Celal Bayar Üniversitesine bağlı “Hafsa Sultan Tıp Tarihi Müzesi” olarak işlevini sürdürmektedir.

Hafsa Sultan Tıp Tarihi Müzesi

BEZM-İ ALEM VALİDE SULTAN

Osmanlı Döneminin en hayırsever sultanlarından olan Bezm-i Alem Valide Sultan, II.Mahmud'un eşi ve AbdülmecitHan'ın annesidir. Onun yaptırdığı eserler arasında “Bezm-i Alem Vakıf Gureba-i Müslimin Hastanesi” ve “Bezm-i Alem Valide Sultan Mektebi” dir.

Kendisi hem mektebin hem hastanenin vakfiyesinin hazırlanmasında bizzat ilgilenmiştir. 100 Yataklı olan hastanenin vakfiyesinde “Şayet bir hastanın iyileşmesi için bir limon gerekse ve limonun değeri bir altın lira olsa dahi alına” ifadesi bulunmaktadır (Yücel, 1971).

Sadece İstanbul'da değil Anadolu'nun farklı şehirlerinde yaşayan Osmanlı Kadını, yaşadığı toplumdaki sorunlara duyarsız kalmamış ve sorunların çözümünde farklı çözümler üreterek toplumun refahına katkıda bulunmuşlardır. Eğitim ve öğretime katkıda bulunarak yetersizliklerin giderilmesi için çaba göstermişlerdir. Örneğin; Tokat'lı Aişe Hatun, bir vakıf kurarak, gelirinden 300 kuruşu medrese'ye vakfetmiştir. Bu paranın talebeye dağıtılmasını, kalanını da muallime verilmesini istemiştir (Sağırılı ve Açıklık, 2005).

Nazilli Hamzalı Köyünde Fatma Ana, "Fatma Hanım Vakfı" kurmuş. Bu vakıf köyde kuyu yaptırmıştır. Ayrıca bu vakıf; kuyuya ip ve kova alınmasını ve yıllık bakımlarının karşılanmasını sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti olan Bursa Şehrinde de birçok vakıf kurulmuştur. Bursa'da kurulan tüm vakıfların % 40'ı kadınlar tarafından kurulmuş olduğu görülmektedir (Karataş, 2010).

ABİDE HATUN

Bursa'da 1605 yılında çeşitli gayrimenkul ve menkullarını vakfederek, günümüzdeki gibi adeta bir sosyal yardımlaşma vakfı kuran Abide Hatun, Bursa'nın tanınmış ve ileri gelen bir ailesine mensup olup, kurduğu vakfından her Cuma Günü Alaaddin Camii'nde ki dervişlere pilav, zerde, yahni ve şerbet ikram edilmesini ve aşure dağıtılmasını istemiştir. Vakfiyesinde, dul, yetim ve fakirler için çeşitli şartların yerine getirilmesini ve onlara bir ödenek ödenmesini istemiştir. Her yıl ayrılacak 4000 akçe ile Ramazan Bayramı'nda dul hanımlara ve yetimlere giyecek alınmasını istemiştir. Böylece sosyal dayanışmanın güzel bir örneğini göstermiştir.

Alaaddin Camii

Vakıflar buldukları toplumun özellikleri, yapısı, eğitimi, gelenekleri ve ihtiyaçları doğrultusunda hizmet vermişlerdir. Halk ihtiyaçlarının büyük bir kısmını vakıfların çeşitli hizmetleri doğrultusunda karşılamışlardır. Kadınlar da kurdukları vakıflar aracılığıyla bu ihtiyaçların karşılanmasına katkıda bulunmuşlardır. Örneğin, şifahaneler açarak sağlık hizmetinde, mektepler ve medreseler kurarak eğitim ve öğretim hizmetinde, aile kurma, çeyiz yardımında bulunarak aile kurumunun devamında, camiler, türbeler yaptırarak dini vecibelerin yerine getirilmesinde kolaylıklar sağlamışlardır. Yine toplumda mağdur olmaya müsait olan yaşlılar da ihmal edilmemiştir. Neslişah Sultan, yaşlı ve kimsesiz kadınlar için bir vakıf kurmuştur.

Osmanlı Döneminde kadınların yaptığı en önemli vakıflar, okullar için yapılanlardır. Kadınların pek çok Sıbyan Mektebi ve okullar açtıkları görülmektedir. Örneklersek; İstanbul'da kurulan Asude Hatun Mektebi, Belkıs Hatun Mektebi, Gaybi Hatun Mektebi, Fesahet Kadın Mektebi gibi bir çok okul kadınlar tarafından yapılmıştır (Savcı, 1973).

Osmanlı Toplumunda kadın, toplum hayatının dışında kalmamış, kendi malını dilediği gibi kullanma hakkına sahip, girişimci ve sadece tüketen değil, üreten ve toplumdaki yerini aktif olarak ifa eden bir modeldir. Örneklerde görüldüğü gibi kurulan her vakfın gelir ve bağışının farklı olması, hem varlıklı hem de mütevazı bir hayata sahip kadınların hem kendi kurdukları vakıflarda hem de ailelerinden gelen vakıflarda görev aldıkları, hem çalışan hem de işveren rolünü oynadıkları birçok sosyal sorumluluk projesi de yürüttükleri görülmektedir.

Günümüzde ise Türkiye'de vakıf görünümü sivil toplum kuruluşları, geçmişte vakıfların yürüttükleri işleri gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar. Sivil toplum kuruluşları, halkın refahını, huzurunu hedefleyen kararlar alan ve aldıkları bu kararları yetkili organları ve ekonomik güçleri ile uygulamaya geçiren oluşumlardır.

Ülkemizde aktif olan sivil toplum kuruluşlarından bazı vakıfları örneklersek;

Türkiye Eğitim Gönüllüleri Vakfı (Tegv)

1995 yılında ülkemizin en varlıklı iş adamlarından Vehbi Koç'un kızı Suna Kıraç tarafından kurulan Türkiye Eğitim Gönüllüleri Vakfı; çocukların eğitimi için ülke çapında bağışlar toplayıp bu bağışların tamamını bu amaç için harcamaktadır. Eğitime olan katkısı yadsınamayacak şekilde büyük olan Suna Kıraç yaşamının büyük bölümünü bu kurumda çalışarak ve güçlendirerek geçirmiştir.

Türkiye Eğitim Gönüllüleri Vakfı (TEGV), bağışlardan elde ettiği güçle, il temsilcilikleri adı altında eğitim noktaları oluşturmakta ve bu noktalarda her yıl 2 milyona yakın çocuğa eğitimler verilmekte ve yardım edilmektedir. Ayrıca köy okulları ile irtibat kurulmakta ve donanım eksiklikleri giderilmektedir.

Köksal Eğitim Vakfı(Kev)

1992 yılında Prof. Dr. H. Güntekin Köksal tarafından kurulan Köksal Eğitim Vakfı (KEV), 1994 yılından sonra eşi Pınar Köksal tarafından 2016 yılına kadar yönetilmiştir. Her ne kadar kendisi de devletin verdiği bursla eğitimini sürdüren ve bitiren bir kişi olan Prof. Dr. H. Güntekin Köksal tarafından kurulan bir vakıf olmasına rağmen 1994 yılından itibaren kadınlar tarafından yürütülen bir vakıf olma niteliği taşımaktadır.

Bu vakıf 2016 yılından itibaren kızları Zeynep Köksal Yaykırın tarafından idare edilmekte olup her yıl ihtiyacı olan üniversite öğrencilerine burs ve ihtiyaçları olan kitapları vermektedir. Bu vakıf 2016 yılından itibaren kızları Zeynep Köksal Yaykırın tarafından idare edilmekte olup her yıl ihtiyacı olan üniversite öğrencilerine burs ve ihtiyaçları olan kitapları vermektedir.

Hacı Ömer Sabancı Vakfı (Sabancı Vakfı)

Merhum Hacı Ömer Sabancı'nın sağlığında bir yaşam felsefesi olarak kabul ettiği "Bu Topraklardan Kazandıklarımızı Bu Toprakların İnsanlarıyla Paylaşmak..." ilkesini benimseyen Sabancı kardeşler bu düşünceden yollarına devam ederek hayır işlerini düzenli bir şekilde yürütebilmek amacıyla 1974 yılında babaları adına Hacı Ömer Sabancı Vakfı (Sabancı Vakfı)'nı kurmuşlardır.

Bu girişimlerinde de en büyük desteği tüm mal varlığını Vakfa bağışlayan anneleri merhume Sadıka Sabancı'dan almışlardır. Dolayısıyla Sadıka Sabancı'nın malvarlığı ile güçlenen vakıf, bugün de özellikle Sabancı ailesinin kızları tarafından yönetilen ve Türkiye'nin bir aile tarafından kurulan en büyük vakıf olmak özelliğini taşımaktadır.

Vakfın amacı, Türkiye'de eğitime, kültürel ve toplumsal gelişmeye katkıda bulunmak ve bireylerin hayatında fark yaratmak olarak belirlenmiştir. Özellikle çocuklar, gençler, kadınlar ve engelli bireyler için vakfın çok yönlü çalışmaları bulunmaktadır.

Saitabat Köyü Kadınları Dayanışma Derneği

Bursa İlimizde yer alan Saitabat Köyü Kadınları Dayanışma Derneği, 2002 yılında Saitabat Köyü Kadınları Kalkındırma ve Koruma Derneği adıyla 9 üyeye kurulmuştur. Derneğin kuruluş fikrinde, Bursa'nın çok eski köylerinden olan Cumalıkızık köyündeki kadınların çalışmaları etkin olmuştur.

Bu derneği kurmak için ilk adımı atan kadınlar «bizim köyümüzde doğal güzellikleri bakımından güzel, biz de Cumalıkızık köyündeki kadınlar gibi gözlemeler yapıp, kahvaltılar sunabiliriz, farklı yiyecekler ve elişleri hazırlayıp, satabiliriz» düşüncesinden hareket ettiklerini belirtmektedirler.

Böylece, kadınlar hem bir girişimci olarak hareket etmekte, aile bütçesine katkıda bulunmaktadır. Ayrıca köylerinin kalkınmasında önemli rol oynamaktadırlar. Ayrıca hangi eğitim düzeyinde ve hangi çevrede olursa olsun eğer kadın isterse ve hedeflerse kendisi ve çevresi için olumlu yönde katkıda bulunabileceklerini göstermektedirler.

KAYNAKÇA

- İlter, F. (1993). The Main Features of the Seljuk, the Beylik and the Ottoman Bridges of the Turkish Anatolian Architecture From the XII th to the XVI th Centuries. *Bellekten*, 57(219), 481-494.
- Isik, D. (2014). Vakıf as intent and practice: Charity and poor relief in Turkey. *International Journal of Middle East Studies*, 46(2), 307-327.
- Karataş, Y. (2010). Sultan II. Abdülhamid Döneminde Erzurum (sosyal, ekonomik, idari ve demografik yapı).
- Kazıcı, Z. (1985). İslami ve sosyal açıdan vakıflar. *Marifet yayınları/İslâmî araştırmalar dizisi*, 17.
- Sağırlı, A. & Açıkel, A. (2005). Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları Vakfiyeleri 1. Cilt, Tokat: Gazi Osman Paşa Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Savcı, K. (1973), Cumhuriyetin 50. Yılında Kadın, Ankara: Cihan Matbaası.
- Yücel, E. (1971). Osmanlı Tarihinde Vakıf Yapan Kadınlar. *Hayat Tarih Mecmuası*, Yıl, 7, 44-49.

BARTIN İLİNDEKİ KADIN GİRİŞİMCİLERİN SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ*

Hülya MORKOÇ

İktisatçı-Bilim Uzmanı, İstanbul

Ramazan ARSLAN

Doç. Dr., Bartın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Bartın

Özet

Girişimcilik, geçmişten günümüze ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınmasında önemli rol oynayan, sanayi toplumundan bilgi ekonomisine geçişle birlikte bu rolü artarak devam eden bir olgudur. Bu süreçte kadınların iş hayatına katılmalarında giderek bir artış kaydedilmiştir. Kadınların çalışma hayatına katılmaları pek çok sorunu da beraberinde getirmiştir. Bu sorunların tespiti, çözüme yönelik politikaların geliştirilmesi de önemli olmuştur. Bu bağlamda kadın girişimciliği konusunda yapılan mikro ölçekli çalışmalar değerli bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Bartın il özelinde faaliyet gösteren kadın girişimcilerin sorunlarını tespit etmek ve bu sorunlara yönelik çözüm önerileri geliştirmektir. Çalışma yöntemi olarak betimsel tarama modeli tercih edilmiştir. Çalışmanın evrenini Bartın ilinde faaliyet gösteren kadın girişimciler, örneklemini ise kolayda örneklem alma yöntemi ile seçilmiş 150 kadın girişimci oluşturmaktadır. Araştırmaya ilişkin verilerin elde edilmesinde yüz yüze anket yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen veriler ANOVA, t-testi, Mann Whitney U-testi, Kruskal Wallis H-testi ve Korelasyon analizlerinden faydalanılarak çözümlenmiştir. Araştırmada kullanılan ölçek, faaliyet öncesi ve faaliyet sırasında bilgi eksikliği, ekonomik ve toplumsal sorun yaşama, gibi alt başlıklar çerçevesinde oluşturulmuştur. Çalışma sonucunda kadın girişimcilerin karşılaştığı sorunlar eğitim, medeni durumu, çocuk sahibi olup olmama, işini kurduktan sonraki aşamada ailesinde ve ilgili kurumlardan aldığı desteğe göre anlamlı farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik, Kadın Girişimciliği, Bartın, Türkiye

Giriş

Girişimciler, ülkenin ekonomik gelişimine ve kalkınma gücüne destek veren bireylerdir. Dolayısıyla kadınların girişimde bulunması hem istihdam seviyesini artırmakta hem de ülke ekonomisine katkıda bulunmaktadır. Kadın girişimciliğinin tarihsel gelişimine bakıldığında kadınların toplumdaki yerinin gün geçtikçe sağlam bir hale geldiği yeni istihdam alanlarının kapılarının onlara açıldığı görülmektedir. Kadınların çalışma hayatına girerek iş gücüne katılma oranını artırmaları ve aldıkları eğitim doğrultusunda yeteneklerini kullanabilmeleri onlara ekonomik yönden bağımsızlık kazandırmıştır. Ayrıca çalışma saatlerinin esnekliği ile kendi kendinin patronu olma istekleri herhangi bir kurumda çalışmak yerine kendi işlerini kurma yönünde tercihte bulunmalarını sağlamıştır (Avşar, 2017). Diğer taraftan 2019 yılında global bir salgın olarak dünya geneline yayılan COVID-19 salgını birçok nüfus yapısını etkilemiştir. Korona virüs (COVID-19)

* Bu çalışma, Doç. Dr. Ramazan ARSLAN danışmanlığında tamamlanan Hülya MORKOÇ'un "Bartın ilindeki Kadın Girişimcilerin Sorunları Ve Çözüm Önerileri" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

hastalığından etkilenen kesimlerden biri de çalışan kadınlardır. Çünkü bu salgın dönemi cinsiyet eşitsizliğinin önüne geçmek adına çalışılan kadınlar kısıtlı kazanımların olmasına rağmen cinsiyetler arası eşitsizliğin artmasına ve birtakım problemlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Kadın girişimciler kapsamında dengenin nasıl kurulacağı, hanedeki sorumluluklar, iş hayatındaki belirsiz çalışma saatleri nasıl olacağı merak konusudur. Bu durumda toplumsal kalkınma politikaların onlara katkıda bulunması, kadın girişimcilerin de pandemi süreci boyunca araştırmalarla ortaya çıkarılan koşulların ciddi bir biçimde etkilenmesi olasıdır (Baysal, 2020). Temel olarak bakıldığında kadın ve erkekler girişimcilik konusunda benzer özellikler barındırır da aslında kadınların kendilerine ait sorun ve engelleri bulunmakta ve bu da kadın girişimciliğinin birçok yönden araştırılması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Bartın ilinde faaliyet gösteren kadın girişimcilerin sorunlarını tespit etmek ve bu sorunlara yenilikçi çözüm önerileri sunmaktır. Bu bağlamda öncelikle girişimcilik kavramı ve kadın girişimciliği konusu ele alınmış, devamında Bartın ilindeki kadın girişimcilerin sorunları ve bu sorunlara yönelik uygun çözüm önerileri üzerinde durulmuştur.

1. Girişimcilik Kavramı ve Kadın Girişimciliği

Girişimcilik kavramı ilk kez Fransızca işi gören manasına gelen “*Entreprendre*” şeklinde açıklanmıştır. Bu ifade zaman döngüsünde bambaşka sözcüklere evrilmiştir. 20. yüzyıl çerçevesinde yenilikleri ortaya koyma, fırsatları değerlendirme ile ticari bir öge biçiminde hayata geçirilebilir hale getirme olarak belirtilmiştir (Akpınar, 2009). Girişimcilik kavramı, ülkelerin iktisadi ve toplumsal kalkınmasında önemli rol üstlenmektedir. Özellikle günümüzde bölgesel ve yöresel kalkınmanın mühim bir olgusudur. Girişimcilik olgusu önemli bir unsur haline gelmesi, endüstri toplumundan bilgi toplumuna geçişi ile beraber ortaya çıkmıştır (Mesci vd., 2018). Girişimcilik, işsizliğin çok yüksek seviyelere ulaştığı gelişmekte olan ülkelerde yükselen bir değer niteliğini kazanmıştır. Bu durum sonucunda Türkiye’de de son dönemlerde bölgeler ile iller arasında gözlemlenen önemli farklılaşmalar meydana getirmiştir. Özellikle makro çalışmalarla birlikte girişimciliğe olan rağbet artmış ve bu doğrultuda yapılan araştırmalar neticesinde odak noktası olmaya başlamıştır (Güven, 2018).

Gelişen sanayileşme ve şehirleşme alanlarının artmasıyla kadınlar önce ucuz iş gücü olarak iş yaşamına katıldı daha sonrasında eğitim ve hukuk haklarını elde etmesiyle daha nitelikli ve profesyonel işlerde yer almaya başlamışlardır. Artık pek çok ülkede kadının çalışmasının ailenin geçimi için bir istisna değil, gereksinim olduğu anlaşılmaktadır. Kadın bireylerin çalışma hayatında yer almaya başlaması ile ev içi emeklerini de sorgulamalarına neden olmuştur (Duman, 2022). Coulson ve diğerlerine (1980) göre kapitalizm sürecine geçişte bir bütün olan emek faktörü ev emeği ve sanayi emeği olarak iki kısma ayrılmış ve bu ayrılış aşağı yukarı bireylerin cinsiyetlerine göre şekillenmiş kadın ev emeğini erkek ise sanayi emeğini meydana getirmiştir (Özbay, 2019). Kadın girişimci kavramı ile girişimcilik kavramı genellikle bağdaştırılarak tanımlanmış kavramlardır. Kadın girişimci, bireysel ihtiyaçlarını karşılamak ve ekonomik anlamda bağımsız olma hususunda güçlü bir rolü üstlenen kişidir. Dolayısıyla iş yaşamında beceri, bilgi, uyum yeteneği kadınların iş dünyasına girmesinin temel nedenleridir. Aynı zamanda teknolojinin gelişmesiyle birlikte kadınlar kendi özelliklerinin, haklarının ve çalışma durumlarının farkındadırlar. Ancak gelişen dijital çağın kadınlara sağladığı faydalar kadar olumsuz yanları da barındırmaktadır. Örneğin iş arayanlar iş

yaratıcılarına dönüşmekte ve birçok kadın boşanma, hamilelik ve kuramsal cam tavan sendromları nedeniyle iş kurmaktadır. Ancak kadınlar kendi kaderlerini belirlemek için kurumsal dünyayı terk etmeyi tercih ettikçe bugün kadın girişimcilerden oluşan yeni bir yetenek havuzu meydana gelmektedir. Dolayısıyla tasarımcılar, iç mimarlar, ihracatçılar, yayıncılar hazır giyim üreticileri olarak gelişmekte ve hala ekonomiye katılım yolları keşfedilmektedir (Goyal ve Parkash, 2011). Girişimci olan kadın, aşağıdaki özelliklerle ifade edilebilir (Ecevit, 'ten akt. Afşar ve Doğanalp, 2016):

- Hane içinde veyahut haneden ayrı bir alanda kendi adına kurduğu birden çok işletmesi olan,
- İş yerinde yalnız başına çalışan, elemanlarını istihdam sağlayan, işin sahibi olan veya iş birliği içinde olan,
- Birçok mal ve hizmetin üretilmesiyle alakalı işleri uygulayan ürün veya hizmetin dağıtımını, piyasaya sunulmasını ve satışını yapan ve yaptıran kişidir.
- İşle alakalı alışverişte bulunması, kurumlarla iletişim halinde olması
- İş aşamasının örgütlenmesi, ürün ve hizmet üretiminin programlanması işletmesini çalıştırması, kapatılması veya işin geliştirilmesi hususunda kendi adına karar veren,
- İşinde ve işletmesinde kazandığı geliri yatırımda bulunarak veyahut kullanım alanları üzerinde harcayarak veya bu konu üzerinde söz hakkı olan kadınlar girişimci kadınlardır.

2. Bartın İlinde Kadın Girişimciler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Mevcut süreçte gelişen teknoloji seviyesi ve sanayileşmeyle beraber süregelen iş hayatına katılım sağlayan kadın oranında artış görülmektedir. Türkiye'de hala kadın bireylerin iş hayatına atılmalarını kısıtlayan pek çok sorun bulunmakta ve bu sorunlara dair sunulan çözüm önerileri üretilmektedir. Türkiye'de kadın bireylerin iş hayatında karşılaştıkları sorunların ana noktası toplumu iktisadi, toplumsal ve kültürel çerçevesi içerisindeki kalıplaşmış birtakım sorunlardır (Bedük, 2005). Özellikle kadın girişimcilerin karşılaştığı sorunlar, rol ayrımcılığı, mobbing baskısı, kadınların genellikle erkek çalışanlara kıyasla daha az ücret almaları, yasal işlemlerden kaynaklı güçlükler, çalışma yaşamında kadın bireylere ilişkin deneyim eksikliği, düşük eğitim seviyesi, kraliçe arı sendromu¹, kadın girişimcilere destek verilen kurum ve kuruluşlardan dolayı ortaya çıkan sorunlar, finansal desteklerden yeterince faydalanmama, yüksek kira fiyatları, nitelikli eleman bulma zorluğu, vergi oranların yüksek olması, talep yetersizliği, alacaklarını anlaşılan zamanda alamama, haksız rekabette diğer engellerle karşılaşma ve kayıt dışı sektör ile rekabet etme şeklinde sıralamak mümkün olacaktır (Çıkılmaz, 2019; Küçükoğlu, 2017; Kız Kardeşim Projesi, 2020). Çoğu kadın girişimcinin yaşadığı bu sorunlar düşünüldüğünde, ülkelerin toplumsal yapısı dâhilinde girişimciliğin özümsemesi ve benimsenmesi gerekmektedir. Bundan dolayı girişimciliğin ülkeler açısından ekonomik anlamda etkili bir güç haline getirilmesi önemli hedefler arasında olmalıdır. Bu noktada öncelikli olarak devletler ve ülkelerdeki STK'lar aracılığıyla girişimci bakış açısının ortaya çıkarılması ile girişimcilik faaliyetlerinin artırılması adına eğitim ve maddi teşviklerin verilmesi kaçınılmaz bir gerçek olarak belirtilmektedir (Sipahi ve Kartal, 2018). En nihayetinde bireyin

¹ İş dünyasında başarılı kadınların etrafında kadın rakip istememesine "Kraliçe Arı Sendromu" denilmektedir.

gelişimini sağlayan öğreniminin başlatılması, sürdürülmesi ve ortaya çıkarılması hususunda düzenlenen programlı etkinliklerden bir süreç olarak ele alınabilir (Açıkgöz-ün, 2003).

Dünyada ve Türkiye’de girişimcilik alanında yapılan devlet destekleri ve teşvikleri geçmişten günümüze giderek önem kazanmaktadır. Özellikle Türkiye’de girişimciliğin geliştirilmesi son yıllarda öne çıkan önemli konulardandır. Ülkemizde girişimciliğe destek veren birçok kurum ve kuruluş bulunmaktadır bu kuruluşlardan biri de KOSGEB’dir. KOSGEB’in verdiği uygulamalı girişimcilik eğitimleri aynı zamanda iş fikri olan girişimcilere hibe yardımları ile kredi destekleri sağlanmakta ve girişimciliğin geliştirilmesi yaygınlaştırılması amaçlanmaktadır (Arıkan, 2016). Türkiye’de (2010-2013) yılları arasında KOSGEB tarafından uygulamalı girişimcilik eğitimleri kapsamında toplam 118,241 girişimci düzenlenen eğitimlere katılım göstermiştir (Uluköy vd., 2013). Bu kurum, Bartın il özelinde (2017-2021) yılları arasında desteklenen girişim sayısı 275, desteklenen kadın girişimci sayısı 125 ve destek miktarı ise toplam 10,096,913,33 TL’ dir. Salgın döneminde Bartın’ da (2019-2021) yılları arasında desteklenen girişimci sayısı toplam 141 girişimciye destek verilmiştir. Desteklenen kadın girişimci sayısı ise 63 kadın girişimciye destek verilmiş olup destek miktarı ise toplam 5,058,212,2 TL’dir².

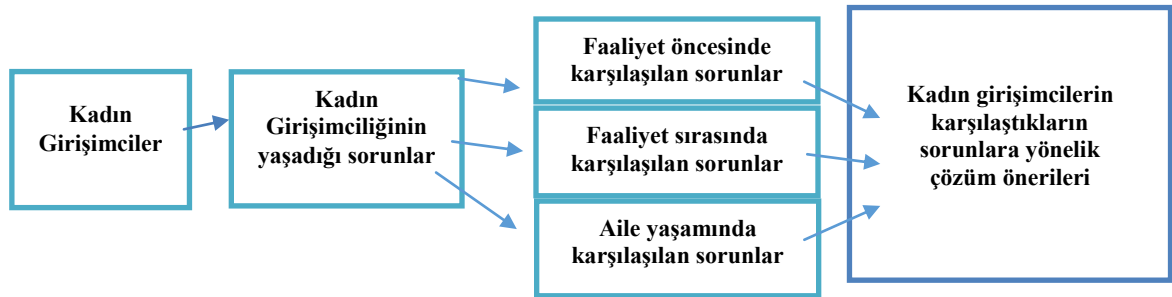
3. Amaç ve Yöntem

Araştırmanın amacı, Bartın ilinde faaliyet gösteren girişimci kadın bireylerin sorunlarını belirlemek ve bu sorunlara yönelik uygun çözüm önerileri ortaya koymaktır. Çalışmada Bartın ilinde aktif iş hayatında olan kadın girişimcilerin ana sorunları nelerdir ve bu sorunlara özgü nasıl çözümler geliştirilebilir gibi sorulara cevap aranmıştır. Çalışmanın evreni, Bartın’da çalışan kadın girişimcilerden oluşmaktadır. Örneklemi kolayda örneklem tekniği ile belirlenmiş olup Bartın ilinde faaliyet gösteren 150 kadın girişimciden oluşmaktadır. Çalışmada nicel yöntemle dayalı betimsel tarama modeli uygulanmıştır. Bu bağlamda veri değerlendirmek için yüz yüze anket uygulaması tercih edilmiştir. Anket aşaması korona virüs (COVID-19) salgın sürecinin etkilerinin hissedildiği bir süreçte yürütülmüş olup kadın girişimcilere yüz yüze bir şekilde uygulanmıştır. 10 Haziran 2022 tarihine kadar 150 kadın girişimciye ulaşılmış ve hazırlanan anketler çalışmaya uygun hale getirilmiştir. Sonuç olarak yüzde 96.6 oranında dönüş sağlanmış, cevaplanan 5 anket ise değerlendirmeye uygun olmadığından ötürü değerlendirmeye alınmamıştır. Anket temel olarak iki bölüm ile toplamda 49 sorudan oluşmaktadır. İlk bölümde girişimci kadınların demografik nitelikleri ve iş yeri bilgilerinin yanı sıra girişimci kadın bireylerin çalışma yaşamlarına başlamalarına ilişkin bilgileri anlamaya yönelik 14 sorudan oluşmaktadır. İkinci bölümde yer alan 35 soruda ise kadın girişimciliğinin karşılaştığı sorunlar (bu bölümde likert ölçeği kullanılmış) ve son olarak araştırmanın maksadı ile koşulları incelenerek çalışmada Açıl’ın 2018’de “*Kadın Girişimcilerin Yaşadığı Sorunlar*” üzerine geliştirdiği girişimcilik ölçeği kullanılmıştır. Anketin güvenilirlik analizinde, Cronbach Alpha (a) güvenilirlik ölçütü esas alınmıştır. Cronbach Alfa katsayılarının 0,70 ile 0,79 aralığında değiştiği bu değerlerin (Karagöz, 2017)’e göre güvenilir olduğu ifade edilebilir. Elde edilen verilerin analiz bölümünde ise SPSS programı tercih edilmiştir. Yapılacak olan analizde ilk olarak tanımlayıcı istatistikler hesaplanmış ardından normallik testlerinden Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro Wilk test istatistikleri yardımıyla dağılımın normal

² T.C. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı KOSGEB Bartın Müdürlüğü, 06.09.2021 tarih ve E-25805398-622.03 -555 sayılı yazı.

olup olmadığına karar verilmiştir. Normal dağılım koşulunun sağlanmadığı durumlar için parametrik olmayan test istatistikleri kullanılmıştır. Normal dağılım varsayımının sağlandığı durumlarda iki bağımsız grubun karşılaştırılmasında bağımsız örneklem t-testi, sağlanmadığı durumda ise Mann Whitney U testi uygulanmıştır. İki'den çok bağımsız grup koordinasyonunun oluşturulmasında ve karşılaştırılmasında ise normal dağılım varsayımı sağlandığında tek yönlü varyans analizi (ANOVA), sağlanmadığında ise Kruskal Wallis H testi uygulanmıştır. İlişki analizinde ise normal dağılım varsayımı sağlandığında Pearson, sağlanmadığında ise Spearman ilişki analizi uygulanmıştır. İki'den daha fazla grup ortalamaların karşılaştırılmasında anlamlı bir farklılık bulundu ise farklılığı yaratan grubu (grupları) belirlemek adına ANOVA dâhilinde çoklu karşılaştırma testi olan Scheffe kullanılmıştır. Kruskal Wallis H testi için ise Bonferroni düzeltmeli çoklu karşılaştırma testi kullanılmıştır.

Araştırma kapsamında, Bartın ili kadın girişimcilere yönelik olarak tespit edilmesi hedeflenen sorunlara ilişkin temel boyutlar şekil 1 'de şematik olarak gösterilmiştir.

Şekil 1: Kadın girişimcilerin sorunlarına ilişkin temel boyutların şematik gösterimi

4. Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın bu bölümünde ise Bartın ilinde yer alan kadın girişimcilere uygulanan anketin istatistiksel analiz bulguları ve yorumlarına yer verilmiştir. Araştırmaya katılan katılımcıların %29'unun (n=42) ilköğretim, %42,8'inin (n=62) ortaöğretim, %28,3'ünün (n=41) üniversite eğitimi aldığı; %22,8'inin (n=33) bekâr olduğu, %77,2'sinin ise (n=112) evli olduğu; çocuk sahibi olma açısından ise %29,0'ünün (n=42) çocuk sahibi olduğu, %71,0'ünün (n=103) çocuk sahibi olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca katılımcıların %32,4'ünde (n=47) ailesinde girişimci olduğu, %67,6'sında ise (n=98) ailesinde girişimci olmadığı; girişimcilik öncesi uğraş alanlarında ise %7,6'sının (n=11) aynı işi evde yaptığı, %41,4'ünün (n=60) bir işte çalıştığı, %17,9'unun (n=26) eğitim/öğretme devam ettiği, %22,1'inin (n=32) ev işleriyle meşgul olduğu ve %11,0'ünün (n=16) diğer uğraşlarla meşgul olduğu; işletmede çalışan kişi sayısı kapsamında ise %20,7'sinin (n=30) 1 kişi çalıştığı, %56,6'sının (n=82) 2 kişi çalıştığı, %15,2'sinin (n=22) 3 kişi çalıştığı ve %7,6'sının (n=11) 4 kişi çalıştığı tespit edilmiştir. Son olarak katılımcıların yaş ortalamalarının ise 39,12 standart sapması 10, 24 olduğu saptanmıştır.

Yapılan analiz sonucunda ölçme aracına ait çarpıklık ve basıklık değerlerinin -2 ila +2 (George ve Mallery, 2001) arasında değiştiği; ayrıca ölçek boyutlarına ilişkin Cronbach Alfa

katsayılarının 0,70 ile 0,79 Aralığında değiştiği saptanmıştır. Değişkenlere ilişkin normallik varsayımında Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testleri uygulanmıştır. Faaliyet öncesi sorun yaşama değişkeni normal dağılıma uyum sağlarken diğer değişkenlerin normal dağılıma uyum sağlamadığı tespit edilmiştir.

Tablo 1: Kadın katılımcıların karşılaştığı sorunlar ile yaşları arasındaki ilişki sonuçları

		Yaş
Faaliyet Öncesi Sorun Yaşama	r	-0,038
	p	0,647
Faaliyet Öncesinde Ekonomik Sorun Yaşama	r	-0,087
	p	0,296
Faaliyet Öncesinde Bilgi Eksikliği ve Toplumsal Sorun Yaşama	r	-0,005
	p	0,948
Faaliyet Sırasında Sorun Yaşama	r	-0,120
	p	0,152
Faaliyet Sırasında Bilgi Eksikliği ve Toplumsal Sorun Yaşama	r	-0,039
	p	0,814
Faaliyet Sırasında Ekonomik Sorun Yaşama	r	-0,224
	p	0,007
Aile Yaşamında Yaşanan Sorunlar	r	-0,233
	p	0,005

Tablo 1'deki Spearman Korelasyon analiz sonuçlarına göre; katılımcıların faaliyet sırasında ekonomik sorun yaşama ($r=-0,224$) ve aile yaşamında yaşanan sorunlarının ($r=-0,233$) puanları ile yaşları aralığında istatistiksel bir biçimde negatif yönlü düşük seviyede anlamlılık bulunmuştur ($p<0.05$). Kısaca belirtmek gerekirse kadın katılımcıların hem evdeki sorumluluklarına istinaden hem de iş yeri-ev arası uyum sağlayabilmeleri adına kazandıkları deneyim onları girişimcilik konusunda geliştirmiş ve kadınlar yaşlandıkça yaşadıkları sorunlar da azalış göstermiştir. Diğer değişkenlerin alt boyutlarındaki sorunlar ile yaşları arasındaki ilişki sonuçlarında anlamlı bulunmamıştır ($p> 0.05$).

Tablo 2'de eğitim düzeylerine göre ölçeğin alt boyutlarında ortalama puanlar arasında fark olup olmadığı incelenmiştir. Eğitim düzeylerine göre ortalama faaliyet öncesi sorun yaşama puanları aralığındaki fark istatistiksel bir biçimde anlamlı kabul edilmemektedir ($p=0,371>0,05$). Benzer şekilde, eğitim düzeylerine göre, faaliyet öncesinde ekonomik sorun yaşama, faaliyet öncesinde bilgi eksikliği ve toplumsal sorun yaşama, faaliyet sırasında sorun yaşama, faaliyet sırasında bilgi eksikliği ve toplumsal sorun yaşama ve faaliyet sırasında ekonomik sorun yaşama ortalama puanları aralığındaki fark durumu istatistiksel bir biçimde anlamlı kabul edilmemektedir ($p>0.05$). Burada, eğitime göre aile yaşamında yaşanan sorunlar ortalama puanları aralığındaki fark istatistiksel şekilde anlamlıdır ($p=0.036<0.05$). Bonferroni düzeltmeli çoklu karşılaştırma testi neticeleri çerçevesinde anlamlı farklılığa neden olmuş grup üniversite grubudur. Eğitim düzeyi üniversite olanların eğitim düzeyi ortaöğretim olanlara göre ortalama aile yaşamında yaşanan sorunlar puanının daha yüksek olduğu ifade edilebilir. Özetle üniversite eğitim alan kadın katılımcılarımız aile yaşamında daha fazla sorun yaşadığı saptanmıştır.

Tablo 2: Kadın katılımcıların karşılaştığı sorunların eğitim durumlarına göre karşılaştırma sonuçları

Değişkenler	Eğitim Durumu	n	\bar{x}	ss	F/KW	p	Fark
Faaliyet Öncesi Sorun Yaşama	İlköğretim ^a	42	3,24	,86	#0,998	0,371	
	Ortaöğretim ^b	62	3,43	,80			
	Üniversite ^c	41	3,24	,73			
Faaliyet Öncesinde Ekonomik Sorun Yaşama	İlköğretim ^a	42	2,88	,96	#0.318	0.853	
	Ortaöğretim ^b	62	2,97	,91			
	Üniversite ^c	41	2,84	,93			
Faaliyet Öncesinde Bilgi Eksikliği ve Toplumsal Sorun Yaşama	İlköğretim ^a	42	3,60	,96	#4.134	0.127	
	Ortaöğretim ^b	62	3,89	,89			
	Üniversite ^c	41	3,63	,85			
Faaliyet Sırasında Sorun Yaşama	İlköğretim ^a	42	3,25	,70	#1.420	0.492	
	Ortaöğretim ^b	62	3,44	,74			
	Üniversite ^c	41	3,27	,78			
Faaliyet Sırasında Bilgi Eksikliği ve Toplumsal Sorun Yaşama	İlköğretim ^a	42	3,58	,83	#4.942	0.084	
	Ortaöğretim ^b	62	3,92	1,04			
	Üniversite ^c	41	3,45	,97			
Faaliyet Sırasında Ekonomik Sorun Yaşama	İlköğretim ^a	42	2,87	,81	#0.792	0,673	
	Ortaöğretim ^b	62	2,89	,74			
	Üniversite ^c	41	3,06	,84			
Aile Yaşamında Yaşanan Sorunlar	İlköğretim ^a	42	2,52	1,04	#6.636	0,036	c>b
	Ortaöğretim ^b	62	2,45	,74			
	Üniversite ^c	41	2,98	1,13			

†: ANOVA, #: Kruskal Wallis H

Tablo 3: Kadın katılımcıların karşılaştığı sorunların medeni durumlarına göre karşılaştırma sonuçları

Değişkenler	Medeni Durum	n	\bar{x}	ss	t/MW	p
Faaliyet Öncesi Sorun Yaşama	Bekâr	33	3,21	,79	†-1,178	0,380
	Evli	112	3,35	,80		
Faaliyet Öncesinde Ekonomik Sorun Yaşama	Bekâr	33	2,88	,84	#-0.012	0.991
	Evli	112	2,91	,95		
Faaliyet Öncesinde Bilgi Eksikliği ve Toplumsal Sorun Yaşama	Bekâr	33	3,54	,98	#-1.324	0.185
	Evli	112	3,79	,88		
Faaliyet Sırasında Sorun Yaşama	Bekâr	33	3,33	,68	#-0.356	0.722
	Evli	112	3,34	,76		
Faaliyet Sırasında Bilgi Eksikliği ve Toplumsal Sorun Yaşama	Bekâr	33	3,57	,90	#-0.605	0.545
	Evli	112	3,72	1,00		
Faaliyet Sırasında Ekonomik Sorun Yaşama	Bekâr	33	3,05	,80	#-0.860	0.390
	Evli	112	2,90	,79		
Aile Yaşamında Yaşanan Sorunlar	Bekâr	33	3,16	1,08	#-3.843	<0.001
	Evli	112	2,46	,88		

†: bağımsız iki örneklem t-testi, #: Mann Whitney U testi

Tablo 'da Mann Whitney U testi analiz sonuçlarına göre katılım sağlayan kadın bireylerin aile yaşamında yaşanan sorunlar puanlarında medeni duruma göre istatistiksel biçimde farklılıklar anlamlı bulunmuştur ($p=0.001<0.05$). Bu sonuca göre aile yaşamında yaşanan sorunlarda

bekârların puan ortalaması evlilere göre anlamlı derecede yüksektir. Dolayısıyla bekâr bireyler evli olan bireylere kıyasla aile yaşamında daha fazla sorun yaşadığı tespit edilmiştir.

Tablo 4: Kadın katılımcıların karşılaştığı sorunların çocuğu olma durumlarına göre karşılaştırma sonuçları

Değişkenler	Çocuk Olma Durumu	n	\bar{x}	ss	t/MW	p
Faaliyet Öncesi Sorun Yaşama	Çocuk Var	42	3,17	,78	±-1,441	0,152
	Çocuk Yok	103	3,38	,80		
Faaliyet Öncesinde Ekonomik Sorun Yaşama	Çocuk Var	42	2,84	,85	#-0,594	0,552
	Çocuk Yok	103	2,93	,96		
Faaliyet Öncesinde Bilgi Eksikliği ve Toplumsal Sorun Yaşama	Çocuk Var	42	3,50	,96	#-1,939	0,053
	Çocuk Yok	103	3,83	,87		
Faaliyet Sırasında Sorun Yaşama	Çocuk Var	42	3,26	,69	#-0,491	0,624
	Çocuk Yok	103	3,37	,76		
Faaliyet Sırasında Bilgi Eksikliği ve Toplumsal Sorun Yaşama	Çocuk Var	42	3,46	,94	#-1,563	0,118
	Çocuk Yok	103	3,78	,99		
Faaliyet Sırasında Ekonomik Sorun Yaşama	Çocuk Var	42	3,03	,75	#-0,994	0,320
	Çocuk Yok	103	2,89	,81		
Aile Yaşamında Yaşanan Sorunlar	Çocuk Var	42	3,06	1,04	#-3,874	<0,001
	Çocuk Yok	103	2,44	,89		

±: bağımsız iki örneklem t-testi, #: Mann Whitney U testi

Tablo 4'te analiz sonucuna göre katılımcıların aile yaşamında yaşanan sorunlar puanlarında çocuk durumu çerçevesinde istatistiksel biçimde farklılıklar anlamlı kabul edilir ($p < 0.05$). Bu sonuca göre aile yaşamında yaşanan sorunlarda çocuğu olanların puan ortalaması çocuğu olmayanlara göre anlamlı derece yüksek olduğu görülmektedir. Şöyle ki kadınlar, çocuklarını belli bir yaşa getirene kadar onlarla daha fazla ilgilenmek zorunda kalmışlar ve diğer taraftan çocuk sayısı arttıkça çalışan kadın girişimciler kariyer hedeflerini geri plana itmekle beraber bu anlamda zorluklar da yaşamışlardır. Bu bağlamda elde ettiğimiz analiz sonucuna göre çocuğu olmayan girişimci kadın bireylerin çok daha düşük seviyede problemlerle karşılaştıkları ya da karşılaşacakları problemlerle daha kolay baş ettikleri görülmekte olup çocuğu olan kadın bireylerin ise aile yaşamında daha fazla problemle karşılaştığı tespit edilmiştir. Buna göre diğer değişkenlerin ortalama puanları aralığındaki farklılık istatistiksel şekilde anlamlı kabul edilmemektedir ($p > 0.05$)

Tablo 5: Kadın katılımcıların karşılaştığı sorunların iş kurmadan önceki uğraşlarına göre karşılaştırma sonuçları

Değişkenler	İş Kurmadan Önceki Uğraş	n	\bar{x}	ss	F/Kw	p	Fark
Faaliyet Öncesi Sorun Yaşama	Aynı işi evde yapmak ^a	11	3,28	1,12	#0.400	0,808	
	Bir işte çalışıyordum ^b	60	3,25	,72			
	Eğitim/öğretim ^c	26	3,34	,70			
	Ev işleriyle meşguldüm ^d	32	3,47	,81			
	Diğer ^e	16	3,27	1,01			
Faaliyet Öncesinde Ekonomik Sorun Yaşama	Aynı işi evde yapmak ^a	11	2,92	1,14	#2.336	0,674	
	Bir işte çalışıyordum ^b	60	2,74	,89			
	Eğitim/öğretim ^c	26	3,05	,73			
	Ev işleriyle meşguldüm ^d	32	3,02	,94			
	Diğer ^e	16	3,05	1,16			
Faaliyet Öncesinde Bilgi Eksikliği ve Toplumsal Sorun Yaşama	Aynı işi evde yapmak ^a	11	3,64	1,19	#2.885	0,577	
	Bir işte çalışıyordum ^b	60	3,77	,78			
	Eğitim/öğretim ^c	26	3,63	1,00			
	Ev işleriyle meşguldüm ^d	32	3,92	,90			
	Diğer ^e	16	3,48	,98			
Faaliyet Sırasında Sorun Yaşama	Aynı işi evde yapmak ^a	11	3,21	,86	#4.534	0,339	
	Bir işte çalışıyordum ^b	60	3,21	,70			
	Eğitim/öğretim ^c	26	3,53	,76			
	Ev işleriyle meşguldüm ^d	32	3,49	,81			
	Diğer ^e	16	3,29	,58			
Faaliyet Sırasında Bilgi Eksikliği ve Toplumsal Sorun Yaşama	Aynı işi evde yapmak ^a	11	3,45	,98	#3.670	0,452	
	Bir işte çalışıyordum ^b	60	3,58	,93			
	Eğitim/öğretim ^c	26	3,68	,83			
	Ev işleriyle meşguldüm ^d	32	4,02	1,23			
	Diğer ^e	16	3,63	,78			
Faaliyet Sırasında Ekonomik Sorun Yaşama	Aynı işi evde yapmak ^a	11	2,94	,76	#10.322	0,035	c>b
	Bir işte çalışıyordum ^b	60	2,79	,70			
	Eğitim/öğretim ^c	26	3,35	,87			
	Ev işleriyle meşguldüm ^d	32	2,88	,84			
	Diğer ^e	16	2,90	,73			
Aile Yaşamında Yaşanan Sorunlar	Aynı işi evde yapmak ^a	11	2,56	,81	#11.634	0,020	c>d
	Bir işte çalışıyordum ^b	60	2,49	,89			
	Eğitim/öğretim ^c	26	3,06	1,04			
	Ev işleriyle meşguldüm ^d	32	2,43	1,07			
	Diğer ^e	16	2,79	,90			

#: ANOVA, #: Kruskal Wallis H

Tablo 5'te Kruskal Wallis H testin analiz sonucuna göre iş kurmadan önceki uğraşa göre ortalama faaliyet sırasında ekonomik sorun yaşama puanları aralığındaki farklılık istatistiksel biçimde anlamlı görülür ($p=0.035<0.05$). İş kurmadan önce eğitim/öğretim ile uğraşanların bir işte çalışanlara göre faaliyet sırasında ekonomik sorun yaşama ortalama puanı daha yüksektir. Benzer şekilde iş kurmadan önceki uğraşa göre ortalama aile yaşamında yaşanan sorunların puanları aralığındaki farklılık istatistiksel şekilde anlamlı kabul edilir ($p=0.020<0.05$). Eğitim/öğretim ile uğraşanların bir işte çalışanlara göre ortalama aile yaşamında sorunlar puanı daha yüksek olduğu görülmüştür. Diğer değişkenler incelendiğinde ölçeğin alt boyutlarındaki ortalama puanlar arasında fark olup olmadığı analiz edilmiş ve iş kurmadan önceki uğraşa göre ortalama puan aralığındaki farklılık istatistiksel biçimde anlamlılık tespit edilmemiştir ($p>0.05$).

Tablo 6: Kadın katılımcıların karşılaştığı sorunların ailesinde girişimci olma durumlarına göre karşılaştırma sonuçları

Değişkenler	Ailede Girişimci	n	\bar{x}	SS	t/MW	p
Faaliyet Öncesi Sorun Yaşama	Evet	47	3,51	,82	‡2.005	0,047
	Hayır	98	3,23	,78		
Faaliyet Öncesinde Ekonomik Sorun Yaşama	Evet	47	3,10	1,03	#-1.376	0.169
	Hayır	98	2,81	,86		
Faaliyet Öncesinde Bilgi Eksikliği ve Toplumsal Sorun Yaşama	Evet	47	3,92	,83	#-1.553	0.120
	Hayır	98	3,65	,93		
Faaliyet Sırasında Sorun Yaşama	Evet	47	3,47	,78	#-1.463	0.144
	Hayır	98	3,27	,72		
Faaliyet Sırasında Bilgi Eksikliği ve Toplumsal Sorun Yaşama	Evet	47	3,80	,86	#-1.339	0.181
	Hayır	98	3,63	1,03		
Faaliyet Sırasında Ekonomik Sorun Yaşama	Evet	47	3,08	,87	#-1.603	0.109
	Hayır	98	2,86	,74		
Aile Yaşamında Yaşanan Sorunlar	Evet	47	2,73	1,02	#-0.723	0.469
	Hayır	98	2,57	,95		

‡: bağımsız iki örneklem t-testi, #: Mann Whitney U testi

Tablo 6'da analiz sonuçları çerçevesinde katılımcıların girişimcilikte yaşanan sorunlar ölçeği puanları ve ailede girişimci olma durumları kapsamında farklılıklar istatistiksel biçimde anlamlı kabul edilmiştir ($p < 0.05$). Bu sonuca göre faaliyet öncesi sorun yaşamada ailesinde girişimci olanların puan ortalaması ailesinde girişimci olmayanlara göre anlamlıdır. Bunun nedeni kadın katılımcıların ailesinde girişimci olmasına rağmen bu bağlamda herhangi bir bilgi alışveriş yaşanmaması ile girişimcilik hususunda destek alamamasından kaynaklıdır. Analiz sonucuna göre diğer alt değişkenlerin ortalama puanları arasında fark olup olmadığı araştırılmış ve buna göre ortalama puanların aralığındaki fark istatistiksel şekilde anlamlı bulunmamıştır ($p > 0.05$).

Analiz sonucuna göre, ölçeğin alt boyutlarında ortalama puanlar arasında fark olup olmadığı incelenmiştir. Katılımcıların girişimcilikte yaşanan sorunlar ölçeği puanlarında işletmede çalışan kişi sayısı çerçevesinde farklılık istatistiksel biçimde anlamlı görülmemektedir ($p > 0.05$).

Tablo 7: Kadın katılımcıların karşılaştığı sorunların işletmede çalışan kişi sayısı durumlarına göre karşılaştırma sonuçları

Değişkenler	Çalışan Kişi Sayısı	n	\bar{x}	ss	F/KW	p
Faaliyet Öncesi Sorun Yaşama	1 kişi	30	3,51	1,02	#0.856	0,466
	2 kişi	82	3,28	,76		
	3 kişi	22	3,19	,65		
	4 kişi	11	3,39	,71		
Faaliyet Öncesinde Ekonomik Sorun Yaşama	1 kişi	30	3,12	1,11	#2.702	0,440
	2 kişi	82	2,85	,91		
	3 kişi	22	2,76	,77		
	4 kişi	11	3,05	,78		
Faaliyet Öncesinde Bilgi Eksikliği ve Toplumsal Sorun Yaşama	1 kişi	30	3,90	1,04	#2.575	0,462
	2 kişi	82	3,71	,85		
	3 kişi	22	3,61	,94		
	4 kişi	11	3,73	,95		
Faaliyet Sırasında Sorun Yaşama	1 kişi	30	3,28	,79	#0.373	0,946
	2 kişi	82	3,39	,75		
	3 kişi	22	3,23	,78		
	4 kişi	11	3,32	,52		
Faaliyet Sırasında Bilgi Eksikliği ve Toplumsal Sorun Yaşama	1 kişi	30	3,71	1,03	#2.575	0,462
	2 kişi	82	3,78	1,02		
	3 kişi	22	3,45	,84		
	4 kişi	11	3,45	,80		
Faaliyet Sırasında Ekonomik Sorun Yaşama	1 kişi	30	2,79	,74	#2.562	0,464
	2 kişi	82	2,94	,79		
	3 kişi	22	2,98	,91		
	4 kişi	11	3,16	,65		
Aile Yaşamında Yaşanan Sorunlar	1 kişi	30	2,92	1,15	#3.601	0,308
	2 kişi	82	2,48	,86		
	3 kişi	22	2,72	1,05		
	4 kişi	11	2,62	1,00		

#: ANOVA, ##: Kruskal Wallis H

Sonuç ve Öneriler

Kadınlar, toplumsal ve ekonomik yaşamın çok önemli birer parçasıdır ve bunu desteklemek için girişimcilikte kendini bulma gayretini göstermişlerdir. Bu kapsamda girişimci kadın bireyler hem kendilerine hem de yeni istihdamda buldukları bireylere iş fırsatları yaratmışlar ve iş hayatında daha faal rol oynamışlardır. Kadınlar, toplumdaki statülerini güçlendirip sosyal çevrenin gelişmişlik seviyesini etkilemesi ile gelir dağılımındaki eşitsizliği engellemeye özgü mühim katkıda bulunmuştur. Bu perspektiften değerlendirildiğinde iyimser bir tablo ortaya koymak zordur. Çünkü girişimci kadınlar hem iş yerlerini açarken hem de iş yerlerinin etkinlikleri esnasında ya da hane halkı yaşamında pek çok sorunla karşılaşmaktadır. Girişimci kadınların giderek artış göstermesi ve daha kaliteli iş yerleri kurmaları adına karşı karşıya kaldıkları sorunların belirlenmesi ve bu sorunlara uygun çözüm önerilerinin ortaya konulması önem arz etmektedir. Çalışma sonucunda aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

Araştırmaya katılan katılımcıların %42,8 ortaöğretim mezunu olduğu tespit edilmiştir. Akyol (2017) ve Araz (2015)'in bulduğu sonuçlarla örtüşen bu sonuç, girişimcilerin eğitim düzeylerinin genel olarak birbirine yakın olduğunu ortaya koymaktadır. Bir diğer tespit ise girişimcilerin %77,2'sinin evli olmasıdır. Bu sonuç bize kadın girişimcilerin çalışma hayatına katılmasıyla hem ülke ekonomisine hem de ev ekonomisine katkı sağladıklarını göstermektedir. Çalışmada katılımcıların %67,6'sı ailesinde girişimci olmadığı saptanmıştır. Bu da ülkede girişimciliğin geldiği noktayı göstermesi bakımından önemli bir bulgu olarak görülmüştür. Özellikle genç girişimcilerin sayısı devletin verdiği desteklerle birlikte artmaya başlamıştır. Bartın ilinde kadın girişimcilerin faaliyet gösterdiği işletmeler küçük ölçekli işletmelerdir. Bu sonuç, ilin genel işletme yapısıyla da örtüşmektedir. Zira il genelinde mevcut işletmelerin %57'ye yakını ortalama iki kişi istihdam etmektedir.

Analiz sonuçlarından elde edilen bulgulara göre, katılımcıların faaliyet sırasında ekonomik sorun yaşama ($r=-0,224$) ve aile yaşamında yaşanan sorunlar ($r=-0,233$) puanları ile yaşları arasında istatistiksel şekilde negatif yönlü düşük seviyede anlamlı ilişkiler bulunmuştur ($p<0.05$). Bu sonuca göre katılımcıların hem evdeki sorumlulukları yanı sıra iş yeri-ev arası uyum sağlayabilmeleri ile kazandıkları deneyim onları girişimcilik konusunda geliştirmiş ve kadınlar yaş aldıkça yaşadıkları sorunlarda ters orantılı olarak azalış göstermiştir. Aile yaşamında yaşanan sorunlar eğitim durumlarına göre istatistiksel olarak anlamlıdır. Bonferroni düzeltmeli çoklu karşılaştırma testi sonuçlarında anlamlı farklılığa neden olmuş grup üniversite grubudur. Eğitim düzeyi üniversite olan katılımcıların ortaöğretim düzeyindekilere göre daha fazla sorun yaşadıkları görülmüştür.

Katılımcıların aile yaşamında yaşadığı sorunlar evli ve bekâr olma durumlarına göre karşılaştırıldığında, bekâr katılımcıların evlilere göre daha fazla sorun yaşadıkları tespit edilmiştir. Bu durum, bekâr bireylerin girişimcilik konusunda aile yakınları ve çevrelerinden gerekli desteği göremedikleriyle açıklanabilir. Kadın katılımcıların karşılaştığı sorunların çocuğu olma durumlarına göre karşılaştırma sonuçlarına bakıldığında ise aile yaşamında yaşanan sorunların puanlarında çocuk durumları çerçevesinde farklılıklar istatistiksel şekilde anlamlı bulunmuştur. Aile yaşamında yaşanan sorunlarda çocuğu olanların puan ortalaması, çocuğu olmayanlara göre anlamlı derecede yüksektir. Çocuk sahibi kadın girişimcilerin, çocuğu olmayanlara göre daha fazla sorun yaşadıkları tespit edilmiştir. Bu tespit, Emer (2019)'in bulduğu sonuç ile anlamlılık düzeyinde örtüşmektedir. Çocuk sayısı artıkça çalışan kadın girişimcilerin kariyer hedeflerini daha geri plana ittikleri, çocuğu olmayan girişimci kadın bireylerin ise çok daha düşük seviyede sorunlarla karşılaştıkları ve bu sorunlarla daha kolay baş ettikleri görülmüştür.

Araştırmada elde edilen bulgular doğrultusunda pek çok çözüm önerileri sunulabilir. Bu bağlamda kadın girişimcilere yönelik devlet destekleri ve teşvikler artırılmalıdır. Hem bu çalışmada hem de Barış ve Aşkın (2016)'in çalışmasında elde edilen bulgu sonuçlarına uygun olarak, ev ve iş yeri arasında denge kuramayan kadın girişimcilere yönelik çocuk bakımı, hasta bakımı ve yaşlı bakım gibi görevler için kamusal hizmetler yaygınlaştırılmalıdır. Bu konuda kadın girişimcilere ve çalışan kadınlar için ihtiyaca göre il düzeyinde ilave kreşler yapılmalı, çocuk bakımı, engelli bakımı, yaşlı bakımı gibi ailevi sorumluluklarını kolaylaştıracak tedbirler alınmalıdır.

Son ve önemli bir nokta olarak, kadın girişimciliği konusunda toplum bilinçlendirilmeli, kadın girişimci olmak isteyenler önceden eğitilmeli ve girişimcilik konusunda teşvik edilmelidir. Benzer sektörlerdeki girişimci kadınların bir araya geldiği, sorunlarını tartıştıkları ve yenilikçi çözüm önerileri geliştirebildikleri uygun zeminler oluşturulmalı, bu konuda gerekirse toplantılar ve konferanslar düzenlenmelidir. Bölgede yer alan kadın girişimcilere iş kurma aşamasında karşılaşılabilecekleri sorunları daha kolay aşamaları noktasında gerekli ve gerektiği zamanda danışmanlık desteği verilmelidir. Nihayet il düzeyinde kadın girişimciliği konusunda mikro ölçekli politikalar geliştirilmeli ve uygulanmaya konulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz-Ün, K. (2003). *Etkili Öğrenme ve Öğretme*. (4. Baskı). İzmir: Eğitim Dünyası Yayınları.
- Açıl, E. (2018). Kadın Girişimciliği ve Karşılaştıkları Sorunlar: T.C. Çanakkale İli Örneği [*Yayınlanmamış* yüksek lisans tezi]. Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi.
- Afşar, B., ve Doğanalp, B. (2016). *Kadın Girişimciliği*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık.
- Akpınar, S. (2009). *Girişimciliğin Temel Bilgileri*. İzmit-Kocaeli: Umuttepe kitapevi.
- BIBLIOGRAPHY \m Cey17 \l 1055 Akyol, C. (2017). Girişimci Kadınların Bölge Kalkınmasına Katkıları; Artvin Örneği. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 443-464.
- BIBLIOGRAPHY \m Ara15 \l 1055 Araz, B., & Kalemci Tüzün, İ. (2015). Kadın Girişimciler Schumpeter'in Girişimcisi Olursa.... *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 249-259.
- BIBLIOGRAPHY \m Can161 \l 1055 Arıkan, C. (2016). Kadın Girişimcilikte Başarı ve Başarıyı Etkileyen Faktörler: Bursa Örneği. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14(3), 138-156.
- Avşar, G. (2017). Kadın Girişimcilerin Karşılaştıkları Sorunların Tespiti ve Bu Sorunların kadın Girişimciler Üzerindeki Etkilerinin İncelemesi: Adana İli Örneği [*yayınlanmamış* yüksek lisans tezi]. Çaçğ Üniversitesi
- Barış, S. ve Aşkın, Ö. E. (2016). Tokat Yerel İşgücü Piyasasında Kadın Girişimciler: İstihdama Katılım Özellikleri ve Sorunları. *Ömer Halis demir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (4), 1-20.
- Baysal, H. (2020). Türkiye'de Kadın Girişimci Yazını (1996-2020): Pandemi Öncesi Görünüm, Pandemi Sonrası İçin Yol Gösterici Olabilir mi? *International Journal Entrepreneurship and Management Inquiries*, 4 (1), 50-71.
- Bedük, A. (2005). Türkiye'de çalışan kadın ve kadın girişimciliği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi (Elektronik)*, 3(12): 106-117.
- Çıkmaz, E. (2019). *Girişimci Kadın Olmak*. İstanbul: Ekin Yayınevi.
- Duman, T. (2022). Pandemi Sürecinde Kadının Kariyeri ve Ev İçi İş Bölmü Çelişkileri. S. S. Yaman içinde, *Pandemi ve Kadın* (s. 137-148). İstanbul: Kadem Yayınları.
- Emer, B. (2019). Batman'da kadın girişimciliğinin sorunlarının incelenmesi [*Yayınlanmamış* yüksek lisans tezi] Batman Üniversitesi
- George, D., ve Mallery, P. (2001). *SPSS for windows step by step: A simple guide and reference 10.0 update*. (3. Baskı). Baston: Allyn and Bacon
- Güven, M. (2018). *Girişimcilik*. Bursa: Ekin Basım.
- Goyal, M., ve Parkash, J. (2011). Women entrepreneurship in india problems and prospects. *International Journal of Multidisciplinary Research*, 1(5), 195-207.
- Karagöz, H. (2017). *Spss ve Amos uygulamalı nitel-nicel-karma bilimsel araştırma yöntemleri ve yayın etiği* (1. Baskı). İstanbul: Nobel Kitabevi.
- Küçüköğlü, M. T. (2017). Türkiye'de Kadın Girişimciliğinin Değerlendirilmesi. E. G. Kaygısız, ve R. A. Wolff içinde, *Yönetim ve Organizasyon Makaleleri: Kadın Akademisyenlere Armağan* (s. 301-324). Konya: Eğitim Yayınevi.

- Kız kardeşim projesi, (2020). Yüksek etki arayışında Türkiye’de girişimci kadınlar. Habitat Derneği ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği. İstanbul
- Mesci, Z., Mesci, M., Karagöz, A., ve Özgenç, C. (2018). Kadın girişimcilerin bölgesel kalkınmada rolü: Akçakoca ilçesi örneği. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(39), 387- 412.
- Özbay, F. (2019). *Kadın Emeği Seçme Yazılar* . İstanbul : İletişim Yayınları .
- Sipahi, H., ve Kartal, Y. (2018). Türkiye’de Kadın Girişimciliğin Geleceği: Genç Kadın Girişimcilerin Girişim Serüvenleri. *Giresun Üniversitesi Kadın Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi* , 394-407.
- T.C. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı KOSGEB Bartın Müdürlüğü, 06.09.2021 tarih ve E-25805398-622.03 -555 sayılı yazı.
- Uluköy, M., Demireli, C. ve Kahya, V. (2013) Kosgeb Girişimcilik Eğitimi Kurslarına Katılan Katılımcıların Girişimcilik Profiline Yönelik Bir Alan Araştırması, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, (2022), 47-55.

BEŞ YAŞ ALTI ÇOCUKLARIN SAĞLIĞINI KORUMADA ANNE SAĞLIK OKURYAZARLIĞININ KATKISI

Rüya NAZ, Dr. Öğr. Üyesi Nejla AYDINOĞLU, Cihan ÖNEN

Bursa Uludağ Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi

Özet

Çocuk sağlığını açısından önemli bir yaklaşım olan sağlık okuryazarlık düzeyinin yüksek olması çocuk sağlığını korumada önemli katkı sağlarken düşük olması ana çocuk sağlığı açısından olumsuz sonuçlar meydana getirmektedir. Sağlık okuryazarlığı yüksek olan anneler gebelik ve gebelik sonrası hizmetler, emzirme, aşılar ve çocukların dış sağlığı gibi pek çok konuda daha duyarlı davranmaktadır. Sağlık okuryazarlığının çocuk sağlığına dair katkıları düşünüldüğünde okuryazarlığı artıracak her bir girişim daha sağlıklı bir toplum oluşturmada önemli bir adım olacaktır. Sağlıklı yaşam bilinci yüksek olan bir toplum, yaşam kalitesini yükseltecek sağlık politikaları ve düzenlemeler geliştirilmesine temel oluşturacaktır. Bu sayede o toplumun sağlık düzeyi yükselecek öte yandan tedavi edici sağlık hizmetleri yükünün azalması işgücü ve maliyet ekonomisi vb. açısından da önemli yarar sağlayacaktır.

Giriş

Sağlık okuryazarlığı, bireylerin uygun sağlık kararları vermek için gerekli olan temel sağlık bilgilerini ve hizmetlerini elde etme, işleme ve anlama becerisidir (Moradzadeh ve ark., 2022). Temel sağlık okuryazarlığı becerileri temel olarak kişisel ve sosyal beceriler olan okuma, yazma, aritmetik, bilgi arama, multimedya teknolojileri kullanma ve problem çözmeyi içermektedir (Vila-Candel ve ark., 2020).

Sağlık okuryazarlık seviyesinin düşük olması bireylerin sağlık hizmetlerine ilişkin bilgileri anlamada zorluk yaşamasına, kötü terapötik uyuma, sağlık kaynaklarının verimsiz kullanılmasına ve maliyetlerin artmasına sebep olabilmektedir (Valero-Chilleron ve ark., 2022).

Anne Sağlık Okuryazarlığı

Anne sağlık okuryazarlığı annenin kendi sağlığını ve çocuklarının sağlığını geliştirmek için bilgiye erişmesi, anlaması ve kullanması için gerekli olan bilişsel ve sosyal beceriler olarak tanımlanmaktadır. Bu tür bir sağlık okuryazarlığı, gebelik öncesinde, gebelikte ve gebelik sonrasında çocuk sağlığı açısından önemli katkılar sağlamaktadır (Khorasani, Peyman, & Esmaily, 2017).

Gebelerde sağlık okuryazarlığı gebelik risk belirtilerini, sağlıklı yaşam tarzını ve doğru beslenmeyi belirleme özelliğini içermektedir. Ayrıca doğum öncesi bakımın kalitesini artırmakta ve gebelik sonuçları üzerinde etkili olmaktadır (Kharazi, Peyman, & Esmaily, 2020). Daha az sağlık okuryazarlığı olan anneler ise sağlık hizmetleri hakkındaki bilgileri anlamada zorluk çekmekte, çocuğun sağlığı ile ilgili daha az bilinçli karar vermekte ve annelerin sağlık hizmetleri sonuçlarından duyulan memnuniyetinin azalmasına sebep olmaktadır (Tripathi, & Singh, 2019).

Anne sağlık okuryazarlığı çocuk sağlığının korunmasında her dönem önemli olmakla birlikte en önemli olduğu dönemlerden biri yenidoğan dönemidir. Yenidoğan ölümleri bağlam ve kültüre göre değişen tıbbi durumlar, sosyal faktörler ve sağlık sistemi başarısızlıklarının bir kombinasyonundan oluşmaktadır. Çoğu durumda yenidoğan sağlığı anne sağlığı ile yakından ilişkilidir. Anne sağlığına ilişkin komplikasyonların erken sürede fark edilmesi ve doğru zamanda sağlık hizmeti verilmesi anne ve yenidoğan ölümlerini azaltır (Tripathi, & Singh, 2019).

Annedeki sağlık okuryazarlığın çocuğa katkısı doğum öncesi dönemde de kendini göstermeye başlar. Gebelikte annenin bilinçli olması nitelikli ana çocuk sağlığı hizmetlerini aramada anneyi motive eder. Sağlık okuryazarlığı düzeyi düşük olan anneler daha az doğum öncesi bakım almaktadır. Bu nedenle annelerin bebeklerinin düşük doğum ağırlığına sahip olmaları ve yenidoğan yoğun bakım ünitelerine yatma durumları daha olasıdır (Kharazai, Peyman, & Esmaily, 2020; Ashraf-Ganjoei, Mirzaei, Anari-Dokht, 2011). Düşük sağlık okuryazarlığına sahip kadınların olumsuz gebelik komplikasyonları yaşama olasılığı daha yüksektir (Yee, & Simon, 2014).

Anne sağlık okuryazarlık düzeyinin belirlenmesi ve artırılması gebelik sırasında ve doğum sonrasında doğru zamanda doğru yere ulaşmalarını sağlamaktadır. Bu nedenle anne sağlık okuryazarlığı hem anne hem de bebek sağlığı açısından ele alınması gereken önemli bir konudur (Tripathi, & Singh, 2019). Okuma ve diğer işlevsel beceriler zayıf olduğunda bile hedefe yönelik ve uygun müdahalelerle anne sağlık okuryazarlığında önemli iyileşmenin sağlanabileceği düşünülmektedir (Mobley ve ark, 2014; Simith, & Carroll, 2017). Bu iyileşme hem gebelikte hem de doğum sonrası anne ve bebek sağlığının korunması, risklerin fark edilmesi, önlemlerin alınması ve iyilik halinin yükseltilmesi konusunda önem arz etmektedir.

Anne Sağlık Okuryazarlığı ve Çocuk Sağlığı

Kadınlar kendi sağlığının yanında ailelerinin sağlığını korumada ve geliştirmede önemli rol oynamaktadırlar. Bu nedenle kadınların okuryazarlık düzeyleri sadece kendilerini değil ailelerini ve çocuklarını da etkilemektedir (Ayaz-Alkaya, & Özlem, 2021). Anne sağlık okuryazarlık düzeyinin yüksek olması ile daha iyi anne-çocuk sağlığı davranışları ve sonuçları elde edilmektedir (Zibellini, Muscat, Kizirian, & Gordon, 2021). Çocuğun genel sağlık durumu ve bakımı, psikososyal gelişimi ve içinde bulunduğu imkanlardan yararlanım düzeyi annenin sağlık okuryazarlığı ile yakından ilişkilidir (Bekman, & Koçak, 2011; Mckinn, Linh, Foster, & Mccaffery ve ark., 2019; Pati ve ark., 2014).

Emzirme

Dünya Sağlık Örgütü raporlarında, güvenilir, temiz ve bebekler için en ideal besin olan anne sütü bebeğin yaşamının ilk altı ayında ihtiyaç duyduğu hemen hemen tüm besin maddelerini, ikinci altı ayda bu ihtiyaçların yarısından fazlasını, iki yaşına kadar olan süreçte ise üçte birini karşıladığı belirtilmektedir (WHO, 2015).

Emzirme hem anne hem de bebek sağlığına için faydalı olmaktadır (Gökoğlu, 2021). Anne açısından değerlendirildiğinde; doğum sonrası depresyonu önler, meme ve yumurtalık kanseri riskini azaltır, annenin gebelik öncesi kilosuna kavuşmasını sağlar, kemik mineralizasyonunu artırarak menopoz sonrası gelişen femur kırığı riskini ve tip 2 diyabet riskini azaltır (Valero-Chilleron ve ark., 2021; Gökoğlu, 2021). Bebek açısından değerlendirildiğinde ise ani ölüm, alerji,

astım, lösemi riskini azaltır (Valero-Chilleron ve ark., 2021). Emzirme bebeklerin ishal ve solunum yolu problemleri yaşama riskini azaltır. Bebeğin kişisel gelişimini olumlu etkiler ve vücut ısılarını gededede tutmalarına yardımcı olur (Gökoğlu, 2021).

Bebeğin beslenmesinde oldukça önemli olan emzirme annelerin sağlık okuryazarlığının yükselmesiyle daha nitelikli bir hal almaktadır. Sağlık okuryazarlığı bireylere sağlık bilgilerini okuma, anlama ve değerlendirme ve sağlık konularında karar verme becerileri sağladığından annelerin emzirme davranışlarını etkilemektedir (Mirjalili, Jaber, & Bonabi, 2018).

Literatürde emzirme süresinin sağlık okuryazarlığı ile ilişkili olduğu bildirilmiştir (Kilfoyle, Vitko, O'conor, & Bailey, 2016; Aydın, & Aba, 2019). Hosseini ve ark. (2019) primipar kadınlarda emzirme süresi ile sağlık okuryazarlığı arasındaki ilişkiyi araştırdığı çalışmada sağlık okuryazarlığı puanı ile emzirme süresi arasında ilişki olduğunu bildirmiştir. Yapılan bu çalışmada sağlık okuryazarlığı puanındaki 10 birimlik artışın ortalama emzirme süresini 0,21 ay (yaklaşık 6 gün) artırdığı saptanmıştır (Hosseini, Rasekhi, & Lamyian, 2019). Başka bir araştırmada ise emzirme özyeterliliğini artırmak için anne sağlık okuryazarlığının geliştirilmesi gerektiği bildirilmiştir (Khorasani, Peyman, & Esmaily, 2017).

Çocukluk çağı aşıları

Aşılama bulaşıcı hastalıklarla mücadelenin en etkili yoludur (Mohamud, Feleke, Worku, Kifle, & Sharma, 2014). Çocukluk çağı aşılması, çocukluk çağı morbidite ve mortalitesini azaltır, çocukların aşı ile önlenebilir hastalıklardan korunmasını sağlar ve enfeksiyon kapma riskini en aza indirir (Konwea, David, & Ogunsile, 2018). Okuryazarlık aşılama hizmetine erişimde önemli bir faktördür. Çocuğa bakım veren kişinin okuma yazma bilmemesi çocukların aşılanma durumunu olumsuz etkilemektedir (Lee ve ark., 2019).

Anne eğitimi çocukluk çağı aşılarının tamamlanmasında etkili bir faktördür. Etiyopya'da yapılan bir çalışmada okuyazar annelerin çocuklarını tam olarak aşılama oranları okuma yazama bilmeyenlere oranla 3,06 kat daha fazla olduğu saptanmıştır (Mohamud, Feleke, Worku, Kifle, & Sharma, 2014). Yapılan başka bir çalışmada Etiyopya'da okuyazar annelerin okuma yazma bilmeyen annelere kıyasla dört çeşit aşıyı tamamlama olasılığının 2,54 kat daha yüksek olduğu bildirilmiştir (Lee ve ark., 2019). Hindistan'da yapılan bir çalışmada anne sağlık okuryazarlığı ile difteri-tetanoz-boğmaca aşılması arasında pozitif bir ilişki olduğu, sağlık okuryazarlık düzeyi orta veya yüksek olan annelerin çocuklarını aşılama oranlarının daha yüksek olduğu saptanmıştır (Johri ve ark., 2015). Doğu Asya'da yapılan bir çalışmada yüksek sağlık okuryazarlık düzeyine sahip ve radyo gibi medyadan sağlık bilgisi arayan kadınların çocuklarına aşı yaptırma olasılıklarının daha yüksek olduğu bildirilmiştir (Jung, 2018).

Ağız sağlığı

Annelerin bebeklik ve erken çocukluk ağız sağlığı hakkındaki bilgileri çocukların ağız sağlığını korumada önemli rol oynadığı için önemlidir. Annelerin ağız sağlığı okuryazarlığının yetersiz olması çocuklarda yüksek oranda çürük diş deneyimi ile ilişkilendirilmekte ve çocuğun ağız sağlığını olumsuz etkilemektedir. Süt dişlerinin öneminin ve bakımının farkında olmayan annelerin çocukluk çağı diş çürüklerini önleyecek önlemleri alması çok olası değildir (Sowmya,

Puranik, & Aparna, 2021). Yaşları 21-84 ay arasında değişen 384 çocuk üzerinde yapılan bir çalışmada sağlık okuryazarlığı düşük ebeveynlerin çocuklarında daha fazla diş çürüğü olduğu bildirilmiştir (Khodadi ve ark., 2016).

Annelerin bebeklik ve erken çocukluk ağız sağlığı hakkındaki bilgileri çocukların ağız sağlığını korumada önemli rol oynamaktadır. Annelerin ağız sağlığı okuryazarlığının yetersiz olması çocuklarda yüksek oranda çürük diş deneyimi ile ilişkilendirilmekte ve çocuğun ağız sağlığını olumsuz etkilemektedir. Süt dişlerinin önemini ve bakımının farkında olmayan annelerin çocukluk çağı diş çürüklerini önleyecek önlemleri alması çok olası değildir (Sowmya, Puranik, & Aparna, 2021). Yaşları 21-84 ay arasında değişen 384 çocuk üzerinde yapılan bir çalışmada sağlık okuryazarlığı düşük ebeveynlerin çocuklarında daha fazla diş çürüğü olduğu bildirilmiştir (Khodadi, Niknahad, Sistani, & Motallebnejad, 2016).

Sonuç

Sonuç olarak kadın (anne) okuryazarlığı hem ailenin hem de çocuğun sağlığının korunması ve geliştirilmesinde önemli bir yere sahiptir. Kadın sağlık okuryazarlık düzeyinin iyileştirilmesi kendisinin ve çocuklarının sağlığı için faydalı eylemlerde bulunma yeteneğini artırabilir. Bu eylemler biyopsikososyal açıdan sağlıklı bireyler yetiştirilmesine, sağlık bilinci yüksek bir toplumun inşasına dolayısıyla yaşam kalitesinin yükselmesine zemin hazırlamaktadır. Sağlık okuryazarlığının kadın ve çocuklarının sağlığına pek çok katkısı olduğu görülmektedir. Sağlık okuryazarlığının kadın ve çocuklarının sağlığına katkıları düşünüldüğünde okuryazarlığı artıracak her bir girişim daha sağlıklı bir toplum oluşturmada önemli bir adım olacaktır.

KAYNAKLAR

- Ayaz-Alkaya, S., & Özlem, F. (2021). Health Literacy of Women and Related Factors in Turkey. *Journal of Nursing Research*, 29(6):p e180. Doi: 10.1097/JNR.0000000000000452
- Ashraf-Ganjoei, T., Mirzaei, F., Anari-Dokht, F. (2011). Relationship between prenatal care and the outcome of pregnancy in low-risk pregnancies. *Open Journal of Obstetrics and Gynecology*, 1(3):109-112.
- Aydın, D., Aba, YA. (2019). Annelerin Sağlık Okuryazarlığı Düzeyleri ile Emzirme Özyeterlilik Algıları Arasındaki İlişki. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 12(1):31-39.
- Bekman, S., & Koçak, A. (2011). Beş Ülkeden Anneler Anlatıyor II: Anne-Çocuk Eğitim Programı'nın Etkileri. *Eğitim Ve Bilim Dergisi*, 36 (161).
- Charoghchian Khorasani, E., Peyman, N., Esmaily, H. (2017). Relations between Breastfeeding Self-Efficacy and Maternal Health Literacy among Pregnant Women. *Evidence Based Care*, 6(4):18-25. Doi: 10.22038/ebcj.2016.7986.
- Gökoğlu, AG. (2021). Kadınların Sağlık Okuryazarlığı Düzeyinin Sağlık Davranışlarına ve Çocuk Sağlığına Etkisi. *Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2):132-148.
- Hosseini, F., Rasekhi, & Lamyian, M. (2019). Investigating the Relationship Between Breastfeeding Duration and Health Literacy in Primiparous Women Referring to Tehran Health Centers: An Application of Bayesian Poisson Regression Model. *Journal of Biostatistics and Epidemiology*, 5(1):12-17.
- Johri, M., Subramanian, S., Koné, G. K., Dudeja, S., Chandra, D., Minoyan, N., Pahwa, S. (2016). Maternal health literacy is associated with early childhood nutritional status in India. *Journal of Nutrition*, 146(7), 1402-1410.10.3945/jn.115.22629.

- Johri, M., Subramanian, S., Sylvestre, M. P., Dudeja, S., Chandra, D., Koné, G. K., Pahwa, S. (2015). Association between maternal health literacy and child vaccination in India: A cross-sectional study. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 69(9), 849–857.10.1136/jech-2014-205436
- Jung, M. (2018). The effect of maternal decisional authority on children's vaccination in East Asia. *PLoS one*, 13(7), e0200333.
- Kharazi, SS., Peyman, N., Esmaily, H. (2020). The Relationship between Maternal Health Literacy and Dietary Self-Efficacy with Pregnancy Outcomes. *Journal of Midwifery & Reproductive Health*, 8(1):2058-2068.
- Khodadadi, E., Niknahad, A., Sistani, M. M. N., & Motalebnejad, M. (2016). Parents' oral health literacy and its impact on their children's dental health status. *Electronic physician*, 8(12), 3421.
- Konwea, P. E., David, F. A., & Ogunsile, S. E. (2018). Determinants of compliance with child immunization among mothers of children under five years of age in Ekiti State, Nigeria. *Journal of Health Research*, 32(3), 229-236.
- Kilfoyle, KA., Vitko, M., O'conor, R., Bailey, SC. (2016). Health Literacy and Women's Reproductive Health: A Systematic Review. *Journal of Women's Health*, 25(12):1237-1255.
- Lee, H. Y., Oh, J., Heo, J., Abraha, A., Perkins, J. M., Lee, J. K., ... & Subramanian, S. V. (2019). Association between maternal literacy and child vaccination in Ethiopia and southeastern India and the moderating role of health workers: a multilevel regression analysis of the Young Lives study. *Global health action*, 12(1), 1581467.
- Mckinn, S., Linh, D., Foster, K., & Mccaffery, K. (2019). Distributed Health Literacy In The Maternal Health Context In Vietnam. *Health Lit Res Pract*, 3 (1), 31-42.
- Mirjalili, N., Jaberli, A. A., Jaberli, K. A., & Bonabi, T. N. (2018). The role of maternal health literacy in breastfeeding pattern. *Journal of Nursing and Midwifery Sciences*, 5(2), 53.
- Mobley, S. C., Thomas, S. D., Sutherland, D. E., Hudgins, J., Ange, B. L., Johnson, M. H. (2014). Maternal health literacy progression among rural perinatal women. *Maternal and Child Health Journal*, 18(8), 1881–1892.10.1007/s10995-014-1432-0.
- Mohamud, A. N., Feleke, A., Worku, W., Kifle, M., & Sharma, H. R. (2014). Immunization coverage of 12–23 months old children and associated factors in Jigjiga District, Somali National Regional State, Ethiopia. *BMC Public Health*, 14(1), 1-9.
- Moradzadeh, R., Nazari, J., Orouji, A., Shamsi, M., Chezani-Sharahi, N. (2022). Health Literacy among Mothers with Children under 6 years Old, a Population-based Cross-Sectional Study in Iran, 2019-20. *Health Education and Health Promotion*, 10(2):395-401.
- Pati, S., Siewert, E., Angre, W., Siraj, B., Colixte, R., & Cnann, A. (2014). The Influence Of Maternal Health Literacy And Child's Age On Participation In Social Welfare Programs. *Matem Child Health J.* , 1176-11
- Smith, S. A., & Carroll, L. N. (2017). Data-driven maternal health literacy promotion and a postscript on its implications. *Information Services & Use*, 37(2), 235–252.10.3233/ISU-170832.
- Sowmya, KR., Puranik, MP., Aparna, KS. (2021). Association Between Mother's Behaviour Oral Health Literacy and Children's Oral Health Outcomes: A Cross-Sectional Study. *Indian J Dent Res*, 32:147-152
- Tripathi, P., Singh, N. (2019). A Need for Maternal Health Literacy to Promote Maternal and Neonatal Health: A Review. *International Journal of Health Sciences and Research*, 9(8):467-472.
- Valero-Chilleron, MJ., Gonzalez-Chorda, VM., Cervera-Gasch, A., Vila-Candel, R., Soriano-Vidal, FJ., Mena-Tudela, D. (2021). Health Literacy and Its Relation to Continuing with Breastfeeding at Six Months Post-Partum in a sample of Spanish Women. *Nursing Open*, 8:3394-3402.
- Valero-Chilleron, MJ., Mena-Tudela, D., Cervera-Gasch, A., Gonzalez-Chorda, VM., Soriano-Vidal, FJ., Quesada, JA., Castro-Sanchez, E., Vila-Candel, R. (2022). Influence of Health Literacy on Maintenance of Exclusive Breastfeeding at 6 Months Postpartum: A Multicentre Study. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19, 5411. <https://doi.org/10.3390/ijerph19095411>

- Villa-Candel, R., Martinez-Arnau, FM., de la Camara-de las Heras, JM., Castro-Sanchez, E., & Perez-Ros. (2020). Interventions to Improve Health Among Reproductive-Age Women of Low Health Literacy: A Systematic Review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17, 7405. Doi: 10.3390/ijerph17207405.
- World Health Organization (WHO). (2015). Breastfeeding. Available from: <http://www.who.int/topics/breastfeeding/en/>
- Yee, LM., Simon, MA. (2014). The Role of Health Literacy and Numeracy in Contraceptive Decision-Making for Urban Chicago Women. *Journal of Community Health*, 39(2):394-9.
- Zibellini, J., Muscat, D.M., Kizirian, N., Gordon, A. (2021). Effect of Health Literacy Interventions on Pregnancy Outcomes: A Systematic Review. *Women and Birth*, 34(2):180-186.

BİLİNEN İLK KADIN MEVLİT YAZARI

FATMA KÂMİLE HANIM VE ESERİ

Dr. Öğretim Üyesi Ayşe DUVARCI

Başkent Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, TDE Bölümü, Bağlıca Ankara

Özet

Yunus Emre ve takipçileri diyebileceğimiz tasavvuf akımı şairleri İslam'a ait bütün duygu, düşünüş ve inanışları şiirleştirirler. Bu konularda yazmış, isimleri bilinebilen şairlerin önemli bir kısmı erkektir. Tasavvufta kulluğun şuuruna ermek ve gayeye ulaşmak, gönülle gerçekleşeceğine göre cinsiyet bu konuda belirleyici olmamalıdır. Türk dünyasında tarikatlardan yetişen pek çok kadın şair mutlaka vardır. Fakat toplumun psikolojik baskısı onlara bir set çekmiş, erkek şairleri ön plana çıkarmış, çeşitli sebeplerle kadınların isimleri ve eserleri unutulmuştur. Bu bildiride **amaç** son dönemde tasavvuf geleneğinden beslenerek yetişen, halk şiiri tarzında eserler veren hakkında fazla bilgimiz olmayan Fatma Kâmile Hanım'ın, hayatı, şairliği ve yazdığı Mevlit'i tanıtmaktır. **Konunun önemi:** Fatma Kâmile Hanım'ın bir kadın tarafından kaleme alındığı bilinen ilk mevlit kitabının şairi olması ve kadın edebiyatında halk şiiri geleneğinden beslenerek destan, koşma türünde, tasavvuf tarzında eserler veren öncü bir isim olarak kabul görmesindedir. 1835-1921 yılları arasında Balıkesir'de yaşayan Nakşibendi tarikatı mensubu Fatma Kâmile Hanım hakkında bilgimiz çok azdır.1935 yılında Mehmet Halit Bayrı onun halk edebiyatı geleneğine bağlı yazılmış 17 şiirini, M. Fatih Köksal da Hâdiyyü'l cinân adını taşıyan mevlit konulu eseri yayınlamıştır. Bunlardan başka Mirâc'un-nebî adını taşıyan fakat hakkında bilgi bulunmayan, basılmamış bir eserinden de söz edilmektedir. Hz. Muhammed'i öven ve onun hayatı ile üstün özelliklerini anlatan şiir anlamında kullanılan mevlit kelimesi Süleyman Çelebi'nin eseri ile özdeşleşse de edebiyatımızda pek çok şair bu konuda şiir yazmıştır. Fatma Kâmile hanım da kendi ifadesiyle "zor şartlarda" aruzla ve 223 beyit olarak aruzla yazdığı bu eser ile sadece şefaat beklediğini ifade eder. Ayrıca halk şiirinin geleneksel özellikleriyle yazdığı şiirler de dikkati çeker. Bildiride bu eserlerden yola çıkılarak Fatma Kâmile Hanım'ın hayatına bir ışık tutulacak, şiir dünyası, şairliğinin sanat, estetik ve teknik özellikleri değerlendirilerek, mevlit konulu eseri de tanıtılacaktır.

Anahtar kelimeler: Fatma Kâmile Hanım, tasavvuf, halk şiiri, mevlit

Giriş

Orta Asya'da Yusuf Has Hacip, Ahmet Edip Yükeki, Ahmet Yesevi ve Süleyman Hakim Ata ile başladığı kabul edilen Dini Tasavvufi Türk Edebiyatı Türklerin Anadolu'ya geçip yerleşmelerinden sonra da bu topraklarda da kendini göstermeye başlar Köprülü (1976:183-190). Buralarda tasavvufun kısa sürede yayılması Yesevi tarikatının Anadolu'da birer halk eğitim öğretim merkezi olarak kabul edilen tekkelerinin kurulmasına ve bu tekkelerin çeşitli kollarının fethedilen her yere ulaşmasını sağlamıştır. Yaygınlaşıp kurumsallaşan tarikatların eğitim merkezi konumundaki tekkelerde genel olarak aynı prensip etrafında toplanan insanlar ortak düşünce ve davranış formları oluştururken dayanışma ve yardımlaşmayı da ön planda tutarak ahilik ruhunu beslerler. Tarikatlar aynı zamanda edebiyat, musiki, mimari ve sosyal her türlü entelektüel yaratıcılığı besleyen birer kurum olarak da değerlendirilmektedir. Kalabalık halk topluluğuna hitap eden

tekkelerde yetişen şairler, Türk halkına sade, güzel bir dille şiir ve ilahiler söylemeğe başlamışlardır. Böylece Anadolu'da tarikat şairleri vasıtasıyla zengin ve kuvvetli bir tasavvuf edebiyatı kurulmuştur (Banarlı, 1971: 285). X111. yüzyıldan başlayarak Yunus Emre ve takipçileri İslam'a ait bütün duyuş, düşünüş ve inanışları şiirleştirmişler, din tasavvuf, bilim sevgi gibi konuları kolaylıkla şiire aktarmışlar, Anadolu halkının fikir bakımından kalkınmasında büyük hizmetler görmüşlerdir (Güzel, 2006: 279).

İsimleri bilinebilen bu şairlerin ne yazık ki önemli bir kısmı erkektir. Aslında "Milliyet, cinsiyet ve statü ayrımını dikkate almayan sufiler, erdemli, dürüst ve güzel ahlaklı fertler yetiştirmeyi gaye edinmiş,, insan olmanın farkına varıp, kulluğun şuuruyla ermeyi sağlamışlardır"(Özköse, 2007:120). Tasavvufta gayeye ulaşmak, akıl ile değil, gönül ile gerçekleşeceğine göre cinsiyet bu konuda belirleyici olmamalıdır. Türklük dünyasında tarikatlardan yetişen pek çok kadın şair olmalıdır. Fakat toplumun psikolojik baskısı onlara görünmez bir set çekmiş erkek şairleri ön plana çıkarmıştır. Bugün adlarını bildiğimiz Amasyalı Zeynep, Mihri Hatun, Fitnat hanım, Leyla hanım gibi şairler divan şiiri tarzında aruzla gazeller, münacatlar, kasideler yazmışlardır. Bunlardan Şeref, Leyla, Habibe, Sırrı, Mahşah, İffet, Nakiye gibi isimler günün şartlarına ve çevrenin dokusuna uyarak Nakşi, Kadiri, Mevlevi gibi tarikatlara bağlanmışlar, lirik tarzda ve tasavvuf konularını işleyen bazı ilahiler de yazmışlardır ((Uraz,1941:5. Fakat Feride ve Sanıye Hanım gibi birkaç ismin dışında bu şairler halk edebiyatına yakın durmamışlar, halk şiiri nazım şekillerini pek kullanmamışlar, çeşitli sebeplerle klasik edebiyat anlayışına yakın olmuşlardır Fakat hemen her dönemde Anadolu'da mani söyleyip, türkü yakan isimsiz kadın şairler daima var olmuştur.

Tasavvuf geleneğinden yetişen ve şair kimliği taşıyan, halk şiiri geleneğinden beslenerek destan ve koşma türünde eserler veren isimlerden birisi de son dönemde yetişen ve hakkında çok az bilgimiz olan Fatma Kamile Hanım'dır. Onun hayatı ve kimliğiyle ilgili kısa bilgileri Osmanlı Müellifleri, Karesi Meşâhiri, Son Asır Türk Şairleri gibi kitaplarda bulmaktayız. Şiirlerini ise 1935 yılında İstanbul Remzi Kitaphanesi yayınları arasında çıkan Mehmet Halit Bayrı'nın yazdığı 11 sayfalık "Balıkesirli Bir Şair" isimli risâleden öğrenmekteyiz (Bayrı; 1935). Türkiye'de folklor kavramının yerleşmesinde ve folklor derlemelerinin sistematik bir şekilde yapılmasında büyük katkıları olan Mehmet Halit Bayrı'nın (1896-1958) anlatımına göre; Balıkesirli ve Halk Bilgisi Haberleri Mecmuası'nın da yazarlarından olan Ruhi Sadî, 1931 yılı Eylül ayında ona memleketinden bir mecmua getirir. Fakat bu basılı değil, elle yazılmış büyükçe bir defterdir. Fatma Kâmile ismini taşıyan bir hanıma ait olan ve onun el yazısı ile yazılan bu defterdeki şiirler tasavvufî konulardan oluşmaktadır. Bayrı, Ruhi Sadî'nin aracılığı ile aileye ulaşarak şair hakkında kısmi bilgi edinebilir.

Fatma Kamile Hanım 16 Eylül 1835 (veya 1839) yılında Balıkesir'de doğup, 1921 yılında vefat eder. Babası Hayriye tüccarlarından Keşkeçizâde ailesine mensup Hacı Mehmet Efendi, büyük babası İbrahim Efendi, annesi ise Hafize Hanımdır. Annesi üç defa hacca gitmiş, Nakşibendi tarikatına mensup, döneminin eğitilmiş insanlarından birisidir. Fatma Kamile sekiz yaşında Kur'an-ı Kerim'i hatmeder. Daha sonra Mısır civarındaki Tanta şehrinden hicret etmiş ve Balıkesirde yerleşmiş Mehmet Efendi isimli bir hocadan ferâiz (İslam miras hukuku) ve akâit dersleri almıştır. Ayrıca Balıkesirli Tırpancızâde Fahri Efendi'den uzun müddet Arapça dersleri almış, annesinin delâletiyle Nakşibendi tarikatına girmiş, şeyh Mahzar Efendi'ye mürşit olarak bağlanmıştır. Tarikat ehli olduktan sonra dünya işlerinden elini eteğini çekerek kendini tamamen ibadete hasretmiştir. Yazdığı şiirler bu dönemlerin eserleridir. Şiirlerini genellikle gece yazmış, ertesi gün kendisini

ziyarete gelenlere bunları okur bazen bir başkasına okutup dinler, özellikle bu durumdan büyük bir zevk almış. Bazı geceler hatırına gelen güzel şiirleri kaydedemez ertesi gün bunları hatırlamazmış Bayrı, 1935:3). Hacı Mehmet Efendi ile evli olan Fatma Kamile Hanım'ın çocukları ve torunları vardır.(www.yenihabergazetesi.net/2009-2010/aydinayhan) Balıkesirli araştırmacı Aydın Ayhan'ın verdiği bilgilere göre Bugün Balıkesirde adına bir tıp merkezi kurulu olan rahmetli Dr. Vechi Ersun onun 2. kuşak torunudur.

Fatma Kamile Hanım'ın Hadiyyu'l Cinân adını taşıyan mevlit konulu bir eseri vardır. Bu eser, M.Fatih Köksal tarafından Mevlid-nâme isimli kitabın Mevlid Metinleri bölümünde Fatma Kamile Mevlidi adıyla yayınlanmıştır.¹Bildirimize esas teşkil eden metin budur. 323 beyitlik, aruz kalıbıyla Mesnevi tarzında yazılan bu Mevlid'in en önemli özelliği bilinen tek kadın mevlid yazarı tarafından kaleme alınmış olmasıdır. Yapılan araştırmalarda henüz başka bir kadın şairin mevlit konulu bir eserine rastlanmamıştır. Bundan başka şairimizin Mirac'un-nebî adını taşıyan basılmamış bir eserinden de söz edilmekteyse de hakkında bir bilgiye rastlanmamıştır.

Sözlükte mevlid kelimesi “Doğum yeri, doğum zamanı, birinin doğum günü” anlamlarına gelen Arapça bir ifadedir (Büyük Türkçe Sözlük, 1981: 689). İslam kültüründe ise özellikle Hz. Peygamber'in doğumunu, bu vesileyle yapılan törenleri ve yazılan eserleri ifade etmek için kullanılır (TDVİA 2004: 480). Türkçe yazılmış pek çok mevlid olmasına karşılık özellikle Süleyman Çelebi'nin ünlü Vesilet'ün necât adlı eserinin mevlid denince akla gelen ilk eser olduğunu belirtmeliyiz. Mevlit türü eserlerin konusunu, Hz. Muhammed'in doğumu, annesi Amine'nin hamileliği, bu esnada gerçekleşen olağanüstü olaylar ve mucizeler, doğum ve o andaki mucizeler, miraç, Hz Muhammed'in hayatının bazı bölümleri ve ölümü meydana getirir.

Süleyman Çelebi'nin eserinden başka edebiyatımızda Türkçe yazılmış pek çok Mevlid vardır. Bunların bir kısmı Süleyman Çelebi mevlidinden yapılmış iktibaslar, bir kısmı da orijinal metinlerdir. Vesilet'ün necât'tan sonra bilinen Şemsettin Sivasi ve Naimi mevlitleridir. Türkçe Mevlit Metinleri adlı çalışmasında Necla Pekolcay sadece İstanbul Kütüphanelerinde bulunan 18 mevlid'i tanıtır. Bunların bazıları Beyzade Mustafa Efendi, Manastırlı Rifat Bey, Akşemsettinzade Hamdullah, Edirne Müftüsü Mehmet Fevzi Efendi, Bursalı Kitapçı Mustafa Efendi, Bursalı Akif Efendi gibi isimleri yazdığı mevlitlerdir. Daha sonra Hasibe Maziöğlu bir makale ile Türkçe Mevlitleri sayısını 59 olarak kaydeder (Köksal; 2011: 54.)

Türkçe mevlitlerden birisi de Fatma Kamile Hanım'a aittir. Günümüzde bilinen bir kadın şair tarafından yazılmış ilk mevlit olan eserin Arap harfleriyle yazılmış tek matbu nüshası bulunmaktadır ve yazılış tarihi ile ilgili bir bilgi olmamakla birlikte basım tarihi olarak 1306 (1889) yılı olarak kayıtlıdır. Aruzun fâilatün fâilatün fâilün ölçüsüyle yazılan ve tamamı 223 beyit olan eserin yazılış sebebi belirtilmemekle beraber bazı beyitlerin içerdiği anlam değerlendirildiğinde muhtemelen Hz. Muhammed'in şefaatine sahip olma isteği ön plana çıkar. Bu konuda 1.2 3. Beyitlerde Kamile Hanım'ın arzusu dikkati çekmektedir.

Kim dilerse mevlûd-ı pâk-ı resûl
Her dü âlemde bulur Hakk'a vusûl

¹ Bkz. Köksal M. Fatih(2011), Mevlid-nâme, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. s. 641, Ankara.

Meclis-i mevlûdda her kim ki müdâm
Rûh-ı pâk-ı Ahmed'e etse selâm.

Haline ol kimsenin olsan habîr
Dergeh-i Hak'da bulur ecr-i kesîr

(Temiz peygamberimizin doğumunu kim anmak isterse iki cihanda Allah'a ulaşır. Peygamberimizin ruhuna selam edenin ve ondan haberi olan kişinin Allah katında büyük bir sevabı vardır.) şeklindeki ifadeler eserin yazılış sebebine işaret eder.

Bu eser mensur bir mukaddime ile başlar ve burada Fatma Kamile Hanım eserin adını neden Hâdiyyu'l cinân koyduğunu şöyle anlatır. "...müellifin-i kirâma pey-revlik şerefini ihraza medâr-ı teşvik olduğundan Hâdiyyu'l cinân ismiyle müsemma bir Mevlîd-i şerif rişte-i nazma çekmeğe cesaret eyledim."(Kerem sahibi yazarları teşvik etmeye faydası olacağı düşüncesiyle cennet kılavuzu (cennete faydalı olan) adını taşıyan bir nazım yazmaya cesaret ettim)

Eser bölümlerine ayrılmamıştır fakat beyitlerinde geçen konuları şöyle sıralamak mümkündür.

- " 1-9: Mevlid'in fayda ve faziletleri
- 10-21: Tevhîd
- 22-29: Naat
- 30-41: Hz. Muhammed'in nurunun yaratılması
- 42-54: Hz. Âmine'nin hamile kalması
- 55-68: Hz. Muhammed'in doğumu.
- 69-106: Doğumla birlikte görülen mucizeler.
- 107- 129: Hz. Muhammed'in ahlâkı
- 130-136: Şairin (Fatma Kamile Hanım'ın) okuyucuya seslenmesi
- 137-212: Hz. Muhammed'in hastalığı ve vefatı
- 213- 222: Dua (Köksal 2011, 645)

Eserde miraç bölümüne yer verilmemiş ve Süleyman Çelebi'nin mevlidine göre anlatım daha kısa tutulmuştur. Şair iki yerde kendi adından bahseder. Bunların biri giriş diğeri sonuç bölümündedir. Giriş bölümündeki:

Fâtıma kıl sen de ana ihtirâm
Tâ şeff olsun sana hayru'l enâm (9. Beyit)
Sonuç bölümündeki:
Fâtıma'yı dahi afv it yâ ilah
Cümle dertli kullara sensin penâh (221. Beyit)
Beyitleri şairden bahseder.

Eserine nesirle yazılmış bir mukaddime ile başlayan Fatma Kamile Hanım burada "çocuk yaşlarından itibaren mevlitlere gittiğini, dinlediğini,,çok etkilendiğini, uygulandığını bu yüzden böyle bir işe cesaret ettiğini söyleyerek alçak gönüllülük ile, bu eserinin aslında yayınlanmaya layık bir çalışma olmadığını fakat yine de buna cesaret ettiğini belirtir. Ayrıca bu eseri "nâçizânem gûşe-i ismethânedede kendü zâde-i tab-ı âcizânem olduğu cihetle mensûb olduğım sınıfa nazar olunup zuhûr iden noksanın afv olunması müsrecâdır" (-bu eseri okuyanlara-Bunu evimde, kendi halimde, kendi yeteneğim doğrultusunda, kendi kişisel imkanlarım çerçevesinde yazdım kusur ve

noksanlarını af ola) tarzında seslenerek insaf beklemektedir. Özellikle bu zorlukların arasında kadın olmasının getirdikleri de bulunmaktadır (Köksal, 2011: 645).

Yukarıda bölümlerini verdiğimiz eserden yapılan sınırlı alıntılar bize eseri daha iyi tanıttacaktır.

Giriş bölümünden mevlid'in fayda ve faziletleri)

Kim dilerse mevlûd-ı pâk-ı resûl
Her dü âlemde bulur Hakk'a vusûl

Meclis-i mevlûdda her kim ki müdâm
Rûh-ı pâk-ı Ahmed'e etse selâm.

Haline ol kimsenin olsan habîr
Dergeh-i Hak'da bulur ecr-i kesîr

.....
Mevlûdune kim iderse hürmeti
Hak Teâlâ ana eyler rahmeti
Tevhid bölümünden
Besmeleyle eyleyelim iptidâ
Tâ bize virsün selâmet ol Hüdâ

Allah adıyla söze başlayalım
Ma'rifet bağında gül aşlatalım.

Allah adın derd ile yâd idelim
Hazretinde âhı feryad idelim.

Naat

Ümmeti hakkında güftârı kabûl
Ahmed ü Mahmûd'dur ol pür- usûl

Cümle peygamber dahi fahr-ı cihân
Nurları oldı cihân içre ayân

Anların nuru için ya müsteân
Dilde ışk-ı Ahmed'i kıl müstebân.

Hız Muhammed'in nurunun yaratılması
Cephe-i Âdemde izhâr itti nûr
Nûr-ı Ahmed'dir didi bu ol Gafûr

Kim ana itse muhabbet bî gümân
Gark-ı Nurullah olur ol kadrden

Amine'nin hamile kalması ve doğum
Kâbe üstünde turub da bir melek
Gûş itdi nâlesin ehl-i felek

Âmine bu nâleyi gûş eyledi
Ol sebepten neş'eler nûş eyledi

.....

Ol rebî'ul evvel ayın nicesi
On ikinci gece isneyn gicesi

Bir bölük hûri olduğu anda ayân
Nur-ı Hakk oldu evimde müstebân

Cânıma geldikde nân-ı ıstırab
Virdiler bir su misâl şehd-i âb

Mucizeler

Kesmek isterken ol mahın göbeğin
Gördiler kudretle kesilmiş tenin

Sürmelenmişti o şâhın gözleri
Rûy-ı mehrû şeker idi sözleri.

Hz. Muhammed'in ahlakı

Gönlü alçak idi vü kadr-i azîm
Sözleri şirin, cemâliydi na'im

Hem tevâzu hem kanaatdı işi
Arpadandı etmeğü vü hem aşî.
Arzu-yı nefse her giz uymadı
Bu cihânın lezzetini tuymadı.

Vefat

Fâtıma karşı varub da ağladı
Boynuna babasının kol bağladı

Âh ile didi ki ey canım baba
Gönlümün teşnesi cânânım baba

Sen gidince bu cihânı nitmeli
Sen yok oldukça bu cânı nitmeli

Söyleşirken geldi ol dem Cebrâil
Didi gönderdi sana rahmet Celil.

.....

Geldi Azrail kapuya ya Resûl
Hâneye girmek diler var mı kabul.

İş bu demde Azrail idip nidâ
Didi kim ey nûr-ı arş-ı kibriyâ

İzniniz var mı huzurâ girmeye
Bâ hezârân şevk -i nura girmeye

.....

Çün resûlullâh işiddi bu sözü
Eşk-i hasretle tolu oldu gözü

Ümmetim çün ağlarım didi hemân
Ümmetim çün eylerim Âh u figân

Hakk'a vâsıl olmağa rûh-ı revân
İşkıla Allah idüp de verdi can

.....
Yâ ilâhi ol Muhammed hürmeti
Ol şefaât kanı Ahmed hürmeti

Nefse uyup eyledik nice günah
Kesmeyiz senden ümidi ya İlah

Sen seversin mücrimi af etmeği
İstemezsin kimse mahrum gitmeği

Fâtıma'yı dahi afv it ya İlâh
Cümle dertli kullara sensin penâh

Ger dilersiz bulasız zevk-i müdâm
Rûh-ı pâk-i Ahmed'e edin selâm. (beyit nolarını yaz)

Görüldüğü gibi Fatma Kamile hanım, Süleyman Çelebi'nin Mevlit'inden etkilenmiş iki eser hem nazım şekli hem vezin açısından benzemekle kalmamış bazen de anlatım birbirine çok yaklaşmıştır. Örnek olarak:

Süleyman Çelebi
Geldi çün ol rahmeten li'l âlemin
Vardı nûr anda karâr itti hemîn
Fatma Kamile.
Geldi çün ol rahmeten li'l âlemin
Vardı nûr anda karâr itti hemîn

Süleyman Çelebi:
İrdi İbrahim'e İsmail'e hem
Söz uzanır ger kalanın der isem
Fatma Kamile
İrdi İbrahim'e İsmail'e hem
Söz uzanur maa'dâsın dir isem

Beyitleri gösterilebilir. Süleyman Çelebi'den farklı olarak Fatma Hanım konuları daha kısa anlatmış ve eserine Tevhit bölümüyle değil mevlit okumanın faydalarından bahsederek başlamış ayrıca Miraç bölümüne yer vermemiştir. Dil özellikleri için eserde Farsça ve Arapça kelimelerin mümkün olduğunca az kullanıldığını, uzun tamlamalardan kaçınıldığını halk için ve anlaşılacak , okunmak için yazıldığını söylemek mümkündür.

Fatma Kamile Hanım tarafından yazılan Mevlit'ten başka Mirac'ün Nebi adını taşıyan basılmamış bir eserden de söz edilmektedir. Ayrıca Mehmet Halit Bayrı tarafından yayınlanan 17 adet halk şiiri tarzındaki şiirlerinden de bahsetmeliyiz (Bayrı, 1935). Onun bu tarz şiirlerinin daha fazla olduğunu Bayrı'nın ifadelerinden anlamaktayız.

Bize göre; onun şiirlerindeki tasavvuf edası hemen dikkati çekecek niteliktedir. Allah'a ve Hz. Peygambere derin bağlılık, Bir mürşide bağlanmak, dünya işlerinden uzak durmak, nefsi ıslah mücadelesi, hakikate ulaşma isteği, manevi aşkın yüceliği ve aşk içinde yok olmak Fatma Kamile Hanım'ın ele aldığı başlıca temalardır.

Ağlar gözüm gülmez yüzüm
Mevlaya doğrudur özüm
Kalmadı hiç başka sözüm
Hak der gezerim her yerde

Ben ne yoğum ne de varım
Var hemen bir ah ü zarım
Yağmaladım cümle varım
Hak sevdası vardır serde. Bayrı:7)

Mısralarında tasavvuf şairlerinde görülen varlık yokluk kavramlarının sorgulanması, Hak'tan başka önemli hiçbir şeyin olmayacağı, tek önemli ve söylenmeye değer sözün Hak olduğu ifade edilmektedir. Yine başka bir şiirinde:

Fikir edip kendim bildim
Bir fani mahalde buldum
Anladım, bildim, yok oldum
Yok olunca var imişim .

Hayrette kaldım söylerim
Bilmem ne derem neyelerem
Aşkınla gönlüm eğlerem
Efsane bir can imişim (Bayrı: 7)

Mısralarıyla Yunus'un "hamdım, piştim, yandım" deyişine yapılan gönderme açıkça görünmektedir. Yokluk içinde varlığın sırrına ermek, ilahi varlığı keşfetmek, yaratanla birlikte varlığını anlamlandırmak onun duygu ve düşünce dünyasını yapılandıran temel taşlardır.

Ona bu zorlu yolda rehberlik edecek olan da bir mürşittir. Çünkü çok uzak menzillere yapılacak yolculuk tek başına olamaz. Fatma Hanım bu mürşidi bulduğunu söyleyerek şükretmekte, kendini bahtiyar bir kul saymaktadır. Mürşit ona göre yüzü nurlu, tatlı dilli, rehberlik yeteneği güçlü, insanı gafletten uyandıracak, zahiri batını bildirecek ulu bir zattır. Bunları farklı ilahilerinde;

Bir kâmili arayıp bul
Gidilecek yolları sor
Var başına bir çare gör
Gidilecek yollar uzak
.....
Kalbini mürşide bağla
Ciğerini aşkla dağla
Fatıma gez, yürü, ağla
Himmeti hazırdır her yerde (Bayrı: 7)
.....

Ben mürşidi buldum murada erdim
Payine yüz sürdüm elhamdülillah
Gün be gün artmakta ah ile derdim
Dermanımı buldum elhamdülillah

Biz bir delil bulduk ana varmağa
Huzuruna varıp divan durmağa
Kara yüzüm hak-i paye sürmeğe
Rehberi de bulduk elhamdülillah (Bayrı: 7)

diyerek ifade etmektedir.

Fatma Kamile Hanım'ın en büyük şikayeti kendi nefsendendir. Nefsi eğitmek Allah'ın sırlar alemine açılan kapıdan içeri girmek anlamını taşır. Ancak bu en çileli yoldan geçebilenler , uzun bir eğitim sonunda bunu başarabilenler, benliğini ilahi aşta yok edebilenler ölmeden önce ölmek kavramıyla tanışacaklardır.

Aciz kaldım ağlarım
Nefsim ıslah olmuyor
Çok terbiye eylerim
Yine ıslah olmuyor.

Bilir farzı sünneti
Cehennem cenneti
Nedir bilmem niyeti
Nefsim ıslah olmuyor.

Emrü nehyi bildirdim
Nice kere payladım
Çok nasihat eyledim
Nefsim ıslah olmuyor.

Fatıma kaldı nâçar
Lütfeyle perverdigâr
Rahmeyle Pîrim kurtar
Nefsim ıslah olmuyor. Bayrı:9)

.....
Avareyim elim varmaz işime
Düşmüş heva şeytan nefis peşime
Merhamet kıl ya Rab gözüm yaşına
Hemen lütfun ile virgil selamet Bayrı:10)

.....
A benim sultanım al beni benden
Ateşi aşkınla yandır yanayım
Nedir çektiğimiz mihnet bu tenden
Yarab fazlın ile virgil selamet .

İntizarla inilerim yatakta
Nefse esir olmuş gönül bataкта
Vazgeçip cümleden mahvolam Hakda
Şarab-ı aşk ile kandır kanayım. (Bayrı: 11)

dizeleriyle ifade edilenler bu düşüncelerdir.

Elbette bütün sufiler gibi fenafillahı yaşayıp, vahdette kendi varlığını ilahi varlık içinde yok etmek düşüncesi onun da en büyük isteğidir. Yalnız bu durum sadece isteme ile olacak bir şey değil aynı zamanda bir nasip işidir.

Yollar uzun menzil irak
Varamazsın iyice bak
Seni yoktan var eden Hak
Sana nasip kılmayınca

Fatıma sen eyle ahı
Çıkarma kalpten Allah'ı
Bulamazsın fenafillahı
Vahdette mahvolmayınca (Bayrı:11)

Mısraları onun bu tarz şiirlerinden bir örnek olarak seçilmiştir. Yine şiirlerinden anladığımız kadarıyla hayatının bir döneminde bilemediğimiz sebeplerle çok sevdiği kızından ayrılmış uzun bir süre onunla görüşmemiştir. Bu durum onun anne yüreğini çok yaraladığı için on yedi şiirin iki tanesi bu ayrılığı anlatan manzumeler şeklinde kurgulanmıştır. Bunlardan birisi

Aldılar elimden kuzumu
Göstermediler yüzünü
Bir dahi bulmadım izini
Ne güç evlat ayrılığı

Görmez isem duramazdım
Görsem bakıp doyamazdım
Sanırım dayanamazdım
Ne güç evlat ayrılığı

Gönlümün ateşi sönmez
Gözlerimin yaşı dinmez
Başına gelmeyen bilmez
Ne güç evlat ayrılığı (Bayrı: 8)

şeklinde anlatılmıştır. Şiirlerinden kısa örneklerle onun duygu ve düşünce dünyasını kısaca tanıyıp sanat ve estetik özelliklerini değerlendirecek olursak; onun yayınlanmış olan şiirleri içinde aruzla yazılı olan bir şiirin tamamına ulaşamadık. Fakat kısa alıntılar halinde rastladığımız :

Mürşidim göster yolum canana yol ver varayım
Ölmeden cemiyeti yarana yol ver varayım
Ben usandım sefasından cefasından cümleten
Bizi yoktan var eden sübhana yol ver varayım (Bayrı: 4)

Mısraları onun aruz ölçüsünü de denediğini göstermektedir. Buradaki aruz kullanımında yeteri kadar başarılı olamasa da bu ölçü ile yazdığı Hadiyyu'l cinân oldukça başarılıdır. Geleneksel halk şiiri türlerini kullanarak yazdığı ilahi, destan ve koşma tarzı dörtlükleri heceyi kullanma açısından oldukça başarılıdır. Sekizli ve onbirli kalıpları tercih ederek dörtlük nazım birimi ve geleneksel halk şiirinin kafiye düzenini tercih ettiğini söyleyebiliriz. Şiirlerinde bir sanat icra etme

gayretinden ziyade kendi ruh durumunu anlatan, gönlünde çoşan duyguları aksettiren, zaman zaman öğretim formülünü uygulayan bir ifade vardır. Dili halkın anlayabileceği bir sadelikte olan şair yalın bir ifade ile her türlü süslemeden uzak durarak, samimi bir ifade kullanmaya özen göstermiştir. Okuyucu ve dinleyicinin alışık olduğu, halka kendi diliyle yapılan bu hitap tarzı belki onun en belirleyici özelliğidir. Onun yeni bir şiir anlayışı ortaya koymak, bilinmeyen tarzlarda yazmak gibi bir iddiası yoktur. Halk şiiri tarzındaki eserlerinde geleneğinin çerçevesinde kalıp, onun imkanlarını kullanarak duygu dünyasını yansıtmak onun şiir anlayışını oluşturur. Bu özellikleri Mesnevi tarzında, aruz ölçüsüyle yazdığı Hz. Muhammed'e olan duygularını dile getirdiği Haduy'ul cinân adlı eseri için de söyleyebiliriz.

Sonuç olarak, Fatma Kamile Hanım ve onun şiir dünyasını tanımak günümüzde kimlikleri ve sanatları çok az bilinen mutasavvıf kadın şairlerimize dikkat çekmek açısından önemlidir.

Kaynakça

- Banarlı, Nihat Sami: Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, C.1, MEB basımevi, İstanbul, 1971.
Bayrı, Mehmet Halit: Balıkesirli Bir Şair, Remzi Kitaphanesi, İstanbul, 1935.
Büyük Türkçe Sözlük: Hz. Mehmet Doğan, Birlik Yayınları, Ankara 1981.
Güzel, Abdurrahman: Dini, Tasavvufi Türk Edebiyatı, Akçağ Yayını, Ankara, 2006.
İslam Ansiklopedisi, TDV, C, 29, Ankara, 2004.
Köksal, M. Fatih: Mevlid-nâme, Diyanet Vakfı Yay. Ankara, 2011.
Köprülü, Fuat: Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Diyanet İşleri Yayınevi, Ankara, 1976.
Özköse, Kadir: Tasavvuf Kültüründe Kadının Yeri, Somuncu Baba Dergisi, İstanbul, Temmuz, 2007.
Uraz, Murat: Kadın Şair ve Muharrirlerimiz, Tefeyyüz Kitabevi, İstanbul, 1941.

BİR ANADOLU KADIN ÖRGÜTLENMESİ OLAN BACIYÂN-I RÛM VE GÜNÜMÜZ KADIN TEŞKİLATLARINA YÖNELİK MODEL ÖNERİSİ

Örg. Gör. Cihad DOĞAN

Bursa Uludağ Üniversitesi, İnegöl Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü

Özet

Bacıyân-ı Rûm, XIII. yüzyılı Anadolu topraklarında Ahilik teşkilatlanmasının kadın kolu (örgütlenmesi) olarak yapılanmış ve Ahi Evran'ın öncülüğünde Türkmen kadınları tarafından kurulmuştur. Bacıyân-ı Rûm'un tarihteki varlığını ve işleyişini tarihçi Âşık Paşazade aktarmıştır. Sonraki dönemlerde başta tarihçi Fuad Köprülü olmak üzere birçok tarihçi ve yazar Bacıyân-ı Rûm'un üzerine çeşitli araştırmalar gerçekleştirmiş, özellikle Bacıyân-ı Rûm'un varlığını istinsah olarak kabul edip reddeden Franz Taeschner'in söylemlerini geçersiz kılmıştır. Bacıyân-ı Rûm, günümüzde otoritelerce "*Anadolu Kadınlar Birliği*" ismi ile "*dünyanın ilk kadın teşkilatı*" olarak kabul edilmektedir.

Bacıyân-ı Rûm, Anadolu Selçukluları döneminde Kayseri'de kurulmuş ardından; Konya, Kırşehir, Ankara başta olmak üzere Anadolu'nun diğer noktalarına yayılmıştır. Bacıyân-ı Rûm, Anadolu Selçuklu döneminde devletin gücünün tekrar tahsis edilmesi (yapılanması), farklı etnik ve dinden olan toplumlar ile ticari boyutta rekabet edebilmek için Müslümanların birliktelik kurup bir iş gücüne dönüşmesinin gerekli olarak görülmesi, kadınların sosyal hayata dahil edilmek istenmesi ve ekonomiye sayılabileceği faydaların göz önünde bulundurulması gibi nedenlerden dolayı devletin desteği ile kurulmuştur. Dağılım sürecine kadar sürekli ve düzenli olarak devletin içerisinde yer alarak, devletin hem temsil gücünü hem ekonomideki katma değerinin bir kaidesi olmuştur.

Bacıyân-ı Rûm, uzantısı olduğu Ahilik gibi sanat ve meslek edinmenin önemini benimsemiş ve çalışmalarını bu doğrultuda gerçekleştirmiştir. Örneğin; kadınların geleneksel el işlerini bir uğraşından mesleğe, oradan değer üreterek ekonomik sistemin içerisine dâhil ederek gelir aracına dönüşmesine imkân tanımıştır. Bu bağlamda meslek edinme ve edindirme görevlerini üstlenmiştir. Bacılar, ekonomi ve sosyo-kültürel alanlarda etkin olmalarının yanında devletin temsil gücü olarak diplomatlık ve bürokratik ve Moğol saldırıları döneminde devletin muhafızlığını da yapmışlardır.

Bu çalışma, dünyanın ilk kadın örgütlenmesi olan Bacıyân-ı Rûm teşkilatını ekonomik, politik ve sosyo-kültürel perspektiflerden değerlendirerek, Bacıyân-ı Rûm'un misyonunu ve devlet içerisindeki rolünü dikkate alarak çağımız kadın örgütlenmelerine yönelik bir "*Bacıyân-ı Rûm Modeli*" önerisini sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bacıyân-ı Rûm, Kadın Örgütlenmesi, Model Önerisi

GİRİŞ

Bilge Kağan Orhun Kitabelerine Türk toplumundaki kadınlara yönelik: "*Sizler; anam hatun, büyük annelerim, ablalarım, hala ve teyzelerim ve prenseslerim.*" ifadelerini kullanarak başlamaktadır. Türk toplumlarının ve Türk devletlerinin tarihine bakıldığında kadın, toplum ve devlet içerisinde değerli kılınmış ve önemli olarak tanımlanabilecek mevkilerde konumlandırılmıştır. Türk tarihinde kadının hareket alanı eş ve çocuk ile sınırlanmamıştır. Aksine sosyal hayatta, askeri alanda ve devlet yapısında geniş bir hareket ve etki alanına sahip olmuştur. Öyle ki; devleti,

toplumu ve aileyi ilgilendiren soru ve sorunlarda kendisine danışılmakta ve fikri önemsenmektedir. Kadının eski Türk toplumlarındaki konumuna ilişkin yaygın olarak bilinen durum; Kağan ve Kağatun'un (Hakan ve Hatun) yönetim ve idarede birlikte hareket etmeleridir (Döğüş, 2015: 128). Göktürk hatunlarının Çin elçilerinin kabulünde hazır bulunmaları, hükümdarların dışında buyruk çıkarmaları (Kafesoğlu, 2007: 269-270), meclislerde yer aldıkları ve oy hakkına sahip oldukları (Gömeç, 2011: 218) Türk kadının varlığının hissedilir alanlarına birer örnek teşkil etmektedir. Kadınların ilk olarak yönetsel alanda var olmaları diğer alanlarda da var olmalarının kapısını aralamaktadır. Devlet yönetiminde bulunan kadın (Hatun), diğer kadınların; sosyal, kültürel, eğitim, sanat ve askeriyede öne çıkmalarına imkân vermekte, kadınları teşvik etmekte ve varlıklarının sürdürülebilir olmasında devlet gücünü ve güvencesini yanlarında hissetmelerini sağlamaktadır.

Anadolu Selçuklu kadınlarının ev ekonomisine katkı sağlamak için hane içerisinde yaptıkları iş ve uğraşlar etki alanını genişletmiş ve hane dışına taşınmıştır. Kadınların el emeğinin ekonomik bir değere dönüşmesi ve ev ekonomisine görünür katkı sağlamaları dönemin mesleki örgütlenmesi olan Ahilik teşkilatlanmasının öncülüğünde kurumsal bir boyut kazanarak tamamen kadınlardan oluşan bir teşkilatlanma kurulmuştur (Erdem ve Yiğit, 2010: 23). Ahiliğin kadın kolu olarak nitelendirilen bu teşkilata "Bacıyân-ı Rûm" ismi verilmiştir. Birçok kaynak tarafından dünyanın bilinen en eski kadın organizasyonu olarak kabul edilmektedir. Her ne kadar Franz Taeschner Baciyân-ı Rûm'un varlığını şaibeli bulduğunu ifade edilmiş olsa da, ortaya konulan iddialar Aşık Paşazade ve Fuat Köprülü tarafından lağvedilmiştir (Bayram, 2008: 17).

Bacıyân-ı Rûm kuruluşunun ardından kısa sürede yaygın bir etkiye ulaşmıştır. Ticari faaliyetlerinin yanında; eğitim, sanat, sosyo-kültürel ve askeri gibi toplumların yetişmesi ve varlıklarını korumasında önem arz eden alanlarda bulunmuşlardır. Baciyân-ı Rûm'un faaliyet alanlarının çeşitlenmesi ile birlikte Türk toplumunda kadın daha fazla görünür hale gelmiştir ve özellikle bu nedenle çeşitli yerleşim yerlerindeki kadınlar Baciyân-ı Rûm'a dahil olmuşlardır.

Bacıyân-ı Rûm döneminin dışında da ilgi ile karşılanmıştır. Son dönemde Baciyân-ı Rûm işletme, tarih, tasavvuf gibi bilim ve disiplinlerce incelenmekte ve akademik çalışmalara konu olmaktadır. Baciyân-ı Rûm kadının tarih içerisindeki konumu göz önüne alındığında kültür ve medeniyet temsili olarak görülmektedir. Baciyân-ı Rûm 'un sahip olduğu bu özelliğin yanında sunduğu yol ise günümüzde Türkiye'deki kadın örgütlenmelerine bir model olabilecek nitelikte olmasıdır. Baciyân-ı Rûm'un kuruluş ilkeleri, toplum adına üstlendiği görev, sorumluluk ve faaliyet, kadının Türk toplumunda önde olması ve döneminin diğer toplumlarındaki kadınlara rehber olması gibi özellikleri kadın organizasyonlarının çalışmalarını daha fazla güçlendirebilmektedir. Bu çalışma, Baciyân-ı Rûm'un; ticaret, eğitim, sanat, sosyo-kültürel ve askeri alandaki faaliyetlerini esas alarak günümüz kadın örgütlenmelerine bir model önerisi sunmaktadır.

Türk Toplumunda Kadın ve Baciyân-ı Rûm

Bacıyân-ı Rûm, 13.yüzyılda Anadolu'da Türkmen kadınlardan oluşan kadın teşkilatlanmasıdır. Baciyân-ı Rûm'un varlığını ilk kez telaffuz eden ise tarihçi Âşıkpaşazâde'dir (Çubukçu, 2015: 217). Eski Türklerde kadının önemini birçok alanda ifade edilmektedir. Bunlardan biri ise; öğütlerdir. Örneğin eski Türk toplumları erkeklere yönelik; "*Eline, beline ve diline sahip ol*" öğütünde bulunmaktadır. Bu öğüt daha çok kişiyi doğrudan ilgilendirmekte, eylemlerindeki

gözetmesi gerekenlere değinilmekte ve bireyin evveliyatında kendine sahip çıkması ya da kendini kontrol altına almasının gerekliliği hedeflenmektedir. Aslında bu öğütten beklenen erkeğin kendine hâkim olmasıdır. Başka bir ifade ile erkekten öncelikle toplumsal sorumluluktan ziyade bireysel sorumlulukta bulunması tavsiye edilmektedir. Erkekte kişisel hâkimiyet önplana çıkarılırken, kadına yönelik verilen öğütte ise ailesel ve toplumsal sorumluluk belirgin bir haldedir. “*Aşına, eşine ve işine sahip ol*” öğüdü ile geleneksel Türk kültürü kadına daha fazla ve çok yönlü bir sorumluluk yüklemektedir.

Kadınların aile sınırlarının dışına çıktığı ilk eşik, üretimde onlara olan ihtiyaçtır. Türk toplumunun ekonomik alanda hareketlilik kazanması beraberinde ticari iş ve uğraşların kurumsal bir yapıda gerçekleşmesini sağlamıştır. Belirli bir organizasyon ile hareket edilmesi, oluşan ekonomik sistem içerisindeki paydaşlara daha fazla katma değere dönüşebilmektedir. Bu bağlamda gerek ticari faaliyetlerin belirli bir sistem içerisinde ve kurumsal bir yapıda gerçekleşmesi gerekse Müslümanların ticarete gayrimüslimler ile rekabet edebilmesi için Kırşehir, Kayseri bölgesinde Ahi Evran tarafından Ahilik teşkilatı kurulmuştur. Ahilik ticaret ahlakı kavramına odaklanmış ve ticaretin ana paydaşlarından olan tüketici ve üretici arasındaki ilişkinin güven tahsisi üzerinde inşa edilmesini dikkate almışlardır (Ecer, 2001: 11). Ahilik örgütlenmesi kısa sürede etki alanını genişletmiş, sağlanan verimlilik paydaşlara fayda sağlamıştır. Ahilik ile birlikte gelen güçlü ekonomik sistem iş hacminin artmasının yanında; dini referans alan ticari anlayış ile özgün bir hale sahip olmaktadır. Ayrıca artan ticari ivme ile yeni iş kolları ortaya çıktığı gibi mevcut iş kollarında çeşitlenmeler yaşanmıştır. İşte tam olarak bu noktada oluşan yeni iş alanlarının karşılanması ve mesleki yeterliliğe daha çok ihtiyaç duyulması kadınları iş hayatına yöneltmiştir.

Ahi Evran'ın eşi olan Fatma Hatun (Fatma Bacı) Türkmen kadınlarını organize etmiş ve tamamen kadınlardan oluşan bir topluluk kurmuştur. Özellikle debbağlık ile uğraşan bacılar, debbağların yan ürünü olarak ortaya çıkan yünlerin değerlendirilmesinde bulunmuşlardır. Bu topluluk el sanatına ve emeğine dayalı olan halı, kilim, kıyafet üretiminde yer almışlardır (Sırım, 2015: 121-123). İlk zamanlarda Ahilik içerisinde eğitim alan bacılar, ardından el sanatlarında daha fazla hüner kazanmış ve marifetlerini bizzat kendileri öğretmeye başlamıştır. Sanatların aktarılması için eğitim faaliyetlerine girilmesi bacılara yeni bir alan açmıştır. Eğitim uğraşları sadece mesleki bilgi, birikimler değil genç kadınlara yönelik geleneksel davranışlar ve aile hayatının sürdürülmesine yardımcı olabilecek hususlarda eğitimler vermişlerdir. Bacıların eğitime odaklanmalarının en önemli yansıması Anadolu Selçuklular döneminden günümüze Türk kültürüne ait geleneksel el sanatlarının ulaşmış olmasıdır.

Bacılar toplum içerisinde sosyal sorumluluk çalışmalarına da eğilmişlerdir. Bacıyân-ı Rûm bünyesinde savaşta hayatını kaybeden veya gazi olarak dönen erkeklerin eşlerine, annelerine, kardeşlerine maddi destek sağlamışlardır. Buradaki en önemli nokta ise; maddi yardımlarda bulunmanın ötesinde onlara istihdam sağlamaları ve ürettikleri ürünleri belirli Pazar oluşturarak orada satmaları sonucunda kendi imkânları ile kendi hayatlarını idam etmelerine yardımcı olunmuştur. Ayrıca yaşlı kadınların bakımı, genç kadınların evlendirilmesi konularında da Bacıyân-ı Rûm'un faaliyetleri bulunmaktadır (Sırım, 2015: 124).

Bacıların faaliyette buldukların en dikkat çekici olan kısım ise askeri alandaki varlıklarıdır. Anadolu; jeo-stratejik konumu, yer altı kaynakları ve yer üstü doğa imkanlarından dolayı her

dönem işgale, saldırılara maruz kalmıştır. Bu nedenle Anadolu devletlerinin birincil ilkesi toprakların korunmasıdır. Anadolu Selçuklular ve Osmanlılar döneminde de devam eden küçük ya da büyük ölçekteki saldırılarda bacılar milis bir güç olarak devlette yer almıştır. Anadolu'da Moğal istilası karşısında Türk kadınların şehrin müdafaasında bulunmuşlardır. Öyle ki, erkekler için kullanılan Alp unvanına bacılar da sahip olmuştur (Döğüş, 2015: 127).

Günümüzde Bacıyân-ı Rûm'u Model Almak

Çağımızda kadınlar tarafından kurulan ve sürdürülen birçok dernek, vakıf, kooperatif, işletmelerin bünyesinde farklı alanlarda faaliyet gösteren birçok teşkilatlanmalar bulunmakta ve var olan mevcut sayılar ise her geçen yıl daha da artmaktadır. Tarih boyunca dünyada üzerindeki devletlerde ve toplumlarda kadın çoğunlukla geri planda tutulmaktaydı. Kadının hareket alanının ev ve aileden ibaret olarak tanımlandığı dönemlerde Anadolu'da kadınlar devlet yönetiminde, ticari ve sosyal alanda aktif rol oynamakta ve medeniyetin ilerlemesinde öncü bir görev üstlenmekteydi. Bacıyân-ı Rûm teşkilatlanması dünyada kadın örgütlenmesi olarak kurulan ilk organizasyon olarak tanımlanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Bacıyân-ı Rûm, Türklerin bir değeridir. Çalışmaları ve kuruluş ilkeleri değerlendirildiğinde Türklerin somut ve soyut nitelikteki bir varlığı olarak da ifade edilebilmektedir. Türklerin bu değerine ve varlığına ait vasıflarının ortaya çıkarılması, daha geniş kitleler tarafından bilinmesi ve kendi dönemindeki eylem ve çalışmalarının günümüzde de sürdürülmesinin sağlanması tarihsel bir mirasını korunması ve yaşatılması anlamına gelmektedir. Bu bağlamda günümüzdeki çeşitli ilke ve amaçlarla kurulan kadın organizasyonları her şeyden evvel kendi kültürel, tarihsel ve özgün değerlerden beslenerek oluşturulmuş örgütlenmelerinin dikkate alınması önemli bir kazanıma imkân verebilmektedir.

Bacıyân-ı Rûm; bahsedildiği üzere ticari, eğitim, sosyo-kültürel ve askeri alanlarda yaptıkları çalışmalar ile varlıklarını ortaya koymuşlardır. Her alandaki her bir çalışma kendi içerisinde bir değeri sunmaktadır. Bununla birlikte çalışmalarda odaklanılan asıl noktalar ise; *sosyal bütünleşme, sosyal dayanışma, toplum ve aile eğitimi, sanat, eğitim ve öğretimi* esas almaktadır. Günümüz kadın örgütlenmelerine sunulan model ifade edilen kavramlar ile şekillendirilmektedir. Kadınlar iş hayatı, kadın hakları, toplum içerisindeki dezavantajları kadınların hak ve hürriyetleri gibi alanlarda faaliyetlerini yoğunlaştırmaktadırlar. İfade edilen model önerisinde ise; Bacıyân-ı Rûm'da da görüldüğü gibi asli faaliyet alanının dışında kalan noktalarda; toplum ve aile yararını esas alan hususlarda da çalışmalarının yapılabileceğidir. Zira Türk toplumunda ve aile yapısında kadın Dede Korkut'un ifadesi ile "evin dayağı (direği)" olarak kabul edilmektedir (Ergin, 2004: 18). Elbette ki Türk toplumu içerisindeki kadın teşkilatları kuruluş ilkelerinin dışında da hareket etmekte ve toplum merkezli çalışmalarda bulunmaktadır. Buradaki temel öneri; öncelikle Bacıyân-ı Rûm'un varlığını bilmektir. Diğer taraftan ise Bacıyân-ı Rûm'un misyonunun bir tür model ya da rol alınabilecek bir şekilde değerlendirilmesidir.

Sonuç

Türkler, kadınları diğer devlet ve milletlerden çok daha uzun yıllar önce toplum ve aile için bir değer olarak addetmiştir. Anadolu'da kurulan ve dünyanın ilk kadın örgütlenmesi olarak kabul edilen Bacıyân-ı Rûm'un doğuşunda temel nokta kadınların Türk toplumu içerisindeki konumudur. Bacıyân-ı Rûm kuruluşunun ardından ticari, eğitim, sosyo-kültürel ve askeri alanlarda faaliyetlerde

bulunmuştur. Çubukçu (2015); Bacıyân-ı Rûm'un halka hizmet düsturunu esas aldığını ve Anadolu'nun Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında önemli katkıların olduğunu ifade etmektedir (Çubukçu, 2015: 2017). Bacıyân-ı Rûm toplumsal bir sorumluluk ve misyon ile hareket etmektedir. Bunun yansımaları ise; sosyal bütünleşme, sosyal dayanışma, toplum ve aile eğitimi, sanat, eğitim ve öğretimi esas alan yaklaşımlarıdır. Bacıyân-ı Rûm'un bu yaklaşımları günümüz kadın organizasyonlarına yönelik bir tür model olarak kabul edilebilmektedir.

KAYNAKÇA

- Bayram, M. (2008), *Fatma Bacı ve Bacıyân-ı Rûm (Anadolu Bacıları Teşkilatı)*, İstanbul: Nüve Kültür Merkezi Yayınları.
- Çubukçu, H. (2015), Bâciyân-ı Rûm ve Anadolu Tasavvufundaki Yeri, *İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 5, 217-231.
- Döğüş, S. (2015), Kadın Alplardan Bacıyân-ı Rum'a (Anadolu Bacıları Teşkilatı); Türklere Kadının Siyasi Ve Sosyal Mevkii, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (1), 127- 150.
- Ecer, A. V. (2001), "Ahmet Yesevî Dervişi Ahi Evran ve Kayseri'de Ahilik", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11, 1-18.
- Erdem, Y. T. Ve Yiğit, H. (2010), *Bacıyân-ı Rûm'dan Günümüze Türk Kadınının İktisadî Hayattaki Yeri*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- Ergin, M. (2004). *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları,
- Gömeç, S. (2011), *Kök Türk Tarihi*, Ankara: Berikan Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (2007), *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Köprülü, M. F. (1983), *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Paşazâde, Â. (1332). *Târih-î Âl-î Osman*, İstanbul.
- Sırım, V. (2015), Osmanlı Kadınının Ekonomik Hayata Etkin Katılımı: Bacıyân-ı Rûm Örneği, *Emek Ve Toplum*, 5 (5), 118-125.

BİR KADIN BİN EMEK

Doç. Dr. Gülten KURT

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü

İlknur ÜNAL

Yemenia Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifi Başkanı

Özet

Orta Asya'dan günümüze Türk toplumu ve aile kavramı içerisinde kadının önemli bir rolü vardır. Kadının; bir anne, bir eş, bir kadın olarak üstlendiği görevleriyle birlikte toplumda birden fazla statüsü bulunmaktadır. Kültürel hayatımız içerisinde kadınlar, evle ilgilenirken aynı zamanda el becerisini kullanarak günlük ihtiyacını karşılamak üzere nakış, oya, dantel, örgü gibi el sanatları ürünlerimizi üretmeye devam etmiştir. Kendi sanatsal becerilerini duygu ve düşünceleriyle birlikte ortaya koymuştur. Sanatkâr, bilinçaltındaki güzellikleri, yetenek ve yaratıcı zekâsıyla yaratma çabasında, zanaatkar ise yaratıcılıktan çok, toplumun ve bireylerin gereksinimleri için teknik bilgisini el becerisiyle, tecrübesini sabırla birleştiren ve üretim yapandır. Son derece zengin olan Türk el sanatları içerisinde bir motifin bile kendine has incelikleri bulunmaktadır.

Geleneksel zanaatlarımızdan Gaziantep yemenilerinin canlandırılması adına başlanan bir projeye birlikte alınan eğitimler sadece proje süresi içerisinde kalmamıştır. Her bir çalışma bir adım sonra atılacak adıma vesile olmuş, özellikle kadın eğitimlerinin hedeflendiği diğer projeler peş peşe birbirini izleyerek devam etmiştir. Sadece erkeklerin yaptığı bir meslek olduğu düşüncesiyle yapılan yemenilerde, bir kadın bin emek diyerek adım adım kadın üretimine yönlendirilmiştir. Bir kadının düşüyle birlikte "Yemenia" kadın kooperatifi çatısı altında birleşen kadınların emeği günden güne çoğalarak eğitimle birlikte üretimle de devam etmektedir.

Bir Kadın Bin Emek adıyla yapılan bu çalışmada, 2019 yılında başlayan projeden bu güne kadar geçen süreç içerisinde gelinen noktada kadınların başarı hikayesi olarak geri dönütleri paylaşılacaktır.

Anahtar kelimeler: Kadın, el sanatları, yemeni, proje

Giriş

Orta Asya toplumlarında kadının yeri ve değeri her zaman korunmuş ve önem verilmiştir. Kadının; bir anne, bir eş, bir kadın olarak üstlendiği görevleriyle birlikte toplumda birden fazla statüsü bulunmaktadır. Zaman içerisinde Anadolu'ya yapılan göçlerle farklı toplumların ve inançların etkisiyle birlikte kadınlarımızın, toplum içerisinde kendini ifade edemediği ve konuşmadığı, haklarını savunmadığı, gelenekle bütünleşen dönemler olmuştur. Ataerkil bir toplum yapısına sahip Türk kültür gelenekleri içerisinde kadınlarımız hep anaç yönleriyle, eşi, çocukları, aile büyükleriyle hep birlikte yaşamış ve hem evine hem de ailenin tüm fertlerine hizmet etmiştir. Yokluk ve yoksullukla mücadele çabalarında bütün sorumluluklarının yanında, evle ilgilenirken aynı zamanda el becerisini kullanarak günlük ihtiyacını karşılamak üzere nakış, oya, dantel, örgü gibi el sanatları ürünlerimizi de üretmeye devam etmiştir. Kendi sanatsal becerilerini duygu ve düşünceleriyle birleştirip çalışarak ekonomik katkı sağlamışlardır. Türk kadınının birçok beceriyle donanımlı olmalarına rağmen, Cumhuriyet dönemi öncesi ve sonrası özellikle kırsal

alandaki eğitim eksiklikleri okuma yazma oranlarına yansımakta ve yazık ki günümüzde de hala bir sorun olarak devam etmektedir. Tarihi süreç içerisinde daima atasının yanında, ülke savunmasında korkusuz ve cesurca hayatını ortaya koyabilen kadınlarımız, kendine verilen değer için çok çok üzerinde bir özelliğe ve beceriye sahiptir. Atatürk kadın ve erkek arasında tam bir eşitlik, öğrenim alanında eşit imkânlar ve ömür boyunca tek taraflı bağımlılığı reddeden ilkelere inanmıştı. Bu bağlılığın etkisiyle başta çok eşlilik olmak üzere kadın ve erkek arasındaki farklılıkları ortadan kaldırmaya yönelik girişimlerde bulunmuştur (Berber Babalık ve İnce Erdoğan, 2016: 143).

Kadınların sadece kendilerine verilecek fırsatlarla görev tanımlarının yapılmasıyla, onların başarılarının önünde hiçbir engel tanımayacaklarının göstergesi birçok örnekler bulunmaktadır. Kadınlarımızın toplumsal statüsündeki köklü değişiklikleri hayata geçirmek, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk'ün temel amaçlarından biri olmuştur. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde kadın hareketleri, Osmanlı Devleti'nden farklılığın bir göstergesi olarak karşımıza çıkmış, bireyselliğin oluşmaya başladığı bu dönemde kadın, geleneksel kültürüyle birlikte yavaş yavaş bireysel olarak çalışma hayatının içinde yer almıştır. 1950'li yılların Türkiye'sinde mesleki veya teknik okullara devam eden kız öğrencilerin üçte birinden fazlası ev içi tipi eğitim veren orta sanat okullarına ve kız enstitülerine devam etmiştir. Böyle bir eğitim biçimi, çok az iş imkânı sunduğundan, dikişte ev ekonomisinde yarar gösterse bile kadınların niteliksiz işçi olarak görülüp çok düşük ücretlerle çalışmasına neden olmuştur (Berber Babalık ve İnce Erdoğan, 2016: 145). Kendilerine sağlanan hakların kanunlaştırılmasıyla, bu dönemde kadınların bilgi ve tecrübelerinin yanında, onların fikirlerinden de yararlanma yoluna gidilmiştir ki; bu amaçla bir araya gelen kadınlar dernekler, kooperatifler kurmuşlar, dergi ve gazeteler çıkarmışlardır (Berber Babalık ve İnce Erdoğan, 2016: 143). Eğitimli kadınların iş hayatında yerini almalarıyla birlikte, evlerinde çalışan ve üreten kadınlarımızın ekonomik hayata aktif katılımı sağlanmaktadır (Fot: 1-2).

Fotoğraf 1: Üreten kadınlar İlknur Ünal

Fotoğraf 2: Atölye çalışması

Geçmişten günümüze yapılan el sanatları ve zanaatları gibi ürünler günlük ihtiyaçların karşılanması amacıyla yıllarca üretilmiş, ekonomik, sosyal, kültürel ve eğitim anlamında ülkenin gelişimine çok büyük katkılar sağlamıştır. Zaman içerisinde teknolojik gelişme ve farklı ihtiyaçlar doğrultusunda üretimi azalmış ve hatta yok olmaya başlamıştır. Bu alanlarımızda özellikle kadınlarımızı tekrar üretime yönlendirilerek, yeni işgücünün yetiştirilmesi ve sürdürülebilirliğini

sağlamak amacıyla devlet kurumları, dernekler, üniversiteler bazı çalışmalar yapmaktadır. Türkiye’de kırsal alanda ve metropollerde, kadının güçlenmesi, yetenek ve becerilerinin, insan kaynaklarının etkili bir biçimde kullanılması, istihdam ve ekonomik özgürlüğünün sağlanması amacıyla, üretime yönlendirilen kadın girişimciler desteklenmektedir. Kadın girişimciler, girişimcilik özelliklerini yansıtan faaliyet ve süreçlerini benimseyip uygulayan iş sahibi bireylerdir. Fırsatları değerlendirip, gerekli kaynakları başarı ile bir araya getirerek, aynı zamanda değişiklik içeren dinamik bir süreci başarı ile yürüterek yönetirler (Akpınarlı ve Kurt, 2016: 554). Kadın girişimciler, pek çok kamu ve sivil toplum kuruluşu tarafından, ekonomik yönden desteklenerek kooperatif çatısı altında üretimlerini yapmaları teşvik edilmekte ve ülke kalkınmasına da katkı sağlamaları amaçlanmaktadır. Literatürde kadın girişimciliği tanımında şu ortak noktaların ön plana çıktığı söylenebilir: Ev dışı bir mekânda, kendi adına kurduğu bir işletmesi olan, tek başına veya çalıştırdığı diğer kişilerle birlikte çalışan veya sahibi olması sıfatıyla ortaklık kuran, iş ile ilgili olarak çeşitli kamu ve özel kuruluşlarla temaslara geçen, işletmenin geleceği ile ilgili planlar yapan, işletmeden elde ettiği kazancı, yatırım ve kullanım alanları üzerinde söz sahibi olan, işletmesi adına tüm riski üstlenen kadındır (Soysal. 2010.73) (Fot. 3-4).

Fotoğraf 3: Flo Ayakkabı satış mağazası

Fotoğraf 4: Yemenia satış standı

Bir kadın bin emek

Tarihsel süreç içerisinde köklü bir geçmişe sahip olan Gaziantep, Kahramanmaraş ve Kilis, coğrafi konum itibarıyla de ülkemizin bilim, kültür ve ticaret merkezleri olarak yüzyıllardır farklı sektörlerde gelişme göstermiş illerimiz arasında yer almaktadır. El sanatlarımızın farklı alanlarıyla birlikte önemli bir alanını oluşturan dericilik sektörü içerisindeki mesleklerden olan köşkerlik ve yemeniciliğin geleneksel yöntemlerle üretiminin yapıldığı şehirlerdir. Türklerde, özellikle hayvan besleyip yetiştiren boylarda dericilik, çok eski çağlardan günümüze, ikinci bir meslek haline gelmiştir. Hayvan postunun terbiye edilerek, giyimde, kuşamda; barınak, çadır ve evlerde, türlü eşyalarda kullanıldığı ve bu postlardan eşsiz güzellikte sanat eserleri meydana getirildiği görülmüştür. Anadolu Selçukluları ve Osmanlı sanatında dericilik başlı başına bir sanat dalı olarak yüzyıllar boyu yaşamıştır. “Debbağan” denilen ve ahilik teşkilatında önemli bir yeri olan derici

esnafı, bu mesleği çırak, kalfa ve ustalığa dayanan geleneksel bir zanaat dalı olarak geliştirmiştir (Kurt, 2014: 221). Erkek zanaatkarların çalıştığı bir meslek alanı olan köşgerlik veya yemenicilik mesleği yetiştirecek çırakları olmadığı için son ustalarıyla birlikte diğer el sanatları gibi yok olmaya devam edecektir. Böylesi önemli el sanatlarımızın yeni tasarım ve uygulamalarla sanat ve zanaat alanında üretimlerinin yapılarak kültürel değerlerimizin korunması yaşatılması ve sürdürülebilirliği önemlidir.

İlknur Ünal'ın yemeni eğitimi fikrinin "Gaziantep Yemenisi Ayakkabı Ustaları El Veriyor" isimli Projesi Koordinatörlüğünde başladığı bu serüvenin ilk aşaması bir dernek aracılığıyla birlikte İstanbul'da, Ankara'dan eğitime katılan kadınlarla başlatılıyor. Bir kadının bir emeği ile başlayan bu süreç "yemeni" üzerine yapılan proje eğitimleriyle birlikte bin emekle birleşerek kadın köşgerler tarafından yeni yemeni üretimlerine dönüşüyor (Fot. 5-6). Kültür mirası olan yemenilerin farkındalık yaratılarak üretilmesini sağlamak amacıyla başlanan bu eğitimlere üniversitelerin el sanatları alanlarından mezunlar ve deri alanında çalışan kadınlar katılmışlardır. Kendi zevk ve becerilerini bu alanda birleştirerek ortaya çıkardıkları yemeniler, geleneksel formlarıyla birlikte, uygulanan teknik, renk ve süsleme özellikleriyle her alanda, her zaman giyilebilen ayrıcalıklı ve güncel ürünler olarak ayrı bir özellik taşımaktadır.

Fotoğraf 5: Atölyede çalışan kadın köşgerler

Fotoğraf 6: Yemenia

Yapılan tüm bu proje çalışmalarının geri dönütleri inanılmaz bir aşama kaydetmiş, proje beklenilenden daha fazla farkındalık yaratmıştır. Basında yer alan haberlerle birlikte TV programlarındaki tanıtımlar, projenin ne kadar önemli olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur. Proje kapsamında eğitimlere Ankara'dan katılan deri sanatçıları bu alanda çalışmalarına devam etmek istemişler ve faaliyet göstermek üzere Ankara'da 11 Kasım 2020 tarihinde Yemenia Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifi'ni kurmuşlardır (Kurt ve Ünal, 2019: 280). Kooperatifin kurulmasıyla yeni projelerle eğitimlerine devam eden bir avuç kadının üretim yapabildiği küçük bir kooperatif atölyesi oluşturulmuştur. Eldeki olanaksızlıklara rağmen burada üretilen yemeniler tescilli alınarak "Yemenia" markasıyla üretilmeye başlanmıştır (Fot. 7-8). Ülkemizde pek çok kaybolmaya yüz tutmuş zanaat konusunda, mesleki beceri kurslarıyla yeni usta adayları yetiştirilmesi, bu usta adaylarının aynı zamanda markalaşma, girişimcilik, kooperatifçilik, dijital

pazarlama ve katma değerini arttırarak ürün oluşturma konularında eğitimler verilmiştir. Özellikle kadınlar ve toplumdaki dezavantajlı gruplara yeni istihdam olanaklarını, insana yakışır iş ortamlarında sağlayacak bir çalışma modeli oluşturmak kooperatifin hedef ve amaçları arasında yer almaktadır.

Fotoğraf 7: Halk Bank Türkiye'nin marka kooperatifleri

Fotoğraf 8: Yemenia

Salgın hastalığa rağmen hiçbir olumsuzluk Kooperatif başkanı İlnur Ünal'ın çalışma isteğini etkilememiş ve Kooperatifin Ankara Kalkınma Ajansı tarafından desteklenen "Geleneksel Ayakkabıcılık Zanaatı ile Kadın İstihdamının Desteklenmesi için Eğitimcilerin Eğitimi" Projesi (Mart 2021) ile alanında usta zanaatkârlarla Ankara'da, amaçlanan yeni kadın usta adayları yetiştirme çalışmalarıyla devam edilmiştir. 'Gaziantep Yemenisi Kadın Eliyle Dünyaya Açılıyor Projesi' kapsamında kooperatif ortağı kadınların yer aldığı proje ile yöresel yemeni ustalarından eğitim almışlar ve kendileri şu anda yemenicilik zanaatı alanında eğitmen olma yeterliliğine kavuşmuşlardır (Fot. 9). Bu süreç içerisinde Ankara Hamamönünde iki katlı küçük bir konak içerisindeki yeni atölyelerinde birbirinden farklı kadın emeği ile üretilen yemeniler, sergilerle birlikte, sosyal medya tanıtımları ve satışlarıyla görücüye çıkarak farkındalık yaratılmış ve yavaş yavaş kooperatif bünyesinde üreten kadınlarla devam etmektedir. Tüketici hedefli ve müşteri memnuniyetini ön planda tutarak tamamen deriden yapılan yemeniler çeşit çeşit ve göz alıcı renkleriyle de ilgi çekmektedir. Tanıtıma yönelik fuarlar ve ticari alandaki görüşmelerle Kooperatif Başkanı yeni üretim hedefleri belirlemektedir.

Fotoğraf 9: Kadınlar tarafından üretilen yemeni örnekleri

Yurtiçi piyasada, yemeniler özellikle turistler ve doğal ayakkabı giymeyi sevenler tarafından tercih edilmektedir (Fot. 11). Turistik bölgelerde pazar payının oldukça büyük olduğu bu zanaatın öğrenilmesi ve üretimi de çok emek istediği için talep fazlalığı bulunmaktadır. Kooperatif olarak yurtiçinde ve yurtdışında uluslararası ayakkabıcılık moda fuarlarına katılarak ihracat yoluna gidilmesi düşüncesiyle 28-30 Kasım 2022 tarihlerinde bu alanda ilk adım atılarak Dubai’de gerçekleşen Uluslararası Tekstil ve Konfeksiyon Fuarı’na katılım sağlanmıştır.

Tamamen kendi öz kaynaklarıyla hareket eden kooperatifin hedeflediği pazara ulaşmada amaçlanan 3 hedef belirlenmiştir.

-E-ticaret platformlarına etkin bir şekilde katılmak, web sayfalarında (www.yemenia.com.tr) da ürünlerini, zanaatkârlarını ve Kooperatifin çalışmalarını tüm yönleriyle tanıtmak

-Ülkemizdeki turistik bölgelerdeki özellikle turistlerin yoğun olarak tercih ettikleri otellerde ve mekânlarda stant açmak

-Yurtiçi ve yurtdışı ayakkabıcılık fuarlarında uluslararası müşteri kitlesine hitap edebilmek ve bu fuarlar için üretim yapacak kişi istihdam etmek.

Fotoğraf 10: Atölyede eğitim alan kadınlar

Fotoğraf 11: Müşterinin tercihleri

Kooperatifin desteklendiği ilk hibe, Ankara Kalkınma Ajansı’nın Teknik Desteğidir. Bu kapsamda alınan malzemelerle gelen ilk sipariş yemeniler yapılmış ve satılmıştır. Aynı zamanda kooperatif ortağı kadınlarca atölyede zaman zaman programlanan ve isteğe bağlı eğitimler verilmektedir (Fot. 10). Bu eğitim ücretlerinin bir kısmı da Kooperatifin geliri olarak kaydedilmektedir. Ayrıca, yemeniler hepsiburada.com’da ve trendyol’da satışa sunulmuştur. ILO I4D kapsamında da Kooperatif desteklenmiş, son olarak yine Ankara Kalkınma Ajansı’nın “Kırsal Mali Destek Programı” ile destek alarak, üretim modeli olarak daha çok profesyonelliğe adım atmış bulunmaktadır. Bunların yansira, FLO ile toptan yemeni satışı için sözleşme imzalanmış ve Mall of Antalya Flo Mağazası’nda yemeniler, ‘YEMENIA’ markasıyla satışa sunulmuştur (Fot. 3-4). Proje yazımından organizasyona, bütçe boyutundan, çalışma ve üretim sistemine kadar her bir çalışma

basamaklarının, Kooperatif Başkanı İlnur Ünal tarafından tek tek ele alınarak yürütüldüğü bu çalışmalar iki yıl gibi kısa bir süreye sığdırılmış bir başarı öyküsüdür.

Sonuç

Geleneksel el sanatlarımız içerisinde yer alan yemenicilik zanaatının canlandırılarak öğretilmesi, bu alanda özellikle kadınların istihdam edilmesinin sürdürülebilirliği açısından önem taşımaktadır. Geleneksel yemeni formunun korunarak günümüzde kullanılabilirliği yönünden malzeme, renk, teknik ve çeşitli süsleme özellikleriyle yeni tasarımlarla yapılması tüketicilerin ilgisini çekerek tercih edilmesini ve kullanılabilirliğini ön plana çıkarmaktadır. Bir kadının emeğiyle başlamış olan bu projeler bin emekle devam etmektedir. Bu sürecin genişleyerek büyümesi ve sürdürülebilirliği daha çok üretim yapabilecek kadınlara ulaşılmasıyla mümkün olacaktır. Günümüzde sadece kırsal alanlar değil, aynı zamanda kırsal alandan şehirlere göç eden ve savaş nedeniyle ülkelerinden göç etmek zorunda kalan eğitimli ve eğitimsiz kadınların istihdamı ve geleneksel yöntemlerle yapılmaya devam edilecek bu zanaatın sürdürülebilirliği çok önem taşımaktadır. Aynı zamanda yerleşik bir atölye düzeni, malzeme teçhizat sağlanabilmesi ve destek alınması yönünde bu alanda çalışan teknoloji firmalarıyla görüşmeler, sosyal sorumluluk anlamında onların da bir sorumluluk almalarını sağlayacaktır. Bilinçli bir toplum için kadınlarımızın eğitilmesi ve çalışma hayatına kazandırılarak sosyal ve ekonomik özgürlüklerini kazanmaları yönünde kurumlarca desteklenen projeler bu anlamda istihdam sağlamaktadır. Yapılan bu çalışmalarla sosyal platformlar, konferanslar, söyleşiler ve TV programlarının kullanılması farkındalık yaratılmasında oldukça etken olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akpınarlı F., Kurt, G.(2016, 1-3, Nisan). Kadın girişimciler Kahramanmaraş örneği. (Sözlü Bildiri) Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın, Uluslararası Canik Sempozyumu, 681- 686. 1-2 Samsun, Türkiye.
- Berber Babalık B., İnce Erdoğan D.(2016, 1-3, Nisan). Demokrat parti iktidarında kadın dergileri ve kadın imajı. (Sözlü Bildiri). Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın, V. Uluslararası Canik Sempozyum Bildirileri. 141-157 Samsun, Türkiye
- Kurt, G., Ünal, İ.(2021,14-15-16 Aralık). Ustalar el veriyor. (Sözlü Bildiri) Uşak Üniversitesi Uluslararası Zanaattan Sanata Kongre ve Jürili Karma Sergi Kitabı. 272-282 Uşak, Türkiye
- Kurt, G. (2014). Deri Sanatları. Kahramanmaraş El Sanatları. Kitap bölümü. Cilt II (Hangar Marka İletişim Reklam hizmetleri yayıncılık. Ltd.Şti). 219-260 Ankara, Türkiye
- Soysal A.(2010). Kadın Girişimcilerin Özellikleri Karşılaştıkları Sorunlar ve İş Kuracak Kadınlara Öneriler: Kahramanmaraş İlinde Bir Araştırma, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 5(1), 71-96.
- <https://dergipark.org.tr/pub/oguiibf/issue/56496/785651>

CEDİTÇİLİK HAREKETİNDE BİR MODEL KADIN: ŞEFİKA GASPIRALI

Doç. Dr. Minara ALİYEVA ÇINAR

Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi

Özet

Ceditçilik (yenileşme) hareketi, bütün Rusya'daki esir toplumların bağımsızlık kazanma taleplerini arttırmada önemli rol oynamış bir harekettir. 1905 Rus Devrimi, Türk-Müslüman toplumu için bir araya gelme konusunda etkili olmaz; fakat Türk toplumunu harekete geçirmeye vesile olur. Bu özgürlükçü dönemde Rusya Türkleri kongreler yaparlar; birçok dergi ve gazete yayın hayatına girer.

1905 Devrimi'nden sonra yenileşme hareketleri siyasî boyut kazanır. Öncelikle İdil-Ural, Kırım ve Azerbaycan'da, daha sonra Türkistan'da yayılır. "Rusya'daki Türkler arasında bu konudaki en etkili rolü, İsmail Gaspıralı (1851-1914) ve "Tercüman" (1883-1918) gazetesi oynar. Şefika Gaspıralı da Türk dünyasının büyük düşünürü İsmail Gaspıralı'nın kızı ve babasının yenileşme hareketiyle bağlı olarak yürüttüğü işlerde sağ kolydu.

Şefika Gaspıralı, genç yaşta basın-yayın içinde bulunmuş, entelektüel bir çevrede büyümüş ve bundan etkilenmiş, eli kalem tutan, kadın hakları savunucusu, politikacı ve aktivist bir kadındır. Küçük yaşlardan itibaren babasının toplumu eğitmek için gösterdiği büyük eğitimcilik faaliyetlerinden etkilenir ve "Tercüman" gazetesinin basılıp dağıtılmasında babasının en yakın yardımcısı olur. Şefika Gaspıralı, "Tercüman'da babasının gündeme getirdiği kadın sorununu da gündemde tutmaya çalışır ve Müslüman Türk kadınları harekete geçirerek yazılar kaleme alır. 1917 yılında Moskova'da gerçekleştirilen Bütün Rusya Müslümanları Birinci Kongresi'ne davet edilir, Kongre'nin yönetim kurulu üyeliğine seçilir ve böylece dünya Müslüman Türk kadınları arasında siyasî hayata atılan ilk kadın konumuna gelir. Bu bildiride Şefika Gaspıralı'nın yenileşme hareketinde yaptıkları girişimler ve faaliyetler irdelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Ceditçilik, "Tercüman" gazetesi, Şefika Gaspıralı, kadın hakları, toplumsal cinsiyet eğitimi

Rusya'da Ceditçilik (Yenileşme) Hareketi

Rusya ve Türk dünyasında Gaspıralı İsmail Bey tarafından geliştirilmiş olan Ceditçilik (yenileşme) hareketi, bütün Rusya'daki esir toplumların bağımsızlık kazanma taleplerini arttırmada önemli rol oynamış bir harekettir. 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında Rusya'da yaşayan Müslüman-Türk dünyasında genç aydınların öncülüğünde reform hareketleri ortaya çıkar. Kuşkusuz ki Çarlık Rusya'sındaki Müslüman-Türkler arasında bu siyasî uyanış hareketlerinin başlangıcı 1905 Devrimi'nden öncesine dayanır ve Batı'yı takip eden Müslüman-Türk kesiminin girişimleri ancak bu tarihten itibaren ağırlık kazanmaya başlar. Düzenlenen kongreler, yayınlanan birçok dergi ve gazete bu girişimlerin önemli faaliyetleri arasında yerini alır.

Daha önceden Avrupa'da Rönesans ve Reformun yapılabildiği Sanayi Devrimi gerçekleştirilmiş ve modern toplum inşa edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ve Japonya devlet yöneticileri ve aydınları, Avrupa'daki baş döndürücü devrimi anlamaya ve birtakım ıslahat ve reform düzenlemeleriyle Sanayi Devrimine uyum sağlamaya çalışmışlar. Osmanlı Devleti'nde 3. Selim (1789-1808) ve 2. Mahmut döneminde (1808-1839), Rusya'daki, Büyük Petro (Çar I. Petro)

döneminde (1682-1725) ve Japonya da Meici döneminde (1867-1912) büyük reform denemelerine girilmiştir. Bunlardan sadece Rus ve Japon modernleşmesi başarılı biçimde tamamlanmıştır (Çınar, 2014).

Türk Dünyası'nın aydınları da Avrupa'daki modern gelişmeleri takip ederek Avrupalıları imrenirler. Türk aydınları, Avrupa'daki Sanayi Devrimi gelişmeleri ile kendi ülkelerindeki durumu karşılaştırarak mevcut durumu sorgulamaya ve olması gerekenlerle ilgili fikir üretmeye başlarlar. "Rusya'da yaşayan Türkler arasında yenileşme hareketlerinin başlamasında bir yandan Rusya sömürgecilik siyasetine karşı duyulan tepki, öte yandan ise Osmanlı Devleti içindeki yenileşme hareketleriyle tanışma etkili olur. Ancak, 1905 Devrimi'nden sonra yenileşme hareketleri siyasî boyut kazanır: öncelikle İdil-Ural, Kırım ve Azerbaycan'da, daha sonra Türkistan'da yayılır. "Rusya'daki Türkler arasında bu konudaki en etkili rolü, İsmail Gaspıralı (1851-1914) ve onun "Tercüman" (1883-1918) gazetesi oynar" (Aliyeva Çınar, 2018).

İsmail Gaspıralı ve "Tercüman" Gazetesi

İsmail Gaspıralı, 8 Mart 1851'de Kırım'da doğar, bir süre medrese eğitimini aldıktan sonra iki yıl Akmescit (Simferopol)'deki askerî koleje gönderilir. Daha sonra Voronej'deki askerî liseye ve oradan Moskova askerî liseye nakledilir, ancak eğitimini tamamlayamadan bırakır. İsmail Bey, askeri okuldan ayrıldıktan sonra Bahçesaray'daki Zincirli Medreseye Rusça öğretmeni olarak tayin edilir. Medresenin eski eğitim metodunu eleştirdiği, görevi olmadığı hâlde öğrencilere Türkçe öğrettiği ve Rusça ders saatlerini çan çalarak belirttiği için Zincirli Medresedeki görevini fazla muhafaza edemez ve idare tarafından istifaya zorlanır. 1871 tarihinde medreseden ayrılarak Fransa'ya, 1874 yılında da Fransa'dan İstanbul'a gider. İstanbul'da askerî okula başvurur, ancak başvurusu reddedilince tekrar Kırım'a döner (Akpınar, 2014).

Türk ve İslam Dünyası'nın Batı karşısında neden geri kaldığının sorgulanmasını yapan İsmail Gaspıralı, Kırım'a döndüğünde artık dünyada olup bitenleri kavramış bir aydın olarak döner. Geleceğe dair neler yapılması gerektiği hakkında zihninde projeler tasarlamaya başlar. Rusya'daki Müslümanların okul sisteminin ortaçağdan kalma bir sistem olduğunu gören Gaspıralı, akla ve bilime uygun yeni yöntemlerle eğitim ve bilim yapmanın gerektiği sonucuna ulaşır. Yeni yöntemler (Usul-ü Cedid) Türk Dünyası'nı ayağa kaldırıp çağa uyduracaktı (Çınar, 2018, s. 177-184). Ceditçilik düşünce ve eylemi, Avrupa'daki Rönesans, Reform ve Aydınlanma Felsefesi'nin hepsini birden yapmak gibiydi ve bütün Türk Dünyası'nın el ele, birlikte hareket etmesini salık veriyordu (Aliyeva Çınar, 2018).

İsmail Bey Gaspıralı, "Kırım Türklerinin sosyal hayatını yakından inceledi; köylerde dolaştı, halkın arasına karıştı, onların problemlerini, dinî ve iktisadî hayatını, Ruslarla ilişkilerini çok daha iyi kavradı" (Akpınar, 2014, s. 28). Bu manzara karşısında milletini aydınlatma gereğini ve bunun ancak bir gazete çıkartarak gerçekleştirileceğini anlar. Bu ülkünün eyleme dönüştürülmesi için ve ayrıca Rusya'da yaşayan Müslüman Türkleri aydınlatmak, ideallerini ve görüşlerini halka sunmak için "Tercüman" gazetesini çıkarmaya başlar (Cemiloğlu, 2020). "Tercüman" gazetesi de "Dilde, Fikirde, İşte Birlik!" sözünü şiar edinir.

Ortak Türkçe ile Türk dünyasını birleştiren bir dil olması gerektiğini öne süren Gaspıralı, "Dilde, Fikirde, İşte Birlik!" düşüncesiyle "Tercüman" gazetesini çıkararak bütün ortak bir Türk dilini

oluşturmak istemiştir. Modern hayat tarzının önemini öne çıkararak Rusya Müslümanlarının Batılı ülkeler seviyesine yükselmeleri için yazılar yazarak Türk dünyasını aydınlatma gayreti içerisindeydi. Kız çocuklarının eğitimine fazla önem verilmediğini gören Gaspıralı, düşündüğü reform hareketlerine kadınları da dâhil etmiş ve onların eğitim ve öğretimden mahrum olmamaları gerektiğini savunmuştur. Bunun için Âlem-i Nisvân (Kadınlar Âlemi) adlı dergiyi çıkartır ve derginin yönetimini de kızı Şefika Hanım'a bırakır (Âlem-i Nisvân, 1905).

Ceditçilik Hareketinde Şefika Gaspıralı

Şefika Gaspıralı, Türk dünyasında Türk kadın hakları savunucusu olarak tanınmıştır. O, 20. yüzyılın başlarında Türk dünyasında kadın haklarının geliştirilmesi ve toplumun genel eğitim düzeyinin yükseltilmesi için büyük çabalar sarf etmiştir. Rusya tarihinde 20. yüzyılın en önemli olaylarından biri 1917 Rus Bolşevik Devrimi'nden sonra Rusya'da Türk Kadın Hareketi'nin öncülüğünü üstlenmiş ve önemli adımlar atmıştır. Onun ilk yaptığı iş, "Tercüman"da babasının gündeme getirdiği kadın sorununu gündemde tutmak, kamuoyu oluşturmak ve Müslüman Türk kadınları harekete geçirecek yazılar yazmak olmuştur (Aliyeva Çınar, 2018).

Şefika Hanım'ın "tüm çocukluğu, "Tercüman" müstemilatı içinde, bazen oyun oynayarak bazen de gazete kırıp pullayan ve istifleyen komşu kadınlara yardım etmekle geçtiğinden, yazı yazmak, çeviri yapmak, kısaca gazetecilik yapmak, babası Gaspıralı İsmail Bey'le daha fazla birlikte olmak ve yükünü paylaşmakla" geçmiştir (Hablemitoğlu ve Hablemitoğlu, 1998, s. 35). Şefika Gaspıralı, "küçük yaşlardan itibaren babasının toplumu eğitmek için gösterdiği büyük eğitimcilik faaliyetlerinden etkilenir ve "Tercüman" gazetesinin basılıp dağıtılmasında babasının en yakın yardımcısı olur. O dönemdeki edebî çevre, etrafı saran siyasî ve toplumsal olaylar, Şefika Hanım'ın hayata bakışının değiştirilmesine vesile olur" (Aliyeva Çınar, 2018). Babası Gaspıralı İsmail Bey gibi, Şefika Hanım da kadınlara karşı yapılan kabalıklara ve hak etmedikleri muamelelere, cehaletin ve rezaletin kurbanı olmalarına kayıtsız kalmamış. O, Rusya'da yaşayan Müslüman kadınların hürriyeti yolunda daima onları mücadeleye davet etmiştir. Kadınların hürriyet yolundaki düşüncelerini gerçekleştirmek için, onların haklarını savunmak için 1903 yılında yayın hayatına adımını atmıştır. Henüz 41 yaşındayken hasta olan annesini kaybedince hem "Tercüman"daki işleri hem de ev işlerini büyük bir gayretle yürütmeye gayret etmiştir.

"1906 tarihinde henüz 16 yaşında ve daha öğrenci iken haftalık "Âlem-i Nisvân" (Kadınlar Âlemi) dergisini babasının desteği ve teşviki ile yayınlar ki daha sonra bu derginin teşvikle pek çok yerde kız okulları açılır. On yedi yaşında iken de ilk makalesini yazarak "Tercüman"da yayımlar (Aliyeva Çınar, 2018). "Tercüman" gazetesinin eki olarak ayda bir yayınlanması düşünülen bu dergide kadınların sorunlarına yer verilmiştir. Bu sorunlar arasında "Türk kadınlarının içinde bulunduğu eğitim problemleri", "Türk erkeklerinin giderek artan bir oranda Rus kızları ile evlenmeleri olgusuna karşı çözüm önerileri", "azınlık kadınlarını politik alanda ağırlıklarını hissettirilmesi, örgütlü mücadeleye davet edilmesi", "kadın-erkek eşitsizliği" gibi sorunlar yer almakta; aile, kadın, çocuk, terbiye gibi konular üzerine yazılar yazılmaktadır (Hablemitoğlu ve Hablemitoğlu, 1998, s. 39, 40, 67). Şefika Hanım, "Âlem-i Nisvân" dergisinde yayınlanacak olan yazılarla, Müslüman kadınların düşük toplumsal statüsünü iyileştirmeye, kadının eğitimi ve çalışmasına konan geleneksel sınırları kaldırmayı amaçlamıştır. Derginin ilk sayısından itibaren Şefika Hanım için kadınların sorunları daima ilk planda yerini almıştır. Onun tüm gayretleri sadece

Kırım'daki kadınların değil tüm Türk Dünyası'ndaki Müslüman kadınlarının eşit haklara sahip olmasının çarelerini aramaktı.

Çok kısa süre içerisinde büyük ilgi gören bu dergi, zamanla sadece Kırım'da değil Rusya'da ve Orta Asya'da büyük okuyucu kitlesine ulaşır. "Bu dergi aynı zamanda iki ayrı yayının yayınlanmasına da vesile olur: çocuklar için "Âlem-i Sıbyân" ve mizah dergisi "Ha-ha-ha". İlim, edebiyat, siyaset, tarih, dinî bilgiler, ev düzeni, çocuk terbiyesi, sağlık, dikiş-nakiş gibi konularda Müslüman kadınları bilgilendiren "Âlem-i Nisvân" dergisi ne yazık ki tüm çabalara rağmen 1911 tarihinde kapatılır. Derginin kısa bir süre yayımlanmasına rağmen önemi ve etkisi büyüktü" (Aliyeva Çınar, 2018).

Şefika Gaspıralı sadece babası Gaspıralı İsmail Bey'in "Tercüman" gazetesinde yardımcısı, "Âlem-i Nisvân" dergisinin yayıncısı ve yazılarıyla Türk kadınlarının haklarının savunucusu olarak Türk Dünyası'nda adını duyurmuş bir kadın değildir. O aynı zamanda kadınlar arasında örgütlenmenin öncülüğünü de yapmış önemli bir şahsiyettir. Şefika Hanım, "Bahçesaray Kadınlar İhtilal Komitesi"nin kurucusudur. Kırım Bahçesaray'da kadın toplantısını düzenleyen Şefika Hanım bu toplantıda komitenin lideri olarak da seçilir. Bunun yanı sıra siyasî hayata atılan kadın olarak da bilinir. Şefika Hanım'ı 1917 yılında Moskova'da gerçekleştirilen Bütün Rusya Müslümanları Birinci Kongresi'ne davet ederler. Dünya Müslüman Türk kadınları arasında bu kongrenin yönetim kurulu üyeliğine de seçilir.

Şefika Hanım, 1917 yılının nisan ayında kadınların tüm haklara sahip olmalarını savunmak, demokratik düşüncelerin yaygınlaşmasını ve siyasî ve sosyal hayatta aktif rol oynamaları için bilgilerin yaygınlaşmasını sağlamak amacıyla Akmesic Merkezî Müslüman Kadınları Komitesi'nin toplantısını gerçekleştirir ve bu toplantıda yapılan seçimle delege olarak seçilir. Büyük bir sorumluluğun altına girdiğini hisseden Şefika Hanım, "kadınların onurunu küçük düşüren birtakım geleneklerin ortadan kaldırılması" (Örneğin, 16 yaşını dolduramayan kızların evlenmeleri veya zorla evlendirilmeleri); hastanelerin, okul öncesi eğitim kurumlarının, kızlar için okulların açılması gibi konular üzerine yoğunlaşır.

Şefika Hanım'ın o dönemlerde müstakbel eşi olan Nesip Yusufbeyli'ye 9 Mayıs 1904 tarihinde yazdığı mektubunda da kadınlar konusundaki görüşlerinin tartışıldığı görülmektedir:

"Siz benim kadınlar hakkındaki görüşlerimi öğrenmek istiyorsunuz? Hay hay. ...

Niçin kadınlar erkeklerin sahip olduğu haklara sahip değiller? ... Kadınların erkeklerle eşit haklara sahip oldukları zamanları görmeyi hayal etmek bile zordur. Bu, her açıdan kadınları daha zayıf varlıklar olarak yaratan doğanın suçudur. Elbette ki bu durumu erkeklerin kadınlara göre daha akıllı ve daha gelişmiştir anlamını vermiyor. Bazı kadınlar zekâ açısından binlerce erkeğe göre çok daha üstündür.

Halkımız ıllıktan çok fazla ileri gidememiştir. Erkeklerle göre daha zayıf olan kadınlarımız da daha kötü durumdadırlar. Acınacak durumda olan kadınlarımız, hayvanlara verilen hakları dahi kullanamıyorlar: Yüzü açık olarak bile dolaşamıyorlar (Aliyeva Çınar, 2018, s. 138).

Akmescit Merkezî Müslüman Kadınları Komitesi, Ağustos 1917'de Akmescit'te üç gün süren Kadınlar Kongresi'nde "Kırım Merkezî Müslüman Kadınları Komitesi" adıyla faaliyet göstereceği kararı alınmıştır. Şefika Hanım'a göre,

"17 Kasım 1917 tarihinde Kırım'da yapılan kurultay seçimlerinde Şefika Hanım'ın da yer aldığı beş kadın milletvekili seçilir. Gözleve Milletvekili görevini yürüten Şefika Hanım aynı zamanda hem "Tercüman"ın yazı işleri hem de "İsmail Gasprinski Darülmuallimat"ın (Kız Öğretim Okulu) müdüreliliğini de üstlenerek babası İsmail Gaspıralı'nın hayattayken gerçekleştirmeyi en çok isteyip de Rus hükümetlerinin yasaklarına takıldığı için gerçekleştiremediği bir dileği yerine getirmişti" (Aliyeva Çınar, 2018).

Şefika Hanım, darülmuallimatta öğrenim göreceğ öğrencilerin seçiminde bizzat kendisi çalışma yürütmüştü. Zeki, yetenekli ve istekli kız öğrencileri belirlemek için, Kırım'ın tüm yerleşim merkezlerini dolaşmış ve ailelerini ikna etmeye çalışarak teşvik ve telkinde bulunmuştu.

Ancak Bolşeviklerin Kırım Halk Cumhuriyeti'nin varlığına ve bütünlüğüne saldırıları başlamış ve Kırım Halk Cumhuriyeti onların ellerine geçmiştir. 24 Ocak 1918'den itibaren saldırıya Yalta şehrinden başlamışlar ve bu saldırılar kısa bir süre içinde tüm Kırım'a yayılmıştı. 27 Ocak'ta ise demokratik Kırım Halk Cumhuriyeti'ni kanlara boğarak bütün Kırım topraklarını ele geçirmişlerdir (Kırmal, 1967, aktaran Hablemitoğlu ve Hablemitoğlu, 1998). "Saldırlara direniş gösteren binlerce Türk şehit düşmüş; esir düşenler işkenceyle öldürülmüştür... Kırım Türkleri, Bolşeviklerin işgaliyle sahip oldukları her şeyi kaybetmeye başlarlar. Bunların en başında da Bolşevikler'in el koyduğu, Türk Dünyası'nı aydınlatan "Tercüman" gazetesi olur." (Aliyeva Çınar, 2018, s. 81, 82).

1917 Ekim devriminden sonra, Kırım'a hâkim olan Bolşevikler ve kurulan Sovyetler Birliği yönetimince, 10 Nisan 1883'ten itibaren sadece Kırım veya Rusya'da yaşayan Türk topluluklarını değil tüm Türk Dünyası'nı aydınlatan "Tercüman" gazetesinin, 23 Şubat 1918 tarihinde kapatılma kararı alınmıştır (Saklı, 2016). Şefika Hanım, bu kapatma kararını *"Öldürülmektense, ölmeyi tercih ettik."* şeklinde yorumlamıştı.

Şefika Hanım, Kırım'dan ayrılmak zorunda kalır. Onun Kırım'dan bu ayrılışı onun büyük acılar yaşayacağına başlangıcıydı. Kendisi ile çocuklarını gelecekte sürgün hayatı beklemekteydi. "Bir taraftan millî mücadelede omuz omuza hareket ettiği dava arkadaşlarının birçoğunun şehit edilmesi, bir tarafta ülkenin özgürlüğü için hayatını, aile saadetini ortaya koyarak verdiği mücadelede hayal kırıklığı yaşaması ve çocuğu gibi gördükleri "Tercüman" matbaasının kapatılması, yerinden, yurdundan edilmesi, vatansız kalması, birbirlerini çok seven ve her daim birbirine moral ve destek veren kardeşlerinden ayrılması gibi birçok neden onun Kırım'dan ayrılırken yaşadığı hazin duyguların tablosunu gözler önüne sermektedir" (Aliyeva Çınar, 2018, s. 83).

Şefika Hanım vatanından geleceğini görmeden ayrılıyordu. Bir daha dönemeyeceğini bilmeden ayrılıyordu... Kader gelecekte ona zor bir hayat hazırlıyordu: sefalet, çaresizlik, özlem, gözyaşı, gurbet, vatansızlık...

Sonuç olarak; Şefika Hanım, Türk Dünyası'nda kültürel ve siyasal anlamda Türklük bilincinin önderliğini yapan, reformcu, siyaset adamı, düşünür, eğitimci, aydın bir kişi olan Gaspıralı İsmail Bey'in kızıdır. O, babasının 19. yüzyıl sonu ile 20 yüzyıl başında çıkardığı Türk Dünyası'nda şöhret

kazanmış “Tercüman” gazetesinin yayın hayatında babasında sonra önemli rol oynayan, gerek Kırımlı kadınlar gerekse Türk dünyası kadınları arasında en tanınmış simalardan biridir.

Şefika Gaspıralı, 20. yüzyılın başlarında gerek “Tercüman” gazetesinde gerekse yayın yöneticiliğini üstlendiği “Âlem-i Nisvân” dergisinde kaleme aldığı yazılarla Rusya’da yaşayan Müslüman Türk kadınlarının haklarının geliştirilmesi ve toplumun genel eğitim düzeyinin yükseltilmesi için büyük çabalar sarf etmiş, Tür kadınlarının Batılı ülkelerdeki kadınlarının seviyesine ulaşmaları için yol göstericisi olmuştur. Kadınların örgütlenmeleri konusunda başarılarla imza atan Şefika Hanım, siyasî hayata atılan ilk Müslüman kadınlarından biri olmuştur.

Kırım’ın millî mücadelesinde aktif rol oynayan, Müslüman Türk kadınlarının modernleşmesinde öncülük yapan Şefika Gaspıralı, Türk dünyasında tanınmış model bir kadın olarak Türk tarih sayfalarında daima yerini alacaktır.

KAYNAKÇA

- Akpınar, Y. (2014). Gaspıralı: Roman ve hikâyeleri. Seçilmiş eserler. Y. Akpınar, B. Orak, N. Muradov (Haz.), *İsmail Gaspıralı'nın hayatı*. (4. baskı, s. 17-69). Ötüken Neşriyat.
- Âlem-i Nisvân (1905). Müslimelere mahsus edebî ve tedrisi (haftalık mecmuadır). Numune olarak “Tercümana” koşmadır/Besplatnoe priloeniye k “Perevodçiku”. Sahib-i imtiyaz İsmail G., Idare Müdiresi Şefika G., Bahçesaray.
- Aliyeva Çınar, M. (2018). *Nesip Yusufbeyli'den Şefika Gaspıralı'ya mektuplar*. Ötüken Neşriyat.
- Cemiloğlu, M. (2020). İsmail Bey Gaspıralı'nın düşünce dünyası. A. Sınar Uğurlu (Haz.), *İsmail Gaspıralı ve eğitim anlayışı* (s. 79-86). Türk Ocakları Derneği Bursa Şubesi Yayınları.
- Çınar, İ. (2014). Türk eğitim politikasında batı etkisi, *Eğitışim*, Yıl 12, Sayı 45, Ocak 2014. <http://www.egitism.gen.tr>
- Çınar, İ. (2018). *Neden ve nasıl mankurtlaştırılıyor* (2. Baskı). IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Hablemitoğlu, Ş. ve Hablemitoğlu, N. (1998). *Şefika Gaspıralı ve Rusya'da Türk kadın hareketi (1893-1920)*. Ajans-Türk Matbaacılık Sanayi A.Ş.
- Saklı, A. R. (2016). Gaspıralı İsmail Bey ve Kırım. *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 53, Ocak-Şubat 2016. <https://www.akademikbakis.org>

ÇİZGİ FİLMLER VE TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİ

Doç. Dr. Gönül ONUR SEZER

Temel Eğitim Bölümü, Bursa Uludağ Üniversitesi,

Abdullah BİLGE

Yüksek Lisans Öğrencisi, Kadın ve Aile Çalışmaları Anabilim Dalı, Bursa Uludağ Üniversitesi

Özet

İnsan, biyolojik bir varlık olarak dişi veya eril bir bedende dünyaya gelmektedir. Bedenin cinsiyeti doğuştan gelmektedir ve bedenin zayıf/ince, kalın/güçlü olma özellikleri de biyolojik temele göre oluşmaktadır. Cinsiyet, bir bireyin erkek ya da kadın olarak göstermiş olduğu fizyolojik, genetik ve biyolojik farklıları tanımlamak için kullanılmaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri ise belirli bir toplumsal cinsiyete sahip kişilerden toplumun beklediği davranışlar ve toplumsal cinsiyete göre kişiye yüklenen görev, hak ve sorumluluklar olarak özetlenebilir. Dökmen'e (2010) göre toplumsal cinsiyet rolleri, kadınlara ve erkeklere verilen farklı rollerdir ve bu terim cinsiyet kalıplarını ya da toplumun belirlediği cinsiyet farklılıklarını yansıtmak üzere kullanılır. Daha özelden bu terim, geleneksel olarak kadınla ve erkekle ilişkili olduğu kabul edilen rolleri ifade eder. Toplumsal cinsiyetin kuramsal olarak kullanılması kadın erkek ikiliği çerçevesinde yer almaktadır. Ataerkil toplumlarda, toplumsal cinsiyet özellikleri olarak kadınlardan duygusal, sezgisel, hassas, çekingen, şefkatli, itaatkâr, bağımlı, iyi huylu, destekleyici, düzenli, çekici, fedakâr, kibar, anlayışlı, pasif ve sabırlı olup özel alanda olmaları beklenirken; erkeklerden akıllı, cesur, kavgacı, dayanıklı, mücadeleci, güçlü, bağımsız, girişken, otoriter, sert, sorumluluk sahibi, başarılı, hırslı olmaları ve kamusal alanda yer almaları beklenmektedir. Biyolojik cinsiyetlerinin ötesinde kadınlardan ve erkeklerden farklı rolleri üstlenmelerini beklemek kadınların ve erkeklerin farklı ilgilerinin olmasına, farklı uzmanlık alanları geliştirmelerine ve gündelik hayatlarında farklı etkinlikler geçirmelerine neden olmaktadır. Medya sosyalleşme araçlarından birisi olup toplumun kültürel ve sosyal yapısının belirlenmesinde ve toplumsal yargıların olumlu ya da olumsuz yönde değişmesinde önemli rol oynamaktadır. Medya aracılığıyla oluşturulan popüler kültürün bu etkisi, aile içi ilişkilerde, cinsiyet rollerinde ve otorite figürlerinde önemli değişikliklere yol açmaktadır. Çocukların televizyonda en çok izledikleri içeriği çizgi filmler oluşturur. Çizgi filmlerde yer alan karakterler izleyici için birer model olmakta ve simgesel tasarımlar, bilimsel süreçler, akıl yürütme ve problem çözme ya da dünyayı tanıma yoluyla alternatif eğitim yaşantıları gösterilmektedir. Bu araştırma, cinsiyetlere dair kalıp yargıların aile ilişkilerinde ve aile içi iş bölümünde yer almasından hareketle, çizgi filmlerin toplumsal cinsiyet eşitliği açısından incelenmesi içeren bir durum çalışmasıdır. Çizgi filmlerden rastgele örnekleme yöntemi ile seçilen bölümler incelenmiş ve yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal cinsiyet rolleri, medya, çizgi filmler.

Giriş

İnternet ve sosyal medyanın yükselişi bilgiyi tüketim alışkanlığını değiştirdiği gibi içerik oluşturma ve yayma sürecini de daha ulaşılabilir bir hale getirmiştir. İnternet ve sosyal medyanın yanında diğer kitle iletişim araçlarına ulaşımın da kolaylaşması ile beraber artan içerik sayısı ile birlikte yeni bir süper güç oluşmaya başlamış bu noktada medya önemli bir ideoloji oluşturup yayma merkezi olarak ön plana çıkmıştır (Nakov ve Da San Martino, 2021).

Özellikle film endüstrisi ve televizyon başta olmakla beraber kitle iletişim araçları, toplumun yapısında kabul görmüş erkek ve kadın temsillerini tekrar yapılandıran-oluşturan ve bu temsilleri güçlendiren önemli araçlardır (Erol ve Toplu, 2022). Son yıllardaki teknolojik gelişmelerle beraber kültürel pratiklerin önemli bir parçası haline gelen TV dizileri ve bu dizilerde betimlenen toplumsal cinsiyet kalıpları süreçte cinsiyete dayalı belli kalıp yargıların da öğrenilmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Özbaş Anbarlı, 2019). Çocukların neredeyse bütün ihtiyaçlarında yardıma gereksinim duyduğu, çevresinde güvenilir ve samimiyet temelli ilişkiler aradığı, taklit yoluyla öğrenmeleri yoğun bir şekilde gerçekleştirdiği, kendileri için rol modeller aradığı bu okul öncesi dönem çeşitli çalışmalara konu olmuştur. Çalışmaların çoğu çocukların vakitlerinin büyük bir kısmını TV karşısında geçirdikleri sonucuna ulaşmaktadır. Bu sebeple çocukların en fazla izledikleri yayınlar olan çizgi filmler, çocukların davranış değişiklikleri üzerinde büyük bir rol oynamaktadır (Oruç ve diğerleri, 2011). Genellikle çocukları hedef alan programlarda 'eğlendirirken eğitir' ilkesi geçerlidir. Küçüklerin hayatlarının bir periyodunda bu çizgi filmler hakim unsurdadır. Çizgi filmler bu dönemde çocuklar için yaşadıkları somut dünyanın yanında hayal dünyasına da kapı açan bir aracı rolündedir. Bu sebeple çizgi film evreniyle çocuğu, başka bir deyişle hayatını şekillendirmek olasıdır (Türkmen, 2012). Türk toplum yapısında gerçekleşen değişimlere rağmen kadın TV'lerde yüzeysel, edilgen bir biçimde işlenmekte ve toplumsal anlamda ikinci plana itilmektedir. TV programlarının bu mevcut anlayışın en güçlü ideoloji aktarıcılarında birisi olduğu varsayılmaktadır (Özkantar, 2019). Hemen her evde bulunan televizyonlar üzerinden çocukların ulaşım sağlayabildikleri çizgi filmler özellikle çocukların televizyon başında geçirdikleri zamanın hemen hepsini harcadıkları içerikler olarak öne çıkmaktadır. Bu amaçla bu çalışmada son yıllarda yapılan araştırmalar da örnek olarak kullanılarak rastgele incelenen çizgi filmlerin ve bu konuda yapılmış çalışmaların sonuçları derlenip toplumsal cinsiyet bağlamında bir inceleme gerçekleştirilmiştir.

Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet birbiriyle ilişkili olmakla beraber farklı anlamlara gelen iki kavramdır. Bedenin cinsiyeti, doğuştan gelmiş ve genetik kodlarca belirlenen temel bir yapıdır. Fiziksel görünüşün ince mi ya da kalın mı olduğu; doğurgan mı yahut doğurtan mı olarak dünyaya gelineceği ve bunun gibi farklar cinsiyet dediğimiz biyolojik yapıya göre temellenmektedir (Bingöl, 2014). Cinsiyet kavramının yalnızca biyolojik özellikleri ifade etmediği unutulmamalıdır. Bireyin biyolojik cinsiyetine içinde yaşamış olduğu toplum tarafından yüklenmiş bazı rol ve sorumluluklar bulunmaktadır. Bu noktada biyolojik olan cinsiyet kavramının yanında toplumsal cinsiyet kavramı da literatürde yer almaktadır. Toplumsal cinsiyet, kişinin belli bir cinsiyetten olduğu verisine ve bu veri ışığında da toplumsal yaşantıda kişilere atfedilen konuma ve beklentilere işaret etmektedir (Vatandaş, 2007). Bireylerin toplumsal yaşantıda varoluş biçimleri hayatlarını şekillendirir. İçinde dünyaya geline toplumdaki henüz en başından giyilecek elbisenin renginden oynanacak oyunlara, yenilecek yemeklerden konuşurken seçilecek kelimelere kadar hemen her şey kişiler için toplumca belirlenip cinsiyete göre kategorize edilmiş durumdadır. Toplumda erkeklerden beklenen daha aktif ve girişken olması iken süreç kadınlar için tersine işlemekte ve daha pasif, hane içinde bir yaşantı sürmesi beklenmektedir (Gümüšoğlu, 2008; Saraç, 2013). Bu kalıp yargılar farklı coğrafyaların kültürlerinde de benzeşmektedir. Dünyanın birçok farklı noktasında kadınlara atfedilen daha ziyade çocukları, eşleri ve ev işleriyle ilgilenmeleri iken erkeklerin ailelerinin geçimini sağlamaları, evde tamirat gibi kaba kuvvet gerektiren işlerle ilgilenmeleri, ailelerini korumaları vb. beklenmektedir. Bu beklentiler de aslında toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının

temelini oluşturmaktadır. Ana rahminde oluşmaya başlayan bu yargılar ilk öğrenmelerin gerçekleştiği aile hayatı içinde yoğunlukta okulda ve işte de desteklenip öğrenildikten sonra değişime kapalı yargılar haline gelmektedir (Saraç, 2013). Hemen her toplumda kendi kültürel kodları bağlamında rastlanabilecek toplumsal cinsiyet yargılarına rastlanma sıklığı toplumdan topluma da farklılık göstermektedir (Bingöl, 2014). Oakley (2016) yapmış olduğu bir çalışmada sosyal medya platformlarını incelediği bireylerin toplumsal cinsiyet rollerinin toplumun yapısından etkilendiğini ortaya koymaktadır.

YÖNTEM

Bu araştırmanın amacı, cinsiyet rollerini, kadın ve erkek rolü üzerinden araştırmak olduğundan, örneklem olarak en çok izlenen çizgi filmlerin seçilmesine karar verilmiştir. Her bir çizgi film bölümü, kadın ile erkek rolündeki bireylerin hangi eylemleri gerçekleştirdiği ve cinsiyet tektipleştirmelerine uyan ya da uymayan davranışları nasıl sergiledikleri üzerinden yorumlanmıştır.

BULGULAR

Pırl: Çizgi dizi hala güncel olarak yayın hayatında bulunan Pırl adlı bir ilkokul öğrencisinin ailesi ve arkadaşları ile yaşadığı gündelik olayları konu edinmektedir.

Arkadaşları; Ada, Cesur, Nazlı, Efe, Deha

Kardeşi; Uzay

Kardeşinin arkadaşı; Mert

Koçtürk ve Duman (2021) yapmış oldukları çalışmada incelenen çizgi dizide çocukların isimlerinin çağrıştırdığı anlamları incelemiş, erkek karakterlerin daha çok güç, zeka, bilim-teknoloji vb. çağrıştıran (Cesur, Efe, Deha, Mert, Uzay) isimlere sahip olduğunu vurgulamıştır. Kadın karakterlere bakıldığından ise yine toplumsal cinsiyet yargılarına rastlamak mümkündür. “Pırl” anlam olarak temizliği çağrıştıran “Nazlı” yine toplumun kadına yüklemiş olduğu naz yapan, cilveli anlamlarında kullanılmaktadır. Koçtürk ve Duman (2021) yine aynı çalışmada inceledikleri bölümlerde mutfakta yemek hazırlanırken annenin aktif olduğunu, anne yemek hazırlarken babanın gazetesini okuduğunu ya da çocukları yemeğe çağırdığını, herhangi bir şekilde yardımcı olmadığını tespit etmiştir. Babanın yemek konusunda yaptığı tek yardım sütü biten çocukların bardağına süt eklemek olarak betimlenmiştir.

Kral Şakir: Güncel olarak yayın hayatına devam eden çizgi dizide Şakir, kardeşi Canan, aile dostları Necati, annesi ve babasının (Remzi ve Kadriye) başından geçen bazen absürt bazen olağan olaylar ekrana yansımaktadır. Deniz (2019) yaptığı çalışmada erkek karakterlerin kamusal alanda kadın karakterlere göre daha çok yer aldığını tespit etmiştir. Toplumsal cinsiyet yargılarına göre de kadın genelde hane içerisinde konumlandırılırken erkek kamusal alanda daha aktif yer almaktadır (Gümüšoğlu, 2008; Saraç, 2013).

Buz Devri: Binlerce yıl önce yaşanmış olan bir göç sırasında yolları kesişen Many, Diago, Sid ve bebek karakterinin macerasını konu edinen animasyon film 2002 yılında sinemalarda gösterime girmiştir (Bulut ve Zor, 2020). Sevilen film bir seri haline getirilmiştir. İncelenen çalışmalarda göze çarpan ilk detay filmde ana karakterlerin hepsinin cinsiyetinin erkek olmasıdır. Bununla beraber bu

erkek karakterlerden özellikle Many ve Diago toplumun beklentisi olan sert ve güçlü erkek modeline uygun tasvir edilmiştir. İki karakterin kadına atfedilen çocuk bakma, şefkat gibi davranışları sergiledikleri sahnelerde bile bunun sebebinin şefkatten ziyade acıma duygusuna dayanıyor olması dikkat çekmiştir (Bulut ve Zor, 2020). Daha sonraki devam filmlerinde daha fazla kadın karaktere yer verilmiştir. Many evlenmiş, eşi ve kızı hikayeye dahil edilmiştir. Tembel hayvan Sid'in büyükannesi ve dişi bir kaplan karakter de yine hikayenin akışında ana karakter olarak rol almıştır.

Shrek (Şrek): Masalsı bir anlatıma sahip olan bu animasyon film 2001 yılında vizyona girmiştir. Tüm dünyada sevilerek izlenen filmde yeşil ve "çirkin" bir dev olan Şrek ile yolu kesişen, düşük çenesi ile dikkat çeken Eşek karakterinin bir prensesi kuleden kurtarma yolundaki macerası işlenmiştir. Fiona, bir ejderha tarafından korunun kalede tutsak, kendisini kurtarmaya gelecek yakışıklı ve beyaz atlı prensini beklemektedir (Bulut ve Zor, 2020). Çok sevilen film seri olarak devam etmiştir. Bu animasyon film toplumsal cinsiyet kalıp yargılarını yıkması yönüyle güzel örneklerden biridir. Üstünde bir lanet bulunan Fiona sabahları güzel bir prensesken geceleri Şrek gibi "çirkin" dev formuna geçmektedir. Yakışıklı prensi onu kurtardıktan ve gerçek aşkın öpücüğünü verdikten sonra laneti kalkacak ve hep güzel prenses formunda kalacaktır fakat işler umduğu gibi gitmez. Kurtarmaya gelen kişi yakışıklı ve beyaz atlı prens yerine çirkin bir dev ve eşeğidir. Bölüm içerisinde yakınlaşan ikili öpüştükten sonra Fiona'nın üstündeki lanet kalkmıştır fakat dev bedeninde kalmıştır. Burada da asıl sevginin dış görünüşün çok ötesinde olduğu ve güzelliğin kalıplarla sınırlandırılmayacağı mesajı çıkarılabilir.

Maşa ve Koca Ayı: Maşa adında küçük bir kızın Koca Ayı ve diğer hayvanlarla başından geçen olayların anlatıldığı çizgi dizi güncel olarak dünyada birçok ülkede yayın hayatına devam etmektedir (Laskar, 2021). Dizide baskın karakter Maşa'dır. Bazen Koca Ayı, Siyah-kaslı bir dağ ayısı olan Leydi Ayı'nın başka bir talibiyle rekabet ettiğinde, Maşa onu kurtarmaya gelir. Bu, Ayı'nın hem Maşa'ya hem de Ayı Hanım'a daha itaatkar olduğunu gösterir. Bununla beraber Sudoku, bilim ve teknoloji ile ilgilenen, ansiklopediler ve diğer kitaplar okumak ve satranç oynamakla ilgilenen, entelektüel karakter Ayı'dır. Ayı klasik gitar ve piyanoda uzmanlaşmıştır. Lady Ayı ise ormandan meyve toplamaya, moda ve moda dergilerini okumaya büyük ilgi duyduğu gösterilmiştir. Karakter özelliklerinde zaman zaman cinsiyete dayalı tasvirlerin bulunması dikkat çekmektedir (Laskar, 2021). Genel olarak incelendiği zaman toplumsal cinsiyet kalıplarına başkaldıran çizgi dizide erkek olduğu bilinen Ayı karakteri ev temizlemekte, çocuk bakmakta ve temizlik yapmaktadır.

Rafadan Tayfa: Hâlihazırda yayın hayatına devam eden çizgi dizi bir mahallede yaşayan, eski komşuluk kültürü devam eden çocukların ve mahalle sakinlerinin başından geçen olayları konu edinmektedir. Kamil, Sevim, Mert, Akın, Hale, Hayri vb. birçok karakter bulunmaktadır (Şen ve Deniz, 2019). Çok sevilen çizgi dizi daha sonra beyaz perdeye de aktarılmış, televizyondaki başarısını sinemada da kanıtlamıştır. Deniz ve Şen (2019) yapmış olduğu çalışmada incelediği bölümlerde erkek karakterlerin çok farklı mesleklerde (yönetmen, avukat, müzisyen vb.) görüldüğünü fakat herhangi bir kadın karakterin hiçbir meslekte görünmediğini tespit etmiştir. Bununla beraber oynanan oyunlarda (futbol, cirit vb.) erkek karakterler aktifken kadın karakterler bu oyunlara dahil edilmemiştir. Yine incelenen bir bölümde karakterler arasındaki bir diyalogda yapılan işlerde cinsiyete dayalı kutuplaşma göze çarpmıştır. Eski ve tamir edilmesi gereken

giyisiler hakkında konuşulurken erkek karakterlerden biri kadınlara “-Anlaşılan sizin işiniz başınızdan aşkın. Biz sizi tutmayalım, oyun da yarım kaldı zaten.” diyerek dikmiş dikmenin, ütüyapmanın bir kadın işi olduğunu vurgulamıştır. Daha vahim olan durum ise kadın karakterin verdiği cevapta göze çarpmaktadır. “-Sen yeter ki yardım edecek ol abi! Elbet sana da uygun bir iş bulunur.” diyerek onlar da aslında bu işlerin erkek işi olmadığını, yardım edecek olurlarsa onlara uygun iş bulunabileceğini vurgulamaktadır.

Jetgiller: Teknolojinin çok ilerlemiş olduğu bir dönemde geçen çizgi dizinin ilk bölümü 1962 yılında yayınlanmış ve dizide bir ailenin başından geçenler işlenmiştir. Aile bireyleri; George Jetgil, Jane Jetgil, Elroy Jetgil, Judy Jetgil. Çizgi dizide ilk detay giriş jeneriğinde göze çarpmaktadır. Karakter tanıtımı sırasında çocuklar okula, baba ise işe giderken anne babadan cüzdanı kapıldığı gibi alışveriş merkezine gitmektedir. Teknoloji ne kadar ilerlemiş olursa olsun kadının uğraşının yine modadan ve alışverişten ibaret olduğu gösterilmektedir. Teknolojinin çok ilerlemiş olduğu bu devirde ev işleri yapmayan insanlar bunun için robot kullanmaktadır. Göze çarpan bir başka detay ise bu robota bir cinsiyet verilmesidir (Rosey). Kadın olarak karakterize edilen bu robota neden bir cinsiyet verildiği, verilen cinsiyetin ev işleriyle ilgilendiği için mi kadın olduğu ise akıllarda soru işareti oluşturmaktadır.

Temel Reis: Baş sıkıştığında ıspanak yiyerek güçlenen ve önüne gelen tüm zorlukların üstesinden gelen bir denizci olan Temel, sevdiği kadın olan Safinaz ve baş düşmanı Kabasakal etrafında gelişen olayların konu edildiği bir çizgi dizidir. Rastgele incelenen bölümlerden biri olan 2.sezon 6.bölümde Safinaz Karakteri mutfakta pasta yaparken musluk patlamış ve aklına ilk gelen çözümü uygulayarak akan suyu içmeye başlamıştır. Bu sırada Temele seslenince gelen Temel odada bulduğu tıpa benzeri bir aleti musluğa tıkayarak olayı çok kısa bir sürede çözmüştür. Kadın karakterin mutfakta yemek yaparken patlayan musluğun tamirini becerememesi, bunu erkek karakterin yapması ev içindeki işlerde cinsiyete dayalı sınıflandırmaya vurgu yapmaktadır. Rastgele incelenen bir başka bölüm olan 1.sezon 2. bölümde rüyasında Temel ile evlendiğini gören Safinaz'ın çocuk sahibi olması ile yaşadığı zorluklar betimlenmektedir. Yalnızca çocuklar doğana kadar hastanede görünen Temel karakteri baba olarak daha sonrası çocuk bakımıyla alakalı hiçbir sahnede görünmemiş, çocukların doğumundan başlayıp anaokulu çağına kadar tüm ihtiyaçlarından anneleri olan Safinaz sorumlu olmuştur. Bu sebeple yorulan ve sinirlenen Safinaz rüyadan uyanınca Temel'i görmek dahi istememiştir. Bölüm içerisinde her ne kadar rüyada bile olsa çocuk bakımında anne ve babaya düşen görevler konusunda cinsiyetçi atıflar göze çarpmakta, baba karakteri hiçbir şekilde çocukların ihtiyaçlarının karşılanması için sorumlu tutulmamaktadır.

Niloya: Yayın hayatına devam eden dizide kent yaşamından uzak fakat modern şehir yaşantısından kopuk olmayan bir yaşantı süren Niloya, annesi-babası, aile büyükleri (büyük anne-büyük baba), abisi ve arkadaşları ile yaşadıkları olaylar konu edilmektedir (Yağan Güder ve diğerleri, 2017). Yağan Güder ve ark. (2017) yapmış oldukları çalışmada inceledikleri bölümlerde ev içinde ve dışında paylaşılan işlerde cinsiyete dayalı bir ayrımın olduğuna dikkat çekmektedir. Genelde ev içinde gerçekleştirilen işlerde kadınlar, dışarıda ise erkekler aktif rol almaktadır. Eve misafir geleceği bir (Misafir Mete, 6.bölüm) bölümde hem Niloya hem abisi evde olmasına rağmen hazırlıklara yardımcı olması için yalnızca Niloya çağırılmıştır. Yine bir başka bölümde babaanesi Niloya'ya süt sağmayı öğrettikten sonra (Süt, 4.bölüm) sağdığı süte bal da koyan Niloya bu sütü

abisine götürmüştür. İkisi de çocuk olmasına ve ikisi de evde olmasına rağmen iş yapan kadın karakter erkek karaktere hizmet eder şekilde betimlenmiştir.

Harry Potter: Çocuk edebiyatının en çok okunan serilerinden biri olan Harry Potter, J.K. Rowling tarafından kaleme alınmıştır. Kitaplarda henüz bebekken anne ve babasını kaybeden bir büyücü olan Harry Potter'ın Hogwarts adında bir büyücülük ve cadılık okuluna kabul edilmesiyle beraber arkadaşları Ron ve Hermione, Dumbledore ve daha birçok karakterle beraber ailesinin ölümüne yol açan ve baş düşmanı Voldemort'a karşı giriştiği çetin mücadeleler anlatılmaktadır. Seride üç kadın karakter özellikle eril dil içerisinde erkeklere atfedilen zeka ve başarı ile ön plana çıkmaktadır. Bu karakterler Hermione Granger, Profesör Minerve McGonagall ve Bellatrix Lestrange'dir. Üç farklı konumda olmalarına rağmen zeka ve başarı ile öne çıkan bu kadın karakterler istedikleri kadar başarılı olsunar günün sonunda Hermione'nin önünde övgüleri toplayan bir Harry, McGonagall'in hiçbir zaman statü olarak üstüne çıkamayacağı bir Dumbledore ve Bellatrix'in derin bir bağlılık ve sadakat ile hizmetinde çalıştığı Voldemort vardır. Bu üç karakter de ne kadar eril dilin aksine kadın olarak zekaları ile öne çıksa da zekaları genelde erkek karakterlerin gölgesinde kalmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Gelişim açısından oldukça etkiye açık bir dönemde olan çocukların COVID-19 ile birlikte de artan teknoloji kullanımına bağlı izlediklerindeki cinsiyete dayalı temsiliyetlere dikkat çekmek amacıyla gerçekleştirilen çalışmada son yıllarda bu konuda yapılmış çalışmalara yer verilmesinin yanı sıra yüksek izlenme oranlarıyla da göze çarpan çizgi diziler seçilip incelenmiştir. İncelenen çizgi dizilerde ve animasyon filmlerde kadın hane içerisinde, ev işleri ile meşgul olarak betimlenirken erkek karakterlerin çoğunun çalışıyor olması, evde yapılan işlerde genelde aktif rol almamaları ve baskın konumda betimlenmeleri göze çarpmaktadır. Çocuklar açısından yapabilecekleri işler bakımından bir ayrım söz konusu değildir. Temizlik yapan erkek karakter görmek ya da futbol oynayan kadın karakterleri izlemek çocuklarda da keskin ve ayrıştırıcı yargıların yıkılması yönünde yardımcı olabilir.

Çizgi filmlerdeki yetişkinlerin (özellikle anne ve babalar) günlük faaliyetleri ve meslekleri bakımından daha geniş bir yelpazede tasvirler yapılabilir. Anne mutfakta yemek hazırlarken baba yalnızca gazetesini okumak yerine masayı kurabilir ya da bazı çizgi filmlerde baba gibi anne de toplumda bir meslek grubunun elemanı olarak betimlenebilir. Bu da çocukların hem ileride evlilik hayatında hem de bugün beraber yaşadıkları ailelerinde yaptıkları işleri ayrım yapmadan ortak bir paydada yürütme anlayışı geliştirebilir.

Kaynaklar

- Anbarlı, Z. Ö. (2019). Dijital televizyon dizilerinde hegemonik erkeklik. *Erciyes İletişim Dergisi*, (1), 81-104.
- Bingöl, O. (2014). Toplumsal cinsiyet olgusu ve Türkiye'de kadınlık. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2014(3), 108-114.
- Butler, J., & Trouble, G. (1990). Feminism and the Subversion of Identity. *Gender trouble*, 3(1).
- Butler, J. (1998). *Sex and gender in Simone de Beauvoir's Second Sex*. na.
- Başar, F., & Demirci, N. (2015). Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve şiddet. *Kadın Sağlığı Hemşireliği Dergisi*, 2(1), 41-52.

- Duman, A. E., & Koçtürk, N. (2021). Yerli yapım bir çizgi filmin toplumsal cinsiyet rollerini açısından incelenmesi: Pırl. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(Toplum & Siyaset), 83-92.
- Erol, E. & TOPLU, M. (2022). Gotham'da Bir Sisifos: Joker Filmi Özelinde Hegemonik Erkekliliğin İnşası. *International Journal of Economics Administrative and Social Sciences*, 5(1), 57-73.
- Güler, D. (1989). Çocuk, televizyon ve çizgi film. *Kurgu*, 5(1), 144-158.
- Zor, İ., & Bulut, S. (2020). Toplumsal cinsiyet kavramına animasyon filmleriyle bakmak: Buz devri, Shrek ve Winx Club: Kayıp Krallığın Sırrı örnekleri. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 58-69.
- Gümüšoğlu, F. (2008). Ders kitaplarında toplumsal cinsiyet. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 2(4), 39-50.
- Laskar, K. A. (2021). Gender-sensitive Portrayal in Cartoon Shows for Preschoolers: A Critical Analysis of Masha and the Bear. *Asia Pacific Media Educator*, 31(2), 212-228.
- Şen, B., & Deniz, Ü. (2019). Okul Öncesi Dönem Çocuklarının İzlediği Rafadan Tayfa Çizgi Filminin Toplumsal Cinsiyet Açısından İncelenmesi. *Social Sciences*, 14(5), 2547-2563.
- Nakov, P., & Da San Martino, G. (2021, August). Fake News, Disinformation, Propaganda, Media Bias, and Flattening the Curve of the COVID-19 Infodemic. In *Proceedings of the 27th ACM SIGKDD Conference on Knowledge Discovery & Data Mining* (pp. 4054-4055).
- Türkmen, N. (2012). Çizgi Filmlerin Kültür Aktarımındaki Rolü Ve Pepee. *Sosyal Bilimler Dergisi/Journal of Social Sciences*, 36(2).
- Oakley, A. (2016). Disturbing hegemonic discourse: Nonbinary gender and sexual orientation labeling on Tumblr. *Social Media+ Society*, 2(3), 2056305116664217.
- Oruç, C., Tecim, E., & Özyürek, H. (2011). Okul öncesi dönem çocuğunun kişilik gelişiminde rol modellik ve çizgi filmler. *Ekev Akademi Dergisi*, 15(48), 281-297.
- Özkantar, M. Ö. (2019). Türk televizyonlarında yayınlanan gelin kayıncıvalide programları: Hegemonik erkeklik bağlamında bir inceleme. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 4(7), 16-35.
- Saraç, S. (2013). Toplumsal cinsiyet. *Toplumsal Cinsiyet ve Yansımaları, Editörler Lerzan Gültekin, Gül Güneş, Ceylan Ertung, Asli Şimşek, Atılım Üniversitesi Yayınları, Ankara*, 27-32.
- Yağan Güder, S., Ay, A., Saray, F., & Kılıç, İ. (2017). Okul öncesi dönem çocuklarının izledikleri çizgi filmlerin toplumsal cinsiyet kalıp yargıları açısından incelenmesi: Niloya örneği. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 95-110.
- Vatandaş, C. (2007). Toplumsal Cinsiyet Ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (35), 29-56.

AZERBAJCAN HALK BİLİMİNDE KADIN

Doç. Dr. Sakine GAYBALIYEVA

AMEA Folklor İnstitutu
Türk Halkları Folkloru Bölümü

Özet

Her bir ulusu, dili, tarihi, kültürü, sosyo-sosyal ilişkileri, manevi ve ahlaki değerleriyle bir bütün olarak araştıran folklor, halkın eski, zengin ve çeşitli yaratıcılığına dayanmaktadır. Toplumun manevi ve ahlaki değerler sisteminde önemli bir yere sahip olan kadınlar, sözlü edebiyatın zenginleştirilmesinde önemli bir rol oynamaktalar. Yüzyıllarca oluşan sözlü edebiyat Azerbaycan'da genel olarak kadınların geleneksel hafızalarında yaşıyor. Çocuğuna mutlu bir gelecek dileyen bir kadın, hayatının her döneminde ona alkışlar dilemektedir. Ana kitabımız "Kitab-i Dede Korkut" da dahil olmak üzere eski halk bilimi örneklerinde kadınlara hitap, samimi çizgilerle, dolgun, narin, zarif, göz alıcı teşbihlerle sunulmaktadır. Azerbaycanda bu gün de yaygın olan aşıklık geleneğini sürdüren sanatçılar arasında kadın aşıklar da vardır. Kadın aşıklar sazları ve sözleri ile yaşadıkları toplumda halkın yaşantısına, geleneklerine ve gerçekliğine tanıklık eder ve ayna tuturlar. Toplumun manevi ve ahlaki değerler sisteminde önemli bir yere sahip olan kadınlar, sözlü edebiyatın zenginleştirilmesinde önemli bir rol oynamaktalar. Çoğunlukla halk edebiyatı ürünlerinin hem üreticisi, hem taşıyıcısı, hem de güncelleyicisi olan kadınlar halk kültürü içerisinde önemli bir yer tuturlar.

Anahtar kelimeler: kadın, Azerbaycan, folklor, aşık, halk edebiyatı, atasözleri, güzellmeler, tekerlemeler vb.

GİRİŞ

Her bir ulusu, dili, tarihi, kültürü, sosyo-sosyal ilişkileri, manevi ve ahlaki değerleriyle bir bütün olarak araştıran folklor, halkın eski, zengin ve çeşitli yaratıcılığına dayanmaktadır. Halkın etnik hafızasını, soyunu, milliyetini, manevi özelliklerini kendisinde yansıtan folklor örneklerinin birçoğuş kadınlar tarafından oluşturulur ve muhafaza edilir. Toplumun manevi ve ahlaki değerler sisteminde önemli bir yere sahip olan kadınlar, sözlü edebiyatın zenginleştirilmesinde önemli bir rol oynamaktalar. Yüzyıllarca oluşan sözlü edebiyat Azerbaycan'da genel olarak kadınların geleneksel hafızalarında yaşıyor. Folklorun hemen hemen tüm örneklerinde erkek, "evin direğuş" olarak gücü, kadın ise ocağuş, sıcaklığı, bolluşuş ve bereketi temsil etmektedir. Azerbaycan atasözlerinden birinde, ailenin, evin ve yurdun korunmasında hem erkeğuşin, hem de kadının üstün beceri ve yetenekleri eşit derecede değerlendirilir: Aslanın erkeğuş, dişisi olmaz!

Azerbaycan sözlü edebiyatında kadın yaratıcılığuşın insanın doğuşundan başlayarak günlük hayatın her alanında - evde, işte, ekonomide (mevsimlik ve törensel şarkılar, inançlar, inanışlar vb.)- izini sürmek mümkündür. Folklorumuzda, hamile kadının günlük işlerde ağır yükler taşımasından sakınılması, aynı zamanda kötü ruhlardan korunması, çocuğuşun doğuşu, sağlıklı gelişimi, yürüşmesi, dilini açması, doğru konuşması, görgüşü kurallarını öğrenmesi ailesine, ülkesine, vatanına yakışır bir insan olarak yetişmesi vb. meseleler yer almaktadır. Bütün bu süreçte kadının önemli yaşam evrelerinde yaratıcı etkinliğuşinin ürünü olan çok sayıda ayin ve ritüel, destansı ve şiirsel örnekler (alkışlar, ninniler, nazlamalar, tekerlemeler, bilmeceler, masallar vb.) bulmak mümkündür.

Çocuğuna mutlu bir gelecek dileyen bir kadın, hayatının her döneminde ona alkışlar dilemektedir. Tabii ki, söz sihiridir. Kadın, çocuğunu bu koruyucu büyümlü sözlerle büyütür:

*Haqq səni saxlasın.
Allah səni yarısın.
Səni görüm, günün, bəxtin ağ olsun.
Başın uca olsun.
Yoluna işiq düşsün.
Ağ bəxt, ağ taleh olasan(1, 360) və s.*

Bir kadın-anne böylece çocuğunu sever, okşar, onu her türlü zorluktan korur, “kurbanlıklar” adar, adını yüceltmeye çalışır. Diğer yandan bu okşamalarla anne çocukda özgüveni, kendine ve çevresine sevgiyi, sadakatı, vefa duyğularını, cesareti yüceltir.

Nazlamalar:

*Aranda təkdi,
Dağda çiçəkdi.
Mənim qız balam
Necə göyçəkdi.*

*Sözü məzəli,
Canlar təzəli,
Mənim qız balam
Ölkə gözəli (1,373).*

*Dağın çiçəyi,
Gülün ləçəyi,
Elin göyçəyi,
Bu balama qurban.*

*Çəməndə güllər,
Süsən sünbüllər,
Göyçək gəlinlər
Bu balama qurban(1, 373).*

Çocuğuna manevi destek olmaya çalışan bir kadın-anne, ilk kelimeleri doğru telaffuz etmesi için doğru ifadeleri seçer ve ona bebeklikten itibaren sevgiyle ana dilinin kurallarını öğretir.

Yanıltmalar (tekerlemeler):

*Kəklik, kəpənək, kölgəliyə gəlin, gedək.
Bir cüt dükca, cüt-cüt dükca, üç cüt dükca.
Balqabaq, bal balqabaq.
Məryəm, mərmər Məryəm.
Dəyirmanə girdi köpək, dəyirmançı vurdu kötək.
Kəpək yedi, köpdü köpək, kötək yedi, köpdü köpək (4, 191) və s.*

Tüm halkların etnik düşüncesinde önemli bir yere sahip törenler (özellikle düğün ve yas törenleri), Azerbaycan folklorunda kadınların yaratıcı faaliyetleriyle doğrudan ilişkilidir. Azerbaycan etnik geleneğinde düğün töreninin tüm aşamaları (*kız görme, elçilik (kız isteme), nişan, düğünden önce parçabiçdi, kına, düğün günü, duvakkapma* vb.) ağırlıklı olarak kadınların katılımı ile yürütülmektedir.

Bu amaçla yapılan tüm ayin ve törenler, bunun için hazırlanan şarkılar ve diğer şiir örnekleri (tartışmalar, hahiştalar) hala kadınlar tarafından icra edilmektedir.

Yas töreninin değişik aşamalarında (ölüm günü, üçüncü, yedinci, cüme akşamları - Perşembe akşamları, kırk - bazı bölgelerde elli ikinci gün, ölüm yıldönümü) ağırlıklı olarak kadınların katılımıyla dikkat çekmektedir. Yas töreninin dini niteliğinin yanı sıra (Kur'an'dan çeşitli sureler, ayetler ve mersiyeler, sinezenlerin okunması), kadınların ağıtlar söylemesi önemli unsurlar olarak kabul edilir.

Azerbaycan folklorundaki geleneklerin belirli bir bölümünü ulusal (Nevruz bayramı), dini (Ramazan - Oruç bayramı, Kurban bayramı) ve mevsimlik bayramlar (Çille bayramı, Hızır Nebi, İlahir Çarşanba vb.) oluşturur. Bu törenler ve bayramlar kadınların yaptığı çeşitli yemeklerin yanı sıra, şarkılar, ulusal ve etnografik değerler, çeşitli oyunlar, eğlenceler, ayin ve törenler, söyledikleri şarkılarla daha da renkleniyor.

Türk dünyasının ayrılmaz bir parçası olan Azerbaycan halkının milli-manevi değerlerini, eski geleneklerini, vefa duygularını, sadakatini, saf sevgisini, mücadelecı ruhunu, şövalyeliğini ve cesaretini bünyesinde barındıran kahramanlık ve aşk destanları, folklorun daha eski ve hacimli türlerindedir. Kadınların toplumsal ve halkla ilişkilerdeki öncü rolünü, özverisini, çalışkanlığını, koruyucu misyonunu, mücadelesini ve sadakatini bu örnekler sanatsal tonlarla yüceltmiştir.

Azerbaycan kültür ve edebiyat tarihinde milli ahlaki normların estetiğini geniş ölçüde yansıtan "Kitab-i Dede Korkut" destanlarında bir kadın tüm yüksek değeri, dünya hayatında şu veya bu derecede sahip olduğu konum ve görevleriyle dikkat çeker. Ana kitabımız "Kitab-i Dede Korkut" da dahil olmak üzere eski halk bilimi örneklerinde kadınlara hitap, samimi çizgilerle, dolgun, narin, zarif, göz alıcı teşbihlerle sunulmaktadır:

*Bərü gəlgil başum baxtı, evüm taxtı,
Evdən çıxub yürüyəndə səlvi boylum,
Topuğında sarmaşanda qara saçlum,
Qurulu yaya bənzər çatma qaşlum,
Qoşa badam sığmayan dar ağızlum,
Güz almasına bənzər al yanaqlum (6, 25).*

"Dede Korkut" destanlarında kadın aile içinde bir mevkiye sahiptir. Kadın destanlarda çoğunlukla kahramanlık ruhu ile dikkat çeker. Kadın - ana yurt, ana vatani sembolize eder, anne hakkı Tanrı hakkı ile eşit tutulur. Destanda kadının temel nitelikleri annelik ve kahramanlıktır. Kadın çocuğa toplum içerisinde bulunmanın gereği olan adab görgü kurallarını öyreterek onu hayata hazırlar: *Qız anadan görməyincə ögüt almaz*. Destanda bir kadının sadakati ve saf sevgisi, tek eşlilik ahlaki gibi güçlü bir genetik faktörle de bağlantılıdır. Toplumun hayatında tek eşlilik esastır, çocuğu olmasa dahi bir ikinci evlilik düşünülemez. Bu ise aile ilişkilerinde sevgi bağlarını güçlendirir.

Destanda genc kızlar cesur ve aktif olması, at binmek, ok ve yay kullanmada usta olması ile de dikkat çeker. Onlar evleneceği erkeğin cesaretini ve kuvvetini deneyerek kendi kaderini kendi tayin eder, ona yenilirse evlənir. "Kam Börenin oğlu Bamsı Beyrek boyu"nda Banı Çiçeklə Beyrək böyle karşılaşır. Bamsı Beyrek yüzüyü genc kızın parmağına takıyor. Destanın "Duha Koca oğlu Deli Domrul boyu"nda kahraman Azraile karşı gelir ve bunun cezası olarak canını kayb etmek tehlikesi ile yüz yüze kalır. O önce babasından, sonra da annesinden kendi yerine can vermelerini ister,

onlar ise *Dünya şirin, can aziz* deyib onun isteğini reddederler. Deli Domrul eşinin yanına gider, durumu anlatır, istediği biri ile evlenebileceğini söyler. *Yad kızı helalim* deyib vedalaşmağa getdiyi hasretli yarı *Mənim canım səniñ canıña qurban olsun* deyib onun yerine canını feda etmeğe hazır olduğunu söyler. Bu ise Tanrı katında hoş görülür. Hikayenin sonunda Domrula ve eşine Tanrı tarafından uzun ömür verilir, anne-babanın canları alınır.

Dede Korkut destanının giriş kısmında kadınlar ozanın dilinden dört grupta ele alınır.

*Ozan aydır:
Qarılar dört dürlüdür;
Birisi solduran sopdur,
Birisi dolduran topdur,
Birisi eviñ dayağıdır,
Birisi necə söylərsəñ bayağıdır (6,22).*

Bu dört grup içinde ele alınan kadınlar çeşitli özellikleri ile tanıtılır ve onlardan yalnız “evin dayağı” olan kadın eve gelen misafiri, kocası evde olmasa, ağırlayan, azizleyen, yediren, içiren, Ayişe, Fatma soyundan bir kadın olub geleneksel kurallara dayanarak ideal bir kadın tipi olması tasvir edilir.

Azerbaycan halk edebiyatının yaygın türlerinden biri atasözleridir. Kadın atasözlerinde çoğunlukla beceri ve sorumlulukları ile tanınan bir kişi özelliklerine sahiptir. Kadına yönelik yaranmış atasözlerinde aile ilişkilerinde, evliliköncesi ilişkilerde kadının yeri ve rolü, kadının sahip olduğu olumlu ve olumsuz özellikler ön plana çıkarılmaktadır.

*Arvad tutan yolun axırı yoxuşa qalxar.
Ər sevəni el sevər, ər döyəni el döyə.
Ərim ər olsun, evim kol dibi.
Ərri adam siqal vurur birçəyə, güzgü həcat deyil güyçəyə (3,223).
Ata cörəhdi, ana ürəh.
Arvadin isməti, ərin izzəti.
Kişi evin fəhləsi, xanım evin bənnası.
Gəlinin ayağı
Çobanın dayağı.
Və yaxud
Arvad almamış övlad arzusu eləmə.
Qız otduqca qızıla dönər.
Yaxcı arvad pis kişini ər eylər.
Ortababı şir ürəhli nər eylər,
Yaxcı əri dillərdə əzbər eylər (2, 269).*

*Xatun var, arpa düğər, aş elər,
Xatun var, kişini külbaş edər.
Xatun yıxan evi fələk tikməz (3, 226).*

Bazı atasözlerinde kadınlar anne olarak çocukların kişiliğinde ve eğitiminde önemli birey olması ile onu her yönüyle etkileyen ilk ve tek kişidir. Özellikle annenin kız çocukları için model olduğu vurgulanan atasözleri de dikkat çeker.

*Anasına bax, qızını al,
Qırağına bax, bezini al.
Qızını döyməyən, dizini döyər.
Qızı öz xoşuna qoysan ya zurnaçıya gedər, ya halvaçıya.
Analı qızın özü böyüyər, anasız qızın sözü böyüyər (10, 234).*

Atasözlerinin çok eşliliğin toplum tarafından beğenilmemesi ile bağlı örnekleri de az değil:

*Arvadın biri əla, ikisi bəla!
İkinci arvad yamaxdır.
İki ölünü bir qəbrə qoymaq olar, iki arvadı bir evdə saxlamağ olmaz(2, 263).*

Halkın sanatsal duygularının lirik ifadesi olan bayatılar ağız edebiyatının çok yaygın örneklerindedir. Bayatılar çoğunlukla kadınların yaratıcı faaliyeti ile bağlıdır. Kadınlar kendi acısını ifade etmek için bayatıdan onun lirik olanaklarından faydalanmıştır. Bayatılarda onu yaratan kadınların manevi dünyası, mücadele ruhu, umutları, sevgi, sadakat, hasret, gurbet, ayrılık duyguları ön plana çıkmaktadır. Bu örneklerde geçen beyani-hallerin içeriğini insanın kendi yaşamından bahs eden çağrılar teşkil ediyor. Başka lirik türlerden öncelikle biçim özelliklerine ve az sözle çok anlam ifade etme olanağına göre seçilen bayatılar konu çeşitliliyi, rengareng içerikli olması ile de dikkat çeker. Bayatılar öncelikle vatan sevgisi, doğa güzellikleri, dostluk, kahramanlık, acı, zulüm, adalet, gurbet, ayrılık, sevgi vb. konuları içine ala bilir:

*Əzizim, bulaq başına,
Yazı yazdım daşına.
Gələn-gedən oxusun
Nələr gəlib başıma .*

*Əlində narın alma,
Tutubdu narın alma.
Alırsan canımı al,
Yarım əlimdən alma (9, 24).*

Folklorumuzda kadınlar tarafından ölüm ve yas gelenekleriyle bağlı ölüme verilen duygusal tepkini ifade eden, ölen kişinin iyi taraflarını öne çıkaran, onun ölümünden duyulan üzüntüyü dile getiren ağıtlar bu gün de söylenilmektedir. Azerbaycan halkının büyük azmi, mücadele ruhu ile kazandığı askeri ve diplomatik zaferi ile sonuçlanan II Karabağ savaşında üç minden çox kahramanımız şehit oldu, üç minden çok aile ışısız, analar gözü yaşlı, yüreyi dağlı, könlü yaralı kaldı. Şuşa uğrunda döyüşlerde kahramanlıkla şehit olan yüzlerle şehitimizden biri şehit binbaşı Vüsal Valiyevin anası mağrur ve dik duruşlu Medine ananın gönül sızıltısını ifade eden bayatı-ağıtlar aslında tüm şehit analarının evlat hasretini, intizarını, Vatan için büyüdüğü oğlunun igidliyini, dönmezliyini halkın hafızasında ebedi olarak yaşatır:

*Ağacda xəzəl ağlar,
Dibində gözəl ağlar.
Belə igid oğlu olan ana
Balasın gəzər ağlar.*

*Nar ağacı vuruldu,
Dibində su duruldu.
Hamının balası gəldi,
Mənim boynum buruldu.*

*Dağlarda lalam qaldı,
Dərmədim, lalam qaldı.
Özüm şahid oldum,
Bir ağlar anam qaldı (Özel arşiv).*

Tarih boyunca türk halklarının folklorunda yaygın olan aşıklık geleneği Azerbaycanda bu gün de sürdürülmektedir. Aşık yaratıcılığını sürdüren sanatçılar arasında kadın aşıklar da vardır. 19.yüzyıldan günümüze kadar pek çok kadın aşık, aşıklık geleneği içinde sanatlarını icra etmişlerdir. Kadın aşıklar sazları ve sözleri ile yaşadıkları toplumda halkın yaşantısına, geleneklerine ve gerçekliğine tanıklık edir ve ayna tuturlar. Kadın aşıkların eserlerinde kendi iç dünyalarının yansımalarını görürüz. Onların şiirlerinde genellikle aşk, gurbet, toplum ve inanca dayalı konular, doğa ile bağlı olaylara da rastlanılmaktadır. Özellikle Karabağ ve Şirvan kadın aşıkları arasında Ağabeyim ağa, Aşık Peri, Aşık Nabat, Aşık Besti, Aşık Sanem, Nübar Medetli, Püste Şikar kızı, Aşık Pernaz, Zeyneb Zerbeli kızı, Badam, Gülümsoltan vb. aşıkların yaratıcılığında Vatan sevgisi, siyasi durumdan şikayet, haksızlığa dözümsüzlük, tabiat olaylarının tasviri, adalet, azadlık duyguları (Ağabeyim ağa) konuları hakimdir.

Takriben 1780-1781.li yıllarda Penahabadda (indiki Şuşada) doğmuş Ağabeyim ağa (Karabağ hanı İbrahimhalil hanın kızı) 1801yılında İran hükmdarı Fetheli şahla evlendirilir. Bu olay onun yaratıcılığında vatan, toprak hasreti ile hatırlanır:

*Mən aşıqəm Qarabağ,
Şəki, Şirvan, Qarabağ.
Tehran cənnətə dönsə,
Yaddan çıxmaz Qarabağ (5, 114.)*

Azerbaycan tarihinin kanlı sayfalarını yansıtan bu dört misralık bayatı aslında yalnız Karabağı değil, tüm Azerbaycanı birliye çağırان kadın feryatıdır.

*Saçları gülləsənə,
Kül vurub gülləsənə.
Sən igidlər nəslisən
Dəyməz heç güllə sənə (Gülümsoltan) (4, 158).*

*Dağda biyan varmola?
Soyub yeyən varmola?
Bu əcəlsiz qırğına
Hayıf deyən varmola?
Şəhərin dam öyləri,
Əsil tərnam öyləri,
Zəlzələ viran qoydu
Dağıldı şam öyləri (Aşiq Pərnaz) (4, 159).*

Azerbaycan aşık edebiyatında tabiat güzelliklerini anlatan ve kadınlar için söylenen ayrıca bir şiir türü de güzellemelerdir. Güzellemeler genellikle erkek aşıklar tarafından söylenir ve onların kadına münasebetini ifade eder. Bu şiirlerde aşıkların dünyayı değiştiren ve ilham veren kadınlara samimi duyguları dikkat çeker:

Mələk qanadında enibdi göydən,
Bu gözəl dünyanın, ərzin gözəli.
Kim qurtula bilsə heyrətdən-heydən,
Göstərib nişana versin gözəli.

Sorağını aşiq götürüb gəlib,
Dastandan-dastana ötürüb gəlib.
Sazın sinəsinə gətirib gəlib,
Oxşaya-oxşaya hər sim gözəli (7, 115).

Toplumun manevi və ahlaki dəyərlər sisteminde önemli bir yere sahip olan kadınlar, sözlü edebiyatın zenginleştirilmesinde önemli bir rol oynamaktalar. Çoğunlukla halk edebiyatı ürünlerinin hem üreticisi, hem taşıyıcısı, hem de güncelleyicisi olan kadınlar halk kültürü içerisinde önemli bir yer tuturlar.

Kaynak

1. Azərbaycan folkloru antologiyası. V. Qarabağ folkloru. Bakı- "Nurlan"-2009, 414 s.
2. Azərbaycan folkloru antologiyası. X. İrəvan çuxuru folkloru. Bakı, "Səda" nəşriyyatı, 2004.
3. Azərbaycan folkloru antologiyası. XIV. Dərbənd folkloru. Bakı, "Səda" nəşriyyatı, 2006.
4. Cəfərzadə Əzizə. Folklor araşdırmaları. Elm və təhsil, Bakı-2020. 294 s.
5. Nəbiyeva Almara. Qarabağ aşiq mühiti. Bakı- 2019, 327 s.
6. Kitabı-Dədə Qorqud. Əsil və sadələşdirilmiş mətnlər. Öndər nəşriyyatı. Bakı- 2004.
7. Qasımlı Məhərrəm, Mahmud Allahmanlı. Aşiq şeirinin poetik biçimləri və çeşidləri. Elm və Təhsil, Bakı- 2018. 222 s.
8. Özel arşiv.
9. Tahirzadə Günay E. Azərbaycan folklorunda gender problemi. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2015.
10. Azərbaycan folklor antologiyası. Təbriz folklor örnəkləri. Bakı, "Elm", 2014

ERKEN ÇOCUKLUK DÖNEMİ ÇOCUĞUNA SAHİP OLAN ÇALIŞAN KADINLARIN YAŞADIĞI SORUNLARIN İNCELENMESİ

Dr. Saliha EREN, Dr. Öğr. Üyesi Merve ŞAHİN
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Özet

Bir kız çocuğunun doğumuyla başlayan ve yaş aldıkça ilerleyen hikayesi Türk toplumunun bir parçası olan ailesinin ve çevresinin etkisiyle şekillenmektedir. Kadının çalışma hayatına girme süreci sanayileşme sonrası gerçekleşse de gerçek anlamda kadın, toplumun var olmasından itibaren çalışmaktadır. Modern dönemde bireyin ihtiyaçlarını karşılaması, daha iyi koşullarda yaşamını sürdürmesi, toplumsal hayatta statü ve saygınlık kazandırmada aracı olan çalışma hayatında kadınların yeri gün ve gün artmaktadır. Ancak kadınların çalışma hayatında daha fazla yer almasının, kadınlara sağladığı olumlu getirilerin yanında kadına sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan bazı sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu araştırmada 0-6 yaş çocuğa sahip olan ve çalışma hayatında yer alan kadınların çalışma hayatında karşılaştıkları sorunlar araştırılmıştır. Araştırma Çanakkale ve Bursa İl merkezleri ile sınırlandırılmış olup, bu bağlamda Çanakkale ve Bursa'da yaşayan 0-6 yaş grubunda çocuğa sahip olan 33 çalışan kadına ulaşılmıştır. Araştırma nitel araştırma paradigmasında gerçekleştirilmiştir. Araştırmacılar tarafından hazırlanan görüşme sorularının geçerliliği, tutarlılığı ve anlamlılığı üç uzman görüşüyle sağlanmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen verilere göre, çalışan annelerin daha çok çalışma hayatının olumlu etkilerinden bahsettikleri, çocuklarının bakımı konusunda bazı sorunlar yaşasalar da, anne olmak ve çalışan bir kadın olmak arasındaki dengeyi kurmaya sağlamaya çalıştıkları görüşmüştür. Bunun yanı sıra, çocuklarıyla genel olarak yeterli kadar ilgilendiklerini düşündüklerini belirtmişlerdir. Çalışan annelerin yaşadığı zorlukların çalışma saatleri, izin hakları ve çocuk bakım desteği temalarında yoğunlaştığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Erken çocukluk dönemi, çalışan anne, çalışan kadın.

GİRİŞ

Geçmişten bugüne toplum içerisinde değişmeyen gerçeklerden biri de kadının toplum içerisindeki yeridir. Kadın için genellikle ilk akla gelen “annelik” ve “ev kadınlığı”dır. Anne; doğasındaki sevgi güdüsüyle hareket ederken, çocuğunu koruyan, ona bakım veren, büyüten ve olgunlaştıran bir birey olarak karşımıza çıkmaktadır (Akhan ve Batmaz, 2011). Farklı disiplinlere göre annelik karmaşık bir kavram olmakla birlikte, sosyal etkileşim ve ilişkiler içerisinde dinamik bir yapıya sahiptir. Anneliğin yaşattığı mutluluğun yanı sıra artan sorumluluk, iş yükü, ekonomik zorluklar gibi sebeplerden dolayı stres ve kaygı ile birlikte olumsuz kavramlarla da ilişkilendirilmektedir (Arandell, 2000). Her kadın kendi hayat yaşantısı içerisinde farklı duygularla birlikte anneliği yaşayabilmektedir. Bu duygular bazen kişide mutluluk yaşatırken, bazen kızgınlık veya üzüntü gibi olumsuz duygulara sebep olabilmektedir (Arslan ve diğerleri, 2006). Genel olarak bakıldığında annelik; fedakârlık, sevgi, şefkat ve ilgiyle birlikte anıldığından; modernleşme döneminde de annenin ilk görevinin çocuğun bakımı olduğu düşünülmektedir (Dedeoğlu, 2010).

Annelikle birlikte kadının ev içindeki rollerine ek olarak ev dışında da rolleri bulunmaktadır. Toplumsal değişimler ve dönemin ihtiyaçlarından etkilenen bu rollerle birlikte kadının ev dışında da çalışma yaşamına katılması gün geçtikçe artmaktadır. Çünkü tarih boyunca kadınların iş gücüne her zaman ihtiyaç duyulduğu bilinmektedir. Tarım ağırlıklı iş gücü yoğunluğu sonrasında, bilgi ve sanayi toplumuna geçiş ve ülkelerin gelişmişlik seviyelerinin artmasıyla birlikte kadınların iş yaşamındaki varlığının da artmasına sebep olmuştur (Yılmaz ve diğerleri, 2008). Günümüzde pek çok kadının çalışma hayatına katıldığı görülmektedir. Bu katılımın eğitimin seviyesinin yükselmesine bağlı olarak artış gösterdiği belirtilmektedir (Beyenal, 2019). Kadınların iş hayatında yer almasında görülen artış ile birlikte, sahip oldukları rollerin bireysel ve aile yaşantılarına etkileri araştırmacıların son yıllarda ilgi gösterdiği bir çalışma alanı haline dönüşmüştür.

“Çalışan kadın” kavramı geçmişe nazaran toplum tarafından kabul görmüş gibi görünse de “çalışan anne” kavramı sorun olarak görülmeye devam etmektedir (Beyenal, 2019). Aslında araştırmalar incelendiğinde; kadınların “çalışan anne” olma isteklerinin olduğu görülmektedir. Kadınların çalışma hayatına yönelik tercihlerine bakıldığında; tam zamanlı annelikten ziyade çalışma yaşamı ve anneliği birlikte devam ettirebilmeye yönelik bir dönüşümün olduğu görülmektedir (Kılıç, 2020). Bu noktada özellikle geniş aileye sahip olan çalışan anneler destek alabilecekleri aile üyelerinin olmasından dolayı kendilerini daha güçlü hissetmekle birlikte motivasyonlarının da daha yüksek olduğu da bilinmektedir (Kelly ve diğerleri, 2020).

Fakat iş hayatıyla birlikte aile yaşamının bir düzen içerisinde yürütebilmenin de zor olduğu düşünülmektedir. Evlilik uyumunun yanı sıra iş-aile çatışması ve ebeveyn tükenmişliği de kişilerde depresyona sebep olabilmektedir. Bu açıdan incelendiğinde küçük çocuğu olan annelerin, daha fazla iş-aile çatışması yaşadığı görülmektedir (Parlak, 2021). Çalışan annelerin aile içinde yaşadığı çatışmayla birlikte çalışan bir anne olarak yaşadıkları suçluluk duygusu da psikolojik sağlıklarını etkilemekte ve pişmanlık duygularının artmasına sebep olabilmektedir (Eryaşar, 2017). Yaşanılan bu çatışmalara ek olarak çalışan kadınların daha hareketli bir yaşam sürdürdükleri de düşünülmektedir. Kadının hem işyerinde çalışması hem de iş dönüşü ev işleri yapması onun üzerinde daha fazla yük hissetmesine sebep olmaktadır (Wattis ve James, 2013). Bir başka deyişle çalışan anneler gün içerisinde iki kat çalışmaktadırlar. Bu duruma iş hayatındaki yoğun çalışma saatleri de eklendiğinde kadınların “çalışmayan anne” olarak yaşamlarına devam ettikleri görülmektedir (Maulida ve Chee, 2017). Çalışan kadınları ise ev-iş yaşamı dengesini kurmakta zorlandığı bilinmektedir. Annelik sorumlulukları ve çalışma yaşamı arasında denge kurmaya çalışan ve zorlanan kadınlar çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadır (Akyol, 2018). Çalışan kadınlar bir yandan toplumun yüklediği geleneksel rollerini sürdürmeye çalışırken bir yanda da toplantılarını, çalışma saatlerini, iş gezilerini vb. durumları ev ve çocuklarına uygun olarak düzenlemek zorunda kalmaktadırlar (Beyenal, 2019). Bu yüzden bazı çalışan anneler kendilerini “süper anne” olmak zorunda hissederken, bazıları geliştirdiği stratejilerle özel hayat ile iş hayatını ayırmakta bazıları ise bu iki hayatı birleştirmeye çalışmaktadır. Yani kimileri sorunları belirleyip çözmeye, kimileri ise çözüm yerine var olanla idare etmeye çalışmaktadır (Dalkılıç, 2015).

Çalışan kadınların ev ve iş yaşamı arasındaki dengeye kurmakta zorlandıkları ve anne olmanın getirdiği sorumluluklarla birlikte çalışan anne olarak yaşamlarına devam ederken karşılaştıkları problemler olduğu çeşitli araştırmalarda da görülmektedir. Bu bağlamda annelerin çalışma hayatında daha fazla yer almasının, onlara sağladığı olumlu getirilerin yanında sosyal,

kültürel, fiziksel, psikolojik ve ekonomik açıdan bazı sorunları da beraberinde getirdiği düşünölmektedir. Bu doğrultuda araştırmada; 0-6 yaş grubu çocuğuna sahip olan çalışan kadınların öznel annelik deneyimlerini anlamak ve işyerinde yaşadıkları zorluk ve sorunları, verilen desteklerin yeterli olup olmadığını, ne gibi ihtiyaç ve beklentilerinin olduğunu ortaya çıkarmanın önemli olduğu amaçlanarak aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- Anne olmanın bir kadına yüklediği sorumluluklar nelerdir?
- Çalışan bir anne olmanın hayatlarına olumlu ve olumsuz etkileri nelerdir?
- Çalışan bir anne işte bulunduğu sürede çocuklarının bakımını nasıl sağlamaktadır?
- Çalışan anneler çocuklarının bakımı ve ev sorumlulukları için dışarıdan ne düzeyde ve ne şekilde bir yardım almaktadırlar?
- Çalışan annelerin yardımcı/bakıcı ile yaşadıkları zorluklar nelerdir?
- Çalışan anneler çocukları ile ne kadar ve ne şekilde ilgilenmektedirler?
- Çalışan bir anne olarak annelik ve çalışan bir kadın olma arasındaki dengeyi kurmayı nasıl gerçekleştirmektedirler?
- Çalışan bir kadının yaşadığı sorunlar ve bu sorunlarına çözüm önerileri nelerdir?

Elde edilen veriler ışığında erken çocukluk dönemi çocuğuna sahip olan çalışan kadınların yaşadığı sorunların ortaya çıkarılmasının ve sorunların çözümü için öneriler geliştirmenin alana katkı sağlayacağı düşünölmektedir.

YÖNTEM

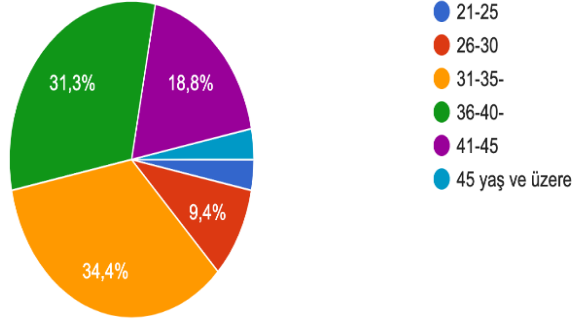
Araştırmanın bu bölümünde araştırmanın deseni, çalışma grubu, veri toplama aracı, verilerin toplanması ve analizine yer verilmektedir.

Araştırmada Nitel araştırma deseni (stratejisi) olarak fenomenolojik (olgubilim) yaklaşımı belirlenmiştir. Bu açıdan araştırmada çalışan kadınların öznel annelik deneyimlerini anlamak ve işyerinde yaşadıkları zorluk ve sorunları, verilen desteklerin yeterli olup olmadığını, ne gibi ihtiyaç ve beklentilerinin olduğunu ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Bu kapsamda çalışma hayatı içerisinde yer alan 33 çalışan anne ile görüşölmüştür. Elde edilen veriler üzerinden kodlar belirlendikten sonra, belirlenen kodlar doğrultusunda temalar ve alt temalar oluşturularak verilerin betimsel analizi gerçekleştirilmiştir.

Çalışma Grubu

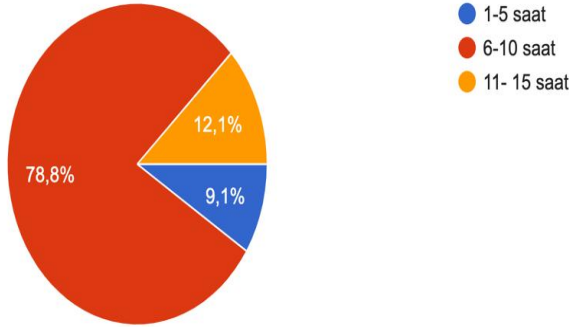
Araştırmanın örnekleme seçiminde araştırma problemi ve sorularına en uygun yöntem olan, nitel araştırmalarda sıklıkla kullanılan amaçlı örnekleme türlerinden kartopu örnekleme yöntemiyle veri toplanmıştır. Araştırmada 0-6 yaş arası çocuklu 33 çalışan anne ile bireysel, derinlemesine, yüz yüze ve uzaktan bağlantı aracılığıyla görüşme yapılmıştır. Çalışma grubuna dahil olan çalışan annelerin bazı demografik bilgilerine ilişkin yüzde ve frekans dağılımları aşağıdaki şekillerde verilmiştir.

Şekil 1. Katılımcıların Yaş Dağılımı

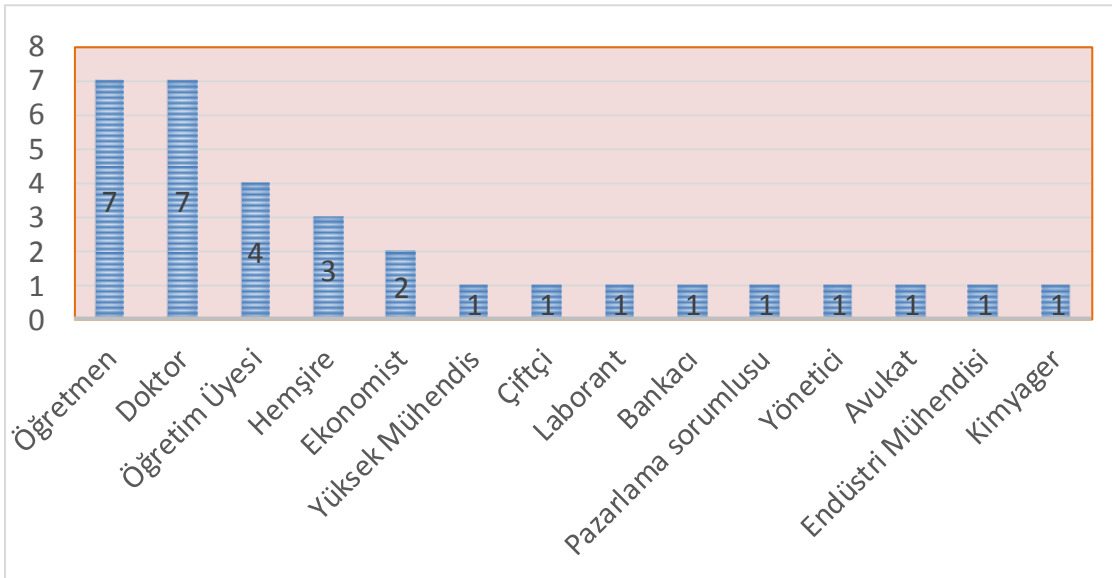
Şekil 1'de görüldüğü gibi katılımcıların büyük bir çoğunluğu yani %34,4'ü 31-35 yaş grubu arasındadır.

Şekil 2. Katılımcıların Çalışma Saatlerinin Dağılımı

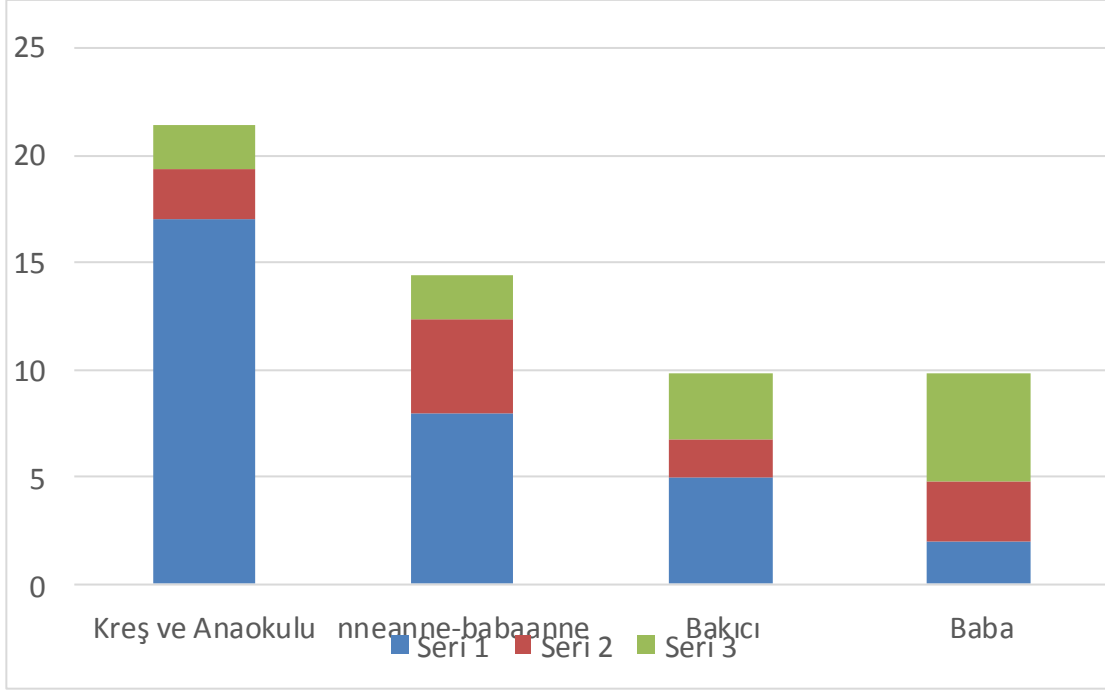
Katılımcıların %78,8'i Şekil 2'de belirtildiği gibi 6-10 saat arasında çalışmaktadır.

Şekil 3. Katılımcıların Meslek Dağılımları

şekil 3'e bakıldığında katılımcıların çoğunluğunun öğretmen ve doktor mesleklerine sahip olduğu görölmektedir.

şekil 4. Katılımcıların Çocuklarının Bakımı İle İlgilenenlerin Dağılımı

şekil 4'teki verilere göre katılımcılarının çocuklarının bakımı ile ilgilenenlerin çoğunlukla kreş ve anaokulu olduğu, bunun ardından anneanne ve babaanne, bakıcı ve babanın izlediği göröşmektedir.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme formu veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Araştırmacılar soruları alan yazındaki bilgiler doğrultusunda erken çocukluk döneminde çocuğu olan çalışan anneler için geliştirmiştir. Görüşme formunda katılımcıların annelik sorumluluklarına ve çalışan anne olmaya dair düşünceleri anlamaya çalışılmış, çalışan anne olmanın olumlu ve olumsuz etkilerini ortaya çıkarma amacıyla sorular oluşturulmuştur. Bunlara ek olarak yaşadıkları sorunları çözmeye yönelik önerilerini de ifade etmeleri istenmiştir. Araştırmacılar tarafından hazırlanan görüşme sorularının geçerliliği, tutarlılığı ve anlamlılığı üç uzman görüşüyle sağlanmıştır. Görüşme soruları uzmanların önerileri doğrultusunda düzenlendikten sonra, 3 çalışan anne ile görüşme sağlanarak görüşme soruları son halini almıştır. Görüşmeler araştırmacılar tarafından yapılmış olup, katılımcıların doğrudan alıntıları da yapılarak araştırmanın inandırıcılık seviyesi yükseltilmeye çalışılmıştır.

Verilerin Toplanması

Veriler yarı yapılandırılmış görüşme soruları ile toplanmıştır. Görüşmeler, katılımcıların müsait oldukları zaman diliminde, yaklaşık otuzar dakikalık yüz yüze görüşme ile gerçekleştirilmiştir. Görüşme sorularının geliştirilmesi, literatür taramasına dayanmaktadır. Tüm görüşmeler sırasında araştırmacılar, katılımcıların konuşmalarının her bir ayrıntısını yazıya dökmüşlerdir.

Verilerin Analizi

Araştırmadan elde edilen veriler betimsel analiz tekniği ile çözümlenmiştir. Elde edilen veriler, belirlenen temalar üzerinden özetlenerek yorumlanmıştır. Katılımcıların sorulara yanıtları Office programına aktarıldıktan sonra birkaç kez okunarak kodlamalar oluşturulmuştur. Belirlenen kodlar doğrultusunda araştırma bulgularının genel hatlarını oluşturacak temalar ortaya çıkarılarak betimsel analizleri yapılmıştır.

BULGULAR

Araştırmaya katılan çalışan annelerin isimleri gizlilik esasına bağlı kalınarak kodlama şeklinde çalışmaya aktarılmıştır. Bu doğrultuda katılımcıların ifade edilmesi açısından kodlama “K” harfi ile belirtilmiş ve her katılımcının kodunun yanına “K1, K2, K3, K4” şeklinde numaralandırma yapılmıştır. Bu bölümde araştırmanın görüşme formunda yer alan sorular alt gruplara ayrılarak analiz edilmiştir.

Katılımcılara görüşme formunda yer alan “Ailede anne olmanın size yüklediği sorumluluklar nelerdir? Lütfen yazınız.” sorusu sorulmuştur. Verdikleri cevaba göre “anne olmanın getirdiği sorumluluklar” ile ilgili düşünceleri Tablo 1’de belirtilmiştir.

Tablo 1. Anne Olmanın Kadına Yüklediği Sorumluluklar

Tema	Alt Tema	Kod	Frekans
Sosyal Sorumluluk	Psikolojik olarak sağlıklı birey yetiştirme	K12	1
Ekonomik Sorumluluk	Çocuğun ihtiyaçlarını karşılama	K13	1
Bakım Sorumluluğu	Çocuk bakımı (Öz bakım becerileri, beslenme)	K3, K5, K10, K12, K13, K17, K19, K23, K25, K27, K28, K29, K30	13
Duygusal Sorumluluk	İlgi gösterme	K9, K19	2
	Sevgi verme	K10, K19	2
Eğitimsel Sorumluluk	İyi davranışlar geliştirmesini sağlama	K8, K24, K31	3
	İyi bir eğitim almasını sağlama	K12, K23	2
	Ödevlerine yardım etme	K19	1
	Bilişsel becerilerini geliştirme	K24	1
Zaman Yönetimi	Planlama ve organizasyon	K2, K5, K6	3
	İşlerin bitmemesi	K9, K11	2
Değişen rollere Uyum	Hem iş hem ev işleri sorumluluğu	K3, K25	2
	Kendinden vazgeçmek	K6, K33	2

Tablo 1 incelendiğinde; katılımcıların verdikleri yanıtlara göre anne olmanın yüklediği sorumlulukla ilgili farklı temaların ortaya çıktığı görülmektedir. Katılımcıların büyük bir çoğunluğunun anne sorumluluğunu “bakım sorumluluğu” yani çocuğun öz bakım ihtiyaçlarıyla ilgilenmek olarak ifade ettikleri dikkat çekmektedir. K18, “*Annelik çocuğun her şeyi olmak demek bazen babası bile...Daha önce dikkat etmediğim her şeyin ayrıntısında boğuluyorum artık...Çalışan anne olunca her şey en az ikiye katlanıyor sanki diğer annelerden iki kat fazla ilgilenip iki kat fazla yorulup iki kat fazla düşünüyorum. Hatta bazen arabada giderken şunu düşünüyem diyorum çünkü bazen aklıma koyduğum bir şeyi düşünenecek vaktim bile yok. Her şey o kadar fazla ki araştırmaktan kimyager oldum şampuanı, saçı, oyuncuğun kimyasalı, aman şekersiz acaba yetebilecek miyim kocaman dağ oldu en büyük sorumluluğum benim düşünmek sanırım.*” diyerek; K9 “*Çok fazla dikkat, Sürekli ilgi, bitmeyen mesai.*” biçiminde; K29 ise “*Aile bir trense anne lokomotifir.*” şeklinde ifadelerde bulunarak aile içinde anne olmayı bakım sorumluluğuyla bağdaştırdıklarını iletmişlerdir. Ekonomik ve sosyal sorumluluk temalarıyla bağlantılı olarak yapılan açıklamalar ise düşüktür.

Katılımcıların çalışan bir anne olarak neler hissettiklerini, düşündüklerini ve yaşadıklarını anlayabilmek için katılımcılara çalışan anne olmanın kendi hayatlarına olumlu ve olumsuz etkilerinin neler olduğu sorulmuş ve katılımcıların açıklamalarından yola çıkarak Tablo 2 ve Tablo 3 oluşturulmuştur.

Tablo 2. Çalışan Anne Olmanın Olumlu Etkileri

Tema	Alt Tema	Kod	Frekans
Sosyal Katkı	Sosyal çevrenin genişlemesi	K1, K5, K14, K23, K28	5
	Saygınlık	K5	1
	Sosyal hayata devam etme	K12, K33	2
	İyi bir rol model olma	K21	1
Duygusal Katkı	Kendine güven duyma	K1, K12, K14, K21, K23	5
	Üretkenlik sayesinde huzurlu olma	K6, K25, K28, K30	4
	Çocuk psikolojisini anlamak	K8, K20, K31	3
	Çocukla kaliteli etkileşim sağlama	K22, K25	2
	Kendi kararlarını alma özgürlüğü	K17	1
	Kendini yönetmede başarı sağlama	K18	1
	Empati becerisini artırma	K10,	1
	Sabırlı olma	K29	1
Eğitimsel Katkı	Çocuğun gelişimine katkı sağlama	K16, 30	2
Ekonomik Katkı	Ekonomik özgürlük	K2, K4, K5, K7, K11, K13, K14, K17, K18, K26,	10
	Çocuğa iyi bir gelecek hazırlama	K9, K24, K32,	3

Çalışan bir anne olmanın olumlu katkıları sorulduğunda katılımcılar; çalışma hayatının kendilerinde sosyal, duygusal, eğitimsel ve ekonomik katkıları olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcıların çoğunluğu ise “duygusal katkı” sağladığını ifade etmişlerdir. Üretkenlik sayesinde huzurlu olma alt temasına örnek olarak K6, “*Hem çalışıyor olmanın hem anne olmanın verdiği huzur.*” diyerek, K30 ise, “*Üretmek ve sosyal bir ortama girmek dünyayı daha iyi takip etmemi ve*

çocuğum için planlamaları kolaylaştırıyor.” şeklinde açıklamada bulunmuştur. “Ekonomik katkı” ise katılımcılar tarafından önem verilen bir diğer tema olmuştur. K14 kodlu katılımcı bu konuyla ilgili olarak, *“Sosyalleşiyorum, kendi paramla hem kendime hem kızıma istediğim şeyi alıyorum, kendimi daha güçlü hissediyorum. Sadece çocuk bakmak gerçekten zor.”* diyerek ifade etmiştir. K2 ise, “Ekonomik özgürlük ve fırsatlara erişim” olarak belirtmiştir.

Tablo 3. Çalışan Anne Olmanın Olumsuz Etkileri

Tema	Kategori	Kod	Frekans
Duygusal etki	Her istediğinizde çocukların yanında olamama	K2, K18	2
	Çocuğun önemli anlarını kaçıрма	K12, K21	2
	Çaresizlik hissi	K6, K18	2
	Yoğun stres yaşama	K6, K13	2
	Çocuğa duyulan özlem	K9, K13	2
	Sabırın tükenmesi	K3	1
	Çocuklara yeterli zaman ayıramamanın yarattığı üzüntü	K1	1
Fiziksel Etki	Kendini yorgun hissetme	K3, K6, K7, K14, K15, K19, K25	7
	Ev işlerinin fazla olması	K1, K4, K6	3
Zaman Yönetimi	Yeteri kadar zaman ayıramama	K5, K11, K16, K20, K23, K32, K33	7
	Kendine zaman ayıramama	K22, K29,	2
	Kaliteli zaman geçirememe	K3, K24	2
	Kısıtlı zamanda çok etkinlik yapma	K3	1
	Çevresel Faktörler	Çalışan anne olmanın eleştirilmesi	K30

Çalışan anne olmanın olumlu etkilerinin yanı sıra Tablo 3’te görüldüğü üzere duygusal, fiziksel, zaman yönetimi ve çevresel faktörler üzerinde olumsuz etki yarattığı görülmektedir. Elde edilen verilere göre katılımcıların çoğunluğu, çalışan anne olmanın zaman yönetimi üzerine olumsuz etki yarattığını düşünmektedir. Bu durumu K5, *“Günün 8 saatinin mesaide geçmesi sebebiyle, çocuklarla ilgilenmek ve ev işlerini yapmada çok az zamana sahip olmak. Dolayısıyla kısa sürede çok iş yapmaya çalışmak ve dolayısıyla çok daha fazla yorulmak.”* diyerek ifade ederken yeteri kadar zaman ayıramadığını belirtmiştir. K20 ise aynı durumu *“Zamanın yetmediğini hissetmek”* olarak açıklamıştır. Zaman yönetiminin yanı sıra çalışan bir anne olmanın duygusal anlamda da olumsuz etkilerini olabildiğini belirten katılımcılardan K18, *“Doğum iznim biter bitmez göreve başladım 3.5 aylık çocuğu birine birikip gitmek insanın kendi annesi bile olsa çok yıpratıcı. Henüz lohusasınız ama travmalar kesiler önünüzden film şeridi gibi geçiyor bilhassa çocuk hastalarda kalbinizden vuruluyorsunuz. Her gün başka bir şiddet, travma ile çocuk hastalarınız oluyor. Anksiyetik bir bünyeyse benim çocuğum nasıl diyorsunuz. Çocuğum ek gıdaya gecene kadar eve dönerken sütüm akmasan diye onu düşünmemeye çalıştım aman sut formama akmasında çocuğum emsin dedim iznim uzun olsaydı yine aynini düşünür muydum bilmiyorum ama ek gıdaya geçişi beklerdim eminim. Görev yaptığım yerde mecburim bitsin diye erken*

başlamak zorundaydım.” şeklinde açıklamaktadır. K12 ise, “Çocuğunuzun maalesef en önemli anlarına tanıklık edemeyebilirsiniz ve bununla birlikte gelen suçluluk duygusuyla yaşamak zorunda kalabilirsiniz. Çocuğunuzla yapmanız gereken ya da yanınızda olmadığınız zamanlar için çocuğunuzda derin yaralar açılıyor diye düşünürken kendi içinizde koca koca delikler açılıyorsunuzdur.” biçiminde ifade etmiştir. Çevresel faktörler temasıyla ve çalışan anne olmanın eleştirilmesi kategorisiyle olumsuz etkiyi bağdaştıran katılımcı sayısı ise en azdır.

Çalışan Annelerin Yardım Aldığı Durumlar

Annelerin çalışıyor olmasından dolayı hangi durumlarda yardım almaya ihtiyaç duydukları katılımcılara sorulmuş ve verilerin analizine ait bulgulara göre Tablo 4’te oluşturulmuştur.

Tablo 4. Çalışan Annelerin Yardım Aldığı Durumlar

Tema	Kategori	Kod	Frekans
Yardım aldım	Çocuk Bakımı	K2, K3, K4, K5, K8, K10, K11, K12, K14, K16, K17, K18, K21, K22, K23, K25, K26, K27, K29, K30, K31, K33	22
	Temizlik	K2, K7, K9, K13, K22, K30	6
	Yemek Yapımı	K5, K25, K30	3

Katılımcılara işe başladıktan sonra çocuk bakımı ve ev sorumlulukları gibi konularda yardım alıp almadıkları sorulduğunda katılımcıların büyük bir çoğunluğun “çocuk bakımı” konusunu tercih ettiği görülmüştür. Alınan bu yardımı K5, “Aldım. 4 yıl çocuk bakımı ve yemek yapımı için hizmet aldım.” diyerek, K15 ise “Bakıcı/ yardımcı.4 sene kadar. Daha sonra ekonomik nedenlerle bırakmak zorunda kaldık.” şeklinde açıklamıştır.

Katılımcıların çocuk bakımı konusunda destek aldıklarında bu desteğin nasıl sağlandığını kendilerine sorulduğunda yapılan açıklamalara göre veriler analiz edilmiş ve Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5. Çalışan Annenin Çocuk Bakımını Sağlama Şekli

Tema	Kategori	Kod	Frekans
Gündüzlü	Bakıcı	K1, K2, K9, K12, K14, K15, K16, K17, K21, K24, K26, K27, K28,	13
	Anneanne- Babaanne	K3, K8, K13, K22, K30	5

Tablo 5’te görüldüğü üzere çalışan annelerin çoğunluğu çocuk bakımında bakıcıyla devam ederken, hepsi bakıcıları gündüzlü olarak tercih etmektedir. K14 bu durumu “Gündüzlü bakıcı, bakıcım daha önceden de benimle çalışıyordu. Tanıyorum ve güveniyorum. Yabancı biriyle aynı evde kalmak istemiyorum. Yatılı bakıcılar da genelde kaçak çalışıyorlar.” şeklinde, K21 ise “Gündüzlü olarak çalışıyor. Kısıtlı olarak geçirilen vaktin özel olması gerektiğini düşünüyorum.” olarak açıklamaktadır.

Çocuk bakımı konusunda destek alan çalışan annelerin yaşadığı zorluklar görüşme formu aracılığıyla sorulduğunda zorluk yalayan ve yaşamayan katılımcılar olduğu tespit edilmiş ve Tablo 6 oluşturulmuştur.

Tablo 6. Çalışan Annenin Bakıcı/Yardımcı İle Yaşadığı Zorluklar

Tema	Kategori	Kod	Frekans
Zorluk Yaşıyorum	Güven duyamama	K3, K4, K9, K12, K14, K16, K26, K31	8
	Disiplin anlayışında ayrılıklar yaşama	K1, K2, K27, K30, K31, K32	6
	Uyum sağlamada yaşanan zorluklar	K17, K18,	2
	Bakıcı/yardımcı memnun edememe	K11,	1
	Çalışma saatleri ile ilgili sorunlar	K21	1
Zorluk yaşamıyorum	Sorun yaşamıyorum	K5, K7, K13, K19, K20, K22	6

Tablo 6 incelendiğinde katılımcıların büyük çoğunluğunun bakıcı/yardımcı ile çeşitli kategorilerde sorunlar yaşadıkları görülmektedir. K4 bu durumu *“Ben maddiyat bir yana güvenemiyorum insanlara. İnsanın gözü arkada kalır diye düşünüyorum.”* şeklinde ifade ederken, K30 *“Ev düzeni değişiyor. Çocuk için sınırlar zorlaşıyor. İhtiyaçlar artıyor.”* diyerek açıklamıştır. Elde edilen verilere göre zorluk yaşamayan katılımcı sayısı azdır. Bu katılımcılardan K13 *“Kolaylıkları daha çok gibi geliyor.”* şeklinde ifade etmiştir.

Çalışan anne olmanın çocukla geçirilen süreyi ne kadar etkilediğini ve çalışan annenin çocuğuyla ilgilenme şeklini anlayabilmek için katılımcılara soru yöneltilmiş ve verilen yanıtlar temalar üzerinden incelenerek Tablo 7 oluşturulmuştur.

Tablo 7. Çalışan Annenin Çocuğuyla İlgilendiği Süre ve İlgilenme Şekli

Tema	Kategori	Kod	Frekans
Yeteri Kadar İlgileniyorum			
Bilişsel aktiviteler	Birlikte ödev yapma	K4, K10, K19	3
	Zeka oyunları oynama	K1, K26	2
	Yapboz yapma	K6	1
Sosyal aktiviteler	Ailece oyunlar	K2, K3, K5, K8, K9, K10, K16, K25, K30	9
	Doğa gezisine çıkma	K4, K11, K20, K22, K30	5
	Parkta oyun oynama	K4, K12, K23	3
	Günlük rutinelere dahil etme	K13, K21	2
	Arkadaşlarıyla buluşma	K12	1
	Duygusal Aktiviteler	Kitap okuma	K12, K22, K23, K25, K31
	Sarılmalı oyunlar	K1	1
	Sohbet etme	K11	1
Psikomotor Aktiviteler			
	Yemek yapma	K6, K16	2
	Resim yapma	K6, K19	2
	Kesme yapıştırma aktiviteleri	K17, K29	2
	Birlikte temizlik yapma	K5	1
Yeteri Kadar İlgilenemiyorum	Evle ilgili işlerden vakit bulamama	K27, K33	2
	İş yeri ile ilgili sorunlar	K27	1
	Yorgun olma	K7	1

Katılımcıların çoğunluğu çocuklarıyla ilgilenebildiklerini ifade ederken bilişsel, sosyal, duygusal ve psikomotor alana yönelik aktiviteler tercih ettikleri bulunmuştur. Büyük çoğunluğunun ise özellikle sosyal içerikli aktiviteleri tercih ettikleri görülmüştür. K21, *“Yeteri kadar ilgilenmeye çalışıyorum. Evde olduğum her anı değerlendiriyorum. Önce onunla vakit geçirip o uyuduktan sonra kendime zaman ayırıyorum. Daha çok onun isteğine göre süreci şekillendiriyoruz. Çünkü bütün gün görmüyor ve nasıl zaman geçirmek isterse o şekilde ilerliyoruz. Oyunlar kuruyoruz, kitap okuyoruz, dans ediyoruz, parka gidiyoruz, yemeğe çıkıyoruz, birlikte kurabiye-kek vb. yapıyoruz, anlık yapmam gereken işlerde bana yardımcı oluyor akşam yemeği hazırlığı gibi, küçük seyahatler, geziler vb.”* diyerek geçirilen zamanı açıklarken, K30 *“İlgileniyorum ama daha fazla vakit geçirmek istiyorum. Akşamları oyun ve okuma saatleri yapıyoruz. Hava güzelse parka veya yürüyüşe çıkıyoruz. Hafta sonları da yürüyüş, oyun ve gezmelerimiz oluyor.”* şeklinde ifade etmiştir. Verilerin analizine göre yeteri kadar ilgilenemediğini düşünen katılımcı sayısı azdır. K7 bu durumu *“Yeterince ilgilenemiyorum çünkü eve yorgun geliyorum. Akşam yorulmuş yemek, bulaşık, ödev derken uyku saati geliyor.”* diyerek, K27 ise *“Çocuk az. İşten sonra evde yemek bulaşık çamaşır ütü yapmak zorundayım vakit yok çocuk için”* şeklinde ifade etmiştir.

Çalışan annenin iş ve ev hayatı arasındaki dengesi kurup kuramadığı ve bu dengeyi kurma şekli görüşme formu aracılığıyla sorulmuş ve temalara göre Tablo 8 oluşturulmuştur.

Tablo 8. Çalışan Annenin İş ve Ev Hayatı Arasındaki Dengeyi Kurma Şekli

Tema	Kategori	Kod	Frekans
Dengeyi kurabiliyorum	Zaman yönetimini doğru yapma	K8, K9, K13, K14, K15, K28, K31, K32	8
	İşi eve yansıtmama	K2, K5, K6, K21	4
	Yakınlarımdan yardım alıyorum	K26, K19, K30	3
	Fedakarlık yapma	K1, K25	2
	Eğitlimle yetkin ebeveyn olmaya çalışma	K18	1
	Az uyuyarak	K31	1
Denge kuramıyorum	Önceliği çocuğa verme	K3, K11, K17	3
	Kişisel zaman yaratamama	K11, K17, K19	3
	Rol karmaşası	K20, K22, K27	3
	Çocuğa yeterince vakit ayıramama	K4, K23	2
	Ev işlerinin yoğunluğu	K7	1
	Evde iş ile meşgul olma	K12	1

Tablo 8’de görüldüğü üzere katılımcıların yarısından çoğu iş ve ev hayatı arasındaki dengeyi kurabildiklerini düşünmektedir. Özellikle zaman yönetiminin doğru yapıldığında bu dengenin sağlanabildiğini düşünen katılımcılardan K13 *“İş çıkış saatlerine uyunca ve evde çocuk uyuduktan sonra işlere bakınca iki rol karışmadan yönetebiliyorsunuz. Dengeyi kurabildiğimi düşünüyorum.”* diyerek, K2 *“Eve iş bırakmıyor ve zihnimi de işe ait olmuşuz ve streslerden uzak tutmaya gayret ediyorum.”* şeklinde, K14 ise *“Düşünüyorum çünkü kendi işimi yaptığım için çalışma saatlerini kendim ayarlıyorum. 1,5 yaşını geçti hala günde 4-5 saat çalışıyorum.”* olarak ifade etmişlerdir.

Dengeyi kurmadığını ifade eden katılımcılardan K3 bu durumu *“İşin doğrusu iyi ve sıkı çalışan bir iş kadınıyken anne olduktan sonra (ki geç anne oldum yeterince iş hayatına önem vermiştim) anneliğimin ön planda olduğuna inanarak önceliğim çocuklarım diyerek çalıştım”* şeklinde açıklarken, K4 *“Bazen dengeyi kuramıyorum açıkçası çocuğumla devamlı zaman geçiremiyorum birbirimizi çok özleyiyoruz.”* diyerek ifade etmiştir.

Katılımcıların çalışan bir anne olarak yaşadıkları sorunları özetleyerek, bu sorunları sihirli bir değnek yardımıyla nasıl çözecekleri ya da neleri değiştirmek isteyecekleri sorulduğunda elde edilen verilere göre Tablo 9 oluşturulmuştur.

Tablo 9. Çalışan Annelerin Yaşadıkları Sorunlara Çözüm Önerileri

Tema	Kategori	Kod	Frekans
Çalışma saati ve şeklinin düzenlenmesi	Çalışma saatinin azaltılması	K1, K3, K13, K16, K20, K28	6
	Evden Çalışma	K3, K11, K21	3
	Eve/çocuğun okuluna yakın bir yerde çalışma	K1, K31	2
	Sadece hafta içi çalışma	K21	1
İzin hakları	Ücretli izin Hakkının artırılması	K10, K5, K10, K17, K18, K30	6
	İzin sorunu	K6, K12, K17, K21	4
	Yarı zamanlı çalışma süresinin uzatılması	K17	1
	Süt izninin artırılması	K18	1
Çocuk Bakım Desteği	Yardımcı desteği	K11, K14, K26, K30, K33	5
	Anne-baba desteği	K2, K5, K11	3
	İşyeri içerisinde kreş olması	K18,	1
	Ek maddi destek	K4, K23, K28	3
İşyerinde kadından beklentilerin değiştirilmesi	Kadınlara pozitif ayrımcılık yapılması	K3	1
	Mobingin engellenmesi	K12	1
Hayali istekler	Kendini klonlama isteği	K9, K22, K29,	3
	Süper güçlere sahip olma isteği	K32	1

Katılımcılar iş hayatı içerisinde çalışan bir anne olarak yaşadıkları zorlukları göz önünde bulundurarak çözüm önerileri geliştirmiştir. Tablo 9 incelendiğinde “çalışma saati ve şeklinin düzenlenmesi, izin hakları ve çocuk bakım desteği” ile ilgili temalara yönelik önerilerin çoğunlukta olduğu görülmektedir. K21 yaşadığı zorlukları ve önerilerini *“Uzun mesai saatleri, yılın büyük bir çoğunluğunda haftanın 6 günü çalışmak, mazeret izni alırken zorlanmak... Çalışan bir anne olmak yine isterdim. Ama daha kısa zamanlı ve hafta içi çalışmak isterdim. Hatta iş saatlerimi kendim planlayabilmek isterdim. Home Office ve Office çalışmasını birlikte yürütebilmek bile güzel olabilirdi.”* şeklinde açıklarken, K30 bu durumu *“Çalışmak ve anne olmak arasında kalıyorum. Çalışmak zorundayım ama çocuğumu ihmal ediyor muyum baskısı altında kalıyorum. Düzeltmek için; Annelik iznini uzatırdım. Ücretli izin süresi 1 yıl olmalı. Yardımcı ve bakıcı desteği isterdim.”* olarak ifade etmiştir. Katılımcıların hayali istekler olarak kendini klonlama isteği

ve süper güçlere sahip olma isteğinin de az sayıda olduğu görülürken; iş yerinde kadından beklentilerin değiştirilmesi temasına yönelik öneri ise en az sayıda olduğu tespit edilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Erken çocukluk döneminde çocuğı olan ve aktif çalışma hayatına devam eden çalışan kadınların sorunlarının incelendiğı bu araştırmadan elde edilen verilere yapılan analizler sonucunda ortaya çıkan bulgulara dair sonuçlara ve önerilere bu bölümde yer verilmiştir. Bu araştırmadan elde edilen temel bulgu; çalışan annelerin yaşadıkları olumlu ya da olumsuz durumların benzerlik gösterdiğidir. Bakış açıları her ne kadar benzerlik gösterse de belirlenen alt temalar noktasında da görüş çeşitliliğı bulunmaktadır.

Çalışan annelerin anneliğın yüklemiş olduğu sorumluluklara ilişkin verdikleri cevapların en başında bakım sorumluluğının yani çocuğın öz bakım ihtiyaçlarının geldiğı ortaya çıkmıştır. Eğitimsel sorumluluk annelikle bağdaştırılması ise çalışan annelerin cevaplarında ikinci sırada yer almaktadır. Bu bağlamda çalışan annelerin çocukları için iyi davranışlar geliştirmelerini ve iyi bir eğitim almasını sağlamaları, ödevlere yardım etmeleri ve bilişsel becerilerinde geliştirme alt temalar olarak belirlenmiştir. Anneliğın sorumluluklarını duygusal sorumlulukla ilişkilendiren katılımcılar çocuklarına ilgi gösterme ve sevgi verme alt temalarında açıklamalarda bulunurken, sosyal ve ekonomik sorumlulukla da ilişkilendiren katılımcılar da olduğu ortaya çıkmıştır. Annelik sorumluluklarını zaman yönetimi olarak adlandıran çalışan anneler ise planlama ve organizasyona ek olarak işlerin bitmemesi olarak da açıklamalarda bulunmuşlardır. Yapılan bu açıklamaların, çalışan annelerin ev ve iş hayatı arasında yaşadıklarından kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Annelik sorumluluğunu değışen rollere uyum olarak da açıklandığı ve bunun hem iş hem ev işleri sorumluluğundan ve kendinden vazgeçmekten kaynaklı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışan annelerin annelik sorumlulukları ve iş hayatı arasında denge kurmakta zorlanmalarından kaynaklı çeşitli sorunlar yaşadığı ve bu sorunların başında zamanı yetiştirememeye olduğu farklı bir araştırmada da görülmüştür (Akyol, 2018).

Çalışan anne olmanın kişini kendi hayatı üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri olduğu araştırma sonuçlarında ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda çalışan annelerin olumlu etkilere yönelik verdiği cevaplar analiz edildiğinde en çok duygusal etkiyi olumlu olarak adlandırmışlardır. Kendine güven duyma, üretkenlik sayesinde huzurlu olma, çocuk psikolojisini anlamak, çocukla kaliteli etkileşim sağlama, kendi kararlarını alma özgürlüğü, kendini yönetmede başarı sağlama, empati becerisini arttırma ve sabırlı olma ise duygusal etkinin alt temaları olarak belirlenmiştir. Bu sonuçlara göre annelerin çalışmayı sevdiği söylenebilir. Akyol (2018)'un araştırmasında da annelerin çalışmayı sevdiği (Hays, 2011) ancak iyi annelik yapabilmek adına karmaşık duygular yaşadığı fark edilmiştir. İlaveten ekonomik, sosyal ve eğitimsel etkilerinde çalışan anneler için olumlu etkiler olarak belirtildiğı araştırma sonuçlarında görülmüştür. Çalışan annelerin yaşadığı olumsuz etkilerin başında ise zaman yönetimi olduğuna ulaşılmıştır. Katılımcılar yeteri kadar zaman ayıramadıklarını, kendilerine zaman ayıramadıklarını, kaliteli zaman geçiremediklerini, kısıtlı zamanda çok etkinlik yaptıklarını zaman yönetimi ile bağlantılı olarak belirtmişlerdir. Sürgevil-Dalkılıç'ın (2015), araştırmasında ki olumsuz görüşlere göre de çalışan annelerin yeterli zamanı bulmakta zorlandıkları, bir yere ya da bir şeylere yetişme kaygısını yaşadıkları, çocuklarının değıerli zamanlarını kaçırdıkları için vicdanen huzursuz oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma

sonuçlarına göre çalışma hayatının anne üzerindeki olumlu etkilerinin başında duygusal etki gelse de elde edilen verilere göre duygusal etki çalışan anneler için olumsuz bir etki olarak da ifade edilmekte ve katılımcıların cevaplarına göre ikinci önemli olumsuz etki olarak görülmektedir. Her istediğinizde çocukların yanında olamama, çocuğun önemli anlarını kaçırma, çaresizlik hissi, yoğun stres yaşama, çocuğa duyulan özlem, sabrın tükenmesi ve çocuklara yeterli zaman ayıramamanın yarattığı üzüntü duygusal etki kapsamında yaşanan olumsuzluklar olarak ifade edilmiştir. Araştırmaya paralel sonuçlar farklı araştırmalarda da görülmektedir. Hays (2011)'un araştırmasına göre çalışan anneler çocuklarına yeterli sevgi, ilgi ve bağlılığı verememekte ve kendilerini suçlu, yetersiz hissetmekte, çocuklarıyla kaliteli ve uzun zaman geçirememektedir. Beyenal (2019)'ın araştırmasında da çalışan anne olmanın olumsuz etkileri vakit kısıtlılığı, fedakârlık yapma zorunluluğu, çocukla olan ilişkide suçluluk hissi ve kısıtlı sosyal çevreye sahip olma olarak ortaya çıkmıştır. Buehler ve O'Brien'in (2011) araştırmasında ise, çocuğu okul öncesi dönemlerinde yarı zamanlı çalışan annelerin, tam zamanlı çalışanlara göre çocuklarına daha çok zaman harcaıyıp, daha etkili vakit geçirebildikleri için daha enerjik oldukları görülmüştür. Zaman yönetimi ve duygusal etkiye ek olarak fiziksel ve çevresel etki de olumsuz etki olarak araştırma sonuçlarında görülmekte ancak çoğunluğu sağlamamaktadır.

Çalışan annelerin büyük bir çoğunluğunun çocuk bakımı konusunda yardım aldığı sonucuna varılmıştır. Çocuk bakımında yardım alanların çoğunluğunun ise bakıcı, bakıcı tercih edenlerinin hepsinin ise gündüzlü bakıcı tercih ettiği bulunmuştur. Çalışan annelerin çocuk bakım desteği almak zorunda olması Akyol'un (2018) araştırmasında da görülmüştür. Çocuk bakımında bakıcıyı tercih eden çalışan annelerin büyük bir çoğunluğunun ise bakıcı ile çeşitli zorluklar yaşadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bunlar; güven duymama, disiplin anlayışında ayrılık yaşama, uyum sağlamada yaşanan zorluklar, bakıcıyı memnun edememe ve çalışma saatleri ile ilgili sorunlar olarak belirtilmiştir.

Araştırma sonuçlara göre yaşanan tüm bu zorluklara rağmen çalışan annelerin büyük bir çoğunluğu çocuklarıyla yeteri kadar ilgilenabildiklerini düşünmektedir. Bu durumun çalışan anne olmanın olumlu etkilerinden duygusal etki sayesinde olduğu düşünülmektedir. Katılımcıların özellikle ailece oyunlar, doğa gezisine çıkma, günlük rutinelere dahil etme ve arkadaşlarıyla buluşma gibi sosyal aktiviteleri tercih ettiği görülmektedir. Bilişsel, duygusal ve psikomotor aktiviteleri tercih eden katılımcılarda bulunmaktadır. Az sayıda olsa da yeteri kadar ilgilenemediğini düşünen katılımcılarda bulunmaktadır. Bu katılımcılar ise evle ilgili işlerden vakit bulamama, iş yeri ile ilgili sorunlar ve yorgun olmadan kaynaklı olduğunu ifade etmişlerdir. Bu durum ise çalışan annelerin yaşadığı olumsuz etkilerden kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Bu sonuçlara ek olarak çalışan annelerin anne olmak ve çalışan anne olmak arasındaki dengeyi kurabildiği sonucuna da ulaşılmıştır. Dengeyi kurabilen katılımcıların zaman yönetimini doğru yapabildiği, işi eve yansıtmadığı, yakınlarından yardım aldığı, fedakarlık yaptığı, eğitimlerle yetkin ebeveyn olmaya çalıştığı ve az uyuduğu sonucuna varılmıştır. Aradaki dengeyi kuramayan katılımcıların sayısı da yadsınamaz durumdadır. Onların ise önceliği çocuğa verdiği, kişisel zaman yaratamadıkları rol karmaşası yaşadıkları, çocuğa yeterince vakit ayıramadıkları, ev işlerinin yoğun olduğu ve evde iş ile meşgul oldukları fark edilmiştir.

Araştırmanın bir diğer sonucu ise çalışan annelerin sorunlarını çözmeye yönelik önerileriyle ilgilidir. Bu bağlamda sonuçlar incelendiğinde; çalışma saati ve şeklinin düzenlenmesi, izin hakları

ve çocuk bakım desteği ile ilgili öneriler çoğunluğun önerilerini oluşturmaktadır. Çalışma saati ve şeklinin düzenlemesiyle ilgili olarak; çalışma saatlerinin azaltılması, evden çalışma, eve/çocuğun okuluna yakın bir yerde çalışma ve sadece hafta içi çalışma katılımcılar tarafından önerilmektedir. Ücretli izin hakkının arttırılması, yarı zamanlı çalışma süresinin uzatılması ve süt izninin arttırılması izin hakların da yapılması gereken değişiklikler olarak önerilmektedir. Çocuk bakım desteği ile ilgili olarak ise yardımcı desteği, anne-baba desteği, iş yeri içerisinde kreş olması ve ek maddi destek öneri olarak ifade edilmiştir. Araştırma sonucunu paralel olarak benzer öneriler Akyol'un (2018)araştırmasında da ortaya çıkmıştır. Bunlar; çalışan annelerin, annelik izin sürelerinin en az 6 ay olmasına ve çalıştıkları kurumların kreşlerinin olmasına ihtiyaç duyarken, çalışan anneler işyerinden ve işverenlerinden esneklik beklemektedir. Katılımcıların cevaplarına göre az sayıda olsa da süper güçlere sahip olma ve kendini klonlama isteği de önerilerin arasında yer almaktadır.

Kadının; anne ve ev kadını olmasının yanı sıra ailenin ekonomisine de katkı sağlayabilen ve kendi kariyerini sürdürebilen bir birey olduğu düşünöldüğünde; mutlu bir anne olarak yaşamına devam edebilmesi ve hem kendine hem ailesine hem de çocuğuna gereken zamanı ayrılabilmesi için hayatına devam edebilmesi gerekmektedir. Bu yüzden aktif çalışma hayatı içerisinde olan ve erken çocukluk döneminde çocuğu olan çalışan kadınların iş yaşamında olmalarından kaynaklı ortaya çıkabilecek sorunları önleyebilmek amacıyla, mesleklerinin el verdiği şekilde çeşitli imkanlar sağlanması önerilmektedir. Bunlar;

- Çalışan annelerin çocukları okul çağına gelene kadar çalışma saatlerinde düzenlemeler yapılmalıdır.
- İş yerlerinde destekleyici uygulamaların zorunlu kılınmalı, evde çalışma, yarı zamanlı çalışma ve esnek çalışma saatleri sunulmalıdır.
- İzin haklarında düzenlemeye gidilmelidir. Süt izni ve ücretli izin süreleri daha fazla uzatılmalıdır.
- İş yerlerinde kreş imkanını olmalı ve çocuk bakım desteğinin verilmelidir.
- Çalışan annelerin kendilerine de vakit ayırabilmeleri için gerekli izin ve imkanlar sağlanmalıdır.
- Özel sektörde çalışan annelerin doğum izninin, kamuda çalışanlar ile aynı şartlara getirilmesi konusunda değişiklik yapılmalıdır.
- Toplumda çalışan annelerin yaşadığı sorunlara yönelik farkındalık yaratılması için çeşitli çalışmalar yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akhan, U. L. Ve Batmaz, M. (2011). 0-6 yaş grubu çocuğu olan çalışan annelerin çocuk bakımı ile ilgili karşılaştıkları sorunların ve sorun çözme yaklaşımlarının incelenmesi, *Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, 3(19), 161-167.
- Akyol, A. (2018). *Anneliğin kadın çalışanlar üzerine etkileri: Yorumsamacı bir alan araştırması*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Arendell, T. (2000). Conceiving and investigating motherhood: the decade's scholarship. *Journal of Marriage and the Family*, 62(4), 1192-1207.

- Arslan, H., Gürkan, Ö.C., Ekşi, Z. ve Yiğit, F.E. (2006). Doğum sonrası depresyonun annelik yaşamına etkileri. *Aile ve Toplum*, 3(10), 71-79.
- Beyenal, S. (2019). *Çalışan anne olmanın ev, iş ve sosyal yaşam üzerindeki etkileri* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Buehler, C. ve O'Brien, M. (2011). Mothers' part-time employment: associations with mother and family well-being, *Journal of Family Psychology*, 25(6), 895-906.
- Çakır, N. (2002). *Çalışan annenin aile içi problemleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Dedeoğlu, S. (2000). Toplumsal cinsiyet rolleri açısından Türkiye'de aile ve kadın emeği. *Toplum ve Bilim*, 86, 171-193.
- Eryaşar Ş. (2017). *Role of feelings of regret and employment related guilt on the relationship between work-family conflict and psychological health among employed mothers* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Hays, S. (2011). The mommy wars: ambivalence, ideological work and the cultural contradictions of motherhood. A. Skolnick ve J. Skolnick (Ed.). *Family in Transition* (6. bs. s.41-60). Boston: Pearson.
- Kelly, H., Galbraith, Q. Ve Strong J. (2020). Working moms: motherhood penalty or motherhood return?, *The Journal of Academic Librarianship*, 46(1), 1-7.
- Kılıç, E. (2020). *Çalışma hayatında anneliğin dönüşümü: Bursa ölçeğinde çalışan anneler üzerine bir uygulama araştırması* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- Parlak, Ü. (2021). *Çalışan annelerde depresyon düzeyini yordamada evlilik uyumu, iş-aile çatışması ve ebeveyn tükenmişliğinin rolü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Işık Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Sürgevil-Dalkılıç, O. (2015). Annelerin Öykülerinden Açığa Çıkanlar: Annelik ve Çalışan Anneliğe Yüklenen Anlamlar, Çalışma Hayatından Örnek Olaylar, İhtiyaçlar ve Beklentiler (Ed.). *Çalışan Anne: Kadın Akademisyenlerin Kaleminden Çalışma Yaşamında Annelik* (s.407-466). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Maulida, S. Y. ve Chee. C. S. (2017). Relationship between parenting satisfaction and parenting styles of working mothers in a university in malaysia. *Psikoislamedia: Journal Psikologi*, 1(2).
- Wattis, L. ve James, L. (2013). Exploring order and disorder: women's experiences balancing work and care, *European Journal of Women's Studies*, 20(3), 264-278.
- Yılmaz, A., Bozkurt, Y. ve İzci, F. (2008). Kamu örgütlerinde çalışan kadın iş görenlerin çalışma yaşamlarında karşılaştıkları sorunlar üzerine bir araştırma, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2).

ESKİ TÜRKLERDE VE MOĞOLLARDA KADIN ALGISI VE TOPLUMSAL ROLLERİ

Mertkan MERT

Bursa Uludağ Üniversitesi Tarih Bölümü

ÖZET

Dünyanın yaratılış ve insanlık süreci ve tarihin başlangıcından beri kadın erkek ile beraber, bazen eşit derecede, bazen haksızlığa uğrayıp zulüm görenek ve bazen kutsal görülüp el üstünde tutularak yaşamını sürdürmüştür. Kadının statüsü coğrafyaya, yaşanan zamana ve kültüre göre toplumdan topluma değişkenlik göstermiştir. İşte tarihin Türk devirlerinde, toplumda önemli bir unsur olarak yer alan kadının, toplumdaki algılanışını ve sahip oldukları hakları ortaya koymayı amaçlayan bu makalede, yaklaşık bin yıllık dönemde, Avrupa'dan Çin'e kadar olan bölgede yaşamış olan, İskitler, Büyük Hun ve Avrupa Hun Devletleri ve Göktürk Devleti dönemlerinin yanında 13. Yüzyılda dünya tarihi içerisinde büyük bir imparatorluk kuran Moğolların kültürel ve toplumsal yaşamında aile işlevlerinde önemi, değeri ve faaliyetleri ve toplumsal alanda konumları incelenmiştir. Eski Türk kadınının devlet yönetiminde ve sosyal hayatta sahip olduğu haklar, Türk toplumundaki kadın algısı, Türk kadınının icra ettiği görevler ve sahip olduğu statü kaynakların aktardığı bilgiler doğrultusunda bir araya getirilip sunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aile, Kadın, Türkler, Moğollar, Kültür

ABSTRACT

Since the creation of the world and the beginning of history, women have lived together with men, sometimes equally, sometimes by being wronged and persecuted, and sometimes by being seen as sacred and cherished. The status of women has varied from society to society according to geography, time and culture. Here, in this article, which aims to reveal the perception of women as an important element in the society in the Turkish periods of history and the rights they have, the Scythians, Great Huns and European Huns, who lived in the region from Europe to China for about a thousand years. The importance, value and activities of the family in the cultural and social life of the Mongols, who established a great empire in world history in the 13th century, as well as the periods of the Ottoman Empire and the Göktürk State, and their position in the social field were examined. The rights of the former Turkish women in the state administration and social life, the perception of women in Turkish society, the duties performed by the Turkish women and the status they have are tried to be brought together and presented in line with the information conveyed by the sources.

Keywords: Family, Woman, Turks, Mongols, Culture

GİRİŞ

Tarihin başlangıcından beri kadın ve erkek, her devirde, her coğrafyada, her kültürde birbirlerini tamamlayarak yaşamış ve varlığını sürdürmüştür. Bu tamamlayış esnasında bazen biyolojik ve fiziksel nedenlerden ötürü cinsiyete dayalı iş bölümü yapılmış, bazen kadın oldukça ön plana çıkmış, anaerkil kültürler ortaya çıkmış ve doğurganlığı sebebiyle kutsallık atfedilip tanrıçalaştırılmıştır. Ancak bazen de geri planda yaşamını sürdürmek zorunda kalmış hatta köle, değersiz bir eşya, hiçbir hakkı olmayan bir nesne olarak görülmüştür. Tabi ki bu farklılıklar yaşanan toplumun anlayışına, dönem şartlarına ve coğrafyaya göre değişip gelişmiştir. Çok eski

devirlerden beri, devlet kurma geleneğine sahip olan Türk topluluklarında da çeşitli faktörlerin etkisiyle kadına ait bir yer, bir konum oluşmuştur. Türklerle aynı yapıya sahip olan Moğolların kültürel ve sosyolojik bakımdan aynı adet ve toplumda önemli olarak kadın algısı ve yeri bulunmaktadır. Yapılan araştırmalar ve arkeolojik buluntular ışığında İskitlerin kökeni hakkında, İranilik, Slavlık ve Ural – Altay ırkı nazariyeleri ortaya atılmıştır. Bu mesele ortaya çıktığından beri ortaya atılan görüşlerin içinde en kuvvetlisi Ural – Altay ırkına mensup oldukları nazariyesidir. Arkeolojik buluntular ve dil-din-örf-adet gibi kültürel unsurlar incelendiğinde pek çok yabancı (Niebuhr, Mordtmann, Minns, Franke, Meyer, Ruben) ve yerli (Arsal, Günaltay, Z.V. Togan, Kırzioğlu, Guboğlu, Tarhan, Ögel, Öztuna, Koca) bilim insanı İskitlerin kökeninin Ural – Altay ırkı ya da Türk olduğunu kabul etmişlerdir. Arkeolojik buluntular, M.Ö. 8. Yüzyılın içerisinde Orta Asya’dan çıkıp, M.Ö. 7. Yüzyılda önemli bir güç haline gelen İskitlerin, Tuna Nehri’nden, Çin’in batı sınırlarına kadar uzanan sahaya yayıldıklarını göstermektedir (Durmuş, 2012: 59-62,93). Hunlar ise, Büyük Hun Asya ve Avrupa Hun olmak üzere tarihte iki büyük devlet kurmuştur. İlk kez tüm Türkleri tek bayrak altında toplamışlar ve Avrupa’nın bugünkü etnik yapısını oluşturan kavimler göçünde ana unsur olarak bulunmuşlardır. Hunların çok daha eski devirlerden beri Çin kaynaklarında adları geçmekteyse de, M.Ö. 318 yılında bir antlaşma metninde adının geçtiğini biliyoruz, devletin kuruluşu olarak da M.Ö 220 Teoman zamanı temel alınır. Bunu başlangıç kabul edip, Daha sonraki devirlerde kurulan Avrupa Hunları’nın 469 senesindeki yıkılışını son kabul ettiğimizde, farklı devletlerde olsalar da Hunların bu devrede, Orta Asya’dan Orta Avrupa’ya kadar olan bölgede, siyasi yaşamını sürdürdüklerini söyleyebiliriz. Tarihte Türk adını ilk kez devlet adı olarak kullanmış olan Göktürkler, Bumin Kağan (542-552) döneminde kuruluşunu gerçekleştirmiş ve 745 senesinde yıkılana kadar (Taşağıl, 2014: 20,384), Orta Asya ve Çin’de hâkimiyet sürmüş bir Türk devletidir. Dönem ve coğrafya ana hatlarıyla bu şekilde olmakla beraber, yaklaşık 1000 yıllık bir dönemde, Çin’den, Orta Avrupa’ya kadar olan coğrafyada yaşanmıştır.

1. Eski Türklerde Kadının Yeri ve Önemi

Orta Asya, Kafkasya ve Orta Doğu gibi hatta Anadolu gibi oldukça geniş coğrafyada, oldukça uzun zaman diliminde kurulup yaşayan Türk devletlerinin toplumlarında kadının yerinin oldukça önemli olduğunu görmekteyiz. Eski Türk kadını erkeklerden kaçan, evin ancak harem kısmında yaşayan bir zümre değildi (Arsal, 2014: 338). Eski Türk toplumunda kadınlar hakları olmayan, pasif bir grup olmaktan çok uzaktır. Sosyal ve siyasi hayatın her noktasında aktif olarak yer almış, saygı gösterilmiş ve değer verilip, korunmuş bireyler olarak yaşamışlardır. Eski Türk toplumunda hem erkek hem kadın eşit haklara sahipti ve cinsiyet ayrımı asla yapılmıyordu. Kadınlar büyük bir serbestliğe sahipti. Ata binmek, avlanmak, dövüşmek ve şaman ayinlerini düzenlemek gibi görevleri üstlenebilirlerdi. Boyları üzerinde çok etkili oldukları ve hatta devlet içinde yüksek görevlere geldikleri dönemlerde olmuştur (Roux, 2013: 138). Devlet yönetiminde hatunluk hukukuna sahip Türk kadınının, eşinin yanında bir yeri ve söz hakkı bulunmakla beraber zaman zaman bu konuda eşlerinin önüne geçtiklerini de görmekteyiz (Kafesoğlu, 2007: 270). Hükümdarın yanında hatunu, resmi törenlere katılmış, elçileri karışlamış ve yeri geldiğinde devletini temsil etmiş adeta bir diplomat vazifesi görmüştür. Yönetim, askerlik, dini görevler ve devlet memuriyetinde bulunmuş bunun yanında sosyal hayatta ve aile hayatında da önemli rollere sahip olmuşlardır. Namus ve iffetine son derece düşkün olan eski Türk kadını her şeyden önce erkeğin “evdeş” i yani ev arkadaşı idi. Ev dâhil ailenin bütün varlığı eşlerin ortak malı kabul edilirdi.

Eşyle birlikte ailenin bütün faaliyetlerine katılan Türk kadını erkekler gibi ata biner, silah kullanıp avcılık yapar ve güreş tutardı. Türk erkekleri eşlerine " görklüm " yani güzelim şeklinde, kadınları da onlara "bey" diye seslenirlerdi. Toplum içinde de " altun özüük " (bedeni altın gibi kadın), " ertini özüük " (bedeni inci gibi kadın), " arık " (temiz), " silig " (namuslu) gibi güzel sıfatlarla anılıp, iltifat görmüştür. Ev içinde hâkimiyet kadına aitti. Ev içinde, yemek pişirmek, temizlik yapmak, çocuklara bakmak, koyunları sağmak, süttten elde edilen yiyecekleri hazırlamak, dikiş dikmek, keçe yapmak, kumaş dokumak, çadırı kurup sökmek ve bazen kocasının atını eyerlemek kadının göreviydi (Koca, 2010: 120; Rasonyi, 1988: 58). Kadınların savaşta düşman eline geçmesi büyük bir utanç sayılırdı. Bu sebeple savaş zamanlarında kadınları güvenlik altına almayı ihmal etmezlerdi. Eski Türklerde dönemin ve yaşayışın gereği olarak savaş önemli bir rol oynadığından, savaş zamanlarında cephede düşmanla çarpıştıkları olduğu gibi, daha geride evin idaresi için lazım olan bütün şeyleri tedarik etme görevini de üstlendiklerini görüyoruz. Savaş zamanlarında oluşan bu durumun barış zamanlarında da devam ettiğini söyleyebiliriz. Eski Türk topluluklarının sözlü edebi ürünleri olan destanlarına bakıldığında kadınların mevkiinin oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Türk mitolojisine göre kadın kâinatın yaratılışının kilit noktasıdır. Buna göre; kâinat yaratılmadan önce her yer denizdi. Bu âlemde yalnız yaratıcı-tanrı diyebileceğimiz Kayra Han Ülgün Ata vardı. Yalnızlıktan usandığı bir sırada, denizde "Akine" yani "Beyaz Anne" göründü. İşte Ülgün Ata, Akine'yi görüp ondan aldığı ilhamla kâinatı yarattı. Akine olmasa erkek tanrı Ülgün Ata ilhamsız kalıp, hiçbir şey yaratamayacaktı. Yine Altay Dağ silsilesinde birçok destanda konu olan kadın adını taşıyan bir dağ olduğunu biliyoruz. Bu Kadın dağı Altay Türklerinin kadınlık şerefine diktikleri bir abide olarak görülmüştür (İnan, 1998: 274, 257). Genel olarak bakıldığında birçok destanda kahramanlar, başlarına gelen felaketlerden, eşlerinin ya da kız kardeşlerinin sadakat ve gayretleri sayesinde kurtulur. Her kahramanın bir eşi vardır ve hiçbir şekilde birden fazla evliliğe işaret yoktur (İzgi, 2014: 28). Eski Türk kadınının toplumdaki bu yüksek derecesi toplumun her kademesinde olduğu gibi yaşayışın bir yansıması olan sanat alanında da kendisini göstermiştir. Eski Türk Ceza Hukuku da kadının toplum içindeki aktif yaşantısını destekler nitelikte gelişmişti. Sosyal hayatlarında rahat etmeleri ve güvende hissetmeleri için uygulamalar bulundururdu. Evli kadınla zina yapanlar, cinsel saldırıda bulunur idam edilirdi. Genç bir kızı kirleten erkek ağır para cezasına mahkûm edilir ve kızla evlendirilirdi (Avcı, 2012: 17). Hayatını bu anlayış içinde yaşayan Türk kadınının statüsüne ve görevlerine ek olarak sahip olduğu bazı haklar da mevcuttu; Eski Türk kadınının evlilik konusunda şu haklara sahipti. Kadına baskı ve zorlama yapılmaz, isteklilik ile yuva kurulurdu. Kızlar 15-17 yaşlarından itibaren itibaren evlenebilirlerdi (Baykara, 2001: 154). Ancak, küçük yaşlarda veliler çocuklarının evlenmesini uygun görerek, evlendirebilirler. Fakat aynı evde karı-koca yaşantısına başlamadan önce ergenlik çağına gelmeleri beklenirdi. Evliliklerde genel olarak bilindiği gibi dıştan evlenme anlamına gelen "exogamie" esastı (Kafesoğlu, 2007: 228). Türklerde yakın kan akrabalığı evlenmeye mani olduğu yani ensest ilişkiye izin verilmediği gibi sütkardeşler arasındaki evliliğe de asla izin verilmezdi. Evlenmenin bir diğer önemli şartı güveyin, gelinin velilerine bir miktar mal vermesiydi. Bu kız için verilen mala " kalın " denirdi. Bu mal genelde at veya Okan AÇIL 66 koyunlardan oluşurdu (Komisyon, 1930: 432). Kalın kızın fiyatı olmaktan çok uzaktır. Evlenme bir satım-alım muamelesi olarak görülmezdi. Kalının ödenmesi ve geri iadesiyle alakalı bazı düzenlemeler vardı. Nişanlı kız babası evindeyken, nişanlısı ile karılık münasebeti olmadan önce ölürse, kalın talep edilemez, verilmiş kısmı iade edilir. Nişanlılar arasında cinsel münasebet olmuşsa, kız düğünden önce ölmüş olsa bile kalın ödenir. Nişanlanıp,

kalının tamamını vermiş güvey, evlenmekten vazgeçerse kalını geri isteyemez. Kız tarafı sebepsiz yere kızı vermekten vazgeçerse kalını geri ödemek zorundadır (Arsal, 2014: 335). Bu uygulamalardaki temel amaç kadın veya erkeğin hakkının korunmasıdır. Türklerde genellikle tek eşlilik yani "monogamie" görülür (Kafesoğlu, 2007: 228), kadınlık onuru kırılmazdı. Türk dilinde çoklu evlilik yani "polygamie" kelimesinin karşılığı yoksa da sonradan Türkler birkaç kadınla evlenmeyi kabul etmişlerdir. Fakat kadınlardan sadece biri baş kadın sayılırdı. Kocanın diğer zevceleri baş kadına hürmet ve itaat ederdi (Arsal, 2014: 336). Çok eşliliğin aslında bir sosyal yardım olduğu görüşü de vardır (Baykara, 2001: 154). Burada çok eşliliğin genel olarak yönetici sınıfa has bir durum olduğunu, topluma indirgenmiş örneklerinin yok denecek kadar az olduğunu belirtmekte yarar vardır. Babaların vefatından sonra oğulların üvey anaları ile büyük biraderlerin vefatından sonra küçük biraderlerin yengeleri ile amcaların vefatından sonra yeğenlerin yengeleri ile evlenmesi hukuki bir vazife olarak algılanırdı. Hukuk tarihinde, bu hukuki âdetin ismi "levirat" tır (Arsal, 2014: 337). Ailede yardımlaşma, sosyal güvenlik esas olduğundan ölen kardeşin dul karısı ile evlenilebilir. Bu uygulamaya yol açan sebepler, dul kalan eşin ve çocukların bakım ihtiyaçlarını karşılamak, aile mülkünü parçalanmasını ve yabancıya gitmesini önlemek ve aile içinde kalarak ölen kocanın ruhuna hizmet etmek sayılabilir. Ancak belirtmek gerekir ki levirat, kadının da istemeyip kabul etmesiyle gerçekleşen bir adetti. Kadın levirata zorlanamaz, eğer isterse bu adet uygulamaya geçirilirdi (Ahmetbeyoğlu, 2014: 287). Kadının ilk kocası "tun beg" sözüyle anılıyordu (Koca, 2010: 129). Bu, Türk kadını eşinden boşanması veya eşinin vefat etmesi sonucunda dul kalınca tekrar evlenip, yuva kurma hakkına sahip olduğu anlamına gelmektedir. Eski Türk Kadınının boşanma hakkı da vardı. Kadın mutsuz veya yürümeyen bir evliliği ölene kadar yürütmek zorunda değildi. Ancak keyfi bir şekilde evini terk edemez, istediği zaman toplanıp babasının evine geri dönemezdi. Uygun sebepler ortaya çıktığında kadın boşanma talebini dile getirebilir ve boşanabilirdi. Kocasının kendisine kötü davranış göstermesi, kocasının başka bir kadınla gayrimeşru ilişkide bulunması ve kocanın cinsel iktidarsızlığı gibi aile temelini sarsan durumlarda kadın boşanmak isteyebilir ve boşanırdı. Tabi ki erkeğin de eşiyile boşanma hakkı vardı. Boşanma kocanın kabahati sonucunda olursa, koca verdiği kalını geri talep edemezdi ve karısının çeyiz olarak getirdiği malı da iade etmeye mecburdu. Boşanma kadının suçu neticesinde ise kalın erkeğe iade edilirdi (Arsal, 2014: 337). Günümüz evlilik sözleşmelerine benzerlik gösteren bu uygulama, evlilik öncesi kız tarafına verilen kalının sadece kadının bedeli ya da yetiştirme ücreti olarak algılanmaması gerektiğini göstermektedir. Kalının varlığı; evliliğin daha sağlam zemine oturtulması, keyfi boşanmaların önüne geçilmesi gibi amaçlara hizmet etmesi ve hem erkek hem kadın için boşanmaktan caydırıcı bir unsur olması açısından önemlidir. Bir noktada evliliğin sigortası olarak da görülebilir. Evlenme ve boşanma konularındaki özgürlük ve hak sahipliklerinin yanında, Eski Türk Kadın'ının mülk edinme, varislik ve miras hakkı da bulunmaktaydı. Türk ailesinde, aile içinde kadının kendine ait mülkü vardı. Evlenen kadının baba evinden getirmiş olduğu çeyiz malı üzerinde kocanın hiçbir tasarruf hakkı yoktu (Donuk, 1980/81: 165). Aile dışında da kadının taşınır ve taşınmaz mallar üzerinde de tasarruf hakkı olduğunu biliyoruz. Hatunların kendilerine ait sarayları – köşkleri, hizmetlileri ve malları vardı. İlk Türk Devletlerinde kadın Algısı... 67 Aile büyüklerinin ya da eşin vefatından sonra kadın varis olarak görülmüş ve mirastan hak ettiği payı almıştır. Eski Türk devletlerinde yöneticiliklerde, "kut" yani egemenlik kudretine buna en layık sahip olurdu, kız çocukları dâhil hükümdarın her çocuğunun buna hakkı vardı. Bir devletin en yüksek dereceli miras konusu olan yönetme hakkının varisliğinde bile Türk kadınının hakkı olup,

hisse sahibi olması oldukça dikkat çekicidir. Kocanın vefatından sonra karısı, kocasının malından 1/4 alır, bazı topluluklarda bu hissenin 1/5 olduğunu görüyoruz. Kızların hisseleri de 1/10 olarak tespit edilmiştir. Buna ek olarak miras paylaşılmasından önce kadının getirmiş olduğu çeyiz kocasının verdiği kalından fazla olmuş ise bu aradaki farkı da alırdı. Baba evinin varisi en küçük oğuldu. Bu baba evinde kalan ve babanın servetine varis olan erkek, annesinin veya varsa üvey annesinin giderlerini karşılamaya, evlenmemiş kız kardeşlerine sahip çıkıp evlendirmekle yükümlüdür. Buna karşılık kız kardeşleri evlendiği zaman alınacak "kalın" ona ait olur. Ayrıca, evlenmiş ve evlendiği zaman bir miktar çeyiz almış kızlar mirastan pay alamazdı (Arsal, 2014: 337). Evin reisi öldükten sonra bile Türk kadını mağdur edilmemiş, hayatını devam ettirebilmesi için mirastan paylarını alabilmişlerdir. Ayrıca baba ocağını tütürmeye devam eden en küçük oğulun anne, üvey anne ve evlenmemiş kız kardeşlerine bakıp, evlendirme yükümlülüğü oldukça önemlidir. Her ne kadar bu öksüz kalmış kızların evlenince aldıkları kalını erkek kardeşlerine vermek zorunda olmaları veya evlenip gitmiş kızların mirastan pay alamamaları bir ayırım gibi görünse de benzer durum erkek çocuklar için de geçerlidir. Yetim kalan kızı evlendirip kalını alan erkek kardeş ödenen kalına sahiptir ancak evlendikleri zaman kız kardeşlerine çeyiz vermek zorundadırlar. Aynen evlendiği zaman çeyiz alıp giden kız çocukların mirasta hisse sahibi olmadıkları gibi, babasından mal alarak ayrılıp müstakil bir ev kurmuş olan oğullar da mirastan pay alamazdı. Görüldüğü üzere miras ve varislik konusunda da kadının erkekten çok büyük bir farkı yoktur. Cinsiyet üzerine yapılmış haksızlık derecesinde bir uygulama bulunmamaktadır ve mümkün olduğunca kadın erkek ayrımı yapılmadan her bireye eşit davranılmaya çalışılmaktadır. İlk Türk devletleri olan Hun ve Göktürk devletlerinde de kadın bağımsız bireyler olarak hayatını yaşamıştı. Bu devrelere ait bilgiler kadının da erkeği ile beraber aynı iş ve hakka sahip olduğunu belirtmektedir. Türk kadını aile hayatında erkekle eşit durumdadır yani ana, baba ve çocuklardan aynı derecede sorumludur. Yönetimdeki Türk kadını örneklerini bu dönemde bolca bulmak mümkündür. Asya Hunları zamanında, Çin İmparatorlarından Kao devrinde, kendisi bir kurtuluş ümidi bulmak ve Mete'nin Hatunu'nun aracılığını elde edebilmek için, gizli olarak çok değerli hediyeler gönderdiğini biliyoruz (Ögel, 1981: 406). Bu rica üzerine Hatun, Mete ile konuşur ve onu ikna eder. Burada Çin İmparatoru'nun, Mete'nin Hatunu'nu kendisine denk sayarak muhatap aldığını, çare olarak gördüğünü ve yardım dilediğini görüyoruz. Gene Asya Hunları devrinde, Çinlilerle olan ilişkilerindeki belgelerde, Türk Hakanı yanında hatunun da resmen yer aldığı ve devleti bu ikisinin birden temsil ettiği yer almıştır. Daha sonraki dönemde Avrupa Hunlarına elçi olarak gelen Bizanslı yazar Priskos, Attila'nın huzuruna gittiğini anlatırken, Kraliçe Rekka'nın kendisini karşıladığını yazar (İnan, 1975: 26). Hun ülkesine gelen elçiler kraliçeye de hediyeler getirirdi. Elçileri kabul edip görüşürdü. Hükümdarın eşi olan hatundan başka kadınların da devlet teşkilatında yeri vardı. Attila'nın kardeşi Bleda'nın ölümünden sonra, eşi buldukları köyün yöneticisi olmuştur (Ahmetbeyoğlu, 2001: 151). Ayrıca Hunlarda hatunlar, sarayda devlet adamları gibi eğitilip yetiştirilir, komşu devletler ve devlet idaresi hakkında geniş bilgilere sahip olurlardı (Ögel, 1981: 408). Göktürkler devrinde kağanın karısı Hatun devlet işlerinde kocasıyla birlikte söz sahibidir. Emirnamelerin yalnız kağanın adına değil, kağan ve hatun adına ortak imza edilmesi, resmi yazışmalarda kağanın hatundan ayrılmaması buna bir örnektir (Gültepe, 2013: 181). Gene Göktürkler devrinde, 623 senesinin Ekim ayında İl Kağan, Çin'e elçi göndererek İmparator'dan kardeşinin bir Çinli prensesle evlenmesini rica etmiştir. İmparator buna karşılık, Ma-i şehri kuşatmaktan vazgeçerse bu işin olacağını söyler. Bunun üzerine İl Kağan kuşatmadan vazgeçmek

ister. Fakat karısı İçeng Hatun buna karşı çıkar, baskınlara devam edilmesi yönünde buyruk verir ve İçeng Hatun'un dediği olur. Bu konuda sayısız örneğe sahibiz. Saydığımız örnekler bize gösteriyor ki, Hun ve Göktürk devirlerinde kadın yönetimde erkek ile beraber bulunmakla kalmıyor, devletin çıkarlarının zedeleneceği durumlarda karar mercii olarak görülüp emirleri uygulanıyor ve yetkisi kağanın önüne geçiyor. Yine Attila'nın Hatununun sarayda kendisine ait süslü ve gösterişli bir köşkte oturduğunu, kendi hizmetine bakan özel erkânı olduğunu ve Bleda'nın eşinin yönettiği köyün sahibesi olması (Ahmetbeyoğlu, 2011: 151) mülkiyet hakkına işaret eder. Asya Hunlarında olduğu gibi (Kafesoğlu, 2007: 229), Avrupa Hunlarında da kadın, erkeği ile beraber ordu birlikleri içinde hareket halindeki birliklerin bir ferdi olarak askeri alanda boy göstermiştir (İnan, 1975:26). Yeri gelmişken at binip, silah kullanan Göktürk kadını adına Çinli bir şair tarafından yazılmış şiiri de paylaşmak gerekmektedir; "Genç kızlar at üstünde gülümsüyorlar, Yüzleri yeşim taşından tepsi gibi kıpkırmızı, Kuşları ve hayvanları avlamak için süratle geliyorlar, Çiçekler arasındaki ay, eğer üstündeki gençleri mest etmiş." (Talaslıoğlu, Uykucu ve Salman: 158); Evlenme konusunda ise önceki bölümdeki bilgilere ek olarak şunları söyleyebiliriz; Hunlarda ve Göktürklerde levirat usulünün yaygın olduğunu görüyoruz. Hunlarda, aile içi ilişki kurulmasına önlem olarak, dışarıdan hatta dokuz göbekten bağlı olmayan evlenmeye de dikkat edilirdi (Baykara, 2001: 154). Göktürklerde, yüksek bir mevkide olan bir kadın kendisinden aşağı durumda olan bir erkekle evlenemezdi. Kadın ve erkek eşit durumda olunca töre, isteyen erkeğe kızı vermeyi babaya emrederdi (Üçok, Mumcu ve Bozkurt: 33). Yine Göktürklerde, evlenme çağına gelen genç kız, kılıçla dövüşüp yendiği erkekle değil, yenildiği erkekle evlenirdi (İnan, 1975: 27). Bu adet de aynı zamanda Göktürk kadınının silah kullanma alıştırmaları yaptığını- silah kullanmayı bildiğini de göstermektedir. Ceza uygulamalarına baktığımız zaman, kadının sosyal hayatını rahat sürdürüp tehditlerden uzak tutulması için caydırıcı cezalar verildiğini görüyoruz. Evli kadına tecavüz etmek veya zina yapmak ölüm cezasını gerektirir. Genç kızları baştan çıkararlarda hem ceza görür hem de o kızla evlendirilirlerdi (Üçok, Mumcu ve Bozkurt: 33; Avcı, 2012: 15). Bu uygulamalarla kadının onuru korunmaya çalışılmıştır. Bahsedilen dönemden günümüze kadar gelen yazılı kaynaklar da kadına verilen öneme ve toplumdaki yerine dair bilgiler içermektedir. Göktürkler kültürüne ait, Türklüğün en eski ve en önemli eserlerinden biri olan Orhun Yazıtları'nın bir parçası olan ve 734 yılında ölen Bilge Kağan adına, 735 yılında oğlu Tenri Kağan tarafından diktirilen abidede geçen; "Yukarıda Türk Tanrısı, Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye, babam İltiriş Kağanı, annem İlbilge Hatunu yukarı tutup kaldırdı." (Ergin, 2003: 15) İfadesinde, İltiriş Kağan ile İlbilge Hatun adları aynı cümlede eşit olarak kullanılmıştır. Türk milletinin yok olmaması için Türk Tanrısı tarafından verilen lütuf ikisine birden verilmiştir. Anne ile babanın yani kadın ile erkeğin aralarında - mecburi olan cümle içi sıralamadan başka - bir öncelik ya da farklılık belirtilmemesi ve bu derecede önemli bir görevin kadın ile erkeğe birlikte verilmesi dönemin Türk toplumunda cinsiyetçi ayrımın olmadığını düşündürmektedir. Kitabede geçen bir başka ifade de ise Bilge Kağan; "Sizler anam, hatun, hala ve teyzelerim, ablalarım, kadınlarım ve kızlarım" şeklinde hitapta bulunarak toplumda kadının isim sahibi bireyler olarak algılandığını göstermektedir. Sadece bu örnek bile bahsedilen dönemde kadının toplumsal mevkiini gözler önüne sermeye yeterlidir.

2. Moğollarda Kadın ve Toplumsal Konumu

Eski Türk ve Orta Asya toplumlarında kadının yerini, çağdaşı diğer toplumlardaki kadınlara kıyasla oldukça ileri seviyededir. Bu durum sadece aile içerisinde değil, toplum hayatında da

kendini gösterir. Kadınlar hiçbir zaman erkeklerden ayrı, onlara kıyasla daha az hakka sahip diğer bir ifadeyle ikinci plana atılan bir konumda olmamıştır. Kadınların gerek kendi toplumları içindeki erkeklerden gerek yabancı erkeklerden kaçmadığı kendilerini onlardan gizleme gereği duymadığını *seyyah İbn Battûta hayranlıkla anlatmıştır*. Kadın toplumun her alanında erkek ile beraber yer almış, onunla aynı faaliyetlerde bulunmuştur. Hatta daha çok erkeklere özgü eylemler olarak kabul edilen at binmek, silah kullanma, avcılık yapmak, dahi kadınlarda eşittir. Sayılanların yanı sıra her ne kadar kadının asli görevi olmasa da erkeklerle birlikte savaflara katılmışlardır. Kadınlar dini konularda da aktif yer aldılar. Dini törenlere katılmış, gerektiğinde başkanlık dahi etmişlerdir. Savaşçı toplum olduğundan erkekler savaşa gittiğinde kadınlar bütün geçimini sağlamak zorunda kalmıştır. Kadınlar devlet başkanlığında da erkeğin yanında yer almışlardır. Zaten bir ülkede hükümdarın eşinin devlet yönetimindeki konumuyla, o ülkede aile içinde kadının konumu arasında sıkı bir ilişki vardır. Tahta çıkan erkek yanında eşini bulundururdu. Hatun sıfatı verilirdi. Hakan olmadığında devletin hakimi hatun du. Çin kaynakları bu konuda bilgi vermektedir. Çin elçisini Bilge Kağan ile eşi Hatun Po-fu hazır bulunmuştur. Orhun Yazıtlarında; *Bilge Kağanın devletin kuruluşunda bahsederken, Türk halkı yok olmasın diye babam İlderiş Kağan'ı annem İl Bilge Hatun'u göğün tepesinde tutup yükseltmişler*. Sözlerine yer verildi. Bu kadın erkek eşitliğinin göstergesidir. Türkler arasında atasözlerinde “*Annenin öğüdünü al, babanın nasihatini dinle*” dile getirilerek kadının önemine değinilmiştir. Destan ve hikayelerde kadının önemine her zaman değinilmiştir. Eşler arasında sevgi ve saygı her zaman dillendirilmiştir. Eski Türk devletlerinde kadına verilen önemin bir diğer göstergesi de kadına karşı suçların ağır olmasıdır. Evli bir kadına tecavüz suçunun cezası ölümdür. Uygulanış şekli, zina yapan failin vücudunun ikiye ayrılması gibi uygulanmaktadır. Göktürk ceza hukukuna göre; evli olmayan kadına karşı işlendiğinde ağır miktarda para cezası ve evlenme zorunluluğudur. Kadınlara saygı duymak ve sahip çıkmak toplumda saygınlığa neden olur. Türklerde kadının esir duruma düşmesi utanç verici ve hayal kırıklığı yaratan bir durumdur. Yazıtlarda; *Türklerin bağımsızlığını kazanmadan önce Çinlilerin elinde cariyeye oluşu üzüntü ile bahsedilmiştir. Savaş sırasında başarısız olunursa kadınların cariyeye olacağı endişesi duyulmuştur. İbn fadlan eserinde Türklerin faziletleri arasında kadınların iffetli oluşu ve zina bilmediklerinden bahseder. Kadınların en az erkekler kadar söz sahibi olduğu, mali olarak kazanç sağlamak erkeğin ancak onun idare ve yönetimi kadına ait ve özgüdür*.

Moğollarda kadın aynı konumdaydı. Akriba kabileler arasında evlilik gerçekleşmiyordu. Eş seçimi için uzak bölgelere gidiliyordu. Bunun sebebi; kabileler arasında işbirliği ve ittifak yapmaktı. Çok eşlilik vardı ancak bu sorun olmuyordu. Hiçbirinin birbirine üstünlüğü yoktu. Erkekler kız kardeş, anne, kız ve gelin müstesna olmak üzere dul akrabalarla evlenebiliyordu. Moğollar da evlilik o kadar önemliydi ki ölümler dahi olmak üzere birbiriyle evlendiriliyordu. Marco Polo bu durumdan şöyle bahsediyor; *Anneler babalar nişanlılık yada gençlik çağında ölen evlatlarını birbirine nikahlamaktaydılar. Birkaç parça kağıt üzerine bazı insan, hayvan, elbise ve eşya resmi çiziyorlar, bunları nikah senedi ile birlikte yakıyorlar; bu ateşin alevlerden yükselen ve göge giden dumanın, çizilen eşyaları ve nikah senedini genç yaşta ölen eşlerin gördüğüne inanılıyordu. Ardından iki tarafın anne ve babası akraba olmaktaydılar. Bu gelenek Kuzey Çin'de görülmektedir*. Kubilay Kağan başkenti Çin'e taşıdıktan sonra Moğollar Budizm'in etkisi altında kalmıştır. İslam ile beraber şer'i hukuka göre evlilik uygulandı. Toplumda önemli olarak görülen evlilik kadın ve erkek açısından Moğollarda vazgeçilmez konumdaydı ve saygınlık açısından çok önemliydi. Mehir, Çeyiz

ve Boşanma konusunda Moğollar Moğol geleneğinde çeyiz hazırlama geleneği vardı. Koca kadına bir meskeni yurt olarak ve hizmetkar vermek zorundadır. *Tarih-i Olcaytu adlı eserde; Olcaytu Han, kadınlarından Bilgen Hatun için dokuz yüz bin dinar mehir kararlaştırdı. Abaga Han'ın kızının mehri 30 tümen rayiç altın idi. Bir emirin kızının mehri ise 1000 men ipekti. (Tarih-i Vassıf)* Gazan Han yaptığı sosyal reformlarla mehiri ailenin gelirine göre düzenlemiştir. 19 buçuk dinar olarak sabitlemiştir. Çeyiz ise; İnce olarak geçerdi. Zenginlik mevki ve aileye göre değişirdi. Boşanma faktörü, huzursuzluk olması sonucunda gerçekleşmesi gereken bir durumdur. Kocadan kalan herşey eşe geçerdi. Camiet Tevarih'e göre; Tuluy öldükten sonra ona ait herşey eşi Sorkaktani Bekî'ye geçti. Moğollarda görülen fakat diğer kavimlerde görülmeyen bir diğer adet ise ölümlerinden sonra hatunların ordalarının oğullarına değil hanların ve hükümdarların diğer eşlerine intikal etmesidir. Örnek olarak; Hülegü'nün eşi dokuz Hatun öldükten sonra ordasını, kuması ve onun erkek kardeşinin kızı Tukuti Hatun'a bıraktılar. Onun ölümünden sonra bu orda diğer eşi Kökeci Hatun'a geçti. Ondan sonra Keramun Hatun'a ait oldu. (Tarih-i Cihangüşa). Miras geleneği açısından Seyyah Rubruk, Mengü Kağanın yanına gittiğinde Mengü Kağanın kızlarından olan ve Hristiyan kadınlarından Sırniyanın annesinin mallarını aldığını belirtmektedir. Çocuk meselesi babadan ziyade anne tarafından ele alınıyordu. Bir erkek evladın itibarı annesine bağlı olmaktadır. Bu nedenle çocuklar annelerinin durumuna göre statü elde ediyorlardı. Tarih-i Cihangüşa adlı eserde; Moğol yasa ve törelerine göre nevkî oğluna az etki eder, oğul hatundan ötürü üstün olur. Yada Moğol kanununda babanın mevki asıl kadının oğlundan gelir. Cengiz Han'ın varisleri Börte'den olan çocuklardır. Moğol toplumunda kadının önemli vazifelerinden biri anneliktir. *Moğollar arasında annenin konumu Düstüru'l Katip adlı eserde şöyle zikredilir; Anneye saygı herşeyden daha önce ve üstün gelir ve fazla gereklidir. Hükümdar mektuplarında baş ifade şöyledir ki; Kız evladı olan annemin Allah kudretini arttırsın yücelik ve şefkat gölgesi, hakir bendeniz ve sizi özleyen evladınızın sayısız seneler boyunca üzerine olsun.* Kadının eşine karşı vazifeleri ise Cengiz Yasalarına göre şöyledir; *Kadın, kocası ava veya askere gittiğinde evi tertip ve düzene sokmalıdır. Öyle ki; eve bir elçi veya misafir geldiğinde herşeyi tertipli görmelidir. İyi bir ateş yakılmış, evin ihtiyaçları giderilmiş olmalıdır. Kesinlikle, kocanın namı dolaşmalıdır. Kadın, onun ismini yüceltmelidir ki meclislerde başı yüksek dağlar gibi olsun. Erkeklerin iyiliği, kadının iyiliğinden belli olur; eğer kadın kötü, düzensiz, düşüncesiz ve tedbirsiz olursa erkeğin kötülüğü o kadından anlaşılır. (Cami et Tevarih adlı eserden)* Kadınların davranış ve toplumsal konumlarını Marco Polo şöyle ifade ediyor; *Tatar kadınlarının iffet, namus, vefa ve güvenilir ve görevini bilme bakımlarından kocalarının karşısındaki bir eksiklikleri yoktur. Onlara göre vefasızlık büyük bir ayıptır. Buna karşılık kocalarda kadınlarının bu durumuna nispetle sadık ve sevecenlerdir. Bu sebeple ailede daima huzur ve sefa hüküm sürer. Bu erkekler için kazançtır. (Marco Polo Seyehatnamesi)* İnanç bakımından kadınlar toplumda rahat hareket ederlerdi. Din seçiminde kadınlar özgür ve serbesttirler. Kocasının dinine aykırı bir dini inanca sahip olabilir. Hülagü'nün eşi Dokuz hatun Hristiyan dı. İlhanlı hanı resmen İslam dinine girdikten sonra, şer'i kanunlara göre eşleri de İslamı kabul ettiler. *İbn Battûta, Muhammed Hudabendenin Şiraz Kadısı Şeyh Mecdeddini saraya çağırıldığını ve kadınlarının onlara hürmet etmelerini; nefesinde keramet aramalarını emrettiğini anlatmaktadır.* Toplum içerisinde Moğol kadınları geleneksel ve farklı kültürler ile etkileşime girdikten sonra giyiminde değişimler olmuştur. Moğolların farklı kültürlerle teması olması sonucunda giyimlerde değişiklik görüldü. Evlilerin giyimleri kadınlarınkilerden farklıdır. Kadınlar başlıksız dışarı çıkamıyorlardı. Evli kadınlar, Çin kimonası gibi bir giysi giyerlerdi. Yeni

gelinler diğer kadınlardan ayrılmak için süslenirlerdi. Renkli elbiseler giyerlerdi. Devletin genişlemesi ve zenginlik artınca değişimler görüldü. Hatunlar ve ileri gelenler evlerinde yakası yuvarlak önünde göğse kadar açık sade elbise giyerlerdi. Saç süslemesi sade dir. Seyyah İbn Battûta'nın tasvirine göre; *...onun başında mücevherlerle süslü küçük bir taştan ibaret ve üzerine tavus tüyü takılmış olan bir buktak vardı. Hatunun elbisesi, mücevherlerle süslü ipektendir. Ve romalıların giydiği kaftanlara benzer. Büyük ve Küçük hanımda altın sarmalı, mücevherlerle bezeli bir başlık takar; cariyelerden her birinin başında tülâh adlı başlıkları vardır. Başlıkların tepesinde mücevherlerle süslü bir altın halka görülür. Onun üzerine tavus tüyü takılmıştır. Neh adı verilen altın sarmalı ipek elbise giyerler.* Şeklinde ifade etmektedir. Moğollarda Aile kurmada hanlarda rol oynamaktaydı. Moğollarda hanın hakimiyetinde olan her kavim ve toplum handan izinsiz evlilik yapamazdı. En önemli vasıflara sahip kadınlar han'ın eşi olamaya adaydı. Kabile fertlerinin, kendi liderlerinin izni olmaksızın evlenme hakkı yoktu. *“...babalar ve anneler dünyaya kız çocuk getirirlerse, onların kendi istekleri ile koca bulmamaları gerekir.”* Kanuna aykırı gelmenin cezası vardı. Ravzatu's Safa adlı eserde buna örnek olarak Ögedey Kağan kurultayda yasa koydu. Bir kabilenin kızlarının belirlenen bir diğer mensupları ile evlenmesini emretti. Fakat bu kabile hanın emrinden çıktı. Han bunu öğrenince yedi yaşından büyük olanları ve aynı kabilenin o sene kocaya verilen kızlarını ayırmalarını emretti. Bunların sayısı 4000'e ulaştı. Ardından oradakilerin bu kızlara tecavüz etmelerini emretti. Güzel olanları hareme, bir kısmını saray görevlilerine, diğer bir kısmı genel evlere ilçihanelere gönderdiler. Son kalanları Moğol ve Müslümanlar arasında dağıttılar.

SONUÇ

Bozkır coğrafyasının yaşam şartları ile alakalı olarak Türk kadını, yaşadıkları dönemin genel anlayışının aksine temel ve gelişmiş hakların hemen hemen hepsine sahip olarak yaşamını sürdürmüştür. Kadınlar isim sahibi bireyler olarak, evlere hapsedilmemiş ve aktif olarak sosyal hayata katılımları sağlanmıştır. Kadın isim sahibi bireyler olduğu gibi, güzel sıfatlarla anılmıştır. Savaş meydanları dâhil hayatın her alanında erkeğiyle aynı noktada duran Türk kadını için eve kapatılmak açıklama yapmaya bile gerek olmayan bir konudur. Kadın kutsal ve temiz kabul edilirdi, mitolojilerinde, kâinatın yaratılışı konusunda bile üstün bir rol sahibidir. Ayrıca biyolojik yapısı gereği oluşan durumlar için kadın hor görülmez, basit sebeplerle cezalandırılmazdı. Bilindiği gibi kız evlat sahibi olmak kötü bir durum olarak görülmezdi. Bu şekilde özgür insanlar olarak, kişiler hukukunun sağlamış olduğu haklara sahip olmuşlardır. Aile içindeki söz haklarına ek olarak, evlenme, boşanma, mülkiyet, miras ve varislik haklarına da sahip bulunmaları aile hukukunun gerekliliklerini de sağlamaktadır. Aile içi ilişkiye hiçbir şekilde sıcak bakılmazdı ve evlenme, miras ve diğer konularda açıklandığı üzere gelişmiş haklara sahipti. Eski Türkler, kadını bir alım satım nesnesi olarak görmek bir yana, savaşta düşman eline geçmesini bile büyük bir utanç sayıp, tek eşliliği ana prensip saymıştır. Cinsiyet ayrımı, ev içinde ya da iktisadi hayattaki ağır işlerin erkekler tarafında yapılmasından başka hemen hemen görülmemiş ve hiçbir devirde sosyal hayata kadını olumsuz etkileyecek şekilde yansımamıştır. Bu haklar toplu olarak ele alındığında günümüz anlayışı ile medeni hukuka sahip oldukları görülmektedir. Bilindiği gibi medeni hukuk özel hukukun en geniş koludur. Dolayısıyla eski Türk toplumu kadınların özel hukuk haklarına saygı gösteren bir toplum olmuştur. Bunun yanında gerek en üst düzeyde idari görevler gerekse memuriyet ve askerlik gibi devlet memuriyetlerinde de görevlerde bulunabilmeleri, kamu hukuku içerisinde de

aktif olarak yer alabildiğini göstermektedir. Dolayısıyla eski Türk kadını hem özel hukukun hem de kamu hukukunun tanımladığı hak ve görevlere büyük oranda sahipti.

Kaynakça

- Ahmetbeyoğlu, Ali (2001, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ahmetbeyoğlu, Ali (2014), *Sorularla Eski Türk Tarihi*, İstanbul: Yeditepe.
- Arsal, Sadri Maksudi (2014), *Türk Tarihi ve Hukuk*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Arsal, Sadri Maksudi, (1947), "Çengiz'in Yasası", *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul: İst. Ün. Hukuk Fak. Yayını, s.169.
- Aknerli Grigor, *Okçu Milletinin Tarihi*.
- Avcı, Mustafa (2012), *Türk Hukuk Tarihi Dersleri*, Konya: Mimoza.
- Baykara, Tuncer (2001), *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*, Ankara: AKM Başkanlığı.
- Cüveynî, (2013) Alâeddin Atâ Melik, *Tarih-i Cihan Güşâ*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: TTK.
- Donuk, Abdülkadir 1980/81. *Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih, 33, 147-168.
- Durmuş, İlhami (2012), *İskitler* (4. Baskı), Ankara: Akçağ.
- Ergin, Muharrem (2003), *Orhun Abideleri*, Hisar.
- Fazlullah, Reşidüddin, (2013), *Cami et Tevarih (İlhanlılar Kısmı)*, Çev: İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipor, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gumilev, L.N 2013, *Eski Türkler*, 4. Baskı), İstanbul: Selenge.
- Gültepe, Necati 2013, *Türk Kadın Tarihine Giriş*, (2. Baskı), Ankara: Ötügen.
- Herodotos 2006, *Tarih*, Çev. Müntekim Ökmen (8. Baskı), İstanbul: İş Bankası Kültür
- İbn Battûta Tancî, Ebû Abdullah Muhammed, (2004) *İbn Battûta Seyahatnamesi*, çev. A. Sait Aykut, C.I, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İnan, Abdülkadir (1998), *Makaleler ve İncelemeler* 1, (3. Baskı), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İnan, Afet (1975), *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, (3. Baskı), İstanbul: MEB.
- İzgi, Özkan (2014), *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kafesoğlu, İbrahim 2007, *Türk Millî Kültürü* 27. Baskı), İstanbul: Ötügen.
- Kazvinî, Müstevfî-yi, (2018), *Târih-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: TTK.
- Koca, Salim (2010), *Türk Kültürünün Temelleri 2*, (3. Baskı), Ankara: Kültür.
- Komisyon, Türk Tarihinin Ana Hatları (1930), İstanbul: İstanbul Devlet.
- Marco Polo, *Marco Polo Seyahatnamesi*, çev. Filiz Dokuman, C. I, İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları, 1979.
- Menandros, *Bizans Kaynaklarında Türkler*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Mîrhând, *Târih-ii Ravzâtu's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, C. 5, Neşr. A. Pervîz, Tahran 1339.
- Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)*, Çev. Mustafa Uyar, Ankara: Ötügen Yay., 2016.
- Moğolların Gizli Tarihi*, Tercüme: Ahmet Temir, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.
- Quentin, Simon de Saint, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu (1245-1248)*, haz. Tufan Karasu, Antalya: Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı 2006.
- Sinor, Denis 2002), *Erken İç Asya Tarihi* 3. Baskı), İstanbul: İletişim.
- Taşgâil, Ahmet 2014, *Göktürkler I-II-III* 2. Baskı), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Rasonyi, Laszlo (1988), *Tarihte Türklük*, (2. Baskı), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Roux, Jean-Paul (2013), *Türklerin Tarihi* 10. Baskı, İstanbul: Kabcacı.
- Roux, Jean Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. Ayşe Bereket, İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2001.

- Roux, Jean P., *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, çev. Lale Arslan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2006.
- Rossabi, Moris, *Kubilay Han*, çev. Özgür Özol, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Ögel, Bahaeddin 1981, Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Özdener, Kadri Süreyya 1988, İslam Öncesi Türklerde Kadının İçtimai Yeri, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları, 22, 225-235.
- P'yankov, Igor Vasilyeviç 2002, Sakalar, *Türkler*, c.1, Ankara: Yeni Türkiye.
- Üçok, Mumcu ve Bozkurt 2011, *Türk Hukuk Tarihi*, 15. Baskı, Ankara: Turhan.

DÜNYANIN İLK TIP HASTANESİNİ KURDURAN GEVHER NESİBE HATUN (1206)

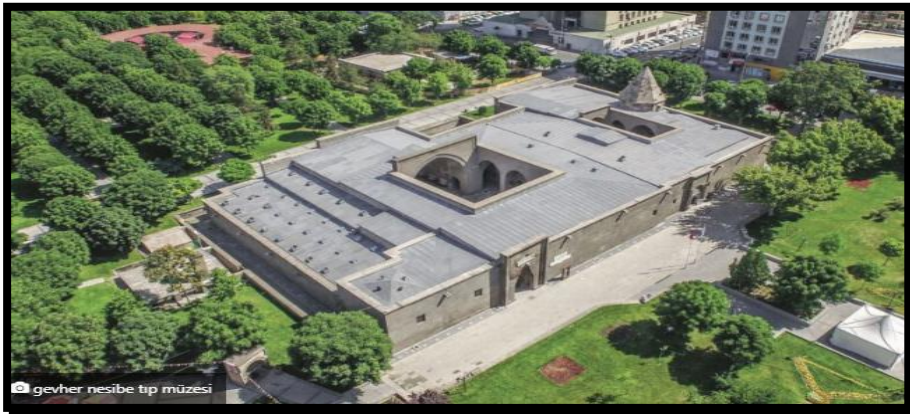
İsmihan GÜNERİ

Erciyes Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi

ÖZET

Kayseri 6000 yıllık tarihinde Asur, Hitit, Frig, Roma İmparatorluğu gibi devletler için önemli bir yerleşim yeri olmakla birlikte Anadolu Selçuklu Devleti'nin de merkezi olmuştur. Anadolu Selçuklu Devleti coğrafi olarak önemli bir kavşak noktası olduğundan sosyal, kültürel, ekonomik, tıp ve eczacılık alanında kendini geliştirmiş ayrıca eğitimde de gelişmeler göstermiştir. Bunun en önemli ispatlarından biri de 1206 yılında I. Gıyasettin Keyhüsrev'in kız kardeşi Gevher Nesibe Sultan'ın vasiyeti ile yaptırılan Gevher Nesibe Hatun Darüşşifasıdır. Birçok araştırmaya konu olan bu ilim hane bugünkü adıyla hastane olarak halka hizmet vermiş Selçuklulardan kalma çok değerli bir mirastır. Gevher Nesibe Hatun Darüşşifanın bugün mutlaka ziyaret edilmeye değer en önemli özelliklerinden birisi de yatılı olarak ruh ve sinir hastalarına hizmet verdiği bir kliniğinin olmasıdır. Aynı dönemde Avrupa da yaşayan bu tip rahatsızlıkları olan insanlar hasta olarak görülmek yerine kendilerinden korkularak toplumdan dışlanmıştır. Oysa Anadolu topraklarında Gevher Nesibe Hatun'un vasiyetiyle yapılan darüşşifada kıymet görüp hayata döndürülmüştür. Darüşşifanın ana giriş kapısında mermere işlenmiş olan yazıda Gevher Nesibe Hatun adına yapılan bir ilim hane olduğunun açıkça belirtilmiş olması o dönem kadına verilen değer in ispatıdır. Yaşadığımız topraklarında bu gibi büyük işlere hizmet edebilmiş olması kıymetinin ne kadar büyük olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada Anadolu Selçuklu Dönemi'nde yaşamış bir kadın tarafından düşünülen ve hayata geçirilen dünyanın ilk hastanesi olma özelliği taşıyan ve hastalarının karakteristik analizini de yaparak kişiye uygun müzik, su ve renklerle telkin tedavisi uygulayan takdire şayan bir yapı ve o yapının sahibi olan Gevher Nesibe Sultan'ın hayatı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: eğitim, tedavi, kadın, tarih

Kayseri 6000 yıllık tarihinde Asur, Hitit, Frig, Roma İmparatorluğu gibi devletler için önemli bir yerleşim yeri olmakla birlikte Anadolu Selçuklu Devleti'nin de merkezi olmuştur. Anadolu Selçuklu Devleti coğrafi olarak önemli bir kavşak noktası olduğundan sosyal, kültürel, ekonomik, tıp ve eczacılık alanında kendini geliştirmiş ayrıca eğitimde de gelişmeler gösterir. Bunun en

önemli ispatlarından biri de 1206 yılında I. Gıyasettin Keyhüsrev'in kız kardeşi Gevher Nesibe Sultan'ın vasiyeti ile yaptırılan Gevher Nesibe Hatun Darüşşifasıdır. Birçok araştırmaya konu olan bu ilim hane bugünkü adıyla hastane olarak da halka hizmet vermiş Anadolu Selçuklulardan kalma çok değerli bir mirastır.

Gevher Nesibe Darüşşifa'sının diğer isimleri: Çifte Medreseler, İkiz Medreseler, Darüşşifa Medresesi, Kayseri Darüşşifası, Kayseri Şifaiyesi, Kayseri Tıbbiyesi, Şifa Hatun Medresesi, Gıyasiye Medresesi şeklindedir.

MELİKE İSMETÜDDİN GEVHER NESİBE HATUN

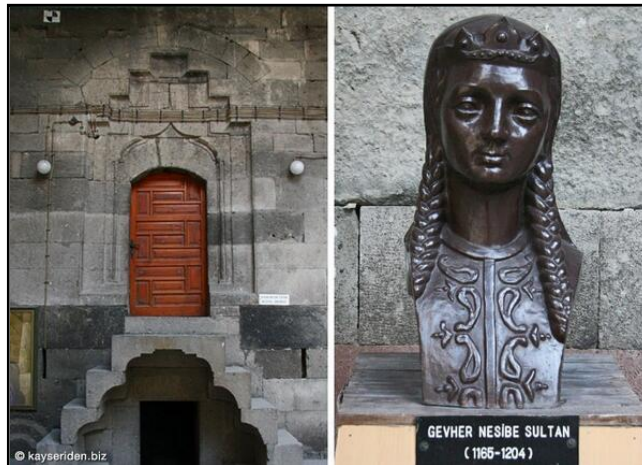
Gevher Nesibe Sultan, kaynaklara göre 1180 yılında Konya'da doğdu. Asıl ismi Melike İsmetüttin Gevher Nesibe Hatun, 12 yaşında babasını kaybetti. Ağabeyi I. Gıyasettin Keyhüsrev onu büyük bir özenle yetiştirdi. İyi bir eğitim aldı. Ata binmeyi sever, kimsesizlere, fakirlere ve gazilerin yaralarına sarmaya yardım ederdi.

Gevher Nesibe Darüşşifasının yapılma nedeni rivayetlere göre, âşık olduğu askerle evlenmesine abisinin izin vermemesi ve bir süre sonra savaşa giden askerin şehit düşmesidir. Ardından ölmek üzere olan Gevher Sultandan abisi Gıyasettin Keyhüsrev özür dileyerek son arzusunu sorar:

"-Sevgili kardeşim, iki gözüm bacım benim. Görünen o ki, sen Rabbe yürüyorsun. Yarın Huzur-u İlahi de sana karşı hizmetini yerine getirmemiş olmayayım. Baba yurdunda senin de hakkın var. Bu hakkını nasıl ödeyeyim senin? Benden ne istersin?"

Gevher Nesibe ağabeyinin ellerinden tutup son isteğini söyle söyler:

-Sevgili ağabeyim, kaderime razıyım. Bizi Yaradan bize nasıl bir kader tayin etmişse, o tecelli edecektir. Bunu kabullenmemek Allah'ın iradesine isyan olur. Biz, doğduğumuz andan itibaren beraberimizde taşıdığımız ölüm cevherini kendimize ziynet (süs) sayarız. Yine de, ahirette benim ruhumun rahat etmesini istiyorsan, bir Şifahane (hastane) yaptır. Öyle bir şifahane olsun ki, burada hem gönül hem de beden acıları dindirilsin, her ikisinin de tedavisi yapılsın. Babamdan bana düşen miras ne kadarına yetiyorsa, sen o kadarını harca ve ceddimizin şanına yakışır bir eser meydana getir. Burada tedavi gören fakir hastalardan da asla ücret alınmasın..." (Sipahioğlu, 1982)

Gıyâseddin Keyhusrev 39 yaşında ikinci kez tahta çıkmıştır. Amacı kaybettiği kız kardeşinin vasiyetini yerine getirmektir. Önce şuanda kendi adıyla anılan medreseyi, daha sonra da darüşşifayı yaptırır. Gevher Nesibe Sultan da medresenin içindeki türbesine gömülür. Birbirine bitişik olan iki bina, bu konumlarından dolayı halk arasında Çifte Medrese veya İkiz Medreseler adıyla da anılmaktadır. Darüşşifanın taç kapısında yer alan kitabeye göre inşa tarihi 602'dir. Kitabede yer alan iki satırlık Arapça yazının Türkçe anlamından da Gevher Nesibe Hatun'un vasiyeti üzerine yapıldığını görülmektedir. Kitabede, "Bu hastane (maristan) Kılıç Arslan oğlu büyük Sultan Gıyasettin Keyhüsrev'in, Allah ondan razı olsun, zamanında Kılıç Arslan kızı İsmetüttin Gevher Nesibe'nin vasiyeti üzerine Allah rızası için 602 senesinde inşa edildi." şeklinde yazar. (Kılıç, 2008).

GEVHER NESİBE DARÜŞŞİFASI "MEDRESE" BÖLÜMÜ

Medrese 28'e 40 metre olup dikdörtgen şekildedir. Medrese kısmında kitabe olmadığı için bu bina Gıyasettin'e ithaf edilmiş ve Gıyasiye olarak adlandırılmıştır. (Kılıç, 2008)

Gevher Nesibe Darüşşifası ve Medresesi, Anadolu'da çifte medrese olarak inşa edilen ilk medrese olma yönüyle de ilkler arasında bulunmaktadır. Bünyesinde hem bir hastane hem de bu hastaneden bir koridorla geçilen bir tıp medresesi bulundurması sebebiyle sadece bir tedavi kurumu olmayıp aynı zamanda bir tıp okulu olarak da görev yapmıştır. Bu yönüyle Anadolu Selçuklu Devletinin de ilk tıp medresesi olma özelliğini taşımaktadır.

Selçuklular döneminde her hocanın eğitim vermekle yükümlü olduğu 38 öğrenci bulunmaktaydı. Darüşşifanın hastane dışında bir de medresesinin olması birçok hekim yetiştirmenin de düşünüldüğünü gösterir. Dönemin eğitim metodunun usta-çırak şeklinde olması ve eğitim sonunda öğrenciye öğretmeninden onaylı diploma verilmesi gerekmektedir. Medreselerde okutulan dersler çoğunlukla uzmanlaşmak istenilen alanlara göre ayrılmaktadır.

Evkaf kayıtlarına göre Darüşşifa Medresesi ile Gıyasiye Medresesi'nin 1584 yılında birer müderrisi olup her birine günlük 20'şer akçe ücret tahsis edilmiştir. Öğrencilerin her birine 8 akçe, vakıf gelirini toplayan cabiye de günlük 2 akçe ayrılmıştır (Tekiner, 2006).

GEVHER NESİBE DARÜŞŞİFASI “ŞİFAHANE” BÖLÜMÜ

Dünyanın İlk Tıp Fakültesi olarak kabul edilen bu yapının kurulmasına vesile olan Gevher Nesibe Hatun; “Burada birçok ünlü hekim ve cerrah yetişsin, tedavi gören hiç kimseden bir kuruş para alınmasın. Burası benim adıma bir vakıf olsun” diye vasiyet etmiştir. Gıyasettin Keyhüsrev, kız kardeşinin hastalığına kendisinin neden olmasından büyük üzüntü duyduğundan dolayı, onun son isteğini yerine getirmiş ve 1204’de Tıp Medresesinin yapımını başlatmıştır. Daha sonra medresenin batısına Darüşşifayı yaptırmış ve 1206 yılında da hizmete açmıştır. 1839 yılına kadar da amacına uygun bir biçimde hizmet vermiştir.

Şifahane için ayrılan vakfiyeler ve tutarları ise:

Talas köyünün malikânesinden aylık 10.800 akçe, Erkilet köyünün malikânesinden yıllık gelir 8.310 akçe, Yorgat köyü malikânesinin yıllık 2.862 akçe gelirinin 954’ü şifahaneye verilmiştir. Ayrıca Acıkuyu mezrasının malikânesinden yıllık gelir 300 akçe, Erciyes Cebel-i Ali nahiyesine bağlı olarak kaydedilmiş olan Saslu mezrasının malikâne geliri yıllık 500 akçe ve Sultan Hamamı’nın senelik ihalesinden alınan 50 akçe verilmiştir. (Efe, 2019)

Darüşşifalara ait belgelerden anlaşıldığı kadarıyla bu dönemde hastaların yataklı tedavisi yapılmış, diğer taraftan belirli günlerde poliklinik muayeneleri için gelen hastalara gerekli olan ilaçlar karşılıksız olarak darüşşifaların eczacıları tarafından hazırlanmıştır.

Medresede tepeden aydınlatmalı üç ameliyathane bulunmaktadır. Katarakt ve mesane ameliyatlari buralarda yapılmıştır. Hastalara narkoz olarak; adematu, afyon, şarap, hindistan cevizi karışımı ve sarı sabir verilmiştir. Medresenin damında kurulmuş olan serada ilaç yapımında kullanılan bitkiler, marul ve maydonoz gibi sebzeler yetiştirilmiştir. 1.5 metre kalınlığında toprak bulunan bu dam sayesinde izole edilmiştir (Tekiner, 2006).

Şifa hanede Biruni ve İbn Sina’nın tedavi yöntemleri kullanılmış ve bu devirde kullanılan ilaçlar Biruni ve İbn Sina’nın önerdiği ilaçlar olmuştur.

Selçuklu dönemi hekim ve hasta minyatürü

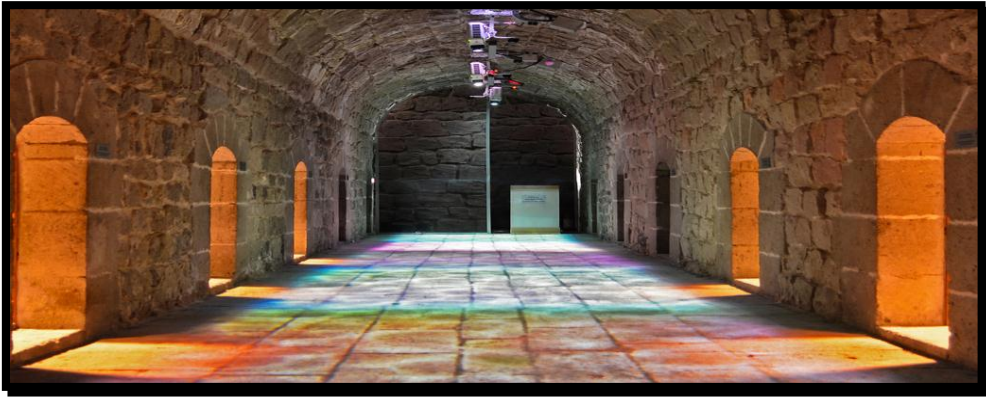
Selçuklular devrinde ve Osmanlı döneminde Gevher Nesibe Darüşşifası'nda görev yapan hekimlerden bazılarının isimleri şunlardır: Muzaffer elKureşi, Ebubekir ibn el -Zaki, Abdülatif el-Bağdadi, Ekmeleddin enNahcivani, Ebubekir Sadreddin Konevi, Kutbeddin-i Şirazi, Ebu Bekir bin Yusuf Re'sul-ayni, İbrahim Gazanfer, Ali Sivasi, Şücaüddin Ali bin Ebu Tahir, Rıdvan bin Ali, İnyetullah, Seyyid Samed Efendi, Yeniçeri Ağası Fahri Paşa, Abdülkerim Ağa, Deli Müderris, Âlim Efendi, Müderris Pamukhafizoğlu, Emin Müjdecı, Rauf Efendi, Hilmi Efendi, Emir Efendi, Ali Nesai Efendi (Sarı, 2010; Sarı ve Erke, 2002).

GEVHER NESİBE DARÜŞŞIFASINDA "BİMARHANE"

Darüşşifanın önemli bir diğer özelliği de ruh hastaları için yapılmış bir bölümünün bulunmasıdır. 18 odadan meydana gelen bu kısmın adı "Bimarhane'dir. Bimarhane kuzey-güney istikametinde ve sivri tonozlu bir orta koridorla sağlı sollu küçük odalardan oluşmaktadır. Hasta odalarının eyvan kavislerinde karşılıklı ikişer delik bulunmaktadır ki bunların o zaman uygulanan "musiki" veya "telkin tedavisi" amacıyla yapıldığı tahmin edilmektedir (Tekiner, 2006).

Anadolu Selçuklu Devletinin kurulduğu dönemde dünyanın birçok yerinde, akıl hastaları işkencelere maruz kalıp öldürülürken Anadolu topraklarında bu hastalar; hoşgörüyü karşılanıp medresede onlar için hazırlanmış odalarda karakter analizi yapılarak uygun müzik makamları, su sesleri ve renklerle tedavi edilmiştir.

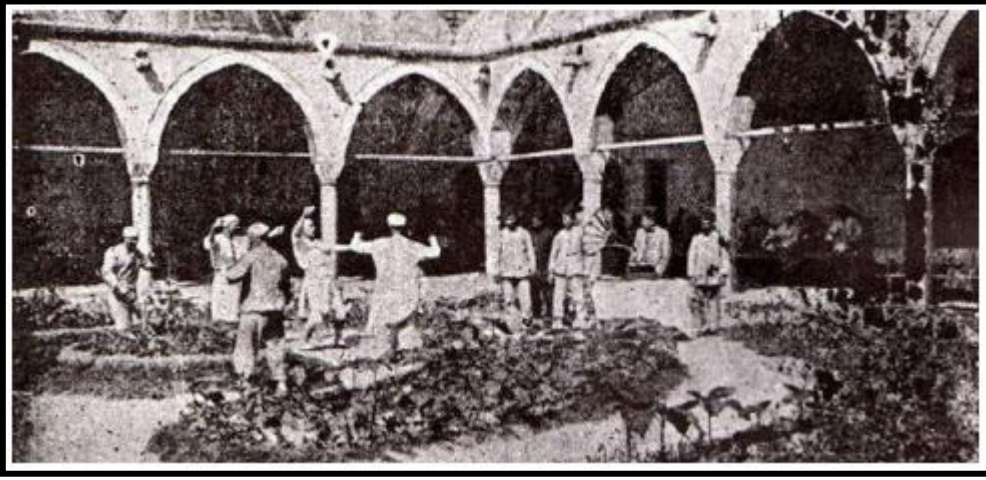
İbn Sina müziğin tıpta oynadığı rolü şöyle ifade eder:

"Tedavinin en iyi ve etkili yollarından biri hastanın aklı ve ruhî güçlerini artırmak, ona hastalıkla daha iyi mücadele etmesi için cesaret vermek, hastanın çevresini güzel ve hoş gider hale getirmek, ona en iyi musikiyi dinletmek ve onu sevdiği insanlarla bir araya getirmektir."

GEVHER NESİBE HATUN DARÜŞŞIFASI MİMARİSİ

Darüşşifanın mimari yapısı oldukça sade planlanmıştır. Batıda kalan bölüm şifahane iken doğuda kalan bölüm ise medresedir.

İki bölüm, ortasında havuzu bulunan, dört tarafından sivri tonozlu revaklarla çevrili açık avlulu, dört eyvanlı plan şemasına sahiptir. Oda kapılarının hepsi küçüktür ve revaklı avluya açılmaktadır. Odalarda ocak ve baca yerleri mevcut değildir. Mutfak tipinde bir mekâna da rastlanmamıştır. Bu da yemeklerin dışarıdaki bir imareten geldiğini düşündürmüştür (Kılıç, 2012).

Taç Kapı: Şifahane kısmının girişinde bulunan taç kapı gerçek bir sanat eseridir. 1940'lı yıllara kadar köhne, bakımsız ve büyük ölçüde toprağa gömülü bir halde bulunan taç kapı, yapılan ciddi onarım çalışmaları sonunda bugünkü halini alabilmiştir. Onarım süreci kısaca:

“Osmanlı döneminde birkaç defa elden geçirildiği anlaşılan külliye'nin belgelere göre bilinen ilk onarımı, 1669'da vakıf mütevellisi İsmail Efendi tarafından Mimar Ömer Beşeye Sultan Hamamı ile birlikte yaptırılmıştır. 1942'de Maarif Vekâleti Müzeler ve Antikiteler Müdürlüğü yalnız Şifâiyye'nin taçkapısını tamir ettirmiş, 1955-1956'da ise 750. yıl münasebetiyle büyük tamiri gerçekleştirilmiştir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü adına İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü'nden A. Süheyl Ünver, Ankara Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü'nden Feridun Nafiz Uzluk ve İstanbul Güzel Sanatlar Enstitüsü Başkanı Ali Saim Ülgen tarafından yürütülen bu onarıma, merkezi Ankara'da olan Anıtları Koruma ve İhya Derneği ile Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti ve bazı mahalli kuruluşlar da yardım etmişlerdir. 1980 yılında Erciyes Üniversitesi tarafından, yine çeşitli mahalli kuruluşların katkılarıyla yeniden restore edilen binalar kalorifer, elektrik ve su tesisatları da eklenerek oturulabilir hale getirilmiş ve Tıp Tarihi Müzesi olarak hizmete sunulmuştur." şeklinde ifade edebiliriz.(Köker, 1996) Medrese kısmının girişinde yer alan taç kapı ise şifahane taç kapısı kadar sanatlı olmayıp orijinalliğini tamamen kaybetmiştir.

Taç kapının kenar çerçevesi ise sade silme şeklinde olup iç kısmında geometrik geçme süs şeridi bulunmaktadır. Halk arasında taç kapıya dikkatle bakıldığında Gevher Nesibe Hatun'a ait olan bir kadın silüeti görüldüğüne dair yaygın bir kanı bulunmaktadır.

Medrese Kısmı: Güney kapıdan girişi bulunan darüşşifanın medrese kısmı fazla korunamamıştır. Medrese kısmındaki orijinal kapı tamamen yıkılmış olduğundan yerine Osmanlılar devrinde bugünkü sade kapı yapılmıştır.

Dışta türbeye büyük bir cazibe ve hareketlilik kazandıran kuleler ilk defa ve yalnızca bu eserde görülmektedir.

KAYNAKÇA

KİTAP

- Kayhan, Ö. (2019). Bir Aşk Bin Şifa Bir Gevher Nesibe Romanı. İstanbul: ASİKİTAP.
- Peker, Ali uzay. (2014). Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Gevher Nesibe Darüşşifası Örneği. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi.
- Selim, O. (2020). Ölümsüz Aşk Gevher Nasibe Sultan. İstanbul: Cinius.
- Subaşı, M İ. (2012). Selçuklu Melikesi Gevher Nesibe'nin Romanı. İstanbul: Gencay
- Tekiner, H. (2006). Gevher Nesibe Darüşşifası - Ortaçağda Öncü Bir Tıp Kurumu. Kayseri: TEB 12. Bölge Kayseri Eczacı Odası, 2006.

MAKALE

- Hayırlıdağ, M. (2021). Gevher Nesibe Sultan Darüşşifası. Kültür Araştırmaları Dergisi. Sayı: 10 Sayfa: 219-232.
- Kutlu, M. (2017). Kayseri Çifte Medresede Gevher Nesibe Darüşşifasının Konumu Üzerine Bir Değerlendirme. Sanat Tarihi Dergisi. Cilt: 26 Sayı: 2 Sayfa: 363-367.
- Oral, O. (2013). Dünyanın İlk Tıp Fakültesinin Yapılmasına Vesile Olan Gevher Nasibe Sultan. Rusya Araştırmaları Dergisi. Cilt: 6 Sayı: 2 Sayfa: 19-30.
- Özkul, K. (2020). Anadolu'da ilk tıp medresesi "Gevher Nesibe Hatun Darüşşifası". Uluslararası Göbeklitepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Kongresi. Sayı: 19.

İNTERNET

- Elkovan, T. (1996). Gevher Nasibe Şifaiyesinin Kapısında Bulunan ve Kaybolmakta Olan Yılan Kabartması Üzerine Bir Araştırma. https://jag.journalagent.com/erciyesmedj/pdfs/EMJ_5_1_3_5.pdf. (12 Aralık 2022).

İSLAM EKONOMİSİNDE CİNSİYET EŞİTLİĞİ: TÜRK KADINININ ÇALIŞMA HAYATINDAKİ YERİ

Semiha İLERİ
Kocaeli Üniversitesi

Özet

Toplumlar kadınların çalışmasını neden yanlış bulur ve bunu neden yalnızca din perspektifiyle değerlendirir? Erkeklerin kendi hegemonyalarını sürdürebilmek için din adı altında kendi düşüncelerini ve çalışma hayatına olan bakış açılarını kadınlara yönelttiklerini söylemek mümkün müdür? Kültürlerin ataerkil yapıya sahip olması kadının çalışmasına olan önyargıları oluşturmuş mudur? Kadının ülke ekonomilerinde yer almamasını yalnızca İslamiyet'e dayandırmak ne kadar doğrudur? Erkekler geçmişten günümüze kadar kadınlardan çeşitli rollere bürünmelerini istemişler ve kendisine biçilen rolleri kabullenerek hareket eden kadınları övmüşler bu rolleri inkâr eden kadınları ise yermişlerdir. Biçilen roller ise Müslüman toplumlarda genellikle İslam'a dayandırılmıştır.

İslam'ın kadınla erkeği ayırmadığı, Kur'an-ı Kerim'de geçen ayetlerin cinsiyet ayrımı gözetmeksizin tüm insanlara seslendiği kabul edilmiş bir gerçekliktir. İslamiyet'in ilk yıllarından günümüze kadar kadın ve erkek eşitliği konusundaki düşüncelerin değişime uğradığı görünse de iktisadi anlamda bu eşitlik hala tartışmalıdır. Kadınların ekonomide rol almasının ve iş gücüne aktif olarak katılmasının İslam dininde izin verilmediği gerekçesi ile engellendiği topluluklar bulunmaktadır. Ancak Hz. Muhammed (sav) döneminde kadın eliyle ürünlerin üretildiği ve bu ürünlerin ticaretinin yapıldığı günümüze ulaşan rivayetler arasındadır.

Geçmişten günümüze kadar toplumsal yapılar incelendiğinde kadına atfedilen değerler farklılıklar gösterdiğini, zamanla değiştiğini görmekteyiz. Kadın erkek eşitsizliğinin normal olduğunu savunan ataerkil toplumların gün geçtikçe yerini kadın erkek eşitliğine alışan ve bu yönde evrimleşme sancıları içerisinde bulunan toplumlara dönüştüğü görülmektedir. Yaşanan değişim sancısının başında kadının çalışma hayatındaki yerinin ne ve nasıl olması gerektiği sorularının cevaplanması gelmektedir. Bu çalışmada değişimin bir parçası olan Müslüman toplumların kadının çalışmasına dair bakış açısı ve İslam dininde kadının çalışmasına herhangi bir yasağın getirilmediği Kur'an-ı Kerim'de geçen ayetlerle ve Hz. Muhammed (sav)'in sözleri ve davranışları ile tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Kadını, İslam Ekonomisi

Giriş

Erkekler ve kadınlar eşit yaratılmış olsalar da fizyolojik olarak birbirinden farklıdır. Erkeklerin kas gücünün pek çok kadınkından yüksek olduğu aşikardır. Yaratılış itibari ile kadınlar erkeklerden daha zayıf ve narin canlılar olarak yaratılmıştır. İslamiyet'in vahiy olduğu dönemde Arap ekonomisinin büyük bir bölümünün kas gücü gerektiren işlerle yürütüldüğü bilinmektedir. Ticaret ve hayvancılık Arap ekonomisinde önemli paya sahip iken tarım kısmen yapılmaktadır. Bu durumun bir sonucu olarak doğal bir iş bölümünün oluştuğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Kadınların ev işlerine yönelmesi, erkeklerin ise dışarıdaki işleri yürütmesi ekonomik koşulların ve zorlu çalışma şartlarının bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır (Demir, 2018: 90). Arap ekonomisinde kadının aktif olarak rol alamamasının nedenini İslamiyet'e bağlamamak ve İslam'ın kadının çalışmasına olumsuz olarak baktığını düşünmemek gerekmektedir.

Arabistan'ın iklim yapısının tarıma çok fazla elverişli olmaması ekonomik faaliyetlerin tarım yerine hayvancılığa ve ticarete yönelmesine neden olmuştur. O dönemde tarımda kullanılan araç ve gereçlerin çok fazla fiziksel güç gerektirmesi, ancak kadının yaratılış itibarıyla erkeğe kas gücü bakımından zayıf olması Arabistan'ın yaşam koşullarında kadının tarım ekonomisi başta olmak üzere hayvancılık ve ticarete erkekler kadar aktif olarak yer alamamasının sebebidir. Coğrafi koşulların kadının ve erkeğin emeğini farklı alanlarda kullanmak zorunda bıraktığı görülmektedir.

1. İslam'da Cinsiyet Eşitliği

1.1. İslam'da Kadın ve Erkeğin Eşitliği

Dünya üzerinde sayısız toplum ve bu toplumların içerisinde barındırdıkları kültür şemaları bulunmaktadır. Toplumların yaşadıkları kültür yumakları birbirlerine çok yakın veya birbirlerinden çok uzak olabilmektedir. Birbirleriyle benzer kültür yapılarına sahip olan toplumların zaman içerisinde etkileşim halinde olduğunu böylelikle aralarında kültür bağlarının meydana geldiğini söylemek mümkündür. Kültürler arasında dil, din farklılıkları olmakla birlikte bu farklılık cinsiyetlere olan bakış açısını da içerisine almaktadır. Her toplum kendince ayrı gelenek ve göreneklere sahiptir ve kendi içerisinde kadın ve erkek cinsiyetlerine farklı anlamlar yüklemektedir. Kadın erkek eşitliğini kabul eden ve kadınların yaşamsal faaliyetlerini sürdürebilmeleri için herhangi bir yasak koymayan toplumlar olsa da kadın ve erkeğin eşit olmadığını, erkek üstünlüğünün yaratılışın bir parçası olduğunu kabul eden ataerkillik toplumlarında bulunmaktadır.

Kadının toplumdaki yerini belirleyen kültürlerin din faktöründen etkilendiği de görülmektedir. Ancak dinin toplumların benimsemiş oldukları kültür yapılarında evrimleştiği ve değişerek revize edildiği de çağımızın yadsınamaz bir gerçeğidir. Oryantalist yaklaşımlar ve sömürgeci söylemler Müslüman kadın konusunu adeta İslam ülkeleri için bir kimlik sorununa dönüştürmüştür. Bu yaklaşımlar, Kur'an-ı Kerim'i ve hadisi şerifleri kendi düşünceleri doğrultusunda yorumlayarak İslamiyet'in kadına bakış açısını yobaz söylemlere dayandırmışlardır (Güç, 2008: 670).

İslamiyet'ten önce kadınların zulme uğradığı, hiçbir hakkının olmadığı ve erkeklerin kadınlar üzerin de her türlü hakka sahip olduğu bilinmektedir. Kız çocuğu olunca utanan babalar kız çocuklarını diri diri toprağa gömerlerdi. Öldürülmeden büyüye bilen kız çocukları ise çeşitli zulümlerle karşılaşır. Cahiliye dönemi olarak adlandırılan bu dönemde tek eşlilikten bahsetmek neredeyse imkansızdır. Erkekler birden fazla evlilik yapmakta serbestlerdi. O dönemde çok eşli evlilikler normal olarak sayılmıştır. Ayrıca kadının miras hakkı yoktur. Kısacası İslamiyet den önce kadın yok hükmünde sayılmıştır. İslam dininin tebliğ olması ile beraber kadınlar haklarına kavuşmuş ve erkekler ile eşit hale gelebilmiştir (Toksarı, 1993: 67). İslamiyet'ten önce kadınların özgürlüğünden bahsetmek mümkün değildir. İslam dini kadınları içerisinde bulunduğu zorlu koşullardan çıkararak gönderilen ayetlerle kadın ve erkek ayrımı yapmaksızın tüm insanları birbirlerine eşit kılmıştır. Hz. Muhammed'in (sav) davranışları ve hadisleri ise bu eşitliğin örneklerini teşkil etmektedir (Ateş, 1997: 304).

Kur'an- ı Kerim sadece Allah (cc)'ın emir ve yasaklarını değil, dünya hayatındaki yaşayışın nasıl olması gerektiğini de anlatmaktadır. İnsanların kendilerine biçilen ömürleri boyunca yaptığı iyiliklerin ve kötülüklerin karşılığının aldığı sevaplar veya günahlar olduğunu söylemiş, kıyamet günü amel defterinin açılarak işlenen sevapların ve günahların karşılığının verileceği dile

getirilmiştir. Kur'an-ı Kerim aynı zaman da kadın ve erkeğin yaratılışını anlatmıştır. Her iki cinsin de hukuki, sosyal ve ekonomik haklarının ve sorumlularının olduğu pek çok surenin içerisinde geçmektedir. Kadın ve erkeğin yaratılışta birbirlerinden hiçbir farkı yoktur. Allah katında ki tek farkları dünya hayatlarında işledikleri ameller ve kazandıkları sevaplardır. İyi insan olma kavramı kadın ve erkek için aynı anlamı taşımakta ve Allah katında aynı değer içerisinde yer almaktadır. Allah (cc) bunu durumu pek çok ayetinde ifade etmiştir. (Tunçer, 2017: 265)

Kur'an-ı Kerim'de geçen ayeti kerimelerde kadın erkek eşitliği açıkça görülmektedir.

“Ey insanlar sizi tek bir nefisten yaratan Rabbinizden korkun” (Nisa, 4/1) ayeti cinsiyet eşitliğinin en büyük ispatıdır. Ayette insanların tek bir nefisten yaratıldığı söylenmiştir. Kadınların ayrı erkeklerin ayrı yaratıldığı söylenmemiştir. Allah(cc) tüm insanlara seslenmiş ve kendisinden korkulması gerektiğini söylemiştir. Erkekler siz korkmayın veya yalnızca siz kadınlar korkun dememiş, cinsiyet ayrımı gözetmeksizin tüm insanlara kendinden korkmalarını emretmiştir.

Kadınlar erkeklerle aynı sosyal haklara sahip olarak yaratılmışlardır. Çalışma hakkı, miras hakkı, eğitim- öğretim hakkı cinsiyet ayrımına tabi tutulmadan tüm insanlara verilen haklardır. Kuran-ı Kerim'in hitap ve emirleri kadın-erkek arasında ayırım gözetmeyen bir umumilik arz eden Kuran-ı Kerim'de ilimden bahseden veya ilmi teşvik eden 750 ayetin hepsi cins ayrımı yapmadan hem kadına hem de erkeğe hitap etmektedir (Kayadibi, 2003: 25).

Kur'an- Kerim Cahiliyye döneminde yapılan kadına eziyetleri eleştirmiş, kız çocuklarını adeta koruma altına almıştır. Peygamber Efendimiz(sav) kız çocuklarının diri diri toprağa gömülmesini engellemek için çaba sarf etmiştir. İslam dini kız çocuklarına o güne kadar verilmeyen değerini verilmesini sağlamıştır (Öztürk, 2014: 26). Aslında Kur'an'a baktığımızda Allah kadını cahiliyedeki hiçbir döneminden toplumsal rol oynayan bir konuma yükseltmiştir (Öztürk, 2014: 32).

Erkek ve kadın eşitliğini Kur'an-ı Kerim'in ayetlerinde açıkça görmek mümkündür. *“Erkek ve kadından her kim inanmış olarak iyi işler yaparsa biz ona dünyada refah bir hayat yaşatırız ve onlara ücretlerini yaptıklarının en güzelinden öderiz (Nahl 16/97).”* ayeti kerimesinde kadın ve erkek birbirlerine eşit sayılmıştır. Dünya hayatın da önemli olan kadın veya erkek fark etmeksizin iyi işlerle meşgul olması ve Allah'ın yasak ve emirlerine uymasındır. Allah (cc) ayeti kerime de dünya hayatında iyi işlerle meşgul olanın rahat bir hayat süreceğini söylemiştir. Burada üzerinde durulması gereken nokta ayeti kerime de sadece erkek veya sadece kadın ibaresinin bulunmaması her iki cinsinde isimlerinin yer alarak vurgulanmasıdır. Kadın veya erkek fark etmeksizin yaşadıkları süre boyunca yaptıkları iyiliklerin karşılığını alacaklardır. Allah kadının yaptığı iyiliği erkeğe ya da erkeğin yaptığı iyiliği kadına üstün tutmamıştır. Ayette insanların yaptıkları güzel işlerin karşılığının en güzel şekilde ücretlendirileceği belirtilmiştir.

1.2. Kadın ve Erkeğin Emeğinin Eşitliği

İslamiyet kadın ve erkeğin haklarını eşit olarak saydığı gibi kadın ve erkeğin çabasını ve emeğini de eşit olarak belirlemiştir. Kur'an-ı Kerim'de geçen ayetler de ve Peygamber efendimizin hadislerinde kadın ve erkeğin emeğinin herhangi bir ayrıma tabi tutulmadığı görülmektedir. İslamiyet de önemli olan kişinin kendi emeği ile kazancını sağlaması ve emek vermeden, çaba sarf etmeden kazanç elde etmemesidir. Hz. Muhammed (sav) bir hadisin de şu şekilde buyurmuşlardır: *“kişi kendi elinin emeğinden daha temiz bir kazanç elde etmemiştir”* (İyem, Yalçın ve Çalışkan,

2016: 70; Karagöz, 2007: 439-440). Bu hadiste kadının emeği veya erkeğin emeği denmemekte kişinin emeğinden bahsedilmektedir.

Bir başka hadis-i şeriflerinde ise Hz. Muhammed şöyle buyurmaktadır: *“El emeği ile geçinerek akşamlayan, bağışlanmış olarak akşamlar”, “helal kazançla uğraşmak, kahramanla gürleşmek gibidir. Helal kazanç arama yolunda ölen, mağfiret edilmiş olarak ölür. İşlerin en üstünü çoluk çocuğuna infak için kazanmakla iştigal etmektedir.”* Tüm bu hadislerden de anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber çalışmanın faziletini bildirerek insanları çalışmaya teşvik etmiştir (İyem, Yalçın ve Çalışkan, 2016: 70; Beşer, 2009: 96).

Allah (cc) çalışan insana pek çok müjde vermiştir. Kadın veya erkek fark etmeden çalışan tüm insanların emeklerinin boşa gitmeyeceğini Kur'an-ı Kerim' de pek çok kez ifade etmiştir. Nisa Suresi'nde geçmekte olan:

“Allah'ın sizi birbirinizden üstün kıldığı şeylere göz dikmeyin. Erkeklerle de çalışıp kazandıklarından bir hisse var, kadınlara da çalışıp kazandıklarından bir hisse vardır.” (Nisa 4/32).

Ayeti kadınların ve erkeklerin çalışıp kazandıklarının karşılığının olduğunu söylemektedir. Geçmişte kadın emeğinin erkek emeğinden daha aşağı olduğuna inanan toplumların çok fazla olduğu görülse de, ne yazık ki günümüz de bu anlayışı devam ettirmekte olan toplum yapılarının olduğu bilinmektedir. Ancak bu emek eşitsizliğinin Müslüman toplumların Kur'an-ı Kerim'de geçtiğini iddia etmek ve İslam dininin kadın erkek emeğini farklı olarak gördüğünü dile getirmek yanlış bir tutum ve bilgilendirmedir. Böyle bir iddia da bulunan kişiler veya gruplar aslında Kur'an-ı Kerim'i tam manası ile yorumlayamamıştır.

Dünya hayatını iyiliklerle geçiren her bireyin mükafatlandırılacağına müjdesini Allah(cc) Kur'an-ı Kerim'in pek çok ayetinde vermiştir. *“Rableri onlara karşılık verdi: “Ben, sizden erkek kadın, hiçbir çalışanın işini zayi etmeyeceğim. Hep birbirinizdensiniz. Göç edenler, yurtlarından çıkarılanlar, yolunda işkence edilenler, vuruşanlar ve öldürülenler... Elbette onların kötülüklerini örteceğin ve onları altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacağım”* (Al-i İmran, 3/195). Ayeti buna en güzel örneklerden biridir. Allah ayeti kerime de çalışan hiç kimsenin işini zayi etmeyeceğini söylemiştir.

Dünyada kültürel yapılanmalar birbirinden farklılık göstermekte, bazı kültürlerde kadının emeği aşağı sayılmakta ve emeğinin değerinin tam karşılığı verilmemektedir. Ücret eşitsizliğinin söz konusu olduğu Müslüman toplumlarda ise dini çarpıtan ve İslam'ın kadının emeğini erkeğin emeğinden aşağı gördüğünü söyleyen kimseler bulunmaktadır. Ancak İslam dini yaratılışta kadın ve erkeği nasıl eşit olarak kabul ediyorsa çalışma hayatında da sarf edilen çabayı, verilen emeği cinsiyet ayrımı yapmaksızın eşit olarak kabul etmiştir. Yukarı da örnek olarak verdiğimiz ayeti kerime de de Allah kadın ve erkeğin çalışmalarını herhangi bir fark gözetmeksizin karşılıklı müjdelemiştir. Kısacası, kadın emeğinin karşılığının erkeğin çabasından daha aşağı görenler İslamiyetin birincil kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'in içerisinde geçen ayetlerin manalarını ve ifade edilmek istenen anlamları saptırma gafletinde bulunmuşlardır. İslam dini iddia edilenin aksine kadına en büyük değeri vermiş ve kadın emeğini erkeğin emeğinden aşağı görmemiştir (Tunçer, 2017: 269).

Kur'an-ı Kerim' de haksız kazanç sağlama yasaklanmış ve haram olarak adlandırılmıştır. İnsan haram sayılan her türlü şeyden uzak durmak zorundadır. Dilencilik de olduğu gibi emek sarf etmeden başkasından isteyerek elde edilen kazanç naletlenmiştir. Necm Suresin' de geçen: *“İnsan için ancak çalıştığı vardır. (Ve insan için, çalışmasından başka bir şey yoktur.) Şüphesiz onun çalışması ilerde görülecektir”*. (Necm 53/39-40) ayeti dünyada kendi emeği ile çalışan ve karşılığını yalnızca Allah'tan beleyen insanlara Allah(cc) tarafından verilmiş olan adeta bir garantidir. Bu ayette de insanların emeği kadın emeği ve erkek emeği olarak ayrıma tutulmadan tüm çalışan insanlara seslenilmiştir. Önemli olan kadın veya erkeğin çalışması değil, önemli olan rızkını çaba sarf ederek elde etmeye çalışmaktır. Çalışmasının karşılığını Allah(cc)'dan bekleyen her insan muhakkak ki mükafatlandırılacaktır.

Kazanç sağlama çabası içerisinde olan kadın çalışanların dönem dönem haksızlığa uğrayarak erkeklerden daha az ücret aldıkları bilinmektedir. Aynı işle meşgul olmalarına hatta ve hatta kadının erkekten daha uzun saatler çalışmasına ve daha ağır işlerle uğraşmasına rağmen ücretlendirmelerde adaletsiz davranan özel ve kamusal işyerlerinin varlığı geçmişte daha fazla olsa da günümüzde de kendini göstermektedir. Ancak Allah(cc) şöyle buyurmuştur: *“Her birey, kazancı karşılığında rehindir”* (Müddesir 74/38) Ayeti kerime de insanlar tek tek birey olarak ele alınmış ve her bireyin kendi kazancının karşılığının, kişinin kendi çabasının karşılığı olarak belirtilmiştir. Erkeğin kazancı ayrı kadının kazancı ayrı sayılmamıştır.

Bu ayeti kerimede dikkat çekmek istediğimiz noktalardan bir diğeri de önceki bölümde bahsettiğimiz cinsiyet eşitliğine örnek teşkil etmesidir. Ayette “birey” kavramı geçmektedir. Kadın veya erkek ayrımı yapmadan tüm insanlara Allah(cc) birey kelimesi ile hitap etmiştir. Oysaki İslamiyet' den önce kadın birey olarak görülmemektedir. Kur'an-ı Kerim, kadın ile erkek arasında hiçbir ayırım yapmamakta, her ikisine de aynı hak ve yükümlülükleri tevdi etmektedir (Akdemir, 1997: 257).

2. İslam'da Kadının Çalışması

2.1. İslam Ekonomisinde Çalışma Kavramı

İslam'a göre iş/çalışma dar anlamı ile: “karşı taraf için değeri olan, konusu ve ifa ediliş yönünden haram unsur taşımayan, maddi ya da fikri bir çabadır” (İyem, Yalçın ve Çalışkan, 2016: 69; Beşer, 2003: 8-16). Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi İslam dini bireylerin çalışmasında kendi emeklerine ve çabalarına değer vermekte, kadın ve erkek ayrımına gitmeksizin tüm bireylerin çabalarını çalışma olarak nitelendirmektedir.

Kadının çalışmasının tartışmaya açılmasını ve kadına çalışma izninin verilir verilmediğinin sorgulanmasını yalnızca dine dayandırmak oldukça yanlış olacaktır. Kadınının ve erkeğin eşit konumunu kendi içerisinde içselleştiremeyen toplumlar bu duruma bakış açılarını yüzyıllardır içerisine doğdukları ve kendi yaşamlarında da devam ettirdikleri ataerkil kültürden kazanmıştır. Kültürel yaşam alanlarının erkek hegemonyası ile gelişmesi kadının günlük yaşamdaki yerini de kısıtlamıştır. Bu toplumlarda kadının yalnızca çalışma hakkını değil seçme ve seçilme, özgürlük gibi haklarının da ellerinden alındığı görülmektedir (Tunçer, 2017: 269). Oysaki İslamiyet kadının elinden alınmış olan haklarını ve kadına saygıyı geri vermiştir.

İslam dini kadına ve erkeğe yaşamları boyunca ayrı ayrı sorumluluklar yüklemiştir. Bu sorumlulukların en başında erkeğin evini geçindirmesi ve bakmakla yükümlü olduğu hanımını ve çocuklarını kimseye muhtaç etmeden yaşatması gelmektedir. Ancak kadının evini geçindirmekle yükümlü olduğu söylenemez. Kadının kazandığı rızık kendine ait olmakla birlikte erkek hanımından izin almadan kadının rızıkını alamaz ve haralayamaz. İslamiyet kadının çalıştığı rızık kadına helal kılınmış ve kadının mülkiyetini ayrıma tabi tutmuştur (Eskicioğlu, 1994; 107).

İslam dini denge üzerine inşa edilmiştir ve ölüm yalnızca beden içindir. Ruh kıyamet gününde sur üflendiğinde tekrar dirilecek ve mahşerde dünyada yaşadığı her anın, yaptığı her davranışın, söylediği her sözün hesabını verecektir. Bu nedenle insan ruhu bedenindeyken ölümden sonraki hayatı için de çalışmak zorundadır. Ancak İslamiyet yalnızca ölümden sonraki hayat için insanların çalışmasını emretmemektedir. İslam dinine göre, insan her iki dünya içinde çaba sarf etmelidir. İnsan kavramı burada erkek ve kadın olmak üzere iki cinside içine almakta, herhangi bir ayrıma tabi tutmamaktadır (İyem, Yalçın ve Çalışkan, 2016: 67).

2.2. Kur'an-ı Kerim'de ve Hadislerle Kadının Çalışması

Müslüman ülkeler de kadının çalışmasına yönelik pek çok farklı bakış açısı vardır. Bazı toplumlar kadının çalışmasını zamanla içselleştirmiş ve normal olarak görmekte iken bazı toplumlarında kadının çalışmasını dışladığı ve çalışan kadınları yadırgadığı görülmektedir. Kadının çalışmasına olumsuz bakış açısı ile bakmakta olan toplumların bu duruma sebep olarak dini öne sürdüğü ve dinin kadına çalışma yasağı koyduğunu iddia ettiği bilinmektedir. Oysaki Kur'an-ı Kerim'de kadınların çalışmasına yasak getirilmemiştir (Cindoğlu, 2010: 66).

Kadının çalışmasını istemeyen toplumların diğer öne sürdüğü nedenlerden biri ise kadının çalıştığı dönem de ev işlerini ve çocuklarını ihmal edecek olmasıdır. Çünkü bu toplumların kültürel yapısı kadının asıl işinin ev işleri olduğunu kabul etmektedir. Kadının önceliği evi, kocası ve çocuklarıdır. Çalışan kadın iş yerinde yorulacak ve tüm enerjisini oraya verecektir. Böylece kadın çocuklarına ve kocasına gereken özeni ve vakti sağlayamayacaktır. Bu bakış açısına sahip toplumlar kendi korkularından kaynaklanan düşüncelerini kadınlara benimsetebilmek adına din faktörü öne sürmüş ve İslamiyet' de kadının çalışmasının yasak olduğunu dile getirmiştir. Ancak Kur'an-ı Kerim'de kadının erkekten aşağı olduğuna veya kadının çalışmasının dinen yasaklandığına dair herhangi bir ayet bulunmamaktadır. Tam tersine Kur'an kadın ve erkeğin eşit olduğunu ifade etmektedir. (Demir, 2018: 89)

İslam dini emek vermeden, alın teri dökmeden gelen kazancı haram saymış ve kişinin kendi emeği karşılığında kazandığı ücreti helal kabul etmiştir. Bireylerin emek vermeden, şans oyunları gibi herhangi bir emek sarf etmeksizin kazandıkları parayı haram para olarak nitelendirmiştir. Kişi ister kendi işin de çalışarak isterse başka birinin yanında çalışarak kendisinin ve bakmakla yükümlü olduğu kimselerin geçimini helal rızık ile sağlamalıdır. Öyle ki İslam ekonomisinde bireyin çalışma süresi boyunca harcadığı emek ibadet olarak geçmektedir (Eskicioğlu, 1999: 26).

Çalışma kavramı ve önemi Kur'an-ı Kerim 'de pek çok kez dile getirilmiştir. Bunlardan biri Tevbe Suresi'nde geçen Ey Muhammed de ki: Çalışınız! Çalışmalarınızı muhakkak Allah, Resulü ve müminler görüp değerlendireceklerdir" ayetidir. Ayet de peygamber efendimize seslenilmiş ve Müminlerin çalışması gerektiği vurgulanmıştır. Müslümanların harcadıkları emeğin ve gösterdikleri

gayretin değerlendirileceğinin Allah(c.c.) garantisini vermiştir. Öyle ki Rahman ve Rahim olan Allah hiç bir emeği karşılıksız bırakmayacaktır. Ayeti incelediğimizde “Çalışınız!” diyerek tüm insanlara seslendiğini görmekteyiz. Burada “Erkekler çalışın” yada “Kadınlar çalışmasın” diye herhangi bir söylemde bulunulmamış, cinsiyet fark etmeksizin tüm bireylere çalışmaları emredilmiştir.

Kadın ve erkeğin emeğinin birbirine eşit değer de olduğu ve Yüce Allah katında aynı derece de mükâfatlandırılacağı Kur’an-ı Kerim’de belirtilmektedir. *“Rableri onlara karşılık verdi: “Ben, sizden erkek kadın, hiçbir çalışanın işini zayi etmeyeceğim”* (Al-i İmran, 3/195) (Tunçer, 2017: 269).

Toplumlar kadına yönelik tutumlarını ağırlıklı olarak kendi şartlarına göre belirlemekte ve bu şartlara dinsel anlam yüklemekte zorluk çekmemektedir (Ağçoban, 2016: 22). Toplumlar kendi geleneklerinden kaynaklanan cinsiyet eşitsizliğini dinin buyrukları olarak gösterme çabasına girişmişlerdir. Altuntaş (2010) “Kadın ve Bir Kimlik Olarak Araçsallaşan İslam: Almanya’da Karşılaştırmalı Bir İnceleme” adlı çalışmasında: *“İslam’da kadına bu kadar değer verildiği halde, Müslüman toplumlarda kadınların içinde bulunduğu koşulların neden iyi olmadığı sorulduğunda, bütün kadınlar istinasız bu durumun İslam’dan değil geleneklerden kaynaklandığını ifade etmiştir”* (Altuntaş, 2010: 13).

Çalışıp üretmenin ve emek harcayarak kazanmanın insan için çok hayırlı bir iş olduğunu ifade eden Hz. Peygamber şöyle buyurmuşlardır: “Hiç kimse, el emeğiyle kazandığından daha hayırlı bir lokma yememiştir.” (Eskicioğlu, 1999; 29; Buhari, Büyü, 15; İbn Mace, Ticarat, 1; Nesai, Büyü, 1) Bu hadisi şerifte Hz. Muhammed (s.a.v) kadın ve erkek ayrımı yapmamış ve herkesin çabası sonucunda kazandığı rızkın en hayırlı olan olduğunu dile getirmiştir. Rızkı kadının veya erkeğin rızkı olarak ayrı ayrı ele almamış, her iki tarafın kazancının da hayırlı olduğunu söylemiştir. Kadının ekonomide yer alamamasının sebebini yalnızca İslamiyet’e dayandırmak oldukça yanlış bir tutumdur. Kadın İslam’ın gelmesiyle ve yayılmasıyla giderek değer kazanmış ve haklarına sahip olmuştur.

Bilge 2018 Dünya Müslüman Kadınlar Zirvesi ve Fuarı İstanbul Deklarasyonu Taslağında yer alan: *“Kadın haklarına dair ilk ciddi tarihî belgeler İslam’ın temel metinleri arasındadır. Zamanla gelenek ve dinin birbirine karıştırılmasından kaynaklanan sorunlar, İslam’a atfedilemez.”* cümlesi bunun en güzel örneklerindedir. Deklarasyon taslağında iş dünyası içerisinde yer almak isteyen Müslüman kadınların desteklenmesi gerektiğinin üzerinde durulmuştur. Müslüman kadının yaşam koşullarının tekrar düzenlenmesi ve bu düzenlemelerin kanunlarla korunması gerektiği söylenmiştir.

2.3. Hz. Muhammed (Sav) Döneminde Çalışan Kadın Sahabeler

Kadının çalışmasına İslam’ın açık bir yasak getirmediği ortadadır. Kuran-ı Kerim ‘de yer alan ayetlerde ve hazreti peygamberin sözlerinden kadının ekonomide aktif bir rol sahibi olmasını engelleyen herhangi bir yasak söz konusu değildir. Aksine Hz. Muhammed (sav) zamanında yaşayan ve meslek sahibi olan sahabelerin olduğu bilinmektedir.

Peygamber efendimizin zamanında çalışan kadın sahabelere örnek olarak Şifii binti Abdullah verilebilir. Şifii binti Abdullah Cahiliyye döneminde okuma yazma bilen çok az sayıda kadın sahabelerden biridir. Hz. Muhammed (sav) Şifii binti Abdullah’ı Hz. Hafza’ya okuma yazma öğretmesi için bizzat görevlendirmiştir. Burada Şifii binti Abdullah’ın Cahiliyye döneminde Hz.

Hafza' ya okuma yazma öğreterek günümüze benzer şekilde öğretmenlik mesleğini icra ettiğini söylemek yanlış olamayacaktır. Peygamber Efendimizin görevlendirmesinden pek çok sonuç ve ders çıkarılabilir. Öncelikle Peygamber Efendimiz o kız çocuğudur okuma yazma öğrenmesine gerek yoktur diye düşünmemiş ve söylememiştir. Hz.Hafza kız çocuğu olmasına rağmen okuma yazma öğrenmesini istemiş, erkeklerden herhangi bir ayrıma tabi tutmamıştır. Burada Hz. Muhammed (sav)'in eğitim konusunda kız çocuklarını erkek çocuklardan ya da kadınları erkeklerden ayırmadığını görmekteyiz. İkinci olarak üzerinde durulması gereken diğer bir nokta ise Şifii binti Abdullah'ın öğretmen olarak görevlendirilmesidir. Peygamber Efendimiz (sav) Şifii binti Abdullah kadındır, bu yüzden de öğretmenlik yapamaz diye düşünmemiştir. Tam aksine bildiklerini öğretmesi için yol göstermiştir. Çıkarılan bu sonuçlardan anlaşılması gereken Hz.Muammed (sav)'in kadının bildiklerini öğretmesinde herhangi bir sakınca görmemiş olmasıdır (Toksarı, 1993: 69; İbn Hacer, el-İsabe fi ternyfi's-sahabe, IV, 341; ayrıca Bkz. Kettani. et-Teratibu'l-idariyye, 1, 49-50).

Kadınlar dönem dönem ticaretle uğraşmışlar ve bu alan da kendilerini geliştirmişlerdir. Ancak kadının çalışmasını uygun bulmayan toplumsal zihniyetlerde kadının ticaretle uğraşması da iyi değildir. Kadın ticari faaliyetlerde bulunmamalı, mal alış verişini yapmamalıdır. Ancak Peygamber Efendimiz ile Kayle Ümmü Beni Enmar adındaki kadın sahabe arasında geçen diyalogda İslamiyet'in kadının ticari faaliyet içerisinde yer almasını yasaklamadığını görmekteyiz.

Asr-ı saadette ticaretle uğraşan Kayletü'l-Enmari diye meşhur Kayle Ümmü Beni Enmar adındaki kadın sahabe anlatıyor: "Bir umre sırasında Merve'de Rasulullah'ın yanına geldim ve O'na: Ey Allah'ın Resulü "Ben alış veriş yapan bir kadınam. Bir şey satın almak istediğimde, istediğimden az bir fiyat veriyorum. Daha sonra istediğime (normal fiyatına) yükseltiyorum. Bir şey satmak istediğim zamanda istediğimden (malın normal fiyatından) fazla fiyat istiyorum. Daha sonra istediğim fiyata (normal değerine) düşürüyorum, dedim. Bunun üzerine Rasulullah şöyle buyurdu: Ey Kayle! Böyle yapma, bir şey satın almak istediğinde, istediğini (malın normal fiyatını) ver. Ya alırsın veya alamazsın. Bir şey satmak istediğin zaman da normal fiyatını iste. Ya satarsın veya satamazsın, dedi" (Toksarı, 1993:76; İbn Mace, Ticarat, 29; Kettani, Teratib, II, 116-117).

Bu rivayeti dikkatle incelediğimizde kadının çalışmasını hatta ticari faaliyette bulunmasını Hz. Muhammed (s.a.v)'in yasaklamadığını görmekteyiz. Kayle Ümmü Beni Enmar adındaki kadın sahabe ticari faaliyette bulunurken ve mal alışverişi yaparken izlediği yolu anlatmaktadır. Peygamber Efendimiz ise Kayle Ümmü Beni Enmar adındaki kadın sahabeye ticaretle ve mal alışverişinde nasıl bir yol izlemesi gerektiğine dair öğütler vermiştir. Burada üstünde durulması gereken nokta Efendimizin sen kadınsın ticaret yapamazsın, evinle ilgilenmelisin çalışamazsın dememiş olmasıdır. Kadını iş hayatından dışlayacak herhangi bir ibare bulunmamakta tam aksine kadının iş hayatın da izlemesi gereken yol gösterilmektedir (Toksarı, 1993: 76).

Asr-ı Saadet döneminde sahabe kadınların yün eğirerek kıyafet ihtiyaçlarını karşıladığı bilinmektedir. Sahabe kadınlar yalnızca kıyafet yapmamakta aynı zaman da ev ihtiyaçlarına uygun eşyaları da hurma yapraklarını işleyerek üretmişlerdir. Ashap kadınları yalnızca evlerinde üretim yapmamakta mescide giderek bir araya gelip yardımlaşarak ihtiyaçlarını karşılamışlardır.

Ümmü Subeyye rivayetinde ashap kadınlarının mescitte toplanmalarını şu şekilde dile getirmiştir:

“Resûlullâh zamanında, Hz. Ebû Bekir döneminde ve Hz. Ömer’in halifeliğinin ilk yıllarında biz ashop kadınları mescitte toplanarak bazen eğiricilikle, bazen de hurma yaprağı örmekle iştigal ederdik...”

(Yılmaz ve Velioğlu, 2015:66; İbn Sa’d, Tabakât, c.X, s. 318; Kettani, Teratib, c. II, s. 188).

Yine sahabi kadınlardan Esina binli Mu harribe binti Cendel et-Temlmiyye'nin oğlu Abbas b.Abdullah b. Rebia'nın, Yemen'den satın alıp gönderdiği itri (güzel kokuyu) Medine'de sattığı rivayet edilmiştir (Toksarı, 1993:76; Bkz., İbn Sa'd, V III, 300; İbn Hacer, İsbac, IV, 232).

Peygamber Efendimizin(sav) kadının çalışmasına karşı olmadığına en büyük örnek eşi Hz. Hatice'dir. Hz. Hatice ticaret sahasındaki çalışmalarından dolayı da "Tacire" (Tüccar Kadın) olarak lakaplandırılmıştır (Kılıç, 2015: 41). Hz. Hatice toplumda güçlü bir yere sahip başarılı bir tüccardı. Rivayetlere göre kervanlarının büyüklüğü pek çok Kureyşlininkinden oldukça fazlaydı. Zaten Hz. Muhammed (sav) ve Hz. Hatice'nin tanışması Hz. Muhammed(sav)'in Hz. Hatice'nin kervanlarından birinde çalışması neticesinde olmuştur. Hz. Hatice Hz. Peygamber'in ticaret ahlakını beğenmiş ve onu yakından tanımak istemiştir. Peygamber Efendimiz(sav) görüldüğü kim Hz. Hatice'nin kadın olmasını eleştirmemiş ve kervanında çalışmamazlık yapmamıştır (Kılıç, 2015: 42).

Günümüzde pek çok kadın doğrudan veya dolaylı olarak ev ekonomisine destek olmaktadır. Doğrudan iş hayatında yer alan kadınlar düzenli bir gelire sahip iken, evde kendi imkanları ile üretim yapan veya emeğini ücret karşılığında satan kadınların ise gelirleri günlük, haftalık ve aylık olarak değişmektedir. Kadınların ev ekonomisine katkıları geçmişten günümüze gelmiştir. Asr-ı Saadet olarak adlandırılan Peygamber Efendimizin zamanında da kadın sahanelerin çalışarak ev ekonomilerine destek verdikleri bilinmektedir. Kaynakların ifadesine göre meslekleri ile bilinen 72 sahabe bulunmaktadır. Bu sahabelerin arasında Hz. Muhammed (s.a.v) eşi olan Zeyneb bint Cahş yer almaktadır. Zeyneb bint Cahş deri tabaklama işinde çalışmıştır (Tunçer, 2017: 270).

Zeynep bt. Cahş, derinin dikiminde de ustalaşmıştır. Zeynep bt. Cahş tabaklanmış deriye deli kler açarak bunlardan ayakkabılar dikerek satmış, kazandığı parayı da tasadduk etmiştir (Yılmaz ve Velioğlu, 2015:71; İbn Sa’d, Tabakât, c. X, s. 114; İbn Hacer, el-İsbâbe, c. IV, s. 314).

Asr-ı saadette kadınlar alışveriş dışında başka işlerle de meşgul olmuşlardır. Hz. Ebu Bekir'in kızı Hz. Esmâ (73/692), hicretten önce Zübeyr b. Avvam (36/656) ile evlenmişti. Rasulullah (sav), hicretten sonra Zübeyr b. Avvam'a, Medine'ye uzak bir yerde ekip biçmesi için bir bahçe verdi. Esmâ'nın bu bahçeden toplanan mahsulü bizzat başında taşıdığı rivayet edilmiştir (Toksarı, 1993: 76; Bulari, Nikalı, 107: Müslim, Selam, 34; İbn Hanbel, VI, 347).

Hz. Peygamber döneminde kumaşlar ticaretin büyük bir kısmını oluşturmaktaydı. Kumaşların eğrilmesi kadın ve erkekler tarafından yapılmaktaydı. Hazır kumaşlar ve giysiler üzerinde boyamalar yapılmakta ve kadınlar kendi imkanları ile kumaşları istenilen renkleri vermekteydi. Günümüze kadar gelen rivayetler incelendiğinde kumaşların boyanmasının erkeklerden çok kadınlar tarafından icra edildiği görülmektedir (Yılmaz ve Velioğlu, 2015: 67).

Asr-ı saadette yapılan bazı savaşlarda yaralıları tedavi için mescidde çadırlar kurulduğu, bu çadırlarda kadınların yaralıları tedavi ederek hemşirelik ve doktorluk yaptıkları nakledilmiştir. Nitekim Hendek Savaşında düşmanın attığı okla yaralanan Sa'd b. Muaz (5/626)'ın, Rufeyde adındaki kadın sahabi tarafından söz konusu çadırda tedavi edildiği, Rasulullah (s.a.v.)'in da bu

büyük sahabiyi her gün ziyaret ettiği nakledilmiştir (Toksarı, 1993: 77; İbn Hişanı. III, 250; İbn Hacer. İsabe, IV. 302-303). Kuayhe binti Said adındaki kadın sahabi de Hayher savaşında mescidde aynı amaçla kurulan çadırdaki yaralıları tedavi etmiştir (Toksarı, 1993: 77; İbn Hacer. İsalic, IV. 396).

Hz. Peygamber zamanında kadın sahabelerin çalıştığını, üretim yaparak evlerine katkı sağladıklarını hatta ürettikleri eşyaları ticaretle kullanarak helal kazanç sağladıklarını görmekteyiz. Efendimiz (sav) kadınların aktif olarak çalışma hayatında rol almalarını engellememiş, tam aksine kadınların iş hayatına katılmalarını sözleri ve davranışlarıyla desteklemiş, kimi zamanda onlara yol göstermiştir (Taslaman ve Taslaman, 2019: 56).

2.4. Günümüzde Kadının Çalışma Zorunluluğu

21. yüzyılın en büyük sorunlarından birisini ekonomik krizler oluşturmaktadır. Ülke ekonomilerinin yaşadığı krizler toplumu, toplumu oluşturan aileyi, aile içerisindeki bireyleri etkilemektedir. Ekonomik anlamda evine yetememeye başlayan bireyler yoğun stres yaşamakta, ihtiyaçları karşılanmayan bireyler ise isteklerini dile getirmektedir. Her iki tarafın da mutsuzluğu sonucunda pek çok ailenin koptuğunu gözlemlemek, aile arasında yaşanan sözlü ve fiziksel şiddetin arttığını görmek mümkündür. İhtiyaçların sürekli olarak artması veya mal veya hizmetlerin fiyatlarında yaşanan artışların bireylerin veya hane halkının gelirlerinde yaşanan artışlarla karşılanamaması durumu aile içerisinde anlaşmazlıklara yol açmaktadır. Ebeveynlerin çocuklarının ihtiyaçlarını karşılayamayacak hale gelmesi, beslenme, barınma ve giyinme gibi temel ihtiyaçların tek bir bireyin çalışması ile karşılanamayacak kadar yüksek maddiyatlara dayanması kadının çalışmasını zorunlu hale getirmiştir (Tunçer, 2017: 270).

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 2014 yılında yayımladığı Din Hizmetleri Raporun' da 2013 yılında Türkiye'de 1.555 vaizin görev yaptığı ve bu vaizlerin 453'ünün kadın olduğu belirtilmiştir (Diyanet İşleri Raporu, 2014: 17). Raporun devamında 2013 yılı içerisinde yapılmış olan vaazların üzerinde durduğu noktalardan birinin kadının çalışma hayatında karşı karşıya kaldığı zorluklar olduğu görülmektedir. Yapılan çalışmalarda kadının İslam'daki yerinden ve öneminden bahsedilmiştir. Ankara' da (2013) "İslam'da Kadının Onuru" başlıkla düzenlenen panel bu çalışmalardan biridir.

Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün hazırladığı faaliyet raporunda (2015) hazırlanan hutbelerin %6'sının kadın görevliler tarafından hazırlandığı ancak bu sayının oldukça yetersiz olduğu ve aile, eğitim, insan konularında kadın görüşlerine daha çok başvurulması gerektiği belirtilmiştir.

İSİPAB dördüncü Müslüman kadın parlamenterler konferansında kadının hayatın her alanındaki etkinliğinin artması için ülkelerin ortak stratejiler üzerinde çalışması gerektiği vurgulanmıştır (İSİPAB).

Sonuç

Kuran'ın kadının hayatın her yerinde aktif biçimde rol almasını engellemediği ve kadın-erkek ayrımı yapmadığı açıktır. Kur'an-ı Kerim'de kadını erkekten ayrı tutan hiçbir ayet bulunmamakta tam tersine kadın ve erkeğin yaratılış itibarıyla eşit olduğunu vurgulayan ayetler yer almaktadır (Taslaman ve Taslaman, 2019: 59).

Aslında dinin özü ve insanlık için amaçladığı yüksek gayeler (maJcaszd) dikkate alındığında, onlara set çeken bu nevi adet ve alışkanlıkların, tıpkı Sevgili Peygamberimizin lanetlediği, ayaklar altına aldığı cahiliye adetleri gibi ortadan kaldırılması asıl hedef olmalıdır (Baloğlu, 2009: 57).

Sonuç olarak, kadın erkek gibi Allah'ın(cc) yeryüzündeki halifesidir. Kadın ve erkeğin Allah(cc) katında hiçbir farkı yoktur. Nasıl ki erkeğin çalışıp kendi rızkını kazanma hakkı vardır kadının da çalışıp kendi rızkını kazanma hakkı vardır. Kur'an-ı Kerim hiçbir ayetinde kadının kendi emeği ile kazandığı rızkın haram olduğunu veya yasak olduğunu dile getirmemiştir. İslam kazancın erkek yada kadın tarafından elde edilip edilmediğine değil hangi yollar ile nasıl elde edildiğine bakmaktadır (Eskicioğlu, 1994: 113).

Çalışmamız da kadın ve erkeğin emeğinin eşit olduğunu ifade ettik. Kur'an-ı Kerim'de geçen ayetlerle ve Hz. Muhammed (sav)'in hadisleri ile kadının çalışmasının yasaklanmadığını hatta desteklendiğini görmekteyiz

Kaynakça

- Ağçoban, S. (2016). Kadın Olgusunun Kültürel Gelişimi ve İslam'da Kadının Yeri Üzerine Tartışmalar. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*, 2(1), 14-24.
- Akdemir, S. (1997). "Tarih Boyunca ve Kur'an-ı Kerim'de Kadın." *İslami Araştırmalar*, 4(10), 249-258.
- ALTUNTAŞ, N. (2010). Kadın Ve Bir Kimlik Olarak Araçsallaşan İslam: Almanya'da Karşılaştırmalı Bir İnceleme. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 13(2), 1-40.
- BALOĞLU, A. B. Kadın-Merkezli Bir İslâmî Teoloji İnşasına Doğru Mu? *İslâmî İlimler Dergisi*, 1(2), 45-60.
- BAŞKANLIĞI, D. İ. (2014). Faaliyet raporu 2013. *Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı*.
- BAŞKANLIĞI, D. İ. (2016). Faaliyet raporu 2015. *Ankara: Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü*.
- Cindoğlu, D. (2010). *Başörtüsü yasağı ve ayrımcılık: Uzman meslek sahibi başörtülü kadınlar*. TESEV.
- Güç, A. (2008). İslamcı Feminizm: Müslüman Kadınların Birey Olma Çabaları. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(2), 649-673.
- İyem, C., Yalçın, T., & Çalışkan, A. (2016). İslam'da Kadın Emeği ve İstihdamı. *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırma Dergisi*, 2016(1), 15-23.
- Demir, Z. (2018). Kadının Ücret Karşılığı Çalışması Konusunda Din İşleri Yüksek Kurulu'na Gelen Sorular. *Dini Araştırmalar*, 27(54 (15-12-2018)), 81-106.
- Eskicioğlu, O. (1994). İslam'da Kadının Yeri. *D.E.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi*,(8), 85-120.
- Eskicioğlu, O. (1999). *İslam ve Ekonomi*. Anadolu Yayınları, İzmir.
- Kayadibi, F. (2003). Kadın Eğitiminin Önemi ve Kalkınmadaki Rolü. *Sosyoloji Konferansları*, (28), 19-31.
- Kılıç, Ü. (2015). Bir Eş Olarak Hz. Hatice. *HAZRETİ -H-Atice . Selvipoztijm BİLDİRİLERİ*, 39-71.
- Öztürk, E. (2015). Kur'an'ın Kadına Bakışı Ve İslam Tarihinde Kadının Sosyal Statüsüne Genel Bir Bakış. *Kafkas Üniversitesi Harakani Dergisi*, 1(2), 17-34.
- Taslaman, Caner ve Taslaman, Feryal İslam ve Kadın, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2019.
- Toksarı, A. (1993). Hz. Peygamber Devrinde Kadın. *Diyanet İlmî Dergi*, 29(4),67-80.
- Tunçer, M. (2017). İslam'ın, Kadınların Kamusal Alanda Çalışmasına Bakışı. *KSBD, Kadın Özel Sayısı*, 9(9), 263-280
- YILMAZ, M., & VELİOĞLU.(2015). T. Hz. Peygamber Döneminde Kadınların El Sanatlarına İlgisi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (38), 57-76.
- https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/belge/isipab_konf_rap.pdf
- Kur'an-ı Kerim, Al-i İmran, 3/195.

Kur'an-ı Kerim, Müddesir 74/38.

Kur'an-ı Kerim, Nahl 16/97.

Kur'an-ı Kerim, Necm 53/39-40.

Kur'an-ı Kerim, Nisa, 4/1.

Kur'an-ı Kerim, Nisa 4/32.

Kur'an-ı Kerim, Tevbe 9/105.

KADIN KONUKEVLERİ ÜZERİNE METASENTEZ ÇALIŞMASI

Özlem GÜVEN

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın ve Aile Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yüksek Lisans Öğrencisi

Prof. Dr. Nimet HAŞIL KORKMAZ

Prof. Dr. Uludağ Üniversitesi Spor Bilimleri Fak. Beden Eğitimi ve Spor A.D.

Özet

Bu çalışmanın amacı çeşitli sebeplerle kadın konukevi hizmetinden faydalanan kadınların kurum hizmetine ihtiyaç duymalarının sebeplerini, ayrılış sebeplerini ve kuruluştan aldıkları hizmet kalitesini kapsayıcı bir çalışma ile nakletmektir. Tüm dünyada olduğu gibi hem kadın yoksulluğu hem şiddet olgusu kadını barınma ve ekonomik problemlerle yüz yüze getirmektedir. Ülkemizde Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Belediye bünyesinde hizmet veren 145 kadın konukevi bulunmaktadır. Kadın konukevi, kadın sığınma evi, şefkat evi vb. isimlerle anılan hizmet, temel olarak barınma, eğitim, istihdam, hukuki, psikolojik destekleri içermektedir. Akademik alanda hem nicel hem nitel yöntemlerle veri toplama, analiz süreçleri yönetilmektedir. Nicel ve nitel çalışmalar arasında çalışma verimi, kapsayıcılığı, örneklem büyüklüğü, tümdengelim, tümevarım, maliyet ve iş yükü vb. farklılıklar vardır. Literatürdeki çalışmaların belli başlı kısıtlılıklarını bir ölçüde de olsa aşmak için meta-analiz ve meta-sentez yöntemlerine başvurulmaktadır. Nitel araştırma, bireylerin duygu, düşünce ve davranışlarının, farklı veri oluşturma yöntemleri kullanılarak, amaca yönelik belirlenen katılımcıların yaşam deneyimlerinin bütüncül ve derinlemesine incelenmesidir. Nitel araştırma aynı zamanda sosyal problemlerin kültürel bağlamda incelenmesidir. Meta-sentez araştırmayı değerli bulgularla zenginleştiren önemli bir yöntemdir. Çalışmamızın konusunu oluşturan Kadın konukevleri ile ilgili alan yazın incelendiğinde, çalışmaların büyük çoğunluğunun nitel araştırma yöntemleri ile yapıldığı anlaşılmaktadır. Ulusal literatürde meta-sentez çalışmalarının azlığı, kadın konukevleri hizmeti ile ilgili bölge ve il benzerliklerin/farklılıklarının öne çıkması açısından böyle bir çalışma yapma ihtiyacı doğmuştur. Çalışmada hizmetin verimliliği, sosyal destek mekanizmalarının işlevselliği, finansal kaynakların kullanımı konusunda ulusal ve uluslararası desteklerin varlığı incelenerek, çalışma sonunda anlamsal bir bütünlük ve derinlemesine, kapsayıcı bir analizle kadın konukevlerinin durumunun anlaşılması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Konukevi, Meta-sentez

GİRİŞ

Ülkemizde Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Belediyeler bünyesinde hizmet veren 145 kadın konukevi bulunmaktadır. Türkiye ile sınırlamak gerekirse, konukevleri üzerine yapılan çalışmalar ve bazı konukevleri tarafından hazırlanan raporlar, konukevlerinden hizmet alan kadınların demografik ve sosyo-ekonomik özellikler bakımından bazı ortak noktaları bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu ortak noktalar çalışma hayatlarının olmaması, orta yaşlarda olmaları, en az bir ve daha fazla çocuk sahibi olmalarıdır. Kadın konukevlerinin işlevleri kalacak güvenli bir yer sağlamanın ötesindedir. Konukevine geliş sebeplerinin başında şiddet gelmektedir ve Kadına yönelik şiddet sorunu bir insan hakları ihlali olarak görülmektedir. Şiddet (BM, 1993): "ister kamusal ister özel hayatta olsun bu tür eylemlerle tehdit etme, zorlama veya özgürlükten keyfi olarak yoksun bırakma dâhil olmak üzere, kadınlara fiziksel, cinsel veya psikolojik zarar veya acı verme

sonucu doğuran veya bu sonucu doğurması muhtemel olan, cinsiyete dayalı her türlü şiddet eylemi anlamına gelir.” şeklinde tanımlanmaktadır. Ayrıca her kadın, şiddetin türüne ve boyutuna göre farklı şekilde etkilenebilmektedir. Bu açıdan evrensel düzeyde yaşanan kadına yönelik şiddet sorunu, duygusal/sözel, cinsel, ekonomik ve fiziksel boyutlarda gerçekleşebilmektedir.

YÖNTEM

Bu çalışmada, araştırma bulgularını sentezlemek için nitel araştırma deseni olan “metasentez” araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma, bireylerin duygu, düşünce ve davranışlarının, farklı veri oluşturma yöntemleri kullanılarak, amaca yönelik belirlenen katılımcıların yaşam deneyimlerinin bütüncül ve derinlemesine incelenmesidir. Nitel araştırma aynı zamanda sosyal problemlerin kültürel bağlamda incelenmesidir (Creswell, 2013; Tekindal ve Uğuz- Arsu, 2020). Nitel araştırma, bireylerin duygu, düşünce ve davranışlarının, farklı veri oluşturma yöntemleri kullanılarak, amaca yönelik belirlenen katılımcıların yaşam deneyimlerinin bütüncül ve derinlemesine incelenmesidir. Nitel araştırma aynı zamanda sosyal problemlerin kültürel bağlamda incelenmesidir (Creswell, 2013; Tekindal ve Uğuz- Arsu, 2020). Meta-sentez ise araştırmayı değerli bulgularla zenginleştiren önemli bir yöntemdir (Mohammed, Moles, Chen 2016). Yeni teoriler üretmek, kavramsal modeller geliştirmek, araştırmadaki boşlukları tanımlamak, mevcut bilgiye geniş kapsamlı anlayışlar eklemek ve mevcut bilgi durumuna kanıt sağlamak için meta-sentez yapılır(Chrastina, 2018). Metasentez, aydınlatıcıdır ve fenomenlere bütüncül bir bakış sunan çok sayıda araştırmadan elde edilen nitel bulguların sentezinden kaynaklanmaktadır (Glass, 1976).

Tanımlardan da görüldüğü gibi meta-sentez ikincil nitel analiz yöntemi olup, sistematik nitel analizi; açıklamayı, tanımlamayı ve çözümlenmeyi içerir; nitel olarak var olan bilgiyi genişletir ve iletir.

Veri toplama aşamasında Google Akademik üzerinden 2012-2022 yılları arasında ‘Kadın’ ve ‘Konukevi’ terimleri üzerinden yapılan aramada çıkan sonuçlar listelenmiş, 42 çalışmadan 12 nitel çalışma metasenteze dahil edilmiştir. Çalışmanın verileri belli temalar ve kodlar altında tablolaştırılarak sunulmuştur. Kadın ve konukevi anahtar sözcüğe sahip çalışmalardan; ülkemizde verilen konukevi hizmetinin verimliliğini, sosyal destek mekanizmalarının işlevselliğini, finansal kaynakların kullanımını incelemeyi hedefleyen, hem konukevine geliş hem de ayrılış süreçlerini irdeleyen çalışmalar seçilmiştir. Çalışmanın sonunda anlamsal bir bütünlük ve derinlemesine, kapsayıcı bir analizle kadın konukevlerinin mevcut durumunun anlaşılması hedeflenmiştir. Sonuç bölümünde tüm bu çalışmaların metasentezi ile bulunan benzer ve farklı yönler sosyolojik bakış açısıyla irdelenmiş eksik ve problemleri görülen alanlarla ilgili öneriler sunulmuştur.

Kadın konukevi ile ilgili çalışmalar incelendiğinde makale, yüksek lisans ve doktora çalışmalarının olduğu görülmüştür. Çalışmaya bir doktora tezi, iki yüksek lisans tezi ve dokuz makale dahil edilmiştir.

Aşağıda; tablo 1’de her temaya bir kod verilmiş, tablo 2’de incelenen çalışmaların yıllara göre frekans dağılımı, tablo 3’te Metasenteze dahil edilen her bir çalışmanın kodu, yazarı, yayın türü, yöntem bilgisi ve tema kodu ve tablo 4’te ise çalışmalara göre tematik frekans dağılımı sunulmuştur.

Tablo 1. Meta-sentez kod şablonu

TEMALAR	KODLAR
Konukevinde Kalış Nedenleri	KKN
Konukevinden Ayrılış Nedenleri	KAN
Sosyal Destek Mekanizmaları	SDM
Kanuni Dayanak	KD
Hizmet Verimliliği	HV
Finansal Beceri	FB
Sosyal Adaptasyon	SA

Tablo 2. İncelenen çalışmaların yıllara göre frekans dağılımı

YIL	FREKANS	YÜZDELİK FREKANS
2014	1	8,3
2017	3	25
2018	3	25
2019	3	25
2020	1	8,3
2022	1	8,3
TOPLAM:	12	100

Tablo 3. Meta-senteze dahil edilen çalışmalar ve kodları

ÇALIŞMA KODU	YAZAR	YIL	YAYIN TÜRÜ	Araştırma Modeli Örneklem Grubu Veri Toplama Aracı	TEMA
K1	Rençber, B.	2018	Makale	Derleme	KKN/KAN/HV
K2	Aydın, A.	2018	Makale	Durum analizi Çankaya kke 32 kadın Görüşme formu	SDM/HV/KD
K3	Kelebek, G.	2017	Makale	Literatür tarama İŞKUR-KOSGEB Verileri	KKN/KAN/SDM/FB
K4	Ustabaş, F.S.	2014	Makale	Kronolojik analiz	KKN/KAN/KD
K5	Maybek, S.D.	2017	Makale	Grauded teori 2 BB. Kke 25 kadın Yarı yap. Görüşme formu	KKN/KAN/SDM
K6	Cihan, Ü. & Karakaya, H.	2017	Makale	CEDAW-TUİK-KSGM verilerini analiz	KD/HV
K7	Tekdere, M. & Polat, T.	2022	Makale	Durum analizi Belediye kke hizmeti değ.	KKN/KAN
K8	Altıparmak, İ.B.	2019	Makale	Betimsel analiz Ankara ŞÖNİM 70 kadın Derinlemesine mülakat	KKN/KAN
K9	Demirbilek, S. & Öktem-Özgür, A. & Çoban, A.	2020	Makale	Betimsel analiz ASHB 3 kke 25 kadın Derinlemesine görüşme	KKN/KAN/ŞO
K10	Karabacak, N.	2019	Yüksek Lisans tezi	Betimsel analiz Aksaray kke 12 kadın Görüşme formu	KKN/KAN/ŞO
K11	Şimşek, H.	2018	Yüksek Lisans tezi	Fenomenolojik model Eskişehir kke 20 kadın Yarı yap. Görüşme formu	KKN/KAN/SDM
K12	Baydar, V.	2019	Doktora tezi	Nitel yöntem Ankara kke ŞÖNİM 18 kadın Yarı yap. Görüşme formu Gözlem	KKN/KAN/ SDM/ŞO/SA

BULGULAR

Şiddet gören kadının, şiddet gördüğü ortamdan uzaklaşarak güvenli bir ortamda kalmasını sağlayan kurumların başında konukevleri gelmektedir. Konukevleri, toplumsal cinsiyete dayalı şiddete maruz kalan kadınların can güvenliklerini sağlamak için kaldıkları geçici yerlerdir. Konukevi en genel tanımıyla, fiziksel, psikolojik, cinsel, sözel, ekonomik şiddete uğrayan kadınların çocuklarıyla birlikte kendilerini güvende hissedecekleri, özgüvenlerini geliştirecekleri, iş bulup şiddet ortamından uzaklaşabilecekleri, adresi gizli tutulan bir mekândır. Konukevlerinin temel düşünsel alt yapısı özünde; kadınları şiddetten korumak, onların güçlenmelerini sağlamak ve yeniden hayata tutunarak hayatın içinde yer almalarına olanak sağlamaktır.

Aydın'a (2018) göre; Konukevine geliş sebeplerinden en önemli ikisi ekonomik sorunlar ve tedbir kararlarının uygulanmamasıdır.

Ekonomik Sorunlar konukevine gelen kadınların çoğunluğunun öğrenim düzeylerinin düşük olması, düzenli geliri olan bir işte çalış(a)mamaları ve dolayısıyla ekonomik özgürlüğe sahip olmamaları, konukevinden ayrıldıktan sonra bağımsız bir yaşam sürebilmelerinin önünde çok önemli bir engel oluşturmaktadır.

Öğrenim düzeyinin düşük olması ve/veya herhangi bir mesleki beceriye sahip olmaması gibi faktörlerin de etkisiyle yaşamını sürdürememesi, düzenli geliri olan kalıcı bir işte çalışma olanağı bulabilse dahi bu olanağı, genellikle birden fazla, bakıma muhtaç küçük yaşta çocuğu/çocukları olduğu için değerlendirememesi, can güvenliği tehlikesi bulunması durumunda, gizlilik esasına uyulmaması nedeniyle istihdam edildiği işte uzun süre çalışamaması, gizlilik kararı nedeniyle adresinin ŞÖNİM veya İl müdürlüğü olması ve resmi işlemlerde bunu fark eden işverenlerin kadınları konukevinde kaldığı için etiketleyerek işten çıkarması kadınları ekonomik olarak zor durumda bırakmaktadır.

Tedbir Kararlarının Uygulanmaması, kadının konukevi sonrası şiddete maruz kalabilme olasılığına karşı gerekli tedbir kararlarının uygulanmaması, konukevine geri dönme nedenlerinden biri olarak belirtilmiştir. 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun'a göre kolluk birimleri kadına yönelik şiddetin önlenmesi konusunda gerekli tedbirleri almak ve uygulamakla yükümlüdür. Bununla birlikte ilgili kanun hükmü, her zaman gereğince uygulan(a)mamaktadır. Ancak aile birliğini koruma hassasiyetinin de etkisiyle; aile büyükleri, akrabalar, yakınlar ve/veya kolluk görevlileri tarafından şiddete maruz kalan kadını, kendisine şiddet uygulayan kişiyle barıştırma yoluna gidilmesi, bir diğer ifadeyle arabuluculuk ve barıştırma kültürü, söz konusu hükmün uygulanmasını güçleştirebilmektedir. Görüşme yapılan kadınlardan birinin ifade ettiği şekliyle; polislin uzaklaştırma ihlali ile ilgili ve şiddetle ilgili kanıt göstermesini istemesi tedbir kararlarının işlevselliğini olumsuz yönde etkilemektedir.

Aşağıdaki temalar incelendiğinde şiddet olgusunun yoğunluğu görülmektedir. Aynı şekilde sosyal destek ve hizmet odaklı çalışmalara yapılan vurgunun azlığı tüm alanlarda görülmektedir.

Tablo 4. Çalışmalara göre tematik frekans dağılımı

TEMA	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	K12
ŞİDDET	51	113	47	46	120	307	257	249	526	695	1008	838
KONUKEVİ SİĞİNMAEVİ	127	65	104	51	191	23	145	2	184	198	345	301
DESTEK	4	33	24	3	23	9	16	7	65	15	112	132
HİZMET	62	29	18	12	37	40	119	1	69	124	316	191

Genel olarak konukevleri kadınlara ve çocuklarına destek sunmakta; travma deneyimleriyle baş edebilmelerini, şiddet içeren ilişkilerinden kurtulmalarını, öz saygılarını tekrar kazanmalarını ve kendi seçimleri olan bağımsız bir yaşamın temellerinin atılmasını sağlamaktadır. 90'larda başlayan kadın hareketi konukevlerinin açılmasını kadına yönelik ve aile içi şiddetle mücadelede öncelikli bir hedef olarak belirlemiştir. Konukevlerinin tarihine baktığımızda önümüze şöyle bir tablo çıkmaktadır.

Tablo 5. Yıllara göre konukevlerinin gelişimi

1960 ÖNCESİ	Ordu kurtarma evleri, kilise evleri ve evsiz barmakları gibi sığınaklarda kalarak felaket mağdurları, alkolikler ve evsiz insanlarla birlikte aynı yerlere yerleştirildiği görülür
1968	NORVEÇ (Bugünkü konukevlerine en yakın örnek keke açılmıştır.)
1972	İNGİLTERE
1974	AMERİKA
1976	ALMANYA
1978	AVUSTURYA
1979	İSVEÇ
1990	TÜRKİYE (Kadın misafirhanesi-Kadın Konukevi)
1990	Türkiye'de ilk bağımsız Kadın Danışma Merkezini Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı açmıştır.

6284 SAYILI KANUN ve KADIN KONUKEVLERİNİN AÇILMASI VE İŞLETİLMESİ HAKKINDA YÖNETMELİK

8 Mart 2012 tarihinde 28239 sayılı Resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren **6284 sayılı Kanunun** amacı; şiddete uğrayan veya şiddete uğrama tehlikesi bulunan kadınların, çocukların, aile bireylerinin ve tek taraflı ısrarlı takip mağduru olan kişilerin korunması ve bu kişilere yönelik şiddetin önlenmesi amacıyla alınacak tedbirlere ilişkin usul ve esasları düzenlemektir.

Kadın konukevlerinin açılması ve işletilmesi hakkında yönetmelik 6284 sayılı kanuna dayanılarak çıkarılmıştır. Yönetmelik Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına, belediyelere, il özel idarelerine ve sivil toplum kuruluşlarına ait kadın konukevlerinin açılışı, işleyişi, hizmetin çeşit ve niteliği, denetimi, kurumlar arası işbirliği ile çalışanların görev ve sorumluluklarına ilişkin usul ve esasları belirlemektedir. Ancak, gerçek kişilerin konukevi açma yetkisi bulunmamaktadır. Kadın Konukevi, “fiziksel, duygusal, cinsel, ekonomik ve sözlü istismara veya şiddete uğrayan kadınların, şiddetten korunması, psiko-sosyal ve ekonomik sorunlarının çözülmesi, güçlendirilmesi ve bu dönemde kadınların varsa çocukları ile birlikte ihtiyaçlarının da karşılanmak suretiyle geçici süreyle kalabilecekleri ve kadın konukevi, konukevi, kadın sığınağı, kadınevi, şefkatevi ve benzeri adlarla açılmış veya açılacak yatılı sosyal hizmet kuruluşlarıdır. 81 ilde Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü’ne bağlı yaklaşık 3000 kapasite ile hizmet veren, 145 kadın konukevi bulunmaktadır. Konukevine başvurular ŞÖNİM kanalıyla yapılmaktadır. 6284 sayılı kanuna göre kadınların şiddete delil göstermeye zorlanması, şiddetin faili ile arabuluculuk ve uzlaşma teklif edilmesi yasak olup bunun için zorlanamaz.

Konukevinde kalan kadın ve varsa beraberindeki çocuklara,

- barınma,
 - güvenlik,
 - danışmanlık,
 - yönlendirme,
 - psikolojik,
 - hukuki,
 - tıbbi destek,
 - eğitim,
 - kreş,
 - geçici maddi yardım,
 - iş bulmaya yardımcı olma,
 - mesleki eğitim kursu,
 - grup çalışmaları,
 - çocuklar için burs imkânı,
 - sosyal, sanatsal ve sportif faaliyetler
- şeklinde hizmetler olanaklar içerisinde sunulmaktadır.

Kadın Konukevine Geliş Nedenleri

1. Şiddet
2. Barınma ihtiyacı
3. Uzaklaşma ihtiyacı
4. Güvenlik tehditleri
5. Sosyal destek mekanizmalarının işlevsiz kalması
6. Sosyal adaptasyon bozukluğu

Veriler şiddetten korunmak ve destek hizmeti almak üzere bir süre konukevinde kalan kadınlardan bazılarının konukevinden ayrıldıktan sonra günlük yaşamlarında mücadele edemedikleri çeşitli sorunlardan dolayı yeniden konukevine gelmek durumunda kaldıklarını, bir diğer anlatımla konukevi, günlük yaşam, konukevi döngüsü içinde bulduklarını gösterir niteliktedir. Şiddete maruz kalarak konukevine başvuran kadınların, konukevi sonrasındaki yaşamları birçok sorunu içermektedir. Bu sorunların ortadan kalkması kadınların refah seviyelerinin artmasında önemli bir unsurdur. Artan nüfus ve ihtiyaç ile kadın konukevi evlerinin sayısı da paralel olarak artmaktadır. Konukevlerinin amacı, kadınları güçlendirmek ve kendi kararlarını vererek istekleri doğrultularında yaşamlarının şekillendirilmesine destek olarak onları şiddet ortamından uzaklaştırmaktır.

Kadınların konukevi evinden ayrılma süreci öncesinde, sırasında ve sonrasında güçlendirilmeleri ve desteklenmeleri kadınların sürdürülebilir bir yaşama katılımları için atılması gereken önemli bir adımdır.

Konukevinden Ayrılış Nedenleri

- a) İlk kabul birimlerinin zaman zaman yoğun olması
- b) Konukevi koşullarının yeterli gelmemesi.
- c) İçinde bulunduğu kırılabilir ruh halinin de etkisiyle kadının ortama uyum sağlayamaması
- d) Uzun süre kalabalık ortamda kalamama
- e) Kuralların olması
- f) Çalışanların bağırıp çağırması (psikolojik şiddet)
- g) KKE yönetmeliği 29. madde kural ihlali
- h) Madde, alkol, tedaviyi reddetme
- i) Özbakımını karşılayamama Hizmet modeli değişikliği
- j) Haklarında arama, tutuklama kararı bulunması

Kadınların Konukevine Yeniden Dönme Nedenleri

- 1) Konukevinden erken ayrılma
- 2) Ekonomik sorunlar
- 3) Hukuki sorunlar
- 4) Tedbir kararlarının uygulanmaması
- 5) Kök aileye dönüş ve yaşanan sorunlar
- 6) Sağlık sorunları
- 7) Kadının güçlenememesi

Bu noktada özellikle kısa vadede sonuç alınan çözümlerden biri olan maddi destek ağırlıklı sosyal yardımların; orta ve uzun vadede sonuç verecek çözümlerin hayata geçirilmesini engelleyebilen çeldirici bir yönünün olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Şiddet gören kadına hem konukevinde kaldığı sürede hem de konukevinden ayrıldıktan sonra yardım amaçlı maddi destekte bulunmak hiç şüphesiz kadının güçlenmesine büyük katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte sosyal yardım adı altında verilen maddi desteğin kalıcı olması, kadının sosyal yardımlara bağımlı bir yaşam sürmesine de neden olabilmektedir. Bu durum ise, toplumsal cinsiyet eşitsizliği temelli kadına yönelik şiddetin ortadan kaldırılarak, kadının özgür bir birey olarak bağımsız bir yaşam sürmesi hedefinden önemli bir sapma anlamına gelmektedir.

Aslında konukevleri sadece birer geçiş ve karar verme aşaması birimi olarak kalmaktadır. Ekonomik özgürlüğe sahip kadınlar, konukevlerini 'ayakları üzerinde durmak' için bir geçiş olarak görürken; alt sosyoekonomik düzeydeki işsiz kadınlar için konukevi sürecinde ve sonrasında yaşam standartları asgari ihtiyaçlarını karşılamalarına olanak sağlamamaktadır.

SONUÇ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Çalışmaların tamamında şiddet olgusunun baskın olduğu görülmektedir. Sosyolojik açıdan bakıldığında; konukevinde kalış ve ayrılış nedenleri, şiddet olgusu, sosyokültürel olarak ve bölgeler bazında farklılık göstermemektedir. Çalışma ve raporlar incelendiğinde konukevlerine gelen kadınların çoğunluğunun 20-40 yaş aralığında, ilkokul mezunu, evli ve en az bir çocuklu olup herhangi bir işte çalışmadıkları, çalışma geçmişlerinin olmadığı ve bununla bağlantılı olarak, ekonomik özgürlüklerinin olmadığı görülmektedir.

Şiddet gören kadına konukevinde kaldığı sürede düzenli maddi yardımda bulunulması, konukevinden ayrıldıktan sonra kira ve ek giderler için maddi destek sağlanması, eşya ihtiyacının karşılanması, kreş hizmetlerinden ücretsiz yararlanabilmesi, sosyal yardım ve dayanışma vakıflarından maddi yardım alabilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılması kısa vadede sonuç verebilecek çözüm önerilerinden bazılarıdır.

Konukevlerinin personel ve fiziki koşullar bakımından eksikliklerinin giderilmesi, sayılarının artırılması, kadınların mesleki beceri kazanabilmeleri için meslek edindirme kurslarına katılmalarının sağlanması, okul öncesi yaşlardaki çocuklarını bırakabilecekleri esnek çalışma saatlerine sahip kreşlerin açılması, istihdam önceliği tanınması, tedbir kararlarının ilgili kanun hükümlerine uygun olarak alınabilmesi için kolluk görevlilerine hizmet içi eğitimlerin verilmesi, tedbir kararlarının etkin bir şekilde izlenmesi için şiddet önleme ve izleme merkezlerinin sayısının artırılması ve benzeri öneriler orta vadede sonuç getirmesi öngörülen önerilerdir.

Toplumsal cinsiyet eşitliği anlayışının içselleştirilmesine yönelik her türlü farkındalık oluşturma ve bilinç yükseltme çalışmaları ise, kadına yönelik şiddetin ortadan kaldırılması nihai hedefi doğrultusunda zihniyet dönüşümünün gerçekleşmesini sağlayacak, uzun vadede sonuç vermesi beklenen önerilerdir.

Çalışmaların sonuçları; kadının sürdürülebilir refahını sağlama, ailenin korunmasını sağlayan dayanışma örüntülerinin yetersizliği, kadını şiddetten koruma amaçlı hizmetlerin ve ihtiyaç duyduğu desteklerin sağlanmasına yönelik kurulan mekanizmaların yeterliliği noktasında daha çok yol almak gerektiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- 6284 Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun (2012). Resmi Gazete, 28239, 8.3.2012.
- Resmi Gazete (5 Ocak 2013) Kadın Konukevlerinin Açılması ve İşletilmesi Hakkında Yönetmelik; (Çevrimiçi): <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/01/20130105-5.htm>
- Altıparmak, İ. B. (2019). Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetin Boyutları: Ankara Örneği. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17(1), 55-76.
- Aydın, A. (2018). Kadına Yönelik Şiddetle Mücadelede Sığınmaevi Sonrası Destek Hizmetlerinin Önemi. International Journal of Social And Humanities Sciences, 2(1), 136-151.
- Baydar, V. (2019). Kadın Konukevlerinde Kalan Şiddet Mağduru Kadınların Sosyal Adaptasyonlarının Ekosistem Yaklaşımına Göre İncelenmesi: Ankara örneği.
- Chrastina, J. (2018). Meta-Synthesis of Qualitative Studies: Background, Methodology And Applications. Nordsci Conference proceedings Book

- Cihan, Ü., & Karakaya, H. (2017). Kadın-Erkek Kavramları Bağlamında Şiddet ve Şiddetle Mücadelede Sosyal Hizmetin Rolü. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(4), 297-324.
- Creswell JW.(2020). Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni. In: *Nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Tarcan.
- Debout, C. (2016).
- Demirbilek, S., Özgür, A. Ö., & Çoban, A. (2020). Şiddetle mücadelede toplumsal bir kurum olarak kadın sığınmaevleri. *Sosyoekonomi*, 28(46), 311-348.
- Glass, G. V. (1976). *Primary, Secondary, and Meta-Analysis of Research*. Educational Researcher.
- Maybek, S. D. (2019). Yeni Bir Hayatın İlk Durağı: Kadın Sığınmaevleri. *Sosyoloji Dergisi*, (40), 179-210.
- Karabacak, N. (2019). Kadınların fiziksel olmayan şiddete yönelik algılarının incelenmesi: Aksaray Kadın Konukevi örneği (Master's thesis, Sağlık Bilimleri Enstitüsü).
- Mohammed, M. A., Moles, R. J., & Chen, T. F. (2016). Meta-synthesis of qualitative research: the challenges and opportunities. *International Journal of Clinical Pharmacy*.
- Kelebek, G. (2017). Sığınma Evinden Ayrılan Kadınların Sürdürebilir Yaşamları. *Akademia Sosyal Bilimler Dergisi*, (3), 79-87.
- Reçber, B. (2018). Sosyal Hizmetlerde Kadın Konukevleri İşlevsel mi? 1. Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 37(2), 89-110.
- Şimşek, H. (2018). Kadın Konukevinde Kalan Şiddet Mağduru Kadınların Yaşam Planlarının Niteliksel Olarak Araştırılması: Eskişehir Örneği.
- Tekdere, M., & Polat, T. Kadına Şiddetle Mücadelede Kadın Konukevi Hizmeti ve Belediyeler. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(2), 683-701.
- Tekindal, M. & Tonbalak, K. (2021). Nitel araştırmalarda meta-sentezin kapsamı ve yaşlılık alanında meta-sentez örnekleri. *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 21 (2), 235-268.
- Ustabaş, F. S. (2016). Kadın Sığınmaevleri Olanak ve Sınırlılıkları. *Yaratıcı Drama Dergisi*, 9(18), 101-106.

KADINA YÖNELİK ŞİDDETİ MEŞRULAŞTIRAN FAKTÖRLER

Merve KOCAMAN

Uludağ Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Felsefe Tarihi Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi

Özet

Toplumsal bir gerçek olan şiddet, kişinin bedensel ve ruhsal dengesini bozan ve sonucunda yıpratıcı ve hayati etkiler bırakan bir eylemdir. Şiddet günümüzde birden çok alt başlığa ayrılmıştır. Kadına yönelik şiddet, yaşlıya yönelik şiddet, çocuğa yönelik şiddet, engelliye yönelik şiddet, mülteciye yönelik şiddet vb. Bu çalışmaya hakim olan kavram ise kadına yönelik şiddettir. T.C. Resmi gazete şiddet ve kadına yönelik şiddet tanımını birbirinden ayırmaktadır. Kadına yönelik şiddet tanımı, kadın cinsiyetine vurgu yapılarak, kadına yönelik yapılan her türlü şiddet eylemlerini içeren davranışlar olarak açıklanmaktadır. İnsanlık tarihi boyunca problemli görülen kadın varlığı çeşitli tanımlamalar ve kabullerle karşı karşıya kalmıştır. O bazen ilk günahın sorumlusu ilan edilmiş, bazen de şeytanla iş birliği yapan bir cadı olarak görülmüştür. Bu kabuller ve tanımlamalar çeşitli araçlar ve yöntemlerle kadına yönelik şiddeti meşrulaştırmanın önüne geçememiştir. Kadına yönelik şiddet davranışına çeşitli biyolojik, psikolojik, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel gibi faktörler sebep olmuş olsa da davranışın devamlılığını sağlayan çeşitli faktörler için bu sürecine dahil olmaktadır. Günümüzde kadının varlığı daha özeldir kadın bedeni bazen bir atasözü, bazen bir masal bazen de bir reklam afişi aracılığıyla şiddete maruz bırakılmaktadır. Bu çalışmada kadına yönelik şiddet kavramı, kadına yönelik şiddet türleri ve kadına yönelik şiddet davranışına neden olabilecek faktörler incelenmiştir. Kadın yönelik şiddet sebep olan biyolojik, psikolojik, sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel ve medya vb. faktörler mevcut literatür taraması yapılarak incelenerek şiddeti meşrulaştırıcı tüm faktör ve kaynaklar tanıtılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kavramlar: Kadın, Kadına Yönelik Şiddet, Şiddeti Besleyen Faktörler

Giriş

İnsanlık tarihi boyunca problemli görülen kadın varlığı çeşitli tanımlamalar ve kabullerle karşı karşıya kalmıştır. Kadın bazen ilk günahın sorumlusu ilan edilmiş, bazen de şeytanla iş birliği yapan bir cadı olarak görülmüştür. Bu kabuller ve tanımlamalar çeşitli araçlar ve yöntemlerle kadına yönelik şiddeti meşrulaştırmaya yol açmıştır. Kadınların üçte birinin şiddete maruz kaldığı günümüz dünyasında kadına yönelik şiddet hem bir suç hem de bir sağlık sorunu olarak kabul edilmektedir. Kadına yönelik şiddet davranışına biyolojik, psikolojik, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel gibi faktörler sebep olmuş olsa da davranışın devamlılığını sağlayan çeşitli faktörler için bu sürecine dahil olmaktadır. Günümüzdeki kadın varlığı bazen bir atasözü, bazen bir masal bazen de bir reklam afişi aracılığıyla şiddete maruz bırakılmaktadır.

Toplumsal bir gerçek olan şiddet, kişinin bedensel ve ruhsal dengesini bozan ve sonucunda yıpratıcı ve hayati etkiler bırakan bir eylemdir. T.C. Resmi gazetesi şiddet ve kadına yönelik şiddet tanımını birbirinden ayırmaktadır. Kadına yönelik şiddet tanımı, kadın cinsiyetine vurgu yapılarak, kadına yönelik yapılan her türlü şiddet eylemlerini içeren davranışlar olarak açıklanmaktadır.

1. Kadına Yönelik Şiddet nedir?

Kadına yönelik şiddet, "kadınların yaşama, sağlık ve beslenme, eğitim, gelişme, toplumsal ve ekonomik yaşama katılım gibi temel insan haklarını ve özgürlüklerini ihlal eden önemli bir toplumsal sorundur."(Akkaş & Uyanık, 2016, s. 37) Kadına yönelik şiddet, kadınların fiziksel, cinsel ve psikolojik olarak zarar görmesine yol açan eylemleri içermektedir. Bu eylemler sürekli olarak ya da hayatta en az bir kez yaşanmaktadır. Kadına yönelik şiddet, birlikte olduğu partneri/eski partneri, eşi/geçmişteki eşi, erkek arkadaşı/aşığı veya patronu/müdürü tarafından sürekli olarak ya da geçmişte olan şiddet ve istismarı işaret eder. Amaç kadını korkutarak veya yıldırarak kontrol altına almaktır.

Kamusal alanda kadına yönelik şiddet; kadının isteği dışında bedenine ve cinselliğine yönelik her türlü davranış. Sarkıntılık yapmak, çift anlamlı sözcüklerle cinselliği ima etmek, dostça görünüm altında rahatsız edici konuşmak ve dokunmak, tecavüz, yaralamak, vurmak, korkutmak, zorlamak, ısrarcı davranmak, malına zarar vermek vb. davranışlar örnek verilebilmektedir.(Yıldırım, t.y., s. 27) Bu gibi davranışlar işyerinde çalışırken, eğitim kurumlarında ders dinlerken, otobüs durağında otobüs beklerken, kafelerde çay içerken yani insan olan her yerde gerçekleşmesi mümkün olmaktadır.

Özel alanda (ev içi) kadına yönelik şiddet ise; kadının küçük görülmesi, istemediği cinsel davranışlara zorlanması, bedeni ve düşünceleriyle ilgili aşağılamaya ve hakarete maruz bırakılması, parasız bırakılması, duygusal olarak istismar edilmesi, çalışma hakkının gasp edilmesi, ailevi ve sosyal ilişkilerinin kısıtlanması gibi çeşitli biçimlerde olabilmektedir. Araştırmalar özel alanda en sık yaşanan şiddetin fiziksel şiddet olduğunu göstermektedir. Fiziksel olarak güçlü olan erkek, fiziksel gücünü kadına karşı kendi iktidarını kurma aracı olarak kullanmaktadır.(Yıldırım, t.y., s. 28)

2. Şiddet Türleri ve Davranışları

Şiddet, başkasına zarar verme niyetiyle yapılan eylem ve davranışlar olarak tanımlanmaktadır. Kadına yönelik şiddet ise, kadına fiziksel, cinsel, psikolojik ve ekonomik zarar vermek amacıyla yapılan eylemlerdir. 08.03.2012 tarihinde kabul edilen 6284 numaralı ailenin korunması ve kadına karşı şiddetin önlenmesine dair kanuna göre şiddet; "kişinin, fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik açıdan zarar görmesiyle veya acı çekmesiyle sonuçlanan veya sonuçlanması muhtemel hareketleri, buna yönelik tehdit ve baskıyı ya da özgürlüğün keyfi engellenmesini de içeren, toplumsal, kamusal veya özel alanda meydana gelen fiziksel, cinsel, psikolojik, sözlü veya ekonomik her türlü tutum ve davranışı"(Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü, t.y.) kadına yönelik şiddet ise;" Kadınlara, yalnızca kadın oldukları için uygulanan veya kadınları etkileyen cinsiyete dayalı bir ayrımcılık ile kadının insan hakları ihlaline yol açan ve bu Kanunda şiddet olarak tanımlanan her türlü tutum ve davranışı"(Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü, t.y.) ifade etmektedir. Bu amaçlı yapılan eylem ve davranışlar kendini farklı yüzlerde göstermektedir. Bunlar; *kadına yönelik fiziksel şiddet, psikolojik şiddet, cinsel şiddet, ekonomik şiddet*.

2.1. Fiziksel Şiddet

Fiziksel şiddet vücudun yaralanmasını veya zarar görmesini kapsar, örneğin, vurmak, tekmelemek ya da dövmek, itmek, bir silahla acı vermek. (*violence-against-women-2017-03ws-WHO-clinical-handbook-IPV-SV.pdf*, t.y., s. 7). *Kadına yönelik fiziksel şiddet*, “kadına zorla bir şey yaptırma ya da bir şey yapmaktan alıkoyma amacıyla, kadının iradesi dışında gerçekleşen fiziksel zarar verici eylemleri içermektedir” (Akkaş & Uyanık, 2016, s. 38). En yaygın görülen fiziksel şiddet davranışları şunlardır; *öldürme, yumruk atma, tokat atma, tekme atma, kol bükme, boğaz sıkma, iple bağlama, saç çekme ya da sopa ve benzeri herhangi bir araç kullanarak kaba dayak atma, kesici veya delici bir aletle yaralama, zorla ırza geçme, vücutta sigara söndürme, kezzap veya kaynar suyla yakma, el ve ayaklarını ezme, sağlıksız koşullarda oturmaya zorlama, sağlık hizmetlerinden yararlanmayı önleme ve öldürmeye dek uzanan çok geniş bir kapsama alanı vardır. Öldürme ve bedensel bütünlüğe, sağlığa saldırı oluşturan etkili eylemler, ceza yasamız açısından suçtur. Aynı biçimde aynı konutta yaşanan kişiyi aç bırakmak, soğukta dışarıya atmak, terbiye ve eğitim yetkisinin kötüye kullanılması da etkili eylem olmamakla birlikte fiziksel şiddet olup ceza yasası kapsamında suçtur* (Karınca, s. 24).

2.2. Psikolojik Şiddet

Kadına yönelik psikolojik şiddet, kadının ruh sağlığına yönelik şiddettir. Duygusal sömürü ve istismara dayanır. Duygusal açıdan örseleyici davranışlardır.

“Kadını eve ya da bir odaya kilitlemek, dışarıya yalnız çıkmasına izin vermemek, pencereden dışarıya bakmasına dahi izin vermemek, karanlıkta bırakmak, diğer insanlarla iletişim kurmasını engellemek, bağırarak, korkutmak, giyimini kısıtlamak, başkalarının yanında küçük düşürmek, çocuklarıyla görüştürmemek, başka kadınlarla kıyaslamak biçiminde de olabilmektedir. Psikolojik şiddetin en yoğun görünümü olan hakaret ve sövme, bir kişinin namus, şeref ve haysiyetine saldırıdır.” (Karınca, s. 24)

Ayrıca duygusal ihtiyaçların (sevgi, ilgi, destek, değer vb.) karşılanmaması, istediklerini yaptırmak için cezalandırıcı, küçük düşürücü, tehdit edici davranış ve tutumlar sergilemek, suçlu hissettirmek, utandırmak, küsmek, surat asmak, alay etmek, küfür ve hakaret etmek, gerçekleştirilmesi mümkün olmayan taleplerde bulunmak, düşündüğünü, hissettiğini, istediğini önemsememek karar mekanizmasını devre dışı bırakmak, yeteneklerini küçümsemek, bireysel haklarını yok saymak, sorunlu olduğunu hissettirmek, kişiliği, fiziksel görüntüsü, ailesi vb. ile ilgili hakaret etmek, yaptıklarını sürekli eleştirmek vb. davranışlar (Mor Çatı, 2022).

Nevzat Tarhan, psikolojik şiddeti karşımızdaki insanda değersizlik duyguları uyandırmak olarak tanımlamaktadır. Ayrıca kıskançlık ve ihmal de bir duygusal şiddet çeşidi olmaktadır. İnsan, sahip olduğu ve paylaşmak istemediği şeyleri ve kişileri, kıskanmasından dolayı bu şey ve kişilere karşı aşırı kontrol ve üzerine titreme davranışı göstermektedir. İhmal davranışı ise bu davranışın tam tersi bir durumdur. Psikolojik şiddet olarak kabul edilen ihmal, “hislere değer vermeme” şeklinde ortaya çıkarak, maddi ve manevi olarak kendini göstermektedir (Tarhan, 2021, ss. 183-184).

2.3. Cinsel Şiddet

Cinsel şiddet; birini istemediği yerde, zamanda veya şekilde cinsel ilişkiye zorlamak; kişinin rızası olmaksızın cinsel nitelikli eylemlerde bulunmak; cinselliği bir tehdit, sindirme ve kontrol etme aracı olarak kullanmaktır. Başlıca cinsel şiddet davranışları şunlardır; tecavüz (nitelikli cinsel saldırı), ensest, istemediği zaman ve şekilde cinsel ilişkiye/birleşmeye (penetrasyon) zorlamak, görsel (cinsel içerikli görsel göstermek, bakışları kaçırmaksızın izlemek), sözel (laf atma, ıslık çalma veya cinsel içerikli ifadeler kullanmak), ve dokunsal taciz*; (istenmeyen dokunma, tokalaşma, öpme, sürtünme vb. davranışlar.), ilaç, alkol veya uyuşturucu gibi maddeleri kullanarak cinsel ilişkiye zorlamak, cinselliği bir cezalandırma ya da ödül objesi olarak kullanmak, doğum kontrol yöntemlerini reddetmek, enfeksiyondan korunmadan cinsel ilişkiye zorlamak, kürtaja ve bekaret kontrolüne zorlamak, başka kişilerle cinsel ilişkiye zorlamak, cinsel organına zarar vermek, kadın bedenini ve cinselliğini aşağılayacak şekilde konuşmak, seks işçiliğine zorlamak (cinsel sömürü), ısrarlı takip (stalking) davranışlarında bulunmak, cinselliği çağrıştıran davranışlarda bulunmak, teşhir ve röntgen, zorla cinsel içerikli yayın izletmek.

Israrlı takip(stalking): Sürekli takip etmek, yaşadığı ya da çalıştığı yere gelmek, telefon, internet gibi teknolojik araçlarla rahatsız etmek vb. davranışları içerir. Takip ısrarlı ve saplantılıdır. Bazen şiddetin, takibin dozu artıp, cinayete kadar varabilmektedir. “Türkiye genelinde, her 10 kadından yaklaşık 3’ü en az bir kez ısrarlı takibe maruz kalmıştır. Bununla birlikte en yaygın ısrarlı takip biçimleri, sürekli telefonla arama (%19), kısa mesaj, mektup veya e-posta gönderme (%8) ya da sosyal medya aracılığıyla takip etme (%6) ile kadının çalıştığı ya da yaşadığı yere gelerek rahatsız etme (%6) şeklindedir.” (*kadına-yonelik-siddetle-mucadele-ulusal-eylem-plani-2016-2020*, s. 13).

2.4. Ekonomik Şiddet

Ekonomik Şiddet bireylerin gelir sağlama, tüketim, tasarruf ve yatırım harcamalarında özgürlüklerinin kısıtlanması, gelir sağlamak amaçlı zorla çalıştırılması gibi eylemleri içermektedir. Kadına yönelik ekonomik şiddet ise; “kadının para harcamasının kısıtlanması, çalışmasına izin verilmemesi, zorla çalıştırılması, ekonomik konulardaki kararların erkek tarafından tek başına alınması, kadının parasının elinden alınması, iş yerinde olay yaratmak suretiyle kadının işten atılmasına neden olunması, kadının iş bulmasını kolaylaştırıcı becerilerinin geliştirilmesinin engellenmesi, ev ihtiyaçlarını karşılayacak maddi kaynaktan yoksun bırakılması, engelli kadını zorla dilendirme gibi birini kontrol etmek ya da cezalandırmak amacıyla ekonomik olarak sınırlamak için yapılan her türlü eylemdir” (*kadına-yonelik-siddetle-mucadele-ulusal-eylem-plani-2016-2020*, s. 5). Yani kadını ekonomik olarak denetimi olan eylemlerdir. Bu şiddet türü sistematik ve süreklidir. Kadınların bu durumu algılaması ise diğer şiddet türlerine göre daha zordur. “Türkiye genelinde, bu davranışlardan en az birine, yaşamının herhangi bir döneminde maruz kalan kadınların oranı %30, son 12 ayda maruz kalan kadınların oranı ise %15’tir” (*kadına-yonelik-siddetle-mucadele-ulusal-eylem-plani-2016-2020*, s. 13).

Ayrıca *Cam tavan sendromu* kadınlara uygulanan bir ekonomik şiddet arasında sayılmaktadır. Cam tavan sendromu kısaca, genel olarak kadınların iş hayatında yükselememesinin görünmez nedenleri sonucu oluşan çaresizliktir. Bu nedenler kişinin kendinden veya çevresel faktörler nedeniyle başkaları tarafından ortaya konulan nedenlerdir.

➤ Bir kadının şiddete uğradığını nasıl anlarız?

Aşağıdakilerden herhangi biri varsa, bir kadının şiddete maruz kaldığından şüphelenebilirsiniz.

- Stres, anksiyete veya depresyon gibi devam eden duygusal sağlık sorunları,
- Alkol ya da ilacın kötüye kullanımı gibi zararlı davranışlar,
- Kendine zarar verme planları veya eylemleri ya da intihar (intihara kalkışma) düşünceleri,
- Tekrarlanan veya iyi açıklanmayan yaralanmalar,
- Açıklanamayan kronik ağrı veya durumlar (pelvik ağrı veya cinsel sorunlar, mide-bağırsak problemleri, böbrek veya mesane enfeksiyonları, baş ağrısı)
- Açık tanılama olmadan tekrarlanan sağlık muayeneleri. (*Violence against Women*, s. 9)

3. Şiddetin Sebepleri

Şiddet olgusunun gözlenen bu çevresel ve içsel etkileşimi -olguya dair objektif bir tanımlama yapmak adına- olgunun biyolojik, psikolojik ve sosyolojik hatta fizyolojik çevre gibi farklı açılardan incelenmesi gerektiği kabul edilmektedir.

3.1. Psikolojik Nedenler

Şiddet olgusunun yıkıcı ve yıpratıcı bir eylem olduğu kabul edilmektedir. Bu eylemin davranışa dönüşmüş hali *saldırganlıktır*. Şiddet bir eylem, saldırganlık ise kasıtlı bir davranıştır. Organizmanın uyumun bozulması sonucu ortaya çıkan yeme, uyku, cinsellik gibi fizyolojik ihtiyaçların giderilmemesi psikolojik dengeyi tehdit ettiği için saldırganlığa yol açmaktadır (Geçtan, 2020, s. 28, Tarhan, 2022, s. 21). Saldırganlığın ve şiddet eylemlerinin bir diğer psikolojik sebebi ise bireylerin yaşadıkları *kişilik bozuklukları* (*personality disorders*)dır. Kişilik bozuklukları, kişilik özelliklerinin esnekliğinin azalarak, kişinin çevresiyle ilişkilerinde zorlanmasının neden olmaktadır. Kendisini ve çevresini algısı ve ilişki düzeyi minimal düzeyde olan kişi, yaşadığı durumlara uygun tepki vermektense her türlü duruma benzer tepkiler verir (Geçtan, 2020b, s. 246).

3.2. Biyolojik Nedenler

İnsan davranışının pek çok sebepleri vardır. Şiddetin biyolojik boyutunu; içgüdü, kalıtım, cinsiyet, sinir sisteminde hasar (kafa travmaları), iç salgı bezleri (Hormonlar), artmış fizyolojik uyarılma, fiziksel acı-ağrı, tehdit kaynaklı korku ve aracı maddeler (uyuşturucu, alkol, psikoaktif maddeler-ilaçlar) gibi sebepler içermektedir.

Saldırganlığı etkileyen bir diğer biyolojik sebebin alkol ve uyuşturucu gibi aracı maddeler olduğu ve kullanımının saldırganlığı ve şiddeti artırdığı birçok araştırmalar sonucunda ispatlanmıştır. Alkol kullanımı, bilişsel ve fiziksel işlevi doğrudan etkileyerek, kişinin kendi kontrolünü kaybetmesine yol açmaktadır. Kandaki alkol miktarı arttıkça kişinin davranışlarının kontrolü de azalmaktadır. Kan alkol düzeyi %70-%100 mg seviyesine ulaştığı zaman kişilerde; kavgacı, saldırganlık, aşırı alınganlık, tutarsızlık ve taşkınlık görülmektedir. Şiddet eylemleri en sık bu aşama gerçekleşmektedir.

Bir diğer tetikleyici uyuşturucu maddelerdir. Esrar, kokain, uyarıcılar, yatıştırıcılar, sanayide kullanılan çözücüler (tiner vb.), sentetik esrar (bonzai) vs. gibi maddelerin kullanımı bilinç bulanıklığına yol açtığı için saldırgan davranışlara sebep olmaktadır. 2016 yılında esrar, amfetamin, opioid ve kokain gibi yasadışı uyuşturucu kullanan 275 milyon insanın yıllık yasa dışı uyuşturucu kullanımı yaygınlığı % 5,6 olduğu tahmin edilmektedir. Alkol ve madde kötü kullanımı, bu maddelere bağımlılık, yoksunluk, birdenbire ya da uzun süre içinde ortaya çıkan ruhsal bozukluklar ve hastalıklar sırasında saldırgan davranışlar ve şiddet eylemleri sıklıkla görülür. Özellikle kişilerde esrar kullanımından sonra görülen *bad-trip* ruh hali acı, kızgınlık, endişe ve öfke gibi duyguların hissedilmesinden dolayı, bu duyguların etkisiyle de saldırganlık gösterebilmektedirler.

3.3. Sosyolojik Nedenler

Şiddet ya da saldırganlığın elbette ki sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik sebepleri de olmaktadır. Göç, kır- kent farklılaşması, yabancılaşma, refah düzeyi (fakirlik ve işsizlik) medya, eğitim düzeyi, aile yapısı, terör, toplumsal değerler vb. daha birçok sebep şiddete için referans kabul edilebilmektedir. Türkiye'nin sanayi alanındaki gelişmeler tarımsal ekonomin gerilemesine yol açmıştır. Kır hayatındaki ekonomik bozulmalar da kitleleri kente göç etmeyi mecburi hale getirmiştir. 1950'li yıllarda başlayan kırdan kente göç hareketi toplumsal değişimleri de kaçınılmaz hale getirmiştir. Kırdan kente göç etmiş/eden bireyler farklı olumsuzluklar ile karşı karşıya kalmıştır/kalmaktadır. Göç olayının, bireysel ve toplumsal boyutları da olduğu için saldırgan davranışların ve şiddet eylemlerinin sebepleri arasında sayılmaktadır (Köknel, 2013, s. 160). Kültür çatışması göç hareketinin olumsuz bir sonuçlarından birisi olmaktadır. Kültür çatışması, insanın, yaşadığı toplumun alt kültürüne ait davranış kalıplarının, ilke ve normlarının, göç ettiği çevrede geçerli olan popüler kültürün ilke, davranış kalıpları ve normları arasında yaşanmaktadır. Göç etmiş kesime ait alt kültür norm, ilke ve kuralları etkisini yitirdiği için insanları bütünleştirip birleştiren ortak amaç ve beklentiler yok olarak, amaçsız, ilgisiz ve saldırgan bir kitleye yol açmaktadır (Köknel, 2013, ss. 161-162).

Şiddetin bir diğer nedeni bireylerin içinde yaşadığı alt-kültür normları ve değerleridir. Bireylerin içinde yaşadığı alt-kültürde şiddetin değer kazanması ve yüceltilmesi, bireyleri şiddete daha çabuk başvurmasını körükleyebilmektedir. "Toplumumuzda, sorunların kaba güç kullanımı ile çözümüne yönelik bir eğilim var olduğu ve bu eğilimin kültürel bir temele dayandığı bir gerçektir" (Hökekleli, 2016, s. 37). Gençlerin ergenlik dönemindeki sert ve kaba davranışlarının ve şiddet eylemlerinin erkeklik olarak algılanması ve destek görmesi şiddet davranışlarını pekiştirmektedir (edimsel koşullanma yoluyla öğrenme). Ayrıca sorun çözmede şiddet eylemlerinin ve saldırganlığın geçerli olduğunun görülmesi bireylerin bu davranışı tekrarlamasına ve günlük hayatın bir parçası haline gelmesine yol açmaktadır (kavrama yoluyla öğrenme).

3.4. Fiziksel Nedenler

Şiddet ve saldırganlık dürtüsel olarak var olan bir olgu olsa da ortaya çıkması birden çok tetikleyici ile mümkün olmaktadır. Çevresel faktörler de bu tetikleyicilerden biridir.

(a) Hava durumu, "şiddet üzerinde etkilidir. Rahatsızlık yaratacak derecede artan ortam sıcaklığı saldırganlığı artırıcı etki yapabilmektedir" (Subaşı & Akin, t.y., s. 2).

(b) Kalabalık ortamın da saldırganlık düzeyini yükseltebileceği ileri sürülen bir görüştür. Kişinin rahatça hareket etmesi için yeterli alana sahip olamaması, kişiyi stresli hissettirerek tepki vermesine sebep olmaktadır. Özellikle engellenme ve uyarılma saldırganlığın daha çabuk ortaya çıkmasına sebep olduğu görülmektedir.

(c) Gürültü, hoş gitmeyen, rahatsız edici ses olarak tanımlanabilmektedir. 60 dB (desibel) aşan sesler gürültü olarak kabul edilmektedir. 60 dB aşan sesler duygu durumlarının artmasına, dikkat dağınıklığı, algıda zayıflama ve düşünce akışında yavaşlama gibi fiziksel ve ruhsal bozukluklar sonucunda saldırgan davranışlara yol açmaktadır.

4. Kadına Yönelik Şiddeti Meşrulaştırıcı Faktörler

Meşrulaştırmak sözcüğü TDK'ya göre meşru duruma getirmektir. Yani mevcut durumun, genel kabul gören ahlaki veya toplumsal normlara uygun hale getirilmesi. Şiddet ve saldırganlığı çeşitli biyolojik, psikolojik, sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel ve fiziksel ortam gibi faktörler tetiklemiş olsa da açığa çıkaran ve meşrulaştırıcı farklı faktörler de bulunmaktadır. Bunlar **atasözleri, masallar, deyimler, medya araçları** (haberler, filmler, diziler, reklamlar, internet, afişler vb.)'dir.

atasözleri, deyimler

medya

gazeteler

dergiler

Popüler kültür ürünleri

şarkılar ve klipleri

Sinema filmleri

televizyon dizileri

reklamlar

Atasözleri; Yaşanan olaylarla ilgili, sonuç çıkaran kısa ve öz ifadelerdir. Bilgilendirici ve öğretici bir özelliğe sahiptir. *Deyimler ise*, bir kavramı ya da bir olayı karşılayan kalıplaşmış sözcülerdir. Kültürümüze ait bazı atasözü ve deyimlerin kadına yönelik şiddeti meşrulaştırıcı etkiye sahip olduğu görülmektedir. Atasözlerine örnek olarak; *avradın kazdığı kuyudan su çıkmaz, kadında vefa, borçluda sefa aranmaz, iyi ipek kendini kırdırmaz, iyi kadın kendini dövdürmez vb.* deyimlere örnek olarak ise; *karı ağızlı, hanım köylü, erkeklik öldü mü, eksik etek, kadının yüzünün karası, erkeğin elinin kınası* gibi ifadeler örnek verilebilir.

Şiddeti besleyen bir diğer faktör medyadır. İçinde bulunduğumuz dijital çağdan dolayı *medya* hayatımızda çok önemli bir yere sahip olmuştur. Medya hem iletişim hem de eğitim aracıdır. Yapılan pek çok çalışma medyanın durum belirleme ya da gerçekliğin şeklini değiştirme gücüne sahip olduğunu göstermektedir (Arslan, 2011, s. 2). Medyanın en nihai amacı kitleleri bir konu hakkında olumlu ya da olumsuz şekilde bilgilendirmektir. Haberler, filmler, diziler, reklamlar, afişler, billboardlar aracılığıyla pek çok örnek rol modelleri ya da mesajlarla kitlelerin nasıl düşünmesi,

nasıl hissetmesi ya da nasıl davranması gerektiğini öğretmektedir. Bu bakımdan medya kitleleri etkisi altına alarak istediği doğrultuda yönlendirebilmektedir. Bu yönlendirmeler bazen olumlu bazen olumsuz yönde gerçekleşmektedir. Medyanın bu gücü sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel olarak her kesime eşit olarak ulaşırsa da izleyicinin yaşı, cinsiyeti, gereksinimleri, güdüleri, tercihleri, yaşam biçimi, mesleği, dini inancı, eğitim durumu, izleme süresi gibi pek çok faktör bireylerin üzerindeki etkilerinin farklılık göstermesine sebep olmaktadır.

Medya her yerdedir; evde, ofiste, sınıfta, cep telefonunda, otobüs durağında, apartman duvarında vs. Medyanın en yaygın kullanılan kitle iletişim aracı televizyon olduğu için bilginin ve etkinin ulaşmasının en hızlı ve kolay yolu televizyon yayınlarıdır. Televizyonun bireyler üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkiye sahip olduğu tartışılan bir konudur. Televizyonun toplumun aynası olduğunu düşünen görüş, haber ve bilgi aktarması, toplumsallaştırıp sosyal duyarlılık oluşturması, belirli bir amaca güdülemesi, eğlendirmesi, eğitmesi ve kültürü aktarması gibi olumlu etkileri olduğunu savunmaktadır. Diğer taraftan olumsuz yönlerine odaklanan görüş, televizyon yayınlarının toplumu ve kültürü yozlaştırıcı etkileri olduğunu savunmaktadır. Bazı yayınların “bireyler arası ilişkileri düzenleyen toplumsal değerleri, normları, davranış kalıplarını yıpratarak hatta yok ederek” (Arslan, 2011, s. 10) sapkın davranışların artmasına ve bireyler arası ilişkilerin bozulmasına yol açtığını iddia edilmektedir. Eğlence amaçlı yapılan popüler kültür unsurlarının yayınları olan televizyon dizileri, filmler, şarkılar ve reklamlar bize kültür içindeki kadın kimliği ve imajının farklı algılanmasına yol açmaktadır. Ayrıca bu yapımlarda kadın bedenini aleni ya da örtük şekilde kullanarak kadını cinsel bir meta gibi ele alıp, kadına yönelik şiddet davranışlarının normalleşmesine ve şiddetin meşrulaşmasına sebep olmaktadır.

“Televizyon çocukları ve her gün binlerce şiddet, cinsellik ve cinsel şiddet görüntüsünün edilgen alıcısı haline getiriyor. Çocuk bu görüntüleri bir ekranın karşısında – bir ışık ve ses gösterisiyle monolog halinde- izliyor olsa bile, izlediği görüntüler acımasız bir şekilde beynine işliyor, imgelemi üzerinde silinmez izler bırakıyor.” (Sanders, 2020, s. 48)

Şiddeti ve kadına yönelik şiddeti besleyen bir diğer faktör de şarkı sözleridir. Günümüzde müzik artık tüketim nesnesi haline gelerek endüstri sisteminin bir parçası olmuştur ve kadın bu sektörün sermayesidir. Şarkı sözleri kadın kimliğine dair aşağılayıcı, tehdit edici, küçümseyici gibi ifadeler içermektedir. Yayınlanan video kliplerinin ortak özelliği ise kadının cinsel meta haline gelmiş bedenleridir. Yayınlanan pek çok klipte gerçeklik çarpıtılıp erotikleştirilerek izleyiciye sunulmaktadır. Bu durum -medyanın insan davranışları üzerindeki etkilerini düşünürsek- insanların zihnindeki kadın kimliğinin algısını ve içeriğini değiştirerek kadınlara psikolojik ve fiziksel şiddet uygulamayı olağan hale getirmektedir.

Reklamlar da kadına yönelik şiddeti besleyen faktörler arasında sayılmaktadır. Tüm reklamlarda istisnasız kadın bedeni teşhir edilmektedir. Sakız reklamından, araba lastiği reklamına kadar aklımıza gelebilecek her türlü ürünün reklamında kadın bedeni kullanılmaktadır. Çünkü kadın bedeninin iyi bir pazarlamacı olacağı ve kadın bedeninin satmayacağı meta olmadığı düşüncesi gibi yerleşik bir düşünce mevcuttur. Kadın salt olarak yalnızca *bedene* indirgenir. Kadının varoluşu ancak beden (güzellik ve seksapalite) ile mümkündür. Reklamlarda oynayan kadınlar davranışlarında benzerlik göstererek çekici, kıskırtıcı, hırslı ya da edilgen, yalnızca duyguları ile karar veren, zaafına çabuk yenilen bireyler olarak gösterilmektedir. Örneği; bir kadının çikolata ya da dondurma yerken çok haz duyduğu ve bu haz ile reel hayattan kopacak kadar sığ ve

niteliksiz gösterilebilmektedir. Kısaca reklamlarda kadınların davranışları ve düşünceleri saptırılıp, tek bir niteliğe indirgenmektedir. Bu şekilde gösterilmeyen reklamlarda da yine kadınların rol ve davranışları benzerlik göstermektedir. Kadınlar deterjan, yaşlanma ve zayıflama karşıtı ürünler, bebek ürünleri, küçük ev aletleri gibi reklamlarda oynamaktadır. Ayrıca bir diğer şiddet davranışı erkeklere ait kişisel bakım ürünlerinin kadınlara ait kişisel bakım ürünleri kadar tanıtılmamasıdır. Bu durum kadın bedeninin mahremiyetinin önemsizleşmesine ve değersizleşmesine yol açmaktadır. Tüm bunlara ek olarak pek çok reklamda kadınların oynamasına rağmen dış sesler genellikle erkeklere aittir.

Reklamlarda kadın ve kadın bedeninin bu kadar sık kullanılması kadın kimliğine yönelik iki tehdit barındırır. Birincisi, kadını seyirlik nesneye dönüştürmesi, ikincisi, kadını fetiş nesnesine dönüştürmesidir (Kıran & Büker, 1999, s. 46). Reklamların bu durum kadının toplumdaki algısının yeniden üretilmesine neden olarak şiddetin ve kadına yönelik şiddetin meşrulaşmasına ve hatta normalleşmesine yol açmaktadır. Berger göre “erkekler kadınlara karşı belli tutum edinmeden önce onları gözlerler. Bu yüzden bir kadının bir erkeğe görünüşü, kadına nasıl davranacağını belirlemektedir” (Berger, 2019, s. 46). Bu bakımdan medyaya ait tüm yayınların reklam, dergi, şarkı sözleri, film ve diziler kadının kendini ve diğer kadınları algılamasını ve tanımlamasını, erkeğin kadını algılamasını ve tanımlamasını, erkeğin kadına yönelik davranışını ve şiddet ve kadına yönelik şiddet algısını şekillendirdiğini bize göstermektedir.

“...erkek (baba, ağabey, eş, oğul) baskısı altında yaşayan çok sayıda kadın, şiddeti günlük yaşamlarının olağan bir uzantısıymış gibi algılayıp kabullenmekte ve <<içselleştirmek>>tedir. Kadınların isteyerek ya da istemeyerek, bilinçli ya da bilinçsiz olarak izledikleri reklamların da şiddeti sıradanlaştırması, güzelleştirmesi, kadının şiddeti ayımsamasına, ona karşı koymasına engel olmaktadır.” (Kıran & Büker, 1999, s. 56)

Sonuç

Şiddet, en basit tanımıyla bireyin vücut ve psikolojik bütünlüğüne zarar veren, bireyin fiziksel ve psikolojik olarak zarar görmesini sağlayan her türlü saldırgan davranış ve tutumdur. Kadına yönelik şiddet, şiddet kavramından ayrı olarak tanımlanmaktadır. Kadına yönelik şiddet kadının vücut ve psikolojik bütünlüğüne zarar veren, kadının fiziksel ve psikolojik olarak zarar görmesini sağlayan her türlü saldırgan davranış ve tutumdur. Saldırgan davranışların amacı kadını fiziksel ve psikolojik olarak yıpratmaktır. Araştırmalar şiddetin dört çeşit olduğunu göstermiştir. Bunlar fiziksel, psikolojik, cinsel ve ekonomik şiddettir.

Şiddet ve kadına yönelik şiddete biyolojik, psikolojik, sosyo-kültürel ortam, sosyo-ekonomik durum ve fiziksel çevre faktörler sebep olmaktadır. Şiddet ve kadına yönelik şiddeti destekleyen ve besleyen faktörlerin ise kültür ve medya olduğu görülmektedir. Kültür ve medya toplumsal cinsiyet gibi şiddet ve kadına yönelik şiddeti besleyen ve kuşaklara arası taşıyıcılık görevini hakkıyla yerine getirmektedir. Ayrıca kültür ve medya şiddeti ve kadına yönelik şiddeti çeşitli kanallarla normalleştirmiştir ve normalleştirmeye de devam etmektedir.

Bu araştırma kadına yönelik şiddet konusunda duyarlılığı olan bir kadın araştırmacı tarafından gerçekleştirilmesine rağmen, konu objektif olarak ele alınmaya çalışılmıştır. Yapılan tüm bu araştırma ve analizler; baba, ağabey, eş, oğul, patron ve müdür baskısı altında yaşayan çok

sayıda kadının, şiddeti günlük yaşamlarının olağan bir uzantısıymış gibi algılayıp kabullendiğini ve hatta içselleştirdiğini ve sonuç olarak kadın varlığının yeniden üretilmesine yol açarak kadına yönelik şiddetin meşrulaştırılan bir davranış olduğunu bize göstermiştir.

Kaynakça

- Akkaş, İ. & Uyanık, Z. (2016). Kadına Yönelik Şiddet. *Neveşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 8(1), 32-42.
- Arslan, A. (2011). Medyanın birey, toplum ve kültür üzerine etkileri. *Journal of Human Sciences*, 8(1), 1-12. *Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü*. (t.y.). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/03/20120320-16.htm>
- Berger, J. (2019). *Görme Biçimleri* (Y. Salman, Çev.). Metis Yayınları.
- Karınca, E. (2010). *Sorularla Kadına Yönelik Aile içi Şiddet*, Ankara Barosu Başkanlığı.
- Geçtan, E. (2020a). *Psikanaliz ve Sonrası*. Metis Yayınları.
- Geçtan, E. (2020b). *Psikodinamik Psikiyatri ve Normaldışı Davranışlar*. Metis Yayınları.
- Hökekleli, H. (2016). *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*. Dem Yayınları.
- Kadına-yonelik-siddetle-mucadele-ulusal-eylem-plani-2016-2020-icin-tiklayiniz.pdf*. (t.y.). <https://www.aile.gov.tr/uploads/ksgm/uploads/pages/kadina-yonelik-siddetle-mucadele-ulusal-eylem-plani/kadina-yonelik-siddetle-mucadele-ulusal-eylem-plani-2016-2020-icin-tiklayiniz.pdf>
- Kıran, A. E. & Büker, S. (1999). *Reklamlarda Kadına Yönelik Şiddet*. Alan Yayıncılık
- Köknel, Ö. (2013). *Şiddet Dili*. Remzi Kitabevi.
- Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı*. Erkeklerin Şiddetine Karşı Dur! Yaşamı Değiştir! <https://morcati.org.tr/yayinlarimiz/brosurler/187-erkeklerin-siddetine-karsi-dur-yasami-degistir/>
- Sanders, B. (2020). *Öküzün A'sı* (Ş. Tahir, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Subaşı N. & Akın A. (t.y.). *Kadına Yönelik Şiddet; Nedenleri ve Sonuçları*, http://www.huksam.hacettepe.edu.tr/Turkce/SayfaDosya/kadina_yon_siddet.pdf.
- Tarhan, N. (2021). *Kadın Psikolojisi Kimlik-Kişilik-Evlilik-Annelik*. Timaş Yayınları.
- Violence against women*. (t.y.). <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-women>
- Violence-against-women-2017-03ws-WHO-clinical-handbook-IPV-SV.pdf*. (t.y.). <https://www.paho.org/hq/dmdocuments/2017/violence-against-women-2017-03ws-WHO-clinical-handbook-IPV-SV.pdf>
- Yıldırım, A. (1998). *Sıradan Şiddet*. Boyut Yayın Grubu.

KADINA YÖNELİK ŞİDDETİN MEDYADA TEMSİLİ VE ŞİDDETİN MEŞRULAŞTIRILMASI

Vera CENGİZ, Doç. Dr. Ali KORKMAZ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi

Özet

Medya içerikleri; hangi formda ve hangi mecrada sunulursa sunulsun toplumsal yapı içerisindeki eşitsizlikler, karşıtlıklar, çatışmalar ve ayrımlar ile şekillenmektedir. Medya aktarım yolu ile iletilerini yerleşik temsiliyet anlayışlarına ve söylemlere göre inşa eder. Bu inşa hemen hemen her ülkede cinsiyete dayalı eşitsizliği, çatışmayı ve şiddeti teşvik etmektedir. Çoğunlukla film, dizi, çizgifilm-animasyon veya oyun aracılığıyla estetize, reklamlar aracılığıyla teşhir edilen, haberler yoluyla ise meşrulaştırılan ve pekiştirilen şiddet; özel olarak toplumsal cinsiyet odağında tartışılmaktadır. Şiddetin görünürlüğü ve sunulma biçimi aktarıldığı kanala göre şekillense de içerikler dayattığı roller, temsiller ve teşhircilik bakımından eril tahakkümün bir parçasıdır. Söylem ve süreklilik ile kadına yönelik şiddeti meşrulaştıran haberlerin tartışıldığı bu çalışmada, Türkiye’de ötekileştirilen ve şiddet nesnesi haline getirilen kadın mevcudiyeti, literatür kapsamında feminist kuram ile bütüncül olarak ele alınmıştır. Bu kapsamda kadına yönelik şiddetin haberler aracılığıyla nasıl estetize edildiği, nasıl meşrulaştırıldığı ve sıradan hale getirildiği tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Feminist Kuram, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Kadına Yönelik Şiddet, Medyada Kadın Temsili.

Giriş

Biyolojik cinsiyet farklılıkları; yaşamın ilk yıllarından itibaren bireyler arasında en belirgin ve yaygın ayrımdır. Sosyal düzlemde anlam kazanmaya başlayan biyolojik cinsiyetin merkeze alındığı ve bireylere cinsiyete dayalı rollerin biçildiği anlayış ise *‘toplumsal cinsiyet’*dir. Toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsiyete dayalı olarak şekillendirilen rolleri ve durumları ifade ettiğinden ‘cinsiyet’ kavramından ayrı olarak ele alınmakta ve bireyleri biyolojik varlıklarının ötesinde ifade etmektedir. 1972 yılında sosyolojik bir kavram olarak ilk kez kullanılan ‘toplumsal cinsiyet’; kadın ve erkek ayrımının sosyal yaşamlardaki eşitsizliklerini işaret etmektedir (Vatandaş, 2011). Bireyin doğumu ile başlayan cinsiyete dayalı ayrıma tüm toplumlarda rastlanılabilir. Geçmişin her döneminde ve hala bugün farklı gösterge ve temsillerle bu ayrım sürdürülmektedir. Bir ‘öteki’ olarak *kadın*, toplumsal cinsiyet özelinde ele alınmakta ve Türkiye’de de belirgin eşitsizlikler görülmektedir (Bingöl, 2014).

Kadınlar; toplumsal, siyasal ve kültürel olarak çeşitli şekilde konumlandırılır ve temsil edilir. Bu temsiller; içinde bulunulan toplumun anlayış, yaklaşım ve değerlerine göre şekillenmekte ve o toplumun sosyolojik, siyasal ve ekonomik yapısına göre kodlanmaktadır. Toplumsal cinsiyet; kadın ve erkek arasındaki sosyal ve kültürel farklılıkları içermekle birlikte bu farklılıkların yeniden üretimiyle sürdürülmektedir. Medyanın kadınlar özelinde teşvik ettiği ve daha uçlara taşıdığı eşitsizlikleri ve temsil farklılıklarını kendisine atanan rollerin/değerlerin ötesinde bir tartışmayı gerekli kılmaktadır.

Medyanın toplumsallaştırma üzerindeki yadsınamaz etkisi, kadınlara yönelik bakış açısının değişiminde ya da yerleşik hale getirilmesinde de baskındır. Televizyon, gazete, haber, sinemadizi, dergi ve reklam gibi pek çok içerik yoluyla 'kadın'a dair kodlar oluşturulmaktadır. Kadına yönelik şiddetin haberlerdeki temsilleri de kadına dair bir takım eril kodlar barındırmaktadır. Şiddet haberleri çoğunlukla, kadının yararına gözetilen bir anlayışla değil; mağduriyetten sağlanacak 'ilgi çekicilik' niyeti ile oluşturulmaktadır.

Türk Dil Kurumu'na göre *şiddet*, "bir hareketin, bir gücün derecesi" şeklinde tanımlanmaktadır. Takip eden anlamlarda "kaba kuvvet", yani fiziksel güç ve ardından "duygu ve davranışta kaba kuvvet kullanma" olarak tanımlanmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü ise; "fiziksel güç veya iktidarın kasıtlı bir tehdit veya gerçeklik biçiminde bir başkasına uygulanması sonucunda maruz kalan kişide yaralanma, ölüm ve psikolojik zarara yol açması ya da açma olasılığı bulunması" şeklinde ifade edilmektedir.

Dil ve sağlık otoritelerine göre şiddet; daha çok fiziksel ve psikolojik etkileri bakımından ele alınmaktadır. Ancak sosyolojik, ekonomik, siyasal ya da kültürel açıdan pek çok şekilde görünmektedir. Bu nedenle bu çalışmada şiddet, fiziksel bir zorbalığın ötesinde kadınların kimliğine, var oluş biçimlerine, bireyselliklerine yönelik gösterilen; özgürlüklerini ve haklarını kısıtlayıcı her türlü ahlaki, psikolojik, sosyal, ekonomik veya siyasal zararı, tahakkümü ve dayatmacı davranışları ifade etmektedir. Fiziksel şiddet, bu araştırmanın yalnızca bir yönüyle bakış açısını temsil etmektedir.

Eril Kodlar ve Beklentiler

Erkek ve kadına yönelik toplumsal ve kültürel olarak yüklenen anlamlar ve beklentiler; sosyo-kültürel ve psikolojik değer üzerinden ele alınmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitliği ve feminist söylemler gelişmeden önce kadınların varlığı, sosyal hayat içerisindeki yaşayışlarına dair her şeyde eril kodlar belirleyici olmuştur. Eleştirel bir yaklaşımla eril söyleme ve kodlara bir alternatif/karşı söylem olarak gelişen feminizm ve toplumsal cinsiyet eşitliği daha önce sorgulanmamış ve araştırmalara konu edilmemiş meselelerin görünürlüğünü sağlamış ve eril söylem-iktidar ilişkilerini ortaya koymuştur.

"Öteki"; Derrida'nın metinlerinde bir arzu ve çağrı olarak zorunluluk barındırmaktadır. Yani "ben" in dışındakine, "başka"ya açık olmak gibi bir mutlak yasadan söz eder. Benlik, dünya ve zamana kaynaklık eden "öteki", "ben" e sorumluluk yüklemektedir (Çınar Özkan, 2018; Derrida, 1999). Bu açıdan bakıldığında *ben* ve *öteki* kavramları tartışmalarda bir arada ele alındığı gibi aslında sosyal hayatı da tasarlayan özneleri ifade etmektedir. Bu nedenle de birlikte tartışmayı gerekli kılmaktadır. Derrida her ne kadar "öteki"yi ulaşılamaz olarak tanımlasa da bir çağrı ve açıklık olarak olumlamasının aksine "öteki" artta bırakılan, ikincil konumlandırılan ya da yok sayılan özneleri ifade etmek için de kullanılmaktadır. Kadınların sosyal hayat içerisinde 'öteki' olarak konumlandırılması da aslında 'ben' in dışındaki özne olmaktan ziyade dışlanan, yok sayılan, tahakküm altında tutulan bireyleri ifade etmektedir.

Aile içi iktidarı ve erki erkek olarak gören David Hume, kadınları kamusal hayattan dışlayan J. J. Rousseau, kadın zekasının erkeklerden daha geri olduğunu söyleyen sosyoloji biliminin kurucusu August Comte da kadını bir "öteki" olarak konumlandırmıştır. Bu ve böylesi tanımlamalar,

“erkeğe göre kadın” tanımlamalarıdır. “Kadın doğulmaz, kadın olunur” ifadesiyle Simon de Beauvoir kadınlar üzerinde şekillenen, dışsal olarak dayatılan bir varlık tanımını vurgulamaktadır. Ancak erkek ise, evrensel olarak doğuştan içinde bulunduğu bedeni aşkın olarak yüceltilmiştir. Alternatif söylemin gelişmesi; kadını sosyal ve çalışma hayatında daha görünür kılsa da kendisine dayatılan roller ev içi ve ev dışı olarak genişlemiştir. Bu olağanüstü sorumluluk yükü kadın üzerine kurulu eril kodlardan oluşmaktadır (Altınbaş, 2006; Arar & Bilgin, 2009; Butler, 2014; Erbaş, 2018). Özellikle beden “öteki” üzerinde tahakküm kurmak için kullanılan en önemli nesnedir (Yumul, 2012). Bu nedenle kadın bedeni de ideolojik, sosyal ya da estetik dayatmalara maruz kalmaktadır.

Her toplum kendi kültürü içerisinde stereotip roller ve yaşam biçimleri dayatmaktadır. Ataerkil toplumlarda da kadına ev içinde, sosyal hayatta, siyasette ya da eğitimde erkekler tarafından belirlenmiş roller atanır. Toplumun beklentileri de bu roller üzerinedir. Aile içinde annelik, eş olma, doğurganlık, cinsellik, hijyen vb. beklentiler ve sosyal hayatın da dayattığı roller kadının kendiliğinden olağandışı olarak gelişmiştir. Medya endüstrisinin bir üretim nesnesi olan kadın bu toplumsal beklentilere ve cinselliğine dayalıdır. Kadın cinselliği kendi başına medya endüstrisinin her yerinde bir nesnedir, bununla birlikte haberlerde, sinemada, reklamlarda kadın içinde bulunduğu ataerkil toplumun biçimlendirdiği şekilde tasavvur edilmektedir.

Medya Aracılığıyla Metalaştırma ve Nesneleştirme

“Bir kadını nesneleştirmek, şiddeti meşrulaştırmanın ilk adımıdır” (Jean Kilbourne).

Feminist teori eril tahakkümü ve dayatılan rolleri *ataerkillik* ve *kültür* kavramları üzerinden ele almaktadır. Buna göre kapitalizme dayalı olarak kadının metalaştırılması söz konusudur. Özellikle kadın cinselliğine yönelik bir metalaştırma vardır ve sistem ataerkilliğin ürettiği bu metaları savunmaktadır. Televizyon, sinema, dergi, reklamlar ve haberler aracılığı ile ayrımcı bir anlayış da benimsenmekte; kadın erkeğe göre ikincil konumda bulunmaktadır (Aktaş, 2013; Erbaş, 2018).

Kadınlar, ataerkil otoriterliğin içine doğmaktadır. Erkek üretkenliğinden, gücünden ve isteklerinden oluşan toplum içerisinde kadın, gözlenen; erkek ise gözleyen konumundadır. Bu nedenle kadın benliği ikiye bölünmektedir (Berger, 2019). Kadın kendi için bireyselliğini tamamlamaya çalışmak ve gözlenen olarak da toplumsal kodların gerekliliklerini yerine getirmek arasında iki ayrı benlik taşımak zorundadır.

Medyada da kadın; erkek otoritesinin istediği ya da istemediği biçimlerde, arzuladığı ya da tahayyül ettiği şekillerde sunulmaktadır. Medyanın sosyal değişim üzerindeki etkisi göz önünde bulundurulduğunda kadın imajlarının salt fiziksel ya da maddi bir nesne olarak güçlendiği görülmektedir. Bu nedenle de bireyselliğin kamusallaştığı görülmektedir (Erbaş, 2018).

Haberler her döneminde aktardığı anlamı pekiştirmek için fotoğraflardan yararlanmış olsa da görsel iletişim çağında başat olan nesnedir. Bu nedenle anlamlar, gösterilenin tahakkümündedir. Bununla birlikte medyada kadın, görsel iletişiminin bir nesnesi olarak sunulmaktadır. Özellikle kadın bir varlık olarak değil; bir nesne, bir beden olarak sunulmakta ve bunun üzerine şiddet estetize edilmektedir.

Şiddet Pornografisi ve Medya

Şiddet; iktidar ve gücü ispat etme amacıyla ikame bir doyum olarak bir çeşit eğlence amacı ile uygulanmaktadır (Oskay, 2000; Türkoğlu, 2007). Şiddet, yalnızca mağdur ve şiddeti eyleyen ilişkisi içerisinde değil; insanlık çağının her döneminde izlenen, keyif alınan, tanıklık edilen bir gösteri olarak sürdürülmüştür. Ancak dijitalleşme yoluyla daha büyük kitlelerin ilgisine sunulmakta ve şiddet kurgusal içeriklere dönüşerek etki gücünü de arttırmaktadır.

Şiddetin pek çok çeşidi ile kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ile kolektif olarak sayısız içeriklerde yerleşmiştir. Öyle ki; her gün gündelik gerçeklerin aktarıldığı haberlerin yanı sıra televizyon programlarında, dizilerde, filmlerde, çizgi film ve animasyonlarda, kamu spotlarında, reklamlarda, animasyonlarda ve hatta sanatsal ürün ve etkinliklerde de kendini göstermektedir. Beden bütünlüğünün kasıtlı ve bilinçli şekilde bozulmuş olarak sunulması gibi pek çok örnek Baudrillard (2004) ve Sontag (2005) gibi düşünür ve sosyologlarca “şiddet pornografisi” olarak tanımlanmıştır. Doğrudan cinselliğin teşhir edildiği içeriklerin yanı sıra acı çeken bedenlerin sunulması da pornografik olarak değerlendirilmektedir (Erdem, 2020). Şiddete uğrayan mağdur bedenlerden bir pornografi yaratımı, medya aracılığı ile yaygınlaşmaktadır.

Medya ürünleri, tüketicisinin arzu ve beklentilerine göre şekillenmektedir. Haberlerde ve diğer medya içeriklerinde şiddetin yoğun olarak sunulması da bu açıdan değerlendirilmelidir. Şiddetin çekiciliğine dair bireysel ve toplumsal olarak pek çok neden bulunsa da bunların merkezinde “haz” bulunmaktadır. İkame bir doyum olarak şiddet medya aracılığıyla ne kadar sunulursa o kadar günlük hayatın bir parçası haline gelecek ve artacaktır. Bu nedenle de şiddetin normalleşmesi kaçınılmazdır. (Krahe, 2011; Wearver & Wilson, 2009).

Şiddetin Estetize Edilmesi

Noam Chomsky'ye göre (1993); medyanın doğrudan niyeti açık etkileri bulunmamaktadır, daha ziyade eşikten geçen enformasyonların standartlaştırıcı bir etkisi bulunmaktadır. Taşıdığı gizli etki nedeniyle alıcı sansür uygulamamaktadır. Bu nedenle alıcıdan gizlenen bilişsel kontrol üzerindeki şiddet olgusu, bir egemen olarak bireyler üzerinde rıza üretebilmektedir.

Estetik; sanat ve sanat felsefesi özelinde bir disiplin olmakla birlikte hayata dair gündelik içerikleri de kapsayan haz duygusu yaratımıdır. Beden, kendi başına çekiciliği olan bir varlıktır, bunun üzerinde gerçekleştirilen etkinliklerde estetize edilebilmektedir. Haberler yoluyla gerçek olayları ele alsa da şiddet genellikle medya içeriklerinde kurgusaldır. Medya, formatına göre sunuş biçimi farklılık gösterse de şiddetin estetize edilmesine hizmet etmektedir (Erdem, 2020).

Kadına yönelik şiddeti kentleşme üzerinden ele aldığı çalışmasında Aydoğan (2012), kadın bedenine yönelik şiddetin modern yaşam ile alt sınıfların sosyo-ekonomik gerçekliklerinin çatışması sonucu olduğunu; bu çatışmanın kadın üzerinde bir şiddete dönüştüğünü ifade etmektedir. Ancak bu ifade kadına yönelik şiddetin bir yönünü temsil etmektedir. Tüketim kültürünün endüstrileşme ile dönüşmesinden önce kadın bedenine yönelik bir şiddetin olmadığını söylemek mümkün değildir. Ataerkil toplumların her döneminde kadın toplumsal eşitsizliklere ve buna bağlı olarak şiddete maruz kalmıştır. Ancak çalışmada belirtildiği üzere medya aracılığıyla “erkeklik krizi” tahrik edilmekte ve kadın bedeni hedef haline getirilmektedir.

Şiddet reklam, dizi, film gibi ürünlerle daha çok estetize ediliyor gibi görünse de haberler aracılığıyla da kadın seyirlik bir nesne haline getirilmekte ve bedeni üzerinde şiddet estetize edilmektedir. Bir tüketim nesnesine dönüştürülen kadın bedeni haberlerde etkin bir şekilde kullanılmaktadır (Şimşek İşliyen, 2015). Haberlerde mağdur ve şiddet gören kadın bedenlerine karşı merak, teşhir edilen kadın bedenine olan merak kadar güçlüdür (Sontag, 2005). Dolayısıyla kadın yalnızca teşhir edilen bir beden olmanın dışında acı çeken bir beden olarak da bir haz nesnesidir ve haberlerde kullanılmaktadır.

Haber Medyasında Şiddetin Meşrulaştırılması

Haber, enformasyonların salt bir aktarımı değil; çeşitli temsillerle şekillendirilen bir anlam ürünüdür. İçinde bulunduğu toplumun, pekiştirdiği ideolojinin, sahiplik yapısının kodlarını taşıyan haber her zaman niyetliliğe sahiptir. Dolayısıyla yönlendirmeler taşımakta ve manipüle edilmiş imajlar sunmaktadır. Bu nedenle temsil üzerinden düşünüldüğünde gazetecilik; temsil edilenin değil, temsil edenin etkinliğidir (Arar & Bilgin, 2009; Metzger, 2006). Sosyal gerçekliklerin, habere dönüştürülmediği sürece tek başlarına bir anlamı yoktur. Gazetecilik etkinlikleri, gerçeklikleri aktarırken yüklediği anlamlarla olaylara bir varlık niteliği kazandırır. Sosyal temsiller kuramına göre gazetecilik sosyal düşünceyi var etmektedir. (Mathien, 1992; Moscovisi & Hewstone, 2003).

Medya kadınların temsili ve toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında daima tartışma konusu olmuştur. Bu kapsamda yapılan araştırmalar da medyanın seksist bakış açısı ile üretimine devam ettiğini ifade etmektedir. Medya ile pekiştirilen cinsiyetçi yaklaşımlar kadın-erkek eşitliğine karşı şiddeti meşrulaştırmakta ve ataerkil iktidar otoritesine güçlendirmektedir. Kadın-erkek arasındaki eşitliğin bozulması kadını ikincil yapmakta ve geriye atmaktadır (Şimşek İşliyen, 2015). Kadın bedeninin teşhiri en meşru ve olağan olarak dizi, film, animasyon ve reklamlarda sıklıkla görülmektedir ancak haberlerde de kadınlar sansasyonel bir meta olarak sunulmaktadır. Bununla birlikte kadınların yaşadıkları mağduriyetten, çaresizlikten ya da yalnızlıktan beslenen bu temsiller kadını genellikle kurban olarak göstermektedir (Tanrıöver, 2012). John Berger (2019) Görme Biçimleri'nde sanat eserleri üzerinden tartıştığı çıplaklık meselesinde kadınların seyirlik bir nesne haline geldiğini belirtmektedir. Buna göre kadın aslında kendisini gözleyene göre bir teşhir nesnesidir. Haber okuyucuları için de kadın, konusu olan olay içerisinde seyirliktir; bu nedenle de haberlerde mağduriyeti olabildiğince artıran başlıklar, sansürsüz görüntüler kullanılmaktadır.

“Davranış psikolojisine göre, şiddet içeren davranış kurbanın bu davranışa karşı esneklik göstermesi ile güçlenir” (Gök, 2009, s. 21). Bu nedenle şiddet mağduriyetinin bir şiddet eylemine dönüşerek artması ve toplumsal olarak pekiştirilmesi kaçınılmazdır (Erdem, 2020). Şiddet haberlerinin sunuş biçimi, üzerindeki amaçlılık oldukça önemlidir. Şiddet mağduriyeti habere ya da bir medya içeriğine dönüştüğünde yalnızca şiddeti uygulayan ve mağdur ilişkisi olmaktan çıkmakta ve hitap ettiği kitleler üzerinde kolektif olarak bu etkiyi yaratmaktadır. Erdal'ın (2012) belirttiği üzere de şiddet içeriklerine maruz kalmak birçok teorisyene göre şiddete uğramakla eşdeğer görülmektedir. Bu açıdan medya içeriklerinin tüketicileri aynı zamanda bir şiddeti eyleyen ya da şiddet gören olarak da değerlendirilmelidir.

Kadın Odaklı Habercilik

Medya aracılığı ile şiddetin meşrulaştırılmasına veya cinsiyet eşitsizliklerin arttırılmasına karşı olarak “kadın odaklı habercilik” kadınların maruz kaldığı hak ihlallerini takip eden, toplum içerisinde kadınların varlığını güçlendirmeyi amaçlayan ve bu doğrultuda bilgilendirici haber içeriği oluşturan pratiklerdir. Kadın odaklı habercilik amaçları itibariyle sosyal ve siyasal olarak kadınların lehine dönüşümlere de öncülük edebilecek güçtedir (Tokdoğan, 2013). Bu bakımdan kadın odaklı habercilik haberlerde kadınların ihlal edilen haklarına, arası iyice açılan kadın erkek eşitsizliğine, dayatmacı temsillere karşı alternatif bir dil ve üretim biçimi geliştirmeyi amaçlayan bir çaba olarak görülmektedir.

Haberler aracılığı ile kadınların maruz kaldığı şiddet ya da tahakküm doğallaştırılmakta ve bunun bir sonucu olarak meşrulaştırılmaktadır. Haber kurumlarının da cinsiyetçi yapısı medyadaki kadın temsillerinde belirleyicidir. Bu nedenle de temsil anlayışlarını çözebilecek bir alternatif olarak kadın odaklı habercilik doğmuştur.

Sonuç

Medya toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik edebilecek ve pekiştirebilecek gücü barındırmaktadır. Hem toplumu hem de politika üreticilerini söylemsel olarak hem etkileyebilir hem de bir değişimi başlatabilir. Bu açıdan haberciliğin, haber kurumlarının ve gazetecilerin toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın haklarına yönelik bakış açısının değişmesi toplumsal ve siyasal bir dönüşümü de teşvik edebilir. Bu sebeple habercilikte cinsiyet eşitliği anlayışı geliştirilmeli, ayrımcı politikalar ve dil terk edilmelidir. Kadın mağduriyetini derinleştiren, kadınları yalnızca şiddet haberlerinde var eden bir habercilik anlayışı yalnızca toplumsal sorunları daha uçlara taşır. Medyanın ekonomide, eğitimde, bilimde ve sosyal hayatta başarılı kadın temsillerine ihtiyacı vardır. Ve bu temsiller erkeğe göre kadın temsilleri değil; kadınların kendi varlık tasavvur ve beklentilerine göre oluşturulmalıdır.

Kadın odaklı habercilik, tek başına toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini ortadan kaldırma gücüne (şimdilik) sahip değildir. Haberler yoluyla şiddeti meşrulaştıran, estetize eden habercilik anlayışının çözülebilmesi için haber kurumlarında cinsiyetçiliğin kaldırılması gerekmektedir. Cinsiyetçilik, haber kurumlarında yalnızca kadınların çalıştırılmasıyla bile çözülecek bir mesele değildir. Bir haber kurumunda çalışan herkes erkek olsa ancak bu erkekler cinsiyet eşitliğine inanıyor olsa; cinsiyet eşitliği sağlanmış olur. Çünkü cinsiyet eşitliği niceliksel olarak bir eşitliği ifade etmemektedir. Cinsiyet eşitliği herkes için karşılıklı hakların gözetilmesi demektir. Bu nedenle kadın odaklı habercilik, haber kurumlarında kadınların temsili için oldukça önem taşısa bile toplumsal cinsiyet eşitliğine dair bir inanç kazanılmadığı sürece medyadaki üretim biçimi aynı kalacaktır.

Şiddet, medyada olduğu gibi kamusal ve siyasal alanda da “kadına yönelik” olarak tartışılmaktadır. Şiddetin son bulması için düzenlenen kampanyalar bile “Kadına Yönelik Şiddete Hayır”, “Kadına Şiddete Hayır” şeklindedir. Ancak burada bile söylemsel olarak vurgulanan kadın mağduriyetidir. Haberlerde olduğu gibi kadınların yararına olması gereken kampanyalar bile kadın mağduriyetini derinleştirmektedir. Bunun yerine hem haberlerde hem de şiddete karşı yapılan her türlü eylemde “mağdur kadın” değil; “erkek şiddeti” vurgulanmalıdır.

Medya içeriği olarak şiddeti ortadan kaldırmak ya da durdurmak üzerine çabaların bir sonuç vermesi mümkün değildir. Çünkü şiddet, cinsel içerikler gibi bir haz nesnesidir ve kabul etmesi ne kadar zor gelse de insanların arzu ve korkularının bir doyumudur (Erdem, 2020; Trend 2007).

Kaynakça

- Aktaş, G. (2013), "Feminist Söylemler Bağlamında Kadın Kimliği: Erkek Egemen Bir Toplumda Kadın Olmak", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 30(1): 53-72.
- Altınbaş, D. (2006), "Feminist Tartışmalarda Liberal Feminizm", *Kadın Araştırmaları Dergisi*, (9): 21-51.
- Arar Bezirgan Y. ve Bilgin, N. (2009), 'Gazete Haber Başlıklarında Öteki'nin İnşası,' *Kültür ve İletişim*, 12(2): 133-157.
- Aydoğan, D. (2012). Kültürel Dönüşüm ve Şiddetin Nesnesi Kadın Olarak. *Gazi Üniversitesi, İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (35), 102-120.
- Baudrillard, J. (2004). *Tam Ekran*. Çev. Bahadır Gülmez. İstanbul: YKY.
- Berger, J. (2019). *Görme Biçimleri*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bingöl, O. (2014). Toplumsal Cinsiyet Olgusu ve Türkiye'de Kadınlık. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2014(3), 108-114.
- Butler, J. (2014), *Cinsiyet Belası Feminizm ve Kimliğin Alt Üst Edilmesi*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Chomsky, N. (1993). *Medya Gerçeği*. Çev., Abdullah Yılmaz. İstanbul: Tüm Zamanlar Yayıncılık.
- Derrida, J. (1999) "Difference", Çeviri: Önay Sözer, *Toplum Bilim*, sayı 10/ Jacques Derrida Özel Sayısı, s.49-61.
- Erbaş, S. (2018). Varolmanın Dayanılmaz Zorluğu: Kadın Olmak. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 75-88.
- Erdal, C. (2012). *Medyanın Efendisi Şiddet*, İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Erdem, M. N. (2020). Medya İçeriğinde Şiddetin Sunumu Üzerine Argümantatif Bir Çalışma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 1198-1217.
- Krahé, B. vd. (2011). Desensitization to media violence: links with habitual media violence exposure, aggressive cognitions, and aggressive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 100(4), 630-646. doi: 10.1037/a0021711
- Mathien, M. (1992). *Les Journalistes et le Systeme Mediatique*. Paris: Hachette Superieur.
- Metzger, J. P. (2006). "L'information-Documentation." *Sciences de l'Information et de la Communication*. Stéphane Olivesi (der) içinde. Grenoble: PUG. 43-62.
- Moscovici, Serge ve Hewstone, Miles (2003). "De La Science au Sens Commun." *Psychologie Sociale*. Serge Moscovici (der.) içinde. Paris: Presses Universitaires de France. 545-572.
- Oskay, Ü. (2000). *19. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişimin Kültürel İşlevleri Kuramsal Bir Yaklaşım*. İstanbul: DER Yayınları.
- Özkan, S. Ç. (2018). Derrida'da Ben ve Öteki. *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 11(1), 1-22.
- Sontag, S. (2005). *Başkalarının Acısına Bakmak*, (Çev: O. Akinhay), İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Şimşek İşleyen, F. (2015). Şiddet Haberlerindeki 'Mağdur Kadın'Miti Üzerine Gösterebilimsel Bir İnceleme: Habertürk Gazetesi Ş. E Cinayeti Örneği. *Global Media Journal TR Edition*, 6(11), 478-496.
- Tanrıöver Uğur, H. (2012). "Medyada Kadınların Temsil Biçimleri ve Kadın Hakları İhlalleri", *Kadın Odaklı Habercilik*, (Der: S. Alankuş), İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.
- Tokdoğan, N. (2013). Hak Haberciliğinde Temel Bir Uğrak: Kadın Odaklı Habercilik ve JİNHA Örneği/An Essential Moment in Human Rights Journalism: Women-Based Reporting and JİNHA. *Mülkiye Dergisi*, 37 (3), 9-36.
- Trend, D. (2007). *Medyada şiddet efsanesi* (Çev: G. Bostancı). İstanbul: YKY Yayınları.
- Türkoğlu, N. (2007). *Toplumsal İletişim*. İstanbul: Kalemus Yayınları.

- Vatandaş, C. (2011). Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 0 (35) , 29-56.
- Weaver, J. W., Wilson, B. J. (2009). The role of graphic and sanitized violence in the enjoyment of television dramas. *Human Communication Research*, 35, 442-463. doi: 10.1111/j.1468-2958.2009.01358.x
- Yumul, A. (2012). Ötekiliği bedenlere kaydetmek. K. Çayır ve M. Ayan Ceyhan (der.) *Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar* içinde (ss. 89-96). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- TDK, <https://sozluk.gov.tr/>
- WHO, <https://www.who.int/>

KADININ MİZAH DERGİLERİNDE SUNUMU: YİĞİT ÖZGÜR KARİKATÜRLERİ ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Seyfi KILIÇ, Hatice Şeyma BİLGİN

Süleyman Demirel Üniversitesi İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, Isparta

Özet

İnsanlık tarihinin başlangıcından günümüze kadar yaşamın hemen her alanında varlığını sürdüren mizah, insanı eğlendirmeye yönelten çizim, karikatür, konuşma ve yazı sanatıdır. Fakat mizahın tek amacı sadece güldürmek değil, aynı zamanda topluma ayna tutmak, bireylerin muhakeme etmesini ve düşünce üretebilmesini sağlamaktır. Nitekim mizahın bir türü olan karikatür de gülmece özelliğinin yanında eleştirel boyutu ile toplumdaki kalıp yargıları vurgulayan ve bu sayede güldürürken düşündüren bir sanat dalıdır. Bununla birlikte karikatürlerin iletildiği mesajlarda genellikle toplumsal cinsiyet kalıpları öne çıkarmaktadır. Bu kalıplar içinde kadınlar güçsüz ve itaatkâr, erkekler ise güçlü ve itaat edilen kişi olarak temsil edilmektedir. Bu anlamda karikatürler toplumsal problemlerin ve cinsiyete yönelik kalıp yargıların analizinde güçlü bir kaynak haline gelmiştir.

Bu çalışmada da Yiğit Özgür'ün karikatürlerinde kadına ilişkin cinsiyetçi temsillerin ortaya çıkarılması ve karikatürlerde kadına ilişkin cinsiyetçi söylemlerin neler olduğunun gösterilmesi amaçlanmaktadır.

Bu amaç doğrultusunda Türkiye'de en yüksek tiraja sahip Uykusuz dergisinin kurucularından olan, Yiğit Özgür'ün 2004 yılında yayımladığı en çok satan ve ilgi gören 'Karikatürler' kitabı örneklem olarak belirlenmiştir.

Karikatürde iletilen mesaj açık ve basit olabildiği gibi çoğu zaman örtük ve karmaşıktır. Bu karmaşa anlamı çeşitlendirip zenginleştirmekle birlikte kapalı ve gizli bir özellik taşımaktadır. Bu araştırmada da anlamın anlaşılması ve söylenenden çok söylenmek istenen iletinin çözümlenebilmesi için gösterge bilimsel analiz yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Toplumsal Cinsiyet, Kadın Temsili, Mizah, Karikatür, Yiğit Özgür Karikatürleri

Giriş

Mizahın doğuşu insanlık tarihi kadar eski bir döneme dayanmaktadır. Mağara duvarlarına çizilmiş abartılı insan figürleri buna örnek teşkil etmektedir. İnsanlık tarihinin başlangıcından itibaren iletişime ihtiyacı olan insanoğlu ihtiyaçlarını karşılayabilmek ve fikirlerini aktarabilmek için değişik metotlara başvurmuştur. Bunlardan biriside mizahın bir türü olan karikatür sanatıdır. Karikatürde iletilmek istenen mesaj yazılı ve görsel yollarla verilmektedir. Karikatürler küçük bir karede/ çerçevede çizilmiş olmasının yanında gündelik hayattaki birçok sorunu ele almakta ve önemli mesajlar iletilmektedirler. Bir mizah türü olan karikatür, insanları hem güldürmekte hem de sorgulamalarına olanak tanımaktadır. Fakat karikatürlerin eğlendirme ve düşündürme fonksiyonları var olsa da toplumdaki bazı kalıp yargıları da olduğu gibi devam ettirdiği görülmektedir. Bununla birlikte karikatürlerin iletildiği mesajlar da genellikle toplumsal cinsiyet kalıpları öne çıkarmaktadır.

Toplumsal cinsiyet olgusu, bizi erkek ve kadın olarak sabit kılmayı amaçlar ve bunu erkeklik ve kadınlık olarak ikili karşıtlık üzerinde yapmaktadır. Bu bağlamda toplumun bu iki cinse yönelik bambaşka beklentileri vardır. Toplumda kadın ve erkeğe biçilen roller, özel-kamusal alan olarak

ayrılmış ve hegemonik erkeklığe göre şekillenmiştir. Bu anlamda kadınlar daha çok ev içi işlerle ilişkilendirilmiştir. Bu yüzden kadınlar her zaman ikinci planda kalmışlardır.

Nitekim ataerkil toplumlarda kadın ve erkeğe yönelik farklı beklentiler vardır. Bu anlamda kadın ve erkeğe atfedilen roller de farklılık göstermekle birlikte özel ve kamusal alan ayrımı da erkeklik olgusu üzerinden şekillenmektedir. Bu bağlamda ataerkil toplum yapısına sahip Türkiye de üretilen karikatürler de aktarılan mesajlarda da toplumsal cinsiyet kalıpları öne çıkmaktadır. Bu nedenle çalışmada Türkiye’deki karikatürler de yer alan kadına yönelik cinsiyetçi söylemlere odaklanılmıştır.

Bu çalışmada en çok okunan Uykusuz dergisinin kurucularından olana Yiğit Özgür’ün karikatürleri arasından rastgele örneklem yoluyla seçilen karikatürler, toplumsal cinsiyet açısından ele alınmıştır. Araştırma da görünenin ötesinde görünmeyen anlamları ortaya koymak adına gösterge bilimsel analiz yöntemi kullanılmıştır.

Mizah

Mizah, yaşamımızın gülünç ve komik yönünü ortaya çıkaran sanat alanıdır. Temelde insanı eğlendirmeye yönelten çizim, karikatür, konuşma ve yazı sanatıdır. Fakat mizahın ilk amacı sadece bireyi güldürmek ve eğlendirmek değil, belli fikirleri ve düşünceleri hem görsel hem de yazı ile ifade edebilmektir.

Arapça kökenli mizah sözcüğünün Türkçe tam karşılığı gülmecedir (Fidan, 2007: 19). Türk Dil Kurumu sözlüğünde mizah, ‘gülmece’ olarak nitelendirmiş olup ‘bazı fikirleri nükte, şaka ve takılmalarla süsleyip anlatan bir yazı çeşidi’ şeklinde ifade edilmiştir (TDK, t.y.).

Mizahın kökünde gülme eylemi vardır. Mizah sanatı hedefine güldürme yoluyla varır. Bu gülme oranı, kahkahalarla gülmekten, bıyık altından gülmeye, belli belirsiz gülümsemeden, beyinde gerçekleşen gülümsemeye kadar farklılık gösterir. Mizahın kökenlerine indiğimiz zaman, şunu görürüz ki; mizah her zaman toplumun alt tabakalarından, iktidardan kim varsa ona doğru ilerleyen son derece sivil bir eylemdir. Bu yüzden mizah kavramı “gülümseyen öfke” olarak bilinir (Arik, 1998: 43).

Nitekim mizah olgusu bireyleri gülümsetebilmenin yanında düşünmelerini ve sorgulamalarını da sağlayan bir sanat dalıdır. Bu nedenle mizah, gülümseme ile doğup düşünceyle büyümelidir (Nutku, 1990: 62).

Arthur Koestler (1997: 10) Mizah Yaratma Eylemi isimli kitabında mizahı, “yüksek karmaşıklık düzeyindeki bir uyarının, fizyolojik tepkiler düzeyinde büyük ve kesinlikle belirlenen bir tepki yarattığı tek yaratıcı eylem alanı” olarak tanımlamaktadır.

Başka bir yazar ise; mizah kavramının temelinde eğlence ve hoşgörünün yer aldığını ifade eder. Bu anlamda mizah ile eğlence arasında köklü bir ilişki söz konusudur. Mizahın eğlence ile bu kök ilişkisi yüzünden, mizahla gülme birbirine karıştırılmaktadır. Her gülme mizahı ilgilendirmediği gibi, her mizah ürünü de güldürmeyebilir (Öngören, 1983: 11-12). Bu anlamda mizah gülme eylemiyle değil, eğlence kavramıyla bütünleştirilmiştir.

Nitekim mizah kavramına farklı bakış açıları ile yaklaşmıştır. Bu anlamda mizah alanının kapsamlı bir sanat dalı olduğu belirtilmelidir. Kısacası mizah insanın hem gülmesini hem de düşünmesini sağlayan bir sanattır.

Mizah kavramı yaşamın kendisiyle, sanat ve edebiyatla geçmişten günümüze kadar yakın bir ilişki içerisinde olmuştur. Sanatçılar birçok konuda mizahtan istifade edip farklı bakış açılarıyla eser ortaya koymuşlardır. Aslında mizah insanlar için bir dinlenme aracı, azınlık olanların güçlüyle baş edebilme ve güçlünün karşısında varlığını sürdürebilme biçimidir. Tarihsel süreç bağlamında mizahın öncelikli olarak eğlence kültürüyle bağlantısı vardır. Gerek Batıda gerek Ortadoğu ve Anadolu'da ürün kaldırma törenlerinde, bahar şenliklerinde, dinsel ritüellerde, evlilik törenlerinde ortaya çıkmıştır (Alay, 2019: 27).

Orta çağ döneminde tek Tanrılı dinlerin etkisiyle mizah birçok hususta yasaklanmış ya da istenildiği yerde ve zamanda kullanılmamak üzere kapalı kutular ardına saklanmış. Dönemin tek Tanrılı dininin kuralları yönünden mizahi etkinlikler değişime uğramıştır. Nitekim bu süreçte yeni mizah yaratıcılığı ortaya konulmamıştır. Ancak kendisine miras kalan mizah örneklerini bütüncül olarak inceleyip, kendi dünya görüşüne uygun hale getirmiştir (Öngören, 1983: 17-18).

Avrupa da gerçekleşen Reform hareketleri sonucunda mizaha bakış açısı değişerek mizahta bir özgürleşme süreci gerçekleşmiştir. Mizah, eski eğlence ve hoşgörü sınırını zorlayarak gerek sözlü gerek yazılı birçok türü ile günümüz mizah anlayışına doğru gelişim göstermiştir (Alay, 2019: 27).

Osmanlı döneminde ise mizah daha çok sözlü ve gösteriye dayalı bir tür olarak devamlılığını sürdürmüştür. Fakat Osmanlı'da mizahın gelişim gösterebileceği yeniliğe açık bir ortam yoktur. Bu bağlamda Osmanlı toplumunda monarşi siteminin var olması, padişahın mutlak otoritesinin eleştirilmesi ya da mizah konusu olması mümkün olmamıştır. Bu anlamda Osmanlı toplumunda mizah uzunca bir süre sınırlandırılmıştır. Ayrıca saray çevresinde klasik edebiyat dünyasında mizaha bundan dolayı mesafeli yaklaşmıştır. Mizaha başvuran şairlere ise bir nevi oto-sansür uygulanmıştır. Osmanlı dönemindeki bu olumsuzlukların yanında merkezi yönetim ve saray çevresinin aksine Anadolu'da halk arasında mizah alanında gerek şiir gerekse masal, fıkra gibi anlatıma dayalı oldukça zengin örnekler yer almaktadır. Bunun yanında Karagöz, ortaoyunu, meddah gibi temsile dayalı türler de varlığını göstermiştir (Alay, 2019: 28). Bu bağlamda Türk toplumunda mizah anlayışı içinde Nasrettin Hoca'dan başlayıp Karagöz-Hacivat, Kavuklu ve Temel fıkralarında önemli kahramanlar bulunmaktadır.

Nitekim mizah geçmişten günümüze insanların eğlenmelerine ve gülümsemelerine olanak tanımış bir sanat dalıdır. Aynı zamanda karikatür alanına en uygun sanat dalıdır. Karikatürcü komiklikten ve ironiden yararlanır. Fakat karikatüre güç veren ve etkili kılan sanat dalı mizahtır (Arık, 1998: 48). Mizahın uygulandığı en önemli alanlardan biri ise çizim becerisinin öne çıktığı karikatürdür.

Karikatür

Karikatür çoğu zaman ayrıntıları önemsiz gören ama bazı zamanlarda da ayrıntılı kısımları abartarak ilgi çekici şekilde sunan bir sanat dalıdır. Bunun yanında karikatür, toplumsal ilişkilerin güçlenmesini ve şekillenmesini sağlayan mizah alanının da önemli bir parçasıdır.

Karikatür kelimesi İtalyanca “abartma, yükleme eylemi” anlamındaki “caricatura” sözcüğünden gelir. Karikatür sözcüğü Fransa’ya 1665 yılında geçmiş olup İngiltere’de de yaklaşık bu yıllarda kullanılmıştır. Yani karikatür kelimesinin kökeni abartma, yükleme, bozma ve çarpıtma anlamı taşımaktadır (Topuz, 1986: 7).

Karikatür görselliğe dayanan tek yönlü bir iletişim aracıdır. Tüm iletişim süreçlerinin tamamında olduğu gibi, karikatürün temelinde olgular, olaylar, kişiler ve düşünceler vardır (Topuz, 1986: 7). Bu anlamda karikatür sanatında güldürü ve eğlendirme unsurunun yanında temelde kişilere iletilmek istenen mesajlar yer almaktadır.

Karikatürde iletilen mesaj, çeşitli problemlerin çözümüne odaklanan ve güldürmeyi hedefleyen, sanatsal niteliğe sahip ve büyük ölçüde yan anlamları da barındıran konotatif bir mesajdır (Topuz, 1986: 1). Karikatür insanların hem gülümsemesini hem de düşünmesini sağlar. Bu yüzden bireylerin karikatürlerdeki betimsel iletinin altında yatan mesajı anlamaları önemlidir.

Türk Dil Kurumu ise karikatür kavramını “insan ve toplumla ilgili her çeşit olayı konu olarak alıp abartılı bir biçimde belirten düşündürücü ve güldürücü resim” olarak ifade etmektedir (TDK, t.y.).

Karikatür eğlendirmek ve güldürmek amacıyla kullanılabilirdiği gibi eleştirmek ve yermek amacıyla da kullanılabilir. Eleştiri kişilere özel yapılabildiği gibi topluma ve toplumsal olay ve olgulara yönelik yapılabilmektedir. Bu durumdan kaynaklı karikatürün alışkanlıkları toplum içinde ele alınması yasak veyahut da ayıp sayılan konuları (tabuları) sorgulayan ve onları yok sayan anlamsızlıklarını ortaya koyan bir yanı vardır. Nitekim toplumu baskı altında tutan, ezilen kesimleri arasında tutulur ve onlar tarafından bir anlatım, bir dışavurum aracı olarak kullanılır. Hatta bu durum bir başkaldırı biçiminde bile olabilir (Alsaç, 1994: 11). Nitekim karikatür gülmece unsurunu içinde barındırmasının yanında toplumun zihin yapısını da etkileyen bir özelliğe sahiptir.

Bu anlamda bugün yapılan bir karikatürün gelecekte insanlara bir şey söylemesi ve anlatması gerekmektedir. Karikatür sanatı, gündelik yaşamı inceler. Ayrıca hayatın içerisinde bulunan yanlışları çarpıklıkları ve adaletsizlikleri ele alır. Gündelik hayattan en uç noktalara kadar sınırsız bir dünyası vardır. Bazen gündelik olanla çalışırken evrensel yakalanıverir (Çeviker, 1997: 303).

Karikatürün Tarihi

Karikatür kavramı çizgi ile yapılan mizahtır. Karikatür, içerisinde gülme ögesi bulunduran aynı zamanda iğneleyici, uyarıcı, eleştiren, toplumdaki çelişkileri ortaya koyan ve güldürürken düşündürülen sanat dalıdır. Bu anlamda karikatür sanatının buluşu kesin olarak saptanamamıştır. 17. Yüzyılda İtalya’da yaratıldığını belirten kaynakların yanında değişik kaynaklar da karikatürü Fransızların çizdiğini söylemektedir. Nitekim bazı kaynaklar ise mağara devrinde ilk insanların duvarlara yaptıkları resimleri ilk karikatür olarak değerlendirmektedirler (Özer, 1994: 2).

İnsanların çizgilerle abartılı anlatıma başvurma süreci çok eskilere dayanmakta olup eski Mısır, Hitit, Yunan, Roma, Orta çağ Avrupası ile Doğu kültürlerinin hepsinde bu tarz çizim ve heykellere rastlamak mümkündür. Fakat karikatür sözcüğünün karşılığı olan 'caricatura' kelimesinin kullanılması ve karikatür sanatının gelişme göstermesi, çizime dayalı anlatımın önem kazandığı dönem olan Rönesans dönemine dayanmaktadır.

Karikatür sanatı 16. ve 17. yüzyılda İtalya'da gelişmiş ve yaygınlık kazanmıştır. Karikatür, Carracci kardeşlerin atölyesinde bir oyun olarak ortaya çıkmıştır. Karikatür sözcüğünü ilk kez Anibale Carracci'nin 'Arti di Bologna'sına yazdığı önsözde (1646) Mosini kullanmıştır. Ayrıca karikatürü, gerçekliğe önem vermekle birlikte, fantezi ya da komikliğe dayanan bir portre çizme yöntemi olarak tanımlamıştır (Arık, 1998: 4).

17. yüzyıl sonrasında portrenin yanı sıra tüm vücudu, ardından da olayları anlatan karikatür, kitle iletişim araçlarının gelişmesi, yani dergi ve gazetelerin doğması ile giderek yaygınlaşmaya başlamıştır (Fidan, 2007: 43). Bu anlamda basımevlerinin gelişmesi ile karikatür sanatı büyük çapta bir gelişme göstermiştir. Basımevlerinin gelişim göstermesi ile gazete ve dergi gibi kitle iletişim araçlarının çoğalması karikatür sanatının kitlelere ulaşmasını sağlamıştır.

Osmanlı ve Türkiye'de Karikatürün Tarihsel Gelişimi

Karikatürün gelişmesi, dünyanın çoğu ülkesinde olduğu gibi Türkiye'de de basılı kitle iletişim araçlarının gelişmesi ile doğru orantılı olarak yaygınlaşmıştır. Bu ilerleme ile beraber mizah dergileri ve karikatürler gündelik hayatın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.

Tanzimat dönemi ile yenileşme ve modernleşme çalışmaları varlığını sürdürmüştür. Gazete ve dergilerin çoğalması, baskı tekniklerinin gelişmesi grafik sanatından yararlanmayı da beraberinde getirmiştir. Nitekim dergilerde haberleri anlatan ya da destekleyen çizim ve resim çalışmaları görülmeye başlanmıştır (Alsaç, 1994: 24).

Tanzimat dönemi karikatürleri incelendiğinde Tanzimat karikatürlerinin resimsel olduğu söylenebilir. Çizginin, resimden karikatür çizgisine doğru kaydığı gözlenir (Çeviker, 1986: 47).

Tanzimat karikatürünün konusunu ise belediye sorunları; yani caddelerin tozu dumanı, yanmayan sokak lambaları, Batılılaşma hareketleriyle değişen toplumsal yaşam; kadınların ve erkeklerin giyim kuşamları, Ekonomi; ev ekonomisi ya da ülke ekonomisi. Fakat en çok kadın erkek ilişkisi üzerine çizimler yapılmıştır. Nitekim kadın erkek ilişkisi ele alındığı gibi sadece kadının ele alındığı karikatürler de çizilmiştir. Yalnızca kadının ele alındığı karikatürlerde kocasını aldatan kadın, para düşkününü kadın, hayat kadını gibi kavramlar üzerinden kadın değerlendirilmektedir. Diğer konular ise savaş ve sarış, politika, özgürlük, eşitlik ve adalettir (Çeviker, 1986: 39-44). Bu bağlamda Tanzimat dönemindeki karikatürün düşünce biçimi fikrîsel yani yazıdan anlaşılabilir.

Nitekim Tanzimat döneminde bireyler karikatür sanatını ortaya koyarken, kısıtlama ya da zorlamaya maruz kalmamıştır. Bu dönemde kişinin kendisini özgürce ifade edebildiği bir ortam oluşmuştur. İstibdat döneminin başlaması ile gazete ve dergilerin yayınlanma sürecinde kısıtlamalar getirilmiştir. Bu dönemde baskı baş göstermiştir.

Böylesine özgürlüğün olduğu bir dönemde her isteyen dergi ya da gazete çıkarmış, deyim yerindeyse bir yayın patlaması yaşanmıştır. Bu çıkan gazete ve dergilerin bir kısmı birkaç sayı basılsa da yine de toplumun gerçeklerinin dinlemesine yönelik açlığa yanıt vermiştir (Kaşıtoğlu, 2006: 87). 1869'da Teodor Kasap ilk Türk gülmece dergisi olan Diyojen'i yayımlamıştır. I. Meşrutiyet'in ilanına kadar Diyojen dışında birçok mizah dergisi yayımlanmış ve siyasi içerikleri ile dikkat çekmiştir.

Cumhuriyet döneminde ise karikatür sanatının toplumsal işlevinin önemi ortaya çıkmaktadır. Cumhuriyetin kurulması ve Atatürk devrimlerinin gerçekleştirilmesi Türk toplumunu büyük oranda etkileyen en önemli toplumsal olaydır. Karikatürün gerçekleştirdiği önemli toplumsal işlevlerden biri Harf Devrimi'yle birlikte görülmektedir. 1928'de yeni Türk abecesinin benimsenmesi kısa bir süre içinde okuryazar sayısını çoğaltmış, basın yayın yaşamında önemli bir canlanmaya yol açmıştır (Alsaç, 1994: 26).

Türk karikatürünün en önemli isimleri bu dönemde ortaya çıkmıştır. Karikatürün gazetelerde yer almaya başlaması, ilk çizgi romanın yapılması, karikatür albümlerinin basılması, karikatür sergilerinin açılması, ilk çizgi film denemeleri yaklaşık İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna değin süren bu dönemde, gerçekleşmiştir. Dönemin en önde gelen karikatürcüleri; Ramiz Gökçe, Ratip Tahir Burak, Necmi Rıza, Kozma Togo, Salih Erimez ve Orhan Ural'dır (Arık, 1998: 17).

Bu dönemin en önemli ismi hiç şüphesiz Cemal Nadir Güler'dir. Cemal Nadir'in izinde yürüyen bir orta kuşak bugün hala ustalık görevini yürütmektedir. Bu anlamda Cemal Nadir'e kadar Türk karikatürünün karakteristik yapısı, konuşmaya önem veren ve çizgi ile onu destekleyen bir yapıya sahipti. Yani aslında fıkra resimlemek gibi. Karikatürde yapılan espri söz ile bütünleşir, çizgi ise onu tamamlayan önemli bir etken haline gelir. Ancak Cemal Nadir'le karikatür çizimlerinde sözün ikinci plana düşmeye başladığı görülmektedir. Hatta hiç yazı bulunmayan karikatürler çizilmeye başlanmıştır. Nitekim gelişen Türk karikatürü yazısız karikatürle gerçek kişiliğine erişmiştir (Özer, 1994: 2).

Karikatür ve Mizah İlişkisi

Karikatür sanatı mizah alanına en yakın sanat dalıdır. Nitekim karikatür ve mizah kavramları birbirini de tanımlayan iki sözcüktür. Karikatürde anlatılmak isteneni doğru anlamak aslında gülmeye ve mizahla ilişkilidir. Karikatüre en yakın sanat dalı olan mizah karikatüre gerçek anlamda güç veren olgudur. Bu anlamda karikatür mizahtan bağımsız düşünülemez.

Mizah sanatı bireylerin sağlıklı iletişim kurmasına ve onların gelişmesine olanak tanır. Temelde mizah sanatı belirli kodlar ile iletilmek istenen mesajın alıcı tarafından istenildiği gibi çözümlenmesi ve alıcıda düşünce üretmeyi, sorgulamayı hedeflemektedir. Nitekim sosyal yaşamın gündelik problemlerine ve yaşanan olaylara karşı farklı bakış açıları getirmesiyle arada köprü vazifesi üstlenen mizah, bireylerin ve gruplar arası iletişimin gelişmesinde etkili bir faktördür. Özellikle toplumda yaşanan sorunları gündeme getirmesi, çatışmaların giderilmesine ve problemlerin çözümüne aracı olmaktadır. Bu anlamda mizah olgusu sosyolojik bir işleve sahiptir.

Mizahın en önemli işlevlerinden biri gerçekleri teşhir etmektir. Karikatür ise temel anlamda görünen gerçekleri farklı bakış açılarıyla sunarak okurda konuya karşı bir tepki uyandırmayı

hedeflemektedir. Çizerlerin topluma karşı sorumluluk duygusu içinde düşünebilmek ve ilerlemeyi sağlamak için dayatmalardan uzak hareket ettikleri sürece karikatür toplumda etkili olabilmektedir (Arık, 1998: 72). Karikatürün temel anlamda amacı okuyucuyu eğlendirmek, eğlendirirken de düşündürmektir. Bu anlamda karikatür sanatının herhangi bir olayı, durumu veya toplumsal problemi çizgisel ve simgesel olarak topluma aktarmak gibi önemli işlevleri vardır.

Karikatür ele aldığı konunun doğal akışını tersine çevirerek beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan sapmayı yakalar. Yanlış anlamalar, yinelemeler, sözcük oyunlarından yararlanarak biçimi bozulmuş abartılı çizimler sağlar. Böylece okuyucularda gülme duygusu uyandırılır. Herhangi bir nesneyi ya da olguyu başka bir şeyle ilişkilendirerek ya da karşılaştırarak ele alınan konunun gülünç olmasını sağlar. Bununla birlikte karikatürlerde korkulara, cinselliğe, toplumsal yasaklara ve tabulara yapılan gönderme gülme duygusunun uyandırılmasına yardımcı olur (Alsaç, 1994: 8).

Görsel içerikli bir sanat dalı olması yönü ile karikatür bir düşünme aracı olarak toplumlar üzerinde her daim etkisi olmuştur. Karikatür sanatı görsel içerikli olması ve ifade gücü sayesinde insanların hem gülümsemesini hem de düşünmesini sağlamaktadır. Bu anlamda karikatür, güncel olay ya da konularla ilgili sorunları mizahi öğelerle çizgiye yansıtarak insanları sorgulamaya itmektedir.

Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Kadın ve Kadın Temsili

Toplumsal cinsiyet olgusu, içinde doğduğu toplumda sahip olduğu biyolojik özelliklerine göre bireylere birtakım rollerin atfedilmesidir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet, toplum tarafından inşa edilmektedir. Toplumsal cinsiyet kavramı toplumdan topluma ve kültürden kültüre göre farklılık gösteren, kadın ve erkeğe atfedilmiş rol ve vazifelerin tümünü kapsamaktadır.

Berktaş'a (2003: 29) göre de toplumsal cinsiyet, belirli bir zamanda belirli bir toplumda cinsler için uygun olduğu varsayılan davranışların kültürel tanımıdır. Nitekim bireyler sosyalleşme sürecinde, aile ortamında ya da arkadaş çevresinde cinsiyetine uygun davranış kalıplarını öğrenir. Belirli bir süre geçtikten sonra bu davranış biçimini sorgular ve değiştirir ya da sorgulamadan olduğu şekliyle devam ettirir.

Bununla birlikte cinsiyet kavramı toplumda kadın ve erkek olarak ikili bir sınıflamaya karşılık gelir. Bebekler doğduklarında sahip oldukları organlarına bakılarak ya kadın cinsiyet grubuna ya da erkek cinsiyet grubuna göre sınıflandırılır. Bu süreçten sonra nüfus cüzdanlarının renginden tutun seçecekleri mesleğe kadar tüm ayrımlar bebek için inşa edilir (Erdoğan, 2009: 21).

Bu düşünüş çizgisinde biyoloji, eril ve dişil bireyler arasında kesin bir farklılık kurar ama bu, toplumsal yaşamın karmaşıklığı açısından yetersizdir. Dolayısıyla toplum, cinsiyetler arasındaki farkı kültürel olarak ayrıntılandırır. Kıyafet buna en iyi örnektir. Bakıldığı üzere biçim ve görüntü olarak kadın ve erkek arasında çok az fark vardır. Mesela pantolon erkek giysisi, etek ise kadın giysisi olarak kategorileştirilmiştir (Connell, 1998: 109). Bu bağlamda günümüzde bir erkek bebeğine bir şey alındığında mavi renk tercih edilir. Kız çocuğuna ise pembe renkte. Bununla ilişkili olup toplumsal değerlere bağlı olarak erkek çocuğuna araba, silah gibi oyuncaklar alınırken; kız çocuğuna bebek, oyuncak mutfak gereçleri alınmaktadır. Buradan çıkarılacak sonuç ise toplumsal cinsiyet ayrımı, bireylerin cinsiyetçi davranışlarıyla ilişkilidir.

Toplumsal olarak verilmiş kadınlık ve erkeklik kalıpları varoluşumuzu etkileyen bir olgudur. Bu anlamda toplumsal cinsiyet kalıpları kültürel olarak farklılık gösterse de kadın ve erkeğe yüklenen vazifelerin, toplumun oluşturduğu kurallara göre uygulanması beklenilir. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet rolleri kadın ve erkekle ilişkili olduğu kabul edilen rolleri ifade eder. Temel anlamda toplumsal cinsiyet rolü, toplumun tanımladığı ve bireylerin yerine getirmelerini beklediği cinsiyetle ilişkili bir grup beklentidir. Kız ve erkek çocukları sosyalleşme süreciyle, çeşitli nesnelere, etkinlikleri, oyunları, meslekleri ve hatta kişilik özelliklerini onlar için uygun ya da uygun değil olarak ayırt etmeyi öğrenirler (Erdoğan, 2009: 29). Dolayısıyla belirli bir süreçten sonra bireyler, biyolojik cinsiyetine yönelik kalıp yargıları normalleştirilmeye başlarlar.

Kadın, erkek egemen bir toplumda doğar ve erkeğin sınırlarını belirlediği bir toplumda kendini var etmeye çalışır (Berger, 1972: 46). Bundan dolayı ataerkil toplum yapısında kadınlar arka planda kalmış ve erkeklerin belirlediği sınırların dışına çıkamamışlardır.

Ataerkil sistem kadınları bir kalıba sokmaktadır. Bununla birlikte, annelik rolünü olması gerektiğinden fazla yücelttiği için kadınların annelik ve ev kadınlığı haricinde doğal yeteneklerini göz arda etmekte ve kısıtlamaktadır. Bir kadının bütün zamanını anneliğe adanması, yaratıcı kapasitesinin git gide körelmesine ve kendini dış dünyadan soyutlamasına böylelikle de özgüvenini kaybetmesine neden olmaktadır. Kadının toplum içindeki iş bölümü yavaş yavaş bu şekilde biçimlenmiştir (Navaro, 1999: 101).

Nitekim ataerkil sistem yapısının kadınlara dayattığı belirli roller vardır. Toplumda kadının her zaman erkeği kötü ve olumsuz alışkanlıklarından kurtarması beklenilir. Kadın her daim ikinci plandadır ve önemsizdir. Her zaman verici konumundadır. Kadının kendisi için bir şey istemesi bencilliktir. Kadın aile şerefini korumak zorundadır ve ailenin koymuş olduğu yasaklara aykırı bir şekilde davranış sergilememelidir. Ayrıca kadınlar hiçbir şekilde önemli karar alamazlar. Bununla ilişkili olarak aile içerisinde ve öz yaşamında önemli karar mekanizmalarına dahil edilememek, kadınların ikinci planda kalmalarına neden olmaktadır. Kadın şikâyet ve dırıldır etmemelidir. Maddi durumu ise erkek tarafından karşılanmalıdır. Ayrıca kadın her zaman hizmet eden kişidir. Bu anlamda otoriter olmamalıdır. Kadın kıskançlık, kızgınlık gibi olumsuz duyguları karşı tarafa belli etmemelidir (Navaro, 1999: 31-46). Toplumsal rollerde genellikle kadına ev içi rollerin uygun görülmesi, dışsal hayattan soyutlanmaları, yeteri kadar sosyalleşememeleri, sosyal yaşamlarında özgüven eksikliği yaşamalarına neden olmaktadır.

Öyle ki mekanlar bile cinsiyete yönelik ayrılabilir. Bar, kahve, stadyum erkeklere ait mekanlar olarak görülmektedir. Kadınlar buralara gitmemekte, gitse bile yanlarına bir erkek eşliğinde gitmektedirler. Mutfak kadına ait bir mekân olarak görülmektedir. Ayrıca evdeki eşyalar bile toplumsal cinsiyet esaslı olabileceğini gösterir niteliktedir. Mesela babanın bardağının büyük olması, ya da oturacağı koltuğun yalnızca ona ayrılması gibi. Kullandığımız dil ataerkil bir yapıya sahiptir. Buna örnek olarak erkekler genellikle cinsiyetçi, cinsellik içeren küfürler etmektedir (Bhasin, 2003: 19). Bu örnekler artırılabilir niteliktedir. Görüldüğü üzere toplumsal cinsiyet bağlamında erkeğe ve kadına yüklenen rol kalıpları bireylerin toplumda kadın nasıl olunur erkek nasıl olunur olarak konumlandırılmıştır.

Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Mizahta Temsili

Mizah sanatı toplumu yansıtan bir ayna görevi görmekte ve toplumdaki bireylere ulaşmanın en etkili yolu olarak kabul edilmektedir. Temel anlamda mizah sanatı düzeltici bir yapıya sahiptir. Yanlış veya doğru olmayan bir durumu güldürü unsuruyla beraber uygun bir duruma dönüştürebilmektedir. Bu anlamda mizahın, insanları güldürebilmesinin yanında olay ve kişilerle alay ederek toplumsal yapıyı koruduğunu belirtmek gereklidir.

Nitekim mizahın yöneldiği alanlardan belki de en önemlilerinden biri, toplumsal kurallar ve rollerdir. Mizah sanatı, yeri geldiğinde gerçeklerden bahseder, yeri geldiğinde ise ön yargı ve kalıpları içinde barındırır. Bu betimlemeler kalıplaşmış halde ve gerçek dışıdır.

Kadının yaşamında genel anlamda mizah ve eleştirel bakış açısının olmadığı gibi bir algı vardır. Yakın zamana kadar sadece eril yaşam, mizah ve eleştirel düşüncenin konusu olarak değerlendirilmiştir. Bu anlamda erkek egemen toplumsal yapının bu duruma etkisi çok büyüktür. Fıkralarda da kadın ve erkek yaşamının eril bakış açısından işlendiğini, bu sebeple de mizahın temel konularının argo, cinsellik ve şiddetten oluştuğu görülmektedir (Özdemir, 2010: 33-34).

Temel anlamda mizah sanatında erkek egemen söylem vardır. Bu yüzden kadın dırdır yapan, güçsüz, evlenme meraklısı ve cinsel nesne olarak gösterilmektedir. Fakat cinsiyetçi kalıp yargıları kırmak, olumsuz çağrışımları zayıflatmak, kadınlarında eşit ve adil bir şekilde değerlendirilmesini sağlamak aslında yine mizah yoluyla gerçekleştirilebilir. Bu anlamda mizah, toplumsal cinsiyet rollerini ve kalıp yargılarını kırmak ve alternatif bir ortam sunabilmek için önemli bir sanat alanıdır.

Mizah Karikatür ve Toplumsal Cinsiyet üzerine Yapılan Çalışmalar

Karikatür alanında eşcinsel bireylerin nasıl temsil edildiği üzerine araştırma yapan Nagihan Ünlü Karataş 'Mizah Dergilerinde Eşcinsel Bireylerin Temsili: Uykusuz Dergisi Örneği' isimli tez çalışmasında, mizah ve kimlik kavramları ekseninde eşcinsellerin Türkiye'nin en yüksek tirajlı mizah dergisi Uykusuz 'da nasıl temsil edildiklerini incelemiştir. Bu çalışmada karikatürlerin içerisinde barındırdığı görsel anlamları açığa çıkarmak, sembol, simge, çizgi ve renklerin ardında yatan yan anlamları görebilmek adına, araştırma kapsamına giren karikatürler gösterge bilimsel araştırma yöntemi ile analiz edilmiştir. Yapılan çalışmada karikatür dergilerinin muhalif bir bakış açısıyla toplumu rahatsız eden olay ve olguları ele alarak, egemen ideolojilere zıt bir tutum sergilediği ortaya konmuştur. Nitekim Uykusuz dergisi de Penguen dergisinin geleneklerine bağlı kalarak muhalif bir duruş benimsemiş, bu duruşu da karikatürlerine yansıtmıştır.

Çalışmada incelenen karikatürlerde eşcinsel bireylerin renkli ve abartılı giyinen, farklı vücut kıvrımlarına sahip, gösterge öğelerinde zitlik barındıran ve eşcinseller ile özdeşleşmiş belirtsel simgeler ile karikatürize edildiği tespit edilmiştir. Düz anlam ve yan anlamlarına göre yapılan analizde düz anlamsal olarak güldüren ve hiciv barındıran karikatürler yan anlamsal olarak eşcinselliğin ayıp, yasak, gereksiz ve pişmanlık olduğunun mesajını vermektedir. Eşcinsel bireyler çevre tarafından hoş karşılanmayan, yanlış anlaşılabilir, görmezden gelinen, sermaye olarak kullanılan, ebeveynlerden saklanan, özgüveni eksik, hükümetin kabul etmediği, örgütlenmelerine izin verilmeyen ve hoşgörüsü ile karşılanmayan kimlikler olarak ifade edilmektedir. Kimi karikatürlerde ise eşcinsellerle ilişkili olmasa bile temel güldürü öznesi olarak eşcinsellik konu

edilmiştir. Bununla birlikte karikatürlerde eşcinsellere özellikle transseksüel ve geylere ait mitlerin, kalıplaşmış toplumsal cinsiyet kalıpları ve egemen söylem üzerinden oluşturulduğu ifade edilmiştir. Bu bağlamda çalışma kapsamında ele alınan karikatür dergileri siyasi olarak muhalif bir yayın politikası izleseler de özellikle transseksüelleri ve geyleri konu alan karikatürler toplumsal cinsiyet ve heteroseksüelliğe yönelik muhalif bir mizah anlayışı benimsememekte aksine mevcut algıyı destekleyen öğeler ortaya koymaktadır (Ünlü Karataş, 2018).

Mizahla ilişkili olarak İran'da yapılan bir çalışmada, İranlı karikatürist Firuzeh Muzaffari'nin çeşitli gazete, dergi ve internet sitelerinde yayınlanan karikatürlerinde kadın anlatısı, toplumsal cinsiyet bağlamında analiz edilmiştir. Araştırma kapsamına giren karikatürler gösterge bilimsel yöntem ile analiz edilmiş olup çeşitli karikatüristlerin röportajlarına da yer verilmiştir. Yapılan röportajlarda, kadınla ilgili konularda erkek ve kadın karikatüristlerin arasında ciddi bir ayırım olmadığı belirtilmektedir. Çalışmada Muzaffari'nin karikatürlerinde genellikle İran'da ve bazen küresel çapta, kadınların sosyal, ekonomik ve siyasi yaşamdaki sorunlarını vurgulamak için uğraş verdiği görülmektedir. Geçmişte genellikle cinsel obje olarak çizilen kadınlar, ataerkil bir toplumun simgesiyken; günümüzde toplumsal cinsiyet eşitsizliğine eleştirel bakışın sıklıkla görüldüğünü ifade eder. İranlı bir kadın karikatürist olan Firuzeh Muzaffari, İran'ın köklü bir geçmişe sahip olup tarih boyunca da kültürünü geliştirmiş bir ülke olduğunu söyler. Fakat bu gelişimin yaşanılan devrim sonucunda oldukça farklı bir yöne kaydığını ifade etmektedir. Özellikle toplumsal cinsiyet alanında görülen bu değişikliklerin, kadın haklarına ağır darbeler vurarak kadın-erkek eşitsizliğine sebep olduğunu ve bunun beraberinde karikatürlerde kadın-erkek eşitsizliğini işlemek isteyen karikatüristlerin ağır yasaklarla ve sansürlerle, hatta cezalarla karşı karşıya geldiğini de ifade etmektedir.

Çalışmanın sonucunda ise İran'da karikatür çizmenin zor bir iş olduğu ve karikatürün konusunun kadın olmasının karikatüristlerin işini daha da zorlaştırdığı ortaya koymuştur. Kadın konularının kanuna karşı olanları bulunduğu gibi, şeriata karşı bir konu olduğu anlamı da çıkarılmış ve kadına dair konular üzerinde çizim yapılmasına kısıtlamalar getirilmeye çalışıldığı belirtilmiştir (Yazdıha, 2019). Mizah toplumsal muhalefetin dili olma, azınlık olan kesimin sesi olma işlevini üstlenir. Mizah sanatı egemen iktidarın söylem ve pratikleri karşısında azınlık sınıfın direniş ve güçlenme biçimi olagelmıştır. Bu anlamda mizah sanatı egemen düzene karşı bir alternatif sunma potansiyeline sahiptir.

Bu duruma iyi örneklerden birisi de Gamzehan Binici'nin 'Biz Bıyaksızlar' dan Bayan Yanı'na: 1980'lerden Günümüze Türkiye'de Feminist Karikatür' isimli çalışmasıdır. Öyle ki bu çalışmanın mizah ve kadın ilişkisi bağlamında önemli bir araştırma olduğu söylenebilir. Bu çalışmada yazar, Türkiye'de 1980'den günümüze karikatürist kadınlar tarafından ortaya konan feminist karikatürün izini sürmeyi hedeflediği belirtilmiştir. Çalışmada feminist karikatürlerde kadın deneyimleri ve kadın sorunlarının etkili ve eleştirel biçimde ele alındığı ve erkek egemen mizah alanının dinamiklerinin ise sarsıldığı sonucuna varılmıştır. Erkek egemen mizah alanında kadınlar mizahın genellikle nesnesi olarak konumlandırılırken, kadınların bu alandaki varlık ve görünürlükleri mizahın öznesi haline gelme ve çizgi diliyle ataerkil söylem ve pratikler karşısında kendi karşı söylemlerini yaratma anlamında güçlü ve iddialı bir duruş olarak değerlendirilebildiği ortaya konulmuştur. Bu anlamda feminist karikatürlerde kadın bedeni ve cinselliği bağlamında beden politikalarının eleştirisi, toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında geleneksel ataerkil değerlerin eleştirisi, farklı sınıf,

kültür ve deneyim alanından kadın deneyimlerinin çeşitliliği ve dayanışma ve çatışma bağlamında kadınlar arası ilişkilerin ele alındığı konular arasındadır. Özellikle bu çalışma eleştirel anlamda feminist karikatürlerin kadın imgesinin dönüşümüne katkıda bulunduğu ve mizah aracılığıyla 1980'li yıllardan günümüze kapsayıcı ve çeşitlilik içeren bir söylem geliştirdiğini ifade etmektedir (Binici, 2022).

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Günümüzde insanları güldürebilmenin yanında, bireylerin muhakeme etmesi ve düşünce üretebilmesi için kullanılan bazı iletişim araçları vardır. Bu iletişim araçlarından birisi de karikatürlerdir. Bir iletişim aracı olarak karikatürün insanlar üzerindeki tesiri oldukça büyüktür. Bununla ilişkili olarak karikatürün bireyler üzerindeki etkisi de çok sayıda araştırmanın konusu olmuştur. Karikatür sanatı, bireyler üzerinde olduğu kadar toplum üzerinde de önemli bir etkiye sahiptir. Bu anlamda karikatür; gülmece özelliğinin yanında, eleştirel boyutu ile toplumsal konulara değinmesi nedeniyle toplumsal gündemi de etkileyen bir niteliğe sahiptir.

Nitekim bu çalışmada da toplumsal cinsiyet bağlamında kadına yönelik cinsiyetçi söylemlerin nasıl temsil edildiğinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda çalışmada Yiğit Özgür karikatürlerinde kadına ilişkin cinsiyetçi temsillerinin ortaya çıkarılması hedeflenmektedir. Bununla birlikte ülkemizde karikatür sanatında kadının cinsiyetçi temsillerine ilişkin yapılmış çalışmaların az olması bu çalışmanın yapılmasında oldukça önemli bir etken oluşturmuştur. Söz konusu etkene bağlı olarak bu çalışma, Türkiye'de karikatürlerde kadının temsiline yönelik ortaya koyacağı bulgular açısından önem taşımaktadır.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evreni, en yüksek tiraja sahip Uykusuz dergisinin kurucularından olan Yiğit Özgür'ün karikatür kitapları oluşturmaktadır. Söz konusu evren içinden araştırmanın bulguları açısından derinlemesine analiz yapabilmek adına Yiğit Özgür'ün altı kitabının arasından en çok satan ve ilgi gören 'Karikatürler' (2004) kitabı örneklem olarak belirlenmiştir.

Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Bu çalışmanın kapsamı Yiğit Özgür'ün 'Karikatürler' adlı kitabı oluşturmaktadır. Bu çalışma Yiğit Özgür'ün basılmış altı kitabının arasından en ilgi gören ve okunan 'Karikatürler' kitabı ile sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla çalışma, elde edilen bulguların evreni temsil etme kabiliyeti seçilen örneklem ve kullanılan yöntem ile sınırlıdır.

Araştırmanın Yöntemi

Karikatür bir çizgi sanatıdır. Gerek çizgilerle gerek çizgiye ek olarak kullanılan sözcüklerle belli bir anlam ve düşünce ortaya koyar. Bu bağlamda karikatürde iletilmek istenen mesajı doğru anlayabilmek için araştırma kapsamının içerisine giren karikatürler gösterge bilimsel araştırma yöntemi ile ele alınmıştır. Nitekim karikatürün görsel içerikli bir sanat dalı olması da bu yöntemin tercih edilmesinde etkili olmuştur.

Eski dönemlerden günümüze kadar birçok filozof, hekim, bilim insanı farklı farklı düşünce üretmiş olup başta dilsel göstergeler olmak üzere değişik alanlardaki belirtileri ve göstergeleri incelemişlerdir (Rifat, 2009: 27).

Gösterge kavramı işitimsel nitelikli olduğundan yalnız zaman içinde yer alarak gerçekleşir ve zamandan kaynaklanan özellikler taşır. Ne var ki bu terim yalnız işitim imgesini, örneğin bir sözcüğü belirtir. Gösteren, gösterilen ve gösterge kavramları karşıt olmakla birlikte birbirini çağrıştıran adlarla belirtilmesi anlam belirsizliğini ortadan kaldırır. Bütünü belirtmek için gösterge sözcüğü kullanılmalı, kavram yerine gösterilen ve işitim imgesi yerine de gösteren terimleri benimsenmelidir. Gösteren ve gösterilen terimleri hem kendi aralarındaki hem de bütünlü kurdukları karşıtlığı belirtmektedir (Saussure, 1998: 111).

Göstergebilim kavramı, semiyoloji olarak bilinmektedir. Göstergebilim her türlü simge ve sembolü yorumlayan, Türkçeye de göstergebilim olarak geçen “her türlü göstergeler dizgesinin bilimi” olarak tanımlanabilir (Barthes, 1993: 23).

Fransız felsefeci ve göstergebilimci Roland Barthes, her anlamlama dizgesinin bir anlatım düzlemi ile içerik düzlemini kapsadığını ve anlamlamanın bu iki düzlem ile eşit olduğunu belirtmektedir. Bu anlamda ilk dizge ikinci dizgenin anlatım düzlemi yani göstereni oluşturmaktadır. Burada birinci dizge düz anlam; birinci dizgeyi kapsayan ikinci dizge de yan anlam düzlemini oluşturmaktadır. Bir dizge olan yan anlam, gösterenler, gösterilenler ve bunları birbirine bağlayan bir anlamlama durumudur. Yan anlam gösterenleri, düz anlam dizgesinin göstergelerinden oluşmaktadır. Yalnızca bir yan anlam gösterileni varsa, birçok düz anlam göstergesi bir tek yan anlam oluşturmak için bir araya gelmiş olabilir. Sonuç olarak düz anlam büyük söylem parçalarını yan anlam ise dizgesinin bir tek birimini oluşturmaktadır (Barthes, 1993: 69-70). Bununla bağlantılı olarak düz anlam, insanların göstergeyi gördüklerinde zihinlerinde oluşan ilk anlamı ifade eder. Yan anlam ise insanların göstergelere yüklediği ikinci anlamı ifade eder.

Barthes, göstergebilim analizinde mitler üzerine vurgu yapmaktadır. Mit kavramı insanların gerçeklik arayışının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlamda mitler, gerçekliğin birer temsilini ifade etmektedir. Almanların disiplinli veya Fransızların kibar olduğuna yönelik düşünceler birer mit örneğidir. Mitler, insanlar tarafından oluşturulmakta ve zaman içerisinde kalıp yargılar haline gelebilmektedir. Mitlerin insanların düşünce ve tavırlarında önemli bir belirleyici olduğu belirtilmektedir (Akt. Yılmaz, 2020: 16).

Gösterge bilimsel yöntemin temellerinin atıldığı 19. yüzyılda aynı zamanda, göstergebilim ve temsil kavramları bir bütün hale gelmiştir. Bu nedenle gösterge kavramı temsil kavramıyla yakından ilişkilidir. Bir temsil kuramı olarak kabul edilen gösterge bilimsel bir araştırma sürecinin başat öznesi olan gösterge, kendisi dışında her şeyi temsil eden ve dolayısıyla temsil ettiği şeyin yerini alabilen her çeşit nesne, biçim, olgu vb. olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle sözcükler, simgeler, işaretler ve kullanılan tüm öğeler birer gösterge olarak kabul edilmektedir. Kısacası bir gösterge başka bir şeyin yerini tutmakta, yani onu temsil etmekte, yani her gösterge aynı zamanda bir temsili ifade etmektedir.

Charles Sanders Peirce gösterge kavramını “bir kişi için, herhangi bir şeyin yerini, herhangi bir bakımdan ya da herhangi bir sıfatla tutan bir şeydir” şeklinde tanımlamaktadır (Akt. Rifat, 2009: 30-31). Peirce'e göre görüntüsel gösterge “nesnesinin sahip olduğu niteliklerinden dolayı nesnesine gönderme yapan göstergedir”. Peirce görüntüsel göstergeden söz ederken çokça “benzerlik” kelimesini kullanır. Buradaki benzerlik, görüntüsel anlamdaki bir benzerliktir. Görüntüsel göstergeler, gönderme yaptıkları ya da yerini tuttıkları nesneyi doğrudan temsil ederler. Görüntüsel gösterge özellikle fiziksel bir benzerlik olarak düşünülebilir (Akt. Özmakas, 2009: 39). Bununla ilişkili olarak kişinin kendisini çektiği bir fotoğraf görüntüsel gösterge olarak düşünülebilir ve fiziksel açıdan kişiyi temsil edebilir. Fakat onun yerine geçemez.

Peirce, belirtiyi ise şöyle tanımlar: “Bir belirti, nesnesi ortadan kalktığı zaman onu gösterge yapan niteliklerini kaybeden bir göstergedir”. Peirce göre belirtilerin “nesneleriyle görünmez bir zorunluluk aracılığıyla doğrudan bir ilişkisi vardır” (Akt. Özmakas, 2009: 39). Nitekim buradaki önemli etken yorumlayandır. Yani önemli olan yorumlayan ile gösterge arasındadır. Örneğin bir duman bulutu yorumlanmadığı sürece yangının göstergesi olmayacaktır.

Sembol kavramını ise genel olarak düşüncelerin ortaklığını ifade eden nesneye gönderme yapan bir göstergedir (Akt. Özmakas, 2009: 39). Bu tanım da ise nesnenin genellikle ortak veya genel düşünceler olduğuna vurgu yapılmaktadır.

Göstergebilim ve temsil kavramlarının kapsamlarından hareketle bu çalışmada ele alınacak karikatürlerde okurlara aktarılmak istenen mesajın ne olduğu ve ilk bakışta ne ifade ettiğinin yanında görünmeyen ya da gizlenen anlamlarının da ortaya konabilmesi için hem düz hem de yan anlamları kadınların toplumsal cinsiyet temsilleri bağlamında incelenecektir.

Türler	Sayılar
Karikatürler isimli kitapta toplam karikatür sayısı	532
Toplumsal cinsiyet rolleri açısından kadının yer alan karikatürler	220
Analiz edilecek karikatür sayısı	6

Kadın Bireylerin Karikatürlerde Temsili

Gösterge: Kadın öğretmen karikatürü

Gösteren: Kadın öğretmen, gözyaşı, şaşkınlık, koşarak gitmek

Gösterilen: Gündelik hayatında yaşadığı sorunları iş hayatına yansıtan duygusal kadın.

Analiz: Karikatür iç mekânda, bir sınıfta geçmektedir. Duvarda tahtanın olması, okuma fişlerinin olması bu mekânın bir sınıf olduğunun görüntüsel göstergesidir. Kadın öğretmen, iki öğrencinin karşısında “Çocuklar benim gitmem lazım ühü... Okuma fişleri orda, siz çalışın... Ühü...” diye ağlayarak koşmaktadır. Kadının yüzünde damla şeklinde çizgilerin olması kadının ağladığını gösteren belirtisel göstergedir. Bu eylem üzerine öğrencilerden biri, şaşkın yüz ifadesiyle diğer öğrenci arkadaşına “Noluyo lan buna kim bu Ali” diye soruyor ve bu soruya karşılık olarak da “Sevgilisi dün terk etmiş” şeklinde cevap aldığı görülmektedir. Karikatürde düz anlam kadının sınıfta öğrencilerinin önünde ağlamasıdır. Yan anlamda ise kadının güçsüz ve zayıf olduğuna vurgu yapılmaktadır. Kadın her zaman terk edilen, erkek ise terk eden kişidir. Kadının terk edebilecek gücünün olmadığına vurgu yapılmıştır. Bunun beraberinde kadının yaşadığı duygusallığı iş hayatına da yansıttığı anlatılmak istenmiştir.

Mit: Kadınlar güçsüz ve zayıftır.

Gösterge: Ev hanımı karikatürü

Gösteren: Eller, yüz ifadeleri, erkek, kadın

Gösterilen: Sinirli bir yüz ifadesiyle eşine bağırarak kadın

Analiz: Karikatür iç mekânda geçmektedir. Karikatürde hafif kilolu ve eşarbını arkadan bağlamış kadın ile hafif kel ve gözlüklü erkeğin olduğu görülmektedir. Kadın öfkeli bir yüz ifadesiyle “İçimi kuruttun içimi! Zehir ettin hayatı! İliğimi kemiğimi kuruttun!!!” diyerek eşine bağırarak. Kadının elleriyle hırkasını çekiştirmesi öfkeli olduğunun görüntüsel göstergesidir. Kadının kafasının yanındaki çizgiler ise bağırarak olduğunu belirtisel göstergesidir. Erkek ise “Allah’ım... Senelerdir sorucam soramıyorum hiç ara vermiyor... Mutlaka sormalıyım... Allah’ım kim bu kadın?..

Kim?.." diyerek düşünceli bir şekilde pencereden dışarı bakmaktadır. Erkeğin elini çenesine koyması düşünceli olduğunun görüntüsel göstergesidir. Kadının eşine bağırması düz anlamsaldır. Yan anlamda ise kadın her zaman çok konuşan ve dırdır eden kişi olarak gösterilmiştir. Ayrıca kadının dırdır ederken yüz ifadesi oldukça çirkin verilmiştir. Karikatürde kadının her daim öfkeli ve nefret kusan davranış biçimleriyle gösterildiği görülmektedir.

Mit: Kadınlar, sürekli çok konuşan ve şikâyet eden kişilerdir.

Gösterge: Kadın karikatür

Gösteren: Yüz ifadesi, gözler, sigara

Gösterilen: Kadının evlilik meraklısı olması

Analiz: Karikatür dış mekânda geçmektedir. Karikatürde kadın sinirli bir yüz ifadesiyle "Babanla konuştun mu Ferit..." diye soru soruyor ve bu soruya karşılık erkeğin "Valla Nurten, tırnak içinde söylüyorum "Götüm yemedi..." şeklinde cevap verdiği gösterilmektedir. Kadının sinirli yüz ifadesi görüntüsel göstergedir. Kadın "Ferit tırnak içinde bırakırım seni! Ne zaman evleneceğiz!?" diye sormaktadır. Bu soruya karşılık erkek "Altını çizerek söylüyorum. Bilmiyorum..." şeklinde cevap vermiştir. Karikatürde erkeğin kadınla göz teması kurmaması kadını umursamadığının görüntüsel göstergedir. Erkeğin cevabına karşılık kadın "Abime söylüyüm de çizsin senin altını..." "Yine parantez içine sıqtın dimi?.." diyerek cevap vermiştir. Karikatür düz anlamda sevgili olan iki kişinin diyaloglarıdır. Yan anlamda ise kadın evlenmek için erkeği ikna etmeye çalışmaktadır. Fakat ikna edemeyince erkeği tehdit ettiği gösterilmektedir. Tehdit ederken abime söylerim demesi ise kadının tek başına bir sorunu çözememesi ve yine bir erkekten yardım alması onu zayıf ve güçsüz göstermektedir. Bunun yanında kadın her zaman evliliği isteyen, erkek ise evlilikten kaçan kişidir. Bu bağlamda karikatürde kadın, karar almada edilgen erkeğe bağımlı ve evlenmeye meraklı biri olarak gösterilmektedir.

Mit: Kadınlar evlenme meraklısıdır ancak evlenebilmelerinde karar erkeğin elindedir. Erkek ise her zaman evlilikten kaçır.

Gösterge: Koca meraklısı kadın

Gösteren: Sözlü ifadeler, yüz ifadeleri, kapı

Gösterilen: Kadının koca meraklısı olması

Analiz: Karikatür iç mekânda geçmektedir. Kadının sandalyede oturması ve erkeğin kapıdan içeri girmesi görüntüsel gösterge ile verilmiştir. Erkek, kapıdan içeri girerken “Kızım, beni arayan oldu mu?” diye sorar ve bu soruya karşılık olarak da “Ohoo... Beni bile arayan oldu...” “Koca buldum ben Süha Bey...” şeklinde cevap aldığı görülmektedir. Erkek tekrardan “Ha... İyi iyi... Beni arayan oldu mu?” diye soru sorar. Kadın, bu soruya karşılık “Ben bilmem beyim bilir...” diye cevap verir. Karikatür düz anlamda çalışan ile patron arasında geçen iki kişinin diyaloglarından oluşmaktadır. Yan anlamda ise kadının koca meraklısı olduğu gösterilmektedir. Kadının son cümlesinde “Ben bilmem beyim bilir...” demesi kadının her zaman erkeğin sözünü dinlediği, onun sözünden çıkmadığı gösterilmiştir. Karikatürde kadın itaat eden biri olarak gösterilmektedir. Kadın burada koca bulmayı başarı sayarak, evlenme meraklısı biri olarak verilmiştir.

Mit: Kadın, koca meraklısı ve her zaman evliliği isteyen kişi olarak gösterilmiştir.

Gösterge: Striptiz yapan kadın

Gösteren: Sözlü ifadeler, yüz ifadeleri

Gösterilen: Mesleği striptizci olan kadın

Analiz: Karikatür dış mekânda geçmektedir. Erkek, "Demek striptizcisiniz... Nedir? Tam olarak ne yapıyorsunuz yani?" diye soru sorar. Erkeğin yüz ifadesi şaşırmasının görüntüsel göstergesidir. Bu soruya karşılık kadının "Donuma kadar soyunuyorum..." şeklinde cevap verdiği görülmektedir. Karikatür düz anlamda kadın ve erkeğin arasında geçen diyaloglardan oluşmaktadır. Yan anlamda ise kadının vücudunu göstererek kendini pazarladığını ve bu yolla para kazandığını göstermektedir. Burada erkek masum, kadın ise sapkın ve cinselliğe düşkün biri olarak gösterilmektedir. Bu anlamda kadın cinsel bir obje olarak gösterilmektedir.

Mit: Bu karikatürde kadın bir meta olarak değerlendirilmiştir.

Gösterge: Titiz kadın

Gösteren: Yüz ifadeleri, süpürge makinası, halat, tabure

Gösterilen: Kadının gereğinden fazla titiz olması

Analiz: Karikatür iç mekânda, bir odada geçmektedir. Karikatürde düz anlamda kilolu ve eşarbını arkadan bağlamış kadın ile hafif kilolu ve kel erkeğin olduğu gösterilmektedir. Erkeğin kendisini halatla asmaya mutsuz olduğunun görüntüsel göstergesidir. Erkeğin yüzündeki çizgiler ise üzgün olduğunun belirtisel göstergesidir. Yan anlam öğeleri göz önünde bulundurulduğunda, kadın aşırı temizlik düşkünü biri olarak gösterilmektedir. Bu anlamda kadının erkeği umursamadığı ve her zaman temizlik, ev işleri yapan bir kişi olarak gösterildiği vurgulanmaktadır.

Mit: Kadın sürekli temizlik yapan ve titiz birisi olarak gösterilmektedir.

Sonuç

Bu çalışma Yiğit Özgür'ün karikatürlerinde yer alan kadın karakterleri gösterge bilimsel yöntemle çözümlenmiştir. Karikatürler en ince ayrıntısına kadar yüzeyden derine incelenmiştir. Nitekim karikatürler düşünce yoluyla temsil üretmektedir. Bu anlamda karikatürler toplumsal cinsiyet bağlamında incelendiğinde kadının güçsüz, zayıf, dırdır eden, ev hanımı ve evlilik meraklısı biri temsil edildiği görülmektedir.

Karikatürler toplumsal cinsiyet kalıpları çerçevesinde resmedilmiş, kadınlar kimi zaman ötekileştirilmiş, kimi zaman alay konusu olmuş kimi zaman ise görmezden gelinmiştir. İncelenen karikatürlerde kadınlar hep kötü biri olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca kadın her zaman arka planda gösterilmiş ve değersizleştirilmiştir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet rolleri açısından ataerkil anlayış, karikatürlerdeki kadın temsiline dahi yansıdığı saptanmıştır. Bununla birlikte, çalışmada sınırlı bir örneklem üzerinde inceleme yapılmış olup, gelecekte bu konuda yapılacak çalışmalarda araştırmacıların daha geniş bir örneklem üzerinde inceleme yapması yerinde olacaktır.

KAYNAKÇA

- Alay, O. (2019). Mizah kavramları ve mizahın tarihsel süreci. *Türk Dili*, 166 (88), 22-30.
- Arik, M. B. (1998). *Değişen toplum değişen karikatür*. Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.
- Alsaç, Ü. (1994). *Türkiye' de karikatür, çizgi roman ve çizgi film*. İletişim Yayınları.
- Berktaş, F. (2003). *Tarihin cinsiyeti*. Metis Yayınları.
- Berger, J. (1972). *Görme biçimleri* (Y. Salman, Çev.). Metis Yayınları.
- Bhasin, K. (2015). *Toplumsal cinsiyet "Bize yüklenen roller* (K. Ay ve Z. Sarıhacıoğlu, Çev.). Kadınlarla Dayanışma Vakfı Yayınları.
- Binici, G. (2022). Biz Bıyiksızlardan Bayan Yanı'na: 1980'lerden günümüze Türkiye' de Feminist karikatür. *Rumeli de Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (28), 268-289. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1132561>
- Barthes, R. (1993). *Gösterge bilimsel serüven* (M. Rifat ve S. Rifat, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Connell, R. W. (1998). *Toplumsal cinsiyet ve iktidar* (C. Soydemir, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Çeviker, T. (1997). *Karikatür üzerine yazılar*. İris yayıncılık.
- Çeviker, T. (1867-1878). *Gelişim sürecinde Türk Karikatürü- Tanzimat ve İstibdat dönemi*. Anadolu Yayıncılık.
- Erdoğan, S. (Ed.) (2009). *Toplumsal cinsiyet*. Remzi Kitapevi.
- Fidan, B. (2007). *Reklam ve karikatür*. Yazın Matbaacılık.
- Koestler, A. (1997). *Mizah yaratma eylemi* (S. Kabakçioğlu ve Ö. Kabakçioğlu, Çev.). İris Yayınları.
- Kaşıtoğlu, M. (Ed.) (2006). *Osmanlı'dan 21. yüzyıla basın tarihi*. Pozitif Yayınları.
- Nutku, Ö. (1990). *Dram sanatı*. Kabalcı Yayınları.
- Navaro, L. (1996). *Tapınağın öbür yüzü*. Varlık Yayınları.
- Öngören, F. (1923-1983). *Cumhuriyet dönemi Türk mizahı ve hicvi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özer, A. (1994). *İletişimin çizgi dili karikatür*. İletişim Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- Özdemir, N. (2010). Mizah, eleştirel düşünce ve bilgelik: Nasrettin Hoca. *Milli Folklor Dergisi*, 11 (87), 27-40.
- Özmkas, U. (2009). Charles Sanders Peirce'in gösterge kavramı. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1). 32-45.
- Rifat, M. (2009). *Göstergebilimin abc'si*. Say Yayınları.
- Saussure, F. D. (1998). *Genel dil bilimleri dersi* (B. Vardar, Çev.). Multilingual Yayınları.

- Topuz, H. (1986). *İletişimde karikatür ve toplum*. Eskişehir Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (t.y.). Karikatür. İçinde *Güncel Türkçe sözlük*. Erişim tarihi: Aralık 17, 2022, <https://sozluk.gov.tr/>
- Türk Dil Kurumu. (t.y.). Mizah. İçinde *Güncel Türkçe sözlük*. Erişim tarihi: Aralık 9, 2022, <https://sozluk.gov.tr/>
- Ünlü Karataş, N. (2018). Mizah dergilerinde eşcinsel bireylerin temsili: Uykusuz dergisi örneği (Tez No. 501566) [Yüksek lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi]. Yök Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=jByCCrrHMEW4h9NX5cifDw&no=wfF301saET0kmrgdRY82qw>
- Yazdıha, S. (2019) İran'da toplumsal cinsiyet olgusuna eleştirel bir bakış: Firuzeh Muzaffari karikatürleri üzerinden bir inceleme (Tez No. 588072) [Yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi]. Yök Tez Merkezi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=3rhAFwCAZ32aot9kHQAUbg&no=69RRtOoaJZrUyKVqZn0cwA>
- Yılmaz, A. (2020). İnsan ticaretinin kamu spotu reklamlarında sunumu: Roland Barthes'in mit olgusu üzerinden gösterge bilimsel analiz. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 6 (1), 8-34.

KADININ ÖZEL ALANDAN KAMUSAL ALANA GEÇİŞİ: TOPLUMSAL PRATİKLER ÖRNEĞİ¹

Araş. Gör. İlknur SAATÇİ ÖZEN, Prof. Dr. Bayram ÜNAL

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü

Özet

Toplum içinde örgütlenme hedefli yapılanmalar, kendilerini gündelik hayat içerisinde daha fazla görünür kılmak, kitlelerde kolektif şuuru inşa edebilmek ve bireylerin sosyalizasyonunu bu yöne evirebilmek istemektedir. Bunun için kamusal alanda konumlanmak isteyen dini oluşumlar, sosyal örgütlenmelerinde en etkin gördükleri “kadın” kategorisini kullanma eğilimindedir. Ekonomik alanda statü sahibi olmayan “kadın”, ekonomik alanda var olmaksızın dini yapılanmalarda önemli “hizmetlerde” bulunan kurtarıcı el pozisyonunu üstlenmektedir.

Kadın, cinsiyetinin ötesinde özel alanlardaki etkin görünürlülüğü ile temsiliyetini doğrudan sergileyebildiğinden eylemleri, toplumsal bir anlam nesnesinde karşılık bulmaktadır. Bu durum kadının özel alanda kapalı kalan “*kendi gibi olanlarla*” kolaylıkla iletişim kurabilmesine olanak sağlamaktadır. Dolayısıyla dini yapılarda toplumsal cinsiyet örgüsünde gri alanda kalan kadın, güç-otorite konumunda olan erkeklerin pozisyonlarını zayıflatmadan kurtarıcısı pozisyonunda rol üstlenmekte ve erkeğin örgütlenme kapsamında ulaşamadığı alanlara destek sunmaktadır.

Özel alandan kamusal alana geçiş konusu daha çok modernizm üzerinden tartışılmaktadır. Kadının ekonomik gücü bağımsız değişken olarak ele alınmakta ve bu bağlamda kadının konumundaki değişikliğe vurgu yapılmaktadır. Söz konusu bağımsız değişken, kadının erkek karşısındaki konumunu üst seviyeye taşımaktadır ki bu durum daha çok meslek, statü, iş, maaş gibi kapitalist sistem içerisinde örneklendirilebilir hale getirilmiştir.

Fakat kadının özel alandan kamusal alana geçişi sadece *ekonomik entegrasyondan* ibaret değildir. Özellikle son 10 yılda dini örgütlenme pratiklerine bakıldığında kadının özel alandan kamusal alana geçişinin dini otoriter sisteme tezat oluşturmakla birlikte artarak var olduğu görülmektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki kapitalist gelişmişlik kriteri dışında kadının hızlı bir şekilde özel alandan kamusal alana çıkarılışına ve kaçınılmaz bir *sosyal entegrasyonuna* şahit olunmaktadır. Daha öncesinde özel alandaki toplumsal ilişkiler içinde mevcut kültürel ve ataerkil ilişkiye bağımlı olarak yaşayan kadın; kamusal alanda dini görevler üstlenmesiyle sorumluluklarına paralel yetkiler ile birlikte giderek birey haline gelmeye başlamıştır.

Sonuç olarak bir topluluğa bağlı olarak çalışma ve çalışma ilişkilerindeki vazgeçilmezliği, kadının toplumsal olarak geri itilmişliğini aldığı görevler sonucunda belirli derecelerde ortadan kaldırmıştır. Bunun yanı sıra kamusal alandaki rolleri kadını, topluluk içinde rolü oranında otoriteye/statüye sahip birey haline dönüştürmüştür. Bu durum sonrasında kadının kamusal alanda güçlü bir konum elde etmesini sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, entegrasyon, özel alan, kamusal alan, konumsal farklılaşma

GİRİŞ

Kadının kamusal alandaki varoluşu; dini değerlere olan aidiyeti, eğitim seviyesinin düşüklüğü ile birlikte kendisine biçilen *toplumsal cinsiyet rolleri* gereği çok kolay olmamaktadır. Özellikle

¹ Bu çalışma *Dini Cemaat Yapılanmalarında Meşruiyet Kaynaklarının Sosyolojik Analizi* başlıklı yüksek lisans tezi için yapılan saha çalışmasında yürütülen yüz yüze derinlemesine ikili görüşmelerden elde edilen verilere dayandırılmaktadır.

ataerkilliğin baskıcı kodları ile yaşayan geleneksel dindar kadınların gündelik yaşantıları, büyük oranda, bir çerçeveye bağlı olarak çizilmiştir. Dindar kadından çok fazla talepkar olmaması, iyi bir ev hanımı ve iyi bir anne olması, eşine saygılı davranması beklenmektedir (İlyasoğlu, 2013: 10). Fakat kadının konumundaki farklılaşma özel alandan kamusal alana geçişle değişime uğramaktadır. Bu noktada özel alan-kamusal alan ayırımına dair teorik perspektife yer verdikten sonra dindar kadının kamusal alana geçişinin nasıl olduğuna değinilebilir.

Özel Alan-Kamusal Alan İkiliği/Karşıtlığın/Dikotomisi

Dacheux'tan aktarımla kamusal alan; toplumsal hayatı kavramanın yanı sıra demokratik yaşam içerisinde normatif bir kavramlaştırmaya gönderme yapar. Bireylerin karşısına *politikanın meşrulaştırılma yeri* olarak çıkar (2012: 14, 21). Fakat bu çalışma, "muhafazakâr²" kadının kamusal alandaki görünürlüğüne odaklanmaktadır.

İlyasoğlu'ndan aktarımla toplumsal cinsiyeti anlama noktasında kültürel farklılaşmanın önemli bir yer edindiği bilinmektedir. Özel alana dair fikir veren kültürel farklılık, bireylerin kendilerine ait gerçekliğini gündeme getirmektedir. Fakat bu özel alan, kamusal alandaki mahremine karşısına namahrem olarak çıktığından belli bir sınıflandırmayı içerisinde barındırmaktadır. Özel alan toplumsal cinsiyet için meşru bir alanı tanımlarken kamusal alan yabancıya karşıtlığı ele aldığından namahrem'e karşılık gelmektedir. Bu durum özel ve kamusal alan arasındaki geçişlilik ve dolayım mantığından kaynaklanır. Fakat modern olarak tanımlanan kadın ile muhafazakâr kadının özel-kamusal alanlardaki geçişliliği farklı süreçler halinde gerçekleşmektedir (İlyasoğlu, 2013: 120-121).

Modern kadın kamusal alanda yer aldığı özel alanı dönüşüme uğrarken *muhafazakâr* kadınlar için kamusal alan, özel alana uygun değer ve tanımlara dönüşür. *Muhafazakâr* kadının kamusal alana tesettürüyle adım atışı bir simge olarak bu dönüşüme olanak tanır. Sonuçta muhafazakâr kadın ücretli çalışma hayatının içerisine girdiğinde kamusal alanı, kendi için güvenli alana dönüştürme eğilimindedir (İlyasoğlu, 2013: 121). Yani özel ve kamusal alan kendi içlerinde özerkliğini korumaktan öte yeniden tanımlı hale gelmektedir. Bu yeni tanım özel alana benzer toplumsal cinsiyet normlarını ve inancı kamusal taşımaktadır (İlyasoğlu, 2013: 122). Dolayısıyla kamusal-özel alan arasındaki düzensizlik ve sınırın yıpranmışlığı muhafazakâr kadının kendi kimliğini yeniden biçimlendirdiği yer olarak görülmelidir (İlyasoğlu, 2013: 123). Muhafazakâr kadının özel alandan kamusal alana geçişi *ekonomik entegrasyon* ve *sosyal entegrasyon* şeklinde gerçekleşir.

A. Sosyal Entegrasyon

Muhafazakâr kadın, siyasal kampanyalara katılarak, yeni bir tesettür modeli yaratarak ya da dini yapılanmalara katılım gösterip görev alarak özel alandan kamusal alana geçişinin önünü açabilir (İlyasoğlu, 2013: 122). Fakat bu kamusal alana entegre olmak yerine orada özel alanındaki "kendi sesini bulmaya/yaratmaya" çalışır. Bunun için kamusal alanın normlarına uyum gösterme ihtiyacı hissetmez ve inancı doğrultusunda toplumsal bir duruş sergiler (İlyasoğlu, 2013: 122).

² Bu çalışmada "muhafazakâr kadın" kavramlaştırması, kamusal alana çıkarak herhangi bir dini yapılanmanın propagandasında enstrümantal ve işlevsel bir rol üstlenen kadını tanımlamak için kullanılmaktadır.

Fakat bu duruşu sergileyene kadar belli aşamalardan geçmesi gerekir. Muhafazakâr kadın kamusal geçiş yapmadan önce *bağımlı birey* olarak varlığını sürdürür. Bu bağımlı olma durumundan kurtulmak için *bağımlı topluluk* içinde yer almayı tercih eder. Çünkü burası muhafazakâr kadın için özel alanın, kamusal taşıyabileceği özgürlüğü yaratabilir. Bağımlı topluluk içerisinde aldığı görev ve sorumluluklar sonucunda *bağımsız birey* olması mümkün hale gelir. Bu üç alt başlık daha detaylı bir biçimde incelendiğinde çalışma bulgularıyla örtüştüğü görülecektir.

Kamusal Hiyerarşi

1. Bağımlı Birey

Bağımlı birey olarak bu kategori içinde tanımlanan kadının, kamusal alanda herhangi bir aktiflik durumu söz konusu değildir. Gündelik hayatı özel alanı yani evi ile sınırlıdır. Geleneksel kadını tarif etmek mümkündür. İlyasoğlu'ndan aktarımla geleneksel kadın çocukları ve kocası için yaşayan, evi için kendini adayan, edilgen, çalışmayan, boyun eğen, dini inancının temellendiği bir dünya görüşü bulunmayan, kendine güvenmeyen kişi olarak karşımıza çıkar. Yaşamını kocasının eline teslim ederek büyük oranda sorumluluk almaktan kaçınır (İlyasoğlu, 2013: 124). Fakat kadın, dini yapılanmalara katılım göstererek geleneksel kadın konumundan çıkıp kamusal alana geçiş yapabilme fırsatını elde edebilmektedir. *Bağımlı birey* kademesinden *bağımlı topluluğa* giriş yaptığında geleneksel kadının özelliklerinde tam tersi bir gelişme ortaya çıkabilmektedir.

2. Bağımlı Topluluk

Bağımlı topluluğa dâhil olan kadın geleneksel kadın imajının tam tersi özellikleri benimsemeye başlar. Geleneksel kadının aksine muhafazakâr kadın, kamusal alanda görünürlüğe adım atar. Kendi kimliğine sahip çıkar, dünyaya dokunmaya çalışır, İslami doğrular kapsamında kişiliğini yeni bir temel üzerine oturtmaya çalışır. Ev ve ailesine karşı faaliyetleri (dikiş, nakış vb.) yerine getirirse de bunlara kendini adayıp onay beklemez (İlyasoğlu, 2013: 125). Bunu dâhil olduğu birçok faaliyet ve örgütlenme ile yapabilir. Ancak bu çalışma kapsamında muhafazakâr kadının dini yapılanmaya dâhil olması ile geçirdiği dönüşüm üzerinden örneklemeye gidilmektedir. Ancak ilk önce bireyin dini yapılanmaya müdahil olmasının altında yatan etmenlere yer vermek gerekir.

İslamiyet'in sadece bir din olmaktan öte gündelik hayatı düzenlediği bilindiğinde (Mardin, 2011: 13-14) bireylerin birçok sorununa çözüm bulmak için dini yapılanmaları tercih etmesi anlaşılabilir niteliktedir. Bireyler gerek manevi huzur elde etme isteğini tatmin etmek gerekse yaşama-dünyasında sorunlarına çözüm bulmak için dini yapılanmalara katılım gösterebilmektedir (Yıldırım, 2009: 50-51). Bunun yanı sıra dini yapılanmalar sosyal dayanışma, yardımlaşma ve network ihtiyacını karşılamaktadır. Hatta kimlik bunalımında olanlar için tercih edilme nedeni olmaktadır (Mardin, 1997: 88). Çalışma kapsamında kadınların dini yapılanmaları tercih etme nedenleri arasında bu ihtiyacı giderme isteğinin ön planda olduğu görülmektedir. Ayrıca muhafazakâr kadın için dini yapılanmalar özel alanını buraya taşıyabilme ve kamusal alanda olanaklar elde etme imkânı içermektedir. Mesela Adıyaman'da yapılan bir çalışma kapsamında dini bir yapılanmada yer alan kadınlara, dini yapılanmaya dâhil olma nedenleri sorulmuş ve gerekçelerinin sosyal dayanışma arzusundan ileri geldiği görülmüştür. Kendileriyle aynı değerlere sahip olanlarla bir arada bulunarak yalnızlık hissinden kurtulduklarını belirtmişlerdir (Yıldırım, 2009: 39).

Bu açıklama içerisinde birçok soru barındırmaktadır. En önemlisi muhafazakâr kadın, bu dini örgütlenmelerin neresinde yer almaktadır? Bir başka soru muhafazakâr kadının kamusal alana dini yapılanmalar aracılığıyla girişi nasıl gerçekleşmektedir ve kamusal alandaki görünürlüğü nasıl olmaktadır? Muhafazakâr kadının dini yapılanmalara müdahil olmasındaki avantaj nedir?

Yukarıda muhafazakâr kadının dini yapılanmaya katılım göstermesindeki etkenlerden birinin network geliştirme isteği olduğuna değinmiştim. Söz konusu ilişki ağının (network) var oluşunda muhafazakâr kadın ile dini yapılanma arasındaki etkileşimi görmek gerekir. Zira dini yapılanma toplumda görüldüğü için destek gören, destek gördüğü için görünen pozisyonda yer alır. Bu durumda kendisini destekleyen bireylerin sayısını arttırabilmek için daha çok örgütlenmeye ihtiyaç duymaktadır. Bu hedefini gerçekleştirebilmek için kadınların müdahil olmasına gereksinim hissetmektedir.

Kadın, erkeğin elinin ulaşamadığı yerlere erişerek dâhil olduğu dini yapılanmayı farklı özel alanlarda temsil etmektedir (Saatci, 2017: 280). Özellikle kadının tesettürü sayesinde dindar görüntüsü buna olanak vermektedir. Çünkü muhafazakâr kadın, tesettür ile toplumsal cinsiyet kimliğini bir gösterge olarak kurmaktadır (İlyasoğlu, 2013: 124). Örtünme yoluyla simgesel olanı politik alana taşıyabilmekte, siyasi uğraşlara dâhil olabilmekte ve dini yapılanmalara üye kazandırabilmektedir (White, 2007: 278). Mesela her hafta kadınlar için düzenlenen hanım sohbetleri ya da kadınlar arasındaki mevlit gibi organizasyonlar buna örnektir. Muhafazakâr kadın hanım sohbetleri sayesinde kadınların dini yapılara katılmasını sağlayabilmektedir. Bu yapılarda kalan üniversite öğrencilerini, yazın evlerinde ziyaret ederek ailelerinin ekonomik durumuna dair bilgi toplayabilmektedir. Bu bilgiyi gerekli kişilerle paylaşarak bir sonraki yıl öğrenciye maddi destek verilip verilmeyeceğini dair kanaat oluşturabilmektedir (Saatci, 2017: 280). Kadın, dini yapılanmaya sunduğu destek ve aldığı görevler sonucunda kamusal alandaki görünürlüğü arttırdığı için *bağımsız birey* haline gelmeye başlar.

3. Bağımsız Birey

Dini yapılanma içerisinde abla olarak görev alan kadın, geleneksel kadının aksine otorite konumu ve statü kazanır. Özel alanda kazanamadığı saygınlığı elde eder. Bu durum kadının kamusal alana geçişinin göstergesidir. Zira kamusal alanda farklı statülere sahip bireylerin bulunduğu ve alana erişimde bir eşitsizlik olduğu bilinmektedir. Kamusal alana eşitsiz erişimi, dini yapılanmalar ekseninde düşündüğümüzde üyelerin hiyerarşik görev dağılımında üst olanın ayrıcalıklı oluşu örneklendirir. muhafazakâr kadın burada aldığı görev ile özel ve kamusal alan arasındaki ayrımı ortadan kaldırır (Kirman, 2003: 31).

Kadın dini yapı içerisinde aldığı görev sonucunda kamusal alandaki görünürlüğü sadece statü kazanmadan ibaret değildir. Bunun yanı sıra maddi olarak da avantaj elde edebilir. Bu durum muhafazakâr kadının dini yapılanma içerisinde ekonomik entegrasyonu elde edebileceğine işaret eder.

B. Ekonomik Entegrasyon

Saatci'den aktarımla dini yapılanmalar, üyeleri için sosyal dayanışma olanağının yanı sıra ekonomik anlamda da destek sunmaktadır. Muhafazakâr kadın dini yapılanma içerisinde verdiği

hizmetin karşılığında belli ücret alabilmektedir. Hiyerarşik görev artışına bağlı ücret artışı da mümkündür. Fakat geleneksel kadınlıktan (eğitim seviyesi düşük olan ve özel alandan dini yapılanmaya geçiş yapan muhafazakâr kadın için) kamusal alana geçiş yapan kadın için maddi destek düzenli ücret almak demek değildir. Bu konu bir ağ ekonomisi kapsamında düşünülmelidir. Görevli bir kişinin kamusal alanda görünürlüğü eşi ya da çocukları aracılığıyla gerçekleşmektedir. Mesela eşi esnaf ise dini yapılanmaya dâhil olan üyelerin, o esnaftan alış-veriş yapması sağlanmaktadır. Çocuğu farklı bir il’de okuyorsa ücretsiz barınma imkânı verilebilmekte, mezun olduktan sonra devlet kademesinde iş imkânı sunulmaktadır. Bu sayede devlet içindeki görünürlüğü ve kaynakları kendi lehine eşit olmayan bir sistemde kullanabilme gücünü de arttırma olanağı elde etmektedir (Saatci, 2017).

Sonuç olarak muhafazakâr kadınlar, mahreme ilişkin değerlerini dini yapılanmalara taşıyabildiklerinden kamusal alana dâhil olmaları gerçekleşmektedir (İlyasoğlu, 2013:121). Bu durum “geleneksel kadınlıktan” kamusal alana eklemleme yoluyla kısmen de olsa bir sıyrılma olanağı sağlamaktadır. Dolayısıyla dini yapılanmalar kadının sosyal ve kültürel sermayesini arttıran pozisyon üstlenmenin yanı sıra kamusal alandaki görünürlüğüne ve kendisinin bağımsızlaşmasına da fırsat sunmaktadır (İlyasoğlu, 2013).

KAYNAKÇA

- DACHEUX, Eric (2012). *Kamusal Alan* (çev. Hüseyin Köse). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İLYASOĞLU, Aynur (2013). *Örtülü Kimlik*. İstanbul: Metis Yayıncılık
- KIRMAN, M. Ali (2003). *Yeni Dini Hareketlerin Tanımlama Problemi ve Tipolojik Yaklaşımlar*. Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi. C: 3, S: 4
- MARDİN, Şerif (1997). *Din ve İdeoloji* (7. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- MARDİN, Şerif (2011). *Bediüzzaman Said Nursi Olayı Modern Türkiye’de Din ve Toplumsal Değişim*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- SAATCİ, İlnur (2017). *Dini Cemaat Yapılarında Meşruiyet Kaynaklarının Sosyolojik Analizi*. Yüksek Lisans Tezi. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- WHITE, B. JENNY (2007). *Türkiye’de İslamcı Kitle Seferberliği, Yerli Siyaset Üzerine Bir Araştırma* (çev. Esen Türey). Oğlak Yayıncılık.
- YILDIRIM, Sunay (2009). *Menzil Nakşiliği Kadın Cemaati Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Adıyaman Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

KIRIM TATAR HALK ANLATILARINDA KADIN

Dr. Öğr. Üyesi Reshîde GÖZDAŞ

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Özet

Türk kültüründe kadın gerek ailenin bir üyesi gerekse Türk toplumunun bir bireyi olarak saygın ve çok özel bir konuma sahiptir. Kültürümüzün vazgeçilmez bir parçası olan halk edebiyatında da kadın karakterine ve özelliklerine dair pek çok örnek bulabiliriz. Bu konu, bütün Türk halklarının folklor ve edebiyatlarında oldukça geniş bir yer tutar. Kırım Tatar halk edebiyatı da bu bağlamda istisna değildir.

Kırım Tatar Türklerinin sosyal hayatında kadının en başta gelen özelliği onun fedakârlığıdır. Kırım'da yaşanan sancılı tarihi vakalar, özellikle XX. yüzyıldaki Kırım Tatar halkını vatanından koparan acı sürgün ve sonraki süreçte yaşananlarda Kırım Tatar kadınının payına büyük cefakârlıklar ve vefakârlıklar düşmüştür. Buna rağmen Kırım Tatar kadını evlat, eş ve anne rolünü hakıyla eda edip kutsal aile kurumundaki görevini eşiyle omuz omuza vererek yürütmüştür. Sürgün yılları boyunca erkeklerle eşit şartlarda çalışan Kırım Tatar kadınları, çocuklarının hayatını kurtarmak uğruna çoğu zaman kendini feda etmekle birlikte onur ve haysiyetini hiçbir zaman kaybetmemiştir. Kırım Tatar kadını tarihi süreçlerde faaldir, yani kararlarını kendisi verir, inancına ve ahlaki değerlerine göre hareket eder. Bu ve diğer özellikler örneğin Kırım Tatar halk efsanelerinde karşımıza çıkan Arzi-kız, Canike, Elbis vb. gibi bireysel kadın kimliklerinde pekiştirilmiş olduğunu görmekteyiz.

Bu çalışmada, Kırım Tatar Türklerinin yüzyıllarca nesilden nesle aktardıkları destan, efsane ve masallardan sınırlı sayıda eserlere başvurulacaktır. Bu anlatı türlerinin tamamı kahramanlar etrafında şekillenip, tipler üzerinde kurulması nedeniyle seçilmiş eserlerde kadın imajı irdelenecektir. Kırım Tatar Türk toplumunun kadınla ilgili inandığı temel değerler ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Kırım Tatar Türkleri, destan, efsane, masal, kadın tipleri.

Giriş

Türk kültüründe kadın gerek ailenin bir üyesi gerekse Türk toplumunun bir bireyi olarak saygın ve çok özel bir konuma sahiptir. Kültürümüzün vazgeçilmez bir parçası olan halk edebiyatında da kadın olgusuna dair pek çok şey bulabiliriz. Bu konu, bütün Türk halklarının folklor ve edebiyatlarında oldukça geniş bir yer tutar. Halkın bilgi birikimi ve bilgeliğinin aynası olan Kırım Tatar Türklerinin sözlü edebiyatı da bu (Kırım Tatar Türkçesiyle *halk ağız yaratıcılığı*) bağlamda istisna değildir.

Tarihi ve toplumsal olaylar ve onlardan kaynaklı duygu, düşünce ve ideallerin halk edebiyatına yansması gayet doğaldır. Halk edebiyatındaki erkek ve kadın imgeleri aracılığıyla bir ulusun kimliğini daha derinden açıklamak, o topluma ait kültürel yapıyı daha doğru yorumlamak mümkündür. Bir milletin en belirgin ve önde gelen özellikleri ise öncelikle yuvayı yapan, fedakârlık ve sadakatiyle toplum içinde farklı bir yere sahip olan kadında yoğunlaşır. Kadın sadece kendi ocağının başında değildir, aynı zamanda kendi soy ve milletin de örf-adet ve geleneklerini özümser ve halkın en temel değerlerinin taşıyıcısı ve nesilden nesle aktarıcısı olur. Edebiyatta da erkek imgesini önemli ölçüde tamamlayıp genişletmeye yardımcı olan kadın imgesidir.

Kırım Tatar halk edebiyatının destan, masal, efsane, yır, çın, mâni, ninni, fıkra, atasözleri, bilmeceler vs. gibi farklı türlerinde kadına dair çok önemli bilgiler ve mesajlar vardır. Çalışmamızda destan, efsane ve masal türlerinden bazı eserlere başvurarak Kırım Tatar Türklerinin halk anlatılarında kadın karakterlerin sergiledikleri eylemler ile hangi kadın tipini temsil ettikleri açıklanacaktır (Fedakâr-Aksoy, 2019: 106). Olumlu ve olumsuz kadın karakterler üzerinden Kırım Tatar Türk kültüründe kadın algısı ve kadına bakış açısı açıklığa kavuşturulmaya çalışılacaktır.

Tespitlerimiz seçili eserler üzerinde yapılacağından konu külliyatı geniş tutulmayı genel/kuşbakışı bir değerlendirme niteliğinde olacaktır. Bu sınırlılık dahilinde bildirimizin hazırlanması için 7 destan, 17 efsane, 11 masal metni incelenmiştir. İncelediğimiz metinler “*Kırım Tatar Halk Ağzı Yaratıcılığı*” (derleyen Cafer Bekirov), “*Kırım Tatar Efsaneleri*” (derleyen Uriye Edemova), “*Kırım Tatar Masalları*” (derleyen Kerim Camanaqlı ve Amet Useyin) ve “*Akıllı kirpinen, ayneci tilki*” (derleyen Ablaziz Veliyev) derleme kitaplarında yer almaktadırlar.

Kırım Tatar halk destanlarında kadın

Kırım Tatar halk destanları kahramanlık ve sosyal hayat destanları olarak ikiye ayrılır (Бекиров, 1988: 31, 51). Sosyal hayat destanlarında genellikle delikanlı ile genç kızın aşkları uğruna verdikleri mücadele anlatılır. Bu tür destanlarda kadın erkekle yan yana ana karakterdir ve daha çok aşık, sevgili tipiyle ön plandadır. Kırım Tatar Türk destanlarından sevgili tipini temsil eden kadın karakterler şunlardır: Bayansuluv (“*Kozukurpeç ve Bayansuluv*” destanı), Zore (“*Tairnen Zore*” destanı), Şahsanem (“*Aşık Garip*” destanı), Arzı (“*Arzı ve Ğamber*” destanı), Aslıhan (“*Aslıhan ve Kerem*” destanı)¹ vs. Bu tür destanlarda iki sevgilinin kavuşmasına engel olan karakter de çoğu zaman kadındır: *cadı kırtka* (‘yaşlı kadın’), *kızın annesi*.

Başkahramanı erkek olan kahramanlık destanlarında kadınlar yardımcı karakterlerdir. Örneğin, Kırım Tatar Türklerinin yanı sıra Kazan Tatar, Kazak ve Nogay Türklerinde de varyantları bulunan “*Çora Batır*” (Бекиров, 1991: 57 – 73) destanına başvuracak olursak, başkahraman Çora’nın annesi Menli Sulu ve kız kardeşi Hanıkey karakterleri karşımıza çıkar. Menli Sulu fakir bir ailedendir, babası çobandır. Destanda “*dülberlikte dünyada akıranı yok*” yani ‘*güzellikte dünyada eşi-benzeri yok*’ şeklinde tanıtılır. Bir hanın emrinde çalışan Narik onu kendisine eş seçmiştir. Han ise ‘*Bula bula bir çoban kızını mı buldun*’ tarzında küçümseyen bir yorum yapınca Narik buna bir atasözüyle cevap verir: ‘*Han efendi güzel, güzel degildir, can sevgeni güzeldir*’ (‘*Han efendi, güzel, güzel değildir, gönlün sevdiği güzeldir*’), der. Menli Sulu sadece dış güzelliği ile değil de, zekasıyla da parlayan bir kadındır. Okuma yazması vardır. Bu sayede Han’ın oğlunun Narik’e verdiği mektubu okuyarak eşini ölümden kurtarır. Ayrıca kendisine göz diken Han’ın oğluna masal anlatarak dolaylı bir şekilde yaptığı hareketin kendisine hiç yakışmadığı mesajı verir. Bu da onun çok akıllı, iradeli ve namuslu bir kadın olduğunu gösterir. Böylece Menli Sulu karakterinde ‘ideal eş tipi’nin simgelenişini açıkça görmekteyiz.

Genellikle kahramanın annesi konumunda olan ve geleneğin belirlediği annelik olgusuna dair tüm olumlu değerleri temsil eden karakterler ‘ideal anne tipi’ olarak adlandırılmıştır (Fedakar-Aksoy, 2019). Destanın başkahramanı Çorabatır’ın annesidir Menli Sulu. Oğlu ile arasında kuvvetli

¹ Tüm destan metinleri için bakınız: Бекиров Джафер, *Къырымтатар халкъ агъыз яратыджылыгы. Хрестоматия (Kırım Tatar Halk Ağzı Yaratıcılığı. Derleme)*, Ташкент, 1991, 248 s.

bağlılık duygusu olduğu vedalaşma sahnesinde açıkça görülür. Çorabatır'ın kendisine söylediği vedalaşma sözlerine Menli-sulu şöyle yanıt verir:

*“Ayak, ayak aş berdim,
Elâl olsun balayım!
Ayrı emçekten süt berdim,
Elâl olsun balayım!
Ala ket, balam, ala ket,
At yanına sala ket,
Mayğa uvulğan kırmaçını
Ceplerine sala ket.
Yolda oturıp aşarsın,
Bunu bergen anayım,
Artımdan ağlay kaldı dep,
Meni de bir anarsın - dey.
Sen Kazanğa kirgende,
Tar sokakta cürgende,
Ayağıñı uvalap,
Bek sinap bas, ey Çoram”
(Kap kap yemek verdim,
Helâl olsun çocuğum!
Ayrı memeden süt verdim,
Helâl olsun çocuğum!
Al da git, evladım, al da git,
Atının yanına koy da git,
Yağla ovulmuş böreği
Ceplerine koy da git.
Yolda oturur yersin,
Bunu veren anacığım,
Ardımdan ağladı kaldı diye,
Beni de anarsın, der.
Sen Kazan'a girince,
Dar sokakta yürürken,
Ayağını ovarak,
Çok dikkatli bas, ey Çoram).
(Бекиров, 1991 : 67 – 68).*

Böylece, Menli Sulu karakterinde güzellik, zeka, eşe sadakat ve yardım, kahraman evlat yetiştirme gibi vasıflar birleşmiştir.

Çorabatır'ın kız kardeşi Hanıkey destanın yardımcı karakterlerindedir. Hanıkey'i Çorabatır'ın ailesinden ayrılırken yaptığı vedalaşma sahnesinde görmekteyiz. Öz ağabeyinden ayrılmayı öksüz kalmakla bir tutan kız şöyle der:

*“Ketmese, ağam, ketmese,
Bizni öksüz etmese.
Ağam sen Kazanğa ketesin,
Babamneden anamnı,*

Kimge emanet etesin?”
 (“Gitmesene, ağabey, gitmesene,
Bizi öksüz etmesene.
Ağabey sen Kazan'a gidiyorsun,
Babamla annemi,
Kime emanet ediyorsun?” (Бекиров, 1991: 68).

Bu sözlerinde Hanıkey'in ağabeyi Çorabatır'a olan saygısı ve derin sevgisi sezilmekte. Sadece kendisini düşünmez Hanıkey, anne ve babası için de kaygılanır.

Menli Sulu ve Hanıkey, destanda halkın alkışladığı ve övdüğü özellikleri taşıyan olumlu karakterlerdir.

Destanın olumsuz kadın karakteri Kazan Hanının kızı Sarı hanımdır. İlk ortaya çıkış sahnesinden bile onun kibirli biri olduğu anlaşılıyor. *Sarı hanım talday mayışıp, konravlı altın tabaldırıknen, kırık merdivenden tüşip kele* (Бекиров, 1991: 71) (*'Sarı Hanım dal gibi bükülerek, altın işlemeli takunyalarıyla kırık merdivenden iniyor'*). Bu kadın daha sonra Çorabatır'la evlenir, ancak sadakatsiz olur, düşman safına geçer ve vatanına karşı durur. Böyle tipleri halk daima yermiş ve lanetlemiştir. Bu destanda kötü kadın tipi de eşe sadakatsizlik ve vatana ihanet gibi olumsuz özellikleriyle gösterilmiştir.

Kahramanlık destanlarından “*Çoplandı Batır*” (Бекиров, 1991: 73-74) destanını incelediğimizde karşımıza bir olumlu ve bir olumsuz kadın karakter çıkar. Mamay Hanın karısı Zade Koplandı Batır'ın kendisiyle birlikte olma isteğini reddedince ona tuzak kurar ve hapse atılmasını sağlar. Hanın karısı Zade karakteri üzerinde hilekâr kadın tipi² gösterilmiştir. Bunun aksine de Koplandı Batır'ın karısı (isimsiz), eşi hapse atıldıktan sonra bin bir eziyete göğüs gerer ve aklını kullanarak Koplandı Batır'ın esaretten kurtulmasını sağlar. Buna göre bu destanda isimsiz olan bu kadın karakterini ‘ideal eş’ tipi olarak nitelendirebiliriz.

Kırım Tatar efsanelerinde kadın

Kırım Tatar efsanelerini incelediğimizde ilk başta fiziksel özellikleri açısından ideal kadın tipini görmekteyiz. Destanlarda ve masallarda kadının dış görünüşü için çoğu zaman “*aynı on dörtü kibi dülber*” (“ayın on dördü gibi güzel”), “*dülberlikte dünyada akranı yok*” (“güzellikte dünyada eşi-benzeri yoktur”), gibi genel geçer özlü sözle yetinilirken, efsanelerde ayrıntılı fiziksel özelliklerini içeren tanımlar vardır. Efsanelerden çok eski zamanlardan beri halkın ‘*dülber*’, ‘*güzel*’ diye adlandırdıkları kadınların nasıl görüldüğünü öğrenir, toplumun kadın güzelliği anlayışıyla ilgili bilgi edinebiliriz. Örneğin:

Arzı karakteri “*...boyu uzun, belı ince, kaşları kıara, çatma eken. ... kömür kibi kıara, iri közleri, vışne tüşü kibi dudakları, asılğan nar kibi kırmızı dülber yanaqları*” (“*Arzı Kız*” efsanesi, Эдемова, 2004: 6);

² Bu tip, destan ve halk hikâyelerinin ortak olumsuz tiplerinden biridir (Duman, 2018: 160).

Zera karakteri “*gölge benzezen yanağları, kalem gibi ince kara kaşları, yıldızlar gibi parıladağan siya közleri, kiraz gibi kırmızı dudakları, tolğun gibi yayılğan gür saçları*” (“*Altın Beşik*” efsanesi, Эдемова, 2004: 13);

Canike karakteri “*özü dalfidan boylu, ince belli, nazik, yüreği ise bol ve merametli*” (“*Kırık orlı Canike efsanesi*”, Эдемова, 2004: 87);

Ayşe karakteri “*közleri sim-siya, dersin eki zeytun danesi*”, (“*Mağur Ayşe*” efsanesi, Эдемова, 2004: 107);

Zeliha karakteri: “*tabiat onı iç bir şeyden kıtmağan, dülberlernin-dülberi, yüreği bol, akıl-zekaveti yerinde. Közleri de pek dülber, em nasıl da dülberler ya, bazarda yürügende barıp ta bir de bir er kişiğe baksa şu ande kavga-kötek köterile*” (“*Ana ve kız taşlar*” efsanesi, Эдемова, 2004: 110);

Akçaçık efsanesinin isimsiz bir kız karakteri: “*dalfidan boylu, incebelli, tendürist, sağlam. Elleri dülber, yürüşü nizamlı, ... ferişte gibi yüre*” (“*Akçaçık*” efsanesi, Эдемова, 2004: 153);

Ak Bike karakteri: “*güzel endamlı, pembe yanaklı, altın saçlı, nazlı-nazlı yürüşü ile bütün gonullerni çekken bir dülber edi*” (“*Ak Bike Haniy*” efsanesi, Эдемова, 2004: 119).

Buna göre, Kırım Tatar kadınlarının dış güzellik standartları arasında uzun boy, iri siyah göz, al yanak, ince bel, narin endam olmazsa olmaz özelliklerdendir. Efsanelerde kadının dış görünüşü tasvir edilirken hiçbir giysi veya takı unsurundan bahsedilmediği, doğal güzelliklerin tanımlandığı dikkat çekici bir durumdur.

Ancak dış güzelliği açısından ideal olan bu kadınların hepsi göründükleri gibi iç güzelliğe sahip değildirler. Kırım Tatar efsanelerinde dış güzelliğe sahip olumsuz kadın karakterlere örnekler şunlardır: Ak Bike Haniy cimri ve dar görüşlüdür, sıradan bir balıkçının zekâsı ve hazırcevaplığı karşısında üç kez yenilmiştir (“*Ak Bike Haniy*” efsanesi, Эдемова, 2004: 119). Her kız gibi âşık olmayı hayal eden kibirli Ayşe yakışıklı bir gençle tanışır, ancak her ikisi de aşkın kendi kararlarında ısrar etmeyi kaldırmadığını anlayamaz ve uyum sağlayamazlar. Ayşe, aşkı hançerle eşdeğer tutar, sonuç olarak iki âşık da ölür: biri bedenlen, diğeri ruhen (“*Mağur Ayşe*” efsanesi, Эдемова, 2004: 107). “Yüzük” efsanesinde (Эдемова, 2004: 89-90) kalp gözü açık bir usta tarafından yapılmış yüzüğü parmağına takan genç ve güzel bir tüccar hanım, bir anda çirkinleşir. Kalbinin acımasızlığını ve kabalığını ortaya çıkaran ihtişamlı perde düşmüştür. Mücevheri parmağından çıkararak kadın yeniden güzelleşir, ama insanlar onun gerçek yüzünü çoktan anlamışlardır.

Bu örneklerde güzelliğe değer veren Kırım Tatar halkının felsefesinde akıllıca bir uyarı vardır: çekici dış görünüm, altında kötü karakterin gizlendiği bir maske olabilir.

Efsanelerde oldukça sık anne imgesine rastlanır. Kırım Tatar anneleri nasıl birileridir? Çocuklarını nasıl sever ve nasıl yetiştirirler? Aşağıdaki örnekler bu soruların yanıtı niteliğindedir.

“*Ak mescit akkında*” (Эдемова, 2004: 49-51) efsanesinde oğlunu evden uzağa göndermek zorunda kalan Nazife acı acı gözyaşı döker, geceleri hep ağlar, uyuyamaz. Onun anne ruhu incinmiştir, ancak zorunlu ayrılığın oğlunun yararına olacağını umarak güçlü olmaya çalışır.

“*Ana ve kız taşlar*” efsanesinde (Эдемова, 2004: 110-114) Topal bey’in eşi ikiz doğurur. Çocukların kalplerinin olmadığını gören anne kendi kalbini ikiye bölerek onlara verir. Çocuklar aşırı koruma altında, şımarık büyürler ve sonunda bencil ve zalim birer kişi olurlar. Anlaşıldığı üzere, iyi bir insan olmak için yarım kalple yaşamak yeterli değildir. Kalpsiz anne ise, düzgün insan yetiştiremez. Bir gün kardeşler, genç güzel Zeliha’yı görür ve onu kaçırmaya karar verirler. Tam kızı yakalarlar, ancak o kaderine razı olmaz ve taşa dönüşür. Bunu gören annesi: “*men bütün ömürüm boyu kızımın yanında kalmak isteyim*” (Эдемова, 2004: 114) diye yürekten haykırır. Dileği gerçek olur: o da kızının yanında taşa dönüşür. Bu taşa yaklaşan ince ruhlu insanlar, teselli bulamayan annenin ağlayışını duyarlar. Bu efsanede iki fedakâr anne tipi gösterilmiştir: birisinin fedakarlığı zarar getirip diğerinki halk tarafından hiç unutulmamıştır.

“*Ana sevgisinin küçü*” efsanesinde (Эдемова, 2004: 96-98) kadınlar denizci olmayı seçen oğullarının kurtuluşu için kendi gözlerini ve güzelliklerini feda ederler. Fedakâr anneler evlatlarına korkularını yenen, zorluklardan kaçınma yerine onların üstesinden gelen, güçlü ve kendi kendine yetebilen, ailelerine ve topluma yararlı insanlar olmayı öğretir. Bu efsanedeki fedakâr anne tipi olumlu olarak aktarılmıştır.

Kırım Tatar Türklerinin efsaneleri içerisinde kadına sevgiyi konu edinen birçok anlatı vardır. Aynı zamanda efsanelerdeki kadınların sadece erkek hayranlığını uyandıran birer karakter olmadığını vurgulamak gerekir. Kırım Tatar efsanelerinde anne, sevgili kimliklerinin yanı sıra kurtarıcı bilge tipi, alp tipi kadınlara rastlanır. Aşağıdaki örneklerden bundan bahsedebiliriz.

“*Sultan Sale*” (Эдемова 2004: 71-76) efsanesinde güzelliği ve zekasıyla ün salmış zengin kızı Resamhan, kendisine âşık olan ve ölümden kurtaran çoban Sale’den ‘eğitim almasını’ ister. Önce bilge Ahmet-akay’dan akıl almayı, sonra ise bir gemiye işçi olarak girip ‘hayat okulundan’ geçmeyi önerir. Âşık olduğu kızın sözlerine harfiyen uyan Sale sıkı bir imtihandan sonra çok zengin ve saygın biri olur, sevgilisi Resamhan’a kavuşur, evliliklerinden ise erkek evladı dünyaya gelir. Bu efsanede erkek için evlilik imtihanı motifi ile bilge kadın tipi gösterilmiştir.

Duyarlı ve gönlü zengin Gülüş Hanım yaşının ötesinde bilge bir kızdır. Bu sayede malını oğulları arasında bölüşürünce kendileri için işe yaramaz bir hale gelen Nasim akay’a mutlu bir yaşlılık sağlamayı başarmıştır (“*Nasim akayın variyeti*” efsanesi, Эдемова, 2004: 91-93).

“*Karasevda*” efsanesindeki (Эдемова, 2004: 61-66) Gülbeyaz yaşlı bir zenginle evlendirilir. Sevgilisi Mustafa Çalaş onu bulup ulaştınca Gülbeyaz hüznüyle “*atılğan ok kerı kaytmaz*” (‘atılan ok geri dönmez’) der ve eşini terk etmez. Gülbeyaz, sadakatli eş tipi kadının temsilcisidir.

Kırım Tatar efsanelerinin en bilinen kadın karakteri Arzı Kız’dır. Karadeniz sahilindeki Mishor kasabasında yaşayan ve evliliğinin arefesinde olan güzel Arzı Kız kaçırılıp İstanbul’da hareme cariyeye olarak satılır. Refah içinde yaşar ve bir de çocuğu olur. Babasına, öz yurduna olan özleme dayanamaz ve yavrusuyla birlikte boğazın azgın dalgalarına atlar. Aynı gece, Mishor sakinleri ilk kez kıyıya yakın bir yerde kucağında yavrusu olan bir denizanası görürler. Arzı memleketine dönmüştür. (“*Arzı Kız*” efsanesi, Эдемова, 2004: 6-13). Kadın karakteri üzerinden yaratılan bu bireysel kimlik daha sonra toplumsal bir ideale dönüşmüştür. Ailesinden zorla koparılan Arzı Kız Mishor’a dönebilmiştir. 1944 yılında vatanlarından zorla koparılan ve sürgüne gönderilen Kırım

Tatar Türkleri de öz yurtlarına kavuşma ümidini yitirmeyip sonunda Kırım'a dönebilmişlerdir (Çetin, 2021: 547).

“*Ƙara dağ*” efsanesindeki genç kızlar, “*Ƙartal mekânı*” efsanesindeki Elbis, “*Demirci Dağ*” efsanesindeki Meryem vb. kadın karakterleri erkeklerle eşit düzeyde düşmanla savaşan alp tipi kadınları temsil etmekte (Эдемова, 2004: 99, 132, 139).

“*Ƙırık Orlı Canike*” efsanesindeki genç Canike kale içinde susuz mahsur kalan insanları hayatı pahasına ölümden kurtarır. “*Delikli Ƙaya*” efsanesindeki Ferah kişisel bir dilek yerine kendi halkı adına bir istekte bulunur ve köye suyun gelmesini diler. Bu iki karakter de fedakâr kadın tipinin temsilcileridir (Эдемова, 2004: 87, 121).

Kırım Tatar Masallarında Kadın

Kırım Tatar masalları arasında başkahramanının kadın olduğu çok sayıda masal bulunur. (Kokiyeva, 2015: 476). Destan ve efsanelerin aksine masallardaki kadın karakterlerin çok az istisna dışında özel adları olmaz: *hannıñ kızı* (Han'ın kızı), *hannıñ apayı* (Han'ın hanımı), *fukarenıñ apayı* (fukaranın hanımı), *fukarenıñ kızı* (fukaranın kızı), *köylüniñ Ƙadını* (köylünün hanımı) gibi adlandırılırlar. Olumlu kadın karakter genellikle fakir bir adamın kızı ya da karısı, olumsuz karakterlerse zengin bir adamın veya hanın kızı ya da karısıdır. Ancak bu her zaman böyle değildir. Zengin kadın her zaman olumsuz karakterdir, fakir kadın ise her zaman olumlu karakterdir gibi kesin karşıtlığın olmayışı da dikkat çekicidir. Masallarda güzel kadın her zaman zeki ve merhametli olmayabilir.

Kırım Tatar masallarında olumlu kadın karakterler zeki, cesur, faal, bağımsız, doğru kararlar verip onların arkasında duran, güzelliğin yanı sıra erdem, beceriklilik ve merhamete sahip şahsiyetler olarak karşımıza çıkar. Bu hasletlerle genelde zeki kadın tipi, ideal eş tipi, ideal anne tipi, alp kadın tipi vs. gösterilmiştir.

Zeki kadın ve ideal eş tiplerini sergileyen masallara birkaç örnek verebiliriz: “*Tuvarcınıñ aƘıllı Ƙızı*” masalında sıradan halktan olan inek çobanının kızı Han'ın vezirinden daha zeki ve hazırcevap çıkmıştır (Велиев, 1990: 9-12). “*Degirmenci MollaƘay*” masalında köylü kadın dürüst ve sadık eş olarak gösterilmiştir. “*Üç kızınıñ Ƙurnazlığı*” masalında fakir adamın üç kızı akıllarını kullanarak, babalarından alınan altınları geri kazanırlar (Велиев, 1990: 76-70). Bu masaldaki zeki kadın tipi üzerinden cesaret, kararlılık ve duruma hâkim olma gibi özellikler aşılınmaya çalışılmıştır. “*AƘıllı Ƙız*” masalında fakir bir adamın kızı, kendisine âşık olan Han'ın oğluyla sırf söylediklerinin ne anlama geldiğini çözemediği ve akıl yönünden ona üstün gelmediği için onunla evlenmeyi reddeder (Велиев, 1990: 172-176).

Alp tipi kadın karakterlerine rastladığımız masallardan örnekler: “*Ağlağan Nar ve Külgen ayvâ*” (Коцюбинский, 1936: 280-303) masalında çok farklı bir kadın karakteriyle karşılaşırız. Onuncu kez baba olan bir han erkek evlat beklerken, dünyaya yine bir kızı gelmiştir. Ancak annesi onu ebenin yardımıyla erkek olarak gösterir. Adı da Kırım Tatarlarında bir erkek ismi olarak kullanılan Nariman olur. Anavatanını terk etmek zorunda kalan Nariman, birçok erkeğin gücünün ötesinde başarılar sergiler. En yakın arkadaşı da attır. Masallarda bu motif erkek kahramanlara hastır. Nitekim Nariman masalın devamında gerçekten bir yiğide dönüşür. “*AyvâƘulaƘ oğlan*” ve

“*Pamuk kız*” masallarında (Джаманакълы-Усеин, 2008: 142-151, 175-183) kısa epizotlarda kapıda bekleyen kadın korumalardan bahsedilir. Erkeklerle özgü bu görevi kadınların üstlenmesi alp kadın tipine işaret eder. “*Büyük Lambat*” masalında (Джаманакълы-Усеин, 2008: 32-52) kocasının ölümünü savaştan yalnız dönen silah arkadaşlarından öğrenen padişahın kızı buna inanmaz. Babasının iknasına rağmen eşini aramaya ve kurtarmaya gider. Bu kadının korkusuzluğu, cesareti, becerikliliği ve pasif kalmayı reddedişi sayesinde kocası kurtulur. Bu çizgiler de alp tipi kadını özetler.

Anne imgesi, Kırım Tatar masallarında olumlu karakterlerin başında gelir. Örneğin, “*Büyük Lambat*” masalında yaşlı bir kadın, öz kardeşleri tarafından kovulan yetim bir delikanlıyı küçük ve dar evine alır. Ona kendi oğlu gibi bakar, yetiştirir. Oğlan da bunun karşılığında hayırlı evlat olmuştur. “*Ayuvkulağ oğlan*” masalında anne kuş yavrularına zarar vereceğini düşünerek, korkusuzca yiğidin üzerine atlamaya hazırdır. Burada anne imgesi alp imgesiyle birlikte sunulmuştur.

Masalarda olumsuz kadın karakterlerin kişisel çıkar, kıskançlık, aptallık, tembellik vs. gibi özellikleri bulunur. Örneğin, “*Üç tılsım*” masalında (Коцюбинский, 1936: 217-234) sinsi ve kurnaz Han’ın kızı kendi kocalarının sihirli eşyalarını dalkavuklukla eline geçirip kendilerini hapse göndertir. Bu masalda hilekâr kadın tipi gösterilmiştir. “*Tılsımlı Taz oğlan*” masalında (Велиев, 1990: 180-188) Han’ın basit bir köylüyle evlendirilen zayıf iradeli kızı, babasının üç kez öldürmeye çalıştığı kocasını asla savunmaz ve sonunda annesi ve tüm yakınlarıyla beraber eşek sürüsüne dönerler. Üvey anne tipi de masalarda genelde olumsuz karakterdir, kendisinden beklenen annelik görevlerini yerine getirmez (Kaya, 2002: 52). “*Altın Başnen Hıyar Baş*” (Велиев, 1990: 18-22) masalında kötülük yapan üvey anne, yaşlı büyücü teyzenin üvey kızına altın saç vermesi ve kendi kızının kafasında saç yerine salatalık bitmesiyle cezalandırılır.

Sonuç

Kırım Tatar halk anlatılarındaki ideal kadını tanımlayan özellikler: güzel, eğitilmiş, zeki, becerikli, merhametli, duyarlı, ailesine ve eşine sadık, özgürlüğüne düşkün, yeri geldiğinde cefakâr ve fedakâr; korkusuz ve adalet için mücadeleci olmasıdır. Kişisel çıkar, kibir, küçümseme, kıskançlık, aptallık, tembellik, cimrilik, beceriksizlik vs. gibi kötü özellikler de olumsuz kadın tipleri ile özdeşleşmiştir.

Yapılan tespit ve değerlendirmeler, Türk sözlü edebiyatı geleneğinin ortak özelliklerinden olan kadın kahraman tipolojisinin Kırım Tatar halk anlatılarında da yer aldığını göstermiştir. Destan, efsane, masal türlerinde kadının sevgili, eş, anne ve evlat rolleri üzerinden takdimi ortak Türk kültürü ile örtüşmektedir.

Her ne kadar günümüzün değişen toplumsal yapısı aile ve özelinde kadınla ilgili değerleri olumlu/olumsuz etkilese de toplumsal bilinçaltımızda sözlü kültürün, halk anlatılarının izleri hâlen devam etmektedir (Kaya, 2002: 53). Bu yargı son yüzyıl içerisinde fazlasıyla tarihî, siyasî ve toplumsal değişiklikler yaşayan Kırım Tatar Türkleri ve özellikle de Kırım Tatar kadını için geçerlidir.

Kaynaklar

- Çetin, N. (2021). Toplumsal İdeallerden Bireysel Kimlik Yaratılışına Bir Örnek: Arzu Kız Efsanesi. Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 14 (34), s. 544-52.
- Duman, M. (2018). Türk Halk Anlatmalarındaki Karakterlerin Cinsiyetleri ve Olumsuz Kadın Karakterler Hakkında Tespitler. 9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri. Ordu, s.153-67.
- Fedakâr, S., Aksoy, H. (2019). Türk Destanlarındaki Kadın Tiplerin Tespiti ve Tahlili: Kırgız Destanları Örneği, Millî Folklor, 31(124), s.105-20.
- Kaya, M. (2002). Türk Halk Anlatılarında Kadın /Toplumbilim Dergisi, 15, s. 49-54.
- Kokiyeva, A. (2015). Qırım-Tatar Masallarında Qadın-Qızlar Sımasınıñ Aydınlatılıvı, Türk Dünyası Masal Araştırmaları (Tastarakay'dan Keloğlan'a), Editör: Özkan İsa, Ankara, s. 475-80.
- Бекиров, Дж. (1988). Къырымтатар халкъ агъыз яратыджылыгы. (Кırım Tatar Halk Ağız Yaratıcılığı), Ташкент, 278 s.
- Бекиров, Дж. (1991). Къырымтатар халкъ агъыз яратыджылыгы. Хрестоматия. (Кırım Tatar Halk Ağız Yaratıcılığı. Derleme), Ташкент, 248 s.
- Велиев, А. (1990). Акъыллы кирпинен айнеджи тильки ("Akıllı kirpinen, ayneci tilki" masallar derlemesi), Ташкент, 224 s.
- Коцюбинский, С. Д. (1936). Сказки и Легенды Татар Крыма, Симферополь, 375 s.
- Джаманаклы, К. ve А. Усеин. (2008). Къырымтатар халкъ масаллары. Симферополь, 384 s.
- Эдемова, У. (2004). Къырымтатар эфсанелери (Кırım Tatar Efsaneleri), Акъмесджит, 340s.

TARIMSAL ÜRETİMDE KADININ ROLÜ

Zerrin Üst AYDIN

Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Bahçe Bitkileri Anabilim Dalı, Bursa

Nuray AKBUDAK

Bursa Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Bahçe Bitkileri Bölümü, Bursa

Özet

Gelişmişlik seviyeleri ne olursa olsun, tarım her ülke için stratejik bir öneme sahiptir. Türkiye ekonomisinde tarım; nüfus, istihdam, beslenme, tarımsal üretim, yurt içi tüketim, tarımın sanayiye olan katkısı, milli gelir ve ödemeler dengesi açısından önemini sürekli koruyan bir sektör konumundadır. Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve siyasi alanlarda ilerlemesi kadının toplum içinde, toplumsal değerler sisteminde, sanayi ve hizmetlerde hak ettiği yere ulaşmasıyla doğru orantılıdır. Nüfusun yarısını oluşturan kadınların iş ve toplum hayatına katılması ve özellikle zor koşullarda çalışma ve yaşam mücadelesi veren kırsal alandaki kadınların sorunlarının çözümü önem taşımaktadır. Türkiye'de tarımda çalışan kadın nüfusu oldukça fazladır ve kırsalda yaşayan kadınların çoğu bu kesimde yer almaktadır. Bu nüfusun çok büyük bir bölümü sosyal güvenlikten yoksun ve kayıt dışı çalışan nüfus olup, kırsal alanda da en zor koşullarda çalışmaktadırlar. Gelişmiş ülkelerde kadın daha çok hizmet sektöründe istihdam edilirken gelişmekte olan ülkelerde ise kadının tarım sektöründe istihdam edildiği görülmektedir. Tarım, ülkemizde kadınların oransal olarak kayıtsız olarak en fazla istihdam edildiği sektördür. Kırsal alanda kadın emeği, tarladan sofraya, üretimden tüketime tüm alanlarda bulunmakta ve bu süreçte tüm girdilerle olan etkileşim kırsalda kadının rolünü ve önemini de her geçen gün arttırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İşgücü, kadın, kırsal, tarım

Giriş

Tarım, insanlık yaşamının başladığı dönemden günümüzde geldiğimiz noktaya kadar gelişmenin her aşamasında katkı sağlayan ve her ülkenin her ne olursa olsun vazgeçemediği ve vazgeçmeyi de düşünmediği temel sektördür.

Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Teorisi'nin birinci basamağını oluşturan fizyolojik ihtiyaçların başında gıda gelmektedir. Gıda ihtiyacı karşılanmadığı sürece diğer ihtiyaçları oluşturan üst basamaklara geçiş söz konusu olmadığı düşünüldüğünde, tarımın sadece bir ülkede yaşayan insanların gıda ihtiyacını karşılayan bir sektör olarak görülmemesi gerekmektedir (Erkuş ve ark., 2005; Kan, 2019). Gelişmişlik seviyeleri ne olursa olsun, tarım her ülke için stratejik bir öneme sahiptir. Türkiye ekonomisinde tarım; nüfus, istihdam, beslenme, tarımsal üretim, yurt içi tüketim, tarımın sanayiye olan katkısı, milli gelir ve ödemeler dengesi açısından önemini sürekli koruyan bir sektör konumundadır. Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve siyasi alanlarda ilerlemesi kadının toplum içinde, toplumsal değerler sisteminde, sanayi ve hizmetlerde hak ettiği yere ulaşmasıyla doğru orantılıdır. Nüfusun yarısını oluşturan kadınların iş ve toplum hayatına katılması ve özellikle zor koşullarda çalışma ve yaşam mücadelesi veren kırsal alandaki kadınların sorunlarının çözümü önem taşımaktadır (Kulak, 2011). Ayrıca, Türkiye'de tarımda çalışan kadın nüfusunun fazlalığı, bu alanda ele alınması gereken bir diğer önemli husus olarak belirmektedir. Çünkü, bu nüfusun çok

büyük bir çoğunluğu sosyal güvenlikten yoksun, kayıt dışı ve kırsal alanda zor koşullarda çalışmaktadırlar (Tablo 1).

Tablo 1. Meslek grubuna göre istihdam edilenler, 2015-2021 [15+ yaş]

Yıl	İstihdam edilenler	Yöneticiler	Profesyonel meslek mensupları	Teknisyenler, teknikerler ve yardımcı profesyonel meslek mensupları	Büro ve müşteri hizmetlerinde çalışan elemanlar	Hizmet ve satış elemanları	Nitelikli tarım, ormancılık ve su ürünlerinde çalışanlar	Sanatkarlar ve ilgili işlerde çalışanlar	Tesis ve makine operatörleri ve montajcılar	Nitelik gerektirmeyen işlerde çalışanlar
Toplam										
2015	26 621	1 381	2 570	1 474	1 840	4 963	4 235	3 644	2 437	4 075
2016	27 205	1 402	2 786	1 531	1 945	5 130	4 044	3 689	2 519	4 159
2017	28 189	1 417	2 866	1 636	1 984	5 381	4 153	3 849	2 679	4 222
2018	28 738	1 487	2 998	1 716	2 011	5 585	4 106	3 884	2 749	4 202
2019	28 080	1 504	3 157	1 718	1 949	5 673	3 976	3 519	2 591	3 993
2020	26 812	1 502	3 297	1 642	1 874	5 190	3 647	3 378	2 424	3 858
2021 ⁽¹⁾	28 797	1 565	3 513	1 819	2 000	5 370	3 688	3 635	2 745	4 462
Erkek										
2015	18 562	1 199	1 414	1 083	1 050	3 458	2 557	3 227	2 170	2 404
2016	18 893	1 190	1 507	1 128	1 100	3 524	2 504	3 244	2 251	2 444
2017	19 460	1 205	1 516	1 211	1 152	3 629	2 568	3 378	2 382	2 419
2018	19 720	1 267	1 564	1 258	1 145	3 684	2 574	3 395	2 441	2 392
2019	19 156	1 260	1 671	1 239	1 109	3 758	2 477	3 072	2 289	2 281
2020	18 506	1 229	1 747	1 177	1 078	3 464	2 403	2 944	2 146	2 318
2021 ⁽¹⁾	19 792	1 258	1 823	1 298	1 142	3 591	2 420	3 175	2 436	2 648
Kadın										
2015	8 058	182	1 156	391	790	1 505	1 679	417	267	1 671
2016	8 312	212	1 279	403	845	1 606	1 540	444	268	1 715
2017	8 729	213	1 350	425	831	1 752	1 585	471	297	1 804
2018	9 018	220	1 434	459	866	1 901	1 532	489	308	1 810
2019	8 924	244	1 486	480	840	1 915	1 499	447	303	1 712
2020	8 306	273	1 551	465	796	1 726	1 244	433	278	1 541
2021 ⁽¹⁾	9 005	308	1 690	521	858	1 778	1 268	460	309	1 814

TÜİK, Toplumsal Cinsiyet İstatistikleri, 2021

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri, 2015-2021

Not. 1. Meslek sınıflaması 2012 yılına kadar ISCO 88'e göre verilmektedir. 2012 yılında ise ISCO 88 ve ISCO 08'e göre verilebilmektedir. 2013 yılından itibaren ise sadece ISCO 08 meslek kodlaması kullanılmıştır. 2. Tablodaki rakamlar, yuvarlamadan dolayı toplamı vermeyebilir. (1)HİA'da anketin tanım, kapsam ve tasarımındaki düzenlemeler nedeniyle seri önceki yıllarla karşılaştırılabilir değildir.

Gelişmiş ülkelerde kadın daha çok hizmet sektöründe istihdam edilirken gelişmekte olan ülkelerde ise tarım sektöründe istihdam edildiği görülmektedir. Ülkemizde de kadınların oransal olarak en fazla istihdam edildiği sektör tarım sektörüdür (Tablo 2). Türkiye'nin kalkınması, kadının toplum içinde ve ekonominin tüm sektörleri içerisinde iş hayatında hak ettiği yere ulaşmasıyla doğru orantılıdır (Gülçubuk, 1999). Kalkınma literatüründe kadın ve çocuklar toplumların en dezavantajlı grupları olarak kabul edilmektedirler. Yoksulluk ve kaynaklara erişim konusunda en çok sorun yaşayan gruplardan biri olan kadınlar tarımın görünmeyen kahramanları olarak nitelendirilmekte, Türkiye'de tarım sektöründe kayıt dışı olarak yoğun faaliyette bulunmakta ve daha çok ücretsiz aile işgücü olarak değerlendirilmektedir (Gülçubuk, 1999; Özer ve Biçerli, 2003; Berber ve Eser, 2008).

Tablo 2. Tarım-tarım dışı istihdamın dağılımı, 2015-2021 (Bin kişi)

Yıl	Toplam istihdam	Tarım	Tarım dışı	Tarım	Tarım dışı
Toplam					
2015	26 621	5 483	21 137	20,6	79,4
2016	27 205	5 305	21 900	19,5	80,5
2017	28 189	5 464	22 724	19,4	80,6
2018	28 738	5 297	23 441	18,4	81,6
2019	28 080	5 097	22 983	18,2	81,8
2020	26 812	4 716	22 096	17,6	82,4
2021 ⁽¹⁾	28 797	4 948	23 849	17,2	82,8
Erkek					
2015	18 562	2 956	15 606	15,9	84,1
2016	18 893	2 920	15 972	15,5	84,5
2017	19 460	2 993	16 467	15,4	84,6
2018	19 720	2 943	16 776	14,9	85,1
2019	19 156	2 856	16 299	14,9	85,1
2020	18 506	2 825	15 681	15,3	84,7
2021 ⁽¹⁾	19 792	2 901	16 891	14,7	85,3
Kadın					
2015	8 058	2 527	5 531	31,4	68,6
2016	8 312	2 384	5 928	28,7	71,3
2017	8 729	2 471	6 258	28,3	71,7
2018	9 018	2 353	6 665	26,1	73,9
2019	8 924	2 241	6 683	25,1	74,9
2020	8 306	1 891	6 415	22,8	77,2
2021 ⁽¹⁾	9 005	2 047	6 958	22,7	77,3

TÜİK, Toplumsal Cinsiyet İstatistikleri, 2021

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri, 2015-2021

Not. Tablodaki rakamlar, yuvarlamadan dolayı toplamı vermeyebilir.

(1) HİA'da anketin tanım, kapsam ve tasarımındaki düzenlemeler nedeniyle seri önceki yıllarla karşılaştırılabilir değildir.

Bilindiği gibi çalışma hayatının hemen her alanında toplumsal cinsiyet eşitsizliği yaşanmaktadır (Tablo 1 ve 2). Tarımsal üretimde bu eşitsizlik daha da görünür olmuştur (Tablo 3). Genellikle erkeklerin yaptıkları işler toplumsal bağlamda daha fazla gelir getiren işler olarak görülmekteyken kadınların yaptıkları işler daha çok ev eksenli, emeğe dayanan mevsimlik, yarı zamanlı, ücretsiz işler olmaktadır. Bunlara bağlı olarak kadınların yaptıkları işlerden elde edilen ürünler yiyecek, giyecek vb. hemen tüketildikleri için ekonomik olarak bir değer ifade etmemektedir. Bunun bir sonucu olarak kırsalda ev işleri ile tarımsal faaliyetlerin birbirine yakın görünmesi ve bazı ev işlerinin tarımsal işletmeyi destekleyici olması kadın işini değersiz ve görünmez kılmaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında “erkek işi” ve “kadın işi” tanımlamalarında birincisinin değerli, ikincisinin ise daha az değerli olduğu yolunda yargılar toplumda kabul görmektedir (Hablemitoğlu, 2001; Gökdemir).

Tablo 3. İşteki duruma göre istihdam edilenler (Tarım-Tarım dışı), 2015-2021 [15+yaş] (Bin kişi)

Ücretli/ Yevmiyeli Toplam	Tarım Dışı			Tarım						
	İşveren	Toplam	Kendi hesabına	Ücretsiz/ aile işçisi	Toplam	Ücretli/ Yevmiyeli	İşveren	Kendi hesabına	Ücretsiz / aile işçisi	
2015	5 483	599	48	2 209	2 627	21 137	17 228	1 127	2 259	523
2016	5 305	548	54	2 189	2 514	21 901	17 830	1 185	2 347	539
2017	5 464	570	61	2 263	2 571	22 724	18 391	1 218	2 552	563
2018	5 297	544	51	2 262	2 440	23 441	18 991	1 230	2 647	572
2019	5 097	552	49	2 150	2 347	22 983	18 664	1 204	2 559	555
2020	4 716	594	55	2 017	2 050	22 096	18 125	1 144	2 404	424
2021 ⁽¹⁾	4 948	632	69	2 048	2 200	23 848	19 505	1 249	2 599	495
Erkek										
2015	2 956	371	45	1 952	589	15 606	12 485	1 035	1 809	276
2016	2 920	345	49	1 941	585	15 973	12 756	1 077	1 860	279
2017	2 993	356	57	2 007	574	16 467	13 069	1 110	1 986	302
2018	2 943	341	48	1 995	560	16 776	13 302	1 121	2 039	314
2019	2 856	341	45	1 914	556	16 299	12 928	1 079	1 993	299
2020	2 825	402	50	1 821	551	15 681	12 589	1 003	1 841	248
2021 ⁽¹⁾	2 901	411	65	1 837	588	16 891	13 509	1 080	2 007	295
Kadın										
2015	2 527	228	3	257	2 039	5 531	4 743	91	450	247
2016	2 384	203	4	248	1 929	5 928	5 073	108	486	261
2017	2 471	214	3	256	1 997	6 258	5 322	109	567	261
2018	2 353	203	3	267	1 880	6 665	5 689	109	608	258
2019	2 241	211	4	235	1 791	6 683	5 736	126	566	256
2020	1 891	192	5	196	1 499	6 415	5 536	141	563	175
2021 ⁽¹⁾	2 047	220	5	211	1 612	6 958	5 996	169	592	200

TÜİK, Toplumsal Cinsiyet İstatistikleri, 2021

Kaynak: TÜİK, İş gücü İstatistikleri, 2015-2021

Not. Tablodaki rakamlar, yuvarlamadan dolayı toplamı vermeyebilir.

(1) HİA'da anketin tanım, kapsam ve tasarımındaki düzenlemeler nedeniyle seri önceki yıllarla karşılaştırılabilir değildir.

Kadının yaptığı işin erkek tarafından yapılan işe nazaran daha az değerli ve daha az saygın kabul edilmesi; ülkeler çapındaki değerlendirmelerde, kayıtlarda daha az "kayda değer" bulunması; kadının üretimdeki kaynaklara erkeğe oranla daha az erişimi; aile gelirinin kontrolünde kadının çok az söz hakkına sahip olması; kamusal alanda yönetim ve denetim rollerini daha az oranda üstlenebilmesi anlamını taşıyan negatif ayrımcılıktan dolayı, statüsü ve konumu ne olursa olsun kadın dezavantajlı duruma düşmektedir.

Giderek azalmasına rağmen tarım ağırlıklı bir toplum özelliğini de gösteren ülkemizde kadının özellikle tarımsal üretimdeki payı küçümsenmeyecek kadar fazla olup, üretime katılma biçimi Tablo 3'te görüldüğü üzere sorunlarının tespitinde önem taşımaktadır.

Tarımsal üretim sürecinde, ailenin ve toplumun beslenmesinden sorumlu sayılan kadınlar ile kız çocukları, tohumun saklanması ürünlerin yetiştirilmesine, hasattan, ürünün sofraya ulaşımına kadar farklı dönemlerde ve farklı coğrafyalarda en önemli rolü üstlenmektedir. Kırsalda kadın emeği, üretim sürecinde tüm girdilerin birbiriyle etkileşimi yoluyla, hane içi tüketimi ve pazar için ürün elde ederek tarımsal sistemin sürdürülmesini ve ailenin ekonomik refahının geliştirilmesini sağlamaktadır (Hablemitoğlu: 1998).

Yıllara göre farklı nedenlerle olsa da kente göç, tarlada çalışan kişi sayısının azalmasına sebep olmaktadır (Tablo 4.) Türkiye’de tarımdan kaçışların bir diğer ifade ile kırsal alanlardan kentsel alanlara olan göçe karar verilmesi aşamasında ataerkil aile yapısından dolayı erkekler ön plandadır. Fakat tarımın sürdürülebilirliğinde kadın emeği göz ardı edilemez ve bu süreçlerde kadın her ne kadar göç kararında birincil karar verici olarak görülmesi de erkeğin karar vermesine etkisinin büyük olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla bu konuda kadınların tarımda kalma istekliliklerini belirlemeye yönelik detaylı çalışmaların yapılması önerilmekle birlikte tarımsal üretimde değer artışında kadınlara yönelik politikalar artırılarak devam ettirilmelidir.

Sürdürülebilir bir tarımsal ve kırsal kalkınmada kadının üretime yaptığı katkılar yüksektir. Kırsal alanda yaşayanların yaşam koşullarının iyileştirilmesi için uygulanan programlarda kadın varlığı önkoşullardan birisi olmak durumundadır. Toplumsal cinsiyet duyarlılığı olmayan projelerde kadınlar kalkınmadan yararlanmak bir yana olumsuz etkilenmektedir. Kadına yönelik geliştirilecek kırsal kalkınma stratejilerinin de bu kırsal toplum özelliklerine ve farklı sosyal formasyonlarda kadınların üstlendikleri rollere göre belirlenmesi gerekir. Kırsal alanda kadınların mevcut durumunun iyileştirilmesi aynı zamanda sosyal kalkınmanın desteklenmesi anlamına da gelir.

Tablo 4. İşyeri durumuna göre istihdam edilenler, 2015-2021 [15+ yaş] (Bin kişi)

Yıl	Toplam istihdam	Tarla	Düzenli işyeri	Sabit olmayan işyeri	Evde
Toplam					
2015	26 621	5 330	19 035	1 703	554
2016	27 205	5 170	19 671	1 752	611
2017	28 189	5 331	20 361	1 802	696
2018	28 738	5 168	21 128	1 735	707
2019	28 080	4 960	20 897	1 533	689
2020	26 812	4 596	20 213	1 409	594
2021 ⁽¹⁾	28 797	4 830	21 525	1 482	960
Erkek					
2015	18 563	2 844	14 033	1 629	57
2016	18 893	2 821	14 326	1 679	66
2017	19 460	2 894	14 781	1 717	69
2018	19 720	2 849	15 163	1 647	61
2019	19 156	2 754	14 863	1 452	86
2020	18 506	2 735	14 350	1 339	82
2021 ⁽¹⁾	19 792	2 817	15 447	1 404	124
Kadın					
2015	8 059	2 486	5 002	74	497
2016	8 312	2 349	5 345	73	545
2017	8 729	2 437	5 580	85	627
2018	9 018	2 319	5 965	88	646
2019	8 924	2 206	6 034	81	603
2020	8 306	1 861	5 863	70	512
2021 ⁽¹⁾	9 005	2 013	6 078	78	836

TÜİK, Toplumsal Cinsiyet İstatistikleri, 2021

Kaynak: TÜİK, İş gücü İstatistikleri, 2015-2021

Ülkelere, toplumlara, bölgelere göre değişmekle beraber kırsalda yaşayan kadınının içinde bulunduğu temel sorunlar şunlardır;

*Toplumsal değerler ve ön yargılar,

*Kadınlara karşı yapılan ayrımcılık ve bunun toplumlar/topluluklar tarafından kabul görmesi ve kurumsallaşması (meşruiyet kazanması),

*Toplumsal örgütlenmelerde güç ve yetki yoksunluğu,

*Aile içi şiddet,

*Ağır iş yükü (hane içi-dışı),

*Gelir kaynaklarına (toprak, istihdam, kredi, pazar vs.) ulaşamama ve bu kaynakları kontrol edememe,

*Üreme sağlığı hizmetlerine ulaşamama, sık ve erken doğum,

*Eğitim olanaklarından yeterince yararlanamama, kamu hizmetlerine katılamama ve bu hizmetlere ulaşamama,

*Kadının yaptığı işin erkek tarafından yapılan işe nazaran daha az değerli kabul edilmesi; daha az prestijli olması, ülkeler çapındaki değerlendirmelerde, kayıtlarda daha az kayda değer bulunması,

*Kadının üretici kaynaklara çok az olan erişimi,

*Kentli kadınların kırsal kadınlarının sorunlarına karşı duyarsız olması,

*Aile gelirinin kontrolünde çok az söz hakkına sahip olmasıdır.

Türkiye’de kırsal kadın pek çok sorunla karşı karşıyadır. Kırsal alanda tarımsal üretimde kadın girişimciliği;

*kadının mülkiyete, finansal kaynaklara ve eğitime yetersiz erişimi,

*düşük gelir düzeyi,

*geleneksel rollerinin işgücüne katılımını sınırlaması ve ancak mikro düzeyde girişimci olabilmesine imkân vermesi,

*kadının statüsüne ilişkin toplumdaki değer yargılarına paralel olarak, kadının da kendini girişimci olarak görmemesi gibi kırsal alanda daha yoğun olarak karşılaşılan bazı engeller nedeniyle, bilinçli ve organize bir yapıya sahip olamamıştır.

Kırsal kadının güçlendirilmesi başlıca dört grupta toplanan stratejilerle sağlanabilir (Allahdadi, 2011). Bunlar;

Toplumsal Güçlendirme: Kırsal kadının yeni ve faydalı bilgiye erişiminin sağlanması, yeni becerilerin ve yeteneklerin geliştirilmesine yardımcı olunması, kendine güven ve yetkinliğin temini, arkadaşlığın sağlanması ve diğer kadınlarla farklı aktivitelere katılım.

Örgütsel Güçlendirme: Yeni bilgilerin verilmesi ve kırsal turizm kalkınması yoluyla kırsal kalkınma için teknoloji hakkında bilgilendirme veya tarımsal kooperatiflerin kalkınması.

Politik Güçlendirme: Kırsal toplumları etkileyecek diğer hükümet politikalarını ve kararlarını yeniden gözden geçirmek, kırsal toplulukları ve kırsal kadınları ilgilendiren konuları tartışmak için hükümet, sanayi ve diğer alanlardan çalışma gruplarının oluşturulması.

Psikolojik Güçlendirme: Kendine güvenin artırılması, daha fazla motivasyon, ilham, coşku, yeteneklerinin geliştirilmesi için teşvik ve gruplara katılımın sağlanması.

Tüm bu sorunların kaldırılması ve kadınların örgütlenmelerinin desteklenmesi yönünde gerçekleştirilecek çalışmalar, tarım politikalarında serbestleşme eğilimlerinin giderek arttığı günümüzde kırsal alanda kadın istihdamının artırılmasına katkı sağlayacaktır. Türkiye’de kadınların tarımsal gelişmede etkin rol oynayan kesimi oluşturdukları düşünüldüğünde bu kesimin güçlendirilmesi ve buna bağlı olarak tarım üzerindeki çarpan etkilerinin artırılması günümüz tarım politikalarının en önemli bileşenlerinden birini oluşturmaktadır.

Kırsal kalkınma çabalarında bir türlü istenilen sonucun alınamamasında, kadının hedef kitle olarak seçilmemiş olmasının önemli bir payı büyüktür. Yaşamın her alanında erkekle birlikte sosyal, kültürel ve ekonomik aktivitelerde kadının yer alması, kalkınma çabalarını sürdürülebilir kılacaktır. Cinsiyet dengeli kırsal kalkınma, kadını dezavantajlı bir kesim değil, aktif bireyler olarak görmeyi gerektirmekte, kimin ne yaptığına değil, sorumlulukların nasıl paylaşıldığına, kaynak ve ödülleri nasıl bölüştürüldüğüne eğilen iş bölümünü içermelidir.

Kaynakça

- Allahdadi, F. 2011. Women’s Empowerment for Rural Development, *Journal of American Science*, 7(1), pp.40-42
- Berber, M., Eser, B.Y. 2008. Türkiye’de kadın istihdamı: Ülke ve bölge düzeyinde sektörel analiz. *İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 10(2): 1-16
- Erkuş, A., Bülbül, M., Kiral, T., Açıl, F., Demirci, R. 2005. *Tarım Ekonomisi*. Ankara Üniversitesi Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, Ankara
- Gökdemir, L. ve Ergün, S. 2012. Kırsal Kalkınmada Kadının Rolü, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 1, Sayı 1
- Gülçubuk, B. 1999. *Tarımsal Üretimde ve Kırsal Kalkınmadaki Kadının Yeri ve Önemi*. T.C Tarım ve Köyşleri Bakanlığı, Tarım ve Köy Dergisi, Sayı: 125, Ankara, 36 s
- Hablemitoğlu, Ş. 1998. Kırsal Alanda Kadınlar ve Sürdürülebilir Gıda Güvenliği, *Tarım ve Köy Dergisi*, 123: 32-35
- Hablemitoğlu, Ş. 2001. Kırsal Kesimde Kadınların Güçlenmesi ve “Bilgi” Arasındaki İlişki, *Çiftçi ve Köy Dünyası*, 16 (203): 17-19
- Kan, A., 2019. Türkiye’de Bölgesel Düzeyde Tarımsal Üretim Değeri, Kadınların İşgücüne Katılımı ve Sermaye Stoku Arasındaki İlişkinin Panel Veri Analizi ile Karşılaştırması, *Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi* 6(1): 52-63
- Kulak, E., 2011. *Tarımsal Üretim Süreçlerindeki Değişimin Kırsal Alanda Kadın İstihdamına Etkileri: 1980 Sonrası Gelişmeler*. Uzmanlık Tezi, T.C. Başbakanlık
- Özer, M., Biçerli, K. 2003. Türkiye’de kadın işgücünün panel veri analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1): 55- 85
- TUİK 2021. Türkiye İstatistik Kurumu, <http://www.tuik.gov.tr> [Toplumsal Cinsiyet İstatistikleri 2021]

KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN KADIN KANSERLERİ VE ÜREME SAĞLIĞI ÜZERİNE ETKİLERİ

Öğr. Gör. Dr. Gonca BURAN

Bursa Uludağ Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Doğum Kadın Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı, Bursa

Özet

DSÖ 2021 yılında iklim değişikliğini "insanlığın karşı karşıya olduğu en büyük sağlık tehdidi" olarak ilan etmiştir. Dünya nüfusunun yarısını oluşturan kadınların da iklim değişiklikleri ve neden olduğu etkilere karşı daha hassas bir grup olduğu düşünülmektedir. Bu çalışma güncel literatür doğrultusunda iklim değişikliğinin kadınların üreme sağlığı üzerindeki etkilerine dikkat çekmek amacı ile yazılmıştır.

Bulgular; Araştırmalar, iklim değişikliği ve buna bağlı afetler nedeniyle göç etmek zorunda kalan insanların %80'inin kadın ve kız çocukları olduğunu yoksulluk koşullarında yaşayan 1.3 milyar kişinin %70'inin kadınlardan oluştuğunu gösteriyor. Dinamik iklim değişikliği ve sanayileşme ile karakterize edilen yüzyılda, kanıtlar son 15 yılda kadınlarda akciğer, meme, kolorektal ve serviks kanseri gibi malignitelerin insidansının %33 arttığını göstermektedir. Bu artışın bir kısmı; tarama ve tanı yöntemlerindeki gelişmelere atfedilebilir. Ancak akciğer kanserinde tütün kullanımı ana etiyolojik faktör olmaya devam etse de, sigara içmeyen ve akciğer kanserine yakalanan kadınların sayısı giderek artması, hava kirliliğinin yanı sıra orman yangınları gibi iklimle ilgili faktörlerin neden olduğu çevresel kanserojenlere bağlanmaktadır. Kadın kanseri sıralamasında dünyada 5. sırada yer alan rahim ağzı kanseri düşük ve orta gelirli ülkelerde önemli bir morbidite ve mortalite nedeni olmaya devam etmektedir. Yapılan çalışmalar iklim değişikliğinin üreme çağında; hava kirliliği nedeni ile üreme döngüsünde değişimler yaşamasına, kadınların infertilite sorununun yaşamasına, gebelik sırasında; yaşanan ısı artışı ile artan vektörel hastalıklar bebeklerin erken ya da anomalili doğmasına yol açabilmektedir.

Sonuç Olarak; Küresel iklim değişikliğinin kadınlarda kadın kanserlerinde artışa ve üreme sağlığı üzerinde olumsuz etkilere neden olduğu belirlenmiştir. Kadınların kanser taramalarında bilinçlendirilmeleri, üreme sağlığı açısından yakından takip edilmeleri önemlidir.

Anahtar kelimeler: Küresel İklim Değişikliği, Kadın Kanserleri, Üreme Sağlığı

Giriş

Zaman dilimlerinde gözlenen, doğrudan veya dolaylı olarak, küresel atmosferin bileşimini bozan insan faaliyetleri sonucunda doğal akışında olan iklimde oluşan değişiklik olarak tanımlanır (Kiraz, 2019; Olgun & Kantarlı, 2020). İklim yaşamın doğal bir parçası olmasına rağmen, iklim doğal ve insan etkisi sonucu değişme eğilimi göstermiştir. Özellikle insan faaliyetleri sonucu oluşan küresel ısınmanın insan sağlığına olumsuz etkileri görünür hale gelmiştir (Olgun & Kantarlı, 2020). Küresel ısınma önemli iklim değişikliği sorunudur. Küresel ısınmada sera gazları önemli etkiye sahiptir. Atmosfere salınan gazların sera etkisi, dünya yüzeyindeki sıcaklığın artması yani küresel ısınma olarak tanımlanmaktadır (Kumar, Omidvarborna & Shandilya, 2019; Dündar & Özsoy, 2020). Avrupa Çevre Durumu ve 2020 Görünümü Raporuna göre küresel ısınma ve/veya soğuma, buzulların erimesi, ani seller, şiddetli yağışlar, tarım alanlarının kuraklaşması, eko sistemi değiştirerek salgın hastalıkların artmasında, insan sağlığı üzerinde fizyolojik ve psikolojik etkilere neden olmuştur (European Environmental Situation; 2020).

Dünya Sağlık Örgütü (WHO)'nün 2000 yılında gerçekleştirdiği küresel hastalık yükü çalışmasında, küresel iklim değişikliğine bağlı hastalık yükü 150.000 ölüm (küresel ölümlerin %0,3'ü) olarak bildirilmiştir. Bu yükün 2030- 2050 yılları arasında yılda yaklaşık 250.000 ek ölüme yükselmesi beklenmektedir (Kavuncuoğlu & Kiraz 2022). NASA'nın güncel verilerine göre, 150 yılda 10 C derece küresel ısınma gerçekleşmiştir. Kuzey kutbu buzları her on yılda %13.2 azalmıştır, deniz seviyesi her yıl 3.2 milimetre artmıştır. Havadaki CO2 düzeyi milyonda 419 parçacık artış göstererek 650 bin yıllık süreçte en yüksek düzeyine ulaşmıştır (NASA, 2022).

İklim değişikliği, hava kirliliği, enfeksiyon hastalıklarında artış, temiz su ve besin temin edilememesi ve vektör kaynaklı hastalıklar gibi pek çok boyutta insan sağlığını etkilemektedir. Bu nedenle DSÖ 2021 yılında insanlık için oldukça önemli boyuta gelen iklim değişikliğini "insanlığın karşı karşıya olduğu en büyük sağlık tehdidi" olarak ilan etmiştir (WHO; 2021). Dünya nüfusunun yarısını oluşturan kadınların da iklim değişiklikleri ve neden olduğu etkilerine karşı daha hassas bir grup olduğu düşünülmektedir (Dündar & Özsoy, 2020). Bu neden bu bölüm güncel literatür doğrultusunda iklim değişikliğinin kadınların üreme sağlığı ve kadın kanserleri üzerindeki etkilerine dikkat çekmek amacı ile yazılmıştır.

İklim Değişikliğinin Kadın Kanserlerine Etkisi

Kanser, hem yüksek gelirli ülkelerde hem de orta gelirli ülkelerde kadınlar arasında dünya çapında önde gelen ölüm nedenidir. Yüksek, orta ve düşük gelirli ülkelerde kanserin en sık görüldüğü 60 yaş üstü nüfus daha büyük bir bölümü oluştururlar (United Nations Population Division, 2022). İklim değişikliği ve sanayileşme ile karakterize olan yüzyılda, kanıtlar son 15 yılda akciğer, meme, kolorektal ve serviks kanseri gibi malignitelerin insidansının %33 arttığını göstermektedir. Bu artışın bir kısmı; tarama ve tanı yöntemlerindeki gelişmelerdir. Bir kısmı da; çevresel faktörler ve yaşam tarzı değişiklikler kanser yüküne yaklaşık %45 oranında katkıda bulunduğu tahmin edilmektedir (WHO, 2020). Dünya Sağlık Örgütü-Uluslararası Kanser Araştırmaları Ajansı'nın (WHO-IARC) GLOBOCAN Tarafından Yayınlanan 2020 Verilerine Göre Kadınlarda En Sık Görülen İlk Beş Kanserlerin Dağılımı Tabloda gösterilmiştir (WHO-IARC, 2020).

Tablo 1. Dünya Sağlık Örgütü-Uluslararası Kanser Araştırmaları Ajansı'nın (WHO-IARC) GLOBOCAN tarafından yayınlanan 2020 verilerine göre kadınlarda en sık görülen ilk beş kanserlerin dağılımı

Türkiye	Dünya	IARC'ya üye 24	AB (28 Ülke)	ABD
Meme	Meme	Meme	Meme	Meme
Tiroit	Kolorektal	Kolorektal	Kolorektal	Kolorektal
Kolorektal	Akciğer	Akciğer	Akciğer	Akciğer
Akciğer	Serviks	Serviks	Serviks	Tiroit
Uterus Korpusu	Tiroit	Uterus Korpusu	Uterus Korpusu	Uterus

GLOBOCAN tarafından yayınlanan 2020 verilerine göre kadınlara özel kanser sıralaması serviks kanseri, endometrium kanseri, over kanseri ve vulva kanseri şeklindedir (WHO-IARC, 2020). Türkiye'de sadece kadına özgü kanserler endometrium kanseri, over kanseri, serviks kanseri ve vulva kanseri şeklindedir (Türkiye Kanser İstatistikleri, 2021). Akciğer kanseri sadece kadınlara özgü olmamakla birlikte, meme kanseri dışında kadınlar en çok akciğer kanserinden ölmektedir. ABD gibi yüksek gelirli diğer ülkelerde de benzer örüntüler görülmektedir. Tütün kullanımı ana etiyolojik faktör olmaya devam etse de, sigara içmeyen ve akciğer kanserine yakalanan kadınların sayısı giderek artmaktadır. Bu durum hava kirliliği ve orman yangınları gibi iklimle ilgili faktörlerden üretilen çevresel kanserojenlere bağlı olabilir. Partikül kirliliğinden ölümler son otuz yılda %20 artmıştır ve akciğer kanserinin %15'i hava kirliliğinden kaynaklanmaktadır (Landrigan ve ark., 2018).

Wong ve arkadaşları tarafından yapılan bir çalışmada 2.5 PM maruziyetteki her 10 µg/m³ artışı, doğrusal bir konsantrasyon-yanıt ilişkisinde tüm kanser ölümlerinde %22'lik artışla ilişkilendirilmiştir. (Wong et al., 2016) Meme kanseri, kadınlar arasında en sık görülen neoplazmdir ve kansere bağlı ölümlerin en sık nedenidir. Son yıllarda yüksek gelirli ülkelerde meme kanseri ölüm oranlarının azalması her ne kadar mamografik taramaların yaygın kullanılması ve daha iyi tedavi yöntemlerine atfedilmiş olsa da, insidans oranları hala yüksek ve hatta bazı bölgelerde artış eğilimindedir (Hiatt & Brody, 2018).

Kolorektal kanser, dünya çapında kadınlarda kansere bağlı ölümlerin 4. en yaygın nedenidir. Artan sıcaklıklar, sel, kuraklık, aşırı hava olayları (örneğin kasırgalar, tayfunlar), daha yüksek yer seviyesindeki ozon ve deniz seviyesindeki yükselme, gıda üretimini ve mahsul verimini olumsuz etkiler. Beslenme alışkanlıkları etkilenen kadınlar taze meyve ve sebzeye ulaşımında sorun yaşayabilirler. Yapılan çalışmalarda taze meyve ve sebze eksikliğine bağlı paketlenmiş ve işlenmiş gıdaların etlerin tüketimi, beslenme faktörleri kolorektal kanser insidansında artışla ilişkilendirilmektedir (Hiatt & Beyeler 2021).

Kadın kanseri sıralamasında Dünyada 5. sırada Rahim ağzı kanseri düşük ve orta gelirli ülkelerde önemli bir morbidite ve mortalite nedeni olmaya devam etmektedir. HPV testi dahil rutin taramaların düzenli yapıldığı ABD ve diğer yüksek gelirli ülkelerde önemli değildir. Bununla birlikte, düzenli olarak pelvik muayene, smear, önerilen yönergeler kadınlar için stresli bir yüküdür. Bu nedenle HPV aşılama oranlarını artırmak için etkili sağlık altyapısına ihtiyaç vardır (Hiatt & Beyeler 2021). Ancak pandemi döneminde rahim ağzı kanseri tarama oranları belirgin düzeyde azalmıştır. Bu dönemde kadınlar ve kız çocukları için sağlık hizmetlerine erişim kesintiye uğramıştır. Ayrıca karantina önlemleri toplumsal cinsiyete dayalı şiddet artırdı ve kız çocukları daha dezavantajlı duruma geçti (United Nations Population Division, 2022).

İklim değişikliği kadın kanserlerinde direkt ya da dolaylı etkiye sahiptir. Örneğin, 2017'de Maria Kasırgası, Porto Riko adasını harap etti ve birçok uygulamada sağlık hizmetleri üzerinde geniş etkileri olan serum torbaların üretimini durdurmuştur. New Orleans'taki Katrina Kasırgası'nın ardından, hastane altyapısı ve radyoterapi ekipmanlarının hasar görmüş, sağlık tesislerinin ve kanser tedavi birimleri kapatılmıştır. Böylece onkoloji tedavisinde önemli gecikmeler yaşanmıştır. Bu etkiler, sağlık sistemleri yetersiz olan ve malzeme eksikliği yaşayan düşük ve orta gelirli ülkelerde daha büyük olmuştur (Hiatt & Beyeler 2021).

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin iklim değişikliğinin yanı sıra kadın kanseri üzerindeki etkili olduğu söylenebilir. GLOBOCAN 2020'ye göre Hindistan'da 2020 yılında 1,32 milyon kanser vakası bildirilmiştir. Kanserin erkeklerden daha fazla kadını etkilediği belirlenmiştir. Ulusal Kanser Önleme ve Araştırma Enstitüsü'ne göre, her sekiz dakikada bir kadın rahim ağzı kanserinden ölmekte ve meme kanseri teşhisi konan her iki kadından biri ölmektedir (WHO-IARC, 2020). Ülkede kadın kanser oranları daha yüksek ancak; erkek hastalar (%58,2) kadınlara göre (%41,8) daha fazla tedavi görmektedir (Saunik, 2022).

İklim Değişikliği ve Üreme Sağlığı Üzerine Etkileri

İklim değişikliği kadınlarda menstruasyon, gebelik, doğum, postpartum ve menopoz dönemlerinde önemli farklı etkilere neden olur (Mian & Namasivayam, 2017; Diouf & Nour, 2017; Dündar & Özsoy, 2020). Ayrıca kadınlar iklim değişikliğine bağlı gelişen doğal afetler, hava kirliliği, eko sistem değişikliği, kuraklık ve tarım arazilerinin verimsizliğine bağlı kötü koşullarda yaşama, göç ve beslenme yetersizliklerine maruz kalabilmekte ve hastalıklara karşı daha hassas savunmasız kalabilmektedir (United Nations 2019; Mian & Namasivayam, 2021; Hiatt & Beyeler, 2021). Güncel küresel kadın sağlığı istatistikleri iklim değişikliği ve buna bağlı afetler nedeniyle göç etmek zorunda kalan insanların %80'inin kadın ve kız çocukları olduğunu, yoksulluk koşullarında yaşayan 1.3 milyar kişinin %70'inin kadınlardan oluştuğunu gösteriyor (Ilo (2022). Kadınlar göçler nedeni ile erken yaşta evlilik yapmak durumunda kalabilmekte ve cinsiyete dayalı şiddet sorunu yaşayabilmektedir (United Nations, 2019).

Atmosferde bulunan CO2 düzeyinin güvenli sınırı 350 ppm'dir. Hava kirliliği nedeni ile bu sınır aşılmıştır. Üreme çağındaki kadınlar hava kirliliği nedeni ile üreme döngüsünde değişimler yaşamakta ve infertilite sorunu ile karşı karşıya kalmaktadır. ABD yapılan araştırmada, 50 yıllık bir zaman diliminde düşük sosyoekonomik durumun erken menarş yaşı (<11 yaş) ile ilişkili olduğunu bulmuştur. Birleşik Krallık'ta ise 85 yıllık bir süreyi kapsayan yakın tarihli bir başka çalışma, tüm sosyoekonomik gruplarda menarş zamanlamasında bir düşüş bulmuştur. İklim değişikliği, menarş yaşının zamanlamasındaki bozulmaya neden olarak kadın sağlığını etkileme potansiyeline sahiptir (Canelón & Boland, 2020).

Hava kirliliği erkeklerde sperm hareketliliğini olumsuz etkilemektedir. Dolaylı olarak erkek fertilitésinin yetersizliği kadının gebe kalma yeteneğini olumsuz etkilemektedir. Hammoud ve ark (2010) hava kirliliğine maruz kalan erkeklerin semeleri üzerinde yapmış oldukları çalışmalarında, hava kirliliğine maruz kaldıktan iki-üç ay sonra sperm hareketliliğinde azalma olduğunu belirlemişlerdir. Vizcaíno ve ark. (2016) çalışmalarında hava kirliliğinin hem erkek hem de dişi gametogenezini olumsuz etkileyerek, gamet miktarını ve kalitesinde değişikliklere yol açtığı bildirilmiştir. Bu çalışmada hava kirliliği ile doğurganlığın düşüşü arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır (Vizcaíno ve ark., 2016).

Gebelik sırasında aşırı ısıya maruz kalmanın gebelerde preeklampsi ve eklampsi gibi doğum öncesi komplikasyonlar ve bebekte düşük doğum ağırlığı ile ilişkili olduğuna dair kanıtlar vardır (Subramaniam, 2007). Deschênes ve ark.(2009)'nın yapmış olduğu çalışmada İkinci ve üçüncü trimesterde yüksek ısıya maruz kalmanın preeklampsi ve eklampsinin yanı sıra düşük doğum ağırlıklı bebekler üzerinde en önemli etkiye sahip olduğu saptanmıştır. Aşırı sıcaklığın

azalan fertilité, düşük bilişsel performans gibi potansiyel subklinik etkileri de vardır (Deschênes Greenstone & Guryan, 2009). Gebelik sırasında; yaşanan ısı artışı ile artan vektörel hastalıklar bebeklerin erken ya da anomalili doğmasına neden olabilmektedir. Menopoz döneminde ise; aşırı sıcak hava dalgaları sonucu vazomotor semptomlarında artış olmasına yol açabilmektedir (Dündar & Özsoy, 2020).

Sonuç

İklim değişikliği kadınların kanseri ve üreme sağlığına direkt ya da dolaylı şekilde İntrauterin dönemden başlayarak, yaşlılığa kadar tüm yaşam dönemlerinde farklı şekillerde etkiler sahiptir. Kadınlar iklim delikliğine bağlı göç, kuraklık, yoksulluk, beslenme sorunları ve cinsiyet eşitsizliği sorunlarına karşı daha hassas ve savunmasızdır. Üreme çağındaki kadınların hava kirliliği nedeni daha erken adet görmekte, infertilite sorunu yaşamakta, gebelik sırasında; küresel ısı artışı ile artan vektörel hastalıklar nedeni ile erken doğum yapmakta ve bebekleri anomalili doğabilmektedir. Kadın kanserlerinde ise iklim değişikliğine bağlı direkt ya da dolaylı olarak artış görülmektedir. Bu nedenle tüm sağlık profesyonellerinin iklim değişikliğinin farkına varması, beraberinde getirdiği ve getireceği kadına ilişkin sağlık sorunlarını bilmesi gerekmektedir. Hemşire ve diğer sağlık profesyonellerinin bütüncül yaklaşımla hasta savunuculuğu rolünün bilinciyle iklim değişikliğine bağlı kadınların tüm yaşam dönemlerinde karşılaşabilecekleri sorunlar ve çözüm yollarını bilmesi, önlem alması ve kadınları bu konularda bilinçlendirmesi ve güçlendirmesi önemlidir.

KAYNAKLAR

- Canelón, S. P., & Boland, M. R. (2020). A systematic literature review of factors affecting the timing of menarche: The potential for climate change to impact women's health. *International journal of environmental research and public health*, 17(5), 1703.
- Deschênes O, Greenstone M, Guryan J. (2009). Climate change and birth weight. *Am Econ Rev*, 99:211–217.
- Diouf, K., & Nour, N. M. (2017). Mosquito-borne diseases as a Global Health problem: implications for pregnancy and travel. *Obstetrical & Gynecological Survey*, 72(5), 309-318.
- Dündar, T., & Özsoy, S. (2020). İklim değişikliğinin kadın üreme sağlığına etkileri. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 29(3), 190-198.
- European Environmental Situation (2020) The European State of the Environment and 2020 Outlook SOER 2020 Report SOER, 2020, <https://www.eea.europa.eu/soer/2020>
- World Health Organization-International Agency for Research on Cancer (WHO-IARC) Global Cancer Observatory 2020 Available from: <https://gco.iarc.fr>
- Hammoud, A., Carrell, D. T., Gibson, M., Sanderson, M., Parker-Jones, K., & Peterson, C. M. (2010). Decreased sperm motility is associated with air pollution in Salt Lake City. *Fertility and sterility*, 93(6), 1875-1879
- Ilo (2022). Global women's health Statistics. <https://www.ilo.org/global/topics/sdg-2030/lang--tr/index.htm>
- Kavuncuoğlu, D., & Kiraz, E. D. E. (2022). Hastalık Yüküne Yeni Yük: İklim Değişikliğinin Sağlık Etkileri. *Climate and Health Journal*, 2(2), 22-30.
- Kiraz, E. (2019). İklim değişikliğinin insan sağlığına etkileri. *Ankara: İklim Değişikliği Eğitim Modülleri Serisi*.
- Kumar A, Omidvarborna H, Shandilya KK. (2019). Air pollution and climate change: relationship between air quality and climate change. In *Global Perspectives on Air Pollution Prevention and Control System*

- Design (Eds G. Venkatesan):1-45. Hershey, PA: IGI Global 2019. doi:10.4018/978-1-5225-7289-3.ch001.
- Landrigan, P. J., Fuller, R., Acosta, N. J., Adeyi, O., Arnold, R., Baldé, A. B., ... & Zhong, M. (2018). The Lancet Commission on pollution and health. *The lancet*, 391(10119), 462-512.
- Subramaniam V. (2007). Seasonal variation in incidence of preeclampsia and eclampsia in tropical climatic conditions. *BMC Womens Health*, 7:18. doi: 10.1186/1472-6874-7-18.
- Türkiye Kanser İstatistikleri (2021) Available from: <https://www.turkiye-kanser-istatistikleri-2020>
- Mian, L. H., & Namasivayam, M. (2017). Sex, Rights, Gender In The Age Of Climate Change. *Asian-Pacific Resource & Research Centre For Women (Arrow)*, 58.
- NASA (2033) Global climate change. Available from: <https://climate.nasa.gov/>
- Olgun, E., & Kantarlı, S. (2020). İklim değişikliğinin sağlığa etkileri. *Doğanın Sesi*, (5), 13-23.
- Saunik, S. (2022). Gender Climate in Indian Oncology and Other Sectors. *Indian Journal of Medical and Paediatric Oncology*, 43(01), 008-009.
- United Nations (2019). Climate change increases the risk of violence against women. Available from: <https://unfccc.int/news/climate-change-increases-the-risk-of-violence-against-women>
- United Nations Population Division. World Population Prospects, the 2022 revision [cited 2022 august 14]. Available from: <https://esa.un.org/unpd/wpp/>.
- Wong, C. M., Tsang, H., Lai, H. K., Thomas, G. N., Lam, K. B., Chan, K. P., ... & Thach, T. Q. (2016). Cancer mortality risks from long-term exposure to ambient fine particle. *Cancer Epidemiology, Biomarkers & Prevention*, 25(5), 839-845.
- World Health Organization. (2021) COP26 special report on climate change and health: the health argument for climate change. Geneva: World Health Organization, 2021.
- World Health Organization. (2020). International Agency for Research on Cancer. Estimated number of deaths in 2020, all cancers, both sexes, all ages. *Cancer today*. Published 2020. Available from: <https://gco.iarc.fr/today/online-analysis-pie?>
- Vizcaíno, M. A. C., Gonzalez-Comadran, M., & Jacquemin, B. (2016). Outdoor air pollution and human infertility: a systematic review. *Fertility and Sterility*, 106(4), 897-904.

COVID-19 TANISI İLE HASTANEYE BAŞVURAN GEBENİN DOĞUM VE EMZİRME SÜRECİ: OLGU SUNUMU

Ebe Hanife Zengin NERGİZ

Bursa Şehir Hastanesi, Kadın Doğum Acil Servisi, Bursa, hnfe0@hotmail.com

Doç. Dr. Ayten DİNÇ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Ebelik Bölümü, Çanakkale

Özet

Giriş: 2019 Aralık ayında ortaya çıkan Covid-19 tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Covid-19 salgını tüm dünyada hızlı bir yayılım göstermiştir. Covid-19'un tüm dünyayı hızla etkisi altına alması beraberinde anneden çocuğa bulaşma konusunda emzirme sürecinde de şüphelere yol açmıştır. Anneden bebeğe vertikal geçiş ile ilgili çalışmalar mevcuttur. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) emzirmenin önemi üzerine durmuş, salgın gibi durumlarda emzirmenin bırakılmaması ve korunması gerektiğini vurgulamıştır.

Amaç: Bu çalışmada amaç, Covid-19 tanısı almış gebenin doğum ve emzirme sürecini değerlendirmektir.

Yöntem: Çalışma, Bursa Şehir Hastanesi'nde 6-11 Mart 2022 tarihleri arasında izolasyon ve taburculuk sürecinde toplanmıştır.

Olgu: Üç gün önce Covid-19 tanısı alan gebe, doğum sancılarının başlaması üzerine Bursa Şehir Hastanesi Kadın Doğum Acil Servis'e başvurdu. İlk muayenesinin ardından doğumhaneye yatışına karar verilip, yatışı takiben yaklaşık 1.5 saat sonra spontan vajinal doğum gerçekleşti. Yenidoğanın genel durumu iyiydi. Doğumu takiben sağlık personelinin anneyi bilgilendirmesi sonucu anne emzirmeyi reddetmeyerek 10-15 dakika içerisinde emzirmeye başladı. Daha sonra Enfeksiyon Servisi'ne transferi yapılan anne ve yenidoğan gerekli izolasyon önlemleri ile emzirmeye devamı da sağlanarak takip edildi. Anneye temas ve damlacık izolasyonu ile ilgili gerekli bilgiler ve dikkat etmesi gereken durumlar anlatıldı. Emzirmenin devamı sağlandı.

Sonuç: Gerekli izolasyon önlemleri alınarak komplikasyonsuz bir vajinal doğum gerçekleşmiş, hemşire ve ebelerin desteği ile izolasyon önemlerine de uyularak anne ve yenidoğanın ten tene teması sağlanmış, anne emzirmeye teşvik edilmiştir. Bu süreçte yenidoğanda herhangi bir semptomla rastlanmamıştır.

Anahtar kelimeler: Covid-19, Gebelik, Doğum Süreci, Emzirme

Giriş

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından 31 Aralık 2019 tarihinde Çin'in Hubei Eyaleti, Wuhan şehrinde, nedeni bilinmeyen pnömoni semptomları ile uyumlu vakalar bildirilmiştir. Bu hastalığın daha önce insanlarda görülmemiş yeni bir koronavirüs olduğu tespit edilmiştir (Çelik ve Çak., 2021). DSÖ, 11 Şubat 2020 tarihinde SARS-CoV-2'nin neden olduğu bu hastalığa Covid-19 adını vermiştir (Deng., 2020). Kısa süre içinde Covid-19, tüm dünyayı etkisi altına alarak pandemi düzeyine ulaşmıştır (Azhar ve ark., 2020).

Covid-19 vakalarının görülmeye başlamasıyla birlikte gebeler üzerine etkisi ve anneden fetüseye dikey bulaşma olasılığı hakkında endişeler de başlamıştır. Yapılan çalışmalarda vertikal geçişi gösteren doğrudan bir kanıt olmamasına rağmen, ciddi maternal morbiditenin de göz ardı edilemeyeceğini destekleyen çalışmalar da mevcuttur (Yang ve Liu, 2020; Zaigham ve Andersson,

2020). Nie ve arkadaşlarının (2019) yaptığı çalışmada, Covid-19 pozitif olan gebelerden doğan 26 yenidoğan incelenmiştir. Bunlardan yalnızca bir yenidoğanın boğaz sürüntüsü pozitif tespit edilmiştir. Ayrıca akciğer grafisi de Covid-19 enfeksiyonu ile uyumlu bulunmuştur. Kordon kanı ve plasenta örnekleri incelenmiş, SARS-CoV-2 enfeksiyonu açısından negatif doğrulanmıştır (Nie ve ark., 2019). Pereira ve ark., (2020) yapmış olduğu çalışmada, 23 doğum incelenmiş, doğumların 18'i vajinal doğum ile sonuçlanmıştır. Aynı çalışmada yenidoğanlar incelenmiş, yenidoğanların nazofaringeal sürüntüleri negatif çıkmış, 6 yenidoğanın kordon dokusu incelenmiş, SARS-CoV-2 enfeksiyonu negatif tespit edilmiştir (Pereira ve ark., 2020).

Literatürde SARS-CoV-2'nin anne sütünden yenidoğana bulaştığına dair yeterli kanıt yoktur. Yapılan bir çalışmada Covid-19 pozitif olan 9 gebenin anne sütü numuneleri incelenmiş, virüs tespit edilmemiştir (Chen ve ark., 2020). Başka bir çalışmada, pandemi döneminde 41 annenin süt numuneleri incelenmiş ve SARS-CoV-2'ye karşı antikorların varlığı tespit edilmiştir. Bu sonuç, anne sütünün Covid-19'a karşı bağışıklık sağlayabileceği, yani yenidoğanı Covid-19'a karşı koruyabileceği düşüncesini beraberinde getirmiştir (Demers-Mathieu ve ark., 2021).

Anne sütünün bebekler için sayısız yararı vardır. Bunlardan en önemlisi ulaşımı kolay, maliyeti düşüktür. Bebeklerin bağışıklık sistemini güçlendirici birçok antikor içerir, güvenilir ve temizdir (DSÖ, 2020). Yapılan çalışmalarda anne bebeğini emziremeyecek kadar kötü olmadığı sürece Covid-19 pozitif olsa dahi bebeğinden ayrılmamasını, emzirmenin sürdürülmesi gerektiğini önermektedir (Vassilopoulou, 2021). DSÖ (2004), sağlıklı nesiller için ilk 6 ay sadece anne sütü verilmesini, 6. aydan itibaren uygun ek gıdalarla birlikte emzirmenin en az 2 yaşına kadar devam etmesini önermektedir. Salgın gibi durumlarda anne sütü ile beslenmenin bırakılmaması ve korunması gerektiğini belirtmektedir.

Olgu Sunumu

Olgumuz 42 yaşında, gebelik sayısı 4, abortus (düşük) sayısı 1, yaşayan çocuk sayısı 2 olan, 39 haftalık bir gebedir. Evli ve ev hanımı olan gebenin herhangi bir kronik hastalığı yoktur. Öksürük, halsizlik şikayeti ile 2 gün önce PCR testi yaptırmıştır. Şikayetlerinin başlamasından 3 gün sonra yine öksürük şikayeti ve doğum sancılarının başlaması üzerine Bursa Şehir Hastanesi kadın doğum acil birimine başvurmuştur. Covid 19 testi pozitif olan gebe izolasyon odasına alınmış, genel durumu değerlendirilmiştir. Ateşi 36,8, tansiyonu 110/80 mmHg, SpO2 si %98 olarak ölçülmüştür. Vajinal muayenesi yapılarak doğum açısından değerlendirilmiştir. Ultrasonografisi çekilmiş ve NST'i yapılmıştır. Vajinal muayenesinde 5 cm servikal açıklığı olan gebe, damar yolu açılıp rutin kanları alınıp, gerekli izolasyon önlemlerine uyularak doğumhaneye yatırılmıştır. Öksürük ve halsizlik şikayeti dışında herhangi bir yakınması olmamıştır. Doğumhaneye transferi yapılan gebe kendisi için hazırlanmış tüm izolasyon önlemleri alınarak tek kişilik odaya alınmıştır. Gebe ile ilgilenen tüm sağlık personeli kişisel koruyucu ekipmanlar ve N95 maske kullanmıştır. Tüm gerekli tıbbi önlemlerin yanında gebenin de cerrahi maske takmasına özen gösterilmiştir.

Gebenin servikal açıklığının normal vajinal doğum için uygun olması, önceki doğumlarının da normal spontan vajinal doğum olması da göz önüne alınarak anne ve sağlık ekibi ile birlikte normal doğuma karar verilmiştir. Gebenin doğumhaneye yatışından 1,5 saat sonra doğumu gerçekleşmiş, 47 cm boyunda, 2500 gr ağırlığında kız bebek dünyaya gelmiştir. Yenidoğanın 1. ve 5. Apgar puanı

9 ve 10 olarak değerlendirilmiştir. Doğumu takiben yenidoğanın gerekli bakımı yapılır yapılmaz (yaklaşık olarak 10-15 dakika içerisinde) anne ile teması sağlanmıştır. Sağlık personelinin anneyi emzirme ve uyması gereken tedbirler hakkında bilgilendirmesi sonucu ten tene temas sağlanmıştır. Bu süreçte annenin cerrahi maske takması sağlanarak, sağlık personelinin de desteği ile emzirme sağlanmıştır. Doğumu takiben bir süre daha ve yenidoğan doğumhanede takip edilmiştir. Annenin kanama kontrolü yapılmış, vitalleri takip edilmiş gerekli önlemlerle birlikte emzirme sürdürülmüştür.

Anne ve yenidoğanın rutin doğum sonu takibinin ardından enfeksiyon kliniğine transferi yapılmıştır. Yenidoğana bu süreçte PCR testi yapılmamış, anneden ayrılmamıştır. Covid-19 pozitif anne taburcu olmadan önce göğüs hastalıkları uzmanı tarafından değerlendirilmiştir. Annenin şikayetlerinde artış olmaması ve yenidoğanda da herhangi bir semptom görülmemesi sonucu, doğumdan 5 gün sonra taburcu edilmiştir. Doğum ve taburculuk süreci boyunca sağlık personeli tarafından kişisel koruyucu ekipman kullanımına dikkat edilmiştir. Anne, cerrahi maske takması konusunda bilgilendirilmiştir. Gebenin hastaneye başvurusundan taburculuk sürecine kadar tüm soruları profesyonel sağlık ekibi tarafından cevaplanmıştır. Bu süreçte, anne ile yakından ilgilenen hemşire/ebelerin profesyonel desteği ile emzirmenin güvenli bir şekilde sürdürülmesi sağlanmıştır. Anneye kişisel hijyenini nasıl koruyacağı konusunda bilgi verilmiştir. Ellerini emzirmeden önce ve sonra etkili şekilde yıkaması, kaldığı odayı sık sık havalandırması gerektiği, cerrahi maskesini özellikle öksürme, hapşırma gibi durumlarda derhal değiştirmesi gerektiği söylenmiştir. Emzirmenin etkin bir şekilde sürdürülmesi için anne bilgilendirilmiştir. Hijyen kurallarına dikkat ettiği sürece maske ve el hijyenine dikkat ederek güvenli emzirmenin sağlanacağı bilgisi verilmiştir. Tüm bu süreçte, hemşire/ebeler tarafından gerekli izolasyon önlemlerine uyularak, anneye güvenli bir ortam oluşturulmuş, risk minimuma indirilmiştir.

Tartışma

COVID-19 pozitif gebelerde, fetüsün genel durumu, gebelik haftası değerlendirilerek doğum zamanı ve şekli planlanmalıdır. Covid-19 virüsünün varlığı, gebeler için tek başına bir endikasyon değildir. Yapılan çalışmalara bakıldığında doğum zamanı ve şeklinin, vertikal geçiş üzerine etkisini kanıtlayan net bir bilgi yoktur (Akgümüş ve Dinç., 2022). Enfekte annenin doğumu kendiliğinden başlamışsa ve doğum spontane ilerliyorsa negatif basınçlı odada uygun önlemler alınarak normal doğum yapmasına izin verilebilir. Anne ve fetusun durumunun kötüleştiği durumlarda ise doğumu hızlandırmak için sezaryene başvurulabilir (Yang H ve ark., 2020; Poon LC ve ark., 2020). Tüm bu süreçte aktif rol alan sağlık çalışanları gerekli önlemleri alarak anne ile yakın temas kurmalıdır. Veriler sınırlı olmakla birlikte gebeliğin son aylarında Covid-19 pozitif gebelerde dikey bulaşa dair kesin bir kanıt yoktur. Doğum süreci, anne ve fetüsün genel durumuna bağlı olarak bireyselleştirilmelidir (Poon LC ve ark., 2020).

Literatürün de desteklediği gibi bu vakamızda da genel durumu stabil olan multipar, doğum eylemi ilerlemiş olan gebemiz, önceki normal doğum öyküsü de göz önüne alınarak annenin de isteği doğrultusunda normal doğuma başvurulmuştur. Doğumda herhangi bir olumsuzluk yaşanmaması, doğumun yaklaşık olarak 1,5 saatte sonuçlanması, yenidoğan ve sağlık personeline bulaşma riskini minimuma indirmiştir.

Covid-19 virüsünün anneden fetüse anne sütünden mi, yoksa dikey bulaşma yoluyla mı gerçekleştiğini gösteren kanıta dayalı bir çalışma yoktur (Carlotti ve ark., 2020). Emzirme, anne ve yenidoğan için oldukça etkili ve sağlığını koruyucu bir bileşendir (Davanzo ve ark., 2020). Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), şüpheli veya kesin tanı almış olsa da annelerin ten tene teması uygulamasını ve yenidoğanın anneden ayrılmadan emzirmenin sürdürülmesini desteklemektedir. Annenin genel durumu emzirmeyi engelliyorsa, anne sütü sağılarak yenidoğana verilmesi önerilmektedir (DSÖ, 2020). Emzirmeye başlamadan önce bebeğe dokunmadan anne ellerini yıkamalı, maske takmalıdır. Annenin bulunduğu oda düzenli aralıklarla temizlenmeli ve dezenfekte edilmelidir (Davanzo ve ark., 2020). Olgumuzda annenin doğum sonrası emzirmeyi reddetmediği görülmüştür. Bunda sağlık personelinin anneyi bilgilendirmesinin, ailesi ile görüşmesinin ve anneye bu süreçte destek olmasının payı büyüktür.

Gebelere Covid-19'dan korunma yöntemleri hakkında bilgi ve eğitim verme, kişisel koruyucu ekipman temini sağlama, emzirme süreci, Covid-19 bulaşma yolları, anne ve yenidoğana etkileri gibi pek çok konuda sağlık personellerine doğum öncesi, doğum ve doğum sonrası süreçte birçok sorumluluk düşmektedir (Işık ve ark., 2020). Sağlık personeli tarafından anneye bilgi verilmesi, doğum öncesi ve sonrası annenin desteklenmesi, ten tene temasın sağlanması ile güven ortamı oluşturularak emzirmenin devamı sağlanmış ve annenin korkuları giderilmiştir. Doğum sonrası da izolasyon önlemlerine sıkı bir şekilde uyularak bulaşın minimuma indirilmesi de sağlık çalışanlarının bu süreçte aktif rol oynamasıyla gerçekleşmiştir. Bu olgumuzda emzirme kesintiye uğramadan güvenli bir şekilde sağlık personelinin desteği ile sürdürülmüştür.

Sonuç

Sağlık personelinin profesyonelce süreci yönetmesi ve izolasyon önlemleri de alınarak komplikasyonsuz bir doğum süreci gerçekleşmiştir. Bu süreçte yenidoğana ve sağlık personeline herhangi bir bulaş olmamıştır. Doğumu takiben hemşire/ebelerin anne ile uygun iletişim kurarak sorularını cevaplaması, gerekli bilgilendirmeleri yapması sonucu anne emzirmeyi reddetmeden güvenli bir şekilde ten tene temas sağlanarak emzirme sürdürülmüştür. Tüm bu süreçte sağlık ekibi tarafından damlacık ve izolasyon önlemlerine sıkı bir şekilde uyulmuştur. Hemşire/ebelerin desteği ile izolasyon önlemlerine de uyularak güvenli bir doğum ve emzirme sürecini gerçekleştirdiği sonucuna varılmıştır.

Covid-19 pozitif gebe ve lohusalar ile ilgili yeterli çalışma yoktur. Emzirme birçok anneyi düşündüren bir durumdur. Bu çalışmanın, Covid pozitif gebelerde doğum ve emzirme sürecinde, anneye ve sağlık çalışanlarına ışık tutacağı ve literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Akgümüş, B., & Dinç H. (2022). COVID-19 ve Vertikal Geçiş. *Sağlık Bilimlerinde Değer*, 12(1), 175-179.
- Azhar, E. I., Hui, D. S. C., Memish, Z. A., Drosten, C., & Zumla, A. (2019). The Middle East Respiratory Syndrome (MERS). *Infectious disease clinics of North America*, 33(4), 891-905. <https://doi.org/10.1016/j.idc.2019.08.001>
- Carlotti, A. P. C. P., Carvalho, W. B., Johnston, C., Rodriguez, I. S., & Delgado, A. F. (2020). COVID-19 Diagnostic and Management Protocol for Pediatric Patients. *Clinics (Sao Paulo, Brazil)*, 75, e1894. <https://doi.org/10.6061/clinics/2020/e1894>

- Chen, H., Guo, J., Wang, C., Luo, F., Yu, X., Zhang, W., Li, J., Zhao, D., Xu, D., Gong, Q., Liao, J., Yang, H., Hou, W., & Zhang, Y. (2020). Clinical characteristics and intrauterine vertical transmission potential of COVID-19 infection in nine pregnant women: a retrospective review of medical records. *Lancet (London, England)*, 395(10226), 809–815. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30360-3](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30360-3)
- Çelik, Ş., & Çak, E. (2021). Covid-19 pandemi sürecinin aile üzerine etkisi/the effect of the covid-19 pandemia process on the family. *Gevher Nesibe Journal of Medical & Health Sciences*, 6(11).
- Davanzo, R., Moro, G., Sandri, F., Agosti, M., Moretti, C., & Mosca, F. (2020). Breastfeeding and coronavirus disease-2019: Ad interim indications of the Italian Society of Neonatology endorsed by the Union of European Neonatal & Perinatal Societies. *Maternal & child nutrition*, 16(3), e13010. <https://doi.org/10.1111/mcn.13010>
- Deng C. X. (2020). The global battle against SARS-CoV-2 and COVID-19. *International journal of biological sciences*, 16(10), 1676–1677. <https://doi.org/10.7150/ijbs.45587>
- Demers-Mathieu, V., Do, D. M., Mathijssen, G. B., Sela, D. A., Seppo, A., Järvinen, K. M., & Medo, E. (2021). Difference in levels of SARS-CoV-2 S1 and S2 subunits- and nucleocapsid protein-reactive SIgM/IgM, IgG and SIgA/IgA antibodies in human milk. *Journal of perinatology: Official journal of the California Perinatal Association*, 41(4), 850–859. <https://doi.org/10.1038/s41372-020-00805-w>
- DSÖ (2020). World Health Organization. Coronavirus Disease (COVID-19) Outbreak Situation 2020. <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019> Erişim tarihi: 15-12- 2022,
- Gülşen, I. Ş. I. K., Yeşilçınar, İ., Avcı, S. Ç., Topaloğlu, E., Öçal, S. E., & Cetişli, N. E. (2020). COVID-19 enfeksiyonunun antenatal, intrapartum ve postpartum yönetimi. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(2), 93-98.
- Nie, R., Wang, S. S., Yang, Q., Fan, C. F., Liu, Y. L., He, W. C., ... & Jin, L. (2020). Clinical features and the maternal and neonatal outcomes of pregnant women with coronavirus disease 2019. *MedRxiv*.
- Pereira, A., Cruz-Melguizo, S., Adrien, M., Fuentes, L., Marin, E., & Perez-Medina, T. (2020). Clinical course of coronavirus disease-2019 in pregnancy. *Acta obstetrica et gynecologica Scandinavica*, 99(7), 839–847. <https://doi.org/10.1111/aogs.13921>
- Poon, L. C., Yang, H., Lee, J. C. S., Copel, J. A., Leung, T. Y., Zhang, Y., Chen, D., & Prefumo, F. (2020). ISUOG Interim Guidance on 2019 novel coronavirus infection during pregnancy and puerperium: information for healthcare professionals. *Ultrasound in obstetrics & gynecology: the official journal of the International Society of Ultrasound in Obstetrics and Gynecology*, 55(5), 700–708. <https://doi.org/10.1002/uog.22013>
- Vassilopoulou, E., Feketea, G., Koumbi, L., Mesieri, C., Berghea, E. C., & Konstantinou, G. N. (2021). Breastfeeding and COVID-19: From Nutrition to Immunity. *Frontiers in immunology*, 12, 661806. <https://doi.org/10.3389/fimmu.2021.661806>
- Yang, Z., & Liu, Y. (2020). Vertical transmission of severe acute respiratory syndrome coronavirus 2: A Systematic Review. *American journal of perinatology*, 37(10), 1055–1060. <https://doi.org/10.1055/s-0040-1712161>
- Yang, H., Wang, C., & Poon, L. C. (2020). Novel coronavirus infection and pregnancy. *Ultrasound in obstetrics & gynecology: The official journal of the International Society of Ultrasound in Obstetrics and Gynecology*, 55(4), 435–437. <https://doi.org/10.1002/uog.22006>
- Zaigham, M., & Andersson, O. (2020). Maternal and perinatal outcomes with COVID-19: A systematic review of 108 pregnancies. *Acta obstetrica et gynecologica Scandinavica*, 99(7), 823–829. <https://doi.org/10.1111/aogs.13867>
- World Health Organization. (2020). *Clinical management of severe acute respiratory infection (SARI) when COVID-19 disease is suspected: interim guidance, 13 March 2020* (No. WHO/2019-nCoV/clinical/2020.4). World Health Organization.
- World Health Organization.(2004). *Guiding principles for feeding infants and young children during emergencies*. World Health Organization; 2004. 84 p

ORHUN ABİDELERİ'NDE KADINA BAKIŞ

Fatma DEMİR

MEB -Yunus Emre Ortaokulu. Uludağ Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi/ Beden Eğitimi ve Spor Doktora Öğrencisi

Özet

Orhun Abideleri (Orhun Yazıtları, Köktürk Yazıtları, Göktürk Abideleri), Türkler tarafından Orhun alfabesi kullanılarak yazılmış ilk yazılı eserdir. II. Göktürk (Kutluk) Devleti'ne aittirler.8.yüzyılın başlarında taşlar üzerine yazılmıştır. Moğolistan'da Orhun ırmağının yakınlarına dikildikleri için Orhun Abideleri adını da almıştır. Türklerin yönetim anlayışı, kültürel unsurları ve sosyal hayatları hakkında önemli bilgiler içermektedir. Bu önemli bilgiler içerisinde kadına bakış açısı ve önemi yazıtlarda ön plana çıkmaktadır. Orta Asya'daki Türklerin tarihi ve yaşamı hakkında bilgi veren tartışmasız en önemli referans kaynağıdır. Eski Türk tarihini, kültürünü ve birçok önemli noktayı içerisinde barındıran Orhun Abideleri'nde kadının yönetimdeki söz hakkına ve sosyal statüsü üzerine durularak ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Aile, Kültür, Orhun, Abide

Giriş

M.S. 8. Yüzyıldan kalan Orhun Abideleri (Orhun Yazıtları, Köktürk Yazıtları, Göktürk Abideleri), Eski Türklerin devlet yönetimi, siyasi yaşayışı, gelenekleri, dini inanışları, sosyal yaşantıları ve komşularıyla ilişkiler hakkında önemli bilgiler barındıran yazıtlardır. Türklerin o dönemdeki yaşayışı hakkında günümüze bilgi sağlaması açısından en önemli referans kaynağıdır. Göktürk alfabesi kullanılarak yazılmış, Türk tarihinin ilk yazılı kaynaklarıdır. Bilge Kağan, Kül Tigin ve Tonyukuk adına dikilmiş eserlerdir. Yazıtlar yazılırken Göktürk yöneticilerinin düşünce yapısı yazıtlara aktarıldığı için Göktürk Devleti'nin o dönemi ve yaşayışı hakkında şeffaf bilgiler ortaya koyması açısından önemlidir. Bu önemli bilgiler içerisinde kadına bakış açısı da yazıtlarda vurgulanmaktadır. Eski Türk tarihini, kültürünü ve birçok önemli noktayı içerisinde barındıran Orhun Abidelerinde kadının yönetimdeki söz hakkına ve sosyal statüsü üzerine durularak ortaya konmaya çalışılacaktır.

Orhun Abideleri Hakkında Genel Bilgi

Türkler tarafından Orhun alfabesi kullanılarak yazılmış ilk yazılı eserdir. II. Göktürk (Kutluk) Devleti'ne aittirler. Göktürkler döneminde dikildikleri için "Göktürk Yazıtları" olarak da adlandırılmaktadır. Üç büyük kitabelerden oluşmaktadır. 732 tarihinde ağabeyi Bilge Kağan tarafından diktirilen Kül Tigin yazıtı, 735 yılında oğlu Tenri Kağan tarafından diktirilen Bilge Kağan yazıtı ve 716-726 yılları arasında Vezir Tonyukuk'un kendi adına diktirdiği Tonyukuk yazıtıdır. Kül Tigin ve Bilge Kağan, 2. Göktürk Devleti'nin kurucusu olan İltiş (Kutluğ) Kağan'ın çocukları; Tonyukuk da dönemin veziridir. Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarının yazıcısı Kül Tigin'in yeğeni Yoluğ Tigin'dir. Tonyukuk yazıtı ise kendisi tarafından dikilmiştir (Ergin, 1975). Orhun harfleriyle yazılı kitabelerden tarihçi Cüveyni "Talih-i Cihanküşa" isimli eserinde söz etmiştir. Eski Çin kaynaklarına göre Türkler böyle bir anıt dikmişlerdir. Ancak 18. ve 19. yüzyıllara kadar bilim camiası bu anıtların yerini ve durumunu bilmiyordu.1889'da Rus tarihçi Yarkintsev Orhun yazıtını keşfetti. 1890'da bir Fin heyeti ve 1891'de bir Rus heyeti anıtın bulunduğu yere gitmiştir. Yazıtlar ile ilgili araştırma ve fotoğraf çekimi yapıp bilim dünyasına duyurmuşlardır. Bilim insanlarının dikkatini

çekmiştir.1893'te, büyük Danimarkalı bilim adamı Thomson, Orhun yazısını başarıyla çözmüştür. Thomson, literatürde çokça geçen Tengri, Türk ve Kol Tigin kelimelerini ilk kez çözen ve ardından tüm literatürü okuyarak Türk milleti ve Türk tarihi tarafından tanınan ilk kişi olmuştur. Bu çözümü gerçekleştirirken Çin kaynaklarından da yararlanmıştı. Çin kaynaklarında Türkler ile ilişkiler yer almaktadır.

Orhun Abideleri'nde Kadın

Eski Türk tarihini, kültürünü ve birçok önemli noktayı içerisinde barındıran Orhun Abidelerinde kadın ile ilgili noktalar üzerinde durulmuştur.

“Türk budunug atı küsi yok bolmazun tiyin kangım kaganıg ögüm katunug kötürmiş tengri il birigme” (Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı, annem hatunu yükselten tanrı... Bilge Kağan Âbidesi, Doğu cephesi)

“...Türgiş kaganka kızımın... ertingü ulug törün alı birtim. Türgiş kagan kızın ertingü ulug törün olguma alı birtim. ...ertingü ulug törün alı birtim.” (Ergin, 1975) (Türgiş kağanına kızımı... fevkalade büyük törenle aliverdim, Türgiş kağanının kızını fevkalade büyük törenle oğluma aliverdim. Bilge Kağan Âbidesi, Doğu cephesi) bu cümleler bize görkemli düğün törenlerinin yapıldığını göstermektedir. Karşılıklı aile ilişkilerinin ve iletişimin üst düzeyde olduğu görülmektedir. Aile ilişkilerinde kararların beraberce alındığı ve birlikte hareket edildiği görülmektedir. Aile üyeleri birbirine bağlı ve saygılı şekilde hareket ederlerdi (Eröz, 1977).

“Tengri Türk budun atı küsi yok bolmazun (tiyin özümün ol tengri kağan olurtdı erinç.” (Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı, annem hatunu yükseltmiş olan Tanrı, il veren tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, kendimi o tanrı kağan oturttu tabii. Kül Tigin Âbidesi, Doğu cephesi)

Türk milletinin adının devam etmesi kağana ve hatuna bağlıdır. Türk tanrısı her ikisini de kutsal saymaktadır. Devletin devamı, ilin, törenin düzeni kağana ve hatuna aittir. Kadın erkeğinin dostu ve tamamlayıcısı olarak görülürdü. Devlet işlerini bilen katunlardan (hatun) söz edilir. Kağanın hanımı olan hatun da tıpkı kağan gibi töre ile bu makama oturur ve kağan ile ülkeyi yönetir. Devletin geleceği ve düzen içinde yönetilmesinde kağan ile eşit derecede hatunda sorumlu tutulmuş ve yapması gerekenlerin bilincinde hareket etmiştir. Orhun Kitabelerinde yer yer "hakan ve hatunun buyruğu" sözü ile başlayan ifadeler yer alır. Bu sözler, eski Türk devletlerinde kadının da yönetimde söz sahibi olduğunu gösterir. Hatunlar, Çin elçilerinin karşılanması, ağırlamalarında yer alan, kendilerine ait gelen misafiri veya elçiyi kabul edecek şahsi alanı ve buyrukları olan, devletin yönetiminde söz sahibiydiler (Kafesoğlu, 1994). “Devletin umumî velayeti hakan ve hatunda beraber bulunurdu, bu sebeple hakan emrediyor ki tarzında başlayan emirnameler muta olmazdı, muta olmak için mutlaka „Hakan ve Hatun emrediyor ki...” tarzında başlaması icap ediyordu. Hakan tek başına elçileri de kabul edemezdi. Kadın, harpte, siyasî meclislerde, şölenlerde, avda mutlaka beraber bulunurdu” (Gökalp, 1976). Hatunlar devlet meclisine katılır ve söz sahibidirlere. Kadının savaşma gücü olarak adlandırılan kahramanlıkta kadın, ata biner, ok atar, silah kullanır ve güreşirdi. Kadın ile erkek arasında mutlak bir eşitliliğin söz konusu olduğu Eski Türk Devletlerinde Türk kadınları toplumsal ve siyasi yaşamda etkin rol oynadığı görülmektedir.

“Kangım kağan uçdukda inim Kül Tigin yiti yaşda katlı... Umay teg ögüm katun kutinga inim Kül Tigin er at buldı.” (Ergin, 1975). (Babam kağan uçtuğunda küçük kardeşim Kül Tigin yedi yaşında kaldı... Umay gibi annem hatunun devletine Kül Tigin er adını aldı. Kül Tigin Âbidesi, Doğu cephesi)

Kağan uçmağa varmıştır, devlet hatunundur. Hatunun benzer olduğu Umay, çocukları koruyan, hamile kadınlara ve zor doğum sırasında doğum yapan kadınlara yardım eden dışı ruh olup, kelime kimi zaman ana rahmi manasında da karşımıza çıkmaktadır. (Bayat, 2007). Hatunun, Umay’a benzetilmesi, hatunda koruyuculuk, kutsallık, üretkenlik gibi kutsî özelliklerin bulunduğu inanıldığını göstermektedir.

“Ol sabıg eşidip kağanım ben ebgerü tüşeyin tidi. Katun yok bolmuş erti. Anı yoglatayın tidi.” (Ergin, 1975). (O sözü işitip, kağanım, ben eve ineyim dedi. Hatun yok olmuştu. Ona yas töreni yaptırayım, dedi. Tonyukuk Âbidesi, Kuzey cephesi) Türklerin, ölümden sonra bir hayat olduğuna inandıkları, insanların yaşamları boyunca icra ettikleri iyilik ve kötülüklerin hesabının sorulacağına inandıkları görülmektedir. Orhun Abidelerinde “uçtu’ ’uçmak dedikleri cenneti gökyüzüne “tamuğ” ifadesine karşılık gelen cehennemde yer altında olarak düşünmüşlerdir (Doğanay, 2004). Bu düşünce Türklerin ölümden sonra bir hayat olduğuna inancın göstergesidir (İnan, 1976).

Sonuç

Yazıtlar, atlı-göçebe hayat şartlarının yaşandığı dönemlerin eseri olmakla birlikte burada ele alınan kadın, bilhassa devlet hayatı içindeki konumuyla ön plana çıkar. Bunun en önemli sebebi, Orhun Abideleri’nin, Göktürk Hakanlığı’nın 8. yüzyılında yönetimde bulunan yöneticiler ve kağan ailesi tarafından yönetim hakkında yazılmış olmalarıdır.

Sonuç olarak kadın – erkek eşit şartlarda birlikte hareket ettiği görülmektedir. Kadın her açıdan değerli görülmüştür. Aile içinde, yönetimde, sosyal yaşantıda kısacası her alanda kadın varlığı görülmektedir. Bu dönemde sosyal ve siyasî konuma sahip olan kadın görülmektedir.

Kaynakça

- Bayat, F. (2007b). Türk Mitolojik Sistemi Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi, İstanbul.
- Ergin, M. (2019). Orhun Abideleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Ersöz, M. (1977). Türk Ailesi, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- Doğanay, A. (2004). Türklere ahiret inancının mezar yapı ve bezemelerine tesiri. Sanat ve İnanç/2, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Türk Sanatı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi.
- Gökalp, Z. (1990). Türkçülüğün esasları. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını.
- Gökalp, Z. (1991). Türk uygarlığı tarihi. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- İnan, A. (1976). Eski Türk dini tarihi. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kafesoğlu, İ. (1980). Eski Türk Dini, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Kafesoğlu, İ. (1998). Türk Milli Kültürü, Ötügen Yayınları, İstanbul

OSMANLI DEVLETİNDE MATBUAT VE MAARİF İŞBİRLİĞİNDE FENNİ ANNELİĞİN İCADI (1865 -1908)

Dr. Öğr. Üyesi Şaban DEMİR

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / BOLU

Özet

On dokuzuncu yüzyılda dünya başta Avrupalı devletler olmak üzere siyasi, sosyal ve ekonomik anlamda radikal değişimler sahne olmaktadır. Devlet yapılanmalarındaki bürokratik değişimlerin yanı sıra toplumların üretim ve tüketim alışkanlıkları da radikal dönüşümler geçirmektedir. Bununla birlikte toplumlardaki insan ilişkileri de bu değişim bir parçası olarak bahsi geçen değişim sürecinden payını almıştır. Haddizatında bu değişimden kadınlar ve erkekler cinsel kimlikleriyle de paylarını almışlardır. Kadınların bu bağlamdaki değişimi cinsel kimliklerinin yanında doğurganlık özelliklerinden ileri gelen annelik üzerinden de tanımlanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu özelinde ele alındığında da yönetim sisteminden, bürokrat sınıfının genişlemesine, matbuat hayatının doğuşuna, maarifin toplumu kapsamına varana değin birçok alanda değişimin radikal değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Yaşanmakta olan değişimler nihayetinde ise toplumsal yaşamın birçok veçhesinde kendini göstermiş ve gündelik yaşam pratiklerine de bu durum yansımıştır. Bu değişim çabalarına birçok kaygı ve beklenti yön vermekte ve Osmanlı modernleşmesinin karakteristiğini şekillendirmektedir. Çünkü, yönetim aygıtında ve toplumda var olan birçok problemin ancak modernleşme yoluyla aşılacağı veya modernleşmenin bizzatı toplum için arizi bir hal durum olduğu inancı genel kabul görmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Matbuat, Maarif, Annelik.

a. Fenni Anneliğe Giden Yolun Yapı Taşları

“Erkek sen adil olabilir misin? Sana bu soruyu bir kadın soruyor. Onun en azından bu soruyu sorma hakkını elinden almayacaksın. Söyle bana! Sana benim cinsimi ezecek iktidarı verecek şey nedir? Kuvvetin mi? Yeteneklerin mi? Yaratıcıyı o yüce bilgeliği içinde gözlemler! Yakınlaşmak istediğin o tabiatı bütün yüceliğinle gözden geçir ve bana, şayet cesaretin varsa, bu despotça nüfuza dair ispat göster.” Olympe de Gouges –Kadın, Uyan! De Gauges, 2019: 15)

3 Kasım 1793 yılında Concorde Meydanı'nda idam edilen Olympe de Gouges tarafından yazılan bu satırlar yerleşik toplumsal ilişkilere dönük en sert eleştiriler ihtiva etmektedir. Nitekim, de Gauges, nitekim ailesinin ona verdiği Maire Gouze ismini kocasının ölümünden sonra değiştirmiştir, Fransız sömürgelerinde kölelerin özgürleştirilmesinden, ölüm cezasının kaldırılmasına, gayri meşru çocukların evlat edinilmesine ve yoksullukla mücadeleye değin bir dizi toplumsal meseleyle ilgili görüş beyan etmiş, düşüncelerini kaleme almıştır (De Gauges, 2021). Bununla birlikte asıl ününü önemli ölçüde 1789 Fransız Meclisinin çıkardığı Erkek ve Yurttaş Hakları Beyannamesine karşılık olarak 1791 yazdığı Kadın ve Yurttaş Hakları Bildirgesiyle kazanmıştır.

Fransız İhtilali'nin vücuda geldiği “1780'lerin dünyasında gözlemlenecek ilk şey, bizim dünyamızdan hem daha büyük hem daha küçük olmasıdır.” (Hobsbawm, 2019: 15). Bu alt üst oluşun yaşandığı yüzyıl uzun sürecek on dokuzuncu yüzyılın ön adımları anlamına da gelmektedir.

On dokuzuncu yüzyıl çok uluslu imparatorluklardan ulus devletlere geçiş sürecinin yaşandığı tarihsel bir kırılma noktasının eşliğini temsil etmektedir. İmparatorlukların yaklaşmakta olan ulus devletleşme sürecinde ayakta kalmaya çalışacağı bu dönemde büyük alt üst oluşlarının önüne geçme çabası vermişlerdir. Bu süreçte özellikle Napolyon savaşlarıyla birlikte profesyonel ordulardan zorunlu askerlik sistemine geçiş, Avrupa'da işgücüne duyulan ihtiyacın artması nüfusun giderek önem kazanmasını beraberinde getirmiştir.

Nüfusun artan önemi devletlerin demografi politikalarına yönelik faaliyetlerine de ayrı bir önem vermelerine neden olmuştur. Özellikle kamusal politikalar devletlerin vatandaşlarıyla iletişim kanallarını arttırmaya çalışmaları da bu dönemdedir. Devletlerin yaygınlaşa bürokratik ağları toplumlarla kurmaya çalıştıkları iletişim imkanlarını da arttırmıştır. Birçok bürokratik uzmanlık alanı bu dönemde şekillenmeye ve toplumların gündelik hayatları içinde yer bulmaya başlamıştır. Nitekim kamu sağlığı politikaları da bu iletişimin arttığı alanlardan biridir. Tıbbi alandaki gelişmeler kamu sağlığı politikalarında da karşılık bulmuştur.

Orduların duyduğu asker ve işgücü ihtiyacı sağlıklı, üretime ve askerliğe elverişli bir nüfusa duyulan ihtiyaç çocuk ve kadın sağlığına yönelik politikaların da önem kazanmasını beraberinde getirmiştir. Kamu sağlığı politikalarının önem kazanmasıyla birlikte bu dönemde mesleki bir hüviyet de kazanan basında da kadın, kadın ve çocuk sağlığına yönelik yayınların sayısı artmıştır. "Pek çok Batı toplumunda önceki kuşakların üreme örüntüleri ve çocuk sahibi olma pratikleri değişti." (Miller, 2010: 19). Elbetteki değişen bu pratiklerde elbetteki artan yayınların payı yadsınamaz. Çünkü, tıbbi gelişmelerden, biyolojik ve antropolojik keşiflere varana değin bir dizi alandaki gelişmeler dönemin yayınlarında da yerini almıştır.

Avrupa'da yaşanan bu gelişmelerin yansımaları Osmanlı Devleti'nde de karşılık bulmaktaydı. Nitekim, on dokuzuncu yüzyılda giderek hızlanan Osmanlı modernleşmesinin konu başlıklarından biri de kadınlardır. Kadınların kamusal ve özel yaşamlarındaki birçok alan gerek matbuat gerekse maarif yoluyla yeniden tanzim edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, annelik ayrıca kadınların modernleşmesi meselesinde ayrı bir önem arz etmiştir. Nitekim, Osmanlı modernleşmesinde süregelen bir çok tartışma annelik özelinde kendini göstermiştir. Çünkü kadınların hepsi potansiyel anne olma kapasiteleri nedeniyle hem özel hayatlarında hem de kamusal hayatlarında nasıl bir davranmaları gerektiğine ayrı bir önem atfedilmiştir.

Avrupa'da yayılmakta olan kadın -annelik ilişkisi bağlamında üretilen toplumsal cinsiyet rolleri aynı dönemde Osmanlı matbuatı üzerinden takip edilebilmektedir. Bilhassa, III. Selim (1789 - 1807) dönemiyle daha da sıkılaştıran ilişkiler gündelik yaşamda da karşılığını bulmaya başlamıştır. Özellikle, II. Mahmut'un saltanatı sırasında (1808 -1839) matbuatın devlet eliyle teşekkül ettirilmesi bu sürece ayrı bir ivme kazandırmıştır. Matbuatın açmış olduğu alan toplumsal ilişkilerdeki tartışmalara da yeni boyutlar eklemiştir.

Osmanlı modernleşmesinin hudutlarına dair yapılan tartışmalar, annelik bağlamında da kendini göstermiştir. Kız çocuklarının maarifin bir parçası haline getirilmeye çalışılması ve onlara fenni bir anneliğin kazandırılması düşüncesi bu dönemde öne çıkmıştır. 1869 Maarif Nizamnamesi toplumda kabul görmüş toplumsal cinsiyet normlarının anlaşılmasını sağlamakla birlikte, kızlar için

maarife dayalı bir hane içi kadınlık modeli inşa edilmeye çalışılmıştır.¹ (BOA, YE. E 112- 6 -H. 24. 06. 1286). Bununla birlikte eğitilmiş bir annenin yapacağı anneliğin niteliğine dair tartışmalar Osmanlı matbuatın ele aldığı konulardan olmuştur. Bu noktada geleneğe dayalı annelikle, maarif merkezli annelik arasında farklar ve hangisinin daha iyi olduğu tartışması modernleşmenin toplumsal bünyeye uygunluğuna dair yapılan tartışmaların izdüşümü gibidir.

Matbuattaki kimi yazarlar geçmiş değerlerin taşıyıcısı ve aktarıcısı olarak geleneğe dayalı annelik modelini incelemekte ve fenni anneliğin tehlikeli bulmaktadır. Buna karşılık olarak kimi yazarlarsa eğitim almamış kız çocuklarının iyi bir anne olamayacağı ve onların yetiştireceği çocukların cahil olacağı bu durumun ise birçok felakete sebebiyet vereceği öne sürülmektedir.

1831 yılında devlet eliyle kurulan Takvim-i Vekayi'nin ardından matbuattaki gelişmeler hızlanmıştır. Nitekim, 1857 yılında izinsiz matbaa açanlara, Osmanlı tebası aleyhinde yayım yapanlara hapis, para ve kapama cezası getirilmişti. Matbuatın toplumda yaygınlaşması imparatorluk toplumlarının gündelik yaşam pratiklerinin kamusal yaygınlığını da beraberinde getirmiştir. Yaygınlaşan matbuat Osmanlı kadınlarını da içine almış ve birçok tartışmanın öznesi haline getirmiştir. Bununla birlikte Osmanlı kadınları özellikle maarif aracılığıyla Osmanlı modernleşmesinin de bir parçası haline gelmeye başlamışlardır. Özellikle ebelik, muallimelik gibi mesleklerde eğitilmiş ve meslek sahibi kadınların yetiştirilmesi amaçlanmıştır.

Osmanlı kadınlarının modernleşme sürecine katılmaları sadece mesleki bağlamda gerçekleşmemiştir. Devletin artan nüfus ihtiyacıyla, özellikle matbuat birlikte Osmanlı ailesine yönelik ilgisi artmıştır. Nitekim sayıları giderek artan yayınlar da aileyle ilgili yazılar da önemli yer tutmaktadır. Aileyle ilgili değerlendirmelerde ise Osmanlı kadını özel bir yere sahiptir. Osmanlı erkeğinin daha çok evin dışıyla; geçimi temin etmek, toplumsal ilişkileri düzenlemek gibi nedenler öne sürülerek ilişkilendirilmesi kadının daha çok hane içinde başat rollerde olmasını beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, annelik de bu yazılarda ve çıkan tartışmalarda çokça yer tutmuştur.

1867 yılında Terakki Muhadderat gazetesinde kadınlar tarafından yazılar kaleme alınmaya başlamıştır. Bahsi geçen yazılarda vapurlarda kadın yolcuların karşılaştıkları sorunlardan, şehir yaşamında karşılaşılan aksaklıklara varana değin bir dizi bir dizi sosyal meseleden bahsedilmiştir.

¹ Maarif-i Umumiye Nizamnamesi: Kız Sıbyan Mektepleri 15. Madde: Bir mahalle ve karyede bu cemaate mensup olarak iki sıbyan mektebi olduğu ve mevkian mahzur dahi bulunduğu halde birine o cemaatin etfal-i zükûruna ve inasına tahsis kılınacak ve bu suretin icrası kabil olmayan yerlerde etfal-i inasa mahsus mektepler vücuda gelinceye kadar erkek sıbyan mekteplerine mensup oldukları cemaatlerin kız çocukları dahi kabul olunup fakat erkek çocuklarla mahluta ikame edilmeyecektir.

Madde 16: Müstakil olan kız sıbyan mekteplerinin hoca ve dikiş ustaları kadın olacaktır fakat matlub derecede ehliyetli muallimler yetiştirilinceye değin müsün ve edep adamlardan muallim tayini caizdir.

Kız Mekteb-i Rüştüyesi Madde 27: Büyük şehirlerde ahaliyi sırf İslam ise yalnız İslam yalnız Hristiyan ise yalnız hristiyan bir kız mektebi rüştüyesi olacak ve ahaliyi muhtelit olduğu halde İslam için başka ve Hristiyan için başka birer mekteb-i rüştüye yapılacaktır ve bu vechle muhtelit şehirlerde mekteb-i rüştüyesi olacak sınıf-ı ahalisinin adedi beş yüz haneden mütevaciz olmak lazımdır ve bu mekteplerin mücededen tesisi şimdilik Dersaadete ba'de'r-res vilayet olan mahallere mahsus sunuf ayırmasıyla hakkında dahi kaide-i mebhuse caridir.

Darü'l -Muallimat Madde 68: Kız mekatibi sıbyaniyesine muallimler yetiştirmek üzere Dersaadet'te bir Darü'l - Muallimat tesis olunup sıbyan ve rüştüye namıyla iki şubeye ve her şube dahi biri İslam ve diğeri sunuf-ı gayri müslime mekatibi mekatibi rüştüyesi için yetiştirilecek muallimelere mahsus olmak üzere ikişer daire taksim kılınacaktır.

Madde 71: Darü'l- Muallimatın müdiresi ve ulum ve fûnun- ı muhtelif için lüzumu kadar muallimesi ve nakış ustası ve iki hizmetçisi bulunacaktır. Kadınlardan matlup vechle muallime yetiştirilinceye kadar müsün ve edip olmak şartıyla zükurdan muallim tayini caiz olacaktır. (BOA, YE. E 112- 6 (H. 24. 06. 1286)

Bu bağlamda kadınlar matbuatla birlikte kamusal alandaki varlıklarını matbuatın açmış olduğu alan sayesinde görünürleştirme imkanına kavuşmuşlardır. Yani, kadınlar sadece cinsel kimliklerini değil bunun yanında toplumun tamamını ilgilendiren konulara dair kendi deneyimleri üzerinden kamusal alana dair görüşlerini aktarmışlardır.

Osmanlı kadınlarının kamusal alana deyin deneyimlerinin yanında toplumsal cinsiyet normları da matbuatın dolaşımına kısa sürede girmiştir. Bu normların içinde annelik, Osmanlı kadınına birebir ilgilendirmesinin yanı sıra toplumsal mahremiyet açısından da kritik bir eşikte yer tutmuştur. Bu nedenle öncelikle matbuatta ve maarifte anneliğin değişimiyle ilgili tavsiyeler de çatışma alanlarından da mümkün olduğunca uzaklaşmaya çalışılmıştır. Hatta uzlaşma zeminleri aranmaya çalışılmıştır. Ayrıca annelik sadece kadının çocuk doğurması üzerinden tanımlanmamıştır. Kadının anneliği sadece evlat yetiştirmekten değil evin dirlik düzenliğinden, kocasını memnun etmeye değin bir dizi sorumluluğu annelikle ilişkili hale getirmiştir. Dönemin maarif okullarında kızlar için biçki dikiş ve idare –i beytiyye dersleri verilmiştir.

Osmanlı matbuatında bu dönemde çıkan yayınlar da Osmanlı kadınlarının anneliğine ayrı bir önem atfetmiştir. Çocuk yetiştirmenin annelik üzerinden Osmanlı kadınlarına rabtedildiği dönemin basınında eğitilmiş annelik modeli giderek ön plana çıkarılmıştır. Bu bağlamdan bakıldığında maarif ve matbuat Osmanlı kadınının hane içine ait olduğuna dair kavramsal zemini özellikle annelik üzerinden inşa etmiştir.

b. Osmanlı Kadınının Annelik Bağlamında Evcilleştirilmesi (1880 -1908)

1880 (1297) yılında yayın hayatına başlayan Şemsettin Sami'nin Aile mecmuasında Aile'yi "*Aile –erkek, kadın, çocuk ve birkaç kişiden ibaret olduğu gibi, bu mecmuaya derç olunacak mebahisin dahi erkeklere ve kadınlara, kız ve erkek çocuklara taalluku olup, bir ev halkının alelumum muhtaç olacakları maddi ve manevi, yani gerek ahlak ve terbiyeye, ve gerek idare –i beytiyyeye dair her nevi menafii ve fevâidi şamil olmasına sâ'y olunacaksa da ailenin başlıca rüknü kadınlar olduğundan, bu mecmuanın başlıca kadınlara nisbeti vardır.*" (Sami, 1880: 33). Şemseddin Sami'nin mecmuanın yayınlanma nedeni olarak kaleme aldığı yazıda görüldüğü gibi kadınlar ailenin temel rüknü olarak kabul edilmektedirler. Bunun içinde öncelikle kadınların eğitilmiş olmaları gerekmektedir. Nitekim, mecmua hem kadınların okuyup bilgi sahibi olmaları hem de akşamları çocuklara okunabilecek türde yazılar ihtiva etmektedir. Yine mecmuanın ikinci sayısında "*Aile bir devlet, bir küçük ümmettir, fakat idaresi bir devletin idaresinden, ve intizam ve itilafının muhafazası bir ümmetin intizam ve muhafazasından daha müşküldür.*" (Sami, 1880: 33) şeklinde bir analogi yapılmıştır. Devlet yönetmekten daha zor olan aile yönetmek ise ancak bu işin altından kalkabilecek bir kadının/ annenin varlığıyla mümkün olabilecektir. Nitekim, kadın gerekli meziyetlere sahip değilse, "*o kadının idare ettiği aileye bihakkın aile denilemez, o ailenin efradı rahat edemez, çocukları terbiye olunamaz, saadet ve bahtiyarlığı mümkün olamaz.*" (Sami, 1880: 34) Bu durumun önüne geçebilecek olansa, "*... bir kadının ilim ve fende allame denilebilecek kadar yedtulâ sahibi olması, derece –i vücûbta lazım gelse de, her ilim ve fenden birer miktar bilmeye muhtaçtır, çünkü her biri ayrı ayrı bir ilim ve fenne aittir.*" (Sami, 1880: 34) denilmektedir. Görüldüğü bir Osmanlı kadınının /annesinin sahip olması gereken meziyetler kadının doğasından ileri gelmemektedir. Aksine bir aileyi idare edebilecek meziyetlere sahip olması için bunları kazandıracak bir maarif sürecinden geçmelidir.

Kadınların iyi bir ev kadını /anne olmaları gerektiği görüşü matbuatta giderek önem kazanmakla beraber eğitilmiş kadında ortaya çıkabilecek mahzurların ortaya çıkabileceği de düşünülmektedir. Örneğin 1895 yılında yayınlanmaya başlayan ve 1908 yılına değin de yayınlanmaya devam edecek olan Hanımlara Mahsus Gazetede 19 Cemaziyelevvel 1313 (7 Kasım 1895) tarihinde *Kadınların Tahsili Hakkında Bir Mütalaa I* başlıklı bir yazı kaleme alınmıştır. Bahsi geçen yazıda Avrupa'da ve kadınların erkeklerin öğrendiği her türlü malumattan eğitim yoluyla artık haberdar olduklarına değinilmektedir. Lakin bununla birlikte *"Fakat Avrupa ve Amerika'da kadınların bu derece tahsil -i ilm ve marifet etmesi erkeklere mahsus görülen mesalike sülük eylesi saadet -i hâl -i âile nokta -i nazarında iyi midir, değil midir? Asıl mesele buradadır. İlim ve marifet aleyhinde hiç bulunan olmadığı halde bugün kadınların bu yolda tahsili aleyhinde bulunanlar pek çoktur. Nisvanın tahsili bir emr -i mühim olarak görülüyorsa da fakat bu tahsil onların vezaif -i asliyeye -i nisvanıyeyisiyle mütenasip bulunması labüd (zorunlu) görülüyor. Tahsil -i ilm ve marifet her ne kadar küşayış -i fikrîve tekemmül -i dimağî bâdî olursa da kadınlar da bulunmak elzem olan hiss-i şefkat ve muhabbet -i mâderâne ve rabita -i aile gibi bir ihtisat -i rakikaya zarar vermeyecek surette bir tahsil olmalı ki ailelerin saadeti mahvolmasın.*" (İsimsiz, 1895: 3) Muhtemelen derginin editörü tarafından kaleme alınan yazı dizisinin bu ilk sayısında özellikle mesleki eğitim alarak uzmanlaşan kadınların, aldıkları eğitimin kadının doğasına uygun olup olmadığı tartışması göze çarpmaktadır. Yine aynı yazı dizisinin son sayısında da bu eğitilmiş bir kadının toplumsal hayat için oluşturabileceği mahzurlara dikkat çekilmiştir. *"Farzedelim ki fakir bir aileden bir kız mekteb -i alide pek güzel bir terbiye ve tahsil görmüş. Piyano çalmayı, resim yapmayı da öğrenmiş validesinin yanında ev içinde başka bir hizmetçi olmadığı için muavin ve müzahir olacak kız piyano çalarken ellerim çirkin görünecek diye çamaşır yıkamaz, yemek pişirmeyi de nefisine yediremez."* (İsimsiz, 1895:3) Eğitilmiş bir kadının aile içinde dengeyi bozabilecek şekilde fitratının bozulabileceği endişesi dile getirilmiştir. Bununla birlikte *"Hâl ve katî yerinde ve müteaddit hizmetçileri bulunan bir aile içinde doğmuş ve büyümekte bulunmuş bir kız, bittabi umûr - beytiyye ile iştigale çok vakit bulamayacak ve izdivaçta küfüv aranmak ve müstesna ahval bahisten hariç tutulmak şartıyla zevce karşı ve teşkil eyleyeceği aile içinde hiçbir zaman umûr ve hususat -i beytiyyeye nezaretten vâreste olmasa bile bunlarla bilfiil iştigal eylemeyeceğinden, kendisine çok boş vakit kalır. Bu vakti ulûm ve fûnûn tahsil ve mûtaâlasıyla geçirmese, bi't-tabii hüsn -iahlakına te'sîr -i muzır icra edecek malâyani ile zihni dolacaktır."* (İsimsiz, 1895: 3).

Görüldüğü dergide kadınların alacağı eğitimin hem ev içi hem de sosyal dengeyi bozmayacak aynı zamanda da kadının tabiatına da uygun olacak şekilde verilmesi münasip görülmektedir. Yazının devamında *"Ev idaresinde tekâsülde, çocuk terbiyesinde müsamahada bulunacakları içi kadınların erkekler gibi ulûm - âliyye ve fûnûn -i mütenevvîa ve edebiyat ile fazla derecede iştigalleri, saâdet -i aile -i nokta -i nazarından tasvip edilmiyordu, fakat hal ve mertebesi bu vezâife ihtiyaç göstermeyecek surette olan kadınların âlime, mütefennine, edîbe olmasında ne mahzur vardır?"* (İsimsiz, 1895: 4) denilerek kadınların eğitime hem sınıfsal bir boyut ilave edilmektedir hem de varlıklı kadınların eğitime boş vakitleri doldurma işlevi yüklenmektedir.

Hanımlara Mahsus Gazetede kadınlara verilecek eğitimin kadının aile hayatına ve anneliğine sağlayacağı katkılardan ziyade kadının tabiatında yaratabileceği bozulmalar üzerinde durulmuştur. Hatta maarife, Osmanlı kadınları bağlamında bakıldığında sınıfsal hak olarak yorumlanmıştır. Yine

aynı derginin 13 Ramazan 1313 (27 Şubat 1896) tarihli *Kızların Talim ve Terbiyesi Meselesi* başlıklı yazı yayınlanmıştır. Bu yazıda da hem Osmanlı Devleti'nde hem de Avrupa'da *"talim ve terbiye -i nisvân hakkında dermeyân olunan efkâr ve mülâhazât dahi bittabi gazetemizin nazar -i dikkatinden dûr olamaz."* (İsimsiz, 1895: 1) denilmektedir. Bahsi geçen yazıda kızların eğitiminin gelecek nesillerin istikbali için hayli önemli olduğu ifade edilmektedir, çünkü kızlar geleceğin anneleridir.

Bu yazıda kızların erkekler gibi toplu olarak eğitim görmeleri, hane içinden uzak kalmalarına neden olmaktadır. Bunun neticesinde ise kızların hane içinde *"sevk ve imalesi caiz olmayan hevasat ve temayülâtın leyli ve nehari inasta bir dereceye kadar bu hevesât ve temâyülâtının harice çıkmasıdır."* (İsimsiz, 1895: 1) Bunun neticesinde ise *"Bundan başka mektepte birçok kızların bir arada ülfet ve müvâsenet yekdiğerinin hüsn -i ahlâkına tesir ve bu sebeple birkaç hüsn -i ahlaktan ve fazilet ve iffetten nasipleri olmayan aileye mensup kızlar yüzünden sû -i tesir hasil olabilir, iddiasında bulunanlar da vardır."* (İsimsiz, 1895: 1) görüşü ileri sürülmüştür. Yazının sahibi maarife sınıfsal bir ayırım yüklemiştir. Ahlakın aile içinde kız çocuklarına aktarılan bir mefhum olduğu kanaatindedir. Bununla her ailenin aynı ahlaki kriterlere sahip olmadığı dolayısıyla farklı ahlaki anlayışlara sahip kız çocuklarının bir araya gelmesinin de sakıncalı olduğunu iddiasındadır. Dolayısıyla kadının ahlaki bütünlüğü hane içiyle bütünleştirilmekte, hanenin dışına çıkmak yani sosyalleşmek dejenerasyon tehlikesi barındırmaktadır.

Bu ahlaki bozulma tehlikesi ailelerin farklı ahlaki yapılarda ve anlayışlarda olmalarından ileri gelmemektedir. Bu ahlaki bozulma endişesi kadın ve erkek arasındaki ontolojik farklılık üzerine temellendirilmiştir. *"Erkekler gibi kadınların ahvâli muhâkeme edilemez. Erkekler te'mîn -i maişet için hanesinden hariçle münasebette bulunmaya mecbur olup, hatta hanesine mecbur kalanlar ve ailesi arasından hariç bir yerde şaşırarak derecesinde mahcup büyüyenler esbâb -ı maişet hususunda müşkilât çekerler. Bu cihetle erkeklerle kızların talim ve terbiyesi noktasında bir zıddiyet görülür. Erkek hariçle münasebetlerini ne derece tevsî'a mecbur ise kadın da o derece taksire mecburdur. Erkek hanesi dahiliyle meşguliyetten emniyet ve istirahat -i kalble ne derece fari olup da hariçteki meşâgiline hasr -evkât ve efkâr eylerse o derece esbâb -ı maişetini ve tevsî'a ve kadın ise hariçten vakit ve fikrini alıkoyup hanesinin umûr -ı dâhiliyesine ne kadar vakf -ı vücud eyler ise orada saadet -i âileyi ve istirahat -i beytiyyeyi temine muvaffak olacağı teslim olunabilir. Binaenaleyh kadın ve erkek arasında bir fark vardır. Bu farkı talim ve terbiye noktasında da gözetmek isteyenler vardır. Erkekler için bir arada, bir mektepte tahsil etmek ve hatta haftada bir defa hanelerine gidip evkât - sâireyi tahsil ve terbiyelerini mütekeffil bir mektepte geçirmek lâyıktır ve mektep sayesinde daha küçük yaşta muâmelât -ı beşeriyyeyi de öğrenen kızlar için emri ber aks olduğuna göre mektebe gitmekten ziyade hanelerinde tahsil ve terbiye eylemek muvafıktır."* (İsimsiz, 1895: 2) Maarifin içeriğinden ziyade sosyalleşme yönü üzerinden oluşabilecek sakıncalar ön plana çıkarılmıştır. Yani, risk sadece farklı sosyal yapılardan gelen kadınların bir arada bulunmasından ileri gelmemektedir. Aynı zamanda kadının doğal yaşam alanı onun evidir. Çocukluktan kadınlığa olan gelişimini de cinsel kimliğine uygun olarak evinin içinde sürdürmelidir. Bu sayede ileride yapacağı anneliğe de yabancılaşmamış olacaktır. Bu noktada kızların eğitim görmelerine değil evlerinin dışında eğitim görmelerine karşı çıkılmıştır.

Çizilen bu projeksiyon Fransa'da kadınların eğitim almalarına yönelik dönemin erkek aydınları tarafından üretilen korku senaryosuyla oldukça benzerlik göstermektedir. Elisabeth

Badinter bu süreci şöyle özetlemektedir: “Babalar ve kocalar (kadınların, parantez içi bana ait Ş.D) bu kültür açlığını iyi gözle görmüyorlardı. Kaynağı kurutamadıklarından etkilerini yavaşlatmak için ellerinden gelen her şeyi yaptılar. 16. yüzyılın sonundan 18. yüzyılın yarısına kadar çoğu erkek –ve içlerinde çok ünlüleri de vardı- tek bir mantık yürütmeye dayanarak kadınları izledikleri bu yoldan vazgeçirmek için güçlerini birleştirdi. Moliere e Fenelon’dan başlayıp Montaigne’den Rousseau’ya kadar hepsi, doğal anne ve ev kadını fonksiyonlarına geri dönmeye davet etti kadınları. Bilgi diyorlardı, kadını en kutsal görevlerinden uzaklaştırarak onu bozar.” (Badinter, 1992: 85). Badinter’in tek paragrafta özetlemiş olduğu iki yüzyıllık süreç toplumsal zihniyetteki aktarımdaki değişime direncin ne denli güçlü olduğunu da göstermektedir.

c. Zihniyette Devamlılık: II. Meşrutiyet Dönemi’nde Anne Kadın Yorumu

“Tebliğât-ı resmiyye: Şeref-müteallık buyrulan irade-i seniyye –i hazret-i zillulahi mantuk-ı hümayûnca merci’ alisinden keşide kılınan telgrafname- yi umumi suretidir: Tesis –i celil –i cenab-ı hilafetpenahi olan Kanun –ı Esasi’de suret-i teşkil-i beyan olunan meclis-i mebusanın ictimaa davet olunması şerefmüteallık buyrulan irade-i seniyye –i hilafetpenahi icab-ı alisinden bulunmuş ve hükm –ü celilibi’l-cümle vilayet-i şahane valilikleriyle evliye –i gayri mülhaka mutasarrıflıklarına tebliğ kılınmış olmağla oraca da kanun –ı mezkurede münderic sıfatı haiz azanın intihabının icrası” (İsimsiz, 1908: 1).

Yukarıdaki satırlar otuz yıla aşkın süredir tatil edilmiş olan meclisin tekrar ictimaa davet edildiğini topluma ilan etmektedir. 13 Aralık 1877 tarihinde toplanan ve 93 Harbi gerekçe gösterilerek 14 Şubat 1878 tatil edilen meclisin yeniden açılmasının üzerinden otuz yıl geçmiş, imparatorlukta muhalefetin ana motivasyon kaynağı Kanun-ı Esasi’nin yeniden yürürlüğe konması ve meclisin tekrar açılması olmuştur. Bahsi geçen otuz yıllık sürede matbuat yayınları da dönemin politikalarından nasibini almıştır. Bununla birlikte haberin gazetelerde ilanı edilmesi kısa süreli bir sessizliğin ardından yoğun katılımlı sevinç gösterileriyle kutlanmıştır.

Toplumun bu kısa süreli sevinç dalgası matbuatta da kendini hissettirmiş art arda birçok neşriyat yayın hayatına başlamıştır. Bununla birlikte Osmanlı kadınları da meşrutiyet kutlamalarında boy göstermişlerdir. Örneğin İkdam gazetesi 24 Temmuz 1908 tarihli baskısında okurlarına “*Dün birçok Müslüman kadın üst tarafı tuğra –yı garrâ –yı hümayun ile bezeli, hürriyet, müsavat, adalet, uhuvvet kelimeleri ile süslenmiş levhaları göğüslerine takarak arabalar ile sokaklardan geçmişlerdir. Yaşasın muhaderat! Yaşasın onlardaki bu ulviyeti izhar-ı sebep olan feyz name- i millet! Daha birkaç gün evvel bazı kimseler tarafından ehemmiyet verilmek istenilmeyen kadınlarımızın bu gün ulvi hisli bir valide-i millet oldukları işte bu küçük hamaset ile de anlaşılıyor. Muhaderatımızda cibilli-i fitri olan hissiyatı tariyyenin büyük büyük measirini asıl bundan sonra göreceğiz. Yaşasın Osmanlı kadınları! Ki aguş –ı terbiyelerinde nice ‘hürriyet’ hizmetkarı, millet sevgilisi olan evlatlar yetiştiriyorlar.*” (Hakkı, 1908: 1) şeklinde bir tasvirle hem Osmanlı kadınlarının meşrutiyet kutlamalarındaki yerini hem de inşa edilecek yeni toplumsal yapıdaki konumlarına dair beklentilerini aktarmıştır. Bahsi geçen yazıda Meşrutiyetin ilanı ile birlikte de hürriyet hizmetkarı ve millet sevgisi olan evlatlar yetiştirmeleridir.

Meşrutiyetin ilanından üç ay sonra yayın hayatına başlayacak olan *Kadın* isimli dergide de Osmanlı kadının toplumsal konumu ve meşrutiyetle birlikte üstleneceği vazife ve sorumluluklar

üzerine yazılar yayınlanmıştır. Kadın, II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte yayın hayatına başlayan ilk kadın dergilerinden biri olmakla birlikte önceki kadın dergilerinde sıklıkla tercih edilen Hanım, Muhadderat, Nisvan gibi isimleri tercih etmemiştir. Çünkü, “*O zamana kadar ev içi hizmetlerinde çalışan, çamaşır, yemek ve temizlik işleriyle meşgul olanlara ‘kadın’ ve bunları çalıştıran, hizmetlerinde kullanan, orta ve üst sınıf elit kesime de ‘hanım’ deniliyordu. Fransa’da o tarihlerde yayınlanan Femina ismiyle benzer bir yaklaşıma dayanan bu isimlendiriş, Kadın’ın ideologlarının bu popüler Fransız dergisinde ilham almış olabileceğini akla getiriyor.*” (Kılıç, 2010: 3). Derginin sınıf ayrımına dayalı toplumsal cinsiyet normuna karşı çıkan yayın politikasına işaret eden adı toplumsal zihniyetteki bir sürekliliğe itiraz olarak da değerlendirilebilir. Bu isim tercihinin Meşrutiyet’le birlikte bütün toplumu bir arada tutacak bir toplumsal yapı veya model arayışıyla ilişkili olduğu düşünülebilir.

Kadın dergisi bu yönüyle bütün Osmanlı kadınlarına hitap etme iddiası taşımaktadır. Aynı zamanda kadının eğitim alması hatta artık akademik eğitim alması savunulmaktadır. Derginin 27 numaralı 4 Mayıs 1325 tarihli nüshasında M. Nermî tarafından yazılan *Makale –i Mahsûsa: Kadınlık Aleminde 3 Kadınlar ve Akademi* başlıklı yazıda Fransa’da kadınların akademiye giriş süreçlerini ele almaktadır. Bununla birlikte yazıda geçen “*Kadınlar akademiden nasıl fevaid –i maddiye bekliyorlar sorusuna yazar, bu sualin müştemil olduğu maksad bize parlak bir nokta gösterir: terakkî... Bu kelimeyi büyük bir heyecanla yazdığım zaman büyük bir münekkidin: Kadınlar nârîn çiçeklere benzer. Neşv ü nemasına müsaid muhit arar.’ sözünü hatırladım. Pek doğru bir söz. O muhitin hissîyatını, kabiliyet –i müsseiresini tezyid edecek bir vasıta var: O da teşvik. İşte akademiden beklenen faide bundan ibarettir.*” (Nermî, 1908: 5). Akademinin kadınların *narin çiçeklere benzeyen* yapısına uygun bir yer olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla kadınların doğalarına uygun bir şekilde neşv ü nema edebilmeleri için akademiye bulunmaları gerekmektedir. Yazar, kadının akademiyle olan ilişkisini kadın doğasıyla ilişkilendirmektedir hatta akademiye kadının tabiatını geliştirecek bir anlam atfetmektedir. Kadın doğası da o dönemde kadınlar için sıklıkla kullanılan narinlik ve çiçek gibi kavram ve metaforlarla tanımlanmaktadır. Akademik ortam bir nevi hane içi konforuyla yorumlanmaktadır.

Annelik, Osmanlı matbuatında kadın ontolojisinin ayrılmaz bir parçasıdır. Sakıncaları sıralanmakla birlikte tarif edilen anneliğin giderek eğitilmiş hale gelmiştir. Bununla birlikte kadının doğal yaşam alanının ev içi olduğu vurgusu bu dönemde de yinelenmektedir. Fatma Seniye tarafından 3 Teşrînisânî 1324 tarihinde Musâhasebe –i Nisâiyye: Neler Yapmalıyız?, başlıklı bir yazı yayımlanmıştır. Meşrutiyet’in kadınlar için yeni imkanların önünü açtığını ifade eden yazar bu durumun kendileri için yeni fırsatlar barındırdığını ifade etmiştir. “*Şimdi devri istibdâdın karanlık günlerinden mürur eyledi. Milletimiz uyuduğu hâb –i girân –i gafletten artık bîdâr olmaya başladı. ‘Bir milletin terakkisi kadınlarının tekemmülü ile mukayese edilir,’ sözü pek doğrudur. Gelin refikalarım! Biz de uyuduğumuzbu derin uykulardan uyanmaya başlayalım.*” (Seniye, 1908: 2-3). Buradan hareketle “*... idâre –i beytiyyemizi tamâmiyle ifâya muktedir olursak bizim için yine bahtiyarlıktır. İngiltere’de orta halli ailelerin ekserisinde hidmetçi bulunmaz. Hâneyi temizlemek, çocuklarına dikkat etmek, evin her levâzımını, iştirâ eylemek yalnız bir kadının vazifesidir. (...) Nazar –i dikkate alınacak en mühim mes’elede hıfz –i sıhhat noktasıdır. Lâyıkıyla çalışmak için sağlam bir vücuda ihtiyacımız vardır. Bu ise güzel yemeye, saf hava teneffüs eylemeye, şen ve şâtır olmaya, ihtiyâcât –i bedeniyyemizin her husûsuna dikkat etmek vabestedir. Haydi ittifâk ile bize râcî olan*

noksanları ikmâle geyret edelim. Sonra da kadınlarımıza âid ne eğlenecek ne de teneffüs edecek bir mevki'miz olmadığından onun tedârîki için erkeklerimizden bu hakkı arayalım. Sükût etmeyelim. Ağlamayan çocuğa meme vermezler derler. Ağlayalım, kadınlığımızı bilelim, çalışalım ve sıhhat -i bedeniyemizi, evlâdlarımızı, umûr-ı beytiyyemizi bir ihtimâm -i dâimi ile gözedelim hemşirelerimiz.” (Seniye, 1908 :5). Yazar, hane temizliğini kadınların asli görevlerinden biri olarak kabul etmekte ve buna örnek olarak da İngiltere'deki kadınları göstermektedir. Örnek verilen İngiliz kadınları orta sınıfa mensup olmakla birlikte evlerinde hizmetçi bulundurmamaktadır. Buradan kasıt sosyo - ekonomik farklılıkların kadınları vazifelerinden uzaklaştırmamaları gerektiğidir.

Kadın güzel yemeli, temiz havada teneffüs etmeli, neşeli olmalı yani sıhhatli olmalıdır. Çünkü, sıhhatli olmaları sayesinde evlatlarına bakabilecek, evlerini temizleyebilecek, eşlerinin kazandığı parayla haneyi tanzim edeceklerdir. Sağlık ve idare -i beytiyyeye yönelik kaygılar dönemin maarif görmüş kadınına hatırlatmaktadır. Ayrıca dönemin gelişen sağlık hizmetleri ve gündelik hayat içine yayılan sağlıklı yaşam pratikleri kadınlar arasında da revaç bulmuştur.

Sonuç

XIX. yüzyıl ulus devlet yapılarının yaygınlaştığı bir sürece şahitlik etmiştir. Fransız İhtilali sonrası ivme kazanan milliyetçilik akımının tetiklediği ve yeni ulus devlet yapılarının siyaset sahnesine çıkmaya hazırlandığı bu dönemde imparatorluklar mevcut siyasi yapılarını korumaya çalışmışlardır. Bununla birlikte bilimsel alandaki keşifler ve icatlar toplumların gündelik yaşamlarında bir dizi değişime neden olmuşlardır.

İmparatorlukların siyasal ve sosyal birçok bağlamda etkilendiği bu süreçten Osmanlı imparatorluğu da payını almıştır. XVII. yüzyıldan itibaren devlet bürokrasisi giderek toplumsal ilişkileri sıkılaştırmaya yönelik olarak şekillendirildi ve yaygınlaştırıldı. II. Mahmut (1808 -1839) dönemi ıslahatları gerek bürokrasi de gerekse toplumda bir dizi değişimi beraberinde getirdi. Bu dönem Osmanlı maarifinin ve matbuatının devlet ve toplum ilişkilerinde ağırlığını da artmıştır.

XIX. yüzyıla birlikte giderek önem kazanan ve artan nüfus politikalarından Osmanlı Devleti'nde de karşılık bulmuştur. 1826 yılında yeniçeriliğin kaldırılıp adım adım zorunlu askerlik sistemine geçiş, vergi sistemine yönelik ıslahatlar bütün toplumu kapsar hale gelmiştir.

Toplumunu okullulaştırma ve okuryazarlığı arttırma düşüncesi kadınları da bu ıslahat sürecinin bir parçası haline getirmiştir. Artan sağlıklı ve yetişmiş nüfus ihtiyacı kadın sağlığını da öne çıkarmıştır. Sağlıklı ve terbiyeli çocuk yetiştirmek öncelikle ailenin görevi olarak kabul edilmiştir. Toplumda mevcut bulunan birçok sorunun ailede çocuğa verilecek iyi bir eğitimle önüne geçilebileceği görüşü ağırlık kazanmıştır.

Osmanlı toplumunda, kadın ontolojisinin bir parçası olarak kabul edilen annelik, matbuatın yaygınlaşmasıyla birlikte eğitilmiş anneliğe doğru evrilmeye başlamıştır. Toplumdaki birçok sorunun cehaletten ve eğitimsizlikten ileri geldiği görüşü hakim olurken annelerin eğitilmiş olması gerektiği düşüncesi de belirleyici konuma gelmiştir. Bu bağlamda sadece kız çocukları matbuat aracılığıyla eğitilmiş bir anneliğe hazırlanmıştır. İlaveten, kadınlara idare -i beytiyyeden, hıfz -ı sıhate, emzirmekten, çocuk terbiyesi vermeye kadar bir dizi alanda kadınları (anneleri) bilinçlendirmeye dönük yazılar yayınlanmıştır.

Kadının, anneliği sayesinde toplumu inşa etmekteki rolü Osmanlı matbuatında ittifakla kabul edilmiştir. Fakat, yine matbuatta artık geleneğe dayalı anneliğin mahzurlu ve eksik olduğu görüşü de ağırlık kazanmıştır. Eğitimli annenin de çocuğunu cehalet içinde yetiştirmeyeceği ve bilinçli bir şekilde yetiştireceği ifade edilmiştir.

Osmanlı kadınları arasında eğitimli olmanın önemi matbuatta giderek daha fazla önem kazanırken bu eğitimin sınırları ayrı bir tartışma konusu haline gelmiştir. Bu yazılarda eğitimli anne modeli genel kabul görürken, kadına verilecek eğitimin toplumsal dengeyi bozmayacak sınırlar içinde kalması gerektiği öne sürülmüştür. Çünkü, kadının özellikle hanenin dışında geçireceği vaktin fazlalığı asli vazifelerini yerine getirmesinin önüne engelleyebilir. Hatta, anneliğe yabancılaştırabilir. Neticede çocukların annelerinden ilgi görmemeleri, yeterli terbiye alamamaları çocukların ve toplumun zararına olacaktır. Annelik kadın doğasında var olmakla birlikte, eğitim anneliğe bir yatırım olmalıdır.

Kadına verilecek eğitimin nihai amacı annenin çocuğunu daha iyi yetiştirebilecek donanımı sağlamak olmalıdır. Çünkü eğitim hem kadına hem de erkeğe aynı seviyede verilmemelidir. Özellikle kız çocukları için verilecek eğitim sınırları, seviyesi ve hatta ortamı onların fitratına uygun olmalıdır. Bu bağlamda kız çocuklarına verilecek eğitim onların fitratını bozmamalı hem de toplumun dengesine uygun olmalıdır.

Osmanlı maarif ve matbuatındaki eğitimli annelik modeli 1860'lı yıllardan 1908'e değin giderek daha fazla taraftar bulmuştur. Annelik, kadının eğitimli olması için de bir meşruiyet alanı olarak kullanılmıştır. Kadının kariyer veya meslek sahibi olması için eğitim almasının ise birçok sakıncası olduğu ileri sürülmüştür. Bu bağlamda matbuat, Osmanlı kadının okullu olma sürecinde annelik üzerinden nasıl bir yol izlediğini takip edebilmek açısından önem arz etmektedir. Aynı zamanda modernleşmeye yönelik toplumsal kaygı ve itirazları görebilmek açısından ve zihniyet tarihinin seyrini takip edebilmenin imkanlarını barındırmaktadır.

Kaynakça

1) Arşiv Vesikaları

Yıldız Esas Evrakı (YE.E): BOA, YE. E 112- 6.

2) Süreli Yayınlar

Hakkı, İ. (1908). *Peki biz ne olacağız?*, 5119, 1-3.

İsimsiz. (1895). *Kadınların tahsili hakkında bir mütalaa 1, Hanımlara Mahsus Gazete, 20, 1 -3.*

İsimsiz. (1895). *Kadınların tahsili hakkında bir mütalaa 1, Hanımlara Mahsus Gazete, 24, 1 -3.*

İsimsiz. (1896). *Kızların Talim ve Terbiyesi Meselesi, Hanımlara Mahsus Gazete, 59, 1 -3.*

Nermî, M. (1908). *Makale -i Mahsûsa: Kadınlık Aleminde 3 Kadınlar ve Akademi, Kadın, 27, 5 -7.*

Seniye, F. (1908). *Musâhabe -i Nisâiyye: Neler Yapmalıyız, Kadın, Selanik, 2 -3.*

Şemseddin S. (1880). *İfade -i Meram, Aile, 33 -34.*

İsimsiz. (1908). *Tercüman- Hakikat, 9814, 1 -3.*

2. El Kaynaklar

Badinter, E. (1992). *Annelik Sevgisi.* Afa Yayınları.

Hobsbawm, E. (2019). *Devrim Çağı 1789 -1848,* Dost Kitabevi

- Fatma Kılıç, F. (2010). "*Giriş Kadın: II. Meşrutiyet Döneminde Bir Kadın Dergisi (1908 -1909)*", Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Yayınları.
- de Gouges, O. (2019). "*Kadın Uyan!*" Kırmızı Kedi Yayınevi.
- de Gouges, O. (2021). https://tr.wikipedia.org/wiki/Olympe_de_Gouges.
- Miller, T. (2010). *Annelik Duygusu*. İletişim Yayınları.

OSMANLI DEVLETİ'NDEN TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞUNA KADINLARA YÖNELİK BİR EVLENME ENGELİ OLARAK İDDET

Dr. Öğr. Üyesi Yasemin KURTOĞLU

Bursa Uludağ Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Hukuk Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

I. Giriş

İddet, İslam hukukunda evliliği sona eren kadınların yeniden evlenebilmeleri için beklemleri gereken süre olarak tanımlanmaktadır. Bir İslam devleti olan Osmanlı Devleti'nde de evliliği sona eren kadınlar için getirilmiş bulunan bu bekleme süresi, İslam hukukunun kuralları doğrultusunda uygulanmıştır. İddet kurumunun kabul edilmesinin temelinde kadının biten evliliğinden hamile olup olmadığını tespit etmek ve böylece olası bir nesep karışıklığının önüne geçmek yatmaktaysa da iddetin kadınları korumaya yönelik pek çok amacının daha bulunduğu görülmektedir. İddete ilişkin sürelerin İslam hukukunun temel kaynağı olan Kur'an'da açık bir biçimde yer alması ve hamile olma ihtimali bulunmayan kadınların dahi iddet beklemek zorunda olmaları, iddetinin tek amacının nesep karışıklıklarını önlemek olmadığını ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti uygulamasında da iddet sürelerine uyulması hususuna dikkat edildiği ve bunlara uyulmadan yapılan evliliklerin kadı kararıyla feshedildiği bilinmektedir. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise 1926 tarihli Türk Kanun-ı Medenisi ile birlikte iddet konusunda yeni bir döneme girilmiştir. Bu doğrultuda iddetin süresi uzadığı gibi iddetin beklenmesine dair kimi istisnai hallerin kuralları genişletilmiş ve iddete bağlanan kimi hukuki sonuçlar ortadan kaldırılmıştır.

Bu çalışmada öncelikle iddet hakkında genel bilgiler verildikten sonra Osmanlı Devleti'nde bir evlenme engeli olarak iddet kurumu ele alınacak, ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu döneminde iddet konusunda getirilen hukuki düzenlemelere yer verilecek, bu yapılırken de yeni sistemin Osmanlı hukukuyla karşılaştırılması yapılacaktır. Bu sayede Türk hukuk tarihinde iddet kavramının özellikle kadınlara yönelik bir evlenme engeli olması yönüyle nasıl bir görünüm arz ettiği ortaya konmaya çalışılacaktır.

II. İddetin Tanımı ve Çeşitleri

Sözlükte “sayma” anlamına gelen iddet (Özön, 1995, s.358), İslam hukukunda “evliliğin herhangi bir sebeple sona ermesi halinde kadının yeni bir evlilik yapabilmek için beklemesi gereken süre” olarak tanımlanmaktadır (Acar, 2000, s.466). Bu doğrultuda, evliliği sona eren kadınlar, yeniden evlenebilmek için öncelikle iddet beklemek zorundadırlar. Bu doğrultuda iddet, kadınlara yönelik bir evlenme engeli teşkil etmektedir.¹ Bu hüküm, Bakara suresinde “*Farz olan*

¹ İddet, kadınlara yönelik bir evlenme engeli olmasının yanı sıra kimi durumlarda erkeklere yönelik bir evlenme engeli de teşkil etmektedir. Örneğin, halihazırda dört tane eşi olan bir erkek eşlerinden birini boşamasının ardından yeni bir evlilik yapabilmek için, boşadığı eşinin iddetini beklemek zorundadır. Benzer şekilde, İslam hukuku kuralları uyarınca iki kız kardeşle aynı anda evlilik yapılamayacağından, boşadığı eşinin kız kardeşiyle evlenmek isteyen erkek de yine bu kimsenin iddetinin bitmesini beklemek durumundadır. (Cin, 1988, s. 116).

bekleme müddeti bitinceye kadar nikah yapmaya kalkışmayın” sözleriyle ifade edilmiştir (Bakara 2/235).

Beklenmesi gereken bu iddetin süresi, iddet çeşitlerine bağlı olarak farklılık gösterir. İddetin çeşitlerini ve süresini açıklayabilmek için öncelikle evliliği sona eren kadınları hamile olup olmamalarına göre ikiye ayırmak gerekecektir. Buna göre, hamile kadınların iddeti doğum yapıncaya kadardır. Diğer bir deyişle, hamile kadınlar için beklemeleri gereken iddetin kesin bir süresi yoktur. Evliliğinin sona ermesinin ertesi günü doğum yapan bir kadının iddeti bir günle sınırlı olacağı gibi; evliliğinin sona ermesinden dokuz ay sonra doğum yapan kadının ise yeniden evlenebilmesi için dokuz ay beklemesi gerekecektir. Hamile kadınların iddetinden bahsederken bu evliliğin boşanma yahut ölümle bitmesi arasında herhangi bir farklılık bulunmadığı genel kabuldür (el-Mavsili, 2019, s.222; İbn Rüşd, 2015, s.499). Talak suresinde bu durum evliliğin sona erme şekline atıf yapılmadan *“Hamile olanların bekleme süresi ise doğum yapmalarıyla sona erer.”* şeklinde açıkça ifade edilmiştir (Talak 65/4).

Hamile olmayan kadınlar için ise iddetin süresini tespit etmek için evliliklerinin sona erme sebebine bakmak gerekecektir. Bu doğrultuda, ölüm iddeti ve boşanma (talak) iddeti olmak üzere iki farklı iddetin ortaya çıktığı görülür.² Bakara suresinin ilgili ayeti uyarınca, kocasının ölümü nedeniyle evliliği sona eren kadınların içine girecekleri ölüm iddeti dört ay on gündür (Bakara 2/234: *“İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri kendi kendilerine dört ay on gün beklerler.”*) Kadın hamile olmadıkça kocasının ölümü üzerine bu süreyi beklemek zorundadır. Bu noktada, kadının yaşından ya da herhangi başka bir sebepten dolayı hamile kalma ihtimalinin olup olmaması önem taşımaz (Cin, 1988, s.113).

Ölüm iddetinin aksine, boşanma iddetinin süresinin tespitinde ise farklı görüşler ileri sürülmüştür. *“Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hali beklerler”* mealindeki Bakara suresinin 228. ayetinin Arapça aslında bu bekleme süresi “selase-i kurre” olarak geçmektedir. “Kur” lafzının aynı anda hem kadınların hayız görmesi hem de görülen hayızlar arasındaki temizlik süresi anlamına gelmesi, boşanma iddetinin süresinin üç hayız mı yoksa üç temizlik süresi mi olacağı konusunda görüş farklılıkları çıkmasına neden olmuştur. Maliki ve Şafii mezhepleri başta olmak üzere kimi fakihler kur’u temizlik süresi olarak kabul etmişken Hanefiler bu süreyi üç hayız olarak ele almışlardır (İbn Rüşd, 2015, s.487; el-Mavsili, 2019, s. 226; Acar, 2000, s. 468). Bu doğrultuda, Osmanlı hukukunda da boşanma iddetinin üç hayız olarak kabul edildiğini söylemek mümkündür.

Hayız görmeyen kadınların iddeti ise kural olarak üç aydır. Zira Talak suresinde *“Kadınlarınızdan adetten kesilmiş olanlarla henüz adet görmeyenler hususunda tereddüt ederseniz onların bekleme süresi üç aydır.”* hükmü yer almaktadır (Talak 65/4). Buna göre bir kadının yaşının büyük ya da küçük olması nedeniyle hayız görmüyor olması durumunda bu kadınlar evliliklerinin boşanma ya da fesih nedeniyle sona ermesinin ardından üç aylık iddetin içerisine gireceklerdir.

Boşanma iddetinin ölüm iddetine dönüşmesi de ihtimal dahilindedir. Boşanma iddeti bekleyen bir kadının henüz iddeti devam ederken boşandığı kocasının ölmesi, kadının hangi iddeti

² Elbette evliliğin ölüm ve boşanma dışında lian, fesih vb. diğer yollarla da sona erebilmesi mümkündür. Ne var ki bu gibi hallerle sona eren evliliklere özgü bir iddet süresi öngörülmemiş; onun yerine bu durumlarda da boşanma iddetinin hükümlerinin uygulanacağı kabul edilmiştir (el-Mavsili, 2019, s. 221).

beklemesi gerekeceği sorusunu da beraberinde getirmektedir. Bu durumda boşanmanın türüne bakılması gerektiği, eğer kadın dönülebilir boşanmadan (ric'i talak) dolayı iddet içerisindeyse bu iddetini bırakıp ölüm anından itibaren ölüm iddeti beklemesi gerektiği; ayırıcı boşanmadan (ba'in talak) dolayı iddet bekleyen kadının ise ölüm iddeti beklemesine gerek olmaksızın başladığı boşanma iddetini tamamlaması gerektiği kabul edilmiştir (Acar, 2014, s.374; Ekinci, 2014, s.459; Cin ve Akgündüz, 2011, s.535).

Bu noktada iddet beklenmesini gerektirmeyen iki istisnai halden de bahsedilmesi gerekir. Bunlardan birincisi, evlenen eşlerin aralarında cinsel birliktelik (zifaf) gerçekleşmeden boşanmaları halidir. Ahzab suresinde *"Mümin kadınları nikah edip de sonra onlara dokunmadan boşadığınız zaman, sizin için üzerlerinde sayacağınız bir iddet hakkınız yoktur."* (Ahzab 33/49) denilerek böylesi bir halde kadınların iddet beklemesine gerek olmadığı hüküm altına alınmıştır (el-Mavsılı, 2019, s.223).³

Evliliği sona eren kadınların iddet beklemelerine gerek olmayan ikinci hal ise kadının boşandığı kocasıyla yeniden evlenmesi halidir. Boşanan eşlerin birbirleriyle tekrar evlenmek istemeleri halinde kadının iddetinin bitmesini beklemek zorunda olmadığı kabul edilmiştir (Acar, 2000, s.469).

III. İddetin Amacı

Evliliği sona eren kadınlara yönelik getirilen iddet kurumunun temel amacı, kadının sona eren bu evliliğinden hamile olup olmadığını tespit edebilmektir (Cin, 1988, s.111; Cin ve Akyılmaz, 2014, s.446; Ekinci, 2014, s.458; Cin ve Akgündüz, 2011, s.534). Bu tespiti yapabilmeyenin en makul yolu da evliliği sona eren kadını belli bir süre bekletmek olacaktır. Bu tespitin yapılmak istenmesinin altında yatan neden ise olası bir nesep karışıklığını önlemektir. Ne de olsa evliliği sona eren kadının, bu sırada hamile olması her zaman ihtimal dahilindedir. Henüz hamileliğinin başlarında olduğu için dışarıdan hamile olduğunun belli olmadığı ve hatta kadının kendisinin dahi hamile olup olmadığını bilemeyebileceği bir dönemde boşanan yahut kocası vefat eden bir kadın, kısa bir süre içinde yeni bir evlilik yaptığında doğacak olan bebeğin babasının kim olduğunu kesin bir biçimde tespit etmek mümkün olmayacaktır. Bu durum da toplumda nesep karışıklıklarına yol açacaktır. Nesebin korunmasına önem veren İslam hukuku, böylesi bir olumsuzluğun yaşanmasına müsaade vermemek adına kadınların iddet beklemesi gerektiğini kabul etmiştir. Bu husus fıkıhta "rahmin temizlenmesi" olarak ifade edilmektedir (el-Mavsılı, 2019, s.222). İddet sona erdiğinde kadının eski kocasından hamile olma ihtimali bertaraf edilmekte, böylece kadının rahmi tamamen temizlenmiş bir hale gelmiş olmaktadır.

Doğum, evliliğin sona ermesinin hemen ardından gerçekleşmiş olsa bile, hamile kadınların iddetinin doğurmakla sona ermesi ve eşler arasında zifaf gerçekleşmeden biten evliliklerin ardından kadınların iddet beklemek zorunda olmamaları bu amacın göstergelerindedir.

Ne var ki iddetin tek amacının kadınların hamileliğini tespit etmek olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Henüz hayız görmeyen yahut yaşının ileri olması nedeniyle hayızdan kesilmiş olan

³ Ne var ki, eşler arasında zifaf gerçekleşmemiş olsa da kocanın ölümü halinde, diğer bir deyişle henüz zifaf gerçekleşmemiş bir evliliğin boşanma değil de ölüm nedeniyle sona ermesi halinde kadının ölüm iddeti beklemesi gerekecektir (Ayдын, 2012, s.295).

kadınların, diğer bir söylemle hamile kalma ihtimalleri bulunmayan kadınların dahi üç aylık iddet beklemek zorunda kalmalarını bu amaçla açıklamak mümkün değildir. İşte bu noktada, iddetin farklı amaçlara da hizmet ettiği gerçeği ortaya çıkmış olmaktadır.

Her şeyden önce iddet, taraflara evliliklerini kurtarmak için yeniden düşünme imkanı tanır (Acar, 2014, s.375; Aydın, 2018, s.133; Cin ve Akyılmaz, 2014, s.446; Cin ve Akgündüz, 2011, s.534; Üçok vd., 2016, s.122). Özellikle, dönülebilir boşanma olarak ifade edilen ric'i talak halinde iddet süresince kocanın yeni bir nikah aktine gerek olmaksızın eşine her an dönebilme imkanının bulunması, iddetin eşlere ve hususiyetle de kocaya evliliğe bir şans daha vermek için fırsat tanınması amacının temel göstergesidir. Dönülebilir boşanma dışında, ayırıcı boşanma olarak kabul edilen ba'in talak halinde bile kocanın verdiği karardan pişman olması halinde yeni bir nikah akdi kıyması şartıyla eşine geri dönebilmesi mümkündür.

Ölüm iddeti halinde ise elbette tarafların yeniden düşünme ihtimalleri söz konusu olamayacak; ancak bu sefer iddet, kadının yas tutmasına imkan sağlama amacına hizmet edecektir (Ekinci, 2014, s.458; Cin ve Akgündüz, 2011, s.534). Dikkat edilirse ölüm halinde, yaklaşık üç aylık boşanma iddetine kırk günlük bir sürenin daha eklendiği görülür. İşte ölüm halinde iddete eklenen bu ek süre ile birlikte kadının ölen kocasının yasını tutması kolaylaşmış olacaktır.

İddet boyunca kadınların evlerinde oturmaya devam edebilme hakları da söz konusudur. Hanefi mezhebi uyarınca ölüm halinde olmasa da boşanma durumunda kadınların, iddet süresince eşleriyle yaşadıkları evde oturmaya devam etmeye haklarının olduğu kabul edilmiştir (el-Mavsili, 2019, s.235; el-Kuduri, 2019, s.421). Talak suresinde yer alan *"Apaçık bir hayasızlık yapmaları hali bir yana onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar."* (Talak 65/1) hükmü, boşanmış kadınların kocalarıyla yaşadıkları evde oturmaya devam etmelerinin onlar için hem bir hak hem de bir yükümlülük olduğu görüşünü ortaya koymuştur (Acar, 2014, s.375). Böylece kocasının tek taraflı iradesiyle boşanmış olacak olan kadınların bir anda hem evliliklerinden hem de hali hazırdaki kurulu düzenlerinden olmaları engellenmek istenmiş, iddet bekledikleri süre boyunca evlerinde kalmaya devam ederek bundan sonraki hayatlarını ne şekilde geçireceklerine dair bir düşünme ya da hazırlanma fırsatı elde etmelerine imkan sağlanmıştır.

İddet süresince kocasının evinde oturmaya devam edecek olan kadının bu süreçteki masrafları da yine kocası tarafından karşılanacaktır. Hanefi mezhebi, ister ric'i ister ba'in olsun boşanma halinde kadının iddet nafakasına hak kazandığını kabul etmiştir (el-Mavsili, 2019, s.235; Aydın, 2018, s.134; Cin ve Akgündüz, 2011, s.535; Aydın, 2012, s.296).

Yukarıda anılan son iki hüküm uyarınca boşanmış bir kadın, kendisine yeni bir hayat kurmadan önce yaklaşık üç aylık iddeti süresince hem kocasının evinde kalmaya devam edebilecek hem de bu süreçte masrafları kocası tarafından giderilecektir. Bu hükümlerin boşanmış kadınların lehine düzenlemeler olduğu rahatlıkla söylenebilir.

İddetin amacına ilişkin değinilebilecek son bir husus da ister ölüm ister boşanma nedeniyle olsun iddet süresince kadının, sona eren evliliğinin ardından eski evliliğinin özellikle manevi anlamdaki izlerinden kurtulabilmesi ve kendisini yeni bir evliliğe hazırlayabilmesi imkanındır. Bu doğrultuda iddeti, kadının evliliğinin sona ermesinin ardından içine gireceği yeni döneme geçişini kolaylaştıracak bir ara dönem olarak nitelendirebilmek mümkündür.

Yukarıda anlatılanlar doğrultusunda İslam hukukunda iddetin, kadınların biten evliliklerinden hamile olup olmadıklarını anlayabilmek amacıyla onları bekletmeleri noktasından kadınlara yönelik bir evlenme engeli olmasının yanı sıra kadınlar bakımından koruyucu hükümler barındıran ve bu yönüyle kadınlar lehine düzenlemeler getiren bir kurum olduğunu da söylemek gerekecektir.

IV. Osmanlı Devleti Döneminde Evlenme Engeli Olarak İddet

İslam hukukundaki iddet hakkında yukarıda anlatılan hükümler, bir İslam devleti olan Osmanlı'da da aynı şekilde uygulama alanı bulmuştur. Osmanlı Devleti'nde padişahlar tarafından çıkartılan kurallar olarak kısaca tanımlanabilecek olan (Akman, 2007, s.93) örfi hukuk yetkisi kapsamında padişahların İslam hukuku kurallarına aykırı olmamak kaydıyla hukuk kuralı koyabilmeleri imkan dahilindeyse de özellikle özel hukuk alanına giren konularda yeni bir kural koyma yoluna pek sık gitmedikleri bilinmektedir. İddet de bu kapsamdaki konulardan birini teşkil eder. Dolayısıyla iddete ilişkin hükümler İslam hukukunun genel prensipleri doğrultusunda Osmanlı hukukunda uygulanmaya devam etmiştir, denilebilir.

Osmanlı, iddetin sürelerine riayet edilmesi hususuna oldukça dikkat etmiştir. Fetvalarda, boşanmış kadınların hamile olmasalar dahi üç hayız görmedikçe başkasıyla evlenmelerinin mümkün olmayacağına dair hükümler bulunmaktadır (Neticetü'l-Fetava, 2014, s.74). Kadıların da, daha önceden bir evlilik yapmış kadınların yeniden evlenmek istemeleri halinde kadının iddetinin bitip bitmediğini özellikle sorguladıkları ve bu hususu mahkeme kayıtlarına geçirmeye özen gösterdikleri görülmüştür (Aydın, 2018, s.133).

Kadı sicillerinde rastlanılan bir örnekte, H.925 (1519) yılında Servi Hatun isimli bir kadının, kocasının ölümünün üzerinden dört ay geçtikten sonra Hızır Bali adındaki kişiyle evlendiği tespit edilmiş ve kadının dört ay on günlük ölüm iddetini beklemediği ortaya çıkmıştır. Bu durum üzerine her ne kadar taraflar kadının ölüm iddeti içerisindeyken nikah kıydıklarını bilmediklerini ifade etseler de iddetin bitiminin on gün öncesinde yapılan bu evliliğin geçersiz olduğuna kadı tarafından hükmolunmuş, bunun üzerine taraflar, iddetin bitiminde yeni bir nikah akdi kıyarak geçerli bir evlilik yapabilmişlerdir (İstanbul Kadı Sicilleri, Üsküdar Mahkemesi, 2 Numaralı Sicil, Hüküm No. 322).

Görüldüğü üzere tarafların kötü niyetli olmadıkları ve kadının eski eşinin ölüm tarihini tam tespit edemedikleri için iddet süresini yanlış hesapladıkları yönündeki beyanları evliliği geçerli kılmaya yetmemiştir.

Bir başka örnekte ise H.1273 (1857) yılında İstanbul Avratpazarı yakınlarında Canbaziye Mahallesi'nde ikamet etmekte olan Saide Hanım, eşiyle anlaşmalı olarak boşanmasının (hul) ardından on iki gün sonra Ali Ağa ile yeni bir evlilik yapmıştır. Saide Hanım, eski evliliğinden hamile olmadığını belirtmiş ve geçerli olacağı zannıyla bu evliliği yaptığını beyan etmişse de evliliğinin hukuken batıl olduğunu öğrendikten sonra da kendilerini ayırması için kadıya başvurmuştur. Kadı da tarafların tefrik olunmasına hükmetmiştir (İstanbul Kadı Sicilleri, Mahfel-i Şeriyat Mahkemesi, 3 Numaralı Sicil, Hüküm No. 97).

1839 yılında Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun okunmasıyla başladığı kabul edilen Tanzimat dönemiyle birlikte kanunlaştırma sürecine giren Osmanlı'da medeni hukuk alanındaki ilk köklü

düzenleme 1868-1876 yılları arasında kitap kitap kabul edilen Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye ile gerçekleştirilmiştir. Ne var ki bir medeni kanun olarak nitelendirilen Mecelle'de aile hukukuna yer verilmemiş, bu eksiklik 1917 tarihinde Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin kabulüyle giderilmeye çalışılmıştır. İslam ve Türk hukuk tarihinin ilk aile hukuku kanunu olarak kayda geçen bu Kararname, Osmanlı Devleti'nde iddete ilişkin esaslı düzenlemeler getiren ilk metin olması bakımından da konumuz açısından önem taşımaktadır.

Kararname'nin "Münakehat Hakkındadır" başlıklı birinci kitabının 13. maddesinde "*Başkasının menkuhe ve muteddesiyle izdivaç memnudur.*" denilerek iddetin bir evlenme engeli olduğu tespit edilmiştir.

İddetin çeşitleri ve süresi ise Kararname'nin "Müfarakat Hakkındadır" başlıklı ikinci kitabın üçüncü babının birinci faslı altında 139 ila 154. maddeleri arasında detaylıca ele alınmıştır. Genel olarak bakıldığında İslam hukuku hükümlerinin tedvininden oluştuğu söylenebilecek bu hükümler arasında değinilmesi gereken maddelerden biri, boşanma iddetinin üç hayız olarak tespit edilmesinden sonra, üç hayız süresinin üç aydan kısa süremeyeceğini belirten 139. maddedir. Bu maddeyle birlikte iddetin kadınların yeniden evlenmelerini engelleyici bir hüküm olma etkisi arttırılmıştır, denilebilir. Zira o tarihe kadar Osmanlı uygulamasında, İslam hukukunca öngörülen asgari sürele uyulduktan sonra,⁴ kadın üç hayızını tamamladığı sürece bunun üç ayın bitiminden önce olması bir önem taşımamıştır. Örneğin, H.1143-1144 (1731) tarihli Bab Mahkemesi sicillerinde kocasından boşanmasının üzerinden henüz seksen üç geçen Fatıma bint Receb isimli bir kadın, üç hayız gördüğüne dair yemin etmiş ve böylece iddetinin bittiği mahkemece kesinleştirilmiştir (İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil, Hüküm No. 5). Benzer başka bir kararda da boşanmasının üstünden yetmiş gün geçen bir kadın, kadı huzurunda üç hayız gördüğüne dair yemin ettikten sonra iddetinin bittiğini mahkeme kararıyla hüküm altına almıştır (İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil, Hüküm No. 829).

V. Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu Döneminde İddet

Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin ömrü uzun olamamış ve kabulünden yaklaşık iki sene sonra, 19 Haziran 1919 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır. Bunun üzerine geriye başkaca bir hukuki düzenleme kalmadığından iddet konusunda Osmanlı hukukunda yüzyıllardır uygulanan genel hükümlerin uygulanmasına geri dönmüştür.

Osmanlı Devleti'nin ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna bakıldığında ise iddete ilişkin ilk kanuni düzenlemenin 17 Şubat 1926'da kabul edilen ve 4 Ekim 1926 tarihinde yürürlüğe giren 743 sayılı Türk Kanun-ı Medenisi (R.G. 04.04.1926, Sayı 339) ile getirildiği görülür. Hukuk-ı Aile Kararnamesi bir kenara bırakılacak olursa, Türk hukuk tarihinde aile hukuku alanında ortaya

⁴ Ebu Hanife, hayız süresini on gün, temizlik süresini ise on beş gün üzerinden hesaplayarak üç hayız görme süresinin en az altmış gün olabileceğini; Ebu Yusuf ile İmam Muhammed ise hayız süresini üç gün, temizlik süresini ise on beş gün esas alarak üç hayızın asgari 39 gün 3 saat içerisinde tamamlanabileceğini kabul etmişlerdir (el-Mavsılı, 2019, s.228). Bu sürelerden önce bir kadının üç hayız görüp iddetini bitirmiş olması ise mümkün görülmemiştir. Şeyhülislam Ebüssü'ud Efendi de, altmış günde üç hayız gördüğüne dair yemin eden bir kadının yemininin geçerli olup olmayacağı sorusu üzerine, bu yeminin geçerli olacağını belirttiikten sonra, hakim olan görüşe göre altmış günden az bir süre içinde üç hayızın tamamlanmasının mümkün olmayacağına da dikkat çekmiştir (Demirtaş, 2016, s.368).

koyulan en kapsamlı ve en yenilik getirci düzenlemenin Cumhuriyet'in ilk medeni kanunu olan 743 sayılı bu Kanun olduğu söylenebilir.⁵

Kanun'un "Aile Hukuku" adlı ikinci kitabının içinde, "Evlenmeye Ehliyet ve Maniler" başlıklı ikinci faslının altında yer alan "Müddetler" başlıklı 95. maddesi şu şekilde kaleme alınmıştır:

"Kocasının vefatı veya boşanma sebebiyle dul kalan yahut evliliğinin butlanına hükmedilen kadın; vefattan, boşanmadan veya butlan hükmünden itibaren üç yüz gün geçmedikçe tekrar evlenemez. Doğurmakla müddet biter. Kadının gebe kalması mümkün olmadığı veya boşanma ile ayrılmış olan karı ve koca tekrar birbirleriyle evlenmek istedikleri takdirde hâkim, bu müddeti kısaltabilir."

Madde metni incelendiğinde, iddet kurumuna ilişkin esaslı değişikliklerin getirildiği görülmektedir. Maddenin birinci fıkrasında dikkat çeken ilk husus, İslam ve Osmanlı hukukunda mevcut olan ölüm ve boşanma olmak üzere ikili iddet ayırımına son verilmiş olmasıdır. Buna göre evliliğin ölüm, boşanma ya da butlan sebebiyle sona ermesi arasında beklenecek süre bakımından artık bir farklılık kalmamıştır.

Söz konusu bu bekleme süresinin uzunluğu ise kayda değer ikinci önemli değişikliktir. Evlilik hangi sebeple sona ermiş olursa olsun artık kadınlar, yeni bir evlilik yapabilmek için üç yüz gün boyunca beklemek zorunda kalacaklardır. Bu noktada, Kanun'un 241. maddesine de değinmek yerinde olacaktır. "Nesebin Sihhatinde Karine" başlıklı söz konusu madde uyarınca, evliliğin sona ermesinden itibaren üç yüz gün içinde doğan çocuğun babası, kocadır.

Adı geçen maddeler birlikte değerlendirildiğinde, kadınlara yönelik getirilen üç yüz günlük bekleme süresinin temel nedeninin nesep karışıklığını engelleme amacı olduğunu söyleyebilmek mümkündür (Mustafa Reşit, 1926, s.22; Muammer Tevfik, 1927, s.59; Birsen, 1963, s.220).

Mustafa Reşit, bir kadının hamile olup olmadığının veya hayız görüp görmediğinin dışarıdan tespitinin oldukça zor olmasının uygulamada sıkıntı yaşanmasına neden olduğunu belirtmiş ve bu zorlukları gidermek amacıyla da üç yüz günlük bekleme süresinin tespit edildiğini dile getirmiştir. Bu sürenin, bir çocuğun anne karnında durabileceği maksimum süre olduğu için tespit edildiğini ve bir kadının üç yüz gün boyunca doğum yapmadıysa artık hamile olmadığının kesin olarak bilinebileceğini ifade etmiştir (Mustafa Reşit, 1926, s. 22). Gerçekten de Batı hukuklarında kadınların bekleme süresinin genellikle üç yüz gün olarak tespit edildiği, bunda da hamileliğin en yüksek süresinin kıstas alındığı belirtilmektedir (Cin, 1988, s.111; Binatlı, 1965, s.311). Şüphesiz, söz konusu bu bekleme süresinin üç yüz gün olarak tespit edilmesinde, Kanun'un mehz alındığı İsviçre Medeni Kanunu'nda da sürenin aynı şekilde belirlenmiş olmasının etkisi yadsınamaz (Egger, 1943, s.75; Olgaç, 1953, s.69).

Yaklaşık on aya tekabül eden bu sürenin İslam ve Osmanlı hukuku kurallarından ne derece uzun olduğu ortadadır. İslam hukukunda en fazla ölüm halinde yaklaşık yüz yirmi gün süren iddet, artık her durumda üç yüz gün olarak uygulanacaktır. Halil Cin de bu duruma değinerek, İslam

⁵ Bu tarihten önce de 1923 ve 1924 yıllarında iki ayrı Aile Kanunu tasarısının hazırlandığı bilinmektedir. Ne var ki çeşitli sebeplerle iki tasarı da kanunlaştırılmamıştır. Kanun tasarıları ağırlıklı olarak 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi'ni örnek alacak şekilde hazırlanmışlardır. Tasarıların hükümleri incelendiğinde çalışmanın konusu bakımından esaslı bir değişikliğe gidilmediği görülmüştür. Tasarılar hakkında detaylı bilgi için bkz.: Aydın, 2018, s.208-211.

hukukunda öngörülen sürenin modern hukuklarda tespit edilenden daha kısa olduğuna dikkat çekmiştir (Cin, 1988, s. 112).

95. maddenin ikinci fıkrası incelendiğinde, kadının hamile kalmasının mümkün olmadığı⁶ yahut boşanan eşlerin yeniden birbirleriyle evlenmek istemeleri halinde hakim tarafından bu sürenin kısaltılabileceği hüküm altına alınmıştır. Diğer bir deyişle, söz konusu iki halde kadının ancak mahkemeye başvurması üzerine, hakim tarafından üç yüz günlük sürenin kısaltılabilmesi söz konusu olabilecektir. Madde metninden, sürenin kısaltılıp kısaltılmaması noktasında hakime takdir yetkisi verildiği görülmektedir (Egger, 1943, s.77). Diğer taraftan, sürenin *kısaltılabilecek* olmasının hakime sürenin tamamen ortadan kaldırılması imkanı vermediği ve her halde tarafların bir süre beklemek zorunda kalacakları da ifade edilmiştir (Binatlı, 1965, s.311).⁷

Söz konusu ikinci fıkra hükümlerinin de eski hukukumuzdan farklı yönler içerdiği göze çarpmaktadır. Hatırlanacağı üzere İslam ve Osmanlı hukuku kuralları gereği bir kadının hamile olma ihtimali bulunmasa dahi üç ay iddet beklemesi gerekir. Boşanan eşlerin tekrardan evlenmek istemeleri halinde ise iddet beklemelerine hiç gerek yoktur. Mahkemeye sürenin kısaltılması hususunda takdir yetkisi verilmesi ise İslam hukukunda söz konusu dahi değildir.

743 sayılı Türk Kanun-ı Medenis'i'nde iddete ilişkin değinilmesi gereken son bir husus, "Batıl Olan Evlenmeler" başlıklı dördüncü faslın altındaki 122. maddedir. Kural olarak Kanun'da sayılan evlenme engellerine uyulmaması halinde evliliğin butlanı söz konusu olabilecektir. Ne var ki kanun koyucu, kimi evlenme engellerinin evliliğin butlanını gerektirmeyeceğine karar vermiştir. Bu gibi engeller "kesin olmayan evlenme engelleri" olarak anılmaktadır ve bekleme süresine uymak da bunlardan biridir (Kaynar, 1978, s.126). Söz konusu 122. maddeye göre, kanunda tespit edilen müddet içerisinde evlenmesi yasak olan kimselerin bu müddetler geçmeden önce tekrar evlenmiş olması evliliğin feshine sebep olmaz.

Evlenecek olan eşlerin, 95. maddede belirtilen kanuni bekleme süresine uymaları bir zorunluluktur. Ancak bir şekilde taraflar bilerek ya da bilmeden nikah memuruna gerçeği yansıtmamış ve nikah memuru da bu durumu fark etmeden nikah kıymış olabilir. İşte 122. maddenin hükmüne göre, kanuni bekleme sürelerine uyulmadan nikah kıyılmış olması, bu evliliğin feshine sebep olmayacaktır. Böyle bir evliliği feshetmenin, evliliği geçerli kılmaktan daha büyük toplumsal sorunlara yol açacağını düşünülerek söz konusu madde hükmünün getirildiği ifade edilmiştir (Mustafa Reşit, 1926, s.47).

⁶ Binatlı, bu duruma örnek olarak kadının kısır olduğunu yahut rahmini ameliyatla aldığını ispat etmesi hallerini göstermişken; Egger ise doktor raporuyla kadının hamile olmadığını tespitinin yanı sıra uzun süre ve aralıksız olarak yurt dışında yaşamak, uzak bir yerde aralıksız olarak ikamet etmiş olmak gibi hallerin ispatının da bu kapsamda değerlendirilebileceğini söylemiştir (Binatlı, 1965, s.311; Egger, 1943, s.76). Diğer taraftan, 1944 yılında yazılan bir makalede, maddedeki "kadının gebe kalmasının mümkün olmadığı" lafzından dolayı kadınların ancak kısır yani hiçbir şekilde çocuk sahibi olamayacak olmaları halinde bu fıkranın uygulama alanı bulabildiği, kadının normal şartlarda hamile kalması mümkün olmasına rağmen o an itibarıyla hamile olmaması halinin bu fıkra kapsamına girmediği belirtilmiş ve bu husus eleştirilmiştir. Bu doğrultuda, madde metninin "kadının gebe bulunmadığı" şeklinde düzeltilmesinin kanunun öngördüğü amacı gerçekleştirmeye daha müsait olduğu ifade edilmiştir (Tan, 1944, s.938).

⁷ Yazar, madde metninin "...kısaltır veya ortada kaldırır." şeklinde değişmesinin daha uygun olacağını ifade etmiştir.

VI. Değerlendirme ve Sonuç

Evliliği sona eren kadınların yeni bir evlilik yapabilmeleri için beklemleri gereken süre olan iddet bu yönüyle kadınlara yönelik bir evlenme engeli oluşturmaktadır. İddet kurumunun pek çok hükmü doğrudan İslam hukukunun temel kaynağı olan Kur'an'da düzenlenmiştir. Buna göre, evliliği herhangi bir nedenle sona eren kadınlar eğer hamile iseler doğurana kadar iddet içinde olacaklardır. Hamile olmayanlar bakımından ise, kocasının ölümü nedeniyle evliliği sona ermiş kadınlar dört ay on gün, boşanma ya da boşanma hükümlerine tabii olan başka bir yolla evliliği sona eren kadınlar ise kural olarak üç hayız iddet beklemek zorundadırlar. Hayız görmeyen kadınlar için ise bu süre üç ay olarak tespit edilmiştir.

İddetin asıl amacının kadının hamile olup olmadığını tespit etmek olduğu açıktır. Böylece olası bir nesep karışıklığının önüne geçilmiş olunacaktır. Ne var ki İslam ve Osmanlı hukukunda iddet, bu temel amacının dışında farklı pek çok amacı da karşılamaya yönelmiş bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu amaçlar incelendiğinde iddetin, sona eren evliliği kurtarmaya, daha da önemlisi evliliği sona eren kadını korumaya ve onun durumunu iyileştirmeye yönelik hükümler taşıdığı görülür. Bu doğrultuda, iddetin iki yönünün olduğu söylenebilecektir. İddet bir yönüyle nesep karışıklığını önleme amacı doğrultusunda kadınlara yönelik bir engel teşkil ederken; diğer yönüyle de kadınları koruyucu bir yapı oluşturmaktadır.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise 1926 tarihli Türk Kanun-ı Medenisi ile birlikte iddet konusunda Türk hukuk tarihinde yeni bir sayfa açıldığını söylemek mümkündür. Her şeyden önce artık hukukumuzda "iddet" kavramı ortadan kalkmış, iddet yerini "müddet"e bırakmıştır. Çeşitli kaynaklarda, Kanun'daki müddet teriminin İslam hukukundaki iddete karşılık geldiği belirtilmişse de (Mustafa Reşit, 1926, s.22; Binatlı, 1965, s. 310; Birsen, 1963, s.220) burada isim değişikliğinden öte bir durumun olduğu açıktır. Her şeyden önce, yeni Kanun'la birlikte bekleme süresi üç yüz güne çıkartılarak kayda değer bir biçimde uzatılmıştır. Her ne kadar Kanun şerhlerinde, sürenin böylesi uzun bir şekilde tespit edilmesinde nesep karışıklığını önlemek amacı olduğu belirtilmişse de yaklaşık bin yıllık İslam ve altı yüz yıllık Osmanlı tarihinde kadınları ortalama üç ay boyunca bekletmek hamile olup olmadıklarını tespit etmek için yeterli görülmüşken bu süreyi üç katından da fazlasına çıkarmak oldukça dikkat çekici bir yeniliktir. Bu hükümle birlikte artık iddet olarak nitelendirilmesi mümkün olmayan söz konusu bu bekleme süresinin nesebi koruma amacıyla kadınlara yönelik bir engel oluşturma yönünün çatıştığı ve hatta ikincisinin daha ağır bastığını söyleyebilmek mümkün hale gelmiştir.

Boşanan eşlerin yeniden evlenmek istemeleri halinde dahi ancak mahkemeye başvurulması şartıyla hakim tarafından bu sürenin kısaltılabilmesine imkan verilmesi de yine bekleme süresinin kadınları engelleyici yönünün ağır bastığının göstergelerindedir.

İslam ve Osmanlı hukukunda iddetin kadınları koruyucu hükümlerinden biri de boşanma iddeti süresince kadının, evliyken kocasıyla birlikte oturduğu evde kalmaya devam edebilmesi ve bu süreçte nafkasının da yine boşandığı kocası tarafından karşılanmasıdır. Oysa 1926 tarihli

Medeni Kanun'la birlikte üç yüz günlük iddet süresince kadının kocasının evinde kalmaya devam edebilmesi yahut bu süre boyunca iddet nafakası alması söz konusu değildir.⁸

Yukarıda anlatılanlar ışığında, 1926 tarihli Türk Kanun-ı Medenisi ile birlikte Türk hukuk tarihinde adeta "iddetten müddete geçiş" yaşanmıştır, denilebilir. İçine girilen bu yeni süreçte, iddetin kadınları koruyucu niteliğinden uzaklaşıldığını ve yeni kabul edilen müddet kurumuyla, bekleme süresinin kadınlara yönelik bir evlenme engeli olma yönünün daha ağır basar hale geldiğini söyleyebilmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Acar, H. İ. (2014). *İslam Aile Hukuku*. Emin Yayınları.
- Acar, H. İ. (2000). İddet. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (s. 466-471). C.21. TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Akman, M. (2007). Örf. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (s. 93-94). C.34. TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Aydın, M. A. (2018). *Osmanlı Aile Hukuku*. Klasik.
- Aydın, M. A. (2012). *Türk Hukuk Tarihi*. Beta.
- Binatlı, Y. Z. (1965). *Türk Medeni Hukuku*. Tam-İş Matbaası.
- Birsen, K. (1963). *Medeni Hukuk Dersleri*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Cin, H. (1988). *Eski Hukukumuzda Boşanma*. Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Cin, H. ve Akgündüz, A. (2011). *Türk Hukuk Tarihi*. Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Cin, H. ve Akyılmaz, G. (2014). *Türk Hukuk Tarihi*. Sayram Yayınları.
- Demirtaş, H. N. (2016). *Fetvaları ile Şeyhülislam Ebüssu'ud Efendi*. Akıl Fikir Yayınları.
- Egger, A. (1943). *Aile Hukuku*. T. Çağa (çev.), Kenan Matbaası.
- Ekinci, E. B. (2014). *Osmanlı Hukuku*. Arı Sanat.
- el-Kuduri, A. (2019). *Muhtasarı'l Kuduri*. S. Duman ve O. Güman (çev.), Beka.
- el-Mavsili, A. (2019). *El-İhtiyar: Li-Ta'lili'l-Muhtar*. C.3. M. Keskin (çev.), Ravza Yayınları.
- es-Seyyid Ahmed Efendi/es-Seyyid Hafız Mehmed b. Ahmed el-Gedusi (der.). (2014). *Neticetü'l-Fetava*. Klasik Yayınları.
- İbn Rüşd. (2015). *Bidayetü'l Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid: Mezheblerarası Mukayeseli İslam Hukuku*. C.2. A. Meylani (çev.), Ensar.
- Kaynar, R. (1978). *Medeni Hukuk Dersleri*. Sulhi Garan Matbaası.
- Muammer Tefvik. (1927). *Türk Kanun-ı Medenisi Şerhi*. Cihan Matbaası.
- Mustafa Reşit. (1926). *Türk Kanun-ı Medenisi Şerhi*, 2.Kitap, Evkaf-ı İslamiyye Matbaası.
- Olgaç, S. (1953). *Tatbikatta Türk Kanunu Medenisi ve İlgili Hususi Kanunlar*. Halk Basımevi.
- Özön, M. N. (1955). *Osmanlıca - Türkçe Sözlük*, İnkılap Kitabevi.
- Tan, S. (İkinciteşrin 1944) Medeni Kanununun 95inci Maddesi Hakkında. *Adliye Dergisi*. (35/11), s.937-938.
- Üçok, C. ve Mumcu, A. ve Bozkurt, G. (2016). *Türk Hukuk Tarihi*. Turhan Kitabevi.
- Yılmaz, C. (ed.). (2019). *İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil*. Kültür AŞ.
- Yılmaz, C. (ed.). (2019). *İstanbul Kadı Sicilleri, Mahfel-i Şeriyat Mahkemesi, 3 Numaralı Sicil*. Kültür AŞ.
- Yılmaz, C. (ed.). (2010). *İstanbul Kadı Sicilleri, Üsküdar Mahkemesi, 2 Numaralı Sicil*. C.2. İSAM.

⁸ Elbette boşanma nedeniyle kadına Kanun'da öngörülen şartlara uygun olarak nafaka bağlanması söz konusu olabilecektir. Ancak bu nafakanın İslam hukukundaki iddet nafakasının doğrudan bir karşılığı olduğunu söyleyebilmek mümkün değildir.

OSMANLI'NIN İLK KADIN MECMUASI ŞÜKÛFEZÂR VE BURADA NEŞREDİLEN ŞİİR ÖRNEKLERİ

Zeynep AKYEL

Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Diyarbakır

Özet

İlk sayısı 1884 yılında neşredilen, ilk Müslüman kadın dergisi Şükûfezâr, Osmanlı Maarif Nazırı Münif Paşa'nın kızı Arife Hanım tarafından çıkarılmış olup yazar kadrosunun tamamı başta Arife, Münire, Fatma Nevber, Fatma Nigar, Fatma Naima olmak üzere, dönemin okuryazar kadınlardan oluşmaktadır. Temel gayesi, kadının toplumsal gelişmedeki vazgeçilmez rolünü kamuoyuna duyurmak olan Şükûfezâr, kadınların hiçbir alanda erkekten aşağı kalır olmadığını, toplumun ilerleyişinin ancak kadın ve erkeğin ortak çabasıyla mümkün olabileceğini, dolayısıyla kadının cemiyet içerisindeki mühim konumunu dikkatlere sunmayı hedeflemiştir. Ancak neşredilen yazılardan hareketle, yayın politikasında feminist eğilimin baskın öğe olmadığını, geleneksel Osmanlı toplumuna ait dinî ve muhafazakâr motiflerin ön planda olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca mecmuada, Batılılaşma yerine modernleşme fikrine ısrarla dikkat çekilmiş, böylelikle kadının kendi normları ve toplumsal değerleri içerisinde gelişip asrileşmesine katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Derginin imtiyaz sahibi Arife Hanım'ın mukaddime kısmında "*Risalemiz siyasiyattan başka her şeyden bahsedebilecektir*" şeklindeki ifadelerde belirttiği üzere, Şükûfezâr'da kadının varoluş çabası, vatan sevgisi, ahlâk, aşk temalı şiirlerden ilmî ile fikhî konulardaki makalelere ve moda tartışmalarına kadar birçok konuya yer verilmiştir. Yazıların, bizzat hanımların gerçek isimleriyle neşredilmesi ise kadının değişmeye başlayan sosyal rolüyle birlikte sanat ve edebiyat alanında da daha fazla söz hakkı elde ettiğine işaret eder. Toplam beş sayı olarak neşredilen derginin bilhassa beşinci sayısı, lirizm yüklü seçkin şiir örneklerini ihtiva eder. Bu edebî ürünler, kadın şair sayısının erkek şairlere nispeten oldukça az olduğu bir şiir geleneği içerisinde ehemmiyetli bir anlam taşımaktadır.

Bu çalışmada da Şükûfezâr dergisinin, Osmanlı kadınının modernleşmesindeki katkılarına dikkat çekilecektir. Ayrıca burada neşredilen kıta, gazel, nazire gibi şiir örnekleri incelenerek bunların biçimsel özellikleri ve tematik yapısıyla birlikte, edebî gelenek içerisindeki yeri açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Modernleşme, Şiir, Şükûfezâr.

Abstract

Şükûfezar, the first Muslim women's magazine published in 1884, was published by Arife lady, the daughter of the Ottoman Minister of National Education Münif Pasha, and the entire editorial staff consists of literate women of the period, especially Arife, Münire, Fatma Nevber, Fatma Nigar, Fatma Naima. Şükûfezar, whose main goal is to announce to the public the indispensable role of women in social development, aimed to show that women are not inferior to men in any field, that the progress of society can only be possible through the joint efforts of men and women, and therefore the important position of women in society. However, based on the published articles, it is possible to say that the feminist tendency is not the dominant element in the publication policy, and that religious and conservative motives belonging to the traditional Ottoman society are at the forefront. In addition, the idea of modernization instead of Westernization was persistently drawn attention in the journal, thus, it was

aimed to contribute to the development and assimilation of women within their own norms and social values.

As stated by the privileged owner of the magazine, Arife lady, in the sacred section, *“Our treatise will be able to talk about everything except politics”*; many topics ranging from poems on the themes of a woman's struggle for existence, love for the motherland, morality, love, to articles on scientific and fiqh topics and fashion discussions have been included in the Şükûfezar. The fact that the articles are published with the real names of the ladies themselves indicates that women have gained more say in the field of art and literature along with their social role, which has begun to change. The fifth issue of the magazine, which is published as a total of five issues, contains outstanding examples of poetry loaded with lyricism. These literary products have an important meaning in a poetry tradition where the number of female poets is relatively small compared to male poets.

In this study, attention will be drawn to the contributions of Şükûfezar magazine in the modernization of Ottoman women. In addition, the examples of poems such as continent, gazel, imitation published here will be examined and their formal features and thematic structure, as well as their place in the literary tradition, will be tried to explain.

Keywords: Women, Modernization, Poetry, Şükûfezar.

Giriş

Kadınlar tarafından ve kadınlar için çıkarılan ilk süreli yayın olan Şükûfezâr'ı öncekilerden ayıran ve onu ilk kadın dergisi olarak nitelendiren en önemli şey herhangi bir gazetenin ya da yayının eki olmaksızın başlı başına sadece kadınlar tarafından, kadınların okuması için çıkarılan ilk dergi olmasıdır. Şükûfezar anlam itibarıyla “çiçek bahçesi” manasına gelmekte olup derginin ilk sayısında, isim babasının Tanzimat dönemi şair, gazeteci ve bürokratlarından Abdülkerim Sabit olduğu zikredilir. Derginin baş muharriri “Ârife, “Mukaddime” yazısında kadınlara seslenerek çalışmayı, ilmi, terakkiyi, gayreti ön plana çıkarır. Kadınların da en az erkekler kadar insanlığa, insanlığın gelişimine hizmet edebileceğini, namus çerçevesinde kadınların da toplumsal yaşam içerisinde erkekler kadar önemli işler yapabileceğini vurgular. Bu hususta özellikle de ilim ve maarifi ön plana çıkaran Ârife, kadınların ilimle, edebiyatla, eğitimle kendilerini geliştirebileceklerini, topluma faydalı olabileceklerini savunur. Bilime dayalı hizmeti, diğer hizmetlerden üstün tutar. Bu hususta kadınlara öğüt verir ve onları bu yönde çalışmalara teşvik eder.” (Çavuş, 2021; 399)

Dönemin diğer kadın dergilerinin aksine Şükûfezâr, kadının çocuk eğitimi, evlilik, ahlak, ev idaresi, çocuk bakımı ve sağlığı, moda gibi ev ile sınırlı olan rolünü genişleterek tıpkı erkekler gibi toplumu ilgilendiren her hususta fikir ve söz sahibi olduklarını vurgulamıştır. Osmanlı'nın son dönemlerinde kadın hakları noktasında tezahür eden bu gibi gelişmeleri, Cumhuriyet sonrasında kadına tanınan birçok hakkın ilk filizleri olarak görmek mümkündür.

Derginin imtiyaz sahibi Arife Hanım'ın ilk sayının mukaddimesinde yer verdiği, *“Biz “saçı uzun akli kısa” diye erkeklerin hande-i istihzâsına hedef olmuş bir taifeyiz. Bunun aksini isbat etmeğe çalışacağız. Erkekliği kadınlığa kadınlığı erkekliğe tercih etmeyerek şâhrâh-ı sa'y u ilimde mümkün olduğu kadar payendâz-ı sebât olacağız”* şeklindeki ifadeler, derginin çıkış noktasını ve fikrî zeminini dikkatlere sunma noktasında kayda değerdir. Burada belirtildiği üzere, mecmuanın bilhassa “saçı uzun akli kısa” gibi kadını küçümseyici ifadelere karşı yükselen bir ses olduğunu

söylemek mümkündür. Ayrıca burada kadının erkekten üstün olmadığı gibi erkeğin de kadından üstün olmadığı dikkatlere sunulur.

Yine birinci sayının mukaddimesinde, “*Risalemiz siyasiyattan başka her şeyden bahsedebilecektir*” şeklinde belirtildiği üzere Şükûfezâr’da, kadının varoluş çabası, vatan sevgisi, ahlâk, aşk temalı şiirlerden ilmî ile fikhî konulardaki makalelere ve moda tartışmalarına kadar birçok konuya yer verilmiştir. Dolayısıyla doğrudan edebiyat dergisi olmayıp konu kapsamı oldukça geniştir. Ancak dergide birçok konuda ve türde şiir örneklerine yer verilmiştir. Bununla birlikte her sayının kapağında Şeyh Vasfi’ye ait olan şu dördünlüğün bulunması, edebiyatın bilhassa da şiirin derginin muhtevasında mühim bir yer tuttuğuna işaret eder.

*Ey talibe-i safa-yı mana
İman ile bak şükûfezara
Ezhar-ı edeb şemimi solmaz
Tercih eder ehl-i dil bahara*

Toplam beş sayı olarak neşredilen mecmuada yer alan bu edebî mahsulleri, beş başlık altında değerlendirebiliriz.

1. Sayı

Derginin birinci sayısında, Arife Hanım’a ait 30 beyitlik bir şiir, Münire Hanım’a ait 7 beyitlik âşikâne bir gazel ve Fatma Nevber Hanım tarafından yazılmış olup vatanın kalkınması ve muasır medeniyetler seviyesine yükselebilmesi için ilim ve irfanın önemine dikkat çeken 10 beyitlik *Teşvik* isimli şiir yer almaktadır. Böylelikle derginin mukaddime kısmında belirtildiği üzere, ilk sayı itibariyle birçok konuda yazılan şiir ve yazılarla derginin konu yelpazesi oldukça geniş tutulmuştur.

2. Sayı

Bu sayı da önceki sayı gibi derginin muharrirlerinin şiirlerinden müteşekkildir. Arife Hanım’a ait 11 dördlük ile 1 kıt’a; Fatma Nevber’e ait 10 dördlük ve 1 kıt’a; Münire Hanım’a ait 6 dördlük ve 1 kıt’a yer alır. Bunlar daha ziyade derginin yayın politikasını dikkatlere sunmaya çalışan manzumelerdir. Bakınız Arife Hanım tarafından yazılan;

*Bahtiyârı bahş eder gayret çalışkan kızlara
Dâima gayret, verir şöhret çalışkan kızlara
Guşuş u ikdam ile şenlendirin cemiyeti
Fazlınızla parlatın âfâk-ı insaniyeti*

Şeklindeki dördlükte, kadınların gayret ile mutluluğu ve şöhreti elde edebileceklerine, çaba ve kararlılıkla toplumu mamur edebileceklerine ve insanlığın ufuklarını da yine bu meziyetle parlatacakları ifade edilir.

3. Sayı

Derginin üçüncü sayısında, isimsiz manzum bir piyes, Arife Hanım’a ait 20 beyitlik Zevk-i Vicdan isimli bir şiir yer alır.

4. Sayı

Derginin dördüncü sayısında şiir bulunmayıp bu sayı, Darü'l-muallimattan hanımların mektuplarından ve bunlara verilen cevaplardan müteşekkildir.

5. Sayı

Arife Hanım'a ait bir nazire ve 3 kıt'a ile başlayan derginin beşinci sayısı Münire Hanım'a ait 1 gazel, 3 kıt'a, Fatma Nevber'e ait 3 kıt'a, Fatma Nigar'a ait 1 kıt'a ve Tahmis-i Gazel-i Malum ismiyle bir tahmis örneği yer alır. Böylelikle derginin beşinci sayısı adeta bir edebiyat dergisini anımsatan şiir örnekleriyle yüklüdür.

Sonuç

Osmanlı'nın ilk kadın dergisi olması hasebiyle önemli bir konuma sahip olan Şükûfezâr, be sayılık yayın hayatıyla kadının toplum içerisindeki yeri, görevi ve sahip olduğu vazgeçilmez değeri dikkatlere sunmayı başarmıştır. Bununla birlikte derginin mukaddime kısmında belirtildiği üzere ilk sayı itibarıyla birçok konuda yazılan şiir ve yazılarla derginin konu yelpazesi oldukça geniş tutulmuştur. Bu şiirlerde genel itibarıyla ise, kadınların çalışıp çabalaması, kendilerini ilim ve itfanla donatmaları gerektiğiyle birlikte ilmin bireysel ve toplumsal getirileri, cehaletin zararları gibi konulara temas edilir. Bunu yaparken de kadınların geleneksel ve toplumsal değerler çerçevesinde kalmaları öğütlenir. Dolayısıyla burada yer alan şiirlerin, ekseriyetle derginin fikrî zeminini dikkatlere sunma ereğini taşıdıklarını söylemek mümkündür.

Kaynakça

Çavuş, Burak (2021). "Osmanlı Kadın Yazınında Şükûfezâr Dergisi ve Derginin Tam Çevirisi", *Edebî Eleştiri Dergisi*, Takvîm-i Vekâyî'den 1928 Yılına Süreli Yayınlar ve Edebiyat Özel Sayısı, [s.] 398-429.
Şükûfezâr Dergisi, Sayı 1, 2, 3, 4, 5, İstanbul, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı.

RUSYA TÜRKLERİNİN İLK KADIN DERGİSİ ÂLEM-İ NİSVAN'DAN KADIN VE ÇOCUK SAĞLIĞI MESELESİ

Elanur KÖSE KİZİR

Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Ankara

Özet

18. yüzyılın sonları 19. Yüzyılın başlarında gelişen dünya şartlarında Rusya Türkleri dönemin gelişmişliğinden uzak kalmış ve dünyadan izole edilmişlerdir. 17 Ekim 1905 Ekim Manifestosu ile sağlanan ifade özgürlüğü fırsatını değerlendiren İsmail Gaspıralı, Rusya Türkleri'nin fikri mücadelesinde yol gösterici olmuştur. Rusya Türklerini çağın ihtiyaçlarına göre geliştirmek ve aydınlatmak istemiştir. Bu nedenle yeni usul eğitim anlayışına göre Türk Dünyası'nın birçok yerinde açmış olduğu usul-ı cedid okulları ve Türk dünyasına fikirlerini yaymış olduğu Tercüman gazetesi aracılığıyla Rusya Türklerine ulaşarak onları karanlıktan çıkarmayı amaçlamıştır. Rusya Türklerinin karanlığında özellikle kadınların toplumsal statüsünü ve durumunu gözlemleyen Gaspıralı, usul-ı cedid sıralarında kız çocuklarının eğitim almalarını sağlamış ve Tercüman gazetesi aracılığıyla kadınların bilgilenmelerini sağlayacak satırlara yer vermiştir. Ancak Tercüman gazetesinin konu yoğunluğundan dolayı kadınlara özel konulara çok fazla yer verememesi ve usul-ı cedid okullarına gelmeyen veya gelemeyen kadınlara da ulaşmak isteyen İsmail Gaspıralı, kadınlara özel bir yayın organının varlığına ihtiyaç duymuştur. Bu ihtiyacı gidermek için eşi Zühre Gaspıralı ile kadınlara özel yayın organı çıkarmak amacıyla hükümete yapmış olduğu başvuruların sonucunu kızı Şefika Gaspıralı ile almıştır. Bu mücadelenin sonucunda 1905 yılında yayın hayatına başlayan Âlem-i Nisvan, siyasi, sosyal, ekonomik, eğitim, edebiyat ve tıp gibi alanlarda kadınları aydınlatma ve geliştirme amacını taşımıştır. Bu çalışmada, Rusya Türklerinin ilk kadın dergisi olarak Rusya'da Türk kadın hareketinin başlangıcını teşkil etmiş olan Âlem-i Nisvan dergisinde sağlık konusuna odaklanılacaktır. Toplumun geleceğini teşkil eden çocuklar ve kadınlar eğitimsizlik ve hurafelerden dolayı sağlık sorunlarından mustarip olmuşlardır. Bu nedenle kadınların sağlık sorunlarının ve bu sorunlara çözüm önerilerinin verildiği makaleler, haberler, mektuplar ve ilanlar üzerinden derginin sağlık meselesine yaklaşımı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Rusya Türkleri, Gaspıralı, Kadın, Sağlık, Eğitim.

Rusya, "böl, parçala ve yönet" politikası doğrultusunda 17. Yüzyılın sonlarından itibaren Türk Dünyasının milli tarih ve kültür bilinci için bir tehdit unsuru olmuştur. Bu politikanın uygulanmak istendiği yerlerden biri olan Kırım, Karadeniz'deki jeopolitik ve jeostratejik önemi nedeniyle Ruslaştırma politikasına maruz kalmıştır. Bu faaliyetler, Küçük Kaynarca antlaşması (1774) ile başlayıp Yaş antlaşmasından (1792) sonra Rus sömürge idaresinin kurulması ile devam etmiştir. Ruslar hem Kırım Yarımadası'nın sınırlarını genişleterek daha fazla etnik halkı içine alan bir bölge tanımlaması yapmış ve bölgede homojen kimlik elde etmeyi amaçlamış hem de bölgeden Türk-Tatar ismini silmek için bölgenin adını "Tavrida Oblast" olarak değiştirmiştir. Sadece bölgenin adını değiştirmekle kalmayıp bölgedeki yer adları da değiştirilmiş olup bölgeye bilinçli Rus göçü başlatılmıştır. Türk-Tatarlar tarım arazilerinden çıkarılırken bürokraside de yerlerini Ruslara bırakmak zorunda kalmışlardır. Rusların Türk-İslam kültürünü hızlı ve sistematik bir şekilde Kırım yarımadasından silme faaliyetlerinin etkili olabilmesi için Müslüman Dini İdare-i Ruhaniyesi

kurularak Çarlık hükümeti için etkili bir araç yaratılmıştır. Toplumun her alanında uygulanan bu Ruslaştırma faaliyetleri nedeniyle Kırım'dan Osmanlı'ya kitlesel göç hareketi başlamıştır (Devlet, 2011, s. 24-26).

1861'den 1877'ye kadar devam eden Rus reform döneminde Rus okullarının yayılması, Kırım'da yeni bir aydın sınıfının doğmasını sağlamıştır. Bunun yanı sıra Kırım Tatarlarının önde gelen aydınlarından olan İsmail Gaspıralı'nın Batı tarzı eğitim modelindeki Usul-ı Cedid okulları ve toplumun her kesimine hitap ettiği Tercüman gazetesi Tatar göç hareketini azaltmıştır. İsmail Gaspıralı hem usul-ı cedid okulları hem de Tercüman gazetesi aracılığıyla gelişen Batı'nın karşısında geride kalan Rusya Müslümanlarının başta eğitim olmak üzere birçok alanda gelişmesini sağlamayı amaçlamıştır. "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" şiarıyla başlayan Cedidçilik (Yenileşme) hareketi başta eğitime odaklansa da daha sonra basın, tiyatro ve edebiyat alanlarına da sirayet ederek Türk Dünyasının farklı bölgelerine yayılmıştır. Böylece Gaspıralı, Rusya Türklerini modern dönemin ihtiyaçlarına ve standartlarına göre kendilerini yeniden ifade edebilmeleri ve tanımlayabilmeleri için bir hareket başlatmıştır (Kırımlı, 2004, s. 57).

Cedidçilik hareketinin odaklandığı en önemli konulardan bir diğeri ise kadın meselesi olmuştur. İsmail Gaspıralı'nın Rusya Müslümanlarının gelişerek ilerlemeleri için "hürriyet" ve "eşitlik" kavramlarını sıklıkla kullanmıştır. Bu nedenle Türk kadınlarının tarihsel konumlarına vurgular yapmış ve Türk kadınlarının değişen toplumsal statüsünü iyileştirmeden ilerlemenin mümkün olmayacağını her fırsatta belirtmiştir. Hatta eşi Zühre Gaspıralı Rusya Müslümanları tarafından cinsiyet eşitliğinin simgesi ve modern yaşamın habercisi olarak görülmüştür. Zühre Gaspıralı, İsmail Gaspıralı'ya hem hayat hem de emel arkadaşı olmuştur. Tercüman Matbaası kurulurken çeyizini ve mücevheratını satarak yardım eden Zühre Gaspıralı, sonrasında gazetenin hazırlanmasında ve abone adreslerine ulaştırılmasında çalışmıştır. Tercüman'ın ilk zamanlarında İsmail Gaspıralı olumsuz davranışlara maruz kalırken Zühre Gaspıralı kendisine cesaret verip teşvik etmiştir. Zühre Gaspıralı, çocukların ihtiyaçları ve evin sorumluluklarıyla ilgilenirken Tercüman'ı da milli bir iş atfederek elinden gelen yardımı yapmıştır (Kırımer, 1996, s.28). Hatta 10 Nisan 1893'te Tercüman gazetesinin 10. Yıl Jübilesi'nde Zühre Gaspıralı, kadın hareketi için öncü olarak kadınları bilgilendirmiş ve yönlendirmiştir (Hablemitoğlu, 2004, s. 5).

İsmail Gaspıralı, kadınların toplumsal sorunlarının Tercüman gazetesinin sayfalarında tartışmaya yetmeyeceğini ve bu nedenle hem kadınların sorunlarına daha fazla yer verecek hem de doğrudan kadınlara hitap edecek bir dergiye ihtiyaç olduğunu düşünmüştür. Bu nedenle Zühre Gaspıralı'nın sorumluluğunda 1887 yılında "Terbiye" adlı bir dergi çıkarmak istemişse de reddedilmiştir. İlk denemenin başarısız olmasının üzerine ikinci deneme 1891 yılında Tercüman gazetesinin eki olarak "Kadın" adlı dergiyi çıkarmak olmuştur. Ancak "ikinci bir Tatar gazetesinin yayınlanması gereksiz" görüldüğünden reddedilmiştir (Çubukçiyeva, 2013). Dergilerin yayınlanması için Rus makamlarına yapılan her iki başvurunun da olumsuz sonuçlanması, 1905 Devrimi öncesi basın-yayın organlarında sansürün yoğunlaşması ve İsmail Gaspıralı'nın hayat yoldaşı Zühre Gaspıralı'yı kaybetmesi gibi sebepler uzun yıllar yeniden bir kadın dergisi için teşebbüste bulunulmasını engellemiştir. Bu süre zarfında İsmail ve Zühre Gaspıralı tarafından özel olarak yetiştirilen Şefika Gaspıralı, çocukluk yıllarını Tercüman matbaasında gazete katlayıp, pul yapıştirip, adres yazarken, gençlik yıllarını Tercüman gazetesine makaleler yazarak geçirmiştir (Köse, 2021, s.95). Şefika Gaspıralı, özgüven ile büyüyen, kendi ayakları üzerinde durabilen ve sosyal hayatta

var olan örnek bir kadın rolünü üstlenmiştir. Bütün bu özellikleriyle Şefika Gaspıralı, Türk kadın aydınlanmasının rol modeli olmuştur (Kınacı, 2014, s. 239). Özellikle Rus bir yazarın Tatar kadınların geri kalmışlığı ile yazısına cevaben 1903 yılında Rusça bir gazetede yazmış olduğu ilk seri makalesinin iyi karşılanması üzerine cesaretlenmiştir (Hablemitoğlu, 2004, s. 34-35).

1905 İhtilali'nin özgürlük manifestosu sansürün ortadan kaldırılmasını ve ifade özgürlüğünün gelmesini sağlamıştır. Bu rahat ortamdan faydalanan İsmail Gaspıralı, 11 Temmuz 1905'te yasal izinleri elde ederek Şefika Gaspıralı'nın sorumluluğunda "Âlem-i Nisvan"ın 3 Mart 1906'da yayın hayatına başlamasını sağlamıştır. İsmail Gaspıralı, Şefika Gaspıralı, Nesip Yusufbeyli ve Abdulla Sur'un daimî yazar kadrosunda olduğu dergiye farklı coğrafyalardan kadın meselesi ile ilgili makale ve mektuplar yazılarak bir uluslararası kadın platformu oluşturulmuştur. Tercüman gazetesinin eki olarak yayın hayatına başlayan Âlem-i Nisvan'ın, haftalık olarak yayınlanması planlansa da 1910 yılından sonra maddi imkansızlıklar sebebiyle ayda iki nüsha olarak yayın hayatına devam edileceğini ve müşteri kabul etmeyip Tercüman'ın tüm müşterilerine gönderilerek kadınların az da olsa faydalanmalarını amaçladığı bildirilmiştir ("Başlıksız", 1910, S.25; "İdareden", 1910, S.26). Âlem-i Nisvan'da şiir, makale, haber, mektup ve duyuru gibi birçok yazı türünde kadınların eğitim alamamaları, küçük yaşta kendilerinden yaşça büyük kişilerle para karşılığında evlendirilmeleri, çarşafın içinde saklanmaları ve sağlık sorunları ile başa çıkma yöntemleri gibi konularda bilgi verilerek kadınları aydınlatmak amaçlanmıştır. Kadınları geliştirme amacını taşıyan Âlem-i Nisvan'ın ("Âlem-i Nisvan", 1905, S.96) programı şöyledir:

"Âlem-i Nisvan" yani Hanımlar Dünyası

Hânımlara mahsûs haftalık edebî ve fennî mecmû'adır. Gelen sene başından neşrini murâd itdiğimiz bu mecmûanın mevâdd-ı mündericesi işbu bâblardan ibâretidir:

1. Hânımlara mahsûs devlet nizâmları ve şeren hukûkları.
2. Hâne idâresine, evlâd terbiyesine ve yurt tabîbliğine dâir malûmât ve haberler
3. Hâne işleri-tikiş nakış ve sâire lâzım olan mevâdd resm ve şekilleri ile.
4. Bizde vesâir milletlerde hânımların hâli ve maişeti ilm ve edebiyâtda. Umûr ve siyâsetde meşhûre olan hânımların tercüme-yi hâli ve resmler ile.
5. Mukaddimât-ı fûnûn, usûl-u ahlak, hikâye, şi'r, târîh ve seyâhat lâzım gelen resmleri ile."

İsmail Gaspıralı'nın Türk dünyasında ortak edebi dil oluşturma gayreti Âlem-i Nisvan dergisine de yansımış, yerel lehçe kullanımından uzak durulmuş ve Osmanlı Türkçesinde yayınlanmıştır. Bu sayede 1906-1907 ve 1910-1911 yılları arasında yayın hayatına devam eden Âlem-i Nisvan dergisi, Çin, Sibiryâ, Türkistan, Hindistan, İdil-Ural, Kafkasya, Anadolu, Balkanlar ve Avrupa'dan okuyucular bularak farklı coğrafyalara erişen uluslararası kadın dergisi olma niteliğini kazanmıştır. Derginin yaygın okunurluk oranı fiyat politikasına yansımamıştır. Derginin nüsha bedeli 6 kapık olarak; abonelik bedeli ise yıllık 3 ruble, altı aylık 1 ruble 4 kapık, dört aylık 1 ruble olarak belirlenmiştir. Ayrıca derginin tirajı ile ilgili bir bilgiye ulaşılamazken 1905 yılına ait 'numune' sayısında "Müşterilerimizin isimleri" başlığı altında aboneliği bulunan 24 kişinin isimleri ve şehirleri zikredilmiştir. Derginin kapak sayfasında, makale aralarında ve bazı sayfaların tamamında çeşitli el çizimi çiçek figürleri ve detaylı taş baskılara yer verilmiştir. Dergi adının yer aldığı kapak kısmının

özellikle çiçeklerle bezenmesi 'kadının çiçek gibi güzel, narin ve saf' betimlenmesi olarak 'kadın-çiçek' metaforunda yer verilmiş olabilir. Çiçek figürlerinin yanı sıra birçok şahsa ait resim ve fotoğrafa yer verilmiştir. 1905 yılında çıkarılmış 'numune' sayısında "Âlem-i Nisvan'da cümle milletlerin giyim-kıyafet hâk ve ahvâline dair resimler derc edeceği" ilan edilmiştir. Bu bağlamda derginin görselliği ön plânda tutacağı ilk nüshasından belirtilmiştir (Köse, 2021, s. 98).

Âlem-i Nisvan'ın yayın hayatı, 1905 ihtilali'nin ortadan kaldırdığı sansürün geri gelmesi ve Çarlık rejiminin baskısının artması nedeniyle 1911 yılında sonlanmıştır. Şefika Gaspıralı'ya göre Âlem-i Nisvan dergisi, "kadına hürriyet, erkek-kadın eşitliği, kadının her alanda eğitim ve çalışma hakkı gibi temel konularda ekilen tohumların filiz vermeye başlaması, teselli kaynağı" olmuştur (Hablemitoğlu, 2004, s.45). Âlem-i Nisvan dergisinin, Türkiye'de, Hakkı Tarık Us Kütüphanesi'ndeki 4. Sayısı, Paris'te Centre Russe de l'Ecole Pratique des Hautes Etudes'de 1906 yılına ait 15, 35 ve 36. sayıları ve diğer orijinal nüshaları Rusya Milli Kütüphanesi ve Tataristan Devlet Arşivlerinde bulunduğu bilinmektedir (Ebüzziya, 1989, s. 363).

Âlem-i Nisvan'da Kadın ve Çocuk Sağlığının Aksı

Âlem-i Nisvan dergisinin yayın programının ikinci maddesinde yer alan "yurt tabibliğine dâir malûmât ve haberler" adlı ikinci maddesi hayata geçirilerek kadın ve çocuk sağlığına dair çeşitli konularda makale, mektup, haber ve ilanlara yer verilmiştir. Sağlık konusuna hacminde önemli yer ayıran Âlem-i Nisvan'da aslında kadınların ve 'kadınların sorumluluklarında olan çocukların' sağlık sorunlarının kadınların eğitimsizliğinden kaynaklandığına vurgu yapılmıştır. "Kafkasya'da Müslime Kadınlar" başlığı altında Kafkasya'da kadınların yegâne işi halı dokumak, örgü örmek, dikiş dikmek ve yemek yapmak gibi ev işleri olarak görüldüğü belirtilmiştir. Kadınlar hem adâb-ı muaşeret kurallarını hem de kendi beden sağlıklarının önemini bilmeden yaşamışlardır. Bu nedenle Kafkasya'da kadınların, yalın ayak gezmekten, rutubetli ve karanlık yerlerde oturmaktan romatizma gibi hastalıklar ve çeşitli yaralardan mustarip oldukları, sağlıklı bir şekilde gelişemeyip erken yaşta hayatlarını kaybettikleri açıklanmıştır. Âlem-i Nisvan, Kafkasya'nın bir güzellik madeni olduğu halde sağlığa önem verilmemesinden dolayı kadınların sararmış ve kararmış benizlerinin olduğunu belirtmiştir. Hiç kimse kadınların sağlık sorunlarına çözüm arayıp ilgilenmemiştir. Bu nedenle Âlem-i Nisvan, "istiyorum ama vaktim yok" şeklinde sözler söyleyen kadınlara, kadınların istediklerinde başaramayacakları hiçbir şeyin olmadığını ve eğitim alarak kendi kendilerine çare üretebilecekleri güce sahip olduklarını beyan etmiştir. ("Kafkasya'da Müslime Hanımlar", 1906, S. 4)

Kadınların toplumsal sorunlarının temelini oluşturan eğitimsizliğin kadın ve çocuk sağlığını etkileyen en önemli sebep olduğunun altının çizildiği Âlem-i Nisvan dergisinde bu duruma engel olmak amacıyla Osmanlı Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin kurucusu olan ve birçok ilke imzasını atan Profesör Doktor Besim Ömer Paşa'nın "Doğururken ve Doğurduktan Sonra" adlı kitabından "Doğururken Temizlik" başlıklı yazı dizisi yayımlanmıştır. Âlem-i Nisvan, Doktor Besim Ömer Paşa'nın "Doğururken ve Doğurduktan Sonra" adlı kitabının İstanbul'da Ahmet İhsan Matbaa'sında 10 Kuruş'a yani 80 Kapık'e satıldığını ancak doğumda doktorun önemi, kadın ve çocuk sağlığını anlatan bu kitabı her yerde ve her kadının bulamayacağı düşünerek Doktor Besim Ömer Paşa'nın kitabını yazı dizisi şeklinde neşretme kararı almıştır. Dergi bu yazı dizisi ile kadınların eksik veya yanlış bilgilerle doğum yapmasına, çocuk büyütürken sağlıklarını tehlikeye atmalarına engel olmak, kadınları aydınlatmak ve tıbbın faydalı bilgilerini sunmak istemiştir (Akalin, 1907, S. 6).

Doktor Besim Ömer Paşa, “lohusa” kavramının yaralanmış bir kadın anlamına geldiğini söyleyerek makale dizisine başlamıştır. Çocuğun dünyaya gelmesi için açılan bu yaranın kendine iyileşebildiği gibi kadınların yaşamlarını tehlikeye atabilecek duruma gelmesinin de söz konusu olduğunu ve bu durumun mikrop diye adlandırılan gözle görülmeyen mahlukatlar nedeniyle meydana geldiğini vurgulamıştır. Mikropların hasta ziyaretine gelen kadınların özellikle parmaklarında taşıyarak bulaştırdıkları için yarayı hidrofik pamukla kapatmak, yaraya dokunmamak, yaranın antiseptikler ile temizliğine özen göstermek ve lohusa kadının dinlendiği odanın ve eşyaların yeni ve temiz olması gerektiğini bildirmiştir. Temizliğe önem vermeyip tembel davranmanın büyük bir suç, kaba ve ağır bir günah olduğu vurgulanmıştır. (Akalin, 1907, S.6; Akalin, 1907, S. 7). Hatta oturduğumuz yerlerden, etrafımızdaki eşyalara kadar birçok şeyin aslında temiz olmadığını ancak bunları temizlemenin yolları olduğunu izah edilmiştir. Doktor Besim Ömer Paşa, ispiro, asit borik, asit fenik, süblime, ibudugrem ve lizol gibi antiseptiklerin oluşturan maddeleri, kullanım şeklini, etkisini ve kullanım miktarını detaylıca açıklamıştır. Antiseptikler aracılığıyla mikroplardan temizlenilebileceğini belirtmiştir. Antiseptiklerin dikkatli kullanılması gerektiği belirtilirken herhangi bir tehlike teşkil etmemesi için etiketlenmesinin önemi vurgulanmıştır. (Akalin, 1907, S. 8). Özellikle lohusanın doğumdan sonra kontrolünün cahil kişilere bırakılmayıp giyiminin, kullandığı eşyalarının, el ve tırnak temizliğine özen gösteren bir hekimin gözetiminde devam etmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Doktor Besim Ömer Paşa, bu hususların yanı sıra bazı evlerde mikrop dolmuş sabundan başka bir temizleyici ürün bulunmadığından doğuma özel sabun hazırlanması gerektiğini belirtmiştir. (Akalin, 1907, S. 9).

Doktor Besim Ömer Paşa, doğumun meşakkatli sürecinin üstesinden gelebilen kadınları kimsenin ayıplamaya hakkı olmadığını savunmuştur. Doğum şiddetli bir hastalığa benzediği için bu süreçte aile, eş ve hekimin kadına destek olması gerektiği vurgulanmıştır. Kadınlara bu zorlu sürecin üstesinden gelebilmelerinden ötürü “aile çiçeği” ve “ümit bahçesi” gibi yakıştırmalar yapan Doktor Besim Ömer Paşa, kadınların benî âdem ocağı ve beşeriyetin annesi olduğunu belirtmiştir. (Akalin, 1906, S. 36). Ancak kadınlar annelik konusunda bilgilendirilmemeleri, geleneksel yöntemlere bağlı olmalarından dolayı eksik kalıp çocuklarına iyilikten çok kötülük ettiklerini ve bu nedenle doğan çocukların yüzde sekseninin bir aylık olmadan öldüğü bilgisi verilmiştir. Çocuk doğurmak kadar büyütmenin de zor olduğu, çocuğun bir yaşına kadar olan bebeklik sürecinin sağlıklı birey olmasındaki önemi ve çocukluk döneminde karşılaşılabilecek olası durumlar dergide bir örnek üzerinden verilmiştir. “Kalaylı Kursak” başlığı altında Berlin’de çelik-demirden üretilmiş maddeleri yemeyi alışkanlık haline getiren bir kızın rahatsızlanması sonucunda doktor tarafından yapılan kontrolde çivi, kayış, iğne ve demir tel parçası midesinde bulunmuştur. Bu nedenle kıza ‘kursacı kalaylı’ demişlerdir (“Kalaylı Kursak”, 1910, S. 36). Bu haberle çocukların toplumun geleceğindeki rolünü göstermek isteyen Âlem-i Nisvan, hem yeni nesillerin her yaş ve dönemde aile bireyleri tarafından yakından takip edilmesinin önemini vurgulamak istemiş hem de çocuk ölüm oranlarını azaltmak için bir örnek olarak vermiştir.

Âlem-i Nisvan’da çocuk hastalıkları, tedavileri ve bakımları ile ilgili detaylı bilgiler verilmiştir. Ateşli bir hastalık olan kızamık hastalığında, hastanın dinlendiği oda sıcaklığının fazla olmaması, göz ağrısına sebebiyet vermesinden ötürü odanın pencerelerin örtülmesi, hastanın yemeğine özen gösterilmesi, çıplak ayak yerlere basmaması, kırmızı döküntüleri kaşımaması gibi hususlara dikkat edildiği takdirde 5-10 gün içinde hafiflediği ve 3-4 haftaya kadar iyileşmenin görüldüğü

açıklanmıştır (“Tabib Nasihatleri”, 1906, S. 4). Çocuklarda görülen bir diğer ateşli hastalık olarak Difteri hakkında, adının dahi anılmasının korkutucu olduğundan ve aşı tedavisi bulunmadan önce %50-60 oranında ölümle karşılaşırken aşı tedavisinin ardından %10-15’e kadar düştüğü bilgisi verilmiştir. Bu bilgilendirme ile aşının önemine vurgu yapılmış ve çocuklar için ailelere aşı çağrısında bulunulmuştur. Özellikle çocukların 8-9 yaşına kadar hastalandıklarında ağır geçirmeleri nedeniyle karanlık, rutubetli ve pis yerlerden uzak tutulmalarına özen gösterilmesi vurgulanmıştır. Ayrıca kızamık ve difteri gibi bulaşıcı hastalıklardan başka kolera, verem (veba, taun), kızıl (skarlatina) gibi hastalıkların mikroplar vasıtasıyla yayıldığı için nefes alınan ortamların ve eşyaların temizliğine dikkat çekilmiştir. (“Tabib Nasihatleri”, 1906, S. 6). Hastalıkların bulaşıcı olmasından dolayı, toplum sağlığı için hastanın ve hasta refakatçisinin hem kendi hem de hastanın eşyalarının temizliğine özen gösterilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Bulaşıcı hastalıkların yanı sıra çocukların dışarıda oynarken ve yetişkinlerin dışarı işleriyle ilgilenirken başlarına gelebilecek tehlikelerden olan yılan ve akrep sokması gibi durumlara karşı amonyak ile yıkayıp sarılması gerektiği de nasihat edilmiş ve amonyakin eczanelerde bulunduğu bilgisi dipnot olarak verilmiştir. (“Tabib Nasihatleri”, 1906, S. 4).

Ailenin temelini kadın olarak gören Âlem-i Nisvan, kadınların ‘kaş yapacağım derken göz çıkararak koca karılara’ güvenmek zorunda kalan kadınlar için bu duruma engel olmak istemiştir. Bu nedenle kurşun dökmenin ve üfürmenin dinde yeri olmadığını belirten Âlem-i Nisvan, kadınları tuhaf fikirlere kapılmayıp hekimlere güvenmeye çağırmıştır. Ayrıca bir çocuğu büyütmenin doğurmaktan daha kolay olduğu algısının ortadan kaldırılması gerektiğini savunan Nosal Akıbet, anne yüreği ve sütünün yerini hiçbir şeyin tutamayacağını ve her şeyden önce çocukların güçlü, kuvvetli, değerli, dayanıklı olacak şekilde büyütme gerektiğinin altını çizmiştir. Bu şekilde çocuk yetiştirebilmek için çocukların soğuğa ve rüzgâra alıştırılması gerektiği, çocuğa kalın ve rahatsız giysiler giydirmek yerine rahat olabileceği giysiler giydirilmesi önerilmiştir. Böylece çocukların hastalıklara karşı savunmasız ve hassas olmayıp sağlıklı olacakları belirtilmiştir. (Akıbet, 1907, S. 2).

Âlem-i Nisvan, hastalanan kişileri iyileştirmek amacıyla hurafelerden tedavi beklentilerine girenler için “Yevmi Faci’âlar” adlı bir hikâye örneği vermiştir (“Yevmi Facialar”, 1910, S. 51). Bu hikâyede Kırım’a göç etmiş bir Yahudi çift ile Kırımlı bir çiftin başlarına gelen aynı olayın sonucu izah edilmiştir. Hikayelerin ilkinde Tatar kültüründen etkilenen ve zaman içerisinde Tatarlaşan Yahudilere Kırımçak denilen ailelerden biri anlatılmıştır. Hikâyeye göre Kırımçak Yofoda Bando ve zevcesi Pamuk Bike ile ticaret ile ilgilenmişler ve ticaretlerini geliştirmişlerdir. Üç kızı ve iki oğlu olan Bando, ticaret yaparken köylerde bile Rusça konuşulduğunu fark ederek çocuklarının Rus dilinde eğitim almalarını sağlamıştır. Bando’nun bir gün eceliyle ölmesinin sonucunda zevcesi Pamuk Bike, kızları ve oğulları ile eşi Yofoda Bando ile çalıştıkları için eşinin bırakmış olduğu ticareti geliştirerek devam ettirmişler ve ticarete meşhur olmuşlardır. İkinci hikâyede ise Yofoda Bango’nun dükkân komşusu Kırımlı bâzergân Cantimur Ağa, eşi ve çocukları anlatılmıştır. Hikâyeye göre Cantimur ağa, babasından kalan dükkânın işletmesini devralmıştır. Ticareti ne azalır ne geliştirmiş. Zevcesi Hatice Bike, keyifle çarşıda pazarda gezer, ticaretten anlamazmış. Zaten Cantimur ağa, kendi makâm ve haysiyetini korumak için zevcesini özellikle ticaretten uzak tutmuştur. Bir oğlu olan Cantimur ağa, oğluna Rus dili öğretmek istese de Hatice senelerce molla olabilmesi için dini eğitim aldırılmıştır. Cantimur Ağa’nın bir gün hastalanması üzerinde iyileştirmek için günlerce farklı farklı hocalara dua okutulmuş, ayaklarına sülükler yapıştırılmış ancak hastalığı

giderek artmıştır. Yofoda Bando'nun zevcesi Pamuk Bike'nin doktor çağırma tavsiyesi üzerine Hatice Bike, doktorların bir şey bilmediğini ve görenlerin bildiğine göre hastalığın doktor hastalığı olmadığını söylemiştir. Cantimur ağa'nın durumu için her şifa kapısı çalınmaya başlanınca eve doktor çağırılmıştır. Hastayı görüp ne zaman hastalandığını anlayan doktorun yüzü bozulmuş ve biri içmek diğeri de vücudu silmek için iki reçete yazmışsa da Cantimur ağa için geç kalınmıştır. Cantimur ağa'nın hastalığı süresince kapalı kalan dükkânı vefatı üzerine ticaretten anlamayan zevcesi ve oğluna kalınca dükkân kapanmış ve kadın ve oğlu çaresiz kalmıştır. Bu hikâyede Âlem-i Nisvan dergisi kadınların eğitim aldıkları ve toplumdaki dışlanmadıkları takdirde sadece ev işlerinden değil ticaretten de anlayabileceklerini ve hanesinin diriliğini devam ettirebileceğinin altını çizerken çocuklara verilen eğitimin yalnızca dini eğitim olmayıp beşeri ilimlere dair eğitimin de verilmesi gerektiğinin önemini ifade edilmiştir. Ayrıca vakitli ölüm yerine yanlış tedavi yöntemlerinden beklentiye giren kişilerin vakitsiz ölümlere sebebiyet verebileceğini ve bu nedenle de geç olmadan doktorlara güvenerek tıp biliminden faydalanmanın önemini bu örnek üzerinden vermek istemiştir.

Âlem-i Nisvan, Rusya'da veba salgınının yayılması ile sebep olduğu kayıpların ciddiyetinin anlaşılabilmesi için hastalığın tedavisinde tıbbın önemini dindeki yeri üzerinden izah etmek istemiştir. "Hekim olmayan memlekette ikamet etmek iyi değildir." ve "veba olan memlekette başka tarafa kaçınız" şeklinde dini nasihatler veren Âlem-i Nisvan, hastalıkları pisliklerin meydana getirdiği ve dolayısıyla ağız, diş ve tırnakların çok fazla mikrop barındırması nedeniyle temiz tutulmasına özen gösterilmesi gerektiği ve hekimlerin sözlerine itimat edilmesi gerektiği gibi emir ve nasihatlerle örneklendirilmiştir. Tıp biliminin ve şeriatın aynı şeyleri söylediği iki dize ile özetlenmiştir; "Fen ve nizamın dedikleri bunlar; Şeriatın gösterdikleri yine bunlar". Ayrıca tedbirini almadan hastalanarak bu durumu kadere bağlayan insanların, ateşe atlayıp yanan, denize atlayıp boğulan ve soğukta kıyafetsiz olan insanlardan hiçbir farkı olmadığını belirten Âlem-i Nisvan, dinde kazadan sakınmanın, tedbirlere uymanın önemini vurgulamıştır. Hanenin halkının sağlığının kadınların hanımların, validelerin, refikaların ellerinde olduğu belirtilerek kadınlara vebaya karşı korunmanın yolları sıralanmıştır; ev, çamaşır, yatak, giyim vs. temiz tutulmalı, haftada bir yarım bardak limonlu su ile abdest alınmalı, yiyeceklerin üstü örtülmeli, yiyecekler taze, sağlam ve temiz olmalı, kaynatılmış su içilmeli, eller sık sık sabun ile yıkanmalı, veba olan eve gidilmemeli, rahatsızlık hissedildiğinde hekim çağırılmalıdır ("Hanımlara Müracaat", 1910, S. 32).

Sağlık konusunda temizlik kadar önemli bir diğer faktör ise temiz ve güneşli havadır. Doktor Besim Ömer Paşa'nın Mecmuasından alınan "Güneş ve Kan" başlıklı yazıda bitkiler için oksijen ve güneşin önemini eksik kaldıklarında boyunlarını bükmelerinden anlaşıldığını belirtilirken aynı durumun insanlar için söz konusu olduğunu da vurgulanmıştır. Madende çalışanlar gibi karanlıkta kalanların gün görmedikleri için kanlarının az olduğu ve sarı benizli oldukları ancak güneş gördükçe yüzüne gözüne kan geldiği belirtilmiştir. Dört duvarın arasında yaşayan kadınlar, şeriat kuralları gereğince erkekler tarafından dışarıya çıkmalarına izin verilmeyip temiz hava ve güneşin vitaminlerinden eksik kalarak kansızlık gibi hastalıklardan mustarip olmuşlardır. Güneş girmeyen haneye doktorlar girer" atasözü ile güneşin herkes için önemi vurgulanmıştır (Akalin, 1906, S. 37).

Âlem-i Nisvan, İstanbul'da yayınlanan Yeni Gazete'de yazan Doktor Burhaneddin Bey'in Batılı ve Doğulu kadınların sağlık konusundaki karşılaştırmasına yer vermiştir. Son birkaç yüzyıldır Batılı kadınların her ilimle ilgilenerek erkeklerden eksiklerinin olmadığını ancak yabancı yazarların

Müslüman Türk kadınları hakkında doğuştan okuyup yazmayı öğrenemedikleri gibi yanlış çıkarımda bulduklarını belirten Doktor Burhaneddin Bey, Ebe Hanımlar Mektebi'nde birçok kadının hem fizyoloji ve bakteriyoloji gibi bilim dallarına hem de genç ve yaşlı fark etmeden hem Türkçe hem Fransızca tedavi yöntemlerine hâkim olduklarını belirtmiştir. Müslüman Türk kadınının Batılı kadınlardan aşağıda olmadığını altını çizmiştir. Bu zamana kadar ebelerin hiç doğum görmeden farklı bilimleri okumadan az bilgi ile tıbbiyeden şehadetname alabilirken bundan sonra her şeyi görüp ameliyatlara girdikten sonra şehadetname alabileceklerini bildirmiştir. Bu yazıya istinaden Âlem-i Nisvan ise Rusya'da Müslüman Türk kadınlarının 'Ebe Mektebi' olmasa da hükümetin tıp okullarında eğitim alarak doktor ve ebe olan kızların olduğunu ve hatta sadece Rusya'da değil Avrupa'nın birçok yerinde tıp eğitimine devam eden Türk Dünyasının farklı bölgelerinden kız öğrencilerin olduğundan gururla bahsetmiştir ("Ebe Hanımlar Mektebi", 1910, S.28). Derginin bu gururu, "Müslüman Tabibe" başlıklı haberde, Kazan'da kızlar enstitüsünü okuduktan sonra Petersburg'da kadınlara özel tıp okulunda eğitim alan Türkistanlı Zeynep adlı bir kızın okulunu bitirmesinin ardından Türkistan'da doktorluk yapmaya başlamasını müjdeli bir haber olarak vermesinde görülmektedir ("Müslüman Tabibe", 1910, S. 28)

"Hânımlara Mahsus Gazete"den alınan makaleye göre 'Ev İşlerinin Sıhate Tesîr' izah edilmiştir. Kadınların ev işlerinin beden sağlığına iyi geldiğini bilmediklerini ve ev işlerinin vücut güzelliğini bozduğunu düşünmeleri üzerine yazılan bu yazıda, ev işleri ile ilgilenmeyip kendi güzellikleri ile ilgilenen kadınların sürekli sağlık sorunları ile ilgili şikayetlerinin olduğu belirtilmiştir. İşsizlik ve hareketsizlik nedeniyle baş ağrısı, sindirim problemleri, stres gibi ufak tefek rahatsızlıklar olduğu gibi büyük hastalıklara neden olduğu da söz konusu olmuştur. Bu nedenle yatak toplamak, çamaşır ütölemek, eşyaları yerine yerleştirmek gibi ağır olmayan işlerde vücuttaki kan akışı hızlanıp kasların çalışmasından dolayı vücut güzelliğinin bozulmasının aksine vücudun daha da şekillendiği belirtilmiştir ("Ev İşlerinin Sıhate Tesiri, 1910, S.40). Amerikalı kadınların zengin olmalarına bakmadan hem vücutları hem de maişetleri için ev işlerini faydalı gördükleri belirtilirken Fransa'da kadınların ev işlerini bilmemelerinden dolayı öğrenebilmeleri için 'Ev Hizmetleri Okulları'nın kurulduğu bildirilmiştir. Kadınlar bu okullarda ev işlerinin yanı sıra gerekli olduğunda bir hastalık halinde doktor gelinceye kadar hastaya yardım etmek ve doktor nasihatine göre hastaya bakmak gibi önemli görevleri öğrenmişlerdir ("Ev Hizmetleri Mektebi, 1910, S.34). Dergi, Amerika'dan ve Avrupa'dan vermiş olduğu bu haberler ile kadınların gündelik işlerinden ne gibi faydalar aldıklarının bilgisine hâkim olmalarını istemiştir.

Çerkez bir kadın olan Ayşe Apay'ın dergiye göndermiş olduğu mektubuna sayfalarında yer veren Âlem-i Nisvan, kadınların haklarını bilmedikleri için sessiz kaldıklarını belirtmiştir. Mektupta Kırım'da çeşitli kurumlar kurulduğunu, köprüler yapıldığını, okullar ve hastaneler açıldığını ancak doğrudan doğruya kadınlara özel olarak herhangi bir şey yapılmadığını yazılmıştır. Hatta kadınlara "parayı veren düdüğü çalar" şeklinde deyişlerin kullanıldığını belirten Apay, kadınların hizmet alabilmek için para da verdiklerini ancak hallerinin düdüğü olduğunu yazmıştır. Ayşe Apay, doktorlar tayininde kadınların ihtiyaçlarının dikkate alınmadığı gibi örnekleri üzerinden aslında kadınların her konuda haklarının olduğu çağrısı yapmıştır (Apay, 1910, S.44). Dergi, devletin herhangi bir alanda yatırım yaparken kadınların ihtiyaçlarının göz önüne alması gerektiği ve kadınların haklarının bilincine varabilmesi için Ayşe Apay'ın kadınlara seslenişine sayfalarında yer vermiştir. Dergide kadınlara özel sağlık hizmetlerinin bulunmamasına ve bu haklarını dile getiremeyen kadınlara

mektup üzerinden çağrı yapılmasının yanı sıra Morozova adlı bir Rus kadının Lev Tolstoy'un köyünde hastane yapılması için 25 bin ruble bağışta bulunduğu gibi haberlere de yer verilmiştir (Nur, 1911, S.7). Bu haberin dönemin zengin kadınları için bir örnek teşkil etmesi amaçlanmıştır.

Hastaların tedavi edilmesinde hurafeleri çare olarak gören kişiler nedeniyle kayıpların yaşanmasına engel olmak amacıyla tıbbi tedavi yöntemlerini öneren Âlem-i Nisvan'da doktor ilanlarına yer verilmiştir. Doktorlar hakkında bilgi almaktan toplum baskısı nedeniyle çekinen ve bu nedenle doktor bulamayan veya doktor önerisine ihtiyaç duyan kişiler düşünülerek verilen ilanların birinde Akmescit Doktor Karakaş'ın her gün sabah 08:00-10:00 / akşam 17:00-19:00 saat aralığında mide, göz ve frengi (sifilis) hastalıklarından mustarip olan kişileri kabul ettiği belirtilmiştir ("İlan", 1911, S.7). Bu ilanda doktorun adresi, hasta kabul saatleri ve kabul ettiği hasta türlerine dair verilen bilgiler aslında dönemin muayenehane ve hastane reklamı olarak değerlendirilebilir. Âlem-i Nisvan, toplumun geleceğini düşünerek yaşanan kayıpların azaltılması için bu ilanlara yer vermiş olabileceği gibi bu ilanlar sayesinde derginin maddi gelirini artırmayı amaçlamışta olabilir. Ancak derginin finansörü İsmail Gaspıralı'nın dışında farklı bir maddi kalem bilgisine ulaşamamıştır.

SONUÇ

Türk Dünyasında kadının tarihsel süreçte değişen konumunu farkına varan İsmail Gaspıralı, eğitim almalarına engel olunan kız çocuklarının usul-ı cedid okullarında eğitim alıp aydın kadınlar olarak toplumda yer edinmelerini amaçlamıştır. Bunun yanı sıra Tercüman gazetesinde kadınlarla ilgili dünyadan haberler vererek kadınları gelişme yolunda heveslendirmiş ve yapabilecekleri için cesaretlendirmiştir. Ancak Rusya Türklerinin her türlü sorununa odaklanan Tercüman gazetesinin konu yoğunluğu dışında kadın meselesine özel bir yer ayrılması gerektiğini düşünen İsmail Gaspıralı, kadınlara özel yayın organı fikri için başvurularında bulunmuştur. Olumsuz birkaç deneyimin ardından 1905 yılında yayın hayatına başlayan Âlem-i Nisvan, Türk Dünyasının farklı coğrafyalarındaki kadınların bir araya gelerek kadınların düşüncelerini ve sorunlarını paylaşabildikleri platform haline gelmiştir. Rusya Türk kadın hareketinin başlangıcını teşkil eden dergi, bebek, çocuk ve yetişkinlerin ölüm oranlarının sağlık konusunda bilinçsizlik olması sebebiyle arttığını belirterek bu oranların azalmasını yolu olarak kadınların eğitilmesi, kadınların hak ve özgürlüklerinin bilincinde olması ile gerçekleştirilebileceğini savunmuştur. Kadınların, ailesine ve milletine faydalı olabilmesi için sağlıklı bireyler olması ve sağlıklı bireyler yetiştirmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu nedenle toplumun sağlığını korumak amacıyla kadınların beden sağlığı, doğum öncesi, doğum esnası, doğum sonrasında kadın ve çocuk sağlığı, çocuk bakımı ve yetiştirilmesi, hastalıklar ve tedavi yöntemleri gibi konularda makaleler, haberler, mektuplar ve ilanlar dönemin tıp kitaplarının bilgilerine benzetilebilir. Verilen bilgiler oldukça basit bir şekilde aktararak kadınlarda karşılık bulması amaçlanmıştır. Ayrıca derginin en önemli odak noktası, toplum sağlığının iyileştirilebilmesi için tıp bilimine güvenme çağrısında bulunmasıdır.

KAYNAKÇA

- "Âlem-i Nisvân", Tercüman, 23 Kasım 1905, S.96, s.3.
"Başlıksız", Âlem-i Nisvan, 1910, S.25, s.1.
"Ebe Hânımlar Mektebi", Âlem-i Nisvan, 1910, S.28, s.3.
"Ev Hizmetleri Mektebi", Âlem-i Nisvan, 1910, S.34, s.1.

- “Ev İşlerinin Sıhate Tesîri”, Âlem-i Nisvan, 1910, S.40, s.1.
- “Hanımlara Müracaat”, Âlem-i Nisvan, 1910, S.32, s.3.
- “İlân”, Âlem-i Nisvan, 1911, S.7, s.4.
- “İdareden”, Âlem-i Nisvan, 1910, S.26, s.1.
- “Kadınlar Aleminden”, Âlem-i Nisvan, 9 Mart 1907, S.6, s.3.
- “Kafkasya’da Müslime Hanımlar”, Âlem-i Nisvan, 4 Mart 1906, S.4, s.49.
- “Kalaylı Kursak”, Âlem-i Nisvan, 1910, S.36, s.3.
- “Müslümân Tabîbe”, Âlem-i Nisvan, 1910, S.28, s.2.
- “Tabib Nasihatleri”, Âlem-i Nisvan, 24 Mart 1906, S.4, s.61-62.
- “Tabib Nasihatleri”, Âlem-i Nisvan, 7 Nisan 1906, S.6, s.91-93.
- “Yevmi Fâci’âlar”, Âlem-i Nisvan, 1910, S.51, s.2-4.
- Ayşe Apay, “Kadınların Hakkı”, Âlem-i Nisvan, 1910, S.44, s.1.
- Besim Ömer Akalın, “Doğururken Temizlik”, 9 Mart 1907, S.6, s.3.
- Besim Ömer Akalın, “Doğururken Temizlik”, Âlem-i Nisvan, 16 Mart 1907, S.7, s.2.
- Besim Ömer Akalın, “Doğururken Temizlik”, Âlem-i Nisvan, 23 Mart 1907, S.8, s.2-3.
- Besim Ömer Akalın, “Doğururken Temizlik”, Âlem-i Nisvan, 30 Mart 1907, S.9, s.1-2.
- Besim Ömer Akalın, “Doktor Besim Ömer Pâşânın Kadınlar Hakkında Bir Nice Sözü” 1906, S.36, s.564-565.
- Besim Ömer Akalın, “Güneş ve Kan”, Âlem-i Nisvan, 29 Aralık 1906, S.37, s.577-578.
- Çubukçiyeva, Lena. (2013). Женский Вопрос На Страницах Журнала «Алеми Нисван» Из динамики столетий. *Гасырлар авазы – Эхо веков*, 1(2), 70-71.
- Devlet, Nadir. (2011). *İsmail Gaspıralı: Unutturulan Türkçü, İslamcı, Modernist* (1. Baskı). Başlık Yayın.
- Ebüzziya, Ziyad. “Âlem-i Nisvan”. *İslam Ansiklopedisi*, 2:362-363. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Hablemitoğlu, Ş. ve Hablemitoğlu N. (2004). *Şefika Gaspıralı ve Rusya’da Türk Kadın Hareketi (1893-1920)* (2. Baskı). Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Kınacı, Cemile. (2014). Ütopyadan Gerçeğe: Kadınlar Ülkesi ve Arslan Kız’dan Âlem-i Nisvan’a Evrilen Türk Kadın Hareketi. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 11(4), 224-247.
- Kırimer, Cafer Seydahmet. (1996). *Gaspıralı İsmail Bey (Dilde, Fikirde, İşte Birlik)*, Haz. Ramazan Bakkal, Avrasya Bir Vakfı Yayınları.
- Kırımlı H. (2004). İsmail Bey Gaspıralı ve “Birlik” Kavramı Üzerine. H. Kırımlı (Ed.). *İsmail Bey Gaspıralı İçin* (1. Baskı, 55-71) içinde. Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları.
- Köse, E. (2021). *Kırım ve Kafkasya Matbuatında Kadın: Âlem-i Nisvan, Işık ve Molla Nasreddin*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Nosal Akıbet, “Çocuk Büyütmek”, Âlem-i Nisvan, 30 Ocak 1907, S.2, s.3.
- Nur, “Haberler”, Âlem-i Nisvan, 1911, S.7, s.4.

TÜRK SİYASİ HAYATINDA KADINLARA SİYASİ HAKLAR VERİLMESİNİN ÖNCÜSÜ OLMAK: SERBEST CUMHURİYET FIRKASI VE KADIN HAREKETİ

Melisa CAN

Özet

Kadınların toplumsal yaşamda erkeklerle eşit haklara sahip olması uzun bir mücadelenin ürünüdür. 20. Yüzyıla gelinceye kadar kadınların toplumsal hayattaki karşılığı sınırlandırılan, yasaklanan ve yok sayılan kelimeleri ile ifade bulmuştur. Kadınların toplumların kendilerine uygun gördüğü ev hanımlığı ve annelik rolleri dışına çıkıp yaşamın her alanında var olması ancak demokrasi, insan hakları, eşitlik kavramlarının gelişmesi ve bunların doğal bir uzantısı olarak gerçekleşmiştir. İslamiyet'ten önceki Türk devlet geleneğinde kadınların siyasi ve sosyal yaşamın her alanında var olduğu bir anlayış vardı. Bu anlayış Türklerin İslamiyet'i kabul edip İslam hukukunu benimsemesi ile dar kalıplar ve kurallar içerisine girmiştir. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanının ilanına kadar İslam hukukunu yorumlamadan kaynaklanan olumsuzluklar nedeniyle kadınların siyasi ve kamusal haklardan yoksun oldukları görülmektedir. Batı yönlü modernleşme hareketlerinin başlangıç noktası olan 1839 Tanzimat Fermanının Osmanlı toplumsal değişimine getirdiği yansımalar kadınların hayatlarında da büyük değişikliğe yol açmıştır. Tanzimat döneminde, Tanzimat Fermanı içerisinde kadınlarla ilgili hükümler olmamasına rağmen, eğitim alanında yapılan reformlarla kadınların kamusal alanda yer almalarının önü açılmış ve kadınlar toplumsal hayata katılmaya başlamıştır. Tanzimat dönemi ile başlayan kadınların toplumsal yaşama katılma çabalarının zirveye ulaşması II. Meşrutiyet döneminin özgürlükçü ruhu ile olmuştur. II. Meşrutiyet dönemin de kadın örgütlenmesinin ortaya koyduğu ideallere ulaşılmanın temelleri milli mücadele dönemi ve Atatürk Türkiye'sinin gerçekleştirdiği devrimler ile olmuştur. Bu çalışmada Türkiye'deki demokrasinin doğuşu, gelişmesi ve Mustafa Kemal Atatürk'ün hazırlayıcısı olduğu 1930 yılında başarısızlığa uğramış çok partili hayat denemesinde Serbest Cumhuriyet Fırkasının kadınlara siyasi haklar verilmesinin öncüsü olma hikayesi değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Kadın hakları, Siyasal hak, Serbest Cumhuriyet Fırkası.

1. GİRİŞ

Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) 1930 yılında siyasi faaliyetlerine başlamıştır, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'dan sonra kurulan ilk, tek partili dönemin ise ikinci muhalefet partisi olmuştur. SCF, Cumhuriyet tarihinin ömrü kısa ancak kısa ömrüne kıyasla etkisi büyük siyasi partilerindedir.¹

SCF'nin kurulması ile tek partili dönem kısa süreliğine de olsa son bulmuştur lakin çok partili hayat Serbest Cumhuriyet Fırkasının kısa süre sonra kapanmasının ardından sona ermiş takiben Ahali Cumhuriyet Fırkasının da kapatılması ile 1945 yılına kadar muhalif partilere izin verilmemiştir.

Bu çalışmamızda çok partili yaşama geçiş çalışmalarında önemli bir yeri olan Serbest Cumhuriyet Fırkasının kuruluş sürecine kısaca değinmekle birlikte parti içerisinde kadınların ne denli yer edindiğini ve kadının demokratikleşme sürecinde partideki rolünü aktarmaya çalıştık.

2. SERBEST CUMHURİYET FIRKASININ KURULMASI AŞAMALARI

Ali Fethi Okyar anılarında Mustafa Kemal'in bir muhalefet partisi kurulması gerekliliği üzerine kendisiyle konuşurken, ülkenin bir diktatörlük olarak algılanmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirdiğini anlatmıştır.²

Ülkenin genel görünümü itibarıyla diktatörlüğe benzediğini düşünen Gazi Mustafa Kemal dönemin mevcut partisi Cumhuriyet Halk Fırkasının karşısında muhalif nitelikte bir partinin olması gerektiğini düşünmüştür³. Netice o ki Serbest Cumhuriyet Fırkası, Gazi Mustafa Kemal'in emri üzerine kurulmuştur.

Dönemin muhalif partisinin Mustafa Kemal'in isteği ve desteği ile kurulduğunu aktarmakla birlikte hali hazırda mevcut Cumhuriyet Halk Fırkasının lideri olan Mustafa Kemal'in aynı zamanda Cumhurbaşkanlığı görevinde olması akıllara tarafsızlık konusunu getirmiştir. Bu sebeple Mustafa Kemal, kız kardeşi Makbule Atadan'ı Serbest Cumhuriyet Fırkasına üye olarak yazdırmıştır. Ali Fethi Okyar bu durumu: „*Gazi yanında bulunan hemşiresi Makbule Hanıma, 'Sen de Fethi Bey'in fırkasına geç' dedi. Makbule Hanım, 'Emredersiniz Paşam, dedi. Cümleleriyle aktarmıştır.*⁴

Burada görüyoruz ki Mustafa Kemal Serbest Cumhuriyet Fırkasına karşı bağımsızlığı tanımak ve tarafsızlığını göstermek üzere kız kardeşini partiye üye yapmış bununla birlikte en can alıcı nokta olarak kadınların parti üyeliğine girmeye başladıkları dönemin kapısını aralamıştır. Aralanan bu kapı kadınların o günden bu güne demokratik yaşama katılmaları bakımından büyük önem arz etmektedir. Öyledir ki bu adım kendini 1930 belediye seçimlerinde kendisini daha net gösterecektir.

3. SCF'NDA KADININ YERİ

Milli Mücadele'ye önemli katkılar sağlayan Türk kadını, Atatürk'ün çağdaşlaşma yolunda gerçekleştirdiği inkılaplarla layık olduğu yere ulaşmada önemli kazanımlar elde etmiştir. Eşitliğin sağlanması konusunda siyasal katılımı sağlayacak olan siyasal haklar, Atatürk sayesinde Türk kadınına birçok ülkenin kadınlarından önce tanınmıştır. Yeni Anayasa ve yeni hazırlanmış olan Medeni Kanun ile Seçim Kanununda yapılan değişiklikler sayesinde Türk kadını sosyal ve siyasal haklara birçok medeni Batılı ülkeden önce kavuşmuştur.⁵

Mustafa Kemal Atatürk, Türk kadınının kurtuluş savaşında verdiği emeğin ve gösterdiği çabanın önemi üzerinde her zaman durmuş ve Türk kadınının siyasal yaşama katılmaları konusunda daima ısrarcı bir tavır sergilemiştir.

3.1. Parti Tüzüğü Kapsamında Kadın

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Meclis dışı yapılanması ile ilgili çok fazla bilgi sahibi olmamakla birlikte politik açıdan liberal bir parti olduğunu söyleyebiliriz. Yayınlanan parti programında liberal bir ekonomi benimseneceği belirtilmiş; bununla birlikte Atatürk isteği de üzerine parti programında cumhuriyetçi, milliyetçi ve laik ilkelere bağlılık vurgusu yapılmış ve özgürlük kavramına geniş bir yer verilmiştir.⁶

Burada dikkat edilmesi gereken nokta parti programında kadınlar hakkında yer verilen madde hükmüdür. Şöyle ki madde 11 in lafzı şu şekildedir: *Fırka, bir dereceli intihap usulünün tesisini ve siyasi hukukun Türk kadınlığına da teşmilini müdafaa edecektir.*⁷

Parti programından da görüleceği üzere kadın hakları partinin ideallerinden birini oluşturmuştur. Dönemin kadınları parti programına ilgi duymuşlar ve faaliyetlere katılmışlardır. Mustafa Kemal'in Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın programına siyasi hakların kadınları da kapsamı ilkesini koydurmuş bulunması ve kız kardeşi Makbule'nin bu partiye girmesini sağlamanın da demokratikleşme yolunda önemi yadsınamaz.⁸

3.2. 1930 Seçimleri ve Nezihe Muhiddin

Cumhuriyetin ilk yıllarında, kadın hareketinin başında gördüğümüz en önemli figürlerden biri de Nezihe Muhiddin'dir. Nezihe Muhiddin kadınların doğuştan gelen hiçbir eksiklikleri olmadığına, var olan eksikliklerin toplumsal olduğuna bunun kadınların birlik olmasıyla aşılabacağına inanmıştır. Bu inancı uğruna yaşamı boyunca durmadan çalışmıştır.⁹

Cumhuriyetin ilk yıllarında kadınlık bilincinin oturmasında rol oynayan Nezihe Muhiddin gibi aydın kadınların temel arzusu, o dönemde bir ilerleme ve kendini geliştirme yolu olarak görülen modernleşme süreçlerine dâhil olmak ve toplumsal hayatta daha aktif rol almaktı. Bu anlamda Nezihe Muhiddin'in önderliğindeki feminist kadınlar, cephe savaşlarının arkasında yer almış olmalarını da gerekçe göstererek, 1922'den itibaren kadın haklarıyla ilgili görüşlerini, dile getirmeye başlamış ve siyasi taleplerde bulunmaya başlamışlardır.¹⁰

İlk kadın siyasi partisi olarak Kadınlar Halk Fırkası'nın kurulması da bu amaca dayanmıştır. Parti, cumhuriyet döneminin şekillenmesinde katkılarının olmasını sağlayabilmek için toplantılar düzenlemiş ve mecliste kadınların da yer alabilmesine ilişkin ciddi bir politika yürütmüştür. Ancak bu yıllarda kadınların oy kullanma haklarının dahi olmadığı gerekçesi ile partinin resmileşme süreci isteği reddedilmiştir. Bir siyasi parti olma mücadelesini devam ettirmek adına Nezihe Muhiddin ve ekibi Türk Kadın Birliği olarak yeniden örgütlenmiştir.¹¹

Bu dönemde bir siyasi parti olamamışlarsa da siyasi alandaki varlıklarını Türk Kadın Birliği üzerinden aktif bir şekilde göstermeyi başarmışlardır.¹²

25 Mart 1927 tarihinde Türk Kadın Birliği kongresi, Nezihe Muhiddin'in başkanlığında toplanmıştır. Bu toplantıda kadınların da 1927 belediye seçimlerine katılmaları konusu hakkında hararetli tartışmalar yaşanmıştır. Farklı görüşlerin olmasına rağmen toplantıdan Halk Fırkasından kadın namzet gösterilmesi kararı çıkmıştır.¹³

Bu girişim mecliste yankı bulmuştur. 21 Haziran 1927 tarihinde yapılan oturumda bu konuyu tartışmaya açan Giresun Mebusu Hakkı Tarık (Us) Bey olmuştur. Ancak kadınların mebus adaylığı reddedilmiştir bu nedenle Türk Kadın Birliği yeni bir hamle yaparak feminist bir erkek olan Kenan Bey'i aday göstermeye karar vermiştir. Bu konuda ağır eleştirilere maruz kalan Kenan Bey aday olmaktan, Türk Kadınlar Birliği de onu aday göstermekten vazgeçmiştir. Nezihe Muhiddin yine de "seçme ve seçilme hakkından ölünceye kadar vazgeçmeyeceklerini" söylemiştir.¹⁴

Türk Kadın Birliği kongresinin ertesi günü, kongrede Türk Kadınlar Birliği idare heyetinin seçilmesinde ve dernek yönetiminde yolsuzluk yapıldığı iddiaları ortaya atılmıştır. Dernek

aflanmıştır, ancak Nezihe Muhiddin'in bu iddialardan sonra hayatı değişmiştir. Sürekli eleştirilere maruz kalan Nezihe Muhiddin, geri adım atan açıklamalarda bulunmak yerine hem derneğin usulsüzlük yapmadığını hem de kadınların siyasi haklarını elde etmesi için çalışacaklarını ısrarla söylemeye devam etmiştir.

Hükümet, Temmuz ayında Türk Kadın Birliğinin bir süreliğine kapatılması ve Nezihe Muhiddin'in yargılanması ile sonuçlanacak işlemleri başlatmıştır. Nezihe Muhiddin'e yönelik kişisel suçlamalardan sonra Türk Kadınlar Birliği içindeki muhalif kanat 51 imzalı önerge ile 26 Eylül 1927 tarihinde olağanüstü kongre toplayarak Muhiddin'i birlikten ihraç etmiştir. *Türk Kadın Yolu* dergisi de onun ihraç edilmesinden sonra yayından kaldırılmıştır. Nezihe Muhiddin'e açılan davalar uzun süre devam etmiştir.¹⁵

1929 yılının Nisan ayında Dâhiliye Müfettişi Hilmi Bey tarafından kadınlara belediye seçimlerine katılma haklarının verileceği açıklanmıştır. 20 Mart 1930'da da Belediye Kanunu'nun mecliste görüşülmeye başlanmasıyla birlikte, CHF'na kadın üye alınmaya başlanacağına açıklanmasıyla, ilk kez kadınların partiye üye olabilme imkânı doğdu. Bunu takiben Nezihe Muhiddin Hanım, Belediye Kanunu'nun mecliste görüşüldüğü dönemde Cumhuriyet Halk Fırkasına üye kaydedilmek amacıyla partinin Beyoğlu şubesine başvurmuştur.¹⁶

Kadınlara belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakları, Belediye Kanunu'nun 23 ve 24. maddelerinin a fıkrasında yer alan "Türk olmak" hükmüne bağlı olarak tanınmıştır. Kanunun kadınlara ilk defa siyasi haklarının verilmesi dolayısıyla mecliste yapılan konuşmaların niteliği oldukça önemlidir. Konunun ele alınış biçimi ve kadınlara seçimlere katılmaları hakkında meclis içinde herhangi bir muhalefetin olmayışı dikkat çekicidir.¹⁷

Bu dönemde her ne kadar Kadınlar Birliği üyeleri, birlik dışında siyasi hayatta yer bulmaya çalışan kadınlar ve Nezihe Muhiddin gibi isimler arasında fikir çatışmaları ve görüş ayrılıkları çıkmış olsa da aslında tüm kadınların en temelde ortak amaçlarının Türk kadını demokratikleşme süreçlerine dahil etmek olduğunu söyleyebiliriz. Bu amaç doğrultusunda Belediye Kanununda kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi ve mevcut partilerin bünyesine kadınları da alacağını duyurması ile birlikte Türk kadını siyasi hayatta kendisine yer edinmeye başlamıştır. Bunu takiben o zamana kadar yapılan tüm seçimlerden farklı özellikler barındıran 1930 Belediye Seçimleri gerçekleşmiş ve bu seçimler kapsamında Türk kadını ilk defa seçimlerde oy kullanmıştır.

Burada anılması gereken diğer bir isim Nakiye Elgün'dür. Elgün, kadınların toplumsal alanda yer edinebilmelerinde, toplumsal hayata fiili olarak katılmalarını birinci şart olarak görür. İkinci şart ise bu katılımın nasıl olacağına, nasıl uygulanacağına düşünülmesidir.¹⁸

TKB'nin kurulması sürecinde siyasi yaşamda kadınların yer alması ile ilgili tartışmalar basında geniş yer bulmuştur. Gazetelerde Halide Edip ve Nezihe Muhiddin'in milletvekili olacağına dair haberler çıkmıştır. Bunun üzerine Halide Edip milletvekili olmayacağına dair açıklama yapmıştır. Nakiye Elgün kadınlar birliğine katılmamıştır. Çünkü kadınlara siyasi hakların devlet tarafından bir noktada zaten verileceği kanaatindedir.¹⁹

O dönemde basın tarafından da Nakiye Hanım ile Nezihe Muhiddin rakip gibi gösterilmiştir ancak neticede kadınların amacı aynıdır²⁰. Yerel seçimlerde kadınların seçme ve seçilme hakkı elde etmesi ile kadınlar siyasi partilere üye olmaya başlamışlardır. Nakiye Hanım Beyoğlu'ndan aday

gösterilir. Bu yerel seçimlerde yeni kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası da yer alır. İstanbul Belediye Meclisi'ne Beyoğlu'ndan Nakiye Hanım seçilmiştir²¹.

Nakiye Hanım'ın meclis üyesi olarak yaptığı çalışmaların yanında sosyal hayatta da aktif bir kadındır. CHF yöneticileri ile ortak işler içerisinde yer alır, yönetim faaliyetlerinde bulunur. Halkevi şubelerinde Türk kadını, eğitim üzerine verdiği konferanslar verir.²²

Türkiye'de kadınların siyasi temsili Cumhuriyet döneminde çıkarılan kanunlar ile mümkün olmuştur. Ancak, Türkiye'de kadınların hak mücadelesi Cumhuriyet öncesi, Osmanlı devletinde Tanzimat ile başlayan toplumsal değişim ile birlikte başlamıştır. Resmi söylemin aksine kadınlar Osmanlı toplumundaki değişim ile hak taleplerini yüksek sesle dillendirir olmuştur.

DİPNOTLAR

- 1 Erdem, Ç. (2013). Tek Parti Döneminde Muhalefet Algısı: Serbest Cumhuriyet Fırkası Hareketi Üzerinden Bir İnceleme. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15 (1), 1-22.
- 2 Okyar, A. (2007). *Serbest Cumhuriyet Fırkası Hatıraları*. İstanbul. Örgün Yayınevi.
- 3 Erdem, Ç. (2013). Tek Parti Döneminde Muhalefet Algısı: Serbest Cumhuriyet Fırkası Hareketi Üzerinden Bir İnceleme. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15 (1), 1-22.
- 4 Okyar, A. (2007). *Serbest Cumhuriyet Fırkası Hatıraları*. İstanbul. Örgün Yayınevi,77.
- 5 Arslanel, M. N. (2021). Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Kadınların Siyasal Hayata Katılımı. Enderun,5 (2) , 196-208 .
- 6 Bıçak, H. (2021). Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Türk Demokrasi Tarihindeki Yeri. *İnsan Ve Toplum Bilimleri Akademi Dergisi*, 6.
- 7 Yetkin, Ç. (1982). *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*. İstanbul: Karacan Yayınları, 253.
- 8 Yetkin, Ç. (1982). *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*. İstanbul: Karacan Yayınları, 253.
- 9 Balcı, M ve Tuzak, M. (2017). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Nezihe Muhiddin Özelinde Türk Kadınlarının Siyasal Hakları İçin Mücadelesi. *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*,43-55.
- 10 Köse, D. (1999). Erken Cumhuriyet Dönemi Kadın Aydın Profili: Nezihe Muhiddin Örneği. *Akademik Bakış Dergisi*. Sayı: 75 Kasım – Aralık, 68-81.
- 11 Baykan, A. ve Ötüş, B (1999), *Nezihe Muhiddin ve Türk Kadını 1931*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- 12 Köse, D. (1999). Erken Cumhuriyet Dönemi Kadın Aydın Profili: Nezihe Muhiddin Örneği. *Akademik Bakış Dergisi*. Sayı: 75 Kasım – Aralık, 68-81.
- 13Zihnioğu, Y. (1998). *Nezihe Muhiddin Bir Osmanlı Türk Kadın Hakları Savunucusu*, Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.
- 14 Güngördü, S. (2019). Nezihe Muhiddin ve Mefkuresi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 1503.
- 15 Atatürk Ansiklopedisi.
- 16 Köse, D. (1999). Erken Cumhuriyet Dönemi Kadın Aydın Profili: Nezihe Muhiddin Örneği. *Akademik Bakış Dergisi*. Sayı: 75 Kasım – Aralık, 75-77.
- 17 Kartal, C. B. (2016). Türkiye'de Kadınların İlk Defa Oy Kullandığı 1930 Belediye Seçimlerinde Türk Kadınlar Birliği'nin Faaliyetleri. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , (3) , 165-197.
- 18 Güngördü, S. (2019). Nezihe Muhiddin ve Mefkuresi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 1503.
- 19 Yıldız, H. (2015). *Türkiye'de Kadınların Siyasal Haklar Mücadelesi ve Nakiye Elgün*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı.
- 20 Yıldız, H. (2015). *Türkiye'de Kadınların Siyasal Haklar Mücadelesi ve Nakiye Elgün*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı.

- 21 Zilmioglu,Y. (1998). *Nezihe Muhiddin Bir Osmanlı Türk Kadın Hakları Savunucusu*, Yüksek Lisans Tezi. Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.
- 22 Yıldız, H. (2015). *Türkiye’de Kadınların Siyasi Hakları Mücadelesi ve Nakiye Elgün*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı.

SULTAN RAZİYE ÖRNEKLİĞİNDE İSLÂM TARİHİNDE KADIN YÖNETİCİLER¹

Betül ÖZDEMİR

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi

Modern zamanda kadınların siyasi, sosyal, ilmi hemen her alanda aktif rol oynamaları onların tarihteki konumlarının da araştırılmaya ve sorgulanmaya başlamasına sebep olmuştur. Böylece, bazen gerçek dışı tarih okumalarıyla insan ortak paydası yok sayılıp ataerkil yapıdaki geçmiş yorumlarıyla anakronik bir tarih inşa edilirken bazen de feminizmin etkisiyle kadını tamamen kutsallaştıran bir dikotomiye düşülmüştür. Halbuki İslâm öncesi çağ ve milletler ya da istisnai mevzular baz alınarak ortaya konan bu yanlış tarih algıları kadınların ön plana çıkarılmasına değil, tarihi gerçekliklerine gölge düşürmeye yol açmıştır. Oysaki İslâm medeniyeti, daha en başından dünyaya kadının değerini ortaya çıkaran bir düşünce aşısı olmuştur. Zira çağdaşlarına nazaran ilk günden itibaren kadına kıymet veren, onun fikirlerini önemseyip özdeğerlilik duygusu sunan İslâm, kendi içerisinde pek çok alim, sufi, asker ve yönetici kadın yetiştirmiştir. Aşağıda hepsinin olmasa da bazılarının isimleri zikredilen nüfuz sahibi kadınlar ve 1236-1240 yılları arasında Delhi Türk Sultanlığı tahtında oturan güçlü, zeki ve siyaseti bilen bir idareci olarak adını tarihe yazdıran Sultan Raziye Begüm İslâm'ın attığı tohumu yeşerten en güzel örneklerdir.

1. İSLÂM TARİHİNDE KADIN YÖNETİCİLER

1.1. İslâm Öncesi Dönem

Her çağda, millette ve dinde kadınlarla ilgili bazen olumlu bazen olumsuz kanaatler ön plana çıkmasına rağmen zaman zaman bu yaklaşımlardan birinin toplum içerisinde ağır bastığı görülmektedir. İslâm öncesi çeşitli toplumlar incelendiğinde kadının kimi zaman yüceltildiği kimi zaman aşağılandığı bazen de erkeklerden bir farkı olmadığı anlaşılmaktadır. Birer cümleyle örnek vermek gerekirse, milattan önce Hammurabi tarafından yazılan kanunlarda kadınlar lehine uygulamalar olduğu görülecektir. Eski Yunan'da ise tam tersi erkek baskın bir düşünce hakim olup kadınlara hiçbir politik hak ve yetki verilmemektedir. Roma Hukuku'nda da buna benzer bir uygulamayla kadınlara kamu alanında hiçbir hak tanınmayıp devlet kurumlarında görev almadıkları bilinmektedir. (Harman, 2001, ss. 82-83) Bunun yanı sıra İslâm öncesi Türk toplumlarının çağdaşlarına nazaran kadınlara daha olumlu yaklaşımları söz konusudur. Özellikle İslâm öncesi Türk Devletlerinde hakanın eşi veya annesiyle birlikte devleti yönetmesi ve onların da yönetimde imza yetkilerinin bulunması eski Türk toplumlarında kadına ne kadar değer verdiklerini göstermesi bakımından önemlidir. (Terzi, 2012, s. 18)

¹ Bu makale Dr. Öğr. Üyesi Şevket Yıldız danışmanlığında 2021 yılında tamamlanan "İslâm Tarihinde XIII. Yüzyıla Damga Vuran Yönetici Kadınlar: Sultan Raziye Begüm, Şecerüddür ve Kutlug Türkan Hatun" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

Kadının İslâm öncesi dinlerde yer aldığı konum ve değer ise yine farklılık arz etmektedir. Örneğin, Hinduizm ve Budizm’de erkek hakim bir bakış açısı söz konusuysen Yahudiliğin kutsal kitabı Tevrat’ta kadın, yaratılış itibarıyla hem erkekle eşit olduğu hem de erkeğe yardım için var olduğu belirtilerek iki farklı şekilde anlatılmıştır. Hıristiyanlık da genelde bu düşünceyi devam ettirerek kadının erkek için yaratıldığını savunmuştur. Hatta Orta çağ Hıristiyan dünyasında kadınlara karşı olumsuz düşünceler öyle artmıştır ki 12. yüzyıldan sonra Batı’da büyücü ve cadı avları başlatılarak pek çok kadın cinlerle ilişkili olduğu bahaneleriyle yakılmış ya da suda boğulmuştur. (Harman, 2001, ss. 84-86) Burada üstünkörü dile getirilen çeşitli millet ve dinlerdeki kadınların toplumları içerisindeki rolü ve değeri hakkında farklı pek çok genel kanaat ön plana çıkmaktadır. Ancak bütün bu bilgilerden yola çıkarak kesin ve net yargılar ortaya koyulamayacağı gibi bunların ışığında dönemin veya toplumun her kesiminin sahip olduğu genel konjonktür de anlaşılabilir. Zira farklı dönemlerde fakat aynı topraklarda yetişmiş birçok değerli çiçeğin varlığı bunu doğrulamaktadır.

Yüzyıllardır yalnızca geri planda tutuldukları zannedilse de her çağa ve millete adını kazıyan bazen tahta çıkarak yöneticilik yapmış çoğu zaman da perde arkasından etkin olan ilmi, siyasi ve askeri alanlarda temayüz etmiş kadın yetenekler azımsanmayacak kadar çoktur. Milattan öncesine gidildiğinde İsrail Kralı Ahab’ın kızı aynı zamanda Yudea Kralı Yoram’ın karısı olan *Atalya*’nın M.Ö. 842/841- M.Ö. 836/835 yılları arasında Yehuda Krallığı’nı altı yıl boyunca tek başına yönettiği görülmektedir. (*Kutsal Kitap Eski ve Yeni Antlaşma*, 2001, s. 11/11) Yine adı sıkça duyulan *Z. Kleopatra*’nın M.Ö. 30’da Antik Mısır’da babasından sonra tahta çıktığı, kardeşiyle tuttuğu iktidar savaşına kendisine aşık ettiği büyük Roma Kralı Sezar ve daha sonra Antonius’dan destek bularak devam ettirdiği bilinmektedir. (Bardakçı, 2018, ss. 118-125) Tahta çıkarak devletin idaresini elinde tutan bir diğer kadın ise 3. yüzyılda Suriye’de hüküm sürmüş Palmira Devleti’nin hükümdarı Üzeyne (Odaenathus)’nin ölümünden sonra yerine geçen karısı *Zenobia* (Zeynep)’dir. Kaynaklarda onun Mısır’ı ele geçirip sınırlarını Anadolu’ya kadar genişleterek büyük bir güç haline geldiği belirtilmektedir. (Üçok, 2011, ss. 13-14) İslâm’dan önceki dönemde tahta geçerek ülkesini idare eden üstelik Kur’ân-ı Kerim’de de kendisinden bahsedilen bir diğer önemli kadın yönetici ise Sebe Melikesi *Belkis*’tir. Klasik kaynaklarda hayatıyla ilgili anlatımlar epey farklılık gösterse de Belkis’in Hz. Süleyman devrinde yaşayıp Sebe kavmine hükümdarlık yaptığı kabul edilmektedir. (İbn Kesîr, 1994, ss. 34-44)

İslâm öncesi farklı dönem, din ve milletlerin incelendiği bu bölümde her ne kadar çoğunlukla yöneticilik yapmış kadın örnekleri tercih edilse de bunlardan yola çıkarak diğer pek çok alanda neşet etmiş hanımların da var olduğu çıkarımı rahatlıkla yapılabilmektedir. Zira devletin zirve noktasına kadar yükselmesine müsaade edilen kadınların kendi çağlarında genel itibarıyla kabul ve değer gördüğü anlaşılmaktadır. Fakat İslâm öncesi dönemde kadınların zaman zaman ön planda olması elbette bazı zamanlarda şartlar ve baskın gelen fikirler neticesinde geri plana atılmalarının önüne geçmemiştir. Her ne kadar verilen örnekler bu durumun tarihin genel paradigmasını yansıtmadığını gösterse de İslâm öncesi dönemin olası bir kafa karışıklığı barındırdığı yadsınamaz. Dolayısıyla İslâm, kadının değerli olduğu düşüncesini Müslüman topluma işlemiş ve hayata geçirmelerine ön ayak olmuşsa da diğer din ve toplumlar bu fikri çok geç kazanıp bu noktada geri planda kaldıkları için tarihin seyrini bir nebze de olsa etkilemişlerdir.

1.2. İslâm Sonrası Dönem

İslâm öncesi din ve toplumlarında farklı zamanlarda çeşitli değer kalıplarında kendilerine yer bulan kadınlar, İslâm'la birlikte yeni ve dosdoğru bir yola girecektir. İslâm gelmeden önce Câhiliye çağını yaşayan toplum, kadınları ikinci plana atan onların hayatını önemsiz ve değersiz kabul eden bir düşünceye sahipti. Fakat bu toplumda dahi bazen şehirli kadının bedevi kadından ayrılarak bazı haklara sahip olması ise dikkatleri çeken önemli bir husustur. (Aydın, 2001, s. 86) Peki, öyleyse her toplumda şüphesiz var olan bu ikili düşünceye İslâm ne gibi bir etki ve değişim sunmuştur?

Allah (cc) kulu olması bakımında erkek ve kadını eş tutmakta birini diğerinden üstün görmemektedir. Öyle ki, indirdiği yüce kitabı Kur'ân-ı Kerîm'de kadının da erkeğin de değerli varlıklar olduğunu, dinî hak ve sorumluluklar yönünden birbirlerinden ayrılmadığını ortaya koymuştur. Nitekim her ikisi de mal alım-satımı, evlenme, miras paylaşımı ve yargı hukuku gibi pek çok alanda aynı düzeyde hak ve sorumluluklara sahiptirler. (Aydın, 2001, ss. 86-87) Dolayısıyla önceki din ve milletler incelendiğinde var olan düzenin sürekli bozulmaya uğratılarak kadını ikinci plana atması muhtemelken İslâm, kadına değerini en başında iade etmiştir. Herhangi bir ikilem söz konusu olmaksızın kadın, insan ve kulluk nazarıyla erkekle eşit tutulmuştur. Onun dini ölçülere riayet ettiği takdirde sosyal yaşantısında özgür olmasında bir sakınca görülmemiştir. Bunun sonucunda İslâm dini, kadının birtakım meşgaleler edinip üst konumlara erişmesine de elbette müsaade etmiştir. Nihayetinde İslâm, kadının yolunu bir kandil gibi aydınlatarak ona gölge olacak bütün yanlış uygulamaları kaldırmış, kadına verdiği değeri devletin zirvesine kadar çıkardığı kadın yöneticilerle de her zaman göstermiştir.

İslâm dininin kadınların yolundaki çakıl taşlarını temizleyip onlara apaçık bir yön sunması onların kendi çağ ve milletleri içerisinde emin adımlarla ilerlemesine zemin hazırlamıştır. Böylece her dönemde ilmi, siyasi, askeri hemen her alanda kendilerine yer bulan kadınların özellikle de idari kademelerin en önemli yüzleri olarak neşet ettikleri anlaşılmaktadır. Kaldı ki, bazı kadınların siyasi erk elde ederek devlet idaresini elinde bulundurması her zaman tahta çıkararak da olmamış genellikle nâibe yani hükümdarın vekili statüsüyle bunu başarmışlardır. Örneğin, Endülüs hükümdarı II. Hakem'in 976 (H. 366)'daki ölümünün ardından yerine geçen oğlu Hişam'ın yaşının küçük oluşu sebebiyle ona nâibe tayin edilen ve yönetimde epey yetkin olan annesi *Subh* (M. Özdemir, 1998, ss. 213-214); Büveyhî Hükümdarı Fahrüddeve'nin vefatının ardından küçük yaşta tahta geçen oğlu adına nâibelik yapan ve oğlu büyüdükten sonra da onun iktidar sahibi olmamasından ötürü ölünceye kadar otuz dört yıl boyunca devleti tek başına yöneten annesi *Seyyide Hatun* (Güner, 2003, ss. 229-230); daha babası zamanında devlet işleriyle ilgili olan onun ölümünden sonra da kardeşi Zâhir'e nâibelik yapıp devleti bilfiil yönettiği bilinen Fâtımî Halifesi Azîz-Billâh'ın kızı *Sittülmülk* (Tomar, 2009, ss. 276-277); bir Türk hanedanı olan Ahlatşahlar'da oğlunun zayıf karakterli olması sebebiyle devleti yöneten, oğlunun ölümünden sonra da torunu tahta geçinceye kadar idarede bağımsız hareket eden *İnanç Hatun* (Sümer, 1989, ss. 24-25) siyasetin resmi olmasa da fiili başrolleri olmuşlardır. Hükümdarın vekili konumunda devletlerini idare eden hanımlardan torunu küçük yaşta olması sebebiyle devleti altı yıl boyunca idare eden Halep Eyyübîleri'nden Melik Nâsır Yusuf'un babaannesi *Safiyye* (Sâhibe veya Dayfe) *Hatun* (Kılıç, 2001, ss. 62-66); Hama Melîki olan eşinin vefatından sonra yerine geçen oğlunun yaşının küçük olması nedeniyle ona nâibe tayin edilerek idarenin başına geçen *Gâziye Hatun* (Ebü'l-Fida, 1998, s. 210); Salgurlu Devleti'nde küçük yaştaki oğlu Adudüddin'e nâibelik yaparak devleti yöneten

siyasette ileriye dönük planları olduğu iddialarıyla da tanınan *Bibi Türkân* (Merçil, 2009, ss. 29-31) ise her asırda adından söz ettiren diğer önemli siyasi karakterlerdir.

Nâibelik yapan kadın örneklerinin yanı sıra tahtın resmen sahibi olan kadınlar ise İslâm devletlerinin en gözde isimleriydi. Bunlardan biri Anadolu'da hüküm sürmüş Türk İslâm Hanedanı olan Saltuklu Beyliği'nin 1191 (H. 587) yılında başına geçen *Mama Hatun*'dur. Erzurum sahibesi olarak tanınan bu hanımın askeri yönüyle öne çıkan güçlü bir idareci olduğundan bahsedilir. (Şeker, 2003, s. 548) İrili ufaklı birçok İslâm devletinde hükümdarlık yapmış, siyasi ve idari zekalarıyla 13. yüzyıla damgasını vurmuş kadın yöneticiler ise saymakla bitmeyecek kadar çoktur. Delhi Türk Sultanlığını 1236-1240 (H. 634-638) yılları arasında idare eden, askeri ve idari gücüyle adından söz ettiren *Sultan Raziye Begüm* (Cûzcânî, 2012, ss. 633-640); Eyyûbî Devleti'nin sona erip Memlûk Devleti'nin başlamasına vasita olan, Haçlılar gibi amansız düşmanları karşısında akıllıca siyasetiyle devletini mühim zaferlere götürün, 1250 (H.648) yılında üç ay gibi kısa bir süre hükümdarlık yapmasına rağmen tarihte asırlar boyu sürecek iz bırakan *Şecerü'd-dürr* (Makrizî, 1957, ss. 333-405); siyasi kabiliyetiyle önce eşinin perde arkasındaki akli sonra Kirmân tahtının nâibesi ardından da Kutlughan Devleti'nin dördüncü hükümdarı olan, devletini karışık bir coğrafyada bağımsız on iki yıl fiili olarak yirmi altı yıl boyunca idare ederek ileriye taşımaya bilen *Kutlug Türkân Hatun* (Münşî-i Kirmânî, 1328, ss. 26-39) bunlar arasında ön sırada yer almaktadır. Velud bir çağ olan 13. yüzyılda yöneticilik yapmış diğer kadın hükümdarlar arasında Fars Atabeglerinden hiçbir varis kalmadığı için adeta veliaht gibi 1263-64 (H.662) yılında Salgurlu tahtına geçen fakat olgunluk çağına gelince idarede aktif rol oynayabilen yirmi üç yıl hükümdarlık yapmış *Abiş Hatun* (Sümer, 1988, ss. 310-311); Moğollar ve İslâm medeniyeti arasında köprü vazifesi görerek Kirmân idaresinde etkili olan, 1291 (H.690) yılında ise Kirmân'ın altıncı hükümdarı olarak İlhanlı tahtına oturan Kutlug Türkân Hatun'un kızı *Padişah Hatun* (Taşağıl, 2002, s. 493); Abiş Hatun'un kızı, Kirmân'ın beşinci hükümdarı Soyurgatmış'ın eşi ve İlhanlı Baydu'nun kayınvalidesi olarak Kirmân'ın politik hayatında epey söz sahibi olmuş 1295 (H.694) yılında da Kirmân idaresini eline alan *Kürduçin Hatun* (Öncel, 2019, ss. 141-142) bunların başında zikredilmektedir.

Her yüzyılda siyasi nüfuz elde ederek zirveye çıkmayı başaran kadın hükümdarlardan Hurşîdî Hanedanlığı'nda erkek varis kalmayınca eşinin yerine geçerek devleti veziriyle birlikte en iyi şekilde idare eden *Devlet Hatun* (Kurtuluş, 2003, ss. 226-227); Müslüman İlhanlılar zamanında yaptığı evlilikler vasıtasıyla taht mücadelelerinde etkin olan kısa süre de olsa tahta çıkıp adına hutbe okutup para bastıran *Satı Beg* (Öncel, 2019, s. 142); Celâyirli Devleti'nde eşinin yerine tahta geçerek yönetimde etkin olan kendi adına hutbe okutup para bastırdığı bilinen *Döndü Hatun* (Üçok, 2011, ss. 197-206) ise adları sıkça duyulmasa da dönemlerine damga vurmuş hanımlardır. Bunların yanı sıra Maldiv adalarında adına fermanlar yazdırılıp hutbe okunduğu bildirilen hükümdar *Hadîce Sultan* (İbn Battuta, 2004, ss. 827-828); Kazan Hanlığı'nda oğlu küçük yaşta diye nâibe olarak idareyi eline alıp Çarlık kuvvetlerine karşı büyük mücadeleler veren *Süyyün-Bike Hatun* (Üçok, 2011, ss. 209-210); Kâsım Hanlığı'nda hem oğluna nâibe olarak hem de sonrasında resmen tahta çıkarak yönetime sahip olan *Fâtıma Sultan Bike* (Taşağıl, 2001, ss. 543-544); Hindistan Bopal Devleti'nde tahta çıkan *Kudsiyye Begüm*, *İskender Begüm*, *Şâh Cihan Begüm* ve *Sultan Cihan Begüm* (Konukçu, 1992, s. 283) gibi kadın hükümdarlar ayrıca Osmanlı Devleti padişahlarının eşleri, anneleri, ikballeri ve kızlarının sosyopolitik hayattaki aktif rolleri de İslâm'ın elinin ulaştığı

neredeysse her coğrafyada kadınların siyasi ve idari kademelerde hatırı sayılır yerleri olduğunu göstermesi bakımından çok önemli örneklerdir.

Netice itibarıyla, İslâm öncesi ve sonrası dönemdeki birbirinden farklı çağların ve milletlerin zirvesinde yer alan pek çok müslüman kadın yönetici örneklerinden de anlaşılacağı üzere İslâm, kadına verdiği kıymet nazarında net bir konjonktür ortaya koymaktadır. Diğer din ve toplumlarda kadınlar hakkında suyu bulandıran epey farklı kanaatler söz konusuysen bırakın idareci olmalarını çoğu zaman sosyal hayatlarındaki konumları da erkek egemenliğine hasredilmekteydi. Halbuki kadını ötekileştiren çağdışı ikilemlerin ortasında adeta bir çiçek gibi açan İslâm, bulunduğu yere de güzel kokusunu yaymayı bilmiştir. Nitekim halkı yönetme gücü gibi önemli bir görevi kadına tahsis edebilen İslâm toplumu, adeta bir devrimle tarihin seyrini değiştirmiştir. Ne kadını tamamen kutsallaştıran ne de yok sayan bir dikotomiye düşmeden kadına olması gereken değeri veren İslâm medeniyeti, tarihinde barındırdığı pek çok kadın yönetici, nâibe, sanatkâr, sûfi veya asker örnekleriyle bunu açıkça ortaya koymaktadır. Bunun en güzel örneklerinden biri de 13. yüzyılın Hindistan'ında büyük bir devleti dört yıl boyunca çok iyi şekilde idare ederek ardında güçlü bir isim ve nam bırakan Sultan Raziye Begüm'dür.

2. SULTAN RAZİYE BEGÜM (1236-1240)

Hindistan'ın Delhi Türk Sultanlığı'nda 1236-1240 (H. 634-638) yılları arasında yöneticilik yapan Sultan Raziye Begüm, tarihin iktidar sahibi kadın simaları arasında ilk sıralarda yer almaktadır. Nitekim Sultan Raziye, Türk İslâm devletlerinde tahta çıkan kadınlar incelendiğinde güçlü siyasi ve idari kabiliyeti yanında kendine has mizacıyla da adını tarihe yazdırmış önemli bir hükümdardır.

Raziye Begüm, Delhi Türk Sultanlığı'nın asıl kurucusu kabul edilen Sultan İltutmuş'un kızıdır. Babası tarafından eşsiz bir çiçek gibi üstüne titreyerek yetiştirilen Raziye, iyi eğitilmiş, ahlaklı ve türlü meziyetlere sahip bir hanımdı. Akıllı ve ayakları yere sağlam basan Raziye'nin daha babası zamanında devlet işleriyle de ilgili olması onun gelecek vadeden bir kadın olduğunu hem babasına hem halka kanıtlamıştır. Öyle ki, Sultan İltutmuş, kendisinden sonra geride bıraktığı oğullarının iktidar sahibi olmaması sebebiyle kızı Raziye'nin veliaht olmasını ve devleti yönetmesini daha uygun bulmuştur (Cöhce, 2018, s. 236). Hatta Sultan İltutmuş'un Müşrif-i Memâlik Tâcû'l Mülk Mahmud'a kızı Raziye'yi veliaht tayin ettiğine dair bir ferman yazmasını emrettiği, ancak devlet ricâlerinden bazı meliklerin "yetişmiş oğulları varken bir kızın İslâm mülküne oturmasının münasip olmayacağı" şeklindeki ikaz yollu sözleriyle onu bu fikrinden caydırdıkları bildirilir. (İbn Battuta, 2004, ss. 646-647) Ne var ki, böyle bir kompleks barındırmayan İltutmuş'un meliklerin sözlerine karşılık "Benim oğullarımda hayır yoktur. Hepsisi işret âleminde ve gençlik zevkleriyle ziyân-ı vakt ederler. Hiçbirisinde memleket idare edecek kabiliyet yoktur. Âgah olunuz ki benden sonra umûr-i devleti çekip çevirmeye kâdir kişi sadece Raziye Hatun'dur! Zira, Raziye her yönden erkek kardeşlerinden üstündür. Gerçi kadındır ama zeka ve basireti erkekten farksızdır" diye cevap vererek asıl kararını açıkça belirttiği görülür. (Cûzcânî, 2012, s. 634) İltutmuş'un vasiyetine rağmen vefatının ardından ileri gelen devlet adamlarının da desteğiyle oğlu Firûz Şah tahta çıkartılsa da çok geçmeden onun da öngördüğü gibi düzensizlik baş göstermiş, bu durum Raziye'yi tahta uygun görenleri harekete geçirmiştir. (Bayur, 1987, s. 282) Kardeşi isyanlarla uğraşırken devleti içine düştüğü bu halden kurtarabilecek yetide olduğunu Türk emir ve meliklerine ispat eden, babasının

vasiyetini de hüccet göstererek taraftarlarını artıran Raziye Begüm, kısa süre sonra emirlerin ve halkın oybirliğiyle ülkeyi yönetmesi kararlaştırılmıştır. (İbn Battuta, 2004, s. 622)

Sultan Raziye, H. 634/1240 yılında tahta çıktığında kardeşinin aksine devleti iyi idare etmiş, onun zamanında geri plana atılan gelenek ve kaideleri tekrar canlandırmıştır. Sulh ve sükûnet ortamı temin eden Raziye, her zaman iyi huylu, adaletli, halkını sevip onlara cömert davranan bir hükümdar olmuştur. (Cûzcânî, 2012, s. 633) Tahta çıktıktan sonra devletin düzen ve istikrarını koruyan Sultan Raziye'nin kendi adına para bastırıldığı bunların üzerine “عمدة النسوان ملكة زمان سلطان رضية” “Kadınların komutanı, Zamanın Melikesi, Şemseddîn İltutmuş'un kızı Sultan Raziye” yazdırıldığı bilinmektedir. (Üçok, 2011, s. 62)

Sultan Raziye Begüm, her ne kadar iyi bir yönetim sergilese de siyasi anlaşmazlıklar, türlü isyanlar ve psikolojik oyunlarla da uğraşmak zorunda kalmıştır. Zira seveni çok olduğu gibi iktidarında gözü olanlar da çoktu. Karmatîler'in ayaklanması haricinde bazı Türk emir ve meliklerin isyanları bunu açıkça ortaya koymaktadır. Ne var ki Raziye, bunlara karşılık akıllıca siyasetiyle kimini ortadan kaldırarak kimine de payeler verip yanına çekerek muhaliflerini etkisiz hale getirmiştir. (Cûzcânî, 2012, ss. 635-636)

Politik hamleleri sayesinde düşmanlarına göz dağı veren Sultan Raziye'nin bir sonraki adımı ise otoritesini daha fazla güçlendirmek olmuş, o Türkler dışındaki bazı Tâcık ve Habeş asıllı kişileri önemli mevkilere getirmiştir. Raziye Begüm'ün hem denge bulmak hem de kendi idaresini kurma amaçlı gerçekleştirdiği bu atamalar beklemediği sonuçlar vermiştir. Nitekim Sultan'ın has ve en yakın adamlarının Türkler haricindeki kişilerden oluşması, İltutmuş zamanından beri emirlik ve meliklik görevlerinde yer alarak sözlerini idarecilere dinletmeye alışkın olan Türk asıllı “Kırklar” adı verilen grubu kızdırmıştır. (Bayur, 1987, s. 283) Öyle ki, o zamana kadar devletin mihenk taşı sayılan bu Türk nüfuzunun geri plana atılıp görmezden gelinmesi Raziye'nin akıbeti için pek hayırlı olmayacaktır. Üstelik Türk olmayan Yakut Habeşî'nin Emir-i Ahurluk gibi üst bir makama getirilerek Sultan'a yakın olması, Türk emir ve meliklerin kıskanıp hırslanmalarında bardağı taşıran son damla olmuştur. Bu hareket Türk beylerinin Sultan hakkında *kadın elbiseleri giymeyip, tesettüre uymadığı, cüppe giyip, külah örterek halkın arasında görüldüğü ve fil üstüneyken halk arasında açıkça dolaştığı* söylentilerini çıkarmalarına sebep olmuştur (Cûzcânî, 2012, s. 636). Hatta Yakut Habeşî'nin Sultan'ı binek hayvanına binmesine yardım etmek için koltuk altından tutmuş olmasının da Türk beyleri arasındaki kıskançlığı tetiklediği kaydedilmektedir (Nizâmüddin Ahmed, 2015, s. 76).

Raziye Begüm hakkında ortaya atılan Yakut Habeşî'yle olan münasebeti, giyiminin ve gündelik yaşantısının değiştiği iddiaları incelendiğinde bunların birbirini etkileyen söylentiler olduğu anlaşılmaktadır. İlk Türk beylerinin en çok üzerinde durduğu Yakut Habeşî'nin Emir-i Ahurluk görevi yaparken Sultan'la yakınlaştığı iddiasıdır ki bugünkü manada seyis statüsünde görev alan kişinin yapacağı en doğru hareket Sultan'ına bineğine inip binerken yardımcı olmasıdır. Elbette burada mevzunun İslâmî ölçülere uygun olup olmadığı tartışılır, ancak asıl sorun onun kadınlığı üzerinden dile getirilen yaftalamalardır. Bu noktada iki soru akla gelmektedir. Öncelikle ikisi arasında Türk beylerinin ima ettikleri şekilde bir yakınlaşma gerçekten olmuş mudur? Ya da bu durum, Türk emir ve meliklerin göz ardı edilip başka milletten kişiler onların yerini aldığı için intikam hırsıyla hazırladıkları bir karalama kampanyası mıdır? Doğrusu Sultan Raziye ve Ahur beyi

Yakut Habeşî arasında emirlerin kastettikleri gibi bir münasebet bulunmamaktadır. İşin aslı, nüfuzlarını yitiren bir grup emirin küçük düşürücü oyunlarla Raziye'nin gücünü sarsmak istemesidir (B. Özdemir, 2021, s. 47).

Giyim ve davranışlarıyla ilgili diğer konu tetkik edildiğinde, bazı kaynaklar Raziye'nin devlet erkaniyla çıktığı yolculuklarda yanına okunu sadağını alarak at üstünde yüzünü örtmeden gezdiğini kaydederken (İbn Battuta, 2004, s. 623) bazıları da erkek kıyafetleri giymekle birlikte yüzüne nikab taktığını eklemektedir. (Müneccimbaşı, 1285, s. 605) Türk emir ve melikler ise Sultan'larına uymadığını düşündükleri bu hareketleri daha da alevlendirerek kamuoyuna yansıtmışlardır. Bu davranışlar müslüman kadınlara özgü mü sorusu başka alanın problemi olsa da konunun Hindistan'daki Türk kültüründe yetişmiş kadınların genel yapısıyla paralel olarak incelenmesi gereklidir. Zira o çevrede saraylı ve zengin kadınların evde hotoz veya külah takarken dışarıda alnın üzerinden saçların bir parçası açıkta kalacak şekilde başörtü takmaları da bu durumun yalnızca Sultan Raziye üzerinden değerlendirilemeyeceğini açıkça göstermektedir. (Bayur, 1995, s. 42) Ayrıca Raziye Begüm, ayağını kaydırmak için türlü oyunlara kalkışan insanların varlığı karşısında göz göre göre hatalı davranışlar sergilemeyecek kadar zeki bir kadındır. Aksine onun, kadınlığı üzerinden çevrilen komplolara karşılık erkeklerle boy ölçüşecek kadar cesur ve eksiksiz olduğunu gösteren bir gövde gösterisinde bulunmuş olabileceği düşünülebilir. Kaldı ki, kırk Türk emir ve melikin karşısında dimdik ve güçlü bir şekilde üstelik tek başına iktidarını savunması bunu doğrulamaktadır. Bunun yanı sıra her kadının aynı yapı ve hassasiyette olması da beklenemez. Bazılarının mizacı gereği sert ve maskülen tavırlar sergilediği düşünüldüğünde bu davranışların Raziye'nin yalnızca karakterinden kaynaklandığı da söylenebilir. Dolayısıyla her ne amaçla gerçekleşirse gerçekleşsin tüm bu iddiaların yalnızca zamanlaması bile Sultan Raziye'yi zayıflatmak ve iktidarına leke çalmak amacıyla bire beş katılarak kullanıldığını göstermektedir. Nihayetinde Raziye'nin dirayetli tavırları Türk emir ve meliklerin amansız direnişiyle karşı karşıya gelmiş ve onların farklı yollar aramalarına sebep olmuştur (B. Özdemir, 2021, ss. 48-49).

Türk emir ve meliklerin psikolojik baskılarının yanı sıra onların destekleriyle Delhi'nin dört bir yanında patlak veren birçok isyan ve ayaklanma da Sultan Raziye'nin işini epey zorlaştırmıştır. Her ne kadar söylentileri elinin tersiyle itip güçlü bir duruş sergilese de Raziye'nin kargaşa çıkararlara ceza vermek yerine lütuflar dağıtarak kontrol etmeye çalışması aslında o günkü muhalefetin ne kadar büyük boyutlara ulaştığını göstermektedir. Öyle ki, daha yeni bir isyanı söndüren Sultan Raziye, kendisine Pren ve Taberhind iktaları verilerek anlaşıldığı zannedilen Melik İhtiyâreddîn Altuniye'nin sözde Yakut Habeşî'nin üst makamlara getirilmesine duyduğu öfkeden dolayı isyan etmesiyle uğraşmak zorunda kalmıştır (Aziz Ahmet, t.y., s. 198). Raziye Begüm, Taberhind valisinin isyanını bastırmak için 9 Ramazan 637 (3 Nisan 1240)'de büyük bir ordu hazırlayıp başkentten yola çıktığı sırada diğer Türk emir ve melikler de fırsattan istifade ederek Emir Cemâleddin Yakut'u yakalayıp öldürmüşlerdir. Başladıkları işi bitirmeye neredeyse yemin etmiş olan bu Türk beyleri bununla da yetinmeyip Taberhind civarına yaklaştığında Sultan Raziye'yi de yakalamış hapsedilmek üzere Taberhind kalesine göndermişlerdir (Cüzcânî, 2012, s. 637). Melik İhtiyâreddîn Altuniye'nin kontrolü altına giren Raziye Begüm'ün hapsedildiği haberini alan başkentteki beyler sonuçta hiç vakit kaybetmeyerek Sultan İltutmuş'un oğullarından Muizeddîn Behram Şâh'i Delhi Türk Sultanlığı tahtına çıkarmışlardır (Aziz Ahmet, t.y., s. 198).

Raziye Begüm Taberhind kalesinde hapsediği sırada pek çok olay cereyan etmiş, iktidarı elinden alınmıştır. Ancak o hiçbir zaman mücadelesinden vazgeçmemiş hakkı olan tahtı geri almak için planlar yapmaya devam etmiştir. Başkentteki tüm beyler Behram Şâh'ın yönetimini hemen kabul etmeyip bazı problemler hasıl olunca Raziye'de bu boşluğu doldurmaktan çekinmemiştir. Başından beri kendisine muhalefet olanlara ya havuç ya da sopayla karşılık veren Raziye, İhtiyâreddin Altuniye mevzusunda da havucu kullanmayı tercih etmiş düşmanını yanına çekmeye çalışmıştır. Büyük uğraşlar sonucu önemli vaatlerde bulunarak ikna ettiği İhtiyâreddin Altuniye'yle evlenen Raziye Begüm, onunla birlikte büyük bir ordunun başına geçmiştir. (Cûzcânî, 2012, s. 639) Aslında gücünü ve başarılarını sırf kadın olduğu için kabullenemeyen bir grup emirin karşısında sonuna kadar direnen Raziye, pes etmiş olmasa da devletin devamlılığı adına bunu tercih etmek zorunda kalmıştır.

Hiçbir kuvvetin iktidarına giden yolda kendisine engel olamadığı Raziye Begüm, tekrar Delhi'deki tahtını geri almak adına harekete geçmiş, yanında yer almaları için sağa sola haber göndermiştir. Altuniye'nin birliklerinin yanı sıra pek çok yerden gelerek kendisine katılan askerlerden oluşturduğu ordusundan güç alan Raziye, Ağustos 1240'da Delhi üzerine yürümüş ancak ilk teşebbüsünde başarılı olamamıştır. Taberhind'e geri dönen Raziye ve Altuniye'nin birleşik orduları çok geçmeden dağılan birliklerini yeniden toplamış üstelik Behram Şâh'a isyan edip ondan ayrılarak yanlarına gelen diğer meliklerin ordularıyla birleşince daha da güçlenmişlerdir. İkinci defa Delhi üzerine yürüyen Raziye'nin ordusu Behram Şâh'ın kalabalık ordusuyla Kaythal'da karşılaşmış, fakat 13 Ekim 1240'da Delhi kuvvetlerine karşı tekrar mağlup olmuşlardır. Bu yenilginin ardından kalan kuvvetler de Raziye ve Altuniye'yi terk etmiş bu durum H.638/1240'da savaşın kaybedilmesine sebep olmuştur. (Konukçu, 1992, s. 395) Neticede Altuniye 24 Rebiülevvel'de Mansurpur sınırındayken yakalanmış, Raziye ise Kaythal'da esir düşmüştür. Ancak ikisi de 25 Rebiülevvel pazar günü şehit edilmiştir. (Cûzcânî, 2012, s. 639)

Raziye'nin ölümüyle ilgili aktarılan diğer bir rivayetse onun savaş kaybedildiği sırada kaçmaya çalışırken Hindular tarafından yakalanıp öldürüldüğüdür. (Nizâmüddin Ahmed, 2015, s. 77) İbn Battûta'nın detaylı bir şekilde anlattığına göre savaş kaybedildiği sırada Raziye esir olmamak için kaçmış, ancak yolda çektiği türlü sıkıntıların ardından açlıktan bitap düşünce bir çiftçinin tarlasına sığınmak zorunda kalmıştır. Raziye Begüm çiftçiden yiyecek istemiş ardından onun verdiği ekmeği yer yemez uykuya dalmıştır. Üzerinde erkek kıyafetleri olduğu halde kıyafetinin iç kısmında parlayan inci ve altın bezeli kaftanı fark eden çiftçi, onun kadın olduğunu anladıktan sonra malına tamah ederek Raziye'yi öldürmüş arazisine defnetmiştir. Daha sonra Raziye'nin elbiselerinden bir kısmını satmak üzere çarşıya gittiğinde fakir bir Hindu'nun elinde pahalı ve değerli eşyaları gören esnaf şüphelenmiş onu kadı huzuruna çıkartmışlardır. Böylece Raziye'yi öldürdüğünü itiraf eden çiftçi gömdüğü yeri de onlara göstermiştir. Nihayetinde cesedi tekrar çıkartılan Raziye Begüm, usule uygun bir şekilde yıkanıp kefenlenmiş yine aynı yere gömülmüştür. Daha sonra kabrinin üzerine onun olduğunu belirten kubbe inşa edilmiştir. (İbn Battuta, 2004, s. 623) Diğer bir rivayette ise Raziye ve Altuniye'nin yakalanarak Behram Şâh'ın huzuruna getirildikten sonra orada öldürüldüğü belirtilir. (Nizâmüddin Ahmed, 2015, s. 77)

Sultan Raziye Begüm, Delhi tahtındaki dört yıl boyunca devleti neredeyse çöküşten kurtarıp ülkenin refah düzeyini artıran pek çok fiili ve psikolojik baskıların da üstesinden gelmiş önemli bir yöneticidir. Gerçek devlet başkanlarına yakıştığı gibi siyasi karizma, idare kabiliyeti ve askeri

başarıları da kendinde barındıran Raziye Begüm'ün bunların yanında sahip olduğu hassas mizacı ise kendisinin kaleme aldığı şiirleriyle ortaya koyulmuştur. *Şîrîn-i Dihlevî* veya *Şîrîn-i Gurî* mahlaslarıyla yazdığı şiirlerinin her biri onun müthiş inceliklere sahip sanat ruhunu yansıtmaktadır. (Üçok, 2011, s. 73) Kimi zaman gönül dünyası kimi zaman da döneminde yaşadığı olaylardan esinlenen Raziye Begüm'ün kabiliyetini ortaya koyan bazı beyitleri şu şekildedir:

دردهان خود دارم عند لیب خوش الحان پیش من سحنگویان زاغ دردھن دارند.

"Ben ağzında hoş nağmeler yapan bir bülbüle malikim, Bana nispetle diğer şiir söyleyenlerin ağızlarında karga vardır."

کنم به برکت پا چرخ تحت سلطانی دھم به بال هما خدمت مکسرانی

"Ben ayağımın bereketi ile feleği saltanat tahtı yapar, Hüma'nın kanadını da sinekleri kovmak hizmetinde kullanırım." (Mage-i Rahmânî, 1331, s. 17)

نا دیده رخس چو مردم چشم کردیم درون دیده جایش

"Onun yüzünü görmediğim halde, göz bebeği gibi, ona gözümün içinde yer verdim."

من نام ترانشنیده میدارم دوست نادیده تراچو دیده میدارم دوست

"Ben senin adını iştmediğim ve yüzünü görmediğim halde gözüm gibi seni severim." (Ali Ekber & Müşir Selimi, 1958, ss. 155-156)

Raziye Begüm'ün nazenin ruhunu yansıtan asıl önemli meziyeti ise onun Kurân-ı Kerîm'i çok güzel okuması ve daha çocuk yaşta hafız olmasıdır. (Aziz Ahmet, t.y., s. 191) Dolayısıyla çocukluğundan itibaren dini terbiyesini almış iyi ahlaklı bir kişi olarak yetişen Raziye, sultan olup tahta çıktığında da akıllı, cömert, iyi huylu, adil ve alimleri hoş tutan biri olarak anılacaktır. (Cûzcânî, 2012, s. 633)

SONUÇ

Sultan Raziye Begüm başta olmak üzere İslâm öncesi ve sonrası dönemlerin farklı coğrafya ve milletlerinden kadın yöneticiler panoramik bir açıyla incelendiğinde, İslâm'ın kadınlar hakkındaki tüm belirsiz algıları yıkıp yerine net bir bakış ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Zira diğer toplumlarda kendilerine yer bulmakta zorlanan veya ikincil konuma itilmeye hazırlanan kadınlara nazaran İslâm dini en başında kadına değerini iade etmiş onun devlet yöneticiliği gibi en üst makama erişmesine dahi engel olmamıştır. Yukarıda adları zikredilen veya ismine ulaşamayacak kadar çok nüfuz sahibi kadınlar elbette dönemlerinde birçok problem ve mobbinge de karşı karşıya gelmiştir. Zira zirveye giden yol her daim sarp ve engebelidir. Öyle ki, geçmişe dönüp bakıldığında yerleşik düşüncede kamusal alanda var olmaları dahi mümkün gözükmeyen kadınların artık fazlasıyla göz önündeyken küçük veya büyük çaplı krizlerle karşılaşmaları normaldi. Fakat Müslüman kadınların bilhassa yönetici olanların kendi dönemlerinde yaşadıkları sorunların ya da isyanların hiçbiri sırf kadın olduklarından dolayı gerçekleşmediğinin altı çizilmelidir.

Sultan Raziye Begüm örneğinde görüldüğü üzere, o babası zamanından beri siyasette etkin bir şekilde rol oynayan, halkın sevdiği ve destekçileri tarafından yönetici olması istenen bir hanımdı. Ancak tahta çıktığında her hükümdarın başına geldiği gibi pek çok sorun ve isyanla karşılaşmış, bunları yok etmek için çetin mücadelelere girişmiştir. Rakiplerinin akıl almaz oyunları ve karalamalarıyla sarsılmaya çalışılan bunun için de kadınlığı, elbisesi veya davranışları bahane edilip yönetimden el çekmesi istenen Raziye Begüm, yine de devletin bekası adına son damlasına kadar savaşmıştır. Dolayısıyla kimi zaman Sultan Raziye kimi zaman Şecerü'd-dürr üzerinden girilen oyunların oyuncularını değişse de amacı değişmemekte, bu yalnızca o kadınların siyasi karizması ve güçlü idaresinden korktukları için rakiplerinin giriştikleri iktidar savaşını ortaya koymaktadır. Haliyle kadın hükümdarların veya diğer meslektekilerin yaşadıkları sorunların hiçbirisi İslâm'a, kadınlara, bir dönem veya coğrafyaya has değildir. Eğer öyle olsaydı farklı zaman ve milletlerde bu kadar çok kadın hükümdar örneği sunulması mümkün gözükmezdi.

Sözün özü, her dönemde maalesef siyaset merkezli siyaset yapılmamakta ve siyasi eksiklikler siyaset kanalları üzerinden dile getirilmemektedir. Ne var ki, böyle istisnai mevzularda tutunarak tarihte kadınların cinsiyet bazlı hor görüldüğü, yok sayıldığı ya da ikinci planda kaldığı algısı oluşturulması insanlara yanlış bir tarih portresi çizmekten öteye geçirmeyecektir. Üstelik olumsuz söylemler ön plana çıkartıldıkça aslında tarihte uzun yıllar iktidarda kalmayı başaran, güçlü, halklarının desteklediği ve göz bebeği olan kadınların önemli ve takdire şayan olan isimlerine gölge düşmektedir. Açıkçası kadınlar ön plana çıkartılmak istenirken ister istemez onlar küçük düşürülmektedir. Neticede tüm bu problemlere gerçek bir çözüm sunan İslâm, kadına verdiği değer hakkında düalist fikirlere fırsat vermeyerek her zaman net bir çizgi ortaya koymakta, kadınların ikinci planda kaldığı şeklindeki yanlış tarih paradigmasını da zirveye çıkardığı kadın yönetici örnekleriyle adeta saf dışı bırakmaktadır. Bu net çizginin devam etmesini sağlamakla yalnızca kadınları gerçek konumunda görmek ve göstermek isteyenlere kalmıştır.

KAYNAKÇA

- Ali Ekber, & Müşir Selimi. (1958). *Zenân-ı Sühenver* (C. 3). Müessesesi-i Matbuatı Ali Ekber İlmî.
- Aydın, M. Â. (2001). Kadın. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (C. 24, s. 86). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Aziz Ahmet, M. (t.y.). *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu* (T. Say, Ed.). Tercüman Gazetesi.
- Bardakçı, K. (2018). Mısır Kraliçesi Kleopatra'nın Dağlık Kilikia'daki Egemenliği. *ANASAY (3 Aylık Ulusal Hakemli- Süreli Dergi)*, 3, 118-125.
- Bayur, Y. H. (1987). *Hindistan Tarihi: İlk çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)* (2. bs, C. 1). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Bayur, Y. H. (1995). Orta ve Yeni Kurunda Orta Asya ve Hindistan Türklerinde Kadınların Mevkii. *Belleten*, 1.
- Cöhce, S. (2018). Delhi Türk Sultanlığı. İçinde M. H. Palabıyık & O. Çetin (Ed.), *İslam Tarihi ve Medeniyeti: Müslüman Türk devletleri-II* (C. 9). Siyer Yayınları.
- Cûzcânî, E. Ö. M. O. b. M. b. O. (2012). *Tabakâtu Nâsirî* (A. es-Seyyid Zeydan, Çev.; C. 1). el-Merkezü'l-Kavmi li't-Terceme.
- Ebü'l-Fida, İ. el-M.-M. İ. b. A. (1998). *El-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer* (C. 3). Dâru'l-Ma'ârif.
- Güner, A. (2003). Mecdüddeve. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (C. 28, ss. 229-230). Türkiye Diyanet Vakfı.

- Harman, Ö. F. (2001). Kadın. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 24, ss. 82-83). Türkiye Diyanet Vakfı.
- İbn Kesîr. (1994). *Büyük İslâm Tarihi:el-Bidâye ve'n-Nihâye* (M. Keskin, Çev.; C. 2). Çağrı Yayınları.
- İbn Battuta, E. A. M. (2004). *İbn Battûta Seyahatnamesi-II* (A. S. Aykut, Çev.; C. 2). Yapı Kredi Yayınları.
- Kılıç, M. (2001). *Melik Nâsır II. Salahaddin Yusuf devrinde Eyyûbîler Devleti: Hicri 634-659 / Miladi 1236-1261* [Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Konukçu, E. (1992). Bopal. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (C. 6, s. 283). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Konukçu, E. (1992). Hindistan'daki Türk Devletleri. İçinde K. Seyyithanoğlu (Ed.), *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi* (1. bs, C. 9). Çağ Yayınları.
- Kurtuluş, R. (2003). Lur-ı Kûçek. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (C. 27, ss. 226-227). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kutsal Kitap Eski ve Yeni Antlaşma*. (2001). Kitab-ı Mukaddes Şirketi.
- Mag-e Rahmânî. (1331). *Perdeneshân-ı Suhengûy*. Kabu'l-Matbaa-i Umûmi.
- Makrizî, E.-A. T. A. b. A. (1957). *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk* (2. bs, C. 1/2). Lecnetü't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr.
- Merçil, E. (2009). Salgurlular. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (C. 36, ss. 29-31). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Müneccimbaşı, D. D. A. E. (1285). *Sahâifü'l-Ahbâr fî Vekayi'l-A'sâr* (C. 2). Matbaa-i Âmire.
- Münşî-i Kirmânî, N. (1328). *Simtû'l-'Ulâ li'l-Hazreti'l-'Ulya* (A. İkbâl, Çev.).
- Nizâmüddin Ahmed, B. el-Herevî. (2015). *Tabakât-ı Ekberî* (B. De, Çev.). The Asiatic Society.
- Öncel, S. M. (2019). *Moğollarda Kadın* [Yüksek Lisans Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özdemir, B. (2021). *İslâm Tarihinde XIII. Yüzyıla Damga Vuran Yönetici Kadınlar: Sultan Raziye Begüm, Şecerüddürr ve Kutlug Türkan Hatun* [Yüksek Lisans Tezi]. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özdemir, M. (1998). Hişam II. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (C. 18, ss. 146-147). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Sümer, F. (1988). Âbiş Hatun. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (C. 1, ss. 310-311). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Sümer, F. (1989). Ahlatşahlar. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (C. 2, ss. 24-25). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Şeker, D. A. (2003). Mama Hatun. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (C. 27, s. 548). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Taşgıl, A. (2001). Kâsım Hanlığı. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (C. 24, ss. 543-544). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Taşgıl, A. (2002). Kutluğhanlılar. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (C. 26, s. 493). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Terzi, A. (2012). Türk Siyaset Kültüründe Kadınların Rolü. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 1(1), 18.
- Tomar, C. (2009). Sittülmülk. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (C. 37, ss. 276-277). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Üçok, B. (2011). *İslâm Devletlerinde Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar* (3. bs). Bilge Kültür Sanat.

TÜRK DÜNYASINDA KADIN OLMAK: CAM TAVAN TEORİSİNİN TÜRKİYE'DEKİ ÖRNEKLERİ

Öğr. Gör. Gamze AR

Özet

Kadın olmak, tarih boyunca çok zorlu bir süreci kapsamıştır, çünkü kadının doğasından geldiği söylenen nedenlerden dolayı birçok rol üstlenen kadın hayatında pek çok şeyi aynı anda yapmaya çalışır. Hem iyi bir anne hem sadık bir eş olan kadın, bu roller altında sürekli ezilmektedir. Buna rağmen, hayatı boyunca pek çok zorluğu da başaran kadın hayatta kalma mücadelesinde oldukça önemli işleri yerine getirmiştir. Türk dünyasında kadın olmak bir kat daha zorlayıcıdır, çünkü dinde yanlış algılanan bir olgu vardır. Kadın İslam'da baskı altına alınmaktadır. Aslında Müslümanlık dini akil dinidir ve kadınlara saygılı olan bir öğretiyi savunur. Fakat yanlış algılanan olgular varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Bu çalışmada ele alınacak konu, daha çok Türk dünyasındaki kadınların yaşadığı cam tavan teorisine odaklanacaktır. Türkiye bağlamında ele alındığında kadınlar iş yerlerinde ne gibi zorluklar yaşamaktadır? Bunlarla nasıl başa çıkarlar? Çözüm yöntemleri neler olmuştur? Türkiye'de elde edilen örnekler ile desteklenen çalışmada kadınların iş yerlerinde yaşadığı zorluklar örneklendirilerek sunulacaktır.

Peki cam tavan teorisi nedir? Cam tavan 1970' li yıllarda ABD de ortaya çıkan bir kavramdır. Örgütsel önyargılar ve kalıplar tarafından yaratılan, kadınların üst düzey yönetim pozisyonlarına gelmelerini engelleyen görünmez, yapay engeller olarak tanımlanmıştır (Wirth, 2001:1). Cam tavan; devlette, şirketlerde, eğitime kurumlarında veya kâr amacı gütmeyen kuruluşlarda yüksek mevkilere gelmeyi arzulayan ve bunun için çabalayan kadınların karşılaştıkları engellerdir. Cam tavan terimi ile anlatılmak istenen, karşılaşılan sorunların belirsizliğidir (Aycan, 2004). Bu bağlamda, cam tavan teorisinden bahsedilerek çalışmanın arka planı verilecektir ve daha sonrasında Türkiye'den örnekler ile araştırma pekiştirilecektir. Bu metaforik yaklaşımın özellikle iş hayatında ne kadar önemli olduğu Türkiye'den örnekler ile sunulacaktır. Çalışmanın esas amacı, Türkiye'de meydana gelen cam tavan teorisini örnekler ile göstererek kadınların iş hayatlarında neler yaşadığını görmemizi sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Cam Tavan Teorisi; Kadın; Cinsiyet; Eşitlik; Türkiye.

1. GİRİŞ

Erkek egemen bir toplumda kadın hem toplumsal alanlarda hem de ekonomide hep bir kısıtlama halindedir. Bu durum onların gerçek potansiyellerini göstermelerinde büyük engel oluşturmaktadır. Tarih boyunca avcılık ve toplayıcılık dönemleriyle başlayan sınıflandırma kadınları hep güçsüz ve ikinci konumda göstermiştir. Halbuki kadının rolleri her zaman erkeklerden daha fazla olmuştur. Örneğin, bir kadın aynı zamanda hem anne hem eş hem de ev işlerini yapan bir birey konumundadır. Bu durum kadınları yıpratıcı bir durumdur ve birden fazla kimliğe bürünen kadın sonunda tükenmişlik yaşayabilir. Çalışma alanlarında ise, meslekler her zaman cinsiyetlere göre sınıflandırılır. Bu algı, modern toplumda kırılmaya başlasa da toplumsal eşitsizlik kendini iş ortamlarında açık bir şekilde göstermektedir. Bu algı cam tavan sendromu ile kendini göstermektedir ve iş yaşamında engellere takılan kadınların kariyer basamaklarında nasıl engellendiğini vurgulanmaktadır.

Cam Tavan Teorisi, kadınların iş yaşamlarında karşılaştıkları engellerin olduğunu ve bu engellerin kadınları iş yaşamında kısıtladığını göstermektedir. Erkek egemen iş yerlerinde kadınların üst düzey yönetici pozisyonlarına gelememeleri yönetim literatüründe 'cam tavan teorisi' olarak adlandırılmıştır ve bu olay cinsiyet ayrımcılığında önemli bir örnek olarak gösterilebilir. "Cam" metaforu, kadınların yükselmeleri önündeki engellerin görünmezliği ile ilgilidir (Hoobler, Wayne ve Lemmon, 2009: 939). Bu görünmezlik toplumun oluşturduğu ön yargılar ile süregelen kalıplaşmış ifadeler olabilir. Örneğin, kadının yerini bilmesi gerektiği her zaman kullanılan bir ifadedir ve sürekli bunla karşılaşan kadın, hayatında hep bir sınırın olduğunu bilir. Bundandır ki kadınların iş yaşamında takılıp kaldıkları engeller cam metaforuyla birlikte görülür.

Dünyada kadın nüfusu toplumun hemen hemen yarısını oluşturmasına rağmen, çalışma yaşamında yönetsel pozisyonlarda kadınların erkeklerle aynı düzeyde yer alamadıkları görülmektedir (Uzun, 2004: 23). Kadınların yönetsel alanlarda kısıtlandırılması mesleki cinsiyet ayrımının ne derece örgütlenmiş olarak toplumda yansıdığını göstermektedir. Gender sözcüğünü sosyolojiye sokan Ann Oakley sex sözcüğü ile cinsiyeti tanımlamakta ve biyolojik yönden kadını ve erkeği ayırmak için kullanmış olup gender sözcüğü ile de toplumsal cinsiyeti belirtmiş ve kadınlık ile erkeklik arasındaki toplumsal bölünmeye dikkati çekmiştir (Ersoy, 2009: 210). Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadını ve erkeği belli kalıplarla yargılayarak toplumda düzensizliğe yol açmaktadır. Toplumun beklentileri cinsiyetleri şekillendirmektedir ve bu durum psikolojik sonuçları ile birlikte gelir. Çünkü, kadının iş hayatında hak ettiğini alamaması onu her alanda baskılanmış ve öteki konumuna itmektedir. Ataerkil toplumlarda yer alan bu yaygın inanç yüzünden kadın eğitim ve çalışma olanaklarından daha az yararlanmakta, meslek seçim olanakları kısıtlanmakta, çalışma yaşamında erkeklerle eşit hak ve koşullarla karşılaşmamaktadır (Estes, Noonan ve Maume, 2007; İçli ve Gönüllü, 2001). Küreselleşme ile birlikte iş gücü ihtiyacı artmıştır ve erkeklerin yanında kadınlar da iş yaşamında aktif rol oynamaya başlamışlardır. Her alanda olduğu gibi ataerkil egemen toplumlarda kadın erkek eşitsizliği kendini iş yaşamında da göstermektedir.

Bu bağlamda, yüksek eğitim kurumları olan üniversitelerde de kadınlar yönetici statülerinde oldukça az sayıdadırlar. Bu çalışma, üniversitelerdeki yönetici kadınları araştırarak, onların durumlarını ortaya çıkaracaktır. İş yaşamlarındaki zorlukları ifade eden kadınların ifadelerine de yer verecek olan çalışma, Türk dünyasında akademideki kadınları inceleyecektir. Türk dünyasında Üniversitelerdeki kadınların iş yaşamındaki alanlarını inceleyen çalışma, istatistiksel veriler ile cam tavan teorisini açıklamaya çalışır. Kadınlar neden cam tavan teorisindeki cama takılı kalmaktadır? İş yaşamındaki engeller nereden doğar? Toplumsal cinsiyet eşitsizliği nasıl çözülebilir? Yoksa bu devam eden bir süreç olarak varlığını sürdürecektir midir? Bu çalışma, ifade edilen soruları cevaplamaya çalışarak cam tavan teorisinin akademideki yerini örnekler ile göstermeyi amaçlar.

2. Türk Dünyasında Kadın Olmak: Cam Tavan Teorisinin Türkiye'deki Örnekleri

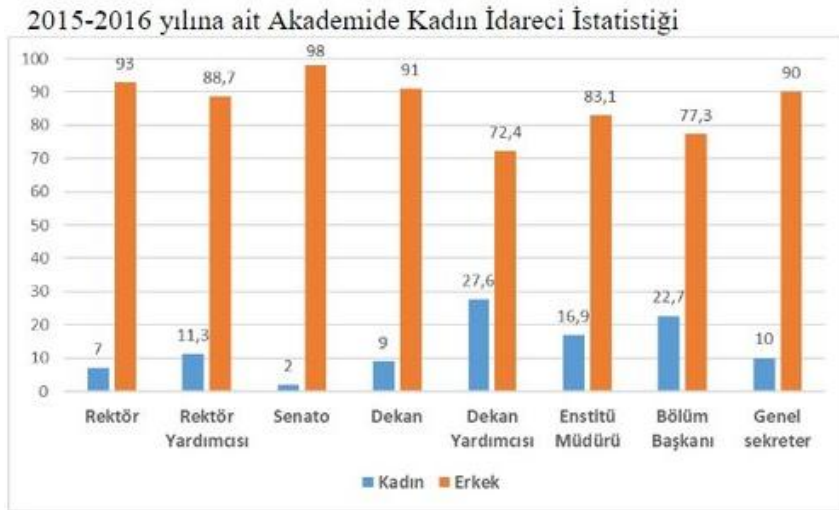
İnsanlar kendi kültürlerinin pratikleri içine doğarlar ve her kültürün kendine has gelenekleri ve söylemleri vardır. Türk kültürü dünyada en eski kültürlerden biridir ve ilk Türk uygarlıklarındaki Göktürk ve Uygur toplumlarına kadar dayanır. Bu nedenle, Türk tarihinin geçmişi köklüdür ve kadınları da oldukça kudretlidir. Tarihte hem savaşlarda hem de zor şartlarda elini taşın altına koymaktan çekinmeyen Türk kadını her alanda oldukça azimlidir. Fakat, dünya genelinde hâkim olan ataerkil düzen onları baskılamakta ve ezmeye çalışmaktadır. Erkek bakış açısının hâkim

olduğu Türk dünyası kadınları meta haline getirerek nesneleştirmektedir ve bu durum toplumsal eşitsizliği gözler önüne serer. Kadınlar, ağırlıklı olarak çalıştıkları sektörler değişmekle beraber, geçmişten bu yana çalışma yaşamında yer almışlardır. Kadının ücretli olarak çalışma dönemi içinde yer alışı ise Sanayi Devrimi'yle başlamıştır (Kocacık ve Gökçaya, 2005: 196; Türkkahraman ve Şahin, 2010: 81; Karabıyık, 2012: 233). Toplumsal cinsiyet farklılığı, tarih boyunca yaradılıştan beri devam eden bir yapıdır ve bu sosyal oluşum toplumlar tarafından dayatılmış kalıplaşmış yargıları içine alır. Türk toplumu ataerkil düzen üzerine kurulmuş bir yapılaşmadan oluşur. Bu nedenle, cinsiyet eşitliğinin sağlanması toplumsal normların değişmesiyle mümkündür. Bunun ailede başlaması olağan bir süreçtir. Bu nedenle, aileler bu konuda bilinçlendirilmeli, kadın-erkek eşitliği her alanda vurgulanmalıdır.

Türk kadınına yükseköğrenim yapma olanağı ilk kez Meşrutiyet Dönemi'nde sağlanmıştır. Darülfünuna 5 Şubat 1914 tarihinden itibaren kız öğrenci kabul edilmeye başlanmış ve dersler konferanslar biçiminde verilmiştir (Kurnaz, 1996; Ergün, 1978; Spuler, 1975'den aktaran Çağlayan, 2015). Cumhuriyet döneminde de Atatürk'ün önderliğinde oluşturulan yasalardan en önemlisi ise 5 Aralık 1934'teki Kadınlara Seçme ve Seçilme Hakkı'dır. Tarihteki hızlı ilerlemelere rağmen, şundaki istatistiksel veriler durumun çok da iç açıcı olmadığını gösterir:

Kadın üst düzey yönetici oranında 109. sırada yer almaktayız yani ülkemizde 100 kadından 13'ü üst düzey pozisyonlarda görev yapabilmekte. Siyasi pozisyonlarda da veriler değişmiyor; Parlamentodaki kadın parlamenter sayısında 86. sıradayız ve TBMM'de 100 milletvekilinden 18'i kadın. Kabine açısından değerlendirildiğinde, ülkemiz 139. sırada yer alıyor. Kabinenin yalnızca %4'ü kadın bakanlardan oluşuyor (Öztürk, 2017).

2010 yılında ise, Sosyal İş Sendikasının verisine göre hem kadınların hem de erkeklerin çoğunluğu kadının görevinin ev işleri ve çocuk bakmak olduğunu belirtmiştir. Akademiden örnekleri ele alan çalışma, üst düzey kadın yöneticiler ile görüşüp onların konuşmalarını doğrudan yansıtmaktadır. Böylece, akademi cam tavan teorisinin örnekleri açık bir şekilde kadınların ifadeleri ile gösterilecektir.

Şekil 1. 2015-2016 yıllarına ait Türkiye geneli akademide kadın idareci yüzdeleri

Şekil 1'deki istatistik veriden de anlaşılacağı üzere, çok yakın bir tarihte yapılan araştırmaya göre kadın erkek iş oranı dağılımı akademide oldukça dengesizdir. Erkek çoğunluğunun bulunduğu akademi ortamı kadın idareciler üzerinde baskı kurmakta ve onların ilerlemelerinde engeller oluşturmaktadır. Bu engeller cam tavan teorisinin temellerini oluşturur. Farklı üniversitelerdeki yükseköğretim, bölüm ve enstitü müdüreleriyle görüşmelerden akademisyenlerin görüşlerine ulaşılmıştır. Bunlardan bazıları çalışmada sunulmuştur. Bir üniversitenin yükseköğretim müdürü yaşadığı tecrübeleri şu şekilde anlatır:

Kadın yöneticilerin çoğunluklu olduğu bir üniversitedeyiz. Ben burada kendi adıma (bence rektör hocanın başarısıyla ilgili) bir sorun yaşamadım. Yani siz çalışmak istediğiniz zaman her türlü sonuca ulaşabiliyorsunuz. Ama bunun yanında da tabii ki çoğu kurumda bu engel var. En azından şöyle söylemlerde bulunuluyor: Sizin eviniz var. Evlisiniz, çocuğunuz var. Çalışma saatleri olarak çok fazla katılım sağlayamazsınız. Farklı sorumluluklarınız var. Bu gibi tavırlarla yaklaşıldığı için sıkıntılar yaşanmaktadır. Kadınların çalışmaları ve işlerini iyi yapmaları bu algıyı yıkmaya başlamıştır.

Bunun yanı sıra, farklı bir üniversitedeki dekan yardımcısı olan kadın akademisyen şu ifadelerle durumunu anlatmaktadır:

Kadınların iş yaşamındaki durumlarına olumsuz açıdan bakıldığında dışsal faktörler, olumlu açıdan bakıldığında ise mücadeleler ön plana çıkmaktadır. Doktorayı bitirir bitirmez dekan yardımcısı oldum. Çalışacağım kuruma (üniversiteye) hem çok küçük yaşta hem bekar hem de bölgeyi tanımadan gittim. Bu unsurların hepsi iş anlaşmazlığı durumlarında ortaya atılan bahaneler oldu. Bu noktada ya geri adım atacaktım ya da mücadele edecektim. Ben mücadele etmeyi seçtim ve işi profesyonel boyutta çözmeye çalıştım. Dekan yardımcılığı verilirken bir lütuftanmış gibi verildi. Devlet memuriyetinde lütuftan çok liyakat söz konusu olmalı. Bu süreçte hem bölümdeki hem de üst düzeylerdeki kişiler tarafından mobbinge uğradım. Mobbing ikiye ayrılır: üstten mobbing ve asttan mobbing. Verilen görevleri zamanında yerine getirmeme ya da aksatma ile karşı karşıya kaldım. İşleme koyduğum bazı tutanaklar oldu ve bunları da EBYS sisteminden gönderebildim. Şikâyet ettiğin kanallar ve yaşadığın sorunları belgeleme bu süreçte oldukça fazla işime yaradı.

Rektör yardımcısı olan kadın akademisyenin görüşleri ise şunlardır:

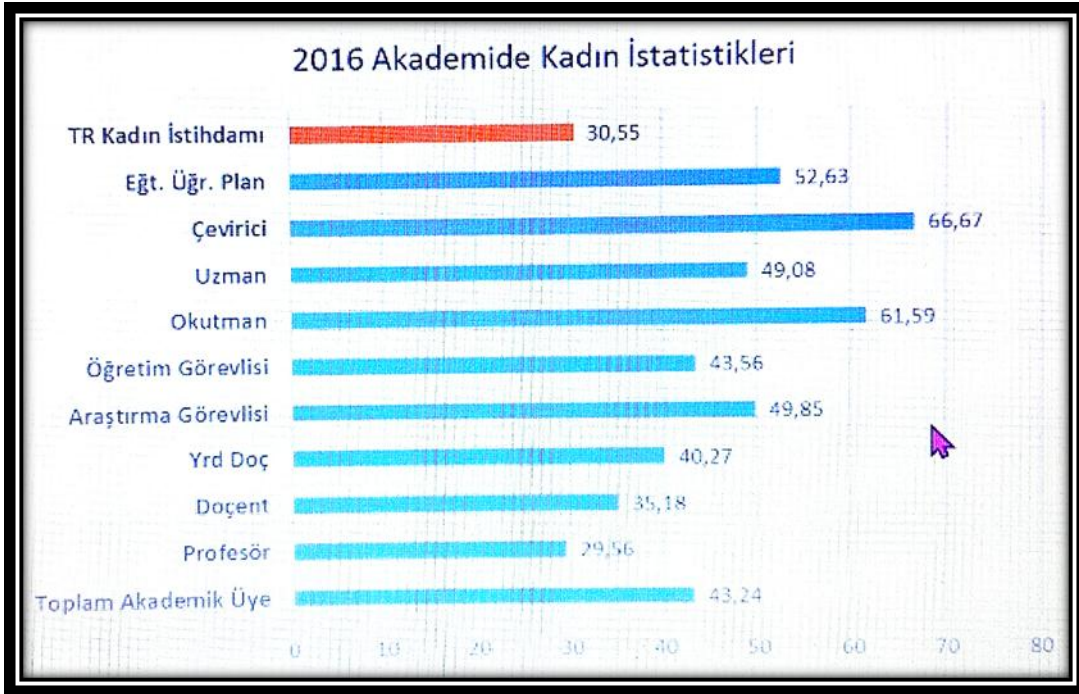
Rektör yardımcılığı üniversitede gerçekten çok zorlu bir süreç ve herkesin hakkını korumakla yükümlüsün. Bu açıdan, ses çıkarılması gereken yerlerde her zaman sesimi duyurmaya çalıştım. İşimi özenle yerine getirdim ve çoğunlukla taktikle karşılandım. Kapalı kapılar arkasında hesaplaşma olayına hiç girmedim. Her şeyi belge ve gereklerine uygun şekilde yerine getirmeye çalıştım. İdari süreçteki durumlarla uğraşırken, akademik hayatımla bir süre ilgilenemedim ama işleri de en uygun şekilde yerine getirmek idari süreçlerde adaleti sağlıyor. Bu da benim için önemli bir motivasyon kaynağıydı, çünkü rektör yardımcılığı oldukça ciddi bir görev. Buradaki duruş öğrenciler için de oldukça önemli bir rol model oluşturmaktadır. Aldığım geri bildirimler ile bunun böyle olduğunu görmüş oldum.

Bölüm başkanı olan diğer bir kadın akademisyen ise bu konudaki fikirlerini şu şekilde ifade etmiştir:

Ben bölüm başkanı olarak şöyle bir sorun yaşıyorum. Ders programlarını ve sınav düzenlemelerini ben yaptığım halde, kurumumuzdaki erkek akademisyen bu konuda

bilgi almak için erkek olan müdür yardımcısını arıyor. Bu konudan ben sorumluyum ve bunun kasten yapıldığını düşünüyorum. Çünkü, bunu soran erkek hoca bölüm başkanı olmak istiyormuş ve ben olduğum için hiç de profesyonel olmayan davranışlar sergilemekte. Bu örneğin cam tavan teorisi için önemli olduğunu düşünmekteyim. Basit gibi görünen bazı sorunlar, ileride daha büyük problemlere yol açabilir. Bu bakımdan, iş yaşamındaki çizgilerin iyi belirlenmesi gerekir.

Bütün bu söylemler göstermektedir ki, kadınların çoğu hala bu söylemler ile karşı karşıyadır. Fakat, diğer taraftan bu tutumlar da modern toplumun gereksinimleri doğrultusunda değişmeye başlamıştır. Bu tutumlar üniversitenin başında yer alan erkek egemen toplumun görüşleriyle değişmektedir. Yani görüldüğü gibi, erkekler yine yönetimdedir ve bunların tutumlarıyla kadınların durumu şekillenmektedir. Kökten değişikliğin yaşanması için toplumsal cinsiyet algısı sosyal ve kültürel durumlar ile birlikte değişmelidir.

Şekil 2. 2016 Akademide Kadın İstatistikleri (yok.gov.tr)

Şekil 2'deki tablo da oranları da 2016 yılına ait verileri göstermektedir ve Türkiye'deki kadın istihdamının 30,55 oranında olduğu belirtilmiştir. Yarının da altında olan orandaki dağılıma bakıldığında, en üst düzey oran diğer oranlara göre daha azdır. Bu da cam tavan teorisi ile açıklanabilir, çünkü ilerleme önünde kadın hep engellere takılı kalmaktadır. Fakat, son yıllarda akademide kadın yöneticilerin artmasına yönelik haberler YÖK tarafından duyurulmuştur.

Akademide 10 bin 11 kadın profesör görev yapıyor

YÖK'ün istatistiklerine göre, Türkiye'de 10 bin 11 kadın profesör bulunuyor. Kadınların oranı toplam profesörlerin yüzde 32,5'ini oluşturuyor. İstatistikler, Türkiye'deki kadın profesörlerin oranının, AB ülkelerinin ortalamalarını geçtiğini gösteriyor. Buna göre, Türkiye'deki yüzde 32,5 orana sahip kadın profesör oranı, yüzde 20,8 ortalama ile AB ülkelerini geride bırakırken, yüzde 32,5 olan ABD ile eşitlendi.

Türkiye, yüzde 45 oranındaki kadın öğretim üyesi oranı ile yüzde 41,3 orana sahip AB ortalamasını ve yüzde 42,5'lik ABD ortalamasını geride bıraktı. (yok.gov.tr)

Bu istatistikler Türkiye'nin yanı sıra, farklı ülke olan ABD'nin de verilerini vererek kadının bütün dünyada aynı problemi yaşadığına dikkat çekmektedir. Bu oranlar değişmesine rağmen, hala erkek yüzdesinin kadınlardan fazla olması yadsınamaz bir gerçekliktir. Erkek egemen toplumda konulan engeller erkek yöneticilerin özgüven problemleri ve belli başlı önyargılarıyla ilgilidir.

3. SONUÇ

Sonuç olarak, kadın toplumsal normlara takılı kalmış bir birey olarak iş hayatında cam tavana takılmaktadır. İstatistiksel verilerle desteklenen çalışma, bu durumun hala devam ettiğini göstermektedir. Yönetici pozisyonunda olan kadınlar da elbette ki vardır, fakat sayısı erkeklere oranla oldukça düşüktür. Cam tavan teorisinde kadının engellere takılıp ilerleyememesi bir sonuç olmamalıdır. Bu engeller ayrıntılı şekilde araştırılmalı ve probleme sonuçlar geliştirilmelidir. Kadınların düşük istihdamına ve toplumun her alanında karşılaştıkları cinsel ayrımcılığa rağmen, ülkedeki akademik personeldeki kadın oranı pek çok Avrupa ülkesindeki kadın akademisyen oranından yüksektir (Şentürk, 2015). Günümüzde zorlaşan ekonomik şartlar herkesin iş hayatına girmesini sağlamıştır; fakat, ilerlemeler göz önüne alındığında erkeklerin kadınlardan daha hızlı yükseldiği saptanmıştır.

Türk dünyasında kadın olmak, dünyada kadın olma gibi kadına çok fazla sorumluluk yüklemektedir. Toplumsal yargılar çerçevesinde kadın her alanda pek çok görevi aynı anda yapmakla yükümlüdür. Örneğin, “yuvayı dişi kuş yapar” gibi bir söylem atasözü olarak bilinir ve bu da göstermektedir ki kadınlar her alanda baskı altında kalmakta ve pek çok üzerlerine pek çok sorumluluk yüklenmektedir. Toplum bu noktada oldukça önemli bir yer sahiptir. Bugün erkek ya da kadın rolleriyle doğmadığımız, toplum tarafından sunulan hali hazırdaki rollerin içine doğduğumuz net bir şekilde ortaya konmuştur (Reed-Sanders, Doddler ve Webster, 2001; Bem, 1975). Ataerkil düzen, tarih boyunca devam eden toplumsal bir durum olarak kendini göstermektedir. Örneğin, kadınların duygusal olarak daha kırılgan yapıda olduğu ve erkeklerin ekmek kazanma zorunluluğu, iki gruba da ayrı ayrı baskı uygulamaktadır. Bu algıyı yıkmak oldukça önemlidir. Bu algı kendini cam tavan ile de oldukça açık bir şekilde gösterir. 1987 yılında yayınlanan “Breaking the Glass Ceiling: Can Women Reach the Top of America?” isimli kitap ile birlikte cam tavan yoğun ilgi görmeye başlamıştır (Draulans, 2003: 66). Yazarlar cam tavanı kurumlarda kadınların belirli bir düzeyin üzerine çıkmasını engelleyen görünmez bir bariyer şeklinde tanımlamış ve bu bariyerin bir grup olarak kadınlara, kadın oldukları için uygulandığını belirtmişlerdir (Baxter ve Wright, 2000: 275-276).

Akademi çevresinin eşitlikçi ve demokratik bir ortam olması gerekirken, kadınların uğradığı cam tavan sendromu eğitim mecrasını tekrar incelememizi ve ele almamızı sağlayacaktır, çünkü kadın akademisyenlerin cinsiyet eşitsizliğinden dolayı gördüğü haksız durum onların psikolojilerini de sarsmaktadır. Bu konuda ne gibi önlemler alınmalı ya da neler yapılmalı sorularına verilecek cevaplar ve çözüm önerileri oldukça önemlidir. Örneğin, bu konuda sempozyumlar, toplantılar ve konferanslar verilerek bilinçli bir toplum oluşturulmaya çalışılabilir. Bu toplantılardan kasıt yapmış olmak için değildir. Gerçekten her ay düzenlenecek olan düzenli toplantılarla sorunlar masaya yatırılmalı ve akademik mecrada neden bu sorunlarla karşılaşıldığı detaylı bir şekilde incelenmelidir. Bunun yanı sıra, eğitim hayatına atılacak olan eğitim fakültesi öğrencileriyle bu konu paylaşılmalı ve öğrencilerin hazır bulunuşluk seviyeleri bu konuda hazır hale getirilmelidir. Akademiden cam tavan sendromunu aşan ve güzel yerlere gelmiş olan kadın yöneticilerle söyleşiler planlanmalı ve bu kadınlar Türk dünyasındaki bütün üniversitelerde kendilerinden bahsettirmelidir. Örneğin, konferanslar düzenlenerek cam tavanı nasıl aştıkları üzerine konuşulabilir. Böylelikle, düzenlenen aktiviteler toplumsal normlarla oluşan bariyerleri yıkacak ve akademiye girmek isteyen öğrencilerin kendilerini rahat hissetmelerini sağlayacaktır. Son olarak, her şey ailede başladığından ailelerin bilinçlendirilmesi bu konuda oldukça önemlidir.

KAYNAKLAR

- Baxter, J. ve Wright, E. O. (2000). "The glass ceiling hypothesis a comparative study of the United States, Sweden, and Australia". *Gender & Society*. 14(2), 275-294.
- Çağlayan, K. (2015). "Üniversitede Kadın Akademisyenlik". *TÜRKTOB dergisi*. 4(16); 22-23.
- Draulans, V. (2003). "The glass ceiling: reality or myth? A gender analysis of leadership. Ethical Perspectives". 10 (1), 66-77.
- Ergün, M. (1978). *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Eğitim Hareketleri*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi. Doktora Tezi, Ankara
- Ersoy, Ersan. (2009). "Cinsiyet Kültürü İçerisinde Kadın ve Erkek Kimliği (Malatya Örneği)". *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt: 19, Sayı: 2. s: 210-216-215.
- Estes, S. B., Noonan M. C., ve Maume, D. O. (2007). "Is Work-Family Policy Use Related to The Gendered Division of Housework?" *Journal of Family and Economic Issues*. 28, 527-545.
- Hoobler, J. M., Wayne, S. J., ve Lemmon, G. (2009). "Bosses' perceptions of family work conflict and women's promotability. Glass ceiling effects". *Academy of Management Journal*. 52(5), 939-957.
- Karabıyık, İ. (2012). "Türkiye'de Çalışma Hayatında Kadın İstihdamı". *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*. C: 32, S: 1, s. 231-260.
- Kocacık, F. ve Gökçaya, V. B. (2005). "Türkiye'de Çalışan Kadınlar ve Sorunları". C.Ü. *İİBF Dergisi*, C: 6, S: 1, s. 195-219.
- Kurnaz, Ş. (1996). *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Türk Kadını*. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul
- Öztürk, U.C. "Heels' Voice in The Academy: Descriptive Analysis of The Lake's Region Universities in Glass Ceiling Perspective". *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. December 2017, Vol:3, Issue:4. e-ISSN: 2149-8385.
- Reed-Sanders, D., Dodder, R.A. ve Webster, L. (2001). "The Bem Sex Role Inventory across three cultures". *The Journal of Social Psychology*. 125(4), 523-525.
- Spuler, B. (1975). *Tanzimat ve Atatürk Dönemi'nde Türk Eğitim Sistemleri ve Mukayeseleri, Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Sempozyumu Bildirileri*. Sermet Matbaası, İstanbul, s.428- 439.
- Şentürk, B. (2015). "Çokuz Ama Yokuz: Türkiye'deki Akademisyen Kadınlar Üzerine Bir Analiz". *ViraVerita E-Dergi*. 2; 1-22.

- Türkkahraman, M. ve Şahin, K. (2010). "Kadın ve Kariyer". *Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*. S: 2, C:1, s. 75-88.
- Uzun, G., (2004). *Kadın Yöneticileri Motive ve Demotive Eden Faktörlerin Tespitine Yönelik Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Web. İnternet Kaynağı. (2021). <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2021/turk-universitelerindekikadinprofesororaniavrupaortalamasinigecti.aspx#:~:text=Akademide%2010%20bin%2011%20kad%C4%B1n,AB%20%C3%BClkelerinin%20ortalamalar%C4%B1n%C4%B1%20ge%C3%A7ti%C4%9Fini%20%C3%B6steriyor.>

TÜRK KADININ EL SANATLARI ÜRETİMİ VE KÜLTÜRE ETKİLERİ

Doç. Dr. Gülten KURT

*Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi
Geleneksel Türk Sanatları Bölümü Bolu*

Prof. Dr. Feriha AKPINARLI

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Özet

Farklı kültür etkileşimiyle birlikte Anadolu topraklarını kendisine yurt edinen Türk Milleti çok çeşitli ve zengin bir kültür yapısına sahip bulunmaktadır. Toplumun yaşam tarzıyla birlikte giyim kuşam, yeme içme, barınma gibi temel ihtiyaçları yaşadığı coğrafyanın iklim şartlarıyla kullanım alanlarına göre biçimlenerek çeşitlilik göstermektedir. Türk kadını ve erkeğinin kendi özünde yaşayarak, duyguları ve el becerisiyle biçimlendirdiği el sanatlarımız kültürel zenginliğimiz içerisinde yer almaktadır. Şehir merkezlerinde atölye ortamlarında günlük ihtiyaçlar doğrultusunda erkek zanaatkarların üretimi yansırı, evlerde de kadınlarımız, eş ve çocuklarıyla birlikte evlerinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere el sanatları alanlarında üretim yapmış ve yapmaktadırlar.

Kültürümüzün ve geleneğimizin bir parçası olan el sanatlarımız sosyolojik olarak ayrı bir öneme sahiptir. Türk kadını çeyiz geleneğiyle birlikte kendine özgü birçok beceri ve yaratıcı özelliğini el sanatlarına yansıtmaktadır. Günümüz teknolojik gelişmelerin olumsuz etkilerine rağmen devamlılığı ve geleneğin bir parçası olarak sürdürülmesi ayrı bir önem taşımaktadır. Kadınlarımız tarafından üretilen kültürel değerlerimiz olan dokumacılık, örücülük, işlemecilik, deri işleri vb. sanatların belgelenmesi ve günümüze kazandırılması gerekmektedir. Bu nedenle 1990 yıllarından beri çeşitli alan çalışmaları ve projeler çalışmalarımızın etkilerini yansıtmayı amaçlamaktayız. Çalışmadaki kültürel etkilerin ortaya konmasında saha araştırmaları ile tarama yöntemleri kullanılmıştır.

Gazi Üniversitesi bu gün Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesinde yer alan El Sanatları Araştırma ve Uygulama merkezinin kurulduğu tarih itibarıyla, Anadolu'da birçok kadının çalışmaları ve El Sanatları alanlarına katkıları, merkez tarafından yapılan projeler ve uygulamalarla birlikte tespit edilmiş ve basılı yayına dönüştürülmüştür. Bu çalışmada Gazi ve Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitelerinde yapmış olduğumuz Araştırma merkezi bünyesinde ve Bap projeleri ile yapmış olduğumuz çalışmaların sonuçlara dayanarak kadınlar tarafından yapılan el sanatlarımız ve Türk kültürüne etki ve katkıları görsellerle açıklanacaktır.

Anahtar kelimeler: Kültür, el sanatları, proje, araştırma

Giriş

Farklı kültür etkileşimiyle birlikte Anadolu topraklarını kendisine yurt edinen Türk Milleti çok çeşitli ve zengin bir kültür yapısına sahip bulunmaktadır. Dolayısıyla bu da kültür dediğimiz olguyu yaratmaktadır. Toplumun kültürünü oluşturan davranış kalıpları ve kurumları, üyeleri için hayati önemi olan bir amaç etrafında bütünlüşerek toplumun kimliğini belirlemektedir (Erdentuğ, 1977: 9). Belli bir kimlik çerçevesi içerisinde dil, din, gelenek görenek, örf ve adet gibi değerlerle kendi davranış ve tutumlarıyla ortaya koydukları her türlü manayı, duyuş ve düşünce tarzını kendi

kültürüne yansıtarak bunları kuşaktan kuşağa yaşam biçimiyle aktarmaktadır (Kurt, 2021: 127). Toplumun yaşam tarzıyla birlikte giyim kuşam, yeme içme, barınma gibi temel ihtiyaçları yaşadığı coğrafyanın iklim şartlarıyla kullanım alanlarına göre biçimlenerek çeşitlilik göstermektedir. İnsanın kendini ifade etme şekli ve biçimiyle birlikte maddi manevi her türlü ihtiyacını karşıladığı yaşam süreci aynı zamanda kültür kavramının tanımını ortaya çıkaran gelenekler, görenekler, değerler, semboller, davranışlar, gibi unsurları da içermektedir (Kurt, 2021: 127).

Artun (2003) “Kültür: bireyin toplumun bir üyesi olarak iletişim kurmasına, belirli davranış ve olayları yorumlamasına ve değerlendirmesine yardımcı olan değerler, fikirler ve semboller dizisidir” diye yorumlamaktadır. 1952 yılında Alfred Kroeber ve Clyde Kluckhohnl çeşitli bilimsel ve popüler kaynaklardan yararlanarak topladıkları kültüre yönelik 164 farklı tanımı bir arada sunmuşlardır (Oğuz, 2011: 125). Mejujev tarafından kültür kavramına yönelik terminolojik çeşitliliğin nedeni, kavramın sadece bilimsel değil aynı zamanda toplumsal ve tarihsel derinliğe sahip oluşuyla da açıklanmakta ve bu tanımlamalara yönelik olarak açıklanan ortak bir görüşte; hiç birinin gerektiği kadar kapsamlı ve doğru olamayacağı şeklindedir (Oğuz, 2011: 125). Dolayısıyla insanların içinde yaşadığı toplumda sosyal normların, inançların ve değerlerin yer aldığı manevi kültür unsurlarını gerçekleştirirken meydana getirdikleri eşyalarda maddi kültür unsurlarını oluşturmaktadır. Bu alanda yapılan araştırmalar ve çalışmalar maddi kültür olarak Halk Bilimi kapsamı alanında değerlendirilmektedir. Bu gün ülkemizde yapılan saha araştırmaları ve çalışmalarla yöre halkının ortak davranışları, yaşama biçimleri, zevk ve algılarına yönelik zengin kültürel mirasımız, gelenek ve göreneğe yansıyan uygulamaları kapsamında değerlendirilmektedir. Bu uygulamalar, adetlere yönelik beğenileri, yaratıları, töreyi ve farklı yaptırımların, sazlı, sözlü duygu ve düşüncelerle birlikte sanatı ve zanaatı rengârenk bir gök kuşağının renkleri gibi çeşitlilik içermektedir (Kurt, 2021: 134). Bu uygulamalarla biçimlenen kültürel zenginliklerimiz ve değerlerimiz de yıllar yılı büyükten küçüğe, babadan oğula, anneden kıza kültürel aktarım yoluyla öğretilerek günümüze kadar gelebilmeyi başarmış olanları bulunmakla beraber ne yazık ki zaman içerisinde kaybolanları da bulunmaktadır. Teknolojik gelişmelerle birlikte Anadolu kültürü, köy kültürü, taşra kültürü adıyla farklı çevrelerce ifade edilen öz Türk kültürümüzün zaman içerisinde köyden kente göçlerle birlikte kaybolması da kaçınılmaz olmuştur. Şehirleşmeyle birlikte maddi manevi kültür değerlerinin ve etkinliklerinin halkın yeni yaşam alanlarında beğenilmemesi, ayıplanması, utanılması gibi düşünceleriyle birlikte uygulama alanları daralmış, kırsal kesim ve köylerde yaşatılmaya çalışılmıştır. Aslında yaptığı çalışmaların ne kadar değerli olduğunu bilmediği için onlar zaman içerisinde elinden çıkarmaya çalışmıştır. Atatürk 1923'teki “Bizim toplumumuzun başarı gösterememesinin sebebi kadınlarımıza karşı gösterdiğimiz ilgisizlik ve kusurdan doğmaktadır.” sözüyle de çağdaş toplumun yaratılmasında kadınlarımızın toplumdaki yeri ve önemine bir kez daha değinmiştir. Bu nedenlerle Cumhuriyetle birlikte Türk kadınına özellikler kazandıran ve imkânlar sağlayan ilgili yasalar çıkarılmıştır.

Türk kadını ve El sanatları

Kültürümüzün ve geleneğimizin bir parçası olan el sanatlarımız sosyolojik olarak ayrı bir öneme sahiptir. İlk uygulamalarının insanlık tarihiyle başlamış olduğu gerçeğiyle, insanların kendilerini her türlü tehlikelere karşı korumak, barınmak, yeme içme gibi fiziksel ve biyolojik ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yaşadıkları coğrafya üzerinde yer alan bitki örtüsü ve canlılardan

elde ettiği her türlü hammaddeden yararlanarak çok çeşitli ürünler meydana getirmişlerdir (Kurt, 2021: 136). El Sanatları; basit araçlar ve teknikler kullanılarak insanın çevresinde yer alan her türlü doğal hammaddenin kullanıldığı, yapan insanların duygu ve düşünceleriyle birlikte elleri arasında teknik bilgi ve becerisiyle şekillenen ürünlerdir (Kurt, 2021: 136). Maddi kültürümüzün en güzel örnekleri olan el sanatları, Türk halk kültürünü tanımlaması, çeşitliliği, kendine özgü sanatsal değerini geçmişten geleceğe taşıması gibi özellikleri ile dünya el sanatları içinde seçkin bir yere sahiptir. Birçok kültürü bünyesinde barındıran Anadolu bu kültürlerin özelliklerini taşıyarak el sanatları konusunda da çok zengin yapıya sahip olmuştur. Türk kadını ve erkeğinin kendi özünde yaşayarak, duyguları ve el becerisiyle biçimlendirdiği el sanatlarımız köylerde şehirlerde atölye ortamlarında günlük ihtiyaçlar doğrultusunda erkek zanaatkârların üretimi yansırı, evlerde kadınlarımız, eş ve çocuklarıyla birlikte evlerinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere üretim yapmışlardır (Fot.1).

Abacılık, Keçecilik, Bakırcılık, Semercilik, Dabbaklık, Tarakçılık, Saraçlık, kavafılık, haffafılık (yemeni, kellik, çarık, postal ve edik) Ağaç oymacılığı, Taş süslemeciliği, Altın-gümüş işlemeciliği, dokumacılık Kumaş, Halı, Kilim, (örücülük çorap, iğne oyası, mekik ve tiğ oyası) bitkisel örücülük, İşlemecilik Türk işi, sim sırma, file işi, kaneviçe, suzeni, vb. el sanatlarımızın teknolojik ilerlemeler doğrultusunda meydana gelen toplumsal değişimlerle birlikte kullanım alanları değişim göstererek, endüstriyel ürünlerin tercih edilmesiyle, üretimi veya üretilenlerin de geleneksel özellikleri bozulmaya başlamıştır.

Fotoğraf: 1 Alan araştırma çalışmasında kadınlarla

Yerel kalkınma açısından bölgeler arasında ekonomik, sosyal, siyasi, kültürel ve coğrafi alanlarda gelişme düzeyini ve dengesizlikleri belirlemede fırsat eşitsizlikleri ile karşılaşmaktadır. Ülkemiz açısından değerlendirdiğimizde ve özellikle AB ülkeleri ile karşılaştıma yapılan çalışmaların sonuçlarına baktığımızda, en fazla bölgesel dengesizliğe sahip olan ülke olduğumuz gerçeği ile karşılaşmaktadır. Ülkemizde bölgesel dengesizliklerin giderilmesi ve ekonomik kalkınmanın sağlanması amacıyla “bölgesel kalkınma planları” (BKP) oluşturulmuş, bunun yanı sıra “yatırım

teşvikleri”, “kalkınmada öncelikli yöre” (KÖY), “organize sanayi bölgeleri” (OSB), “kurumsal sosyal sorumluluk” (KSS) ve “kırsal kalkınma projeleri” (KKP) gibi araçlar kullanılmıştır.

Fotoğraf 2: Dokuma tezgahında Anadolu kadını (Urfa)

Günlük kullanıma yönelik ihtiyaçlarla birlikte, sosyal hayatın bir parçası olan doğum, evlenme ve ölüm gibi hayatımızın üç evresini kapsayan zamanlara yönelik geleneksel törensel ürünler geleneğimizi yansıtmaktadır. Zengin bir geçmiş ve kültüre sahip el sanatları ürünleri kullanım alanı dışında içerdikleri sosyal mesajlarla da ayrı bir özelliğe sahiptir. El Sanatları ürünleri, halılardan kilimlere, çoraplardan, oyalara, nakışlarından, kıyafetlere, mimari süslemelerden, ahşap kaşıklara kadar geniş bir ürün çeşitliliğine sahiptir (Fot: 2). Bu ürünlerin her birinin üzeri geleneksel bezemelerle motiflerle süslenmiştir. Motifler, süslemenin birim biçimi olmakla birlikte tekrara elverişli olmalarından dolayı kompozisyonu oluşturan öğelerdir (Ertürk, 2012: 435). Her bir bezeme hayatın içinden, günlük yaşamdan, sosyal olaylardan seçilmiş çeşitli unsurları yansıtmakta ve çevresine verdiği mesajlarla da anlam kazanmaktadır. Özellikle çeyiz geleneğimiz bağlı olarak tekstil ürünleri içerisinde yer alan dokumaları, çorapları, oyaları, dantelleri, nakışları kendi el beceriyle meydana getirirken, sevinçlerini, üzüntülerini, mutluluklarını, özlemini, sevgisini her birine yansıtmıştır. Aynı zamanda motif ve renkler dinsel ve büyüsel inanmaları içerdiğinden dolayı kullanan bireyi koruduğuna, sosyal ve medeni durumu belirlediğine, kıymetli hediye ve anlatılmak istenilen duygu ve düşüncelere araç olduğuna inanılmıştır (Akpınarlı, Üner, 2017: 630). Her bir motif özelliğinde bu duygularını verdikleri isimlerle birlikte, şekil özelliğine de yansıtmışlardır.

Fotoğraf 3: Patik, figürlü bezeme

Fotoğraf 4: İğne oyali dokuma (Hamiyet Gürelli)

El Sanatları alanında yer alan motif özelliklerine göre bezemeler genel olarak;

- 1- Geometrik Bezemeler
- 2- Bitkisel Bezemeler (Fot:4)
- 3- Sembolik Bezemeler anlam yüklü bezemeler)
- 4- Figürlü Bezemeler (Fot:3)
- 5- Nesneli Bezemeler
- 6- Yazılı Bezemeler, olarak sınıflandırılmaktadır.

İki ve üç boyutlu farklı ürün ve motif özellikleriyle bütünleşen bu süslemeler hiçbir sanat eğitimi görmemiş, renk bilgisi almamış kadınlarımızın, yaratıcı gücü ve becerisini, güzeli görme, çevresinden etkilenme, duygularını yansıtmaya özelliklerini vurgulamaktadır (Kaya, Bayksaoğlu: 25). Bezemelerde kişinin yaşadığı coğrafyada yer alan, canlı cansız bütün kavramların kendisine esin kaynağı olduğu görülmektedir. Kullandığı eşyalardan, yanı başında bitveren çiçek ve yapraklara, çevresinde yetiştirdiği hayvanlara, farklı olgu ve olaylara, kişinin bakış açısını ve duygularını yansıtmıştır (Akpınarlı, Kurt, 2016: 140).

Tespit edilen örneklerin isimleri sınıflandırıldığında büyük çoğunluğunu, ay çiçeği, zeytin dalı, gül, menekşe, aşılı nar, haşhaş, yaban gülü, domates, dut, gibi form olarak geometrik ve bitkisel bezemeler oluşturmaktadır. Bunları, gelin, altı kardeş, bebek, sarhoş bacağı, ergen bıyığı, eli koynunda, kaş ile göz, kelebek, uğur böceği, balık, yılan egesi, kuşlu, yılan gözü, kuş ayağı, kuş cırnağı, gibi figürlü, taç, çengel, bıçak sapı, fincan göbeği, tren yolu, mum, mezar taşı, gül küpe, Türkan Şoray'ın küpesi, Demirel'in şapkası gibi nesneli, ve bey girdi hanım salındı, çapkın bıyığı, cingilli dölük, öte get hanım sıkıldı canım, muhabbet çengeli, yıldız, ay, güneş gibi sembolik bezemeler izlemektedir. Yapılış amaçlarına göre işler ürün özellikleri bakımından, kadın ve erkek olarak ayrılırken, kullanım alanları ve malzeme özelliklerine göre, gündelik, tören, çeyiz, gelin ve damat, asker, dul, evli, bekar, çocuk vb. statüye göre de sınıflandırılmaktadır.

El sanatları ve kültür

Sert iklim koşullarının yaşandığı bölgelerimiz de iklim ve coğrafyasına bağlı olarak ihtiyaçlar doğrultusunda el sanatları ürünleri çeşitlenmiş, gelenek göreneğe bağlı olarak da biçim ve motif özellikleri oluşturulmuştur (Kurt, 2016: 501). Aynı kültürle biçimlenen ve farklı yöre özellikleriyle şekillenerek anlam kazanan, farklı değerlere sahip el sanatları ürünlerinin zamanın yeniliklerine karşı belgelenmesi ve arşivlenmesi önem taşımaktadır (Fot: 5). Bizlerin yapmamız gereken en önemli görevi, Anadolu kadınına ulaşarak onların çalışmalarının kültürel yönden önemini anlatmak ve yaptıklarının ne kadar değerli olduğunu paylaşmak, özellikle kız çocuklarını eğitime yönlendirerek kadının eğitim ve ekonomik alanda güçlenmesine katkıda bulunmaktır. Atatürk'ün belirttiği gibi; **çünkü çağdaş kadın varsa çağdaş toplum vardır**. Anadolu kadınına ulaşabilmenin yolu onun ürettiği ve yarattığı el sanatlarıdır. Dünyanın hiçbir ulusu El sanatları konusunda Anadolu kültürü kadar zengin kaynaklara sahip değildir. Maddi kültür varlıklarının araştırmasını yapmak, toplumsal teknolojik gelişmeler karşısındaki değişimleri izlemek, değişimlerle yok olan ya da yok olmaya aday olan el sanatlarının korunmalarının gerekliliğine inanılarak bazı özel ve kamu kurum ve kuruluşlar tarafından araştırma ve belgeleme çalışmalarını birlikte projelendirme çalışmaları yapılmaya başlanmıştır.

Fotoğraf 5: İğne oyası örneği (Mudurnu)

El sanatlarımızı belgelemek, topluma kazandırmak ve onların yozlaşmalarını önlemek sürdürülebilirliği açısından önem taşımaktadır, yapılan kültür projeleri sayesinde;

- 1-Geleneksel sanatların ulusal ve uluslararası marka olması,
- 2-Geleneksel hammadde özelliğine önem verilerek tanıtılması,
- 3-Kültürel kimlik olan geleneksel renk, motif ve kompozisyon özelliklerinin korunması,
- 4-Yöre özelliklerinin tanıtılması, ürünlerinin yaşatılması, üretici bireylerin tanınması,
- 5-Geleneksel sanatlarda standartların geliştirilmesi,
- 6-Bireysel çabalardan küçük işletmelere dönüşülmesi ve güçlerin birleştirilmesi,
- 7-Teknolojik gelişmelerden faydalanacak araştırmalara yer verilmesi ve ulusal ve uluslararası geleneksel sanat kuruluşları ile iletişim kurulması,
- 8-Rekabet gücünün geliştirilmesi ve toplumun ihtiyacı olan ürünlerin üretilmesi sağlanır. (Akpınarlı ve Uluişik, 2017: 366).

Büyük bir kültürel zenginliğe sahip ülkelerimizin kendine özgün tarihi, kültürel, ekonomik, sosyal, politik özelliklerine sahip çıkıp ve geleceğe yönelik kalkınma projeleri için yerel kalkınma stratejileri ve organizasyonları gerekli görülmektedir.

Dünyanın ve ülkemizin farklı bölgelerinde farklı yapılar mevcut olduğundan yerel kalkınma için tek bir organizasyonel model oluşturulması oldukça güçtür. Ancak temel hedef çerçevesinde bir bölgenin kendi kültürü, tarihi, sosyo-ekonomik şartları ve ekonomik özelliklerine göre modeller geliştirilebilmektedir. Bu modelleri geliştirmede şu kriterler önemlidir. Yerel kalkınma projelerinde kurumsallaşmış bir yapı, bölgesel yapının özelliklerini kavrama, veri toplama araçlarını uygun tespit etme, uzman kişilerden oluşan ekipler oluşturma, yerel kalkınmada öncelikleri iyi tespit etme ve iyi planlama yapma, girişimci gelişimine ve sürdürülmesine yardımcı olma, kadın eğitimine önem verme, bölgenin ekonomik varlığını sürdürebilme, çevreyi koruma ve geliştirme, yerel işbirliği için çeşitli kurumlarla ortak olma, ulusal ve uluslararası ağ oluşumuna katkı sağlamaktadır.

Böyle bir organizasyon yapısına sahip olan Gazi Üniversitesi, bu gün Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi bünyesinde yer alan El Sanatları Araştırma ve Uygulama merkezinin kurulduğu tarih itibarıyla, Anadolu'da birçok kadının çalışmaları ve El Sanatları alanlarına katkıları, merkez tarafından yapılan projeler ve uygulamalarla birlikte tespit edilmiş ve basılı yayına dönüştürülmüştür. 1992 yılında Gazi Üniversitesi Mesleki Yaygın Eğitim Fakültesi'nde faaliyetlerine başlayan merkez, iki fakültenin birleştirilmesiyle merkezin yönetmeliği tekrar gözden geçirilerek çalışmalarına, Mesleki Eğitim Fakültesi bünyesinde ve şu anda Akara Hacı Bayram Veli Üniversitesinde devam etmektedir. Merkezin amaç ve hedeflerine ilişkin yaptığı faaliyetleri arasında, el sanatları alanlarına yönelik, projeler, sempozyumlar, konferanslar, paneller, sergiler, defileler yer almaktadır.

Üniversite ve yerel yönetimlerin desteklediği projeler ve sempozyumlar sonunda, Türk Kültürünün ve El Sanatlarının özelliklerin ortaya koymak amacıyla yapılan yayınlarla gelecek kuşaklara maddi ve manevi kültürel değerlerin aktarımı yapılmaktadır. Ayrıca yapılan proje çalışmalarından elde edilen verilerin bir kısmı yayınlarda bir kısmı değişik platformlarda düzenlenen sempozyum ve kongrelerde sunumlarda kullanılmakta ve literatüre kazandırılmaktadır.

Fotoğraf 6: Türk ve Dünya Kültüründe Kahramanmaraş Uluslararası Sempozyumu

Bu çalışmada merkez tarafından El Sanatlarımızı belgelemek amacıyla yörelerde yapılan saha çalışmalarıyla tespit edilen bir çok örneğin ve kültürel özelliğimizi yansıtan ürünlerin yer aldığı yayınlarla birlikte sempozyum kitaplarımız kısaca başlık olarak yer almaktadır.

Yapılan Projeler;

1- 2007- 2009 G.Ü. Bilimsel Araştırma Projeleri 42/2007-01nolu “Göynük BoluYöresi El Sanatlarını Araştırma İnceleme ve Tanıtım Projesi”

2- 2010- 2012 Gazi Üniversitesi Rektörlüğü ile Şanlıurfa Valiliği arasında 04.03.2010 tarihinde imzalanan protokol kapsamında “Şanlıurfa El Sanatları Araştırma Geliştirme Projesi”

3- 2011- Mengen (Bolu) Yöresi El Sanatları Araştırma İnceleme ve Tanıtım Projesi”

4- 2012- Gazi Üniversitesi Rektörlüğü ile Kahramanmaraş Belediyesi arasında imzalanan protokol kapsamında “Kahramanmaraş El Sanatları Araştırma Geliştirme Projesi”

5- 2012- Fethiye İlçesi Üzümlü Belediye Başkanlığı ve Gazi Üniversitesi arasında imzalanan protokol çerçevesinde “Üzümlü Dastar dokumalarının İncelenmesi ve Çağdaş Tasarımların Uygulanması Projesi”

Yapılan Sempozyumlar:

1-1995 Tebliğler-Konuşmalar Emirdağ Kültür Araştırmaları Sempozyumu.

2-1997 Ayaş ve Çevresi Kültür ve Sanat Sempozyumu, 2-3 Mayıs, Ankara.

3-1998 Beypazarı I. Kültür ve Sanat Sempozyumu, 21-24 Mayıs, Ankara.

4-2008 Gazi Üniversitesi 1. Ulusal El sanatları Sempozyumu, 24-26 Nisan, Ankara.(Yayınlanmıştır).

5-2010 Türk ve Dünya Kültüründe Şanlıurfa Uluslararası Sempozyumu, 14-16 Ekim, Şanlıurfa (Yayınlanmıştır).

6- 2011 Uluslararası Geleneksel El Sanatı Ustaları Sempozyumu, 13-15 Ekim, Ankara (Yayınlanmıştır).

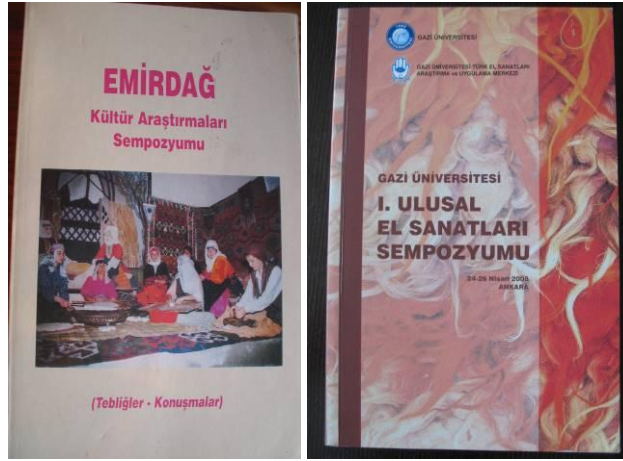
7-2013 Türk ve Dünya Kültüründe Kahramanmaraş Uluslararası Sempozyumu, 18-20 Nisan Kahramanmaraş (Fot:6)Yayınlanmıştır.

Yayınlar

Merkeze ait proje ve sempozyum yayınları, tarihsel sıralamayla yer almaktadır.

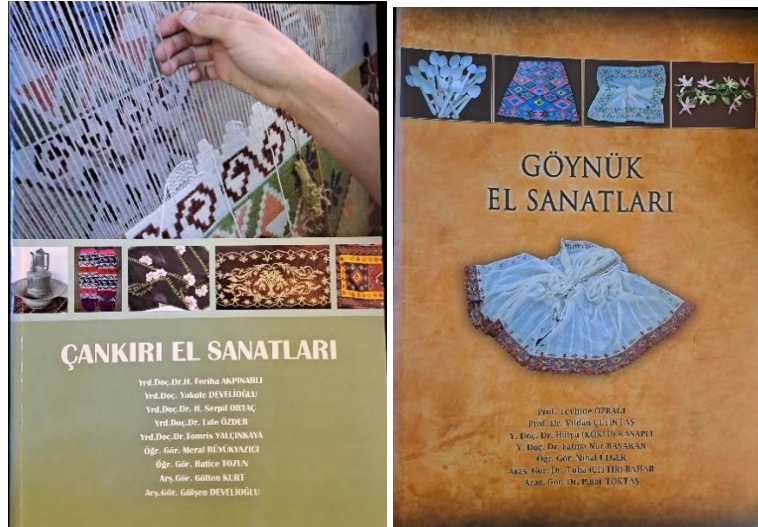
1-(1995), Tebliğler-Konuşmalar Emirdağ Kültür Araştırmaları Sempozyumu. Emirdağ kaymakamlığı Köylere Hizmet Götürme Birliği Yayınları. Yayın No: 2, Eskişehir.

2-(2008), I. Ulusal El Sanatları Sempozyum Bildirileri. Gazi Üniversitesi TESAM Yayını. Edit. F. Akpınarlı, A. Soysaldı, H. Ortaç, F. Başaran, M. Büyükyazıcı. 24-26 Nisan, Ankara.

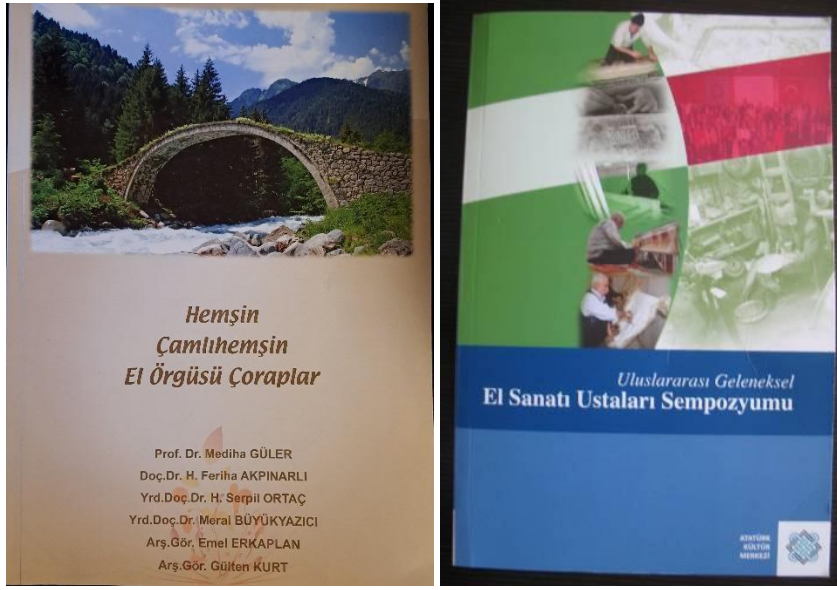
3- (2008) Akpınarlı, F., Ortaç S., Develioğlu Y., Özder L., Yalçinkaya T., Büyükyazıcı M., Tozun, H., Kurt,G. (2008). Çankırı El Sanatları. Hazar Reklam Mat. Ltd Şti. Ankara.

4- (2010), Özbağı, T., Çetintaş, V., Kasaplı, H., Başaran, F., Ülger, N., Bahar, T. ve Toktaş, P., Göynük El Sanatları, Gazi Üniversitesi TESAM Yayını, Ankara.

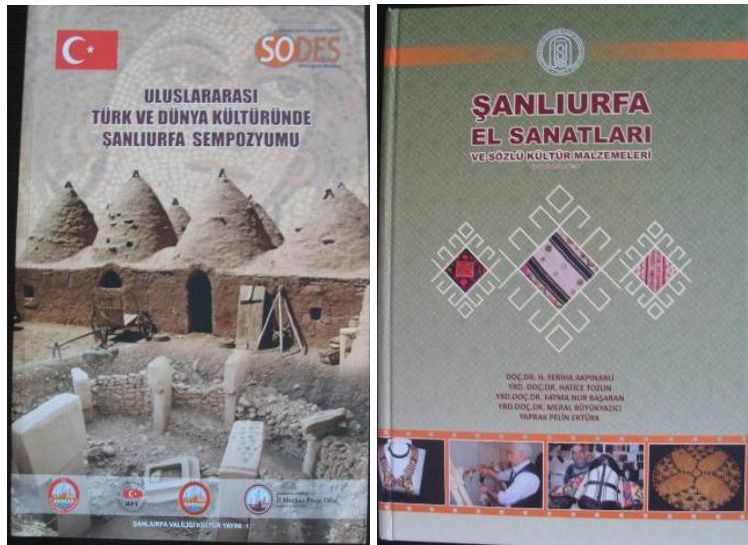
5- Güler M., Akpınarlı H.F...,Ortaç H.S., Büyükyazıcı M, , Kurt G., Er Kaplan E. (2010). "Hemşin Çamlıhemşin El Örgüsü Çoraplar" Hazar Reklam Matbaacılık. Ankara.

6- (2011), Uluslararası Geleneksel El Sanatı Ustaları Sempozyum Bildirileri. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları. 13-15 Ekim,. Ankara

7- (2011) Türk ve Dünya Kültüründe Şanlıurfa Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Şanlıurfa Valiliği Kültür Yayınları: 1, 14-16 Ekim, Şanlıurfa.

8- (2012), Akpınarlı, F., Tozun, H., Başaran, F., Büyükyazıcı, M. ve Ertürk, P., Şanlıurfa El Sanatları ve Sözlü Kültür Malzemeleri. Ankara.

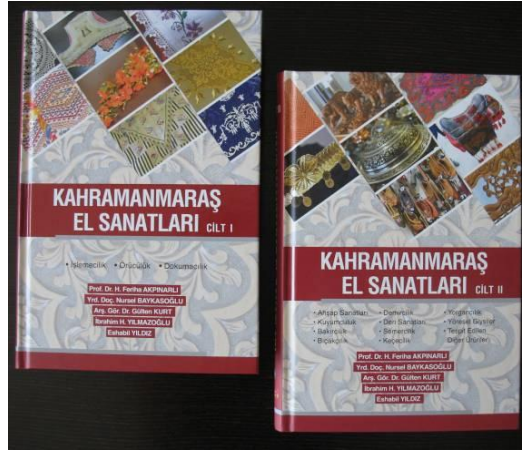
9- (2013), Akpınarlı, F., M.Güler, Soysaldı, A., Ülger, G. Kurt, N., Balkanal, Z., Ketencioğlu, E., Mengen El Sanatları. Fırat Ofset, Ankara

10- (2014), Akpınarlı, F., Kuru, S., Yeşil Üzümlü Dokumaları. Geleneksel Giysileri ve Çağdaş Tasarımlar. Arya Reklam ve Danışmanlık, Muğla.

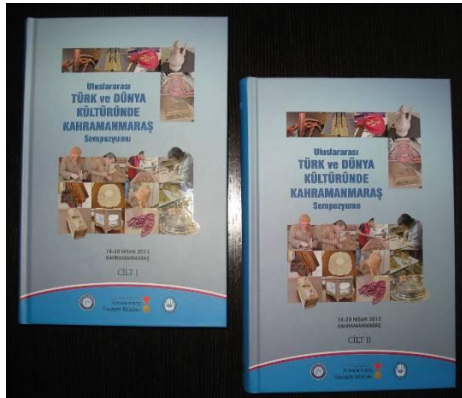

11-(2014), Akpınarlı, F., Baykasoğlu, N., Yılmazoğlu, İ., Kurt, G., Yıldız, E., Kahramanmaraş El Sanatları (İşlemecilik, Örücülük, Dokumacılık) Cilt 1,

12-(2014), Akpınarlı, F., Baykasoğlu, N., Yılmazoğlu, İ., Kurt, G., Yıldız, E., Kahramanmaraş El Sanatları (Ahşap Sanatları - Kuyumculuk -Bakırcılık -Bıçakçılık Saraçlık Kavaflık -Semercilik - Keçecilik - Yorgancılık- Kahramanmaraş Yöresel Giysiler) Cilt II

13- (2014), Uluslararası Türk ve Dünya Kültüründe Kahramanmaraş Sempozyumu Bildirileri Kitabı Cilt; I-II. Edt: Kabakçı, C., Kurt, G., Yılmazoğlu, İ., Akkurt, A., Çolak, A., Yıldız, E., Canlı, M., Aydın, H.

Sonuç

Yapılan bilimsel araştırmalar ve çalışmalar doğrultusunda Anadolu El sanatlarının, Türk halkının kültürel kimliğinin, kişiliğinin, yaratıcılığının tanınması ve tanıtılmasında en önemli belgeler olduğu anlaşılmaktadır. Zengin bir geçmişe ve çeşitliliğe sahip el sanatlarımız, bölgesel özellikleriyle birlikte, yeni kullanım alanları yaratılarak geleceğe aktarılması yaşatılması açasından büyük önem taşımaktadır. Bu sebeple yapılan bu belgeleme çalışmaları, bölgesel kültürle birlikte ülke kültürünün oluşturulmasına katkı sağlamaktadır. Ayrıca yok olmaya başlayan, yozlaşan ve yok olan el sanatları ürünlerinin yeniden canlandırılıp sürdürülebilirliği açasından da önemlidir. Günden güne Anadolu'nun her köşesinde yer alan giyim kuşam, el sanatları, yeme içme vb. kültürel unsurlarının korunması ve yaşatılmasının önemi ortaya çıkmaktadır. Bu kültürel zenginliklerimizin ne yazık ki birçoğu kayıt altına alınamadan yok olmuş ve yok olmaya da devam etmektedir. Her ne kadar bu zengin kültürü belgelemekte geç kalınmış olursa da, bundan sonra yapılabilecek belgeleme çalışmaları, bunların kayıt altına alınarak, kültür mirası birer kaynak olarak geleceğe taşınacaklardır. Bu alanda çalışma yapan araştırmacılar ve öğrencilerin çalışmalarına önemli bir kaynak teşkil edecektir. Gazi Üniversitesi Türk El Sanatları Araştırma ve Uygulama Merkezi de bu alanda yer alan eksikliği gidermeye çalışarak, El Sanatları ve kültürel değerlerimizin yok olmadan kayıt altına alınmasında, projeler ve yerel yönetimlerle işbirliği içerisinde çalışmalarına devam etmektedir.

KAYNAKLAR

- Akpınarlı F., Kurt G.(2015,14,16,Mayıs). İç Anadolu Bölgesi çorap motiflerinin ortak özellikler. IV Uluslararası Türk Sanatları, Tarihi ve Folkloru Kongresi/ Sanat Etkinlikleri Bildiriler. 137- 145, Konya, Türkiye
- Akpınarlı F., Üner İ.(2017). İç Anadolu bölgesi halılarında görülen figüratif sembol ve motifler, SDÜ, Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi. Cilt:10 (20) 630-651
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduarte/issue/33202/339715>
- Akpınarlı H.F..Uluişık.Y.P.(2016,29Eylül,1Ekim). Yerel kalkınmada halk kültürü projelerinin önemi şanlı Urfa örneği (Sözlü Sunum) 4.Kahramankazan Uluslararası Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri 3365-373 Ankara, Türkiye
- Artun, E.(2003, Aralık, 12-14). Halk kültürünün uluslararası ilişkilerde ülkelerin tanıtımına katkısı (Sözlü Sunum) Motif, Halk Kültürlerinin Uluslararası İlişkilere Katkısı Sempozyum Bildirileri.18-25 İstanbul, Türkiye
- Ertürk, F. E. (2012, 02-05.Ekim). Türk yazmacılık sanatının renk, motif ve kompozisyon açasından incelenmesi (Sözlü Sunum), IV. Uluslararası Türk El Dokumaları (Tekstil) ve Gelenekli Sanatlar Kongresi Sanat Etkinlikleri, 34-45Konya
- Kaya F.,Baykasoğlu N.(1991). İzmit merkezde yapılan boncuk oyaları üzerine bir araştırma. Milli Folklor Dergisi, 25-31.
- Kurt G.(2021). Türk El Sanatlarının Halk Kültüründeki Yeri. B. Çağırtkan (Ed). Düşünsel ve Görsel Boyutlarıyla Kültür, (100. Gazi Kitapevi Tic. Ltd.şti). 127-159 .
- Kurt G.(2016). Yozgat ili örgü atlası çorap ve patik örnekleri (Sözlü Sunum). I. Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı, Cilt: III (497-506) Yozgat, Türkiye
- Oğuz, E. S.(2011) Toplum Bilimlerinde Kültür Kavramı. Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 28 (2) 123-139
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/613153>
- ÖZBEL, Kenan (1945). El Sanatları II, Oya ve Oya Çeşitleri, (II. Basım Ulus Basımevi)1-40.

TÜRKİYE'NİN KADIN SPOR EĞİTMENLERİ: SELMA VE AZADE HANIM

Nimet Haşıl KORKMAZ

Uludağ Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi

Fatma DEMİR

MEB -Yunus Emre Ortaokulu, Uludağ Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi/ BedenEğitimi ve Spor Doktora Öğrencisi

Özet

Selim Sırrı Tarcan, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet döneminde beden eğitimi ve spor alanında gelişmelere öncülük eden en önemli kişiliktir. Beden terbiyesi eğitimini İsveç'te tamamlayarak yurda dönmüş ve aldığı eğitimi tüm yurda yaymak için birçok çalışma yürüterek toplumun her kademesinde bedenen gelişimin gerekliliğine vurgu yapmıştır. Eğitim alanında okullarda beden eğitimi ve spor derslerinin tüm ülke genelinde yaygınlaşmasını sağlamak için birçok çalışmaya imza atmıştır.

Elde edilen bulgulara göre; Selma ve Azade Hanım, Almanya'da beden terbiyesi eğitimi aldıktan sonra Türkiye'ye dönmüşlerdir. Almış oldukları eğitimi Jimnastik dalında birçok yerde ve kendi evlerinde kadınlara yönelik ders olarak vermişlerdir. Selim Sırrı Tarcan kızlarına rol-model olmuş ve kızlarının gerek tahsil alma aşamasında gerek uygulama aşamasında en büyük destekçisi olduğu görülmektedir. Selma ve Azade Hanım Türkiye'de kadının spor içinde yer almasında ve uygulama aşamasında da yapmış oldukları çalışmalar önemlidir. Beden eğitimi ve spor alanında kadının yer almasında ve ilerlemesinde oynadıkları öncü rolleri çok büyüktür.

Bu bağlamda çalışmanın amacı; Selim Sırrı Bey'in kızları Selma ve Azade Hanım'ın Almanya'da beden terbiyesi üzerine almış olduğu tahsili, ülkemize döndükten sonra uygulama alanına nasıl yansıtıklarını ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Selim Sırrı Tarcan, Selma ve Azade Hanım, beden terbiyesi, jimnastik

Giriş

Selim Sırrı Tarcan, bir asker çocuğu olarak babasının görev sebebiyle buldukları Mora Yenişehir'de 25 Mart 1874'te doğmuştur. Babası Binbaşı rütbesiyle 1859 yılında Müşir Abdi Paşa'nın yaverliğini yürütürken, Manastır'da Kayserili Yazıcı Selim Efendi'nin kızı olan Zeynep hanımla hayatını birleştirmiştir (Tarcan,1946). Miralay Yusuf Ziya Bey, Karadağ'daki Bileke kalesi önünde düşman elinden toprakları geri almak için görev yaparken verilen çetin mücadelede şehit düşmüştür. O dönemde yaşadıkları yer olan Yenişehir'in de Yunanlılar tarafından işgal edilmesi üzerine Zeynep Hanım çocuklarını yanına alarak, asker olan kardeşi Rifat beyin yanına İstanbul'a gitmiştir. Selim Sırrı, 1881 yılında Mekteb-i Sultani'ye (Galatasaray Lisesi) başlamıştır. Lise öğrenim döneminde Ali Faik (Üstün idman) Beyden jimnastik dersleri görmüştür. Bu gördüğü derslerin etkisi üzerine spora zaten ilgisi olan Selim Sırrı Bey daha da çok önem vermeye başlamıştır (Atabeyoğlu, 2000). Yüzbaşı Selim Sırrı İstanbul'a geldikten bir süre sonra yani 1905 yılında Nafia Nezareti mektupçusu merhum Fikri Bey'in kızı Hadiye Hanım ile evlenmiştir. Bu evlilikten 1906'da Selma ve 1908'de Azade adında iki kızları olmuştur. Selim Sırrı Tarcan, Osmanlı ve Cumhuriyet aydınıdır.19.yüzyılın ikinci döneminden itibaren beden terbiyesine önem verme adımlarını başlatmıştır. II. Meşrutiyetin ilanı yıllarından itibaren beden terbiyesi ile ilgili İsveç'te aldığı eğitim sayesinde farklı bakış açısına sahip olarak yurda geri dönmüştür. Jimnastik ve beden terbiyesinin

önemini çok iyi bilen ve bunu eğitim boyutuna taşıyarak, tüm halka yaymayı kendine görev edinmiştir (Gürsoy, 1998). Halk sağlığı açısından özellikle ilkokul çağı çocuklarında beden terbiyesine önem vermesi gerektiğini vurgulamıştır. Çocuklarda gelişimin sağlıklı ilerlemesi için zihnen ve bedenen iyi olmaları gerekliliğini vurgulamıştır. Beden terbiyesi eğitimini verecek kişilerinde iyi eğitim almış olmaları üzerinde durarak bu açıdan da desteklemiştir. Eğitimde beden terbiyesinin yerleşmesinde ve topluma yayılmasında hem öncü hem de rol-model olmuştur. Ülke geneline yayılması, beden eğitimi öğretmenliği yetiştirme, idmanın her yaşta gerekliliğinin vurgulanması ve beden terbiyesi eğitiminin kız çocuklarında da yayılmasında çalışmalar yürütmüş ve gerçekçi adımlar atmıştır (Geri ve Sarıyar, 2021). Çocuklarla vakit geçirmeyi, oyun oynamayı, sohbet etmeyi seven bir kişiliktir. Çocuk yetiştirme konusunda anne ve babaların bilgi sahibi ve bilinçli olunması gerekliliğinin üzerinde durmuştur. Çocukların yetiştirilmesinde ne sert ne de aşırı yumuşak davranılmamalı asıl doğru olanın dengeli bir davranım şeklinin çocuklara fayda sağlayacağını belirtmiştir (Tarcan, 1954).

Selim Sırrı Tarcan rol-model olurken kendi kızları Selma ve Azade'nin eğitim alma süreçlerinde destekçisi olmuştur. Ev yaşantılarında aile üyelerine idman çalışmalarını bizzat kendisi yaptırmıştır.

Bu amaç doğrultusunda çalışmada beden terbiyesinde ülkemizin öncüsü Selim Sırrı Bey'in kızları Selma ve Azade Hanım'ın Almanya'da bedii raks ve beden terbiyesi üzerine almış oldukları eğitimin sonucunda yurda döndükten sonra uygulama alanına nasıl yansıtıkları ve çevrelerine örnek oluşları üzerinde durularak ortaya konmaya çalışılmıştır.

Selma ve Azade Hanım'ın Bedii Raks ve Beden Terbiyesi Faaliyetleri

Selim Sırrı, İstanbul'a geldikten bir zaman sonra 1905 yılında Nafia Nezareti mektupçusu merhum Fikri Bey'in kızı Hediye Hanım ile hayatını birleştirmiştir.1906 yılında Selma ve 1908'de Azade adında iki kızı dünyaya gelmiştir (Mutlu, 2019). Selma ve Azade'nin küçük yaştan itibaren iyi eğitim almaları için ailesi tarafından desteklenmiştir. Selma dört yaşından itibaren Alman okuluna girmek için Alman bakıcısı denetiminde hazırlanmaya başlamıştır. Dönemin savaş yıllarına denk gelmesi ve savaşın etkisi ile Alman okulu kapanmıştır. Bunun yanında evde İngilizce ve Fransızca özel ders almıştır. Selim Sırrı bizzat kızlarına beden terbiyesinin yanında Türkçe dersleri vererek, eğitimleri ve gelişimleri için destek sağlayarak rol-model olmuştur (Öztürkmen, 2016). Selim Sırrı Tarcan'ın kızları Selma ve Azade Hanım Almanya'ya beden eğitimi alanında eğitim almak için gitmiştir. Oradaki eğitimlerini tamamladıktan sonra 1929 yılında Türkiye'ye geri dönmüşler (Vakit, 1929).

1934 yılında, Beden Terbiyesi umumi müfettişi Selim Sırrı beyin kızları Selma ve Azade Hanım Beden terbiyesindeki yenilikleri takip etmek için Avrupa seyahatine çıkmıştır. Selma ve Azade hanıma, muhabirlerin ne amaçla Avrupa'ya gidiyorsunuz sorusuna Selma Hanım şu şekilde cevap vermiştir:

"Beyefendi biliyorsunuz ki biz iki kardeş Berlin civarında (Eichkamp) ta jimnastik muallim mektebinde tahsilimizi bitirdik. İstanbul'a döneli üç dört sene oldu. Bu son senelerde her gün biraz daha ileri giden beden terbiyesi faaliyetlerinde vuku bulan gelişmeleri, yenilikleri, değişiklikleri öğrenmek için tekrar mektebimize gidiyoruz. Fakat biz bir taşla iki

kuş vurmak niyetindeyiz. Avrupa'ya gitmişken kendimize iş edindiğimiz milli rakslarımıza daha faydalı hizmet edebilmek için muhtelif memleketlerin milli rakslarına geçirdiği inkılapları yerinde görmek ve tetkik etmek istiyoruz. Bu sebeple evvela Yunanistan'a, oradan İtalya'ya, İspanya'ya, Fransa'ya, Belçika'ya gideceğiz ve mümkün olursa İsveç'e kadar yolumuzu uzatacağız. Berlin'den dönüşte Macaristan ve Romanya'da biraz kalacağız” cevabını vermiştir (Öztürkmen, 1997).

Selma Hanım, 1920 yılında bedii raks derslerine başlamıştır. Dersi veren Amerikalı Miss Fillerdir. Bir süre sonra özel eğitimine Rus Matmazel Kovarski ile devam etmiştir. Selma kendi koreografisi olan iki danstan bahseder. Birincisi (Danse de Pompaodur) ikincisi ise (Machbeth'in Vicdanı)dır. Danse de Pompadoru konusunu 15. Louis devrine ait bir resim albümünde bulunan, kralın en değer verdiği Marguise de Pompador'un tablolarından ilham almıştır. İkinci koreografisi konusunu Shakespeare'in Machetb'inden almıştır. Koreografiler sergilenirken kardeşi ile hareket etmiştir. Gösteri küçük gruplar önünde gerçekleşmiş ve beğeni toplamıştır. Duygular ve beden dili ön plana çıkmıştır. Düşünce ve duyguların dışa vuruluşunun en üstatları olarak bilinen eski Yunanlılar raksı, sanayi-i nefisenin en yüksek şubesi olarak kabul etmişlerdi. Selma ve Azade dansı sanat olarak görmüştür.

Isadora Duncan'ın Pariste gösterisini izleyen Selim Sırrı bey görüşlerini dile getirmiştir. Burada Duncan: *“İtikadımca raks yalnız evza ve harekât ile ruh-i beşerî intak etmekten ibaret bir sanat değildir. Belki tabiatı daha ahenkdar, daha tabii, daha mülayim bir tarzda taklit ve temsildir.”* demiştir. Modern sanatların değerini çok iyi bilmıştirlere. Geleneksel yaşam çerçevesinde uygulama alanına dökmek ve toplumu etkilemek çok kolay olmamıştır. Bu çalışmaların etkisi grup ile hareket etme, ritmik hareketler, duyguları hissetme ve beden dilini iyi kullanma üzerine etki etmiştir (Taha Toros Arşivi). Avrupa'ya uygulama yapılan yerleri yerinde görmek için giden kardeşler 01.10.1934 tarihinde yurda geri dönmüştür. Almanya'da aldıkları eğitim sonrası yurda gelişlerinin ardından kendileri ile yapılan röportajda, Türk kadının fiziksel gelişiminin önemi üzerine vurgu yapmışlardır (Şinoforoğlu, 2020). Güzellik kraliçesi seçilen Mübeccel Namık Hanım, Ağustos 1930'da Güney Amerika'da düzenlenen dünya güzellik yarışmasına hazırlanmak için Almanya'da beden eğitimi ve dans eğitimi alan Tarcan'ın kızları Selma ve Azade'nin yanında eğitim almıştır (Cumhuriyet, 1930). 20 Haziran 1930'de Etiba Odası Kongresi'nde Dr. Osman Şefik Bey bir muhtıra sunarak güzellik kraliçesi Mübeccel Namık Hanım'ın Selim Sırrı Bey'in kızları Selma ve Azade Hanım tarafından 58 kiloya düşürüldüğünü bildirdi (Cumhuriyet, 1930). Bir kişiyi zayıflatmak tıbbi bir mesele olduğunu ve bu işi doktor olmayanların yapamayacağını söylemiştir. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti aldığı kararla sorun çözülmüştür. Bu konuda beden terbiyesi uzmanları, uyum ve güzelliği sağlamak için insanların bazı uzuvlarını vücut hareketleriyle iyileştirebileceğini ancak insanların tamamen sağlıklı olması gerektiği bildirilmiştir. Sağlıklı kişilerde bu uygulamaların yapılacağı fakat rahatsızlığı olan bireylerde doktor gözetiminin olması gerektiği vurgulanmıştır. Sağlıklı bir hayat ve güzellik için beden terbiyesinin gerekliliğinin bir araç olduğu ortaya konmuştur (Cumhuriyet, 1930).

Maria Andersson ve Nancy Atakan, İsveç jimnastiğinin 20. yüzyılın başlarında Türkiye'nin beden eğitimi sisteminin modernleşmesinin temelini nasıl oluşturduğunu incelemiştir. Yedi yıldır birlikte çalışan sanatçılar, Türkiye'nin benimsediği kültürel ve fiziki anlayış ve folklorik öğelere odaklanmıştır. Ülkede beden eğitimi ve olimpizmin öncüsü olan Selim Sırrı Tarcan ve onun izinden

giden kızlarının hikâyesini merkeze almıştır. Bedenin toplumsal değişim için bir araç olarak temsil edilmesinden yola çıkan Anderson, videolar, fotoğraflar ve metinlerle "ideal" kavramını sorgulamıştır. Bu bağlamda, Selma'nın antik Yunan estetiğine dayanan dans felsefesini, ABD'li dansçı Isadora Duncan'ın sadelik ve doğallığa vurgu yapan hareketleriyle karşılaştırılmıştır. Sanatçı, Tarcan'ın kızı Selma'nın yardımıyla çiftler için salon dansı olarak uygulanan Zeybek Raksı ve Gençlik Marşı'nın kökenlerine ışık tutmuştur. Nancy Atakan'ın 1908 doğumlu Azade üzerine çalışması, Türkiye'deki kadın profesyoneller ve rol modeller üzerine yaptığı araştırmalarla ilgilidir. Sanatçı, 1970'lerde İstanbul'da özel jimnastik dersleri alan Azade'nin kendine has yöntemiyle vücut hareketlerinin nesilden nesile aktarılmasına gönderme yapmıştır. (Uygun Adım Marş! | SALT (saltonline.org).

Selma ve Azade Hanım'ın Türkiye'de kadınları bedensel eğitimle tanıştırmak için yaptıkları ve uygulama aşamasındaki çalışmaları çok önemli olduğu görülmüştür. Kadınların fiziksel eğitime önem vermesi ve katılım sağlamanın önemini içselleştirmesi için yapmış oldukları öncü rolleri çok farklı alanlar ve çevreden ilgi görmüştür.

Sonuç

Selma ve Azade Hanım Almanya'da beden eğitimini tamamladıktan sonra yurda dönmüştür. Birçok yerde ve kendi evlerinde kadın kursu olarak jimnastik eğitimi vermişlerdir. Selim Sırrı Tarcan kızlarına rol -model olmuş, kızlarının hem eğitim sürecinde hem de uygulama aşamasında en büyük destekçisi olmuştur. Selma ve Azade Hanım'ın kadınlar ve çevre üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Jimnastik ve bedii raks üzerine yapmış oldukları çalışmaları, gösterileri ve özel uygulamaları kadınlara örnek olmuştur. Beden terbiyesinin önemi ve sonraki dönemlere yansıma sağladığı görülmüştür.

Kaynakça

- Akşam Gazetesi, (2.10.1934).
- Atabeyoğlu, C. (2000). Kurucumuz Selim Sırrı Tarcan, *Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi Yayınları*, İstanbul.
- Cumhuriyet, (2.08.1930). "Zayıflık Meselesi-Sıhhiye Müdürü izahat veriyor".
- Cumhuriyet, (21.06. 1930) "Mübeccel Hanımın Kilosu Bir Mes'ele Oldu!".
- Geri, S. ve Sarıyar S, C. (2021). Spor Tarihinde Öncü Bir İsim: Selim Sırrı Tarcan'ın Kadın Gazetesindeki Yazıları. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 15 (1), 141-153.
- Gürsoy, A. (1998). "Sağlık, Gençlik, Güzellik", Üç Kuşak Cumhuriyet, Editör: Uğur Tanyeli, *Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları*, İstanbul.
- Haber yapmak zahmet, ünlüye sor sor hallet! – #tarih (tarihdergi.com),(ET:01.12.2022).
- Mutlu, M. (2019). *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Spor ve Eğitimde Öncü Bir İsim: Selim Sırrı Tarcan*. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Öztürkmen, A.(2016). Rakstan Oyuna Türkiye'de Dansın Modern Halleri, *Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi*, İstanbul.
- Şinoforoğlu, T. (2020). Selim Sırrı Tarcan ve İsveç Jimnastiği, *Spor Yayınevi ve Kitabevi*, Ankara.
- Taha Toros Arşivi. İstanbul Şehir Üniversitesi Kütüphanesi.
- Tarcan, S. S. (20. 05.1954). Yavrularımızı Tanıyalım. s.1-5.
- Tarcan, S.S. (1946). Hatıralarım. *Canlı Tarihler*, İstanbul: Türkiye.

Terbiye ve Oyun, Sayı 1, Cilt 2, Temmuz 1922, s. 16.

TMOK, (2000).

Uygun Adım Marş! | SALT (saltonline.org),(ET:05.12.2022)

Vakit Gazetesi, (4.10.1929).

Ekler

Ek-1. Selim Sırrı Bey, 1881 yılında çocukluk dönemine ait yedi yaşında en eski fotoğrafı (Terbiye ve Oyun, 1922).

Ek-2. Selim Sırrı Bey'in annesi Zeynep Hanım (TMOK, 2000).

Ek-3. Selim Sırrı Bey, evinde yetmiş altı yaşındaki annesi Zeynep Hanım ile altı yaşındaki kızı Selma ve dört yaşındaki kızı Azade'ye idman yaptırırken kendisi tarafından çekilen fotoğraf (Atabeyoğlu, 2000).

Ek-4. Selim Sırrı Tarcan'ın büyük kızı, "memleketin ritmik danslarının mucidi" Selma Hanım, koreografisini yaptığı Danse de Pompadour ve Macbeth'in Vicdanı danslarından figürleri kız kardeşi Azade hanımla sergilerken (Taha Toros Arşivi).

Vücut Güzelliği

Türk Kadını Vücudunu Gittikçe Kaybediyor mu?

Selma Ve Azade Hanımlar Bu Suale
Müsbet Cevap Veriyorlar

Türk Kadını vücut güzellikini kaybediyor mu? Bu soruya cevap olarak Selma ve Azade Hanımların bu soruya verdikleri cevapları aşağıda görüyoruz. Selma ve Azade Hanımların bu soruya verdikleri cevapları aşağıda görüyoruz. Selma ve Azade Hanımların bu soruya verdikleri cevapları aşağıda görüyoruz.

Selma Hanımın cevabı: Türk kadını vücut güzellikini kaybediyor mu? Bu soruya cevap olarak Selma ve Azade Hanımların bu soruya verdikleri cevapları aşağıda görüyoruz. Selma ve Azade Hanımların bu soruya verdikleri cevapları aşağıda görüyoruz. Selma ve Azade Hanımların bu soruya verdikleri cevapları aşağıda görüyoruz.

Azade Hanımın cevabı: Türk kadını vücut güzellikini kaybediyor mu? Bu soruya cevap olarak Selma ve Azade Hanımların bu soruya verdikleri cevapları aşağıda görüyoruz. Selma ve Azade Hanımların bu soruya verdikleri cevapları aşağıda görüyoruz. Selma ve Azade Hanımların bu soruya verdikleri cevapları aşağıda görüyoruz.

Ek-5. Yeni Gün ve Cumhuriyet gazetelerinin 1931'de uygulamaya geçirdiği anketlerde ünlülere kadınlarla ilgili sorular sorulur. Yeni Gün, "Türk kadını çirkinleşiyor mu?" diye sorarken Cumhuriyet'in anketinde "Kadın çalışsın mı evde mi otursun?" sorusu vardır. Selma ve Azade'nin bu soruya verdiği cevabın yer aldığı haber (Haber yapmak zahmet, ünlüye sor sor hallet! - #tarih (tarihdergi.com)).

XIX ve XX. YÜZYIL TÜRK DÜNYASINDA KAZAK KADIN MÜZİSYENLER

Altınay TURGAMBEKOVA

Bursa Uludağ Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi

Giriş

Orta Asya Türk Müzik geleneğinin oluşması ve şekillenmesinde konar-göçer toplumda üstlendikleri rol bağlamında Kazak kadınlarının önemli bir katkısı olduğu söylenebilir. Kazak müzisyenler için kullanılan *jırşı*, *akın*, *anşı*, *ölenşi*, *baksı*, *sal-seri* ve *küysi* gibi tanımlamalar da kadın müzisyenlerini ifade etmektedir. Bu noktada Kazak kadın müzisyenlerin sadece icra alanında değil, kompozisyonda da önemli yeri olduğunu belirtmek gerekir. Müziğin üretim ve icra sahalarında faaliyet göstermiş *Dina Nurpeisova*, *Sara Tastanbekkızı*, *Gaziza Jubanova*, *Kulyaş Baiseitova* gibi kadın sanatçılar bu alanın tanınmış örneklerindedir. Ayrıca Kazak müzik repertuarının önemli bir kısmı kadın akın, besteci, opera sanatçısı ve çalgı icracıları tarafından oluşturulmuştur.

Kazak geleneksel müziğinde kadın sanatçıların faaliyetleri üç alanda incelenebilir. Bunların ilki, geleneksel Kazak müziğinin çalgısal türlerini ifade eden *küy* olarak karşımıza çıkar. Küy, sözsüz bir tür olmasına rağmen göçebe toplumun manevi duygularını yansıtan bir müzik türü olmuştur. Bu türün ana çalgısı Dombıradır. Bu türün icracılarına '*kyüüi*' (*küysi*) adı verilir. Küylerde, farklı diatonik ve pentatonik skalalar kullanılır. Batı Kazakistan bölgesinde daha *tökpe* tarzı adı verilen diatonik yapılar kullanılırken Güney'de *şertpe* adı verilen pentatonik yapılar daha fazla kullanılmaktadır. Güney bölgesindeki bu pentatonik yapının coğrafi olarak Çin'e yakınlıkla açıklanması mümkündür.

İkinci inceleme alanını vokal müzik oluşturmaktadır. Vokal müzik, Kazak halkının zengin müzikal mirasını yansıtan şarkı, opera ve koro olarak seslendiren sözlü eserleri kapsayan bir müzik türüdür.

Üçüncü alan ise, geleneksel ve çağdaş müzik türlerindeki eserleri kapsayan bir sanat dalı olarak besteciliktir.

XIX. yüzyıl, geleneksel Kazak müziği icra eden kadın sanatçıların toplum baskısına karşı müzik aracılığıyla verdikleri mücadele dönemidir. XX. yüzyıl ise, klasik Avrupa müziği merkezli bir yaklaşımın tüm Sovyet rejimi altındaki Türk toplumlarında görüldüğü gibi Kazaklarda da baskın ve etkin olduğu bir dönemdir. Bu süreç, farklı yöntem ve tekniklerin geleneksel müzikal yapılarla etkileşimi sonucunda yeni stillerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Dina Nurpeisova (1861-1955)

Dina Nurpeisova, Kazak kültürünün önde gelen küysi ve önemli bir dombra icracısı olan Kurmangazı küysin'in öğrencisi olarak tanınmaktadır. Nurpeisova, Kazak halkının hem geçmiş hem de modern müzik kültürünün zengin mirasını yaratıcı bir şekilde bir araya getirerek kendi bestecilik

üslubunu yaratmıştır. 1937’de Sovyet Sanatçılar-Müzyisyenler Festivali’ne ve iki yıl sonra Moskova’daki Halk Müzik Aletleri Sanatçıları Festivali’ne katılmıştır.

XX. yüzyılın başları Kazak halkı için oldukça zor bir dönem olmuştur. Nurpeisova da yaşadığı bu dönemde halkın sosyal ve politik yaşamındaki önemli olayları eserlerine yansıtmıştır. Bu dönemin en ünlü küy eserleri arasında “Asem Konır”, “Toibastar”, “Ana Amanatı”, “Sekizinci Mart” ve diğerleri yer almaktadır.

Resim 1. Dina Nurpeisova

Nurpeisova’nın birçok küyü, Kurmangazi’nin adını taşıyan Kazak Halk Çalgıları Devlet Orkestrası tarafından icra edilmiştir. Dombira icrasına getirdiği pek çok teknikle bu küyler çalgının performans kültürünü zenginleştirdi. Nurpeisova’nın en önemli eserleri arasında “Jiger” (Enerji) ve “Bülbül” (Bülbül) bulunmaktadır. A. Zhubanov’a göre, Jiger küyü, aynı adı taşıyan ve daha önce Dauletkerey tarafından yazılan küye bir nazire olarak bestelenmiştir (Karataev, 2011).

Fatima Balgaeva (1926-2005)

Fatima Balgayeva, usta bir kobız sanatçısı olarak geleneksel ezgilerin yanı sıra Kazak bestecilerin (E.G. Brusilovsky, A. Zhubanov, M. Tolebaev, L. Hamidi, K. Musin vb.) eserlerini de seslendirmiştir. Berlin’de düzenlenen Dünya Gençlik ve Öğrenci Festivali’nde (1951) ödül almıştır. Bükreş’te Gençlik ve Öğrenci Şenliği’ne katılmıştır (1953). 1957’de Moskova’da Moskova Bolşoy Tiyatrosu’nda düzenlenen festivalde bir senfoni orkestrası eşliğinde A. Zhubanov’un Kobız için yazdığı “Bahar Valsi”ni seslendirmiştir (1957). 1960 yılından ölümüne kadar Almatı Konservatuvarı’nda ders vermiştir (Rauandina, 2012).

Resim 2. Fatima Balgaeva

Akın Sara (1853-1916)

Sara Tastanbekkızı, üç yaşında babasını kaybetmiş ve bu olay gelecekteki tüm yaşamını etkilemiştir. Sara, annesiyle birlikte, hayatını büyük zorluklarla geçirecekleri bir akrabasının köyüne taşınmıştır. Hayatı boyunca yaşamın acı gerçeğini, egemen sınıfın aldatmacasını ve adaletsizliğini ve kadınların güçsüz konumunu şarkılarıyla tasvir etmeye çalışmıştır. Sara Taştanbekkızı'nın şiir alanındaki yeteneği, 1871'de Kapal-Aksu (şimdiki Taldıkorgan bölgesi) yakınlarında gerçekleşen ve birkaç gün süren Akın Birjan ile olan birliktelikleri sırasında en üst düzeyde kendini göstermiştir.

Akın Sara, aynı zamanda Kazak kadınlarının pek çok haktan mahrum bırakılmış olduğunu şarkılarıyla ifade etmiş ilk kadın sanatçıdır. Bu yolla Kazak kadınlarının artan özbilincini, geri kalmış geleneklere karşı protestolarını ve özgürlük arzularını yansıtabilmiştir (Aryn, 2008).

Resim 3. Akın Sara

<p>Қызы едім Тастанбектің атым Сара, Ішінен ер Қаптағай шықтым дара. Он үште домбыра алып сөз сөйлеп ем, Келемін бір сүрінбей жалғыз-дара. Бұйрықсыз нәсіп келмес сарлаған ғой Құңбұық сөзім терең тарлағаннан Қақсырау он сегізге биыл шықтым Сан жүрек іле салмас қалғанда Көрерсіз айдай білерсіз жайдай Саражан айтысудан қарқынбайдай</p>	<p>Tastanbek'in kızıydım, adım Sara. İçinden erkek bir Kaptagay çıktı. On üç yaşında, dombıra alıp (şarkı) söylemeye başladım, Tökezlemeden yalnız geliyorum. Yazık ki kader emirsiz gelmiyor. İçten sözlerim derinden daraldı. Bu yıl on sekiz oldum Kalp takıp etmediğinde Görmeden sürebiliyormuşsun gibi Sara-can tartışmalardan korkmuyor.</p>
--	---

(Zholdasbekuly, 2001, s. 267-358)

Kulyaş Bayseitova (1912-1957)

Sovyet Kazak opera şarkıcısı (lirik-koloratura soprano), drama oyuncusudur. İki Stalin Ödülü (1948, 1949) ve bir Lenin Ödülü sahibi (1945)'dir. "SSCB Halk Sanatçısı" (1936) unvanının ilk sahiplerinden biridir.

1938'de Kazak SSR Yüksek Konseyi'nin üyesi olmuş. Ömrünün sonuna kadar milletvekilliği görevine devam etmiş. Ayrıca 1940'ta Devlet Ödül Komitesi'ne, 1951'de Barışı Koruma Komitesi'ne üye olmuştur. Kazak kültürünün tanıtılması, yeni eğitim kurumlarının açılması, savaş gazileri için koşulların oluşturulması, gençlerin yetiştirilmesi, genç ailelere yardım gibi konulara ayrıca önem vermiş bir sanatçıdır.

Resim 4. Kulyaş Bayseitova

Roza Baglanova (1922-2011)

Roza Baglanova, 1922'de Kazalinsk'te (Şimdi Kazakistan'ın Kızılorda bölgesinde) doğmuştur. Temel eğitimi aldıktan sonra 1939-1941'de Kızıl-Ordu Pedagoji Enstitüsü'nde okumaya devam etmiştir. Babasının ölümünden sonra ailenin işi zorlaşınca, pansiyonda barınma, bedava yemek ve dokumacı olarak ek gelir edinmenin mümkün olmaması nedeniyle Taşkent Tekstil Enstitüsü'ne girerek çalışmaya başlamıştır. Taşkent'te şarkı söylerken tesadüfen Taşkent Opera Binası solisti ve aynı zamanda Filarmoni müdürü M. Kari-Yakupov ile tanışmış ve onun yardımıyla kariyerinde yükselmiştir.

Resim 5. Roza Baglanova

Gaziza Jubanova (1927-1993)

Gaziza Jubanova'nın Modern Kazak kültürüne önemli katkıları olmuştur. Jubanova ayrıca bir bilim insanı olarak da tanınır. Kültür, besteci yetiştirme yöntemleri ve toplumsal sorunları müzik eserlerine yansıtma yöntemleri hakkında çok sayıda makale ve birçok piyano eserinin yazarıdır. Yayınlarını SSCB, İtalya, Japonya ve diğer ülkelerdeki tüm bilimsel toplantı ve uluslararası sempozyumlarda sunmuştur. Bestecinin çok yönlü çalışmaları, ulusal Kazak kültürünün dünyaya tanıtılmasına yardımcı olmuştur (Djumakova, 2003, s. 70-80).

Resim 6. Gaziza Jubanova

Ünlü eserleri:

Operalar: "Tungi-sarın" (1955), "Enlik-Kebek" (1972), "Yirmi Sekiz" ("Moskova Arkamızda") (1981, Panfilovitlerin başarısının anısına), "Kurmangazi" (1971, radyo operası; A. Zhubanov'un bitmemiş operasının tamamlanması), "Kurmangazi" (operanın Abay Devlet Operası sahnesinde 1987 prömiyeri).

Bale: "Beyaz Kuş Efsanesi" (1965), "Hiroşima" (1965), "Karagöz" (1987).

Oratoryolar: "Bozkırda şafak" (1960), "Lenin" (1969), "Tatyana'nın mektubu" (Abay'ın şiirlerine ve şarkılarına, 1983).

Kantatlar: "Mutluluk şarkısı" (sözleri Dzhambul'a ait, 1953), "Muhtar Avezov'un Hikâyesi" (1963), "Lenin bizimle" (1970), "Parti Üzerine" (1971), "Aral Reality" ("Letter of Lenin") (1978, Lenin'in Aral balıkçılarına yazdığı ünlü mektuba adanmıştır).

Orkestra için: Senfoni "Jiger" ("Enerji", babasının anısına, 1971), Senfonik şiir "Aksak-Kulan" (1955), Senfonik resim "Temirtau Sabahı" (1964), Tatil Uvertürü (1968), Senfonik şiir "Kahramanlık Şiiri" (1972), İkinci Senfoni (1988)

Konserler: keman ve orkestra için (1958)

Oda bileşimleri: yaylı dördlüsü için "Lirik Şiir" (İspanyolca 1952), piyano için 3 prelüd (1950), keman ve piyano için "Varyasyonlar" (1951), Melodi (1950), çello ve piyano için "Şiir" (1967), flüt ve piyano için 2 adet (1968), trompet ve piyano için 2 adet (1968), solist, koro ve orkestra için "Parti

Şarkıları”, “Lenin Şarkıları”, “Parti Gazelleri”, ses ve piyano için romans (şarkı sözleri O. Suleymenov, 1965), bir aşk döngüsü (sözleri Abay, 1971), bir şarkı döngüsü (sözleri K. Uyabaev, 1971), dört koro a capella (şarkı sözleri A. Sarsenbaev, 1953), genelleştirilmiş epik yaylılar dördlüsü (1973), oda-enstrümantal şiir “Tolgau” (1973, Aliya Moldagulova anısına), Piyano Üçlüsü “Yuri Shaporin’in Anısına” (1985).

Sonuç

Bu çalışma kapsamında incelenmiş Kazak kadın sanatçılar, Kazak müziğindeki yerlerini kanıtlamış ve toplum baskısına rağmen müzik aracılığıyla halkın kültürel özelliklerini aktararak müzik tarihi ve kadın araştırmalarında önem kazanmışlardır. Böylece kadınlar için eşit haklar, Kazak kadınlarından ün kazanmış akın, besteci, opera sanatçısı, enstrümantal performans gösteren müzisyenleri tarafından savunularak bu konuda Kazak müzik repertuarının önemli bir kısmını oluşturduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Арына, Е. М. (2008). “Казахи”. Исторические личности”.
Байсеитов К. (1983). На всю жизнь.
Газета «Актюбинский вестник», автор Абат Каратаев.
Джумакова У. Р. (2003). Творчество Г. Жубановой в контексте национальной композиторской школы // Жизнь в искусстве. Композитор Газиза Жубанова. Алматы, с. 70-80
Жолдасбекұлы М., Салғараұлы Қ., Сейдімбек А. (2001). Тастанбекқызы Сара // Елтұтқа. Ел тарихының әйгілі тұлғалары. Астана: Күлтегин, С. 267, 358 с.
Жубанова Г. (1997). «Мир мой - музыка». Алматы, 1 т. и 2 т.
Намазова Қ. Қалдырған мәңгілік із. Алматы. 3.
Нурғалиев, Р. Н. (Гл. ред.) (1991). Казахская ССР: краткая энциклопедия / Алма-Ата.
Прохоров А. М. (ред.) (1969). Багланова Роза Тажибаевна // Большая советская энциклопедия: [в 30 т.], 3-е изд., Москва: Советская энциклопедия.
Рауандина Ш. Народная артистка Фатима Балгаева. Алматы. 2.
Уразалиева К. Ғасырлармен үндескен қобыз. Астана.

İnternet Kaynakları:

- <http://www.tarih-begalinka.kz/ru/history/modern/figures/tastanbekkyzy/> (Erişim Tarihi: 11.11.2022).
<https://zhardem.kz/news/2946> (Erişim Tarihi: 11.11.2022).
<https://elbasylibrary.gov.kz/ru/news/mngilik-el-alyptary-dine-nurpeisovoy-160-let> (Erişim Tarihi: 11.11.2022).
<https://silkadv.com/en/content/nurpeisova-dina> (Erişim Tarihi: 11.11.2022).
<https://e-history.kz/ru/prominent-figures/show/12664> (Erişim Tarihi: 11.11.2022).
https://brod.kz/persons/kulyash_bayseitova/ (Erişim Tarihi: 11.11.2022).
<https://aqiqat.kazgazeta.kz/news/874> (Erişim Tarihi: 11.11.2022).
https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30935172 (Erişim Tarihi: 11.11.2022).
<https://ru.sputnik.kz/20211029/kazakhkontsert-roza-baglanova-18528940.html> (Erişim Tarihi: 11.11.2022).
https://www.wikiwand.com/ru/%D0%96%D1%83%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0,%D0%93%D0%B0%D0%B7%D0%B8%D0%B7%D0%B0_%D0%90%D1%85%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%

BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0 <https://www.youtube.com/watch?v=0eMi9lawqqQ> (Erişim Tarihi: 11.11.2022).

https://www.youtube.com/watch?v=M_Oi1gFK4IY (Erişim Tarihi: 11.11.2022).

https://www.youtube.com/watch?v=CPwA_3NvrbU (Erişim Tarihi: 01.12.2022).

https://www.youtube.com/watch?v=U0CyM7zxq_E (Erişim Tarihi: 01.12.2022).

<https://youtu.be/U969IT6PQrU> (Erişim Tarihi: 01.12.2022).

https://youtu.be/HGe4XmyA_nE (Erişim Tarihi: 01.12.2022).

TARİH SAHNESİNDE KADINA YÖNELİK EN KARANLIK SAV: MIZOJİNİ

Neslihan AVCI

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halkbilimi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi

Öz

Geçmiş insanlık tarihi kadar eski olan kadına yönelik ön yargılar, kadının “öteki” bir cins olarak algılanmasını savlayan enstrümanlarla uygar dünyanın muhakemeli ortamlarında dahi hâlâ etkisini hissettirmektedir. Öyle ki bu ön yargı, Yunancadaki “gyne” (kadın) ve “misein” (nefret) kelimelerinden türetilen, Türkçeye ise “mizojini”, yani “kadın nefreti” olarak geçen terimin doğmasına da sebebiyet vermiştir. Kirleten bir cins olarak tasvir edilen kadın kimi zaman dini akımların kurbanı kimi zaman ise kültürel olguların dışına itilen bir cins olarak tarih sahnesinde rol oynamıştır. Dilin gündelik ifadelerinden, yemek kültürüne, giyim kuşamdan, fizyolojik döngülere, dini inançlardan, folklorik örüntülere ve birbiri ardına yinelenen kadın cinayetlerine varıncaya kadar, güncel bellekte yer alan olgular arasında kadın nefretinin hâkim rolü hissedilmektedir. Kadına yönelik nefretin izlerine, ilk olarak ne zaman rastlandığı bilinmese de “kan” a karşı duyulan “korku” ve “imrenme” güdüsüyle bu nefretin izleri takip edilebilir. Tarih öncesi çağlarda “kan” ve “yaşam” arasındaki bağlantı, ilkel toplumların “kan” a dair mistik düşünce sistemi geliştirmelerine aracı olurken, aynı zamanda da kadın cinsine özel tasarıların ortaya çıkmasına dayanak sağlamıştır. Güncelde ise Havva’nın Adem’i günaha sürüklediğini referans alarak ilk günah öğretisinin izlerini silmek adına uygulanan “vaftiz” törenlerinden, kadın cinsinin doğal döngüsü olan periyodik kanama dönemlerine ilişkin bir tür “sansür” işlevi gören örtmece sözlere kadar, pek çok alanda mizojininin tarihin karanlık sayfalarında kalmadığı ileri sürülebilmektedir. Bu bildiride, tarihin en eski önyargısı olarak nitelendirilen mizojini olgusunun, kadının konumunda yarattığı değişimler üzerine çeşitli saptamalarda bulunulması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, alan yazında yürütülen çalışmalardan hareketle, mizojininin tarihsel gelişimine değinilerek güncelde hâlâ var olan kadına yönelik önyargıların köktenci bir anlayış çerçevesinde gündeme getirilmesi, kadının “ikincil bir cins” olduğunu savlayan öğretilerin irdelenmesi araştırma problemine dahil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mizojini, kadın, tarihsel süreç, periyodik kanama ve tabu, güncel bellek.

Giriş

Türkçeye “mizojini” olarak geçen “misogyny” terimi, modern Latince “misogynia” ve Yunanca “misogynes”den türetilmiştir ve her ikisi de “nefret” anlamına gelen “miso” etimolojik kökünü içermektedir (Steinbock, 2016: 263). Bunun bir parçası olan “gyne” ise, “kadın” ya da “eş” anlamına gelmektedir (2016: 263). Tarihin kadına yönelik en *kirli* savlarından olan mizojini, kadın cinsini *aşağılamamanın* ve *ötekileştirmenin* her türlü silahını kullanmıştır. Kadın nefretinin korkunç tasarıları dini inançlarda, söylencelerde, edebiyatta, folklorda, aile düzeninde kısacası; insanın başat rol oynadığı her alanda inşa edilmiştir. Kadının her ay düzenli olarak bedeninden gelen “kan”ın hamilelik süresince kesilmesi ve doğum ile yeni bir “yaşam” kaynağına vesile olması, tarih öncesi çağlarda bu “özel kan” a ve “kadın” a dair önyargıların ritüelistik bir havaya dönüşmesine aracılık etmiştir. Kabile yaşantısında oldukça önemli bir yere sahip olan “erginlenme” törenlerinde,

“erkek âdeti” adı verilen ritüeller, kadın cinsinin çaba sarf etmeden sahip olduğu biyolojik donanımına “imrenme” ve “taklit” güdüsüyle yaklaşıldığını okutmaktadır. Ne var ki bu taklit, erkek cinsi özelinde “yeni bir yaşam yaratma” yetisine sahip olmaya yetmezken, kadın cinsine dair imrenme güdüsünün “öfke” ve “korku” ile tezahür etmesine de sebebiyet vermiştir. Neolitik çağda belirmeye başlayan âdet tabuları, mizojini tarihinin uygarlık öncesi dönemlere dayandırılmasına bir referans sağlasa da aslında bu olgu, anaerik dönemden, ataerik toplum düzenine geçişte yaşanan “mülkiyetin el değiştirmesi” sorunsalında ortaya çıkmaktadır. Toprağın asıl sahibi ve üreticiliğin simgesi kadın imgeleminden, kadın biyolojisini referans alarak “günahkâr metinler” çıkartma anlayışına dönüşüm mülkiyetin erkek tekeline geçtiği toplum düzeninde inşa edilirken, yaradılış öyküleriyle de desteklenmiştir. Kadın cinsinin dünyaya ölümü ve kötülükleri getirdiğine dair tasarımlarda bulunan “Pandora” söylencesi, Antik Yunan tarihinde dönemin ünlü düşün insanları tarafından kadın aleyhine işleyen “cinsiyetçi” yaklaşımlarla salt söylence olarak kalmamış, Yunan tıbbının kadın bedeni üzerine geliştirdiği eğilimi de açığa çıkartmıştır. Hipokrat külliyatına ait metinlerde, bedensel getirilerin birtakım zihinsel noksanlıklara sebep olduğunu savlayan cinsiyetçi yaklaşım, kadın cinsinin üretim işlerinden uzak, edilgen bir cins tasavvurunda erkek tahakkümüne bağlı olmasını içeren materyallerle mizojini olgusunu güçlendirmiştir. Antik Yunan’ın klasik dönem aralığında yaşanan bu kadın düşmanlığı, Hıristiyanlığın Roma’da önemli bir din hâline geldiği zaman aralığında da “Pandora” söylencesinin daha geliştirilmiş versiyonu olan “Cennetten Kovulma” öyküsüyle sürdürülmüştür. Orta çağda ise binlerce kadının yakılarak öldürüldüğü “cadı kovuşturmaları”, Musevi ve Hıristiyan toplumları arasında geçirimsiz sınırlar yaratan âdet tabuları, uygarlığın hatası sayılabilecek sonuçlar doğurmuş, kadının “kirleten bir cins” olarak tarih sahnesinde yer almasına katalizör olmuştur.

Tarihte Mizojini

Tarih öncesi çağlarda “kan” ve “yaşam” arasındaki bağlantı, ilkel toplumların “kan”a dair mistik düşünce sistemi geliştirmelerine aracı olurken, aynı zamanda da kadın cinsine özel tasarımların ortaya çıkmasına dayanak sağlamıştır. Öyle ki kadının her ay düzenli olarak bedeninden gelen “kan”ın hamilelik süresince kesilmesi ve doğum ile yeni bir “yaşam” kaynağına vesile olması tarih öncesi çağlarda bu “özel kan”a ve “kadın”a dair önyargıların ritüelistik bir havaya dönüşmesine aracılık etmiştir. Paleolitik çağda, erkeğin, kadın bedeninden gelen ve doğum ile kesilen bu özel kana dair keşfi, gençlikle olgunluk arasında kesin bir ayırım çizgisi oluşturan “şey”e karşı bir “imrenme” ile açıklanabilmektedir. Tannahill’a göre, kimi psikologlar kabile yaşamının son derece önemli bir özelliği olan erkek ergenliği ya da erginlenme törenlerinin, başlangıçta, yetişkin sorumluluklarına bir giriş olmaktan çok, ilk âdetle aynı derecede kesin bir erkek olduğunu göstermesiyle boy ölçüşmek amacıyla tasarlanmış olduğuna inanmaktaydılar (2003: 42). Bu bağlamda bazı kabilelerde, penisin yarılarak bir tür sakatlama işlemi yapıldığı “erkek âdeti”, kadının çaba sarf etmeden bedeninden gelen düzenli “kan”a taklit yoluyla erişmesinin bir çabası olarak görülmektedir. Ancak çabanın kendisi, erkeğin ne kadar çabalarsa çabalasın çocuk doğurma kabiliyeti kazanmasına yetmezken, kadının neden doğurabildiği konusunda ciddi bir sorgulama başlatmış ve bunu anlama çabasında alınan yenilgi de çoğunlukla öfkeyi üretmiştir (2003: 42). Tarih öncesi çağlarda kan ve kadın özelinde kurulan bu denklem, “kadın tecriti” denilen olgunun, diğer bir deyişle, “âdet” tabusunun başlamasına sebebiyet vermiştir. Dahası bu tabu, kadına

duyulan nefretin öncülü olmasıyla da “kan”a karşı duyulan korkudan çok daha öte bir tasavvurda gelişim göstermiştir.

Kadının yardım almadan çocuk üretemeyeceğini erkeğin ne zaman keşfettiği tam olarak bilinmese de bu keşfin neolitik çağın başlarında gerçekleştiği ve erkeğin âdet kanına karşı tutumunu sertleştirdiği (Tannahill, 2012: 44) ileri sürülmektedir. Ancak neolitik çağdaki âdet tabusu, kadının hâlâ yiyeceğin sağlayıcısı, pişiricisi, yaşamın kaynağı olarak erkekten daha üstün ya da eşit bir konumda yer almasını değiştirmemiştir. Kadınların ateşin ilk sahipleri olarak nitelendirilmeleri, ateşin denetlenmesi, kullanılması, gizlenmesi ve korunmasının da kadınlar tarafından yönetilmesi ilkesini beraberinde getirmiş (Reed, 1982: 196) ve dolayısıyla kadınlar bu gizemli güçleri sayesinde topluluğun üretim faaliyetlerinde başat rol oynayan bir değerde konumlandırılmıştır. Kadının bu üretici konumunda yaşanan statü değişimi ise neolitik çağda belirmeye başlayan “tarım” ve “çoban” toplumlarıyla ilintili bir sürecin uzantısıdır. İlk dönem tarım toplumlarında kadın ve erkek arasındaki denge, kadının aleyhine işleyen bir rol değişimini getirmezken, İ.Ö. 6000 civarında erkeğin boğayı hadım edip koşum hayvanı olarak kullanmayı öğrenmesi (Tannahill, 2003: 45) toprak mülkiyetinin de kadın elinden erkek tekeline geçmesini ve üretim faaliyetlerinin çoğunlukla erkek egemen bir konuma evrilmesini başlatmıştır. Kendisine bağımlı toplulukları hareketsizleştiren tarım toplumlarının aksine, son derece hareketli olan çoban toplumlarında ise sürüleri ve bu sürüleri yetiştirip hayvanlara bakan konumdaki erkeklere tümüyle bağımlı olmak gerekliydi. Nitekim çoban toplumunda erkek egemen, kadın da tıpkı baktığı hayvanlar gibi onun malı sayılmaktaydı (Tannahill, 2003: 46). Hayvanların evcilleştirilmesi ve tarım faaliyetlerinde kullanılması gibi, ekonomik gücün erkek eline geçtiği süreçte kadınların sığır karşılığı satın alınması, baba yerli evliliğin uygulandığı ataerkil toplum yapısını ortaya çıkartarak (Briffault, 1990: 279) ilk defa kadının bedensel getirilerine dayalı bir savı icat etmiştir. Anaerkil aile düzeninde, toprağın üretken olmasında asıl söz sahibi kadın imgesinden, her türlü kötülüğün kalıtıcısı kadın *söylencelerine* ve bedensel *kirillik*inden dolayı dışlanan kadın imgesine geçiş, ataerkil tahakkümün yanı sıra yer almaktadır.

Bir zamanlar ateşin yöneticisi olan kadın imgesi, bir yangından ya da sel felaketinden sonra birkaç değerli kıvılcım kurtarma görevindeyken, erkeklerin bilerek ya da bilmeyerek ateşin yanlış denetimi ya da “çalınması” sonucu felakete neden olan kişiler konumunda (Reed, 1982: 196) sahneye çıkmaları, yaratılış öykülerinde “felakete neden olan” cinsiyetin kadın aleyhine dönüştürülmesiyle işlenmiştir. Tevrat ve İncil’de yazılı yaratılış öykülerinde kadın sonradan akla gelen bir esin kaynağı iken, Yunan söylencesinde buna kötü bir niyet eklenerek “Pandora” miti ortaya çıkmaktadır. Ateşi gökyüzünden çalarak yeryüzüne indiren yarı Tanrı Prometheus’a öfkelenen Zeus’un, örneği görülmemiş bir kötülük tasarlayarak *gökyüzünün ortak armağanı Pandora’yı* dünyaya göndermesi, felaketlerin kadın dolayımından başlangıcını işaret etmektedir. Yunan söylencesine göre Pandora, kendisiyle birlikte yanında çeyiz olarak getirdiği ve Tanrılar tarafından hiç açılmamasının emredildiği *küpü* açtığı andan itibaren, insanlar üzüntüye, zamanından önce yaşlanmaya, hastalığa ve acılar içinde ölüme mahkûm edilmiştir (Holland, 2016: 30-31). Antik Yunanda, kadınların dünyaya ölümü getiren, felakete sebep olan “kabahatli” bir cinsi simgelemesi sadece söylencelerle desteklenmemiş, bu aynı zamanda bedensel getirilerinden dolayı “suçlanan” ve “öteki” cins konumuna indirgenen Hipokrat külliyatıyla da beslenmiştir.

Antik Yunan tıbbında devrim yaratan ve Batı tıp geleneğine temel teşkil eden Hipokrat külliyatına dair ilk örnekler incelendiğinde, kadın bedeninin erkekten daha aşağı ve hastalıklı bir yapıda olduğu, bu yapının ise ancak “âdet görerek” ve “çocuk doğurarak” düzenli hâle getirilebildiği savı ortaya çıkmaktadır. Christia Mercer, Hipokrat doktorlarının, her bir kadının gelişimini üreme organları ve ilgili sıvılarla (âdet kanaması) bağlantılı gördüklerini, böylece kadının kendi sağlığı ve toplumun refahı için kendini üremeye tabi kılması gerektiği inancında olduklarını ileri sürmüştür (2018: 191). Ona göre; bu tür araçlarla, Hipokrat yazarları, kadınları üreme güçlerine ve dolayısıyla (heteroseksüel evliliğe kültürel bağlılıklar verilerek) kocalarına bağlayarak, kadın bedenlerine farklı muameleyi haklı çıkarmak için bir araç olarak kullanma konusunda batı düşüncesinde uzun süredir devam eden bir strateji başlatmıştır (2018: 191). Algısal becerilerin kaybına yol açan birtakım zihinsel hastalıkların kökeninde dahi, kadın bedeninin *aylık kanamasna* bağlı sebepler türetilmiştir. Günümüzde tıbbın babası olarak nitelendirilen Hipokrat’ın *cinsiyetlendirilmiş bendenler inşası*, zihinsel noksanlıklarını gerekçe göstererek kadının erkek tahakkümü altında bir yaşam sürmesine, toplum yaşamı için gerekli tüm üstün becerilerin ise erkeğin tekelinde bulunmasına âdeti *yemin ettirmiştir*. Antik Yunan’da klasik dönemin en ünlü filozoflarından olan Aristoteles’in kadın bedeni üzerine yaptığı tanımlamalar ise kadının tarih sahnesinde *özne*, erkeğin ise *yönetici* konumda bulunmasını içeren materyallerle doludur. Bütün zamanların kadından nefret eden en acımasız düşün insanı olarak tarihe geçen Aristoteles, kadınların erkekler gibi saçsız kalmamalarını, çocuksu varlıklarının bir kanıtı olarak savlamış ve ayrıca, kadınların erkelerden daha az sayıda dişlerinin olduğunu da söylemiştir (Holland, 2016: 53). Kadınların fiziksel olarak daha az şeye sahip olduğunu savlayan Aristoteles’in bu yorumu, onu eleştirilerin hedefi hâline getirmiştir. Keuls’a göre, Aristoteles’in cinsiyet ve üreme konusundaki görüşleri, Yunan biyolojisinin ve tıbbının düştüğü eğilimi ortaya koymaktadır ve Aristoteles’in bilim olarak sergilediği bu kadın düşmanlığı, filozof Bertrand Russell’in şu eleştiriye yapmasına neden olmuştur: *Aristoteles, karısının ara sıra ağzını açmasına izin verseydi, asla bu hataya düşmezdi* (1993: 145). Dolayısıyla Antik Yunan’ın klasik dönem aralığında yaşanan bu kadın düşmanlığı, kadına tek varoluş vasfını, onu daha aşağı ve sakatlanmış bir insan kategorisine sokan (De Beauvoir, 1974: 329) aybaşı kanamasına ve doğum yapabilme kabiliyetine bağlanmasını beraberinde getirirken, bedensel getirilerin kadın “yazgı”sı hâline dönüştürülmesini de icat etmiştir.

Hıristiyanlığın Roma’da önemli bir din hâline gelmesiyle birlikte, Yunan söylencesindeki *Pandora mit*’nin daha geliştirilmiş bir versiyonu olan *Cennetten Kovulma* öyküsünün de cinsiyete karşı kadın lehine işleyen temada yaygınlaşması, modern dünyanın muhakemeli ortamlarında dahi at başı gitmektedir. Bu öyküde, kadına duyulan nefretin en belirgin katalizörü, *kana karşı duyulan korkuda* yer almaktadır. Tanrı’nın emirlerine karşı gelmesi, Havva’yı dünyasal olan pisliği, yani canlılara ait işlevler olan dışkılama, idrar yapma, terleme, kadınların için âdet kanaması gibi şeyleri dünyaya getirmekten sorumlu kılmıştır (Delaney, 2018: 118-119). Bu bağlamda, *tabu* ve *kadın tecridi* kadına duyulan nefretin en güçlü silahı olmuştur. Kadına duyulan nefretin katalizörü hâline gelen teoloji ise toplumların kadına yönelik icat ettikleri nefretin —hizmet alanı dışında—bir aracısı olarak düşünülmüştür. Kadın anatomisini kullanarak *günahkâr* metinler çıkartmak, Roma’da Hıristiyanlığın yayıldığı ilk dönemdeki gibi orta çağda da *eril* tahakkümün kadını azınlık konumuna düşürmek için sarıldığı bir güç olmuştur.

Orta çağda, âdet gören kadınları tapınaklardan *men etme*, kutsalın *antitezini* oluşturmak için kadın anatomisine başvurmanın en önemli retoriği sayılmış ve bu dönemde, özellikle Musevi kadınların kutsala erişimini engelleyen *âdet tabuları*, Latin Batı'ya Greko-Romen felsefi eserlerinin girişi ile uygarlığın hatası sayılabilecek korkunç sonuçlar doğurmuştur. Klasik metinlerde bulunan tıbbi kavramlar, kadınların biyolojik olarak varsayılan aşağılık durumunu haklı çıkartmış ve Yahudi bilim adamları (aynı zamanda hahamlardır) mevcut âdet kanaması korkularını rasyonelleştirmek, yeni tehlikeleri tahmin etmek için bunları bir temel olarak almışlardır (Koren, 2009: 35). Musevi toplumlarda, orta çağın çok daha öncesinde başlayan *âdet tabuları*, kadınları sadece yiyeceklerden, içeceklerden, tapınaklardan ve eşlerinden uzak tutan paradigmalara gelişmemiş, bu tabular aynı zamanda *Yahudi olan* ve *Gentile*, yani *Yahudi olmayan* kadın algısının doğmasına da sebebiyet vermiştir. Babil Talmud'unun son redaksiyonundaki metinsel bozulmadan ortaya çıktığı iddia edilen bir Talmud kaynağı; *Gentile* (Yahudi olmayan) kadınlara doğuştan gelen âdet kirliliğini atfedecek kadar ileri gitmiştir ve Orta çağ Kabalistleri tarafından kullanılan bu yozlaşmış metin, Yahudi ve Yahudi olmayan topluluklar arasında geçirimsiz sınırlar oluşturma amacına hizmet etmiştir (Koren, 2009: 37). Orta çağ Musevi öğretilerinin *âdet kanamasını* kullanarak geliştirdikleri bu ayrıştırma, Hıristiyan ve Musevi topluluklarının tarih sahnesinde kutuplaşmasına dair nedenler arasında gösterilmektedir.

Binlerce kadının yakılarak öldürüldüğü “cadı avları” ise 15 ve 16. yüzyıllar arasında âdeti bir akıma dönüşerek, batılı zengin zümrelerin ayrıcalıklarını tanımak için araçsallaştırılmıştı. Pelizzon'a göre, devletin özellikle kadınları hedef alarak cadı kovuşturması, resmi kültürün kadınları zayıf, iffetsiz, ruhtan mahrum olarak tasavvur etmesine dayanmaktadır. Kadınların ruhlar ve dünya âlemi arasında aracılık ediyor oluşları, masal ve hikâye naklederek toplulukların ortak hafızasında kilit rol oynamaları, ekilebilir tarlaların tarihçesini, örfi göre kimin ne kadar kira ödemesi gerektiğini bilen ve hak iddialarını buna göre çizen konumları devlet ve kilise yöneticileri için tehlike teşkil etmekteydi (Pelizzon, 2020: 344-345). Dolayısıyla kadınlar orta çağın karanlık sayfalarında, burjuva ve köylü sınıfı arasında geçirimsiz sınırlar yaratmak isteyen batılı tahakkümün cadı konumuna indirgediği nefretin kurbanı olmuşlardır.

Güncel Bellekte Mizojini

Uygar dünyada, kadına duyulan nefretin izlerine pek çok sahada rastlamak mümkündür. Aylık kanama tabularından, toplumsal normlara, dini ritüellerden, küresel bir sorun hâline gelen geleneksel uygulamalara varıncaya kadar pek çok alanda, kadına duyulan nefretin izleri görülmektedir. Kadının ikincil bir cins olarak yaşamını idame ettirmesi gerekliliğiyle mizojini olgusunun yerleşik hâle gelme meselesi, pek çok toplum bilimciye göre aile düzeninde yaşanan değişimlerden kaynaklanmaktadır. Kadının üretici vasıfta olduğu anaerkil aile düzeninden ataerkil aile düzenine geçişle birlikte, mülkiyetin kadın elinden erkek tekeline indirgenmesi kadının ikincil cins olma durumu doğrudan etkilemiştir. Mülkiyetin kadın soyundan el değiştirmesi nedeniyle geleneksel olarak toprağın sahibi olma durumları da tuzağa düşürülmüş ve yasal bir uydurmacaya indirgenmiştir (Briffault, 1990: 281). Böylelikle, tarım ekonomilerinde iktisadi gücünü yitiren kadının, yalnızca “cinsel” değeri kalmıştır (Briffault, 1990: 288). Konuya köktenci bir anlayış çerçevesinde bakıldığında ise kadının biyolojik getirilerini hedef alan bir yaklaşımın olduğu ileri sürülebilir. Reed, “kirlenen kadın” savının, yirminci yüzyıl insan biliminde büyük ilgi gördüğünü ve moda olduğunu

belirterek, kadın insan bilimcilerin bile, konuyu bu şekilde ele alarak, aynı tanım ve savları kullanarak kongrelerde söylevler verdiklerine dikkat çekmektedir (Reed, 1982: 144). Ona göre, yabanıllık çağında “kirleten” cinsi temsil edenler analar değil; avcı ve et yiyenlerdi ve ataerkil düzen kurulduktan sonra bu tam karşıta dönüşerek insanlık tarihinde ilk kez görülen kadın aşığılanmasını haklı çıkarmak için suç kadının genelde biyolojik yapısına ve özel olarak da “kirletici” kanına yüklendi (Reed, 1982: 145). Kadın cinsini erkekten en keskin çizgilerle ayıran periyodik kanama döngüsü tarih boyunca hiçbir zaman basit bir biyolojik süreç olarak kalmamış, kadın yaşamının tabularla kuşatılmasına sebep olmuştur. İlkel kabilelerde kadınının cinsel olgunluk döneminde birtakım tabularla çevrili olduğuna değinen Horney, gebelik ve doğumdan daha çok âdet kanamalarından korkulduğuna, âdet kanaması geçiren bir kadına dokunan erkeğin hemen öleceğine dair inançların varlığı vurgu yapmaktadır. Tüm bunların altında ise tek bir düşünce yatmaktadır: Kadın, ruhlarla haberleşen bir yaratıktır, bu nedenle erkeği yaralamak için kullanabileceği büyümlü güçlere sahiptir (Horney, 2017: 128). Frazer, kadınların âdet dönemlerinde tehlikeli oldukları inancıyla pek çok tabuya maruz kaldıklarını toplumdan yalıtılma gibi uygulamalarla açıklarken, bunlara temas yoluyla da yiyecek ve toprak ilişkisi üzerinden eklemelerde bulunmaktadır. Örneğin; Orinocolu Guayquirilerin, bir kadının âdet dönemlerinde üzerine bastığı her şeyin öleceğini düşündükleri gibi benzer şekilde Kızılderililerde, av şansını azaltacağı düşüncesiyle âdetli kadınların herkesin geçtiği yollarda yürümedikleri, hayvanların izlerinin üzerinden geçmedikleri aksi takdirde ölüm, uğursuzluk, hastalık getireceği yönündeki inançlardan bahsedilmektedir (Frazer, 2017: 373).

Kadının dokunduğu her şeyi *kirleteceğine* dair inanç, onu, yiyeceklerden, tapınlardan, bitkilerden, eşyalardan hatta insanlardan bile soyutlamıştır. Avusturyalı bir zencinin âdet dönemindeki karısının kendi battaniyesine uzandığını anladıktan sonra karısını öldürdüğüne ve daha sonra kendisinin de iki hafta içinde korkudan öldüğüne (Frazer, 2017: 109) inanması gibi, Anglo-Saksonların belâ adını verdikleri şeye tutulan kadınların “şeker kara çıkıyormuş” düşüncesiyle fabrikaya girmelerinin ve Saygon’da, afyon fabrikasında kadınların aylık rahatsızlıklarından dolayı “afyon bozulup acılaşıyormuş” inancıyla kadın işçi çalıştırmalarının yasaklaması, pek çok Fransız köyünde hâlâ yaşayan inançlar arasındadır (De Beauvoir, 1974: 187-188). Tüm bu inançlar, en ilkel dönemlerde kadına yönelik aylık kanama tabularının birer örneği gibi görünse de aslında, uygar dünyanın pek çok yerinde hâlâ yaşayan ve *adm*ın anılmasının bile *tabuya* dönüştürüldüğü uygulamalardır.

Kadınların yaşamının bu kadar içinde olup da onlardan bu derece uzak bir olgu olması, âdet kanamasının tabu olma niteliğinden kaynaklanmaktadır (Özarlan, 2004: 20). Öyle ki kadın anatomisinin doğal bir süreci olan bu döngüye, *kirlenmek*, *hastalanmak* gibi sansür işlevi gören terimler ekleme zorunluluğu, kadına yönelik önyargıların kalıtıcısıdır. Freud, tabu kavramında yaklaşılmaz bir şey duygusunun yer aldığını ve genellikle yasaklamalar ve kısıtlamalarla ifade edildiğini aktarırken, tabu yasaklarının gerekçesinin olmadığını fakat bilinmeyen bir kaynaktan geldiğini ve dolayısıyla bizim için anlaşılabilir olmalarına karşın onlar tarafından yönetilenler için doğal olarak kabul edildiğine dikkat çekmektedir (Freud, 2002: 70). Mary Douglas ise tabunun saldırıya açık ilişkileri kuşatmaya yönelik uzamsal sınırlardan, fiziksel ve sözel işaretlerden oluşan bir söz dağarı bina eden kendiliğinden bir kodlama pratiğine sahip olduğuna değinmektedir. Koda riayet edilmediği takdirde ise bir tabu yıkmanın getireceği tehlikelerin bazıları temas yoluyla

bulaşarak topluluğun bütününe yayma gücüne sahiptir (Douglas, 2017: 14). Aslında tabu, temelde kadın cinsine ayrı bir parantez açmazken, sadece kadın olmakla deneyimlenebilen biyolojik bir döngüye, yine sadece kadın olmakla dahil olunan iletişimsel bir aracı ekleme zorunluluğu, cinsiyete özgü birtakım yasaklamaların ve kısıtlamaların var olduğunu göstermektedir. Daşman, budunbilimsel yaklaşım çerçevesinde, kadınların özel kişi adları konusunda, en çok yasakla karşılaşan cins olduğunu vurgularken, bu durumu; “Zulu kadınları için kralın, kabile reisinin, kaynata ve onun kardeşlerinin adları tabu olduğu, Güney Hindistan’da kadınların kocalarının adlarını rüya da bile söylemelerinin onun erken ölümüne sebep olacağı” (Daşman, 2017: 117) gibi örneklerle desteklemiştir. Dolayısıyla toplumsal yapıda kadına biçilen konum, kadına özgü bedensel döngülerin de birtakım sansürlemelerle telaffuz edilmesi gerekliliğini zorunlu kılmıştır.

Özarlan, Türkiye’de “teyzem geldi” söyleyişine benzer şekilde birçok ülkede teyzenin ayhali ile özdeşleştirildiğine değinmektedir. Örneğin; ABD’de “Flo teyze ziyarete geldi”, “Tilly teyze burada”, Kanada’da ise “Kızılırmak’tan Flo teyze ziyarete geldi”, Belçika’da “Mary ziyaret ediyor” ya da “Mary geliyor” gibi ifadelerle kadının aylık kanamaları anlatılmaktadır (Özarlan, 2004: 148-149). Türkiye’de kadınların periyodik kanama döngülerine dair çeşitli adlandırmaları inceleyen bir saha çalışmasından elde edilen verilere göre, kadınların âdet dönemlerine ilişkin tercih ettikleri ifade biçimleri genel olarak “hastalandım”, “kirlendim”, “ay başı oldum” şeklinde çoğu yerde tercih edilen kavramlar olmakla birlikte, “misafir geldi”, “göründüler”, “müjdem i isterim”, “müsait değilim” gibi nadiren kullanılan özel ifade biçimlerinin de kaydedildiği belirtilmektedir (Avcı, 2021: 55). Dahası kadınların periyodik kanama dönemlerinde sadece sözel ifade biçimlerinde değil, çoğunluğu saklama kültürüne bağlı olan turşu, salça, biber kurutması gibi yiyeceklere karşı yaklaşımlarında da değişkenlik olduğu ileri sürülmüştür (2021: 64). Özarlan’a göre: “Yiyecek tabuları, bir toplumun totemik hayvanlarının korunmasında, grubun ekonomik yaşamında önemli olan hayvan ve bitkilerin korunmasında ya da topluma, kendini nasıl idare edeceğinin öğretilmesinde işlevseldir” (Özarlan, 2004: 75). Bu bağlamda, kadınların özellikle konserve, kurutma gibi yiyeceği uzun süre muhafaza eden geleneksel uygulamalara kanama günlerinde kısıtlama getirmeleri, Özarlan’ın ifade ettiği gibi, yiyeceğin o toplumdaki işlevselliğiyle ilintili olabilir. Öyle ki göçebe bir yaşam tarzını benimseyen Türklerin gerek taşıma kolaylığı gerekse bozulmadan uzun süre saklanabilmeleri açısından kurutma tekniğini yaygın olarak kullanmış (Dinçel, 2015: 85) bir kültürden geldiği bilinmekle birlikte, kurutma, konserve gibi yiyeceğin uzun süre bozulmadan korunmasını sağlayan bu teknikleri bugün hâlâ Anadolu’da hatta büyük kent yaşamında bile uygulanmaya devam ettikleri de söylenebilmektedir. Dolayısıyla kadınların gerek tüm aile fertlerinin yararlanabileceği belli başlı yiyeceklere gerekse sözel ifade biçimlerine karşı geliştirdikleri birtakım alışkanlık biçimleri, güncel bellekteki aylık kanama tabularının birer uzantısı niteliğindedir.

Toplumların geçirdiği iktisadi değişim neticesinde kadının konumunda yaşanan dönüşümler, mitoloji, teoloji gibi pek çok enstrümanla beslenerek bugünlere gelmiştir. Beauvoir, kadının erkeğe bağımlı oluşunun pek çok kaynak tarafından desteklendiğini, erkeklerin kaynatıp kotardıkları dinlerin de bu egemenlik isteğini yansıtmakta olduğunu savunur. Ona göre, “Havva Anamızla, Pandora’yla ilgili efsanelerden kendi görüşlerini destekleyen silahlar çıkartmışlardır” (De Beauvoir, 1974: 25- 26). Millett’e göre ise insan acılarının bilgisinin ve günahının nedeni olarak kadının mitolojide yer alması, bugün de cinsel tutumun temelini meydana getirmektedir. Yaş ya da toplum

içindeki yerleri aşarak erkeklerin birbirlerine rekabet etmesi, özellikle güçlü baba ile ona rakip oğlu konusundaki ataerkil görüş, Pandora mitinde kadının aşağılanması yanı sıra yer almaktadır. Bunun yanı sıra Millett, Judais-Hıristiyan düşüncesinin ana miti olan Cennetten Kovulma mitinin de bugünkü kültürel kalıtımımızın temeli olduğu için bu hikâyeyi hâlâ övgülemekte, gerçek inancını yitirdiği hâlde duygusal bağını sürdüren günümüz rasyonel çağında bile büyük gücünü kabullenmek zorunda olduğumuza dikkat çekmektedir (1973: 93). Öyle ki kadına duyulan nefretin “Cennetten Kovulma” ve “Pandora” mitiyle atıldığı ilk tohumlar salt söylence durumunda kalmamış, günümüz rasyonel toplumunda da batı kültürünün devam ettirdiği ritüellerle yaşatılmıştır. İlk günahı silmek için uygulanan “vaftiz” bunun en somut kalıtıcısıdır. Eliade’ye göre, vaftizdeki çıplaklık hem ritüel hem de metafizik bir anlama sahiptir. Adem’in işlediği günahın ardından sırtına geçirdiği, ama vaftiz olanın, İsa’yı takip ederek üzerinden çıkardığı eski yozlaşma ve günah giysisinin terk edilmesi olduğu kadar, Adem’in cennetten kovulmadan önceki hâline geri dönüştür (Eliade, 2019: 119). Bununla birlikte, kadın bedeninden gelen çocukların Havva dolayımında günahkâr olduğunu varsayan ve bunu silmek için vaftize başvuran öğretiler, İslam fitratında yer almamaktadır. Schimmel’in vurguladığı gibi, Müslümanlar, orta çağ Hıristiyan yazarlarının sergiledikleri aşırı nefrete hiçbir zaman kapılmamışlardır. Havva hiçbir zaman Adem’in cennetten kovulmasından sorumlu tutulmamıştır ve Hıristiyanların tekrarladıkları “İslam’a göre kadının ruhu yoktur” suçlamasının ne klasik hadislerde ne de Kuran’da yeri vardır (Schimmel, 2001: 449). Ne var ki kadına duyulan nefretin güncel ve belki de en uç örneklerinden biri olan *kadın genital mütilasyonu* gibi birtakım geleneksel uygulamaların, İslam dinine mensup farklı toplum yapılarında benimsenmesi tartışmalara yol açmıştır.

Yaygın kullanımda *kadın sünneti* terimiyle anılan ve küresel bir soruna hâline gelen kadın genital mütilasyonunda, kadının *cinsel haz* duymasına engel olma, *üremesini* kontrol etme ve *bâkireliği* koruma amaçlanmaktadır. Afrika, Asya ve Orta Doğu’nun bazı ülkelerinde *ritüel* olarak hâlâ sürdürülen *kadın sünneti*, kutsal kitaplarda yer almamaktadır. Ancak, uygulamanın bazı Müslüman toplumlarda gelişmesi, İslam dini ile anılmasına sebebiyet vermiştir. Oysa, Müslümanlık ve İslam dini arasında —Kuran’ın İslam dininin kutsal kitabı olması gibi—ortak bağlar olduğu kadar, yaşayış tarzı gibi derin farklılıklar da mevcuttur. İslam bir teoloji konusudur. Ancak, Müslümanların (yanılabilir insanların) İslam’ı neye dönüştürdükleri, sosyal bilim araştırmalarına açık bir konudur. Diğer bir deyişle, insanların çağdaş gerçeklikler ve günlük hayatları içinde İslam’ı nasıl anladıkları ve uyguladıkları meselesinin, çoğu kez ihtilafli bir alan olduğu görülebilir (Imam, 2011: 75). Kadın genital mütilasyonunu ortadan kaldırmak için; OHCHR, UNAIDS, UNDP, UNECA, UNESCO, UNFPA, UNHCR, UNICEF, UNIFEM, WHO gibi pek kurum iş birliği yapmakta ve bu uygulamayı *insan hakkı ihlali* olarak görmektedir. Uluslararası hukuk, birinin dinini veya inancını açıklama özgürlüğünün, başkalarının temel hak ve özgürlüklerini korumak için gerekli sınırlamalara tabi olabileceğini şart koşar. Bu nedenle, toplumsal ve kültürel iddialar kadın sünnetini haklı gösterecek şekilde ileri sürülemez (WHO, 2008: 10). Kadın bedenini *satılabilir* bir *mal* gibi düşünme, “başlık parası” kavramının yerleşmesine neden olmuş ve bu da bekâret piyasasının hareketlenmesi için kadın anatomisiyle oynamanın, diğer bir deyişle, onu, evlenene kadar muhafaza etmenin temel gerekçesine dönüşmüştür. Dolayısıyla kadın anatomisinin kimliksizleştirilmesini, toplum ve kadın yararına bir uygulamaymış gibi benimsetmek, günümüz modern dünyasında *kadın sünnetinin*,

diğer bir deyişle; kadına uygulanan bedensel şiddetin hâlâ var olmasına ve ortadan kaldırılamamasına en büyük etkenler arasında sayılabilmektedir.

Sonuç

Mizojini, yani kadına duyulan nefret, tarihin en eski ön yargısı olarak hâlâ devam etmektedir. Kadın bedeninin biyolojik donanımları dahi, kadının itaatsiz bir cins olması neticesine bağlanmış ve mizojininin yerleşik hâle gelmesinde referans olarak kullanılmıştır. Her türlü kötülüğün kalıtıcısı tasavvurunda yer alan kadının, cinsel obje sıfatında erkeği kıskırtan, onu kötülöklere sürükleyen bir cinsmiş gibi, gözetim altında tutulması gerektiği savlanmıştır. Bu bağlamda, “iffet” ve “sadakat” söylemlerinin genelde kadın cinsiyetiyle sınırlandırılmasına da şaşırılmamak gerekir. Sosyal normların kadın özelinde ayrı bir parantez açması, belki de bu durumun en güncel örneklerindedir. Erkeğe sınırsız özgürlükler verirken, kadını sınırlı bir alana hapseden birtakım sosyal normlar, kadının *şeytan*laştırılmasına neden olan patolojik vakaları içermektedir. Aslında, sosyal normların kökeninde tek bir cinsiyete dair dayatma bulunmamakta, toplumun genel kabulleri çerçevesinde kadın-erkek fark etmeksizin uyulması gereken ilkeleri sözlü anlaşmalar hâline getirme vardır. Ne var ki kadına duyulan nefrete ilişkin en uç örneklerin tezahür ettiği batı külliyyatında, mülkiyetin el değıştirmesiyle sınırları çizilen cinsiyete dayalı iş bölümü kadının konumunda ciddi değışmeler yaratmıştır. Özellikle orta çağ metinlerinden alınan kadın düşmanı referanslar, edilgen bir cins olma durumunu kadına yüklemeye aracı olarak kullanılmıştır. Dini kurumların dahi kadını men eden, erkek tekeline işleyen bir mekanizmaya dönüşmesi, kadın cinsiyetinin sert tabularla çevrilmesine sebep olmuştur. Eski Roma ve Yunan söylencelerinden beslenerek, rasyonel çağlara taşınan mizojini, kadınların gündelik yaşam pratiklerine dahil ettikleri farklı araçlarla da sürdürölmüştür. Periyodik kanama dönemlerine ilişkin kullanılan adlandırmalardan, belli yiyeceklere karşı takınılan tutumlara, ilk günahı silmek adına uygulanan vaftiz törenlerinden, kadının cinsel haz almasını engelleyen kadın genital mütilasyonuna kadar, bedensel döngünün kirletici olduğunu ve kadın bedeninin denetim altında olması gerekliliğini savlayan tüm inançlar arasında mizojini olgusunun devam ettiği söylenebilmektedir.

Kaynakça

- Avcı, Neslihan. (2021). *Kadınlık Hâlleri: Bedensel Dönüşümlerin Kadın Folkloruna Yansımaları*, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.
- Briffault, Robert. (1990). *Analar*. (Çev. Şemsa Yeğın), Payel Yayınevi.
- Daşman, Ali. (2017). “Kadın ve Kadın Leksikolojisinin Anlambilimsel Özellikleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 41: 113-122.
- De Beauvoir, Simone. (1974). *Kadın I- Genç Kızlık Çağı*. (Çev. Bertan Onaran), Payel Yayınevi.
- Delaney, Carol. (2018). *Tohum ve Toprak*. (Çev. Selda Somuncuoğlu ve Aksu Bora), İletişim Yayınları.
- Dinçel, Ekin, vd. (2015). “Orta Asya'dan Anadolu'ya Kurutulmuş Gıdalar.” *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 40: 83-93.
- Douglas, Mary. (2017). *Saflık ve Tehlike*, (Çev. Emine Ayhan), Metis Yayınları.
- Eliade, Mircea. (2019). *Kutsal ve Kutsal – Dışı*. (Çev. Ali Berktaş), Alfa Yayıncılık.
- Frazer, James G. (2017). *Altın Dal- Dinin ve Folklorun Kökleri I*, (Çev. Mehmet H. Doğan), Yapı Kredi Yayınları.
- Freud, Sigmund. (2002). *Dinin Kökenleri*, (Çev. Ayşen Tekşen Kapkın), Payel Yayınevi.
- Holland, Jack. (2016). *Mizojini-Dünyanın En Eski Ön Yargısı*. (Çev. Erdoğan Okyay), İmge Kitabevi.

- Horney, Karen. (2017). *Kadın Psikolojisi*, (Çev. Selçuk Budak), Totem Yayınları.
- Imam, Ayesha M. (2011). "Müslüman Dinsel Sağ ("Köktendinciler") ve Cinsellik." *Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik*. (Çev. Ebru Salman), İletişim Yayınları, 75-98.
- Keuls, Eva C. (1993). *The Reign of the Phallus: Sexual Politics in Ancient Athens*. Univ of California Press.
- Koren, Sharin Faye. (2009). "The Menstruant as "Other" in Medieval Judaism and Christianity." *A Journal of Jewish Women's Studies & Gender Issues* 17: 33-59.
- Mercer, Christia. (2018). "The Philosophical Roots of Western Misogyny." *Philosophical Topics*, 46-2: 183-208.
- Millett, Kate. (1973). *Cinsel Politika*. (Çev. Seçkin Selvi), Payel Yayınevi.
- Ozarslan, Aylin Dikmen. (2004). *Kırmızı Kar: Toplumsal ve Kültürel Açından Ayhali*. Bağlam Yayınları.
- Pelizzon, Sheila Margaret. (2020). *Kadının Konumu Nasıl Değişti?* (Çev. İhsan Ercan Sadi ve Cem Somel), İmge Kitabevi.
- Reed, Evelyn. (2001). *Kadının Evrimi I*. (Çev. Şemsa Yeğın), Payel Yayınları.
- Rowbotham, Sheila. (1987). *Kadın Bilinci Erkek Dünyası*. (Çev. Şükrü Alpagut), Payel Yayınevi.
- Schimmel, Annemarie. (2001). *İslamın Mistik Boyutları*. (Çev. Ergun Kocabıyık), Kabcacı Yayınevi.
- Steinbock, E. A. (2016). "Misogyny". *Keywords for Radicals: A Late Capitalist Vocabulary of Culture and Society*, (Ed. Kelly Fritsch ve diğcr.), 263-269.
- Tannahill, Reay. (2003). *Tarihte Cinsellik*. (Çev. Sinem Gül), Dost Yayınevi.
- World Health Organization. (2008). *Eliminating Female Genital Mutilation- An İnteragency Statement*, WHO.

KADIN GÖÇÜNÜN EDEBİYATA YANSIMASI

Dilek ŞEN

Bursa Uludağ Üniversitesi Kadın ve Aile Çalışmaları Yüksek Lisans Öğrencisi

Özet

Göç insanın-doğayla insanın-insanla ilişkisinin hem farklı sorunlarla karşılaşmasına hem de yeni olanakların ortaya çıkıp daha nitelikli yapıların gerçekleşmesine vesile olan diyalektik bir etkileşim unsuru olmuştur. Bireysel kadın göçlerinde isteğe bağlı göçler erkeklerle benzer sebepler gösterse de sığınmacı olarak kök ülkesi ile bağını kesmek zorunda olan kadınlar ya kendi ülkelerindeki geleneksel ataerkil uygulamalar ya da politik düşünceleri nedeniyle kaçmaktadır. Kadınların göç nedenleri incelendiğinde genellikle ekonomik nedenlere dayalı açıklamaların başta geldiği görülmektedir. Kadınlar yoksulluk, borç, diğer dışsal sınırlamalar gibi üzerlerinde çok az kontrol sahibi olabildikleri çeşitli nedenler yüzünden göç etmektedir. Gidilecek ülkelerdeki ücret farklılaşmaları göç kararını etkilemektedir, ancak bu tek neden değildir. Evlilik anlaşmazlığı, fiziksel şiddet, mutsuz ve bozulmuş evlilikler ve boşanmanın zorluğu gibi bazı ekonomi dışı faktörler kadınların göçü açısından özellikle önemlidir.

Göçün edebiyatla ilişkisi edebiyatın, sosyal bilimlerin bir diğer alanı olan sosyoloji ile kesiştiği yerde başlar. Bu nedendir ki bu sahada hareket ederken meselenin doğrudan “edebiyat sosyolojisi” kapsamında olduğu ve disiplinler arası bir yaklaşımla meseleye eğilmek gerektiği açıktır. Çağdaş edebiyat türlerinden romanın göç olgusuna yaklaşımı, belli bir metodoloji gerektiren bir sorun alanı olarak görülebilir. “Göç teması” edebiyatçıların ve sosyologların ortak paydasıdır, bu nedenle söz konusu roman incelemelerinde edebî ve sosyolojik eleştiri birlikte kullanılmalı; metin içi okumalar metin dışı okumalarla desteklenmelidir. Türk edebiyatında tarihî roman türüne konu olan göçler arasında en bilinenleri, I. ve II. Balkan Savaşları sonrası Balkanlardan Anadolu’ya gerçekleşen kitlesel göçlerdir. Mübadele süreçleri, zorunlu göçler ve yerinden yurdundan edilme kavramları acı dolu pek çok birikimle bizlere edebi eserler olarak dönmüştür. Değişik ülkelerde göç edebiyatının oluşumuna batığımız zaman, ülkeler arasında önemli derecede zaman farkı görülebilmektedir. Göç edebiyatının oluşum süreci, göçmen yazarlar ve göç eserlerinin ele alınacağı bu çalışmada Kemal Yalçın tarafından yazılmış olan “Emanet Çeyiz- Mübadele İnsanları” romanı incelenecek, bu kitabın kadın ve göç olgusuna nasıl katkı sağladığı anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, göç, ataerki, edebiyat, mübadele

Giriş

Göçte Kadın Olmak

1884 yılında Ravenstein’ in “kadınların erkeklerden daha çok göçmen oldukları” tespitine karşın, kadınların göç sürecindeki konumları ve durumları özel olarak ele alınmamış ve kadınlar göç sürecinde daha çok bağımlı kişiler olarak ve aile içindeki konumlarına (eş, anne, genç kız) göre değerlendirilmiştir.

Bu durum, genel olarak kadınların tüm yaşam alanlarında görünmezliğinin ve ikincilliğinin göç alanına da yansımaları olarak görülebilir. Ancak yaşamın tüm diğer alanlarında olduğu gibi göç deneyiminde de kadının görünür kılınması; kadınların özgül durumlarını kavrama ve konuyla ilgili

çözümler geliştirilirken kadınların göz önünde bulundurulmasını sağlama açısından önem taşımaktadır.

Kadınlara önceden göç etmiş olan erkek eşi takip eden ve göçe katkı veren kişiler olarak bakılmış ve pasif bir rol biçilmiştir. Kadın göçü ayrı bir kategori olarak ele alınmamış ve uzun süre var olan göç açıklamalarına kadınlar sadece eklenmiştir. Bireysel kadın göçlerinde isteğe bağlı göçler erkeklerle benzer sebepler gösterse de sığınmacı olarak kök ülkesi ile bağını kesmek zorunda olan kadınlar ya kendi ülkelerindeki geleneksel ataerkil uygulamalar ya da politik düşünceleri nedeniyle kaçmaktadır.

Sığınmacı kadınların sığınma iddialarının, 1951 Sözleşmesi'nde mülteci olmak için kabul gören beş ölçüt içinde "belirli bir toplumsal gruba üyelik" ölçütü çerçevesinde değerlendirildiği görülmektedir. Başka bir deyişle kadınlar, toplumsal cinsiyetleri bağlamında gördükleri şiddet ve zulmü, "belirli bir sosyal grup olarak kabul gördükleri" Sözleşme maddesine uygun olarak sığınmacı statüsü kazanmaya dönüştürebilmektedir. Sığınmacı kadınların yaşadıkları sorunların arka planında yer alan, feminist kuramın da dikkat çektiği ataerkillik ve toplumsal cinsiyetle bağlantılı daha genel yapıların varlığı sorgulanmamakta, 1951 Sözleşmesinin erkek yönelimli olduğu tespitlerinin ötesine geçilememektedir.

Sığınmacı kadınlar konusunda yapılan çalışmalar daha ziyade kadınların uyumlarına ve günlük yaşamdaki değişimlerine odaklanmaktadır. Bu çalışmalardan bazıları, kadınların köken ülkeleri ve ev sahibi ülkedeki değişimleri daha kolay bağdaştırdıklarını, daha iyi uyum sağladıklarını, yeni istihdam örüntüleri ile birlikte daha fazla özerklik kazanarak, geleneksel toplumsal cinsiyet ilişkilerini sorguladıklarını, ev kadınlığı, annelik ve çalışmayı daha dengede götürebildiklerini göstermektedir. Bu ortak sonuçların yanı sıra göçle birlikte kadınların şiddete karşı incinebilirliklerinin arttığı, ayrımcılıkla daha fazla karşılaştıkları, hizmetlere daha sınırlı ulaştıkları ve bakım veren rollerinin artarak sürdüğü görülmektedir.

Kadınlara karşı şiddet kadınların göç kararı vermesinde önemli bir neden olarak belirtilmektedir. Savaş ve çatışma durumlarında kadınlara karşı cinsel şiddetin kullanımı yaygın bir şekilde görülmüştür. Kadınların cinsel şiddetin tüm çeşitlerini savaş ve silahlı çatışmalar sırasında yaşamaları dünya çapında rastlanan ve adeta kanıksanan bir durum olarak ortaya çıkmaktadır.

Kadınların göç nedenleri incelendiğinde genellikle ekonomik nedenlere dayalı açıklamaların başta geldiği görülmektedir. Kadınlar yoksulluk, borç, diğer dışsal sınırlamalar gibi üzerlerinde çok az kontrol sahibi olabildikleri çeşitli nedenler yüzünden göç etmektedir. Gidilecek ülkelerdeki ücret farklılaşmaları göç kararını etkilemektedir, ancak bu tek neden değildir. Evlilik anlaşmazlığı, fiziksel şiddet, mutsuz ve bozulmuş evlilikler ve boşanmanın zorluğu gibi bazı ekonomi dışı faktörler kadınların göçü açısından özellikle önemlidir.

Kadınlar, istihdamda toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılık, eşit olmayan ücret, yetersiz sağlık bakımı ve genel sağlık hizmetleri, yetersiz eğitim, sınırlı kaynak, çocuk bakımı ve ev işleri sorumluluğuyla karşı karşıyadır. Bu nedenlerin tümü kadınlar için göç etmenin dayanaklarını oluşturmaktadır.

Ailedeki konumu ya da yaşı nedeniyle kadınların özellikle yakındıkları ayrımcılıktan kaçma isteği de göçte etkilidir. Kadınlar için 'algılanan fırsatlar' ve 'gerçek fırsatlar' arasındaki bağlantı

göçü etkilemektedir. Kadınlar, göçü, yaşadıkları yerlerdeki baskıcı yapılardan kaçma ve direnme fırsatı olarak görebilirler.

Gerçeği insanlığın başlangıcına, kuramsal çalışmaları iki yüz yıllık bir literatüre dayanan göç yollarında kadınlar ilk günden beri yürüdüğü halde seslerini duyurabilmek için yıllarca beklemek zorunda kalmışlardır. Mirjana Morokšavić 1970'lerin ortalarına kadar göç araştırmalarında kadınların hemen her zaman 'görünmez' olduklarını ve kadınlardan söz eden birkaç araştırmada ise onlardan ancak erkeklere bağımlı kişiler olarak söz edildiğini belirtir. Kadınların eril tarih yazımından nasibini alan göç literatüründeki "unutulmuşlukları" göç deneyiminin toplumsal cinsiyet bağlamında eleştirilmesini de geciktirmiştir. Oysa Susan Martin'in belirttiği gibi toplumsal, ailesel ilişkiler ve istihdam deneyimleri açısından göç son derece toplumsal cinsiyet temelli bir olgudur çünkü hem erkek hem kadın göçmenlerin göç deneyimleri cinsiyete bağlı hiyerarşik ilişkilerle şekillenir ve yeniden üretilir.

Göç çalışmalarında uzun zaman ertelenmiş ve bağımlı kişiler olarak anlatılmış kadınların kısa bir zaman içerisinde hem kuramsal çalışmalara hem de temsil alanlarına girmiş – kimi zaman yerleştirilmiş- olmaları birden fazla temelde tartışılmalıdır. Öncelikli olarak 1970'lerden itibaren küreselleşme ve neo-liberal dönüşüm sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkan gelir dağılımındaki adaletsizlik ve yoksullaşma karşısında kadınların artan oranlarda göç etmek zorunda kalması, bir nevi göçün kadınlaşması bu konunun tartışılmasını elzem kılmıştır. Dahası, hem feminist çalışmaların tarihle hesaplaşması sonucunda bu kadınlar ve göçün üzerlerindeki etkileri hak ettiği önemi geç de olsa kazanarak görünür olmuşlardır hem de göçmen kadın "otantik" "ilgi çekici" bir öteki olduğu için anlatılmaya değerdir ki bu yaklaşım kimi zaman kuramsal çalışmalarda dahi yer bulabilmektedir.

Feminist göç araştırması içinde bazı araştırmaların erkek ve kadın göçü arasındaki simetrilere (örneğin kadınların ilişki ağlarının erkek göçmenlerin ve akrabaların ilişki ağlarıyla paralel olduğu), kadın göçünün özel yanlarına -örneğin göçün özgürleştirici yanına ya da seks işçilerine- odaklanıldığı görülmektedir. Göç alanındaki ilk feminist araştırmalar "kadınların katkı verici olduğu" bir yaklaşımı izlemiştir. Öncelikle göç tarihi yazıldığında kadınların göç sürecindeki yer ve eylemlerinin kaydedilme ihtiyacına dikkat çekilmiştir. Bu çabalar kadın göçüne daha genel bir bakışla yapılan çalışmalara yol açmıştır. İkinci aşamada göçün özgül kadın boyutlarını analiz etmek için 'kadın duruş noktasına' * (feminist standpoint) başvurulmuştur. Toplumsal cinsiyetin göç kararını yapılandığı gibi göç sürecini de yapılandıran bir kategori olmaya başladığı fark edilmiştir. Dikkate değer bir eleştiri, kadın kategorilerinin evrensel olduğunu kabul etmeyen beyaz ve Batılı olmayan kadınlardan gelmiştir. Bu eleştiri üçüncü bir aşamaya geçilerek, kadınların ırk, sınıf ve etnisite gibi farklılıklara göre değiştiği ve yapılandığı gerçeğinin fark edilmesine yol açmıştır. Kadın deneyimi çoğulculuk ile yer değiştirmiştir.

Göçe ilişkin olarak sığınmacı kadınlar boyutunda feminist kuramın getirdiği çerçevenin uygun olduğu görülmektedir. Öncelikle feminist kuram, toplumsal cinsiyet farklılıklarının göçteki etkisinin altını çizerken arka plandaki sosyal bağlamı görmeye olanak sağlamaktadır. Buna ek olarak kadınların seslerini duymak, bakış açılarını sürece katmak ve bunu yaparken de kadınların farklılıklarının dikkate alınması gerektiğinin altını çizmektedir.

Göç Edebiyatı

Göçün edebiyatla ilişkisi edebiyatın, sosyal bilimlerin bir diğer alanı olan sosyoloji ile kesiştiği yerde başlar. Bu nedendir ki bu sahada hareket ederken meselenin doğrudan “edebiyat sosyolojisi” kapsamında olduğu ve disiplinler arası bir yaklaşımla meseleye eğilmek gerektiği açıktır. Bu çalışma alanının paydaşlarından biri olan edebiyat bilimci, göçü merkeze alan edebî malzemeler üzerindeki çalışmalarda göçün ‘sosyal gerçekliği’ ni unutulmamalıdır. Sosyoloji açısından meseleye bakıldığında ise söz konusu incelemelerde edebiyat bilimi yöntem ve tekniklerinin kullanılması da yerinde olacaktır. Sosyolog, edebiyat bilimi yöntem ve tekniklerini yazar, yayıncı ya da okuyucu profilini belirlemede kullanmayabilir ancak esere yaklaşırken söz konusu teknikler işini kolaylaştıracaktır. Bu durum esasen göç-edebiyat ilişkisinin çift yönlü olmasının da doğal bir sonucudur.

Kuraklık, buzullaşma, deprem, sel vb. doğa olayları yanında savaş, çatışmalar, yönetim-iktidar mücadeleleri nedeniyle gerçekleşen göçlerin ortaya çıkardığı tüm durum ve olgular, göçmen edebiyatının konusu olmuştur.

Destanlar, mitolojiler (efsaneler), şiirlerle anlatılan göç ve göçmen gerçekliği, daha sonra tiyatro, hikaye ve romanların konusu olagelmıştır. Mitolojik edebiyatta “göç”le ilgili en eski örneğe Mezopotamya’da rastlamaktayız. Uygurların “Göç Destanı” da kuraklık nedeniyle göçe örnek verilebilir. Dinsel metinlere konu olan ve daha çok Ön Asya’ da gerçekleşen inanç-kavim odaklı göçler de önemlidir.

Türk Göç Edebiyatı

Edebiyatın, insanların toplu olarak yurt değiştirmesi, bir yeri terk etmesi ya da bir yerden ayrılmak zorunda kalması hadisesine yaklaşımını Türk edebiyatı özelinde ve tarihsel bir çerçevede ele alacak olursak karşımıza Türk edebiyatının ilk sözlü ürünleri destanlar çıkacaktır.

İslam öncesi Türk halk edebiyatı edebî ürünlerinde görülen göç olgusuna İslamiyet sonrası Anadolu sahasında gelişen edebî disiplinlerde de rastlamak mümkündür. Yine destan türüyle devam edildiğinde, Osmanlı Devleti’nde ‘93 Harbi’ yenilgisi sonrası yaşanan göçlerin birçok saz şairi tarafından o dönemde destanlaştırıldığı ve “hicret destanları” olarak literatüre girdiği söylenebilir.

Yakın dönemlere gelindiğinde göç temelli halk edebiyatı ürünleri arasında özellikle türkülerini görmekteyiz. Bu tarz türkülerden bazıları Balkan Türkleri’ ne aittir. Balkanlardaki son Türk egemenliği olan Osmanlı Devleti’nin trajik bir şekilde Balkanlar’dan çekilmesi beraberinde önemli göç hareketlerini getirmiştir. Balkan Türkleri’ nin tarihinde önemli yeri olan ‘göç’ büyük oranda sözlü halk edebiyatı ürünlerine yansımış, bu türler arasında da türküler önemli yer tutmuştur.

Yakın dönem Türk edebiyatında göç teması da yine çağdaş bir tür olan romanlarda sıklıkla ele alınmıştır. Bu tür eserlerde “sürgün” romanlarından farklı olarak kitlesel ve zorunlu göçler yer alır. Bu noktada roman türü özelinde tema yerine konu ya da izlek terimini kullanmak daha yerinde olacaktır, söz konusu romanların ortak yönü, konu ve izleklerinde göçün yer almasıdır.

Türk tarihî roman geleneğinde ağırlıklı olarak Orta Asya Türk tarihi ve Osmanlı tarihi konu edilmektedir. Genellikle tarihî kişilikler, savaşlar ve bazı sosyal hadiseler üzerinde duran bu

romanların konu alanına son zamanlarda göç olgusu da eklenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma döneminde yaşanan önemli göç hareketlerinin toplumsal yaşamda meydana getirdiği değişimin işlendiği bu yeni edebî malzemenin en yaygın olanları arasında Balkan Savaşları ve sonrasında yaşanan trajedi yer almaktadır. Türkiye'de son dönemde yayımlanan birçok romanda, Balkan Türklerinin savaş döneminde Anadolu'ya gerçekleştirdikleri zorunlu göçler konu edilmiştir.

Roman türünün ilk örneklerine imza atan yazarlarımızdan Nâbizade Nâzım, Namık Kemal, Ahmet Mithat Efendi ve Cumhuriyet dönemi yazarlarımızdan Yakup Kadri, Hüseyin Rahmi, Peyami Safa'yı ortak paydada buluşturan hususlardan birisi, eserlerinde kadın kahramanlarının elinde roman olmasıdır, kadın bu romanlarda okuyucu olarak temsil edilirken; göç romanlarında ana karakterler arasında yerini almış, hatta kimi zaman esas kahraman olarak karşımıza çıkmıştır.

Çağdaş edebiyat türlerinden romanın göç olgusuna yaklaşımı, belli bir metodoloji gerektiren bir sorun alanı olarak görülebilir. "Göç teması" edebiyatçıların ve sosyologların ortak paydasıdır, bu nedenle söz konusu roman incelemelerinde edebî ve sosyolojik eleştiri birlikte kullanılmalı; metin içi okumalar metin dışı okumalarla desteklenmelidir. Ele alınan konunun bir de tarihî yönünün bulunması, esere dönük metin dışı okumalarda ciddi bir tarih araştırmasını da gerektirmektedir. Roman teorisi ya da sanatının "göç" olgusuna hangi bağlamda ve hangi düzeyde temas ettiği, göç olgusunun romanın oluşumunda aldığı rolün ne olduğu, roman türü genelinde belli bir ortak yapı arz edip etmediği tartışmaya ve değerlendirmeye açık bir konu olarak varlığını korumaktadır.

Feminist Perspektiften Göç ve Edebiyat

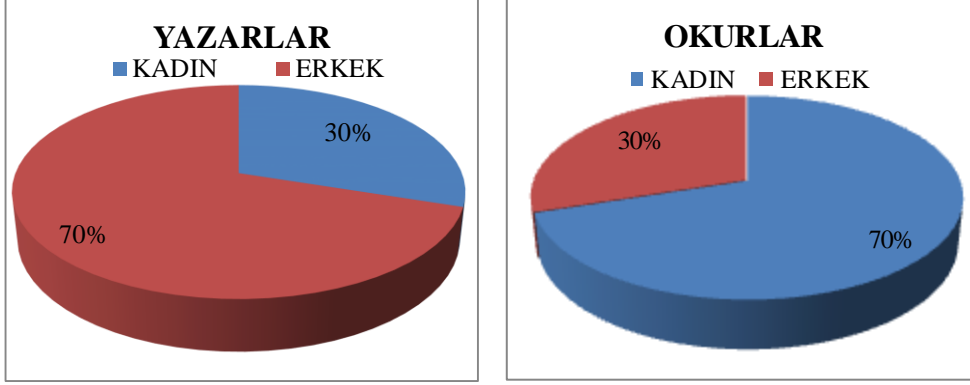
Feminist kuram; fallus-merkezci ikili cinsiyet sisteminin inşa ettiği kadınlık temsillerinin sorgulanması, kadınlığa ilişkin yerleşik imge ve tanımların yerinden edilmesi ve kadınların kendilerini farklılaşan tarzlarda var etmelerinin imkân ve yöntemlerini araştıran bir disiplin sahasıdır. Göç kavramı, yerleşik olanı yersiz yurtsuzlaştırması bakımından, hem feminist düşünce hem de toplumsal cinsiyet çalışmaları için işlevsellik teşkil etmekte. Nitekim Rosi Braidotti, Göçebe Özneler isimli eserinde göçebeliği; "toplumsal olarak kodlanmış düşünce ve davranış biçimlerine yerleşmeyi reddeden eleştirel bilinç" şeklinde tarif eder. Braidotti'ye göre bir tutum olarak göçebe öznellik; merkezi ve yerleşik olanı istikrarsızlaştırırken, sürekli oluş/hareket halinde olması ve kaçış çizgileri oluşturması bakımından ana akım özne konumlarına meydan okur. Böylelikle, devininin sürekliliği içerisinde çoğalarak yayılan bir yersiz yurtsuzlaşma güzergâhına atıfta bulunan göçebe öznellik; çeşitlenen ve dönüşüp değişen tezahürleriyle, ikili cinsiyet sisteminin çizdiği sınırları bulandıran deneyimlerin dinamiği haline gelir.

Braidotti, "göçebe feminist özne" anlayışı üzerinden feminizmi, "Kadın" ın "kodlanmış tarihsel öz" üne yönelik, epistemolojik/eleştirel bir çalışma stratejisi olarak tarif eder. Braidotti, "Kadın-sonrası kadınlar" olarak tanımladığı feministlerin;

"Kadın" a, temsil imkânlarını çeşitlendirebilecekleri özne oluşlarına doğru farklı koşullar yaratabilecekleri, bu farkları kolektif olarak olumlayarak tanıyabilecekleri, bir "boş arsa" olarak müdahale etmelerinin gereğine işaret eder.

Feminist teoriye göre, her alanda olduğu gibi edebiyat alanında da ataerkil düzenin tahakkümü etkindir. Buna göre, erkeğin bir dili varken kadının dili tartışmaya açılmıştır. Kadın ve erkeğin farklı dilleri olduğunu öne süren bu düzen, ortaya koyduğu eserlerinde kadını

ötekileştirmiştir. Tarih boyunca yazan erkek, okuyan ise kadın olmuştur. Yazarların %70'i erkek, okurların ise %70'i kadındır; anlatan erkek, dinleyen kadın ya da söz erkeğin sükûnet kadının algısının tezahürüdür.

Sosyal Tarihin Yansıması Olan Göç Romanları

Edebiyat ve daha özelde de roman sanatı için ileri sürülen “toplumu yansıtmalı, yönlendirmeli ya da aydınlatmalıdır” türünden görüşler günümüzde de kendisine temsilci bulmaktadır. Bu tarz tartışmaların kısır döngüsünden sıyrılıp şu somut gerçeği ifade etmek doğru olacaktır ki o da edebiyatın doğrudan ya da dolaylı olarak, içinde geliştiği toplumun gerçeklerini taşıdığıdır. Klasik bir deyişle edebiyat ve dolayısıyla roman “toplumun yansıması” olmaya devam etmektedir. Bu yansıtma, Türk edebiyatında romanın yeni bir tür olarak gelişmeye başladığı Tanzimat Dönemi’nden günümüze uzanan süreçte belirgin bir şekilde hissedilir. Tanzimat sonrası yazılan ilk Türk romanları, Meşrutiyet romanları; Cumhuriyet sonrası köy romanları, 1980’li yıllardan itibaren hidayet romanları vb. örnekler esasen toplumsal yaşamda görülen eğilim ve kırılmaların edebiyattaki izdüşümünden başka bir şey değildir. Bu anlamda Türk edebiyatında romanın sosyal meselelerle ilişkisi ilk örneklerinden bugüne kadar sürmüştür. Söz konusu işlev roman türünün toplumsal yönüyle de kuşkusuz ilgilidir. Toplumların sosyal yaşamında romana konu olabilecek önemli olaylardan biri de “göç” tür.

Balkan Türklerinin Balkan Savaşları (1912-1914) sırasında ve sonrasında Anadolu’ya gerçekleştirdikleri göçler, kategorik olarak ‘zorunlu göç’ kabul edilir. Zorunlu göçlerin toplumsal yapıyı kısa sürede ve derinlikli olarak etkilemesi, başta Sosyoloji olmak üzere sosyal bilimlerin diğer alanlarının da ilgi ve çalışma alanında yer alır. İnsanlık tarihinin bir aynası olarak edebiyat, yansıttığı insan yığınlarının sosyal hayatında önemli değişimlere yol açan kırılmaları çoğu kez kendi perspektifinden görür. Bu bağlamda, zorunlu göç olarak bilinen bazı göçler edebiyatta “sürgün” kavramı ile değerlendirilmiştir. Edebiyatımızda “göç” olgusu, destanlar ve efsaneler gibi sözlü edebiyat ürünlerinde olduğu gibi çağdaş edebiyat türleri olan şiir, hikâye ve romanda da ele alınan ya da en azından yer verilen argümanlardan biridir

Balkan Göçü Edebiyatı

Türk edebiyatında tarihî roman türüne konu olan göçler arasında en bilinenleri, I. ve II. Balkan Savaşları sonrası Balkanlardan Anadolu’ya gerçekleşen kitlesel göçlerdir. Mübadele

süreçleri, zorunlu göçler ve yerinden yurdundan edilme kavramları acı dolu pek çok birikimle bizlere edebi eserler olarak dönmüştür.

Balkan sürgünü konusunun Çağdaş Türk edebiyatında yerini bulması farklı türlerle de olsa Balkan sürgününün yaşandığı dönemle başlamıştır. Yakup Kadri'nin "Hüküm Gecesi" ve "Kiralık Konak", Reşat Nuri'nin "Akşam Güneşi", Kenan Hulusi Koray'ın "Osmanoflar", Necati Cumali'nin "Viran Dağlar", Samiha Ayverdi'nin "Mesihpaşa İmami" gibi romanları meseleye temas eden ilk eserler arasında söylenebilir.

Balkan Savaşları'nın ve savaş sonrasında yaşanan göçlerin edebiyata kaynaklık teşkil etmesi, bir başka deyişle edebiyatın bu malzemeyi işlemeye başlaması ise, oldukça geç döneme rastlar. Bunun kaynağı ise metin içi çalışmadan çok daha yoğun bir metin dışı çalışma gerektirmesi ve yoğun bir araştırma süreci istemesidir.

Balkan Savaşlarının yaşandığı yıllarda güçlü bir yeni edebiyat geleneği oluşmaya başlamasına rağmen, dönemin meşhur şair ve yazarlarının meseleye doğrudan eğilmedikleri görülür. Bu hususa bir çalışmada dikkat çeken Hayriye Süleymanoğlu Yenisoy'a göre (...) "savaşla eş zamanlı bir şekilde en sık şiirin, şiirden sonra hikâyenin yazıldığı görülmektedir. Roman ise savaş acılarını konu veya asli motif olarak ifade edebilmek için bir hayli beklemiştir." Ona göre, Reşat Nuri, Halide Edip, Yakup Kadri gibi isimler savaşın cereyan ettiği yıllarda yaşamış olmalarına rağmen savaş konusunu etraflıca incelememişlerdir. Cumhuriyet sonrasında sürgünün edebiyatının yapılması ise, anavatana yerleşen muhacirlerin buradaki torunlarıyla başlayacaktır.

Bu tarz roman sayısındaki ciddi artış ise 2000'li yıllarda gerçekleşir. Kuşkusuz bu durumun edebiyat sosyolojisi ile açıklanabilecek çeşitli nedenleri vardır. Yazar, yapıt ve okuyucu arasında arz-talep kuralları bakımından tarihî romanların ilgi çekici bulunmaya başlaması, yakın dönemlerde belirgin bir hal almıştır. Hatta bu yaklaşma nedeniyle günümüzde bazı tarihî olayların romanlar üzerinden anlaşılmaya çalışılması yadigarınamamalıdır. Balkan Savaşlarının yüzüncü yılı olan 2014 yılına gelindiğinde ise Türkiye'de sayıları milyonlarla ifade edilebilecek muhacir kökenli okur kitlesinin tarihini hatırlaması ve bir bakıma edebiyat yoluyla bir asır öncesinde yaşanan tarihî trajediyi tekrar gündemine almak istemesi de bu romanlara yönelişte bir etkidir. Bu ve benzeri sosyolojik nedenlerin yakın dönem Türk romanları arasında Balkan Türklerinin sürgünü ele alan romanların artışında etkili olduğunu söylemek mümkündür.

ÖRNEK ESER

EMANET ÇEVİZ- MÜBADELE İNSANLARI

Yazar: Kemal YALÇIN

Yayıncı: Birzamanlar Yayıncılık

Sayfa: 360

1998 Abdi İpekçi Dostluk ve Barış Özel Ödülü

1998 Kültür Bakanlığı Roman Başarı Ödülü

1999 Türkiye-Yunanistan Dostluk ve Başarı Ödülü

Türkiye ile Yunanistan arasında 1923 yılında Lozan'da imzalanan protokol, Türkiye'de yaşayan Rum Ortodokslara, Yunanistan'da yaşayan Müslümanların zorunlu mübadelesini öngörüyordu. 1912'de Balkan Harbi'yle başlayan on yıllık savaş dönemi boyunca yerinden yurdundan olanlarla birlikte, iki milyon civarında insan karşılıklı olarak göç etmek zorunda kaldı. Emanet Çeyiz, Denizli'nin Honaz Köyü'nde yaşayan bir Rum ailenin, sürgüne gönderilirken Müslüman komşularına bıraktığı kızlarının çeyizinin, yaklaşık seksen yıl sonra aileye geri verilmiş öyküsüdür. Kemal Yalçın, dedesine emanet edilen çeyizi teslim etmek üzere Minoğlu ailesinin izini sürerken, on beş Rum ve on beş Türk mübadelenin yaşam öyküsünü ve duygularını kendi ağzlarından aktarır bize.

Türkiye'den Yunanistan'a, Yunanistan'dan Türkiye'ye mübadil olarak göç etmek zorunda kalmış 15'er aile ile yapılan birebir görüşmelerle; yaşanan acıların, zulüm ve kayıpların birebir sahiplerinden aktarıldığı bu eser bir taraf olmayı reddetmiştir. Çünkü toprağından koparılan yaşamların tarafı olunamayacağını dile getiren yazar çalışma süresince her iki tarafta da benzer yaşam öykülerini kaleme alırken aradaki farkın yalnızca isimler ve semboller olduğunu açıklıkla belirtmiştir. Din kavramı baz alınarak gözlerini açtıkları topraklardan sürülen insanların dilleri de, dokundukları değerler de gittikleri yerlerde yabancı olmalarına neden olmuştur. Gelenekler, görenekler, yaşamın tüm dengeleri zorunlu olarak değişirken doğdukları toprağın kokusuna hasret gidenler için yıllar sonra geri dönüp bir avuç toprağı mezarlarına dökmenin acısı anlatılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akgün Atıf, «Yakın Dönem Türk Romanında Balkan Türkleri ve Sürgün» Türk Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi 2015 Yıl:3, Sayı:5 Sayfa:143-167 ISSN: 2147-8872
- Akgün Atıf, «Edebiyatımızda Göç ve Göçmen Edebiyatları Üzerine Bir Değerlendirme» Göç Dergisi Mayıs 2015, Cilt 2, Sayı 1, Sayfa: 69-84 ISSN: 2054-7110 | e-ISSN: 2054-7129
- Akgün Atıf- Kumsar İsmail Alper, «Mübadil Türklerin Romanı (Mübadile Romanları Üzerine Bir Değerlendirme)» Gece Kitapları, Ankara – 2018
- Buz Sema, «Göçte Kadınlar: Feminist Yaklaşım Çerçevesinde Bir Çalışma» Toplum Ve Sosyal Hizmet Dergisi Yıl: 2007, Cilt:18, Sayı:2, Sayfa:37-50
- Çakmak Sermin, "Değişen Hayatların Görünmez Sahipleri: Göçmen Kadınlar," Fe Dergi 2, No. 2 (2010): 50-64.
- Firat Belma, «Göç Ve Edebiyat», Ayrıntı Dergi, 1 Nisan 2020 www.ayrintidergi.com.tr
- Nalbantlar Dilek, «Cumhuriyet Devri Türk Romanında Balkan Türkleri Yüksek Lisans Tezi» Tez Danışmanı Prof. Dr. Kazım YETİŞ, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, İstanbul -2005
- Yılmaz Tuba, «1923 – 1940 Arası Kadın Romanlarında Kadın ve Cumhuriyet Yüksek Lisans Tezi» Tez Danışmanı Yrd. Doç. Dr. Sezai Coşkun, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı İstanbul – 2012
- Yurdakul Hasan – Dönmez İbrahim Hakan «İki Göçmen Yazar: Roth Ve Nabokov'un Romanlarında, Göçmenlik Duygusu» Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl:9 Sayı:18 Sayfa: 63-82 Ankara – 2020
- <http://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1951-Cenevre-Sozlesmesi-1.pdf>
- <http://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1967-New-York-Protokolu-1.pdf>

